

ISSN 2411-8745 (Print)
ISSN 2709-9245 (Online)

АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ
ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР
ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫСЫ

«ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ» СЕРИЯСЫ

ИЗВЕСТИЯ

КАЗАХСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И
МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ ИМЕНИ АБЫЛАЙ ХАНА

СЕРИЯ «ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ»

BULLETIN

OF KAZAKH ABLAI KHAN UNIVERSITY OF
INTERNATIONAL RELATIONS AND
WORLD LANGUAGES

SERIES “PHILOLOGICAL SCIENCES”

ISSN 2411-8745 (Print)
ISSN 2709-9245 (Online)

3 (70) 2023

АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ
ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ УНИВЕРСИТЕТІ

КАЗАХСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И
МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ ИМЕНИ АБЫЛАЙ ХАНА

KAZAKH ABLAI KHAN UNIVERSITY OF INTERNATIONAL RELATIONS
AND WORLD LANGUAGES

3 (70) 2023

ISSN 2411-8745 (Print)

ISSN 2709-9245 (Online)

Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ

ХАБАРШЫСЫ

“ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ” сериясы

ИЗВЕСТИЯ

КазУМО и МЯ имени Абылай хана
серия “ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ”

BULLETIN

of Ablai Khan KazUIR and WL
Series “PHILOLOGICAL SCIENCES”

Алматы
«Полилингва» баспасы
2023

© “Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті” Акционерлік қоғамының “Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ Хабаршысы-Известия” ғылыми журналының “Филология ғылымдары” сериясы таралымы, Қазақстан Республикасының Инвестициялар мен даму жөніндегі министрліктің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде тіркелген. Алғашқы есепке қою кезіндегі нөмірі мен мерзімі № 674, 18.05.1999 ж. Тіркелу куәлігі 10.04.2015 жылғы № 15194-Ж

Бас редактор

Құнанбаева С.С., филология ғылымдарының докторы, профессор,
ҚР ҰҒА-ның академигі, Алматы, Қазақстан

Жауапты редактор

Тойшыбаева Г.К., филология ғылымдарының кандидаты, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Редакция алқасының мүшелері

Рысалды Қ.Т., филология ғылымдарының докторы, профессор,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Ахатова Б.А., филология ғылымдарының докторы, профессор,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Загидуллина А.А., филология ғылымдарының докторы, профессор,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Мизамхан Б.С., филология ғылымдарының кандидаты, доцент,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Кәрібаева Б.Е., PhD, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ,
Алматы, Қазақстан

Сәтенова С.К., филология ғылымдарының докторы,
профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті,
Астана, Қазақстан

Дүйсекова К.К., филология ғылымдарының докторы,
профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті,
Астана, Қазақстан

Солдатенкова Т., филология ғылымдарының докторы, профессор,
Лёвен католикалық университеті, Лёвен, Бельгия

Красных В.В., филология ғылымдарының докторы, профессор,
М.В.Ломоносов атындағы ММУ, Мәскеу, Ресей

Карасик В.И., филология ғылымдарының докторы, профессор,
Волгоград мемлекеттік техникалық университеті, Ресей

Оулдфильд Анна, PhD, профессор, Костол-Каролина,
Калифорния, АҚШ

Шығарушы редактор

Аманжолбаева Е.Б., жетекші маман, Абылай хан атындағы
ҚазХҚжӘнеӘТУ, Алматы, Қазақстан

© Научный журнал “Хабаршысы-Известия” КазУМОиМЯ имени Абылай хана серия “Филологические науки” Акционерного общества “Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана” зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан. Номер и дата первичной постановки на учет № 674, 18.05.1999 г. Регистрационное свидетельство № 15194-Ж от 10.04.2015 г.

Главный редактор

Кунанбаева С.С., доктор филологических наук, профессор,
академик НАН РК, Алматы, Казахстан

Ответственный редактор

Тойшибаева Г.К., кандидат филологических наук, КазУМОиМЯ
имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Члены редакционной коллегии

Рысалды К.Т., доктор филологических наук, профессор КазУМОиМЯ
имени Абылай хана, г. Алматы, Казахстан

Ахатова Б.А., доктор филологических наук, профессор КазУМОиМЯ
имени Абылай хана, г. Алматы, Казахстан

Загидуллина А.А., доктор филологических наук, профессор
КазУМОиМЯ имени Абылай хана, г. Алматы, Казахстан

Мизамхан Б., кандидат филологических наук, доцент КазУМОиМЯ
имени Абылай хана, г. Алматы, Казахстан

Карибаева Б.Е., PhD, КазУМОиМЯ имени Абылай хана, г. Алматы,
Казахстан

Сатенова С.К., доктор филологических наук, профессор, ЕНУ
им. Гумилева, Астана, Казахстан

Дуйсекова К.К., доктор филологических наук, профессор, ЕНУ
им. Гумилева, Астана, Казахстан

Солдатенкова Т., доктор филологических наук, профессор,
Лёвенский католический университет, Лёвен, Бельгия

Красных В.В., доктор филологических наук, профессор МГУ
им. М.В.Ломоносова, Москва, Россия

Карасик В.И., доктор филологических наук, профессор
Волгоградского государственного социально-педагогического
университета, Волгоград, Россия

Оулдфильд Анна, PhD, профессор, Костол- Каролина,
Калифорния, США

Выпускающий редактор

Амангожаева Е.Б., ведущий специалист КазУМОиМЯ
имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

© Scientific Journal “Bulletin of Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages”. Series “Philological sciences” of JSC “Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages” is registered in Communication, Informatization and Information Committee of the Ministry on Investment and Development, Republic of Kazakhstan. Number and date of first registration №674, from 18.05.1999. Certificate N 15194 – G, 10.04.2015.

Editor in chief

Kunanbayeva S.S., Doctor of Philological Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the RK, Almaty, Kazakhstan

Executive Editor

Toishibaeva G.K., Candidate of Philology, KazUIR & WL named after Ablai khan, Almaty, Kazakhstan

Editorial board members

Rysaldy K.T., Doctor of Philology, Professor, Ablai khan, KazUILandWL, Almaty, Kazakhstan

Akhatova B.A., Doctor of Philology, Professor, Ablai khan, KazUILandWL, Almaty, Kazakhstan

Zagidullina A.A., Doctor of Philology, Professor, Ablai khan, KazUILandWL, Almaty, Kazakhstan

Mizamkhan B., Candidate of Philology, Ablai khan, KazUILandWL, Almaty, Kazakhstan

Karibaeva B.E., PhD, Ablai khan, KazUILandWL, Almaty, Kazakhstan

Satenova S.K., Doctor of Philology, Professor, Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Astana, Kazakhstan

Duysekova K.K., Doctor of Philology, Professor, Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Astana, Kazakhstan

Soldatenkova T., Doctor of Philology, Professor, Leuven Catholic University, Leuven, Belgium

Krasnykh V.V., Doctor of Philology, Professor, Moscow State University named after M.V. Lomonosov, Moscow, Russia

Karasik V.I., Doctor of Philology, Professor, of Volgograd State Technical University, Russia

Anna Oldfield, PhD, Professor, Costol-Carolina, California, USA

Commissioning Editor

Amangozhaeva E.B., leading specialist of KazUIR & WL named after Ablai khan, Almaty

МАЗМҰНЫ. СОДЕРЖАНИЕ. CONTENTS.

1 Бөлім.

ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Раздел 1.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Part 1.

CURRENT ISSUES OF LINGUISTIC RESEARCH

Amirbekova A.B., Konyrova A.T., Kaiyrbekova U.S. Methods of Automation of Texts in the Kazakh National Corpus	11-24
Әмірбекова А.Б., Қонырова А.Т., Қайырбекова Ұ.С. Қазақ тілінің ұлттық корпусындағы мәтіндерді автоматтандыру әдістері	11-24
Амирбекова А.Б., Конырова А.Т., Кайырбекова У.С. Методы автоматизации текстов в национальном корпусе казахского языка	11-24
Айтқұлова Г.А., Розиева Д.С. Поэтикалық мәтіндердегі «еңбекқорлық// жалқаулық» концептілерінің вербалдану ерекшелігі	24-38
Айтқұлова Г.А., Розиева Д.С. Специфика вербализации концептов «трудолюбие // лень» в поэтических текстах	24-38
Aitkulova G.A., Rosiyeva D.S. Features of Verbalization of Concepts «Industriousness//Laziness» in Poetic Texts	24-38
Ахмедова Ж.М., Сарбасова А.Е. Этимология идиом в бизнес- коммуникации	38-54
Ахмедова Ж.М., Сарбасова А.Е. Бизнес-коммуникациядағы идиомалар этимологиясы	38-54
Ahmedova J.M., Sarbasova A.E. Etymology of Idioms in Business Communication	38-54
Yelubay A.M., Biray N. The Image of a Woman in the Turkic World and its Expression in Proverbs	54-65
Елубай А.М., Бирай Н. Түркі әлеміндегі әйел бейнесі және мақал-мәтелдердегі көрінісі	54-65
Елубай А.М., Бирай Н. Образ женщины в тюркском мире и его выражение в пословицах	54-65
Жақыпова А.Д., Жұмағұлова Ө.А., Қайырбекова И.С., Тлеубердина Г.Т. Онтолингвистика және балалар сөйлеу тілінің уәждемелік рефлексиясы	65-83
Жақупова А.Д., Жумагулова О.А., Каирбекова И.С., Тлеубердина Г.Т. Онтолингвистика и мотивационная рефлексия детской речи	65-83
Zhakupova A.D., Zhumagulova O.A., Kairbekova I.S., Tleuberdina G.T. Ontolinguistics and Motivational Reflection of Children's Speech	65-83

Илиуф Х.Ш., Солтанбекова О.Т. Оптимальный вариант казахского алфавита на основе латинской графики	84-106
Илиуф Х.Ш., Солтанбекова О.Т. Латын графикасына негізделген қазақ әліпбиінің оңтайлы нұсқасы	84-106
Илиуф Х.Ш., Солтанбекова О.Т. The Optimal Variant of the Kazakh Alphabet Based on the Latin Graphics	84-106
Кәкімжанова А.Л. Verbalization of National Values in the Discourse of Shakarim Kudaiberdiuly	106-117
Кәкімжанова Ә.Л. Шәкәрім Құдайбердіұлы дискурсындағы ұлттық құндылықтардың вербалдануы	106-117
Кәкімжанова А.Л. Вербализация национальных ценностей в дискурсе Шакарима Кудайбердыұлы	106-117
Карabayeva L.K., Baitenova A.A., Belgibayeva G.A., Zhussubalina Zh.M. Analysis of Syntactical Stylistic Devices in “Jennie Gerhardt” by T. Dreiser	117-132
Карабаева Л.К., Байтенова А.А., Белгибаева Г.А., Жусубалина Ж.М. Т.Драйзердің «Дженни Герхардт» романының синтаксистік стилистикалық талдауы	117-132
Карабаева Л.К., Байтенова А.А., Белгибаева Г.А., Жусубалина Ж.М. Стилистико-синтаксический анализ романа Т.Драйзера «Дженни Герхардт»	117-132
Қапалбек Б.С., Орынғазы Ә.М. Шығыс аймақтағы демографиялық фактордың тілдік ахуалына әсері	133-146
Қапалбек Б.С., Орынғазы А.М. Влияние демографического фактора на языковую ситуацию в восточном регионе	133-146
Karalbek B.S., Oryngazy A.M. Impact of the Demographic Factor on the Language Situation in the Eastern Region	133-146
Кобландина К.С., Есенова Қ.Ө. Қазіргі медиамәтіндегі эвфемизм мен дисфемизмнің жұмсалымдық ерекшеліктері.....	146-162
Кобландина К.С., Есенова Қ.Ө. Особенности использования эвфемизмов и дисфемизмов в современном медиатексте	146-162
Koblandina K.S., Yessenova K.O. Usage Features of Euphemism and Dysphemism in Modern Media Text	146-162
Kozhakhmet A.K., Syzdykova G.O., Begalaeв B.T. The Linguistic and Stylistic Peculiarities of the Scientific Texts	163-174
Қожахмет А.К., Сыздықова Г.О., Бегалаев Б.Т. Ғылыми мәтіннің лингвостилистикалық ерекшелігі	163-174
Кожахмет А.К., Сыздықова Г.О., Бегалаев Б.Т. Лингвостилистическая специфика научного текста	163-174

Lobina Yu.A., Nozdrina O.V. Analysis of Emoji in Instagram Posts of Russian and American Bloggers	174-187
Лобина Ю.А., Ноздрина О.В. Ресей және америкалық блогерлердің инстаграм посттарындағы эмодзилерге талдау.....	174-187
Лобина Ю.А., Ноздрина О.В. Анализ эмодзи в постах инстаграм российских и американских блогеров	174-187
Mazibayeva Zh.O., Orazbayeva F.Sh. The Problem of a Linguistic Personality in the Works by Talaptan Akhmetzhan.....	187-200
Мазибаева Ж.О., Оразбаева Ф.Ш. Талаптан Ахметжан шығармаларындағы тілдік тұлға мәселесі	187-200
Мазибаева Ж.О., Оразбаева Ф.Ш. Проблема языковой личности в произведениях Талаптана Ахметжана	187-200
Nurmaganbetova A.A., Mongileva N.V. Communication Strategies in Political Interviews (Based on an Interview with Joe Biden)	200-213
Нурмаганбетова А.А., Монгилева Н.В. Саяси сұхбаттардағы коммуникативтік стратегиялар (Джо Байденмен сұхбат материалы бойынша)	200-213
Нурмаганбетова А.А., Монгилева Н.В. Коммуникативные стратегии в политических интервью (на материале интервью с Джо Байденом)	200-213
Салқынбай А.Б., Сарсенбай Ж.А. Әлеуметтік желідегі тілдік қолданыстар: норма және узус	213-231
Салқынбай А.Б., Сарсенбай Ж.А. Языковое применение в социальной сети: норма и узус	213-231
Salkynbay A., Sarsenbay Zh. Language Applications in the Social Network: Norm and Usus	213-231
Cobanoglu O., Ashirkhanova K., Dinayeva B. Creation motivations and pragmatic function of kazakh paremies	231-246
Чобаноглу О., Әшірханова Қ.М., Динаева Б.Б. Қазақ паремияларының жасалу уәждері мен прагматикалық қызметі	231-246
Чобаноглу О., Аширханова К.М., Динаева Б.Б. Причины образования и прагматическая функция казахских паремий.....	231-246
Шалқарбек Ә., Жауыншиева Ж.Б., Қоңырбаева Г.Қ., Утегулова З.Н. Танымдық көзқарас аясындағы фразеологиялық бірліктердің әлемдік бейнесі	247-264
Шалқарбек А., Жауыншиева Ж.Б., Қоңырбаева Г.Қ., Утегулова З.Н. Языковая картина мира фразеологических единиц в рамках когнитивного подхода	247-264
Shalkarbek A., Zhauynshiyeva Zh.B., Konyrbayeva G.K., Utegulova Z.N. Linguistic Picture of the World of Phraseological Units in the Framework of the Cognitive Approach	247-264

**2 БӨЛІМ. АУДАРМА ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ ПРАКТИКАСЫ
САЛАСЫНДАҒЫ ЗЕРТТЕУЛЕР
РАЗДЕЛ 2. ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ТЕОРИИ И
ПРАКТИКИ ПЕРЕВОДА
PART 2. RESEARCHES IN TRANSLATION THEORY AND
PRACTICE**

Алдабергенова А.А., Зихроллаев Э.М. Бәсекелес аудармалардың пайда болу мәселелері (абсурд әдебиетінің аудармалары негізінде)	265-279
Алдабергенова А.А., Зихроллаев Э.М. Вопросы возникновения конкурирующих переводов (на основе переводов литературы абсурда)	265-279
Aldabergenova A.A., Zikhrollayev E.M. Problems of the Emergence of Competing Translations (on the Basis of Translations of Absurd Literature)	265-279
Gabdakarimova G.S, Dadebaev Zh. The Conveyance of the Semantic Identity of Abai’s Poems through Pragmatic Adaptation in Translation	280-295
Габдкаримова Г.С., Дадебаев Ж. Абай өлеңдерінің мағыналық сәйкестігін аудармада прагматикалық бейімдеу арқылы жеткізу	280-295
Габдкаримова Г.С., Дадебаев Ж. Передача смыслового соответствия стихов Абая через прагматическую адаптацию в переводе	280-295
Zhabayeva S.S. The Pragmatics of Translating Proverbs and Sayings from Kazakh into English (on the Material of Book of Words by Abai Kunanbaev)	295-306
Жабаева С.С. Қазақ тілінен мақал-мәтелдерді ағылшын тіліне аудару прагматикасі (Абай Құнанбаевтың «Қара сөздер» шығарма негізінде)	295-306
Жабаева С.С. Прагматика перевода пословиц и поговорок с казахского на английский язык (на материале произведения «Слова назидания» Абая Кунанбаева)	295-306
Жұмабекова А.Қ. Аударматану оқулығын жасау тәжірибесінен	306-322
Жұмабекова А.Қ. Из опыта создания учебника по переводоведению	306-322
Zhumabekova A.K. From the Experience of Creating the Textbook on Translation Studies	306-322

Шарыпова А.С. Особенности приема трансформации при синхронном переводе в китайско-русской языковой комбинации	322-341
Шарыпова А.С. Қытай-орыс тілінің үйлесіндегі синхронды аударма кезіндегі трансформациялық қабылдау ерекшеліктері	322-341
Sharypova A. The Peculiarities of Transformation Techniques in Simultaneous Translation in Chinese-russian Language Combinations	322-341

3 Бөлім. ШЕТ ТІЛДЕРДІ ОҚЫТУДЫҢ

ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Раздел 3. НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Part 3. SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ISSUES OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Yersultanova G.T., Zhaparova A.Zh., Kenzhekanova K.K. Improving Secondary School Students' Higher Order Thinking Skills Through Lesson Study Results	342-365
Ерсұлтанова Г.Т., Жапарова А.Ж., Кенжекканова Қ.К. Орта мектеп оқушыларының жоғары деңгейде ойлау дағдыларын lesson study нәтижелері арқылы дамыту	342-365
Ерсұлтанова Г.Т., Жапарова А.Ж., Кенжекканова К.К. Развитие навыков мышления высшего порядка у учащихся средней школы с помощью результатов lesson study	342-365
Kozhabergenova A.E., Aubakirova B.T., Kozhabergenova Ai.E. Film Adaptations in Teaching Russian Language as a Foreign: Advantages and Issues	365-380
Кожабергенова А.Е., Аубакирова Б.Т., Кожабергенова А.Е. Орыс тілін шет тілі ретінде оқытудағы кинобейімделулер: артықшылықтары мен мәселелері	365-380
Кожабергенова А.Е., Аубакирова Б.Т., Кожабергенова А.Е. Киноадаптации в преподавании русского языка как иностранного: преимущества и проблемы	365-380
迪丽娜·米来提 巴合依拉·热依汗 汉语网络语言及其在教学中的应用与思考	380-395
Меллат Д., Райхан Б. Қытай тіліндегі ғаламтор тілі және оның тіл оқытудағы қолданылуы туралы түсінік	380-395
Меллат Д., Райхан Б. Понятие о китайском языке интернета и его использование в обучении языку	380-395

Pitirimova T.V., Bogdanova A.A. English Medium Instruction in Higher Education Institutions: Principles, Criteria and Challenges395-410

Питиримова Т.В., Богданова А.А. Жоғары оқу орындарында ЕМІ әдістемесін қолдану: принциптері, критерийлері, мәселелері395-410

Питиримова Т.В., Богданова А.А. Использование методологии ЕМІ в высших учебных заведениях: принципы, критерии, проблемы395-410

4 Бөлім. ӘДЕБИЕТТАНУ: ДӘСТҮР МЕН ЖАҢАШЫЛДЫҚ
Раздел 4. ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ: ТРАДИЦИЯ И
СОВРЕМЕННОСТЬ

Part 4. LITERARY STUDIES: TRADITION AND MODERNITY

Алтыбаева С.М. Степное знание как историко-культурный и эстетический феномен411-433

Алтыбаева С.М. Дала танымы тарихи-мәдени және эстетикалық феномен ретінде411-433

Altybayeva S. Steppe Knowledge as a Historical-cultural and Aesthetic Phenomenon411-433

Ерланова А.Е., Баратова М.Н., Ташекова А.Т. Мәшһүр Жүсіп Көпеев поэзиясы: дәстүр жалғастығы (кедейлік мәселесі)433-451

Ерланова А.Е., Баратова М.Н., Ташекова А.Т. Поэзия Машхура Жусипа Копеева: преемственность традиций (проблема бедности)433-451

Yerlanova A.Y., Baratova M.N., Tasheкова A.T. Poetry of Mashkhur Zhussip Kopeyev: Continuity of Traditions (the Problem of Poverty)433-451

Жұматаева А.Н. Абай поэзиясындағы гендерлік дискурс.....452-469

Жұматаева А.Н. Гендерный дискурс в поэзии Абая452-469

Zhumatayeva A.N. Gender Discourse in Abai's Poetry452-469

Қалижарова Ж.Т. XX ғасыр басындағы қазақ эпистолярлық прозасының дамуы470-482

Қалижарова Ж.Т. Развитие казахской эпистолярной прозы начала XX века470-482

Kalizharova Zh.T. The Development of Kazakh Epistolary Prose of the Early Twentieth Century470-482

Обаева Г.С., Балтымова М.Р. Қазақ драматургиясындағы эпикалық дәстүр жалғастығы482-497

Обаева Г.С., Балтымова М.Р. Преемственность эпической традиции в казахской драматургии482-497

Obayeva G.S., Baltyмова M.R. Continuity of the Epic Tradition in Kazakh Drama482-497

1 Бөлім.
ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
Раздел 1.
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ
ИССЛЕДОВАНИЙ
Part 1.
CURRENT ISSUES OF LINGUISTIC RESEARCH

UDC 81-139

SRSTI 16.21.47

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.001>

**METHODS OF AUTOMATION OF TEXTS IN THE KAZAKH
NATIONAL CORPUS**

*Amirbekova A.B.¹, Konyrova A.T.², Kaiyrbekova U.S.³

¹candidate of philological sciences, head of the lexicology department
Institute of Linguistics named after A. Baitursynov, Almaty, Kazakhstan,
<https://orcid.org/0000-0001-8540-8264>, e-mail: marghan01@mail.ru,

²candidate of philological sciences, al-Farabi Kazakh National University,
Faculty of Pre-Higher Education, Senior Lecturer, Head of the Department
of Language training and General Education of Foreigners,
Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0001-6996-6522>,
e-mail: akbota74@mail.ru,

³candidate of philological sciences, associate professor, head of the
department of philology, Peoples' Friendship University named
after A. Kuatbekov, Kazakhstan, Shymkent,
<https://orcid.org/0000-0002-9466-024X>

Abstract. In the era of language globalization, when the lexicographic base becomes fully accessible in the digital system, it becomes possible to optimize language acquisition. The national Corpus of the Kazakh language is a digitized version of the Kazakh word. Since the Kazakh language corpus is a system of linguistic knowledge, on the basis of which it consists of several subcorps, the demand for the corpus is growing day by day. This is due to the fact that Kazakhstan is a multinational state. Therefore, representatives of other nationalities who consume Kazakh culture want to determine the translation equivalent. The corpus will also become an effective linguistic base for language learners.

The purpose of the article is to semanticize the lexicographic base included in the training corpus, especially the words of the lexical layer of the Kazakh language and adapt to automation in accordance with the digital system. The article suggests the difference of the corpus from other subcorpora, the classification of semantics and methods of interpretation (automation) of semantic groups. This is the scientific significance of the article.

The methods of content analysis, generalization, and description were used when introducing the lexical base into the training corpus. The scientific conclusions presented in the article are of practical importance, contributing to the development of the corpus, the development of electronic applications for language acquisition.

Key words: National corpus, semantics, automation, language base, translation, lexical layer, educational building, digitalization of the language

Basic provisions

Digital education is one of the mechanisms for the implementation of the national project of the Republic of Kazakhstan “Educated Nation”. Therefore, language acquisition and the formation of an electronic resource of linguistic culture and linguistic capital is a requirement of modern society. Adapting language learning content to system search browsers requires the skill and skills of linguists. Therefore, for an easy search for lexicographic information, it is advantageous to create an educational corpus.

Introduction

Training corpus is not only an electronic database of teaching texts according to the level of language learners, but also a linguistic system that shows the characteristics of the lexical layer of each word. Therefore, it simultaneously performs the linguistic and linguistic-didactic functions of the training corpus. A training corpus is an automated vocabulary that serves as an additional tool for language learners, especially for fixing incorrect usage. The reason for the interest in the development of the the learning corpus and its special research arises from the demand of the society. In modern Kazakh society, not only learners of the state language, but also in the Kazakh language environment, there is an effort to write, speak and construct sentences correctly, and use each word according to its meaning. From this point of view, we noticed that not only the community of writers, but the general public is sympathetic to the competent use and development of the Kazakh language. This is because, in the public demand, the explanation of the meanings of words, the translation of new words, the environment

and status of the use of literary language and local or spoken languages, the norms of error-free writing and speech, the antonym, synonym, homonym character of words, figurative use and the meaning of the phraseological fund in another language etc. is gaining priority. The language will be an affordable and optimal language tool that meets the linguistic needs of consumers i.e. a training corpus. Therefore, we are dedicating the article to the training corpus, which is presented as an electronic set of linguistic lexical and normative fund for the needs of society. In the article, we focus on the study of the training corpus in foreign and domestic linguistics, its main structural system, ways of developing linguistic content for browsers.

Materials and methods

Standard, bilingual and explanatory dictionaries of the Kazakh language are taken as a material base for the systematic introduction of the lexical layer of the Kazakh language into the training corpus. We classified them into three groups:

1. Material fund - normative fund. The spelling and orthoepic dictionaries are considered as a normative fund. The entire normative dictionary is not included in the training corpus. The words are sorted according to the frequency of errors, that is, the words of the loose norm or the writer's frequent mistakes are selected. To determine this situation, the accumulation method was used. A series of frequently asked words was created due to the error in the question-and-answer section on sites and social networks, which will be a tool for teachers. After that, by interviewing elementary and Kazakh language teachers or using a survey method, frequent mistakes made by students are determined. Summarizing these studies, a chain of difficult-to-spell words is created using an empirical research method. As a result of all the research, the pragmatics of the word sequence collected, that is, the searcher's convenience, is thought out.

2. Material fund - lexical fund. This activity of the training corpus is based on the lexical system: native words/ loanwords; old/new words; literary/non-literary (speech, vulgar word (expression); curse word) words; term/local, professional, historical words;

3. Material fund - semantic fund. This activity is based on the semantic system: homonyms, antonyms, synonyms, polysemy, sequence of eurysmy, sequence of phraseological and figurative words.

4. The material fund is the lexical-semantic minimum of three languages according to the level of language learning. It includes a sequence of words (literary words, terms, phraseological units, proverbs, etc.) and a network of texts.

During the development of this material fund, differentiation, selection method, collection, analysis method, content analysis method, statistical method, philological examination method, marking methods are used.

Literature review. It is true that there were a number of options during the preparation to the development of the training corpus. In order to optimally and fully satisfy the mass demand, there was not enough text network for the training corpus. Therefore, we had to rely on the lexical-grammatical minimum. These conclusions are based on the experience of foreign scientists. The Cambridge Learner Corpus is considered the first training corpus. ICLE (The International Corpus of Learner English), LLC (Longman Learners' Corpus) was subsequently launched.

The more search engines there are in the structure of the training corpus, the higher the ranking, that is, the corpus with more demand for service. In 1990, the construction of the training corpus in Belgium was recognized as the most convenient among the educational buildings serving in Asia and Europe. This is the International Corpus of Learner English (ICLE). New texts, i.e. essays on new knowledge of students written in dominant languages of international relations, were introduced there [1, p. 78].

The compiled later training corpus was based on comparative vocabulary textbooks. That is, bilingual discourse, phrasebook, bilingual dictionary of antonyms, etc. are designed according to the needs of language learners. It includes a wide range S. Grange's training corpus. The Grange corpus consists of a collection of consumer essays in 14 national languages. The Hong Kong Study Corps prioritizes the writing work of English language learners. Educational corpora aimed at language teaching include Michigan Corpus (Michigan Corpus of Academic Spoken English (MICASE)), Tamper Corpus (ELFA (English as Lingua Franca in Academic Settings)). Anna Mauranen (Anna Mauranen, 2009) is the developer of the mentioned electronic language tools [2, p. 16].

According to O.N. Kashmilova's research: "The advantage of the training corpus for teaching a foreign language is not only to find texts and words suitable for the language level and topic. Tools for working with the text corpus (frequency list, concordance, parser) allow not only to identify errors in the lexical layer, but also to create important dictionaries for language learners, to identify actual problems of grammar, and to recognize unresolved language laws. Because the training corpus is a linguistic tool that serves the real process in practice" [3, p. 42].

According to S. Grange and N. Nesselhauf, the criteria for creating a training corpus depend, first, on the research objectives of the compiler, and second, on the limitations of the data set. Their proposed training corpus is divided into 7 cells:

- 1) learner corpus;
- 2) corpus of scientific and technical texts;
- 3) corpus of methodological texts;
- 4) corpus of artistic texts;
- 5) oral dialogue corpora;
- 6) corpus of personal letters;
- 7) corpus of journal articles [4, p. 117].

According to E. P. Sosnova: "The main source of the organization of the training corpus is a set of materials that are the basis for their analysis to determine the methods and effectiveness of learning the target language" [5, p. 129].

V.V. Rykova says: "The reading corpus is very important to show the mistakes in the written works of language learners, to see the vocabulary, the frequency of frequently used words, to find out which style the vocabulary belongs to" [6, p. 51].

After analyzing the conclusions of the researchers, we came to the conclusion that the training corpus is, firstly, a teaching tool for reading literacy, secondly, an electronic application for language learners, and thirdly, a text base adapted to the language level. Based on these studies, let's discuss ways to adapt the lexical layer of the Kazakh language to the training corpus and present the results.

Results and discussion

First of all, what information should be included in the training corpus of the Kazakh language? What will be the purpose of the corpus of the Kazakh language? What language tools are needed to learn the Kazakh language? As a result of reviewing the issues, we found the following:

- The training corpus of the Kazakh language should implement two goals. The first is the development of a search device that provides an optimal and affordable opportunity for Kazakh-speaking citizens to further improve linguistic literacy, that is, to find the correct word in doubt, to look at linguistic rules. The second is an electronic application for Kazakh language learners. It includes a dictionary, phrasebook, video, audio visuals, texts (topics) depending on the level of the language and topic.

The object of research of the article is the fund for improving lexical literacy for the Kazakh-speaking environment. In the Kazakh-speaking environment, illogical phrases and unsystematic sentences arise due to the change of word meaning and inappropriate usage. For example, in today's Kazakh society, older and younger people often use the phrase "qwrıp ketti" (chased out - in the sense of saying whatever it is, deviating from the subject/

topic of discussion, talking in vain, slurring of words). Of course, although it is recognized as slang registered among non-literary words, it has become an active unit of the language environment. In its place, questions arise as to what prompted the new concept of “chasing” to be translated into a new concept, even if it is a literary language version.

On the contrary, the fact that “the dog chased” and “chased the knowledge” are more active than the initial meaning of the physical movement shows the displacement of meanings. Whichever meaning is more active, in that society, in that era, that meaning dominates and the original one is forgotten. Therefore, the results of the process of semanticization of each word in the training corpus: initial meanings, synonyms, close synonyms, figurative synonyms, opposite synonyms, homonyms, opposites should be created on the same line, i.e. in such a way that they appear side by side.

Therefore, we need to study the phenomenon of meaning (semanticization) of words in our language in order to differentiate the linguistic information and its content loaded into the training corpus.

Semanticization (polysemy) is the acquisition of several meanings of a word, one of those meanings can become primary, active, variable, symbolic, ancient, new, obsolete, one meaning can be changed accidentally. That means the meaning of words is changed, completed, and destructed. As the word enters the semanticization process, its meaning base expands. Due to the semanticization base, the types of meanings also begin to increase. The language user, the people, shape the process of change of meaning. The process of semanticization is caused by cognitive activities of a person such as thinking, recognizing, sensing, feeling, and imagining. The meaning process includes synonymy, antonymy, hyperonym, hyponym, enantiosemy, eurysemy, and polysemy.

Automation is the introduction of the system of linguistic knowledge into an electronic tool in the Internet space (application, site, search resource, etc.) in a way that is convenient for the public to search, and that is attractive, concise and informative.

Therefore, before automating the language fund in accordance with the demands of the modern society, it is necessary to identify the unresolved problems in the phenomenon of semanticization. Because language learners are very important to the exchange of alternatives. The vocabulary of the Kazakh language should be equal to that of other languages. A lexicographic fund should be available to enable this. Therefore, if possible, there is a need to develop an automated bilingual or even trilingual lexicon.

Firstly, the parallel lexicographic fund of antonyms and words with opposite meanings is necessary for language learners. However, it is

important first of all to compile a dictionary of antonyms of the Kazakh language. Although A. Zhumabekova's "Dictionary of antonyms of the Kazakh language" [7, p. 3] was published in 2000, a parallel dictionary of antonyms was not compiled. At the same time, the principles of meaning must be strictly observed. This is because antonyms require a gradation contrast that occurs from the lexical layer (not created in an artificial (by suffix) way). For example: alys-zhakyn (far-close), dos-kas (friend- enemy), on-teris (positive-negative), auyr-zhenil (heavy-light), tar-ken (narrow-wide), aura-sau (sick-healthy), etc. If we create a contradictory meaning in the nature of negation of a particular concept, this is the opposite meaning. The opposite meanings are formed from the derived word using the suffixes - syz, -siz, -ma, -me, -ba, -be. For example: akyldy-akylsyz (smart-crazy), kør-kørme (see-don't see), zhagyndy-zhagymsyz (positive-negative). Distinguishing antonyms in this way in our language is understood as obeying the laws of meaningfulness. After the chain of antonyms and opposite meanings is separated and supplemented, work is carried out to register the equivalent in another language. The dictionary of parallel antonyms will be automated and built into one slot of the educational building.

Also in the Kazakh language, words with opposite meanings are used in the paremiological fund, in verse words for special purposes. Antonyms used with pragmatic interest for the purpose of comparing good and evil can also be uploaded to the training corpus. For example:

- in the form of a phrase: elgezek bala (a nimble boy) – tilazar bala (disobedient child); shaban at (a lazy horse) - zhurdek at (a fast horse); isker adam (business man) – olaq adam (a clumsy man), kisyk agash (a crooked tree) - tuzu agash (a straight tree); tattoo korshi (friendly neighbor) – araz korshi (a neighbor who is in a quarrel).

- in the form of proverbs: ashchy men tyshchyny tatkan biler, alys pen zhakyndy zhortkan biler (those who have tasted know what bitter and sweet is, those who have traveled know what far and near is); az soz - altyn, kòp soz – kòmir (less words-gold, more words-coal).

Secondly, the automated version of synonyms – synonymizer is especially important for language learners. The first version of the synonymizer in the Kazakh language was uploaded to the site Linguistic Search Sozdikqor [8].

Synonyms enrich a person's vocabulary range.

Synonyms are identical in meaning words. But in our language, the type of synonymous words has expanded. For example, the semantic types of the word sotkar (a pugnacious child) in the literary language can be distinguished as follows:

- lexical synonym: tentek, buzyk (naughty);
- regional synonyms: sotanaq, taytik, ausar;
- stylistic synonyms: shalduar, sodyr, ұрыншак, zhanzhalkoy, baukespe, akki.
- phraseological synonyms: қанды балақ (bloodthirsty), қызыл көз бәле (red eye trouble), қитықтан ситық шығарғыш (making a scandal out of nothing), таяқтан саяқ шығарғыш.

Now we think that in the development of the full version of the synonymizer, it is necessary to be guided by a model that is distinguished by synonymic types:

Thirdly, if the illustrative explanatory parallel dictionary of phraseological units was automated, the complete information would be found by the language learner with one browser. Automation of phraseological units in the training corpus is developed according to the principle of visualization and equivalence.

Fourthly, the creation of the «Anonymizer» subcorpus. It is very important to distinguish homonyms from paronyms, puns and homographs. For that, it is very important to determine the way homonyms are created. Currently, there are 4 different ways of creating homonyms:

1) development of ambiguous words from the semantic point of view: Jal (1) - hair on the back of the animal's neck; Jal (2) is a long stretch, a ridge.

2) sound changes of words: Ep1 (yer - old Turkic, abbreviated form from erkek) - the gender is male. Er (2) is a harness. Er (3) is a verb meaning to follow someone.

3) affixation: Alma (1) (apple) is a fruit. Alma (2) is a verb. Baspa (1) is an institution that prepares printed products. Baspa (2) is a sore throat (angina). Baspa (3) is a place (canopy) with only the roof covered and open on all sides. Baspa (4) is a national dish, a type of a dried milk product. Baspa (5) is a verb.

4) words from other languages have the same pronunciation as the original words: Kydyr (1) (Khyzyr in Arabic) is a saint in the form of a person who travels around the country, brings happiness and wealth to people. Kydyr (2) - take a walk, walking.

It is necessary to distinguish homonymous words from multi-meaning words (polysemy) and broad-meaning words (eurysemy). This is because the process of transition from polysemy to homonym is taking place in the development of meanings. According to the results of semantic analysis in Kazakh language, it is said that broad-meaning words develop faster than homonyms and are more numerous. Is the principle of distinguishing

homonyms from a polysemous word just that they belong to a different word class? Perhaps this principle is a definition used in explaining the concept of homonyms in elementary school. Among the nouns, there are many synonyms. To distinguish them, it is necessary to determine the legal principles of homonyms. Therefore, in the process of creating a "homonymizer", when words are sorted according to their meaning, the laws of the homonym will also be determined. This would be a consistent expression of the "from practice to theory" method. Texts related to the word "AT" (a horse) were collected using the electronic resource "National Corpus of the Kazakh Language" (<https://qazcorpus.kz/>) [9] of the Institute of Linguistics named after A. Baitursynuly. M. Belbaeva's "Dictionary of homonyms of the Kazakh language" states that the word "AT is homonymous in two senses [10, p. 19]:

1. AT - horse (racing horse);
2. AT - first name (His name (in Kazakh at) is Samat.);
3. AT - chess piece (term);
4. AT - fame, glory (aty zher zharady – a famous person);
5. AT - shooting from weapons (shoot into the sky, shoot with a gun).

And now it is possible to identify 5 homonymous meanings of the word "IT" (a dog) and to recognize each of them as a separate lexical unit.

These are five individual words. There is no semantic connection between these words, only the names are the same. Each of these words can create a polysemous word in itself. If a sequence of absolute homonyms is included in the educational corpus, their lexical meanings are loaded, and illustrative information is provided, it will undoubtedly be a useful electronic resource for students. In the process of automating the dictionary of homonyms for the learning corpus, it is necessary to take into account the efficiency of language learners. That is, it is quickly remembered with the versatility of visual presentation. For example:

In this direction, it is quite possible to transform the linguistic knowledge in the lexical layer of the Kazakh language into an electronic resource. The most important principle is that it is important to consider the aspect that is easily accessible to language learners.

Conclusion

Automation of lexical units is carried out naturally with the help of a text. Therefore, it is very important to have a text corpus in the automation process. In education, the use of automated applications of the lexical layer, that is, online services, significantly contributes to the development of lexical and vocabulary skills, to the improvement of interpersonal relations during language learning, the development of emotionality, and creative abilities.

In order to automate lexicological knowledge, first of all, it is required to stabilize the laws in the process of gaining the meaning.

As we have seen, operations that automate lexical analysis models by computer programs require the implementation of a large amount of comprehensive linguistic information. Linguistic programs are formed as a result of automation. Automated linguistic resources to date can be grouped as follows:

1. Dictionaries and thesauruses. All their paper counterparts are electronic.

Forms are much more convenient to work with due to the automation of the search process. At the same time, it remains relevant to create versions of such resources equipped with real search tools.

2. Text conversion programs and text generators. They are supplemented with a linguistic fund that satisfies a specific search interest, and the system of possible errors allows for automatic correction in advance. Programs for automatic abstracting and annotation of texts can be attributed to the same group.

1. Text analysis and linguistic processing programs. This application allows you to check spelling, to accommodate transfers, check the text lexically and stylistically, and analyze the statistics of their errors. At the same time, one of its complex tasks is to computerize the change, transition, and complement of meanings: it is shown through lemmatization of the word (normalization, return to the original form). In addition, the manifestation of language automation is a source of plagiarism. Linguistic programs should include utilities to automatically match and classify texts. They allow to solve problems related to plagiarism detection.

2. Natural language processing systems. This group includes the most complex linguistic software. Of course, it is based on solving the problems described above, but more important goals are set: understanding the meaning of the text and giving a competent meaningful answer. In fact, this is the direction of development of artificial intelligence systems. The main application here is to create a natural language interface for computers.

In conclusion, during automation of lexicological knowledge in the educational corpus, first of all, it is required to permanently introduce the regularity of meaning. It is required to add a user-friendly graphical interface to the application features. It is required to be intuitive for non-IT users and easy for language learners.

The application should be distinguished by its versatility. It is important to refer to possible variants rather than being limited to a single search module. For example: according to the Kazakh spelling rules, is it nemkuraily

or nemkuraydy (indifferent)? The application that finds it must refer to the literary version of the doublet forms in the application. These are among the processing tasks. Therefore, the examples show the results of all the modules of the program.

Within the framework of the article, we will present the definition of the corpus, the criteria for the creation and organization of corpus, its application by foreign and domestic researchers, as well as the goals and possibilities of their application in the process of teaching foreign languages.

The article was investigated within the framework of the project BR 18574183 "Automatic recognition of the Kazakh text: development of linguistic modules and IT solutions".

REFERENCE

[1] Granger S. (ed). *Learner English on computer*. London: Addison Wesley Longman. 2010. 512.

[2] Mauranen Anna and Elina Ranta. *English as a Lingua Franca: Studies and Findings*. Newcastle: Cambridge and Scholars, 2009. 562.

[3] Kamshilova O. N. *Inostrannye iazyki v distantsionnom obuchenii: materialy III mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferesii, Tom 2 (Foreign languages in distance learning: materials of the III Intern. scientific-practical. conf. Vol. 2)*. Perm, 23-25, 2009. URL: <http://window.edu.ru>. – 42-49. [In Rus.]

[4] Granger S. *The computer learner Corpus: a versatile new source of data for SLA research // Learner English on Computer. L., 1998. 894.*

[5] Sosnina E.P. *Prikladnaya lingvistika. O rasrabotke i ispolsovani ruskogo obrasovatelno konkursa perevodov (Applied Linguistics. On the development and use of the Russian educational corpus of translations)*. URL: <http://ling.ulstu.ru>. 2019. 242. [In Rus.]

[6] Rykov V.V. *Korpus tekstov i rechevayia deyatelnost – problema shodstva (Corpus of texts and speech activity - problems of similarity). Corpus linguistics -2006: tr. intl. conf. Oct 10-14 2006, St. Petersburg. SPb., 2006. 347-355. [In Rus.]*

[7] Zhumabekova A. *Kazakh tilinin antonymder sozdigi (dictionary of Kazakh antonyms)*. Almaty, 2000. 128. [In Rus.]

[8] <https://sozdikqor.kz/>

[9] <https://qazcorpus.kz>

[10] Belbaeva M. *Kazakh tilinin omonimder sozdigi (Dictionary of homonyms of the Kazakh language)*. Almaty, 1988. 193.[In Kaz.]

ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ҰЛТТЫҚ КОРПУСЫНДАҒЫ МӘТІНДЕРДІ АВТОМАТТАНДЫРУ ӘДІСТЕРІ

*Әмірбекова А.Б.¹, Қоңырова А.Т.², Қайырбекова Ұ.С.³

*¹А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты,
Лексикология бөлімінің меңгерушісі, филология ғылымдарының
кандидаты, Алматы, Қазақстан,

<https://orcid.org/0000-0001-8540-8264>, e-mail: marghan01@mail.ru,

²филология ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы
Қазақ ұлттық университеті, Жоғары оқу орнына дейінгі білім беру
факультеті, Шетелдіктердің тілдік және жалпы білім беру дайындығы
кафедрасының аға оқытушысы, меңгерушісі, Алматы, Қазақстан,
e-mail: akbota74@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6996-6522>,

³Академик Ә. Қуатбеков атындағы Халықтар достығы университеті,
Филология кафедрасының меңгерушісі, филология ғылымдарының
кандидаты, доцент, Қазақстан, Шымкент,
<https://orcid.org/0000-0002-9466-024X>

Аңдатпа. Тілдің жаһандану дәуірінде, яғни сөздік қор толықтай цифрлық жүйеде қолжетімділікке ие болған кезеңде, тіл меңгертуді оңтайландыруға мүмкіндік туады. Қазақ тілінің ұлттық корпусы – қазақ сөзінің цифрландырылған күрделі нұсқасы. Себебі қазақ тілінің корпусы тілтанымдық қызметтермен қамтамасыз ете алады, соның негізінде бірнеше подкорпустардан тұрады. Оның подкорпустарының ішіне оқу корпусына деген сұраныс күннен күнге артып келеді. Оның себебі Қазақстан көпұлтты мемлекет болғандықтан. Сондықтан қазақ мәдениетін тұтынушы өзге ұлт өкілдері өз мәдениетінен пара-пар нұсқасын тану үшін аударма-баламасын анықтағысы келеді. Сондай-ақ оқу корпусы тіл үйренушілерге тиімді тілтанымдық база болары да сөзсіз.

Мақаланың мақсаты – оқу корпусына енетін тілтанымдық қорды, әсіресе қазақ тілінің лексикалық қабатындағы сөздерді тақырыптық, мағыналық, мәдени-семантикалық топтарға іріктеп семантизациялау және цифрлық жүйеге сәйкес автоматтандыруға лайықтау әрі икемдеу. Мақалада оқу корпусының басқа подкорпустан айырмашылығы, семантизациялау жіктелімі және мағыналық топтарды кестелеу (автоматтандыруға лайықтау) жолдары ұсынылды. Мақаланың ғылыми маңыздылығы да осында.

Оқу корпусына лайықты тілдік қорды енгізу барысында контент-талдау әдісі, кестелеу, жинақтау, сипаттама әдістері қолданылды. Мақалада ұсынылған ғылыми тұжырымдар оқу корпусын әзірлеуге,

тіл меңгертуге арналған электронды қосымшаларды жасауда септігін тигізетін тәжірибелік маңызы бар. Мақала BR 18574183 «Қазақ мәтінін автоматты тану: лингвистикалық модульдер мен ІТ - шешімдер әзірлемесі» атты жобаның аясында зерттелді.

Тірек сөздер: ұлттық корпус, семантизация, автоматтандыру, тілтанымдық база, аударма, лексикалық қабат, оқу корпусы, тілдің цифрлануы

МЕТОДЫ АВТОМАТИЗАЦИИ ТЕКСТОВ В НАЦИОНАЛЬНОМ КОРПУСЕ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА

*Амирбекова А.Б.¹, Конырова А.Т.², Кайырбекова У.С.³

*¹ кандидат филологических наук, заведующий Отделом лексикологии Института языкознания имени А.Байтурсынова, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0001-8540-8264>, e-mail: marghan01@mail.ru,

² кандидат филологических наук, старший преподаватель, заведующий кафедрой языковой и общеобразовательной подготовки иностранцев, факультет довузовской подготовки, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0001-6996-6522>, e-mail: akbota74@mail.ru,

³ кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой филологии Университета дружбы народов имени академика А. Куатбекова, Казахстан, Шымкент, <https://orcid.org/0000-0002-9466-024X>

Аннотация. В эпоху глобализации языка, когда лексикографическая база становится полностью доступной в цифровой системе, появляется возможность оптимизировать овладение языком. Национальный корпус казахского языка – оцифрованный вариант казахского слова. Так как корпус казахского языка является системой лингвистических знаний, состоящей из нескольких подкорпусов, спрос на учебный корпус растет день ото дня. Это связано с тем, что Казахстан является многонациональным государством. Представители других национальностей, потребляющие казахскую культуру, хотят определить перевод-эквивалент. Учебный корпус также является эффективной лингвистической базой для изучающих язык.

Цель статьи – семантизация лексикографической базы, входящей в учебный корпус, особенно единиц лексического слоя казахского языка, и адаптация к автоматизации в соответствии с цифровой системой. В статье описано отличие учебного корпуса от других подкорпусов, представлены классификация семантизации и способы интерпретации

(автоматизации) семантических групп. В этом научная значимость статьи.

При изучении внедрения в учебный корпус лексической базы применялись методы контент-анализа, обобщения, описания. Научные выводы, представленные в статье, имеют практическое значение, способствуя разработке учебного корпуса, разработке электронных приложений для овладения языком.

Статья исследована в рамках проекта BR 18574183 «Автоматическое распознавание казахского текста: разработка лингвистических модулей и IT-решений».

Ключевые слова: национальный корпус, семантизация, автоматизация, языковая база, перевод, лексический слой, учебный корпус, цифровизация языка

Статья поступила 05.06.2023

ӘОЖ 81'42 (075.8)

XҒТАР 16.21.51

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.002>

ПОЭТИКАЛЫҚ МӘТІНДЕРДЕГІ «ЕҢБЕКҚОРЛЫҚ// ЖАЛҚАУЛЫҚ» КОНЦЕПТІЛЕРІНІҢ ВЕРБАЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІГІ

*Айтқұлова Г.А.¹, Розиева Д.С.²

¹3 курс докторанты, мамандығы «8D02310 Филология», М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан, e-mail: aitkul_gum1985@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4975-4746>

²PhD, қауымдастырылған профессор, Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ, Алматы, Қазақстан, e-mail: rsdilfuza@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1581-9513>

Аңдатпа. Мақалада поэтикалық мәтіндегі концептуалдық құрылымдардың когнитивті сипаты қарастырылады. Когнитивті лингвистика тіл арқылы қоғамдық құбылыстар мен дүниені танып білудің танымдық-теориялық негіздерін қалыптастырады. Сонымен қатар, антропоэлектік парадигма аясында халықтың танымдық болмысын концепт арқылы лингвистиканың когнитивті бағыттары мен аспектілерін ғылыми негіздейді. Концепт өз бойына халықтың

мәдени болмысының барлық мазмұнын сыйдыра отырып, ұлттық ерекше дүниетанымды түсінуде негізгі компонент болып саналады. Поэтикалық мәтіндердегі еңбекқорлық//жалқаулық тілдік бірліктерінің когнитивті сипатын ашу барысында этностың ақиқат дүние туралы көзқарасы, мәдени танымы мен тұрмыс-тіршілігімен байланысты тілдік деректерге қол жеткізе аламыз. Бұл өз кезегінде халқымыздың ғасырлар бойы жинаған мәдени қоғамдастығы мен тіршілік етудегі қажеттілігінен, еңбек қатынастарынан туындаған дүниетанымдық санасын тануға мол мүмкіндік береді. Мақаламыздың басты мақсаты – Шәкәрім лирикасының тіліндегі еңбекқорлық//жалқаулық концептісінің когнитивті болмысын анықтау. Ғылыми мақаланың өзектілігі қазіргі антропоцентрлік парадигма аясындағы еңбекқорлық//жалқаулық концептісін айқындайтын тіл бірліктері арқылы қазақ этносының танымдық болмысын ашу болып табылады. Ғылыми мақаланың жаңалығы қазақ лингвомәденитанымындағы еңбекқорлық//жалқаулық концептісінің алғаш рет зерттелуін жатқызуға болады.

Мақалада еңбекқорлық//жалқаулық концептілерінің поэтикалық мәтіндердегі этномәдени санаға ие тілдік оралымдарының мәдени-ұлттық семантикасы айқындалды. Зерттеу барысында еңбекқорлық//жалқаулық ұғымына қатысты тілдік бірліктердің семантикасын айқындау үшін сипаттама, этнолингвистикалық, концептілік талдау және ассоциативтік эксперимент әдістері пайдаланылды. Зерттеу барысында отандық және шетелдік ғалымдардың когнитивтік бағыттағы іргелі еңбектері пайдаланылды.

Зерттеудің ғылыми құндылығы мен практикалық маңыздылығы еңбекқорлық//жалқаулық концептісінің когнитивті лингвистика контексінде зерттелуі барысында «Поэтикалық мәтіндердің концептуалдық құрылымы» атты дәріс курстары мен когнитивті лингвистика, танымдық семантика бағытында оқу құралы ретінде пайдалануға болады.

Тірек сөздер: поэтика, концепт, фрейм, ассоциация, схема, коннотация, семантика, ұлттық дүниетаным, мәдени таңба

Негізгі ережелер

Зерттеу мақаласында поэтикалық мәтіндердегі «еңбекқорлық//жалқаулық» концептінің когнитивті санадағы дүниенің тілдік бейнесін құрайтын тіл бірліктері талдауға түсті. Ғылыми мақаланың мақсаты – «еңбекқорлық//жалқаулық» концептілерінің семантикалық және концептуалдық бірліктерде қолданылуын зерттеу болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін когнитивті лингвистика, концепт, концептілік

өріс, ғаламның тілдік бейнесі ұғымдарына ғылыми тұрғыда тоқталып, қазіргі таңдағы концептуалдық білім аясында зерттеліп жүрген ғалымдар пікірлерін саралай отырып, әлемнің тілдік бейнесі хақында авторлық көзқарасты қалыптастыру және «еңбекқорлық\жалқаулық» концептінің лингвомәдени сипаттағы мазмұнын ашу сынды міндеттерге қол жеткізілді. Зерттеу пәні концептілік құрылымдар негізгі элементі болып табылатын когнитивті лингвистика бағыты. Зерттеу нысаны «еңбекқорлық\жалқаулық» концептінің лингвомәдени сипаттағы тілдік бірліктер.

Кіріспе

Бойына бүкіл мәдени мұра мен рухани құндылықты жинақтап, сақтайтын ұлттық тілді халықтың ой танымымен, жан ілімімен бірлікте қарау соңғы жылдары кең етек алған когнитивті лингвистика, лингвомәдениеттану ғылымдарының пайда болуына негіз болды. Көркем мәтінді тіл мен таным ұштастығы негізінде біртұтас жүйеде қарастыру қазақ этносының танымдық, когнитивті болмысын тануға мүмкіндік ашады. Тіл – тілдегі концептіні тануда поэтикалық мәтіндердегі ақынның қабылдау мен сезіну әрекеттері арқылы қалыптасқан бейне, ойсурет тудырушы өлең өрімдерінің семантикасын ашу бүгінгі зерттеу мақаламыздың басты мақсаты.

Когнитивті терминдердің қысқаша сөздігінде концептіге мынадай анықтама береді: концепт ұғымы адамның ойлау әрекеті мен тәжірибесін, білімін білдіретін, дүниені танып білудің адамзаттық тәжірибесі [1, 90].

А.Н. Арутюнованың пайымдауынша: концепт – мәдениетке сіңген ұғым ретінде эмотивті, коннотациялы, аксиологиялық сипаты бар, тілде атауы мен атаулары бар әмбебап құбылыс [2]. Сонымен, концепт – ұлттық мәдени болмысқа негізделген ойлаудың ақпараттық негізі. Ақиқат дүние бейнесінің адам санасында сәулеленген білім ақпараттарының жүйеленген көрінісі – лексикалық, паремиологиялық, фразеологиялық тіл бірліктері арқылы тілімізде көрініс табады.

Адам алғаш өмір есігін ашқан күннен бастап үнемі толығу, толысу процесінде еңбекқорлық қасиетінің арқасында жетіліп отырады. Яғни адамды жақсылыққа тәрбиелейтін, шыдамдылыққа жол көрсететін, өзіне керекті материалдық қажеттіліктермен қамтамасыз етуде еңбектенудің маңыздылығы өмір сүру құндылықтарымен пара-пар. Еңбек тәрбиесіне ерте жастан балаларды баулуды қазақ халқы ежелден тұрақты тіркестер, мақал-мәтел, нақыл сөздерге жасырған. Ал, ақын-жазушылар адам мінезіндегі еңбеккерлікті өз шығармаларына арқау ете отырып, жалқаулықты қатты сынау барысында бұл жаман әдеттен өз ұрпағын аластатуды мақсат тұтқан.

Ғаламның тілдік бейнесі феноменін зерттеген профессор В.А. Маслова: Концептілерді әртүрлі тәсілдермен жіктеуге болады. Тақырып тұрғысынан алғанда, олар, мысалы, эмоционалды, тәрбиелік, мәтіндік және басқа да ұғымдық салаларды құрайды. Тасымалдаушыларына қарай жіктелген концептілер жеке, микротоптық, макротоптық, ұлттық, өркениеттік, жалпыадамзаттық ұғым сфераларын құрайды. Концептілер дискурстың бір немесе басқа түрінде қызмет ететінін ажыратуға болады, мысалы, педагогикалық, діни, саяси, медициналық және т.б. Дискурстың өзін бір мезгілде ұғымдарға үндеу жиынтығы ретінде және ана тілінде сөйлейтіндердің санасында бар тұжырымдама ретінде қарастыруға болады, – деп тұжырымдайды [3]. Ал, ғалым Ж.А. Манкеева тілді антропоэзектік парадигма аясында зерттеудің маңыздылығын: Көркем шығармадағы тілдік бірліктерді тілдік тұлға дәрежесінде ғаламның тілдік бейнесін беретін антропоэзектік парадигмада кешенді зерттеудің барысында олардың прагматикалық мәні ашылады [4, 557 б.].

Поэтикалық мәтіндерде еңбекқорлық // жалқаулық концептілерінің мағыналық өрісі еңбекқорлықты барлық ізгілік атаулысының негізгі баспалдағы деп таныса, жалқаулықты күллі әлемнің дұшпаны ретінде сипаттайды. Мақаламызда осы тілдік бірліктердің когнитивті болмысын ашуда Шәкәрім өлеңдерін мысал ретінде қарастыратын боламыз.

Материалдар мен зерттеу әдістері

Жалпы лингвистикалық ғылымдардың қалыптасуы мен дамуы барысында әлем халықтарының тілге деген қызығушылықтарының артуына себеп болды. Тіл мен таным арақатынасын концептілік құрылымдар аясында зерттеу, тілдік бірліктердің семантикалық өрісін анықтау жолында ақын, жазушылар тілін талдаудың маңызы зор. Зерттеу мақаламызда когнитивті әдісті поэтикалық мәтіндердегі еңбекқорлық // жалқаулық концептілерінің вербалдану ерекшеліктерін ашуда, мағыналық өріс аясындағы ақпараттарды талдау барысында пайдаландық. Сонымен қатар, семантикалық компоненттік талдау әдіс-тәсілін сөздердің лексикалық мағынасын анықтауда қолдандық.

Талқылау

Қазақ әдебиетінде адам болмысының пісіп-жетілуінің классикалық үлгісін жасаған – Абай болса, XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында Абайдан соң қазақ әдебиетінің, қазақ поэзиясының көркемдік дәрежесін жоғары деңгейге көтерген Шәкәрім болды. Бір дәуірдің ғұлама қос ақыны мен ойшылы адамның рухани кемелденуін Шығыстың поэзиялы пәлсапасы мен батыстық әдеби философиялық ойдың озық

үлгілерімен толықтыра отырып, XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында жаңа тұрпатты жазба қалыптасуына елеулі үлес қосты [5, 9 б.].

Адам болып туылдым, адам боп өлу – арманым деп ағынан жарылған Шәкәрім де Түзетпек едім заманды, өзімді тым-ақ зор тұтып, – деген Абай да адал еңбекпен жан бағуды ізгіліктің бастауы деп дәріптеп өткен. Фибрат алар артыңа із қалдырсаң, шын бақыт осыны ұқ, Мәңгілік өлмейсің, – деген Шәкәрім ар сақтап, адал еңбек ету ең алдымен адамдық борышың деп бір-ақ кесіп айтқан. Шәкәрім поэзиясының түйіні – ақ жүрек, таза ақыл, адал еңбек иесі түзу адамды қалыптастыру, сол арқылы қоғамды түзеу. Адал жүріп, адал еңбек сауғанда ғана қоғамдық кемелденудің биік шыңын бағындыратындығына адамзатты үндеген. Халықтық педагогиканың қайнар бастауы – халық даналығы, оны жасаушы тұлғалар болса, Шәкәрім философиясы қазақи дүниетаным негіздеріне сүйенген ең алғашқы адамды кемелдену дәрежесіне көтеретін ілімдерге толы шығармалар болатын. Шәкәрім шығармашылығының бар болмысы – адамның мінез құлқын жөнге келтіріп, өзіне, қоғамға пайдалы істерге жетелеу болып табылады. Мәселен ақынның «Жастарға» өлеңінде:

Кел, жастар, біз бір түрлі жол табалық,
Арам, айла, зорлықсыз мал табалық.
Өшпес өмір, таусылмас мал берерлік
Бір білімді данышпан жан табалық.
...Ойланар уақыт болды бас қосарлық,
Дұспан көп енді бізге жол тосарлық,
Арамдықтан көңілді арытталық,
Ақыл ойлап, адалға қол басарлық [6, 34 б.].

Шәкәрім поэзиясында халықтық таным мен ұлттық ойлау жүйесі тоғысқан. Адал жүріп, арлы болу, таза еңбекпен күнелту сынды ізгі игіліктер адамды биік белестерге жетелейтіндігін алға тартады. Сол үшін де «Адамдық борышың» деген туындысында:

Адамдық борышың –
Халқыңа еңбек қыл!
Ақ жолдан айныма,
Ар сақта оны біл!
Талаптан да,
Білім мен өнер үйрен!
Өнерсіз, білімсіз
Болады ақыл тұл! [6, 15 б.].

Яғни «Адамдық борыш» деген болмыс ар ұятқа байланған еңбектің қажырлы игілігі арқылы толысып отыратынын атап көрсетеді.

Ақ жүрекпен, таза ақыл, Қылсаң адал еңбек деген өлең жолдарынан ойшылдың ақыл мен еңбекті қатар алып жүрген адамның бұл пәниде шатаса қоймайтындығын алға тартады. «Еңбекке шыда ебін тап та, Сабырдың түбі- сары алтын. Өзімшіл болма, көпті ардақта, Адамның бәрі өз халқың» [6, 149 б.]. Еңбекқор қашанда шыдамды, сабырлы, өзінен басқаны өзіндей көретін дәрежедегі адам болатұғынын осы өлең жолдары арқылы бағамдаймыз.

Еріншектен – салақтық,
Салақтықтан – надандық.
Бірінен-бірі туады,
Жоғалар сүйтіп адамдық,
Еріншек таза жүре алмас,
Кірі-қоңын жуа алмас.
Харекет жоқ, ғылым жоқ,
Өз бойынан ұялмас [6, 78 б.].

Шәкәрім өз туындыларында адамды құрдымға жетелейтін дерт деп жалқаулықты, еріншектікті қатты сынайды. Жалқау адам қулық іздеп, мақтанға салынып, өсек теріп, бекер ел кезіп кететінің білген ақын өз өлеңдері арқылы осы дерттің алдын алудың философиялық тұжырымын жасап кеткен ойшыл. *Еңбекпен, өрнекпенен, Өнер ойға толықса, Жайнар көңіл, қайнар өмір, Ар ілімі оқылса, – деген Шәкәрім еңбекпен өрнектелген адамның көңілі жайнап, өмірі қайнайды деген тіл бірліктері арқылы «еңбекқорлық» концептісінің мағыналық өрісін беріп тұр. Шәкәрім ілімінде «арлы азамат» – жақсы мен жаманның айырмашылығын терең түсінетін, сөз бен ісі түзу, әділ, намысшыл адам, ал бұл арлы адамның барлық өмірлік іс-әрекеттері тек адал еңбектің арқасында «ар», «намыс», «ұждан» түсініктері арқылы өз кемеліне жетіп отырған. Тілдің лексика-фразеологиялық жүйесін сыртқы дүниемен, ақиқат өмірмен тығыз байланыста қарау – қарастырып отырған нысанымыздың қырлары мен сырларын тереңірек түсінудің бірден бір жолы. Ол жүйе арқылы тіл әлемі сыртқы әлем қайталамасы екені анықталады [7, 102 б.].*

Ақын халық арасындағы еңбек тәрбиесіне ерекше мән беріп, өз шығармаларында еңбекті адам бойындағы асыл да ең қажетті мінездердің бірі деп жырлап өтті. Еңбекқорлық сынды адам болмысының ең маңызды деген қасиетін жеке тұлғаға қатысты емес, бүкіл адамзат дамуындағы тарихи маңызына көз жеткізе білді [8, 56 б.]. Арсыз сол – арамдықпен жан сақтайды, Адал сол – таза еңбекпен күнін көріп, Жаны үшін адамшылық ар сатпайды. Бұл үзіндіден Шәкәрім танымындағы еңбекқорлық // жалқаулық концептілері адал, арсыз деген сөздермен астасып жатыр.

Тікенің болса бойында, Ауырса да өзің жүл. Сергек болсын ойың да, Еріншек болма құр масыл [6, 197 б.]. Бұл өлең жолдарында құр масыл тұрақты тіркес арқылы жалқаулық концептісінің лингвомәдени бірлік өрісін беріп тұр. Бұл тіркестер тілдің бейнелігін, тілдік байлығын көбейте алатын сөздер жиынтығын құрайтын тілдің саналы қабатында тұрған бірліктер, олар ұлттың мінез-құлқын, түрлі көзқарастарын, қоршаған ортасын сипаттап әрқашан да халық тынысының айнасы болып есептеледі [9, 135 б.].

Адамның ең асылы –

Қиянатсыз ақ бейіл.

Ең зиянкес жасығы –

Тайғақ мінез, екі тіл [6, 197 б.].

Осы шумақтардан байқағанымыз еңбекқорлық // жалқаулық концептілері қиянатсыз ақ бейіл, тайғақ мінез, екі тіл ойсурет құрылымдарымен танылып тұр. Қай ұлттың тілінде болмасын дүние бейнесі сол халық тіліндегі ұрпақтан-ұрпаққа мұра болып келе жатқан адамзаттық тәжірибе мен ойлаудың терең мазмұнын бейнелейді [10, 99 б.]. Әдебиеттегі көркем образдар жүйесі, концептуалды мағына, кейіпкерлердің іс-әрекеті қайшылықты қарама-қарсы құбылыстардың әсерімен шығарманың көркемділігін байытады, бұл контрастың ең мәнді де басты қасиетін дәл байқатады [11, 78 б.]. Тіл білімінде құбылыстардың қызметін түсіндіруде халық өмірінің дүниетанымынан туындаған әлемдегі барша бағалылықты қарама-қарсы салыстыра, қатар қойып салғастыру арқылы анықтау әмбебап контрастивті тәсіл ретінде адам қасиеттерін анықтау үшін де қолдануға болатындығы дау туғызбаса керек [12, 184 б.].

Адам болмысындағы ақыл, жан, тән бөліктерінің басынан басталған осы бағыты – төмендеу, кері кету болады да, тәннен жанға, одан ақылға ұмтылып жетілуі – кемелдену болып шығады. Адамдағы кемелдену мүмкіндігі мен әрекетінің түпкі сыры мен бастауы – ақыл. Шәкәрім танымында адамды кемелденген қоғам қалыптастыруындағы алға жетелейтін күш – ар, намыс, ұят болса, осы үшеуін басқаратын – ақыл. Ал, бұларды нұрлы жүректе ұстап, өмірде тіршілік барысында жетілдіру аянбай еңбек етудің арқасында қалыптасатыны ақиқат. Шәкәрім тілінде ұлттық нақыштағы мәдениет те, ұлттық таным да халқымыздың тарихын, әдетін, салтын танытатын адал еңбекті уағыздайтын концепт әлемнің тілдік бейнесін тануда ерекше мәнге ие.

Бай ұлық, жуандарды бақты көрмек,

Ол мисыз шолақ оймен баға бермек.

Анық бақ деп айтарлық үш нәрсе бар:

Кірсіз ақыл, мінсіз сөз, адал еңбек [6, 103 б.].

Адамның адал еңбек етіп жан бағып, айналасындағыларға құрметті болуының айнымас кепілі деп білген ойшылдың өлеңдеріндегі еңбекке деген сүйіспеншілік осындай тіл бірліктерімен өріледі.

Ақынның өлеңдерінде жалқау, еріншек пенделерді құдай атқан пендесі деп ең адами құлдыраудың алғашқы баспалдағы деп таниды.

Даулассаң желдей еседі,
Өзі айтып өзі шешеді.
Үйір болған кісілер,
Жан тыныштық деседі.
Жан тыныштық бұл емес,
Жан дүниенің құлы емес.
Өзің байлап бересің,
Жан жұмысы ол емес [6, 80 б.].

Бұл шумақтар арқылы жалқаулықты әшкерелеген ақын ойының санада еріншектік туралы жинақталған желдей есетін өсекші, мақтаншақ, өзі айтып өзі шешетін өзімшіл сынды ойбейнелік тармақтармен беріледі. Әрі қарай жалқаулықты тереңдей міней түседі:

Еріншектің қақпаны, Көрінбей көзге жатқаны. Біреу оған ілінсе, Оны құдай атқаны» [6, 80 б.]. Өмір сүру үшін Алланың берген үлкен сыйы бұл тіршілікте мақсат-мүддемізге жетудегі еңбекшілдік әрекеттерімен өмірге мән кіргізу – жер бетіндегі әр пенденің асыл мұраттарының бірі. Ал, жалқаулық концептісі ғибадат жоқ, ақыл жоқ, бәрінің жолын кесетін дертті ауру сынды ситуациялармен берілген.

Ақынының әйгілі «Мал жимақ» өлеңінде:
«Мақтан үшін мал жима, жан үшін жи,
Қазаққа көз сүзбестің қамы үшін жи.
Арың сатпа, терің сат, адалды ізде,
Ғибадат пен адалдық ар үшін жи.
Ерінбесең еңбекке дәулет дайын,
Жаратқан жоқ жатсын деп бір Құдайың.
Ойласын деп ой берді, көруге көз,
Аяқ берді, тапсын деп басқан сайын.
Егін сал, не сауда қыл, малыңды бақ,
Білім білмек – әр іске шебер болмақ.
Қол өнерден пайда қыл үйреніп-ақ,
Кетпес дәулет осы ғой Құдайға хақ [6, 39 б.].

Осы шумақтардан байқайтынымыздай, Шәкәрім танымы арқылы адал еңбекпен жан бағу, егін сал, малыңды бақ, адал сауда, білім білмек, кетпес дәулет сынды қазақ халқының санасында ұлттық менталитет болып қалыптасқан еңбекқорлықтың арқасында адам жететін жетістіктер.

Кейінгі уақыттағы тіл ғылымындағы когнитивті бағыт басқа да өзге ғылым салаларына жаңашылдық әкеліп ғана қойған жоқ, сонымен қатар, өзі де біршама байыды. Сол ғылымдардың ішіндегі санамен ойлау, білім, тәжірибе оны алу мен дамыту барлығы дерлік жаңа сипатқа ие болды [13, 7 б.]. Шәкәрім концептосферасы – ұлттық концептосферасының қайнар көзі, мөлдір бастауы. Себебі, Шәкәрім поэзиясында адам болып қалыптасудың барлық игіліктері мен керағар мінездердің толық сипаттамалары көрініс табады. Шәкәрім тілі концептосферасы әлеуметтік, қоғамдық, адамгершілік-моральдық мәселелерді көтеретін, тәрбиелік мәні бар жеке концептілерден тұрады.

Нәтижелер

Зерттеу мақаласының нәтижесінде еңбекқорлық // жалқаулық концептілеріне қатысты лексемаларды тақырыптық-семантикалық жағынан сараптай келе, кешенді білім жүйесін, яғни когнитивті үлгісін ұсындық. Шәкәрім тілінің аясында еңбекқорлық // жалқаулық концептілерінің когнитивтік ерекшеліктерін зерттегенде ұлттық мүддеге негізделген таным мен түйсікті бейнелейтін тілдік оралымдардың семантикалық аспектілері айқындалды. Аталмыш тіл бірліктерін концептуалдық талдау барысында тіл мен таным тұтастығында жан-жақты қарастыру бүгінгі лингвистика ғылымының өзекті мәселесі болып саналады. Зерттеу жұмысының барысында еңбекқорлық // жалқаулық ұғымдарының тілде таңбаланған көріністерін зерттеуде дәстүрлі бағыттан тыс жаңаша талдаудың үлгісі ұсынылды. Шәкәрім поэзиясындағы еңбекқорлық // жалқаулық концептілерінің ұлттық табиғаты ашылып, негізгі мәденитанымдық маркерлері көрсетіліп, ғаламның тілдік бейнесін танудағы әмбебаптық мазмұны анықталды.

Қорытынды

Поэтикалық мәтін – өте күрделі болмысты қамтитын, дүниені образ арқылы оқырман ой-сезіміне сурет салу арқылы әсер ететін ерекше концептуалдық жүйелерден тұратын әмбебап құбылыс. Ақынның дүние туралы ақпаратты игеруі, өзіндік жүйелеу базасына қарай тілде көрініс табуы әртүрлі формада көрініс табады. Олар: 1) қарапайым форма (фрейм); 2) күрделі форма (скрипт); 3) сызбалы форма (схема); 4) оқиғалы форма (сценарий); 5) бейнелі форма (ойсурет).

Поэтикалық мәтіндердегі концептілік құрылымдардың көрінісі – автордың менталды көрсеткіші. Заманауи лингвистикада тілді ұлттық таным арқылы тану өзектілігі басым болған тұста Шәкәрім сынды ақындарымыздың шығармаларына когнитивтік талдау жасау арқылы

ұлттық мінез бен болмысты тануға мүмкіндік аламыз. Адамдағы кемелдену мүмкіндігі мен әрекетінің түпкі сыры мен бастауы – ақыл. Ал, ақылды адам қашанда еңбек арқылы өз мақсат мүддесін қанағаттандырып отырғанды жөн санайды. Шәкәрім өз өлеңдерінде адам бойындағы жалқаулық пен еріншектікті жеңу арқылы, әрдайым еңбекқорлықты жан азығына айналдырған тұста кемелденген адами құндылықтардың биігін бағындыра алады деген түйінмен өрнектейді.

Қазақ ақындарының ішінде еңбекқорлықты дәріптеп, жалқаулықты қатты сынаған, сол арқылы қалың ұйқыда жатқан қазақты оятуға ұмтылған қазақтың ақыны Шәкәрім еді. Шәкәрім қазақ поэзиясын тақырыптық, мазмұндық жағынан қазақ дүниетанымының шеңберін дамыта отырып, адам болмысының суретін бейнелеуде концептілік өрісін кеңейткен ақын. Оның шығармаларындағы негізгі тұжырымдар мінсіз адам болудың алғышарттары мен адамды құрдымға жетелейтін теріс мінездерді сынау арқылы арлы адам қалыптастырудың барлық адами құндылықтарын қазаққа ұсыну арқылы адамгершілікке тәрбиелеуді алға қойған. Әсіресе өмірінің соңғы жылдарында жазылған қара сөздеріндегі адамгершілік, ар-ұят, тәрбие мәселелерімен қатар жалқаулықты көбірек сынға алады. Шәкәрім өзінің өлеңдерінде еңбекқорлықты барлық ізгілік атаулысының негізгі баспалдағы деп таныса, жалқаулықты күллі әлемнің дұшпаны екендігін келелді мысалдармен дәйектейді.

Ақын өлеңдеріндегі еңбекқорлық // жалқаулық концептілерінің бейнелі түсінікпен вербалдануы ойшылдың ойсуретке негізделген санасының шеберлігін білдіреді. Бұл ұғымдар ақын өлеңдерінде метафора, тұрақты тіркес, паремиялық бірліктер аясында жинақталған. Бақытты өмір сүрудің кепілі болған еңбек адамды ынталандырады, алға жетелейді, мақсатына жеткізеді. Қазақ дүниетанымында берекелі отбасы, шат-шадыман өмір сүру, денінің саулығы, ет жақындарының сүйіспеншілігіне бөлену, мақсатына жеткізетін, рухани, материалдық жетістіктің негізгі кілті болып табылатын еңбекқорлық концепті сан ғасырлық өмір тәжірибесінен өткен, ғаламдық дәрежедегі концептіге ие.

Шәкәрім танымында еңбек тәрбиесіндегі әдетке айналған жарасымды мінез-құлық адамды шаттыққа, байлыққа, кетпес дәулетке, адамшылдыққа жетелейтін өмірлік қажеттілік деп танылады. Адам бойындағы кездесетін кереғар мінездердің әсіресе еріншектік пен жалқаулықты құр масыл, көк жалқау, бос қылжаң деген тіл бірліктерімен астасып жатыр.

Қорытындылай келе, Шәкәрім поэзиясындағы адам болмысының, оның еңбекке деген қажеттілігі мен еңбек тәрбиесіндегі күнделікті дағды туралы менталдық түсінік, сөз тіркестері, фразеологизмдер, метафора,

теңеу сияқты түрлі тілдік формада берілген. Концептіні біз мәдени ренкте елестетсек, онда еңбекқорлық // жалқаулық концептілері қазақ этносының мәдени кеңістігіндегі түрлі коннотациялармен берілетіні рас. Бұл Шәкәрім поэзиясына да тән үрдіс.

ӘДЕБИЕТ

[1] Краткий словарь когнитивных терминов /под ред. Е.С. Клубряковой. – Москва: Издательство МГУ, 1996. – 245 с.

[2] Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – Москва: Школа «Языки русской культуры», 1998.– 896с.

[3] Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику. –Москва: Издательство «Флинта», 2007. –296 с.

[4] Манкеева Ж. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: Абзал-ай, 2014. – 640 б.

[5] Баймұханбетова М.Б. Абай мен Шәкәрім шығармалары тіліндегі тілдік дәстүрлерінің жалғастығы (когнитивтік аспектіде): ф.ғ.к. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты, 10.02.02. – Астана, 2009. – 31 б.

[6] Құдайбердіұлы Ш. Сыр сөз. – Алматы: Отбасы хрестоматиясы, 2021. –256 б.

[7] Күштаева М.Т. Тары концептісінің семантикалық құрылымы мен лингвомәдени мазмұны: филология ғылымының канд.диссерт. – Алматы, 2002.–192 б.

[8] Алтынбеков А.Шәкәрім Құдайбердіұлы мұраларындағы әлеуметтік-тәлімдік ойлар: филол.ғыл.канд. ...дис.– Алматы, 2014. –137 б.

[9] Турлыбекова И.А., Нуркенова С.С. Сөйлеу мінез-құлқына қатысты фразеологизмдердің сөзқұмарлықтың көрінісі // ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы. 2022.– №4(188). – 125-138 бб.

[10] Шоқым Г. Гендерлік лингвистика негіздері. – Алматы: Экономика, 2012. –190 б.

[11] Сыздық Р., Шалабай Б., Әділова А. Көркем мәтінді лингвистикалық талдау.– Алматы: Ел-шежіре, 2017. – 223 б.

[12] Қайдар Ә. Тіл-ғұмыр. Ғылыми мақалалар жинағы. – Алматы: А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, 2018. – 352 б.

[13] Абдрахманова М.Б. «Көз» концепт: лингвомәдениеті және танымдық парадигмасы: филол.ғыл.канд. ...дис. – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. – Астана, 2008. –115 б.

REFERENCES

- [1] Kratki slovar kognitivnyh terminov (Short dictionary of cognitiveterms). Pod red. E.S. Kubrakovoi. Moskva, Izdatelstvo MGU, 1996. 245 s. [In Rus.]
- [2] Arutunova N.D. Īazyk i mir cheloveka. (Language and peace of man). Moskva, Škola «Īazyki ruskoĭ kultury», 1998. 896 s. [In Rus.]
- [3] Maslova V.A. Vvedenie v kognitivnuiu lingvistiku (Introduction to Cognitive Linguistics). Moskva, Izdatelstvo «Flinta», 2007. 296 s. [In Rus.]
- [4] Mankeeva J. Qazaq tıl bilimınıń mäseleleri (Problems of Kazakh language education). Almaty, Abzal-ai, 2014. 640 b. [In Kaz.]
- [5] Baimuhanbetova M.B. Abai men Šäkärım ŗğarmalary tılındegı tıldık дәstürleriniń Jalğastyğy (kognitivtik aspektide) (Linguistic traditions in the works of Abai and Shakarim continuity (cognitive aspect)): f.ğ.k. ġylymi дәrejesin alu uşın daiyndalğan disertasiyanıń avtoreferaty, 10.02.02. Astana, 2009. 31 b. [In Kaz.]
- [6]. Qūdaiberdiūly Ş. Syrsöz (Secret word). Almaty, Otbasy hrestomatiasy, 2021. 256 b. [In Kaz.]
- [7] Kūštaeva M.T. Tary konseptisiniń semantikalyq qūrylymy men lingvomādeni mazmūny: filologia ġylymynyń kand.disert (Semantic structure and linguistic culture of the concept of millet Content). Almaty, 2002. 192 b. [In Kaz.]
- [8] Altynbekov A. Šäkärım Qūdaiberdiūly mūralaryndağy āleumettiktālmdık oılar: filol.ğyl.kand. ...dis. (Socio-pedagogical thoughts in the legacy of Shakarim Kudaiberdiuly:philol. gy. kand. ...dis.). Almaty, 2014. 137 b. [In Kaz.]
- [9] Turlybekova Ī.A., Nurkenova S.S. Sōileu minez-qūlqyna qatysty frazeologizmderdıń sōzqūmarlyqtyń kōrinisi (Regarding speech behavioridioms are expressions of verbosity). QazŪU habarşysy. Filologia seriasy. 2022. №4(188). 125-138 bb. [In Kaz.]
- [10] Šoqym G. Genderlik lingvistika negızderi (Basics of gender linguistics).Almaty, Ekonomika, 2012. 190 b. [In Kaz.]
- [11] Syzdyq R., Šalabai B., Ādilova A. Kōrkem mātındı lingvistikalyq taldau (Linguistic analysis of literary text). Almaty, El-šejire, 2017. 223 b. [In Kaz.]
- [12]. Qaidar Ā. Tıl-ğūmyr. Ģylymi maqalalar jinağy (Language and personality. A collection of scientific articles). Almaty, A. Baitūrsynūly atyndağy Tıl bilimı instituty, 2018. 352 b. [In Kaz.]
- [13] Abdrahmanova M.B. «Kōz» konsept: lingvomādenietı jāne tanymdyq paradigması: filol.ğyl.kand. ...dis. Āl-Farabi atyndağy Qazaq ūlttyq unisersiteti. (Eye concept: linguistic culture and cognitive paradigm:philol. gy. kand. ...dis.) Astana, 2008. 115 b. [In Kaz.]

СПЕЦИФИКА ВЕРБАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПТОВ «ТРУДОЛЮБИЕ // ЛЕНЬ» В ПОЭТИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ

*Айткулова Г.А.¹, Розиева Д.С.²

¹Докторант 3 курса специальности «8D02310-Филология», Южно-Казахстанский университет имени М. Ауезова, Шымкент, Казахстан, e-mail:aitkul_gum1985@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4975-4746>,

²PhD, ассоциированный профессор, КазУМОиМЯ им.Абылай хана, Алматы, Казахстан, e-mail: rsdifuza@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1581-9513>

Аннотация. В статье рассматривается когнитивный характер концептуальных структур в поэтическом тексте. Когнитивная лингвистика изучает формирование познавательного-теоретических основ познания общественных явлений и мира через язык. Кроме того, в рамках антропоязыковой парадигмы когнитивное бытие народа с разных сторон научно обосновывает через концепт познавательные направления и аспекты языкознания. Концепт считается ключевым компонентом в понимании национального своеобразного мировоззрения, воплощая в себе все содержание культурной самобытности народа. Раскрывая когнитивный характер языковых единиц трудолюбие//лень в поэтических текстах, мы можем получить доступ к языковым данным об истинном мире, связанным с видением, культурным познанием и бытом этноса. Это, в свою очередь, дает широкие возможности для признания мировоззренческого сознания нашего народа, порожденного многовековой культурной общностью и потребностью в выживании, трудовыми отношениями. Основная цель нашей статьи – определить познавательную природу концепта трудолюбие/лень в языке лирики Шакарима Кудайбергенова. Актуальность статьи заключается в раскрытии когнитивной сущности казахского этноса через языковые единицы, определяющие концепт трудолюбие/лень в рамках современной антропоцентрической парадигмы. Новизна исследовательской статьи объясняется тем, что это первое исследование концепта трудолюбие/лень в казахской лингвокультурологии.

В статье определена культурно-национальная семантика языковых репродукций концепта трудолюбие//лень, обладающих этнокультурными особенностями в поэтических текстах. В ходе исследования были использованы методы описательного, этнолингвистического, концептуального анализа и ассоциативного эксперимента для определения семантики языковых единиц, относящихся к понятию трудолюбие//лень. В исследовании использованы фундаментальные труды отечественных и зарубежных ученых когнитивной направленности.

Научная ценность и практическая значимость изучения концепта трудолюбие//лень в контексте когнитивной лингвистики в том, что результаты могут быть использованы в качестве учебных материалов для подготовки курса лекций «Концептуальная структура поэтических текстов», а также являются вкладом в область когнитивной лингвистики и когнитивной семантики.

Ключевые слова: поэтика, концепт, фрейм, ассоциация, схема, коннотация, семантика, национальное мировоззрение, культурный знак

FEATURES OF VERBALIZATION OF CONCEPTS «INDUSTRIOUSNESS//LAZINESS» IN POETIC TEXTS

*Aitkulova G.A.¹, Rosiyeva D.S.²

*¹3st year doctoral student of Philology "8D02310", M. Auezov South

Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan,

e-mail:aitkul_gum1985@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4975-4746>

²PhD, associate professor, Ablai Khan KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan,

e-mail: rsdilfuza@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1581-9513>

Abstract. The article discusses the cognitive nature of conceptual structures in a poetic text. Cognitive linguistics forms the cognitive-theoretical foundations of cognition of social phenomena and the world through language. In addition, within the framework of the anthropospecific paradigm, through the concept of the cognitive essence of the population, scientific substantiation of cognitive directions and aspects of linguistics from different angles. The concept is considered a key component in the understanding of the National worldview, embodying in itself all the content of the cultural essence of the people. In the process of revealing the cognitive nature of the language units of «industriousness//laziness» in poetic texts, we have access to linguistic data related to the vision of the true World, Cultural Cognition and life of an ethnic group. This, in turn, gives us a great opportunity to recognize the cultural community that our people have accumulated over the centuries, and the worldview consciousness caused by the need for survival, Labor Relations. The main purpose of our article is to determine the cognitive nature of the concept of «industriousness//laziness» in the language of the lyrics of ShakarimKudaibergenov. The relevance of the article lies in the disclosure of the cognitive essence of the Kazakh ethnic group through language units that define the concept of «industriousness//laziness» within the framework of the modern anthropocentric paradigm. The novelty of the research article can be attributed to the first study of the concept of «industriousness//laziness» in Kazakh linguoculturology.

The article defines the cultural and national semantics of the concepts of «industriousness//laziness» in poetic texts of linguistic turns with ethnocultural consciousness. In the course of the study, descriptive, ethnolinguistic, conceptual analysis and associative experiment methods were used to determine the semantics of language units related to the concept of «industriousness//laziness». In the course of the study, the fundamental works of domestic and foreign scientists in the cognitive direction were used.

The scientific value and practical significance of studying the concept of hard work//laziness in the context of cognitive linguistics is that the results can be used as educational materials for preparing a course of lectures “Conceptual structure of poetic texts”, and are also a contribution to the field of cognitive linguistics and cognitive semantics.

Key words: poetics, concept, frame, association, scheme, connotation, semantics, national worldview, cultural sign

Статья поступила 24.04.2023

УДК 81`42

МРНТИ 16.21. 49

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.003>

ЭТИМОЛОГИЯ ИДИОМ В БИЗНЕС-КОММУНИКАЦИИ

*Ахмедова Ж.М.¹, Сарбасова А.Е.²

^{*1} Магистрант, Актюбинский региональный университет

им. К. Жубанова, Актобе, Казахстан

e-mail: akhmedovazhanat8@gmail.com,

² к.ф.н., доцент, Актюбинский региональный университет имени

К. Жубанова, Актобе, Казахстан

e-mail: aigul_sarbassova@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-7115-9487

Аннотация. В данной статье рассматривается этимология идиом, наиболее часто употребляемых в казахстанском бизнес-дискурсе, появившихся в результате развития внешних экономических связей Казахстана с разными странами мира. Целью исследования является обоснование важности изучения происхождения идиоматических выражений, так как несомненен тот факт, что лучше всего запоминается информация, с которой у человека возникли когнитивные и психоэмоциональные ассоциации. Научная значимость статьи

проявляется в попытке подборки часто употребляемых в бизнес-дискурсе идиом, с их семантической характеристикой и историей происхождения. Новизна исследования заключена в попытке разработать классификацию бизнес-идиом, основываясь на их происхождении. Практическая значимость данной работы заключается в том, что знание этимологии устойчивых словосочетаний может способствовать высокому качеству перевода, умелому употреблению их в деловой коммуникации, лучшему запоминанию их и, что не менее важно, приближению изучающего к культуре носителей языка и их истории. Для достижения цели были использованы такие научные методы, как метод сбора теоретического материала, метод описательного анализа идиом, сравнительно-исторический метод и др. Результаты исследования являются вкладом в исследование по лексикологии и фразеологии. Выводы, сделанные в ходе исследования, могут быть полезны при изучении этимологии бизнес-идиом английского языка и их переводных эквивалентов на русский язык. Ценность проведенного исследования заключается в классификации происхождения бизнес-идиом и их связи со сферами деятельности человека. В ходе исследования был затронут вопрос идиоматизации фразеологических единиц. Нужно отметить, что изучение этимологии делает процесс изучения языка увлекательным занятием, влекущим за собой пополнение фоновых знаний, помогает расширить кругозор и развить гибкость мышления. Иметь в своем словарном запасе идиомы говорит о высоком владении языком, и, как бы мы ни старались избегать употребления их в речи, мы так или иначе сталкиваемся с ними, читая статьи в газетах, слушая реплики героев кинокартин и т.д. Следовательно, понимание идиом и их верная интерпретация жизненно важны.

Ключевые слова: идиома, этимология, фразеологические единицы, третичная номинация, идиоматизация, бизнес-коммуникация, образное выражение, устойчивое словосочетание

Основные положения

Идиома – это застывшее словосочетание (речевой оборот), общий смысл которого не является суммой значений составляющих его компонентов. В русском языке, например, к идиомам относятся такие выражения, как [1, с.77]:

погнаться за двумя зайцами;

попасть как кур в ошип;

дамоклов меч;

кишка тонка.

В английском языке, как и в любом другом, также используется большое количество идиом. Их компоненты утратили свой первоначальный смысл и не воспринимаются по отдельности:

Through thick and thin – во что бы то ни стало;

Tooth and nail – не жалея сил, засучив рукава;

smoke and mirrors – сокрытие правды;

cut to the chase – перейти к сути дела.

Впервые термин «идиома» ввел английский лингвист Л.П. Смит, по словам которого название *idiom* было эквивалентом французского слова «*idiotisme*», что обозначало свойственное английскому языку необычное грамматическое сочетание, которое в свою очередь совершенно не соответствовало грамматическим правилам или какому-либо логическому объяснению, к примеру, *play devil's advocate* – сомневаться в чем-то [2].

Цель раскрытия происхождения идиом (этимологического анализа) – определение того, на базе какой первичной мотивации (признака предмета) образована фразеологическая единица, какие исторические изменения его первичной формы и значения обусловили форму и значение, известные исследователю. Реконструкция первичных мотиваций, формы и значения слова (этимона) – предмет этимологического анализа.

Введение

В английском языке насчитывается около 25 тысяч идиоматических выражений. Почему так важно изучать идиомы? Потому что их картина отображает тысячи мыслей. Под словом «картина» подразумевается не картина как физический предмет, а то, что мы визуализируем, услышав ту или иную единицу речи. По сравнению с буквальной речью, образная речь эффективнее разъясняет нюансы ситуации. Нельзя недооценивать роль идиом, они могут выразить общее в культурах, добавить юмора и сгладить отрицательные выражения. Использование идиом становится все более популярным в последнее время

Идиомы красочно отображают историю и мировоззрение народа, его быт, отличительные особенности, помогают понять, как трудился и развивался тот или иной народ. Цель курса по деловому английскому – дать возможность обучающимся английскому языку чувствовать себя комфортно в рабочей среде, где английский язык является нормой. Так какой же способ является лучшим в изучении идиоматических выражений? Изучать их происхождение и культурный контекст. Изучение этимологии идиом открывает двери для знакомства с культурой и

историей народа, что, в свою очередь, укрепляет связь с языком. Кроме того, знание происхождения фразеологических единиц помогает в их запоминании, следовательно, усиливает стремление использовать их в речи. Нередко уместное и удачное использование идиом в бизнес-дискурсе служит причиной налаживания прочных деловых связей и успешного исхода дел в целом.

Материалы и методы

Данная статья была написана на основе изучения книги Слеповича В.С. «Курс перевода», которая рассматривает лексические и грамматические проблемы перевода с русского языка на английский и с английского языка на русский. Книга также включает в себя практикум для студентов-экономистов и для всех, кто занимается переводом. Также был использован материал из книги «Английская фразеология» американского лингвиста Л.П. Смит в целях иллюстрации некоторых общих идей и подтверждения некоторых практических выводов, представляющих известный интерес. Были изучены некоторые интернет-источники, а именно статья Скорук Н.И. «Этимология английских идиом и фразеологизмов: их значение и происхождение», в которой объясняется этимология часто употребляемых идиом в общей лексике, а также статьи Кадирсизовой Г. "Problems of idiomatization", Бузаровой Е.А. и Сасиной С.А. «Метафоризация профессионализмов как особый случай вторичной номинации», которые исследовали вопрос реинтерпретации идиом, то есть то, как некоторые бизнес-идиомы были заимствованы из других лексико-семантических полей. Причиной для выбора именно бизнес-идиом послужило их широкое использование в деловом мире и их актуальность. В свою очередь, знание их этимологии помогает добиться адекватного перевода. В своих исследованиях авторы статьи использовали описательный метод.

Результаты и обсуждение

В данной статье мы рассматриваем примеры идиом, часто используемых в деловом английском, а также разьясим их происхождение:

1. On a shoestring

Пример: There were times when we were on a shoestring.

Значение: с малым количеством денег

Происхождение: согласно Американскому словарю идиом, предполагается, что британские заключенные опускали с высоты свою обувь, подвешенную на шнурки, чтобы прохожие клали в них деньги (пожертвования).

2. *Show someone the ropes*

Пример: Could you please show me the ropes?

Значение: вводить в курс дела

Происхождение: эта фраза появилась в 1800–х годах и имеет отношение к морю. Моряков-новичков обучали различным видам узлов для того, чтобы управлять парусами и кораблем.

3. *Let the cat out of the bag*

Пример: Sam let the cat out of the bag because he was threatened.

Значение: обнародовать секретную информацию, раскрыть тайну

Происхождение: в 1700-х годах на рынках поросят продавали в мешках. Часто поросят заменяли котами, так как они, в свою очередь, стоили меньше. Когда кот выходил из мешка, люди узнавали об обмане.

4. *To hear on the grapevine*

Пример: We heard on the grapevine that they were willing to immigrate.

Значение: указание на информацию, полученную из неофициальных источников.

Происхождение: эта фраза связана с изобретением телеграфа в Америке 1840-ых. Прежде люди обменивались новостями, передавая их друг другу словесно. С того момента, как телеграфный обмен сообщениями стал называться «общением по проводу», прежнее общение «из уст в уста» – “down the grapevine” стало означать «по виноградной лозе», по ассоциации с сельским бедным населением, работавшим на полях.

5. *Pull out all the stops*

Пример: We have decided to pull out all the stops for our most cherished clients.

Значение: сделать все ради успеха

Происхождение: эта фраза указывает на орган (инструмент похожий на пианино, нередко можно увидеть в церквях). Если убрать «педали инструмента», орган начинает играть все звуки одновременно, создавая невероятно громкую музыку.

6. *Jump on the bandwagon*

Пример: In niche marketing, you have to go slow and steady rather than jump on the bandwagon.

Значение: начинать делать или поддерживать что-либо после того, как оно стало популярным либо успешным.

Происхождение: в 19-ом веке подножкой (bandwagon) называли тележку, на которой выступали уличные музыканты, обычно для рекламы бродячего цирка. Политики также использовали этот метод для предвыборной кампании.

7. Take it with a grain of salt

Пример: They say their plan must work, but I'd take it with a grain of salt.

Значение: принимать чьи-либо слова с неким недоверием и скептицизмом.

Происхождение: начиная с 77-го г. до н.э., в Римской Империи Плиний Старший нашел древнее лекарство от отравления, которое нужно было принимать с щепоткой соли, то есть побочные эффекты нейтрализовались свойствами соли.

8. Raise the bar

Пример: We need to raise the bar on the quality of goods.

Значение: поднимать планку, устанавливать более сложные цели или увеличить стандарты, по которым оценивается что-либо.

Происхождение: эта идиома связана с полевыми видами игр. И прыжки с шестом, и прыжки в высоту используют планку для определения способностей атлета. Чем выше планка, тем сложнее упражнение.

9. Blue collar

Пример: He was a blue-collar yet with aristocratic facial features.

Значение: рабочий класс

Происхождение: эта идиома используется с начала 20-ого века, когда разнорабочие надевали немаркую одежду преимущественно темных цветов (джинсовая ткань синего цвета или спецодежда синего цвета). Они предпочитали подобную одежду, так как часто пачкали ее и не могли позволить себе частую стирку.

10. Marzipan layer

Пример: Most of their invited guests were "marzipan layer", so nobody caught her attention.

Значение: среднее звено управления компании, которое считается лишним и не приносящим пользу [3, стр.21].

Происхождение: марципановый слой готовится из миндальной муки и сахарной пудры и в конфетах находится между глазурью и начинкой. Очевидно, по этой причине указывает на среднее звено управления.

11. In a nutshell

Пример: Owing to the shortness of time, I want to explain the situation in a nutshell.

Значение: вкратце

Происхождение: согласно блогу Oxford Dictionaries, идиома "in a nutshell" происходит от истории, датированной 77 г. н. э.: древнеримский

историк Плиний Старший утверждал, что поэма Гомера «Илиада» была написана на пергаменте настолько тонком, что свиток с поэмой легко помещался внутри скорлупки грецкого ореха [4].

12. Touch base

Пример: I will touch base with you later

Значение: связаться с кем-то, иметь короткий контакт для уточнения какой-либо информации.

Происхождение: эта идиома пришла из бейсбола, где бегун должен коснуться каждой базы, будучи непомеченным, прежде чем забег будет засчитан.

13. Meet a deadline

Пример: Our work will be paid as long as we meet the deadline.

Значение: закончить дело к определенному времени.

Происхождение: эта фраза появилась во время гражданской войны в Америке, когда заключенные содержались в лагерях без ограждений. Чтобы определить территорию заключения, на земле чертили линию, и, если заключенный пересекал эту линию, в него стреляли.

14. Go back to a drawing board

Пример: We should go back to the drawing board and reconsider the issue of staff training.

Значение: начинать заново и вернуться на стадию планирования.

Происхождение: эта идиома относится к американскому художнику Питеру Арно, который публиковал свои карикатуры в журнале *New Yorker*. В карикатуре 1941-го года изображен мужчина в деловом костюме, держащий плакаты с чертежами самолета в руках, покидающий место крушения самолета. В так называемом речевом пузыре сверху написано: «Back to the drawing board»

15. Elephant in the room

Пример: His drug addiction was the elephant in the room.

Значение: нечто очевидное, что никто не желает замечать.

Эта идиома взята из басни великого русского баснописца Ивана Крылова (1769-1844) «Любопытный». В этой басне рассказывается о том, как один мужчина посетил кунсткамеру, в которой увидел разных букашек и маленьких существ, однако не заметил слона. Позже эта фраза стала идиомой.

16. Red tape

Пример: Grants were easy to apply for without a lot of red tape.

Значение: бюрократия, бумажная волокита

Происхождение: термин, используемый для обозначения, казалось бы, бесконечного парада документов, который сопровождает

многие официальные дела, появился еще в старой Англии. Толстые юридические документы были переплетены или перевязаны красной матерчатой лентой. Так что, когда кто-то говорил о том, чтобы перерезать бюрократическую волокиту, они имели в виду это в самом буквальном смысле.

17. Hobson`s choice

Пример: In fact, getting a vaccine was a Hobson`s choice for them, otherwise they couldn`t leave the country.

Значение: ситуация, в которой, казалось бы, можно сделать выбор из нескольких, но на самом деле выбора нет.

Происхождение: говорят, что эта фраза возникла благодаря Томасу Хобсону, владельцу ливрейной конюшни в Кембридже, в Англии, который предлагал покупателям выбор: либо взять лошадь в ближайшем к двери стойле, либо вообще не брать ни одной.

18. Rule of thumb

Пример: As a rule of thumb, I drink a glass of warm water before taking meal.

Значение: практическое правило

Происхождение: закон Англии разрешал бить жен, при условии, что палка не должна быть толще пальца.

19. Writings on the wall

Пример: I can see the writings on the wall that this company is doomed.

Значение: предзнаменование или знак, предупреждающий о грядущих неприятностях.

Происхождение: эта идиома происходит из библейского рассказа о пире Валтасара, на котором в присутствии царя появляется рука и пишет на стене дворца. Испуганный царь призвал астрологов, халдеев и прорицателей и предложил награды тому, кто сможет истолковать написанное.

20. Minding your P`s and Q`s.

Пример: Unless you want some of the same, you just better mind your P`s and Q`s.

Эта фраза звучит тогда, когда взрослые поучают детей. Взрослые показывают, что они заботятся о детях, интересуются их проблемами, пытаются научить их поступать правильно. Этимология идиомы простая. В прошлые века в пабах наливали напитки посетителям в квартеры и пинты (мера объема и соответствующая посуда). Официанты зорко следили за посетителями, точно подсчитывая, кто и сколько заказывал напитков (пинты или квартеры, сколько порций).

21. Burn the candle at both ends.

Пример: I've been burning the candle at both ends to finish the project.

Значение: работать на износ; рано ложиться спать и рано просыпаться.

Происхождение: эта фраза была придумана американской поэтессой Эдной Сент-Винсент Миллей в 1920 году. Она взята из ее стихотворения "First Fig" – «Первая фига»: "My candle burns at both ends" – «Моя свеча горит с обоих концов».

22. A feather in one's hat

Пример: Emily managed to win a big contract for her company. It was a feather in her hat.

Значение: значительное достижение

Происхождение: в средневековой Европе пером награждали и прикрепляли к шляпе в знак значительного достижения. В некоторых странах, например, в Венгрии 16-го века считалось преступлением носить перо, если человек не заслужил право носить его.

23. An arm and a leg

Значение: это будет стоить вам руки и ноги.

Пример: That bracelet cost an arm and a leg.

Фраза звучит твердо: это жертвоприношение, это больно, это очень высокая цена. Откуда такая идиома? Давайте вернемся во времена Джорджа Вашингтона, когда не было возможности делать фотоснимки для того, чтобы с них писать портреты или делать скульптуры. Очень интересный факт: если посмотреть на портреты того времени, можно заметить, что люди изображены с одной рукой за спиной или даже с двумя: портреты того времени наполнены не только минимумом персонажей, но и минимумом конечностей. Если заказчики портрета хотели, чтобы картина стоила дешевле, тогда это «стоило или руки, или ноги»: художники оценивали картину дешевле, если на ней не были изображены конечности, так как их написание требовало больше усилий и времени [5, с. 98].

Из вышеуказанного перечня идиом мы можем судить о различных способах происхождения идиом, большинство из которых связано с определенными историческими событиями в жизни общества. В таблице №1 мы попытались сгруппировать бизнес-идиомы исходя из типов их происхождения.

Таблица №1 Классификация бизнес-идиом по сфере происхождения

1	Бизнес-идиомы, происхождение которых связано с историческими фактами	Бизнес-идиомы, произошедшие посредством метафоризации профессионализмов (семантической реинтерпретации фразеологических единиц вторичной номинации)	Бизнес-идиомы, происхождение которых связано с едой	Бизнес-идиомы, происхождение которых связано со спортом	Бизнес-идиомы, происхождение которых связано с искусством и мировой литературой
2	To meet a deadline- заканчивать в срок	Key strongholds – Ключевая крепость	To take with a grain of salt- Принимать с недоверием	To touch base- Связаться, созвониться на короткое время	Go back to a drawing board- Начинать заново
3	To hear on a grapevine- Птичка на хвосте принесла (ид.)	To have a shot at smth.- Попытаться сделать что-то	Marzipan layer- среднее звено персонала	To raise bar- Повышать планку	Arm and a leg- Очень дорого
4	Let the cat out of the bag- Проволтаться	To be caught in the crossfire- Попасть в ситуацию в которой все вокруг ссорятся	Big cheese- Большая шишка	Game plan - План действий	Pull out all the stops- Сделать все ради успеха
5	Rule of thumb- эмпирическое, практическое правило	To be in the front line- Быть на передовой	Butter someone up- Лстить	Drop the ball – Допустить ошибку, упустить шанс	Elephant in the room- Нечто очевидное что никто не желает признавать
6	Hobson`s choice- Вынужденный выбор	To join forces- взяться за общее дело, трудиться ради общей цели	Cheese someone off- Докучать кому-то	Up to par- Подходить требованиям	To burn candle at both sides- работать на износ
7	Minding your P`s and Q`s- Соблюдать правила приличия	Rank and file- Рядовой служащий	Not cut the mustard- Не соответствовать требованиям	Blindsided- Быть ошеломленным, ошарашенным	

8	Jump on the bandwagon- Перейти на сторону победителя	Uphill battle- Тяжелая битва	Carrot and stick- Кнут и пряник (ид.)	To jump the gun-Делать что-то преждевременно	
9	Blue collar- Синие воротнички, рабочий класс	A change of scene- Смена обстановки	Bite off more than you can chew- Переоценить свои силы		
10.	In a nutshell- Вкратце	A matchmaker- Организация по поиску партнеров			
11.	On a shoestring- С небольшими средствами	To get hitched- пожениться; слияние двух компаний			
12.	Writings on the wall- Дурное предзнаменование	A star of the first magnitude –Звезда первой величины			
13.	A feather in one`s hat- Предмет гордости	To take the path of the least resistance- Выбрать легкий путь			

Американский лингвист Л.П.Смит [6, с.33] утверждает, что многие метафорические идиомы возникли в профессиональной речи. Анализируя предложенные в таблице примеры, можно добавить, что многие бизнес-идиомы произошли в связи с конкретными историческими фактами. Возможно, частое использование метафорических идиом и идиом, связанных с историческими фактами, вызвано желанием оживить свою речь, так как метафоричность и необычность воздействуют на воображение и прибавляют речи живость и очарование.

Идиомы являются продуктом второй номинации. Вторичной номинацией называют фразеологическое переосмысление. По словам исследователя Г. Кадирсизовой, идиомы третичной номинации также могут формироваться при случайном использовании в речи. Некоторые бизнес-идиомы можно охарактеризовать как такие типы третичной номинации, когда идиомы, являющиеся фразеологическими единицами вторичной номинации, формируют новые значения в результате реинтерпретации значений их идиоматичных прототипов. В процессе заимствования идиомы-деривативы (производные идиомы) могут подвергнуться семантической реинтерпретации [7, с.18-31].

Весь этот процесс объясняется Е.А. Бузаровой и С.А. Сасиной [8, с.176] следующим образом. На первом этапе именованного термина, используемого в определенной профессиональной сфере, детерминологизируется, и его изначальное значение начинает расходиться с его новым значением. На втором этапе устойчивое словосочетание утрачивает свою общезыковую мотивированность, то есть происходит его дестимологизация. На третьем этапе профессионализм приобретает переосмысленное метафорическое значение и входит в общий лексический состав в качестве фразеологизма. В таблице № 2 мы рассмотрим несколько бизнес-идиом, образованных из фразеологизмов второй номинации, имеющих реинтерпретированное значение в бизнес-дискурсе.

Таблица 2. Примеры идиом с изначальным и переосмысленным (реинтерпретированным) значениями

Идиома	Изначальное значение	Реинтерпретированное значение в бизнес-дискурсе
To take the path of least resistance – выбрать путь наименьшего сопротивления	In electrical circuits current always takes the path of least resistance. – В электрических схемах ток всегда выбирает путь наименьшего сопротивления.	She would always take the path of least resistance in business. – В бизнесе она всегда предпочитала выбирать легкий путь.
Uphill battle – нечто трудноосуществимое по причине препятствий и сложностей	The British and the Patriots faced off in an uphill battle that was devastating to both sides of the war. – Британцы и патриоты сошлись в тяжелой битве, которая была разрушительной для обеих сторон войны.	Starting a new business is an uphill battle. – Начинать новый бизнес было для меня чем-то практически недостижимым.
Rank and file – 1) рядовой солдат 2) рядовой служащий (сотрудник компании)	Most of the rank and file were transferred to the remaining field battalions – Большинство рядовых были переданы оставшимся полевым батальонам.	The party's rank and file are beginning to question the prime minister's choice of advisers. – Рядовые члены партии начинают ставить под сомнение правильность выбора советников премьер-министром.
To catch a cold – 1) простудиться; 2) претерпевать финансовые трудности, убытки	Tom has caught a cold and now he is sneezing and coughing. – Том простудился и сейчас он чихает и кашляет.	Their business caught a cold and there's no sign of growth till now. – Их бизнес понес финансовые убытки, до сих пор нет признаков роста.

To get hitched – 1) пожениться; 2) объединиться (о компаниях)	After many years of dating they finally got hitched. – После многих лет знакомств и встреч они наконец поженились.	The two companies got hitched to save their futures. – Две компании объединились с целью сохранить свои фьючерсы(ценные бумаги, деривативы)
Matchmaker – 1) сваха; 2) компания по поиску деловых партнеров	She was a matchmaker to many successful marriages. – Она была прекрасной свахой, основавшей многие успешные браки.	B2B matchmaking is a strategic tool for companies that want to build new relationships. – Компания по поиску деловых партнеров B2B матчмейкинг- это стратегический инструмент для компаний, которые хотят построить новые отношения.

Заключение

Изучение происхождения некоторых бизнес-идиом позволяет сделать выводы, что знание исторического и экстралингвистического контекстов фразеологических единиц способствует достижению максимально близкого и адекватного перевода. Более того, наука этимологии превращает изучение того или иного языка в увлекательное занятие, проливает свет на культуру и самобытность народа. Если рассматривать в частности бизнес-идиомы, то становится очевидным, что их запоминание и умелое использование их в деловом общении во многом зависит от знания культурного подтекста. В статье сделана попытка классифицировать бизнес-идиомы на основании их происхождения с целью облегчения их заучивания. Сделан вывод, что метафорические идиомы, а также идиомы, основанные на исторических фактах, чаще всего используются именно в бизнес-коммуникации.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Слепович В.С. Курс перевода. – Минск:ТетраСистемс, 2006. – С.77.
- [2] Недоступ Н.А. Специфика перевода бизнес-идиом в письменных и устных текстах. <https://interactive-plus.ru/ru/article/485991>
- [3] Хошовская Б. Идиоматические выражения в деловом английском языке. – СПб.:Лань, 1997. – С.21.
- [4] <https://lingvister.ru/blog/idioma-nedeli-in-a-nutshell>
- [5] Скорук Н.И. Этимология английских идиом и фразеологизмов. Их значение и происхождение// Вестник МИТУ-МАСИ. – № 1. – 2018. –С.98. file:///C:/Users/User/Downloads/etimologiya-angliyskih-idiom-i-frazeologizmov-ih-znachenie-i-proishozhdenie.pdf

[6] Логан П.Смит. Фразеология английского языка. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1959. – С. 33.

[7] Кадирсизова Г. Problems of idiomatization // Центрально-Азиатский журнал переводческих наук, 2 часть, выпуск 3(2019). – С. 18-31.

[8] Бузарова Е.А., Сасина С.А. Метафоризация профессиональных фразеологизмов как особый случай вторичной номинации на примерах английского и русского языков. – С. 176. metaforizatsiya-professionalnyh-frazeologizmov-kak-osobyy-sluchay-vtorichnoy-nominatsii-na-primerah-angliyskogo-i-russkogo-yazykov.pdf

REFERENCES

[1] Slepovich V.S. Kurs perevoda (Translation Course.) / Slepovich V.S. Minsk, TetraSystems, 2006. S.77. [In Rus.]

[2] Nedostup N.A.. Spesifika perevoda biznes-idiom v pismennyh i ustnyh tekstah (Specifics of idiom translation in written and oral texts). <https://interactive-plus.ru/ru/article/485991> [In Rus.]

[3] Hošovskaia B. Idiomaticheskie vyrajenia v delovom angliskom iazyke (Idiomatic expressions in business English)./ Hoshovskaya B. SPb.:Län, 1997. S.21. [In Rus.]

[4] <https://lingvister.ru/blog/idioma-nedeli-in-a-nutshell>

[5] Skoruk N.I. Etimologia angliskih idiom i frazeologizmov (Etymology of English idioms and phraseological units.) / Vestnik MĪTU-MASĪ. №1. 2018. S.98. file:///C:/Users/User/Downloads/etimologiya-angliyskih-idiom-i-frazeologizmov-ih-znachenie-i-proishozhdenie.pdf [In Rus.]

[6] Smit L.P. Frazeologia angliskogo iazyka (English phraseology)./ L.P.Smith. M., Gosudarstvennoe uchebno-pedagogicheskoe izdatelstvo Ministerstva prosvещения RSFSR, 1959. S.33. [In Rus.]

[7] Kadirisizova G.. Problems of idiomatization. // Sentralno Aziatski jurnal perevodcheskih nauk, 2 chäst, vypusk 3(2019). S. 18-31. [In Rus.]

[8] Buzarova E.A., Sasina S.A. Metaforizatsia profesionälnyh frazeologizmov kak osobyi sluchai vtorichnoi nominatsii na primerah angliskogo i ruskogo iazykov (Metaphorization of professional phraseological units as a special case of secondary nomination on the examples of English and Russian languages)/E.A.Buzarova, S.A.Sasina. S. 176. [In Rus.]

БИЗНЕС- КОММУНИКАЦИЯДАҒЫ ИДИОМАЛАР ЭТИМОЛОГИЯСЫ

*Ахмедова Ж.М.¹, Сарбасова А.Е.²

¹Магистрант, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан, e-mail: akhmedovazhanat8@gmail.com

² Ф.ғ.к., доцент, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті,

Ақтөбе, Қазақстан, e-mail: aigul_sarbassova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7115-9487

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстанның әлемнің көптеген елдерімен сыртқы экономикалық байланыстарының дамуы нәтижесінде пайда болған қазақстандық іскерлік дискурста жиі қолданылатын идиомалардың этимологиясы қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – идиоматикалық өрнектердің шығу тегін зерттеудің маңыздылығын негіздеу, өйткені адамның когнитивтік және психо-эмоционалды байланыстары бар ақпарат жақсы есте сақталатыны сөзсіз. Мақаланың ғылыми маңыздылығы іскерлік дискурста жиі қолданылатын идиомаларды таңдап, олардың семантикалық сипаттамалары мен шығу тарихын зерттеу әрекетінен көрінеді. Зерттеудің жаңалығы іскерлік идиомалардың шығу тегі бойынша классификациясын ұсынуымызда жатыр. Бұл жұмыстың практикалық маңыздылығы тұрақты сөз тіркестерінің этимологиясын білу аударманың жоғары сапасына, оларды іскерлік қарым-қатынаста шебер пайдалануға, жақсы есте сақтауға ықпал ететінімен түсіндіріледі. Сонымен қатар идиомалардың шығу тегін білу оқып үйренушілердің ағылшын тілі ана тілі болып есептелетін халықтың мәдениетіне және тарихына жақындауына әсер етеді. Қойылған мақсатқа жету үшін ғылыми әдістер теориялық материал жинау әдісі, идиомаларға сипаттамалық талдау әдісі, салыстырмалы тарихи әдіс, т.б. зерттеу нәтижелері лексикология мен фразеология саласындағы зерттеулерге қосылған үлес болып табылады. Зерттеу барысында жасалған тұжырымдар ағылшын тіліндегі іскерлік идиомалардың этимологиясын және олардың орыс тіліне аударма баламаларын зерттеуде пайдалы болуы мүмкін. Жүргізілген зерттеудің құндылығы іскерлік идиомалардың шығу тегін және олардың адам әрекетінің салаларымен байланысын жіктеуде. Зерттеу барысында фразеологиялық бірліктерді идиоматизациялау мәселесі көтерілді. Айта кету керек, этимологияны зерттеу тіл үйрену процесін қызықты әрекетке айналдырады, фондық білімді толықтыруға, адамның ой-өрісін кеңейтуге және ойлау икемділігін дамытуға көмектеседі. Сөздік қорыңызда идиомалардың болуы тілдің жоғары деңгейін көрсетеді және оларды

сөйлеуде қолданудан қанша қашуға тырысқанымызбен, газеттердегі мақалаларды оқығанда, фильм кейіпкерлерінің көшірмелерінен естігенде, т.б. Сондықтан бұл идиомаларды түсіну және оларды дұрыс түсіндіру өте маңызды.

Тірек сөздер: идиома, этимология, фразеологиялық бірліктер, үшінші дәрежелі номинация, идиоматизация, іскерлік байланыс, бейнелеп сөйлеу, тұрақты сөз тіркесі

ETYMOLOGY OF IDIOMS IN BUSINESS COMMUNICATION

*Ахмедова Ж.М.¹, Сарбасова А.Е.²

^{*1} Magistracy student K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan, e-mail: akhmedovazhanat8@gmail.com,

² Candidate of philological sciences, associate Professor, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan, e-mail: aigul_sarbassova@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-7115-9487

Abstract. This article discusses the etymology of the idioms most frequently used in Kazakhstani business discourse, which appeared as a result of the development of Kazakhstan's external economic relations with many countries of the world. The purpose of the study is to substantiate the importance of studying the origin of idiomatic expressions, since there is no doubt that the information with which a person has cognitive and psycho-emotional associations is best remembered. The scientific significance of the article is manifested in an attempt to select idioms frequently used in business discourse, with their semantic characteristics and history of origin. The novelty of the study lies in the attempt to develop a classification of business idioms based on their etymology. The practical significance of this work lies in the fact that knowledge of the etymology of set phrases can contribute to the high quality of translation, their skillful use in business communication, better memorization of them, and, no less important, bringing the student closer to the culture of native speakers and their history. To achieve the goal, scientific methods were used as a method of collecting theoretical material, a method of descriptive analysis of idioms, a comparative historical method, etc. The results of the study are a contribution to research in lexicology and phraseology. The conclusions drawn during the study can be useful in studying the etymology of English business idioms and their translation equivalents into Russian. The value of the conducted research lies in the classification of the origin of business idioms and their connection with the fields of human activity. In the course of the study, the issue of idiomatization of phraseological

units was raised. It should be noted that the study of etymology makes the process of learning a language an exciting activity that entails replenishment of background knowledge, helps to broaden one's horizons and develop flexibility of thinking. Having idioms in your vocabulary speaks of high language proficiency, and no matter how hard we try to avoid using them in speech, we somehow come across them when reading articles in newspapers, hearing them in the replicas of movie characters, etc. Therefore, understanding these idioms and correctly interpreting them is vital.

Key words: idiom, etymology, phraseological units, tertiary nomination, idiomatization, business communication, figurative expression, fixed expression

Статья поступила 19.12.2022

UDC 81'31

SRSTI 16.21.51

DOI 10.48371/PHILS.2023.70.3.004

THE IMAGE OF A WOMAN IN THE TURKIC WORLD AND ITS EXPRESSION IN PROVERBS

**Yelubay A.M.¹, Biray N.²*

**¹ Eurasian National University named after L.N. Gumilyov,
doctoral student, Astana, Kazakhstan, e-mail: smailova_ase@mail.ru,*

*²Doctor PhD, Professor, Pamukkale University, Denizli, Turkey,
e-mail: nergisb@gmail.com*

Abstract. The article deals with image of a woman in the Turkic world as a concept and its reflection in proverbs, sayings of Kazakh, Turkish languages. The anthropocentric paradigm originated and deeply rooted in almost all fields of science, including linguistics, opened way for studying relationship between a language and population that speaks it from a new perspective. That is, through language, one can recognize a person, society, people, culture in which he or she lives. Proverbs are a bunch that collect valuable cultural information in language and pass it on through generations.

The purpose of article is to analyze and conclude theme of a woman in linguistic representation of Turkic world based on proverbs. A woman represents a component of binary opposition of a woman and a man, which in turn forms basis of existence. Thus, theme of a woman, her role in society, family

always remains relevant. A woman is beginning of life, main figure in birth and offspring upbringing. Question of how role and place of women in historical and comparative paradigm in the Turkic world was assessed is discussed in comparison with Western philosophy, and article provides answer through a conceptual and interpretive analysis of proverbs. This determines article's scientific significance. The description of woman's image based on legends, sagas common among people, starting from ancient written monuments of ancient Saka, Hunnic, Turkic, Uyghur states that inhabited lands of the Turkic peoples in Central Asia, is an indicator of scientific novelty of article. The scientific result of work is collection and analysis of proverbs, sayings related to behavior, manners and upbringing of a girl from birth to becoming bride, creating a family, patroness of the hearth. The results of article will be a very valuable source from the point of view of linguoculturology and sociology.

Key words: culture, history, language, image, woman, concept, Turkic world, proverbs and saying

Basic provisions

Culture, history, worldview, traditions of each nation are preserved in its language as a whole. The preservation of the culture of the nation is directly related to the development of the national language. Consideration of the language with its identity, customs, attitudes and views of this people, that is, from the point of view of linguoculturology, will lead to great results. National self-consciousness, mentality, worldview, way of life, customs of the people, including the image of a woman, are revealed and preserved in proverbs formed in the language, and are passed down from generation to generation as an invaluable spiritual value.

The identification of the ethno-cultural meaning of some proverbs included in the concept of "Turkish woman" serves to recognize the identity of the nation. Because on the basis of this culture, the language can serve as the national language of the whole state. Therefore, it is necessary to recognize the function of language not only as a means of communication, which has been repeatedly repeated and considered until today, but also as a bridge that collects and preserves its culture and ethno-cultural values and broadcasts them. future generations of the nation.

Proverbs are special word symbols. Notions that can only be known through human experience and be understood in the process of development of a phenomenon, cannot be grasped by the hand. Proverbs of any language are the product of linguistic and national consciousness as a materialization of the experience of generations.

Proverbs, which are widely used not only in the oral literature of the Turkic world, but also in any field, depending on each context, open the way to the study of the processes of formation and transmission of cultural memory. The meanings of proverbs on various topics reflect not only the way of life characteristic of this people, but also the way of thinking of this people, influencing the development of speech culture.

If we look at the Turkic culture, then, of course, proverbs were primarily formed in the oral cultural environment and, after they came into use, were preserved in written form in different languages. There are a lot of proverbs about people and life, including women, on any topic, and their ability to accurately convey the meaning, perception and future of society is one of the sources used to determine the codes of origin of proverbs.

Introduction

Fundamental research in recent years is aimed at defining the culture of an ethnos and a nation through language (Zh. Mankeeva, E. Zhanpeisov, A. Kaidar, R. Syzdyk, N. Uali, G. Smagulova, K. Zhamanbaeva and others). In other words, the anthropocentric paradigm in linguistics, based on the user of the language, has opened the way for the formation of many new directions in it. In this regard, in the works of domestic researchers, such as G. Snasapova, Sh. Elemesova, F. Kozhakhmetova, M. Kushtaeva, K. Kaiyrbaeva, N. Aitova, A. Amirbekova, E. Orazalieva, problems of cognitive linguistics, which are described as the key to learning the language is widely studied.

That is why in recent years “the number of works aimed at revealing the essence of the concept, the main category of cognitive linguistics in Kazakh-language education, has sharply increased on the basis of specific data” [1, p. 9]. We consider this a desire for innovation in the teaching of linguistics, strengthening the Eurocentric approach. Fate, life, death, soul, sadness, millet, heroism, heroism, war, color, beauty, woman, etc. also appear in the studies of correspondent scientists. The content of the concepts is clarified and considered from different angles. Among them, one of the eternal themes is the concept of a woman, which allows for fundamental research in the social sciences, mainly in linguistics.

A woman who “rocked the cradle with one hand and rocked the world with the other” occupies a special place in Kazakh society and throughout the Turkic world. Turkish women are like a bridge between family and society, first of all, a woman is a mother, a woman is a faithful wife. If a man is the head of home (love, marriage, family) created by the union of a man and a woman, then the woman is the fuel of this fire, the hearth. That is, without quenching the fire of the hearth, being a support to the head of a family, giving

conscious education to the generation born as a result of the fire of feelings, the role of the feminine in the education of society through its offspring is special. Also, if we look at our history, starting from the distant Hunnic, Saka and ancient Turkic times, there were many brave ladies and princesses who interfered in state affairs, defended their country, attacked the enemy. In order to create an image of a woman in the Turkic world, it is necessary to study our history well.

Materials and methods

In fact, if you study the history and culture of Kazakhstan, then there are many women and mothers who, with their courageous work, great intelligence, boundless patience and love, were able to save their country in the centuries-old struggle, and who were able to instill their children the national spirit. It is very important to show and revive the place and role of mothers, as in other times, in the fate of the native language today and in the future. However, in accordance with the national worldview of the Kazakh people, the task of representing through the language of the real role of a woman in Kazakh culture and researching it in a new way has not been fully resolved. In this regard, it is important to substantiate the problem of determining the nature of a woman in accordance with the nature of the nation, worldview and spiritual and cultural values, in connection with her social activities in society and the family, through the concept of a woman, accumulated through the language in the national knowledge base.

From ancient times to the present day, starting with Aristotle, J. Spenger, G. Institoris, Philo of Alexandria, G. Spencer, E. Rotterdam, A. Schopenhauer and other Western philosophers, consider the image of a woman as a "lower being", "an image of the dirty world bodies", "persons-half-life with a special function", "a symbol of the lower world, sin, betrayal", and evil, disorder", in the Turkish concept, the image of a woman is, first of all, a woman - a mother, a wife - is described as a faithful wife and is highly valued anytime [2, p. 76]. From the Arab and Islamic point of view, the image of women is usually evaluated only as a slave. That is why, by analyzing the image of a "woman" on the basis of the general Turkic approach, including by differentiating the concept of "woman" in proverbs, we strive to introduce into the consciousness of the younger generation a special assessment attached to the object "woman" in Turkic culture from ancient times to the present day.

Discussion and results

In the history of the ancient Saka, Hunnic, Turkic and Uighur states that inhabited Central Asia on the lands of the Turkic peoples, women occupy

a special place [3, p. 10]. For example, as historical records testify, in the ancient Saka era there was a tradition to bring up a girl as a warrior and a soldier as a man. In addition, a woman ruled the country. Vivid proof of this is Queen Tomyris. In Greek writings, Tomyris is referred to as the “Lady of Origan” [4, p. 43]. According to Turkish scientists, Tomiris is the grandson of Alip Er Tong, who founded the Turan association. The victory of Queen Tomiris over the Persian king Cyrus, “the ruler of four kingdoms who knows no defeat», went down in history. This historical event became the basis for many legends, poems and fairy tales. It was the capture of her only son Spargap by the Persian king Cyrus that led Queen Tomiris to this victory. According to a number of legends, we know that Tomiris is not only a horsewoman, shooter, brave warrior, ruler of the country, but also a “mother» who protects her baby.

Even in the Hun era, men and women were not separated from each other in matters of governing the country, protecting the land and dealing with foreign countries [5, p. 32]. For example, the first peace treaty between the Great Hunnic Empire and China was signed by the wife of the Hunnic king Mede “khatun (the title of the ruler’s wife)” [6, p.10]. It was also believed that “khatun» puts an end to the affairs of the king. All decrees in the country were approved not only by the royal decree, but also with the support of the Khatun. By order of the Hun state, even when the king received ambassadors from foreign countries, the “khatun» sat on the left hand of the king. In some cases, “khatun» managed to receive the ambassador alone. For example, historical documents can prove that Aryg Khan, the wife of the famous ruler Attila, was engaged in the work of receiving ambassadors and foreign affairs in the state. The conclusion of the Turkish scientist Gokalyp that “the ancient Turkic community, which showed special respect for women among the ancient communities, considered the woman to be the beginning of creation, “God” (1), is clearly reflected in Turkic mythology.

In the epic “Creation» of the Yakut (Sakha) Turks of Altai, which is considered the first epic of the Turkic peoples, the image of the “White Mother», who prompted God to create the world and people and became a muse, indicates a special attitude towards women in the Turkic world. Scientists do not deny that “Ak Ana” is the “Princess Ukok» found in Altai. The image of “Ayizit», which takes place in the mythology of the Yakut Turks, is also a god-like image that protects women and women who give birth to children. According to legend, a woman descends from the sky when childbirth is short and stays with the pregnant woman until the child is born.

The legendary female figure of the Blue Turk era is “Mother Umai”. Mother Umai is like a goddess who protects a pregnant woman and safely

gives birth to a child. Information about Mother Umai is found in the Orkhon written monuments. For example, in the monuments erected to the heads of Kultegin and Bilge Kagan, the rulers of the Happy State - the Turkic Khaganate, special attention to women is described as follows: the sky. My father Elteris Kagan and my mother Elbilge took Khatun (god) from the people so that the Turkic people would not disappear, but that there would be a people. Umai was a spirit that helped God in this matter.

In the belief system of the Turks, the only thing that gives strength to everything is God the Creator. Every living being has its own energy. God is the center of the Turks' faith. And there are ancestral spirits and ghosts that help God. Their name is Kam. By the command of God, they protect the Turks from disasters, language, cruelty, evil. One of them is Umai Ana, God's helper. Umai is a Sanskrit word meaning "to descend from the sky". In ancient Indian mythology, there is a goddess named Uma. It means light. It is said that the wife of the Hindu god Shiva was also called Uma. Many scientists see a connection here. In Turkic, she is also called the Yellow Girl, "Mother Nature". Azerbaijanis say Humay. In Turkish belief, the guardian spirit Umai Ana is described as a spirit of fire, created from fire.

The image of Mother Umai is used by the Yakuts, Turks, Kirghiz, Kazakhs, Azerbaijanis, and others. It is often found in the legends of the Turkic peoples. Mother Umai is depicted in many places as a goddess who protects women, children and nature and makes the earth fertile. There is a legend about a woman who kidnaps the children of pregnant women, called by the Turks "a board moon". Umai's mother was a bulwark against it. In some sources, the concepts "Umai participates in the creation of the world together with Ana Ulgen" and "Huma's bird" are not missing. The elements of Turkic mythology are organized differently from the myths in other mythologies [7, p. 119]. Consists of disparate and shamanic elements. Therefore, it is impossible to provide accurate and detailed information, as in Greek mythology.

The legends of Otuken and Ergenekon, which tell about the origin of the Turks, also contain images of the feminine principle, including a she-wolf and a godmother. One of the topics that needs research today. Even in the ancient Uyghur era, a special respect for women was preserved. This can be evidenced by written monuments of the Uighur era. Unique images that reveal the image of a woman can be found in the Ogiz saga, the Korkyt ata saga, the Manas epic, the Forty Girl saga, and others. It can be clearly seen from literature samples.

As we have seen from the above, "the national identity, mentality, worldview, way of life, customs of the people, including the image of a woman, are revealed and preserved in proverbs formed in the language, and

are transmitted from generation to generation as an invaluable spiritual value” [8, p. 36]. In this study, we are trying to reveal the ethno-cultural meaning of some proverbs included in the concept of “Turkic woman”.

Proverbs, which are widely used not only in the oral literature of the Turkic world, but also in any field, depending on each context, open the way to the study of the processes of formation and transmission of cultural memory [9, p. 98]. The theme of “woman”, which has taken a very important place in Turkish cultural life since mythical times, also formed the basis of proverbs. Proof of this can be found in *Diwani Lughat-it-Turk*, the earliest definition of proverbs [10, p. 498]. For example, the first word “girl» found in the proverb “*Kalyn birse kyz alyr, kerek bolsa kyz alyr*» (If to give kalyn (cattle that are brought for a bride), one can get a girl, and it can be expensive). In the first case *kyz* means daughter-in-law/bride, in the second expensive relatively. So it means “They will come to get a bride with kalyn, and if they want what they wish, they will get it at a high price”. Today, in connection with the tradition of giving cattle to bride, there are proverbs such as: “Though there is a girl without kalyn, there is no girl without a gift», “If a girl is touchy, she will have a lot of cattle”. Among the Turkish people today, the tradition of donating cattle and distributing daughters has not been preserved. This can be explained by the fact that the Turkish state turned to the process of Westernization earlier.

In Turkic proverbs and sayings, questions are considered about how a woman should be brought up from the moment of birth, what should be paid attention to in the upbringing of a girl, how a girl leaves the parental hearth at a certain age, how to prepare her for family life. In particular, in the Kazakh language:

“*Bir qyz küieuge şyqsa, Qyryq qyz tüs köredi*” (Interlinear translation done by authors: If one girl marries, forty girls dream), “*Qyz össe - eldiñ körki, Gül össe jerdiñ körki*” (If a girl grows up is the beauty of the country, if a flower grows is the beauty of the earth), “*Qaityp kelgen qyz jaman, Qaita şapqan jau jaman*” (The girl who returned (from her husband) is bad, the enemy who strikes again is bad), “*Toiğan qyz törkının tanymas*” (A well-fed girl (married) does not know her relatives (relatives of her side)), “*Qyz bala üige jaqqan boiau*” (The girl is the paint with which the house is decorated), “*Qyzy bar üidiñ jeñgesı süikımdı keledi*” (The sister-in-law of a house with a daughter is nice), “*Qyzdy auyldyñ qyzyğy köp*” (There is a lot of fun in the village where there are girls), “*Qyzdy qymtap üstağan üialmaidy*” (What is ashamed of the one who took good care of his daughter), “*Qyz ben jylqy jaudıki*” (The girl and the horse are the enemy’s, saying remained from warrior times), “*Küieu jaman bolsa qyzyñnan*” (If the husband is bad, it’s

because of your daughter (dedicated to the parents of a wife)), "Qyzdyň üiati şeşege" (Mom is embarrassed for her daughter), "Qyzdy asyrap bilmegen küň eter, Jıbekti tüte almağan jün eter" (Whoever does not know how to support a daughter will make slaves out of her, whoever does not know how to pull silk will make wool out of it), "Qyzym sağan aitam, kelınım sen tynda" (Daughter, I tell you, daughter-in-law, you listen), "Qzyň össe qylyqymen auyl bol" (Next door to good people if your daughter has grown up), "Qyz qylyğymen" (Good behavior adorns the girl), "Şeşesine qarap qyzyn al, Aiağyna qarap asyn ıř" (Looking at the mother, take the daughter (as a wife), looking at the dishes, drink what they offer (in the sense of cleanliness)), "Qyzy bardyň nazy bar" (Who has a daughter, it is always difficult (in the sense that it is difficult to marry someone else's family, they worry about her)), "Qyzğa qyryq üiden tyym" (There are prohibitions from forty houses for girls, it means many prohibitions from all the people), "Qyz küninde bari jaqsy, Jaman qatyn qaidan şyğady" (All girls are good, where do bad wives come from), "Qyz - öris, ül - qonys" (The girl gives continuation to the family, and the son creates a hearth), "Ekı auyldyň arasyn jol qosady, Ekı eldiň arasyn qyz qosady" (Two villages are united by roads, two nations are united by a girl (they can intermarry through marriage)), "Qyzdyň joly jıñıške" (The girl has a narrow road (in the sense that the slightest mistake in her life can cost a lot)), "Qyzdyň qyryq jany bar" (The girl has forty souls (in the sense that women are very patient)), "Sudyň tübin şym bekiter, Daudyň tübin qyz bekiter" (The bottom of the water is fixed with turf, and the dispute is closed by a girl (in the sense of marriage for the good of the country in the old days)), "Otyrğan qyz ornyn tabady" (A girl who cannot get married (aged) will find her place (find her betrothed)), "Aqyldy qyz bilimge jügirer, Aqylsyz qyz sözge ılıger" (A smart girl seeks knowledge, a stupid girl becomes an occasion for gossip), "Qyz üzatqannyň qyzyly qalmas" (Who gives his daughter in marriage, he has nothing left (in the sense of high cost)).

The Turkish language also has a series of proverbs on this topic. For instance, "Kız beşikte çeyiz sandıkta – A girl in a cradle, a dowry in a chest", "Kızın uzun saçlısı, bağın taşlısı – If a girl has long hair, then she will be lucky in life", "Onbeşindeki kız, ya erdedir ya yerde – A fifteen-year-old girl is in her village or married", "Tarlayı taşlı yerden, kızını kardaşlı yerden – Sowing is taken from rocky land, a girl is taken from where there are many relatives", "Kızını kendi gönlüne bırakırsan ya davulcuya varır ya zurnacıya – If you let a girl go, she will either go for a stormtrooper or a trumpet player", "Kızını dövmeven dizini döver – One who does not beat his/her daughter will beat his/her own knee", "Anasına bak kızını al/kenarına bak bezini al – Look at her mother and take her daughter, look at her seam and take her fabric",

“Kızın irisini, tarlanın sulusunu al – Take a bigger girl (marry) and the field is watery” and others [11, p. 654]. “All these proverbs, in both languages, define the things that a girl should focus on before she grows up and gets married, at the same time she fulfills many obligations and requires her to be ready for the man she will marry” [12, p. 34].

Conclusion

From the above Kazakh and Turkish proverbs, it can be seen that the description of the gender aspect of the concept of “woman” is greatly influenced by the unique characteristics of each nation, its spiritual culture, historical sources, national outlook and mentality. However, since the image of a “woman” in the paremiological image of the world is a universal phenomenon and the cornerstone of human existence, embodied in the picture of the world of any nation, proverbs and sayings in these languages have some common in describing the place of a “woman” in society, her role in the family, her positive-negative behavior. Summing up, we can say that the study of the gender aspect of Kazakh and Turkish proverbs and sayings is one of the relevant topics that still requires new searches. Therefore, in the future, our goal is a comprehensive analysis of this topic, complementing it with the latest research materials on linguistics.

REFERENCES

- [1] Orazaliyeva E. Qazaq tıl bilimindegi kognitivtı paradigma (Cognitive paradigm in teaching the Kazakh language). Abstract of doctoral thesis. Almaty, 2006. 321 p. [In Kaz.].
- [2] Galima M., Choraev M. Turannyn alyp qyzdary (The giant daughters of Turan) [Text]. 2019. 274 p. [In Kaz.].
- [3] Kaydar A. Ūltty ūiystyratyn qūdiretti ūiytyqy (A mighty force that unites the nation). Almaty: Atamura, 2003. 319 p. [In Kaz.].
- [4] Kondybay S. Arǵy qazaq mifologiasy (Mythology of ancient Kazakhs). Almaty: Dayk press, 2004. 488 p. [In Kaz.].
- [5] Goncharov Yu. M. (Ed.). Zhenshchina v Sibiri v XIX – XX vv.: mesto v regionalnom sotsiume i gendernye roli (A woman in Siberia in the XIX – XX centuries: a place in the regional and gender roles) [Text]. Barnaul: AzBuka, 2008. 70 p. [In Rus.].
- [6] Dedova O. V. Zhenshchina: mify i realii: bibliograficheskij obzor (Woman: myths and realities: bibliographic review). Barnaul: AltGU, 2013. 17 p. [In Rus.].
- [7] Kamzabekuly, D. (Ed.). Qazaq khandygy tusyndagy khanymdar men arular (Ladies and beauties of the Kazakh Khanate). Khalyqaralyq gylymi-

tazhiribelik konferentsiia materialdary [Proceedings from the international scientific and practical conference]. Astana: Forma Plius, 2015. 300 p. [In Kaz.].

[8] Avakova R.A. Frazеologizmder – ultiyq mädeniетtiñ ainasy (Phraseologisms are a mirror of national culture). Almaty: Arna, 1999. 146 p. [In Kaz.].

[9] Mankeeva J. Mädeni leksikanyñ ultiyq sipaty (National features of cultural vocabulary). – Almaty: Gylым, 1997. 272 p. [In Kaz.].

[10] Atalay Besim. DîvânuLugâti't-TürkDizini C. 4. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay, 1991. [In Turkish]

[11] TDK-Türk Dil Kurumu. Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay, 1969.[In Turkish]

[12] ALP KADIN ÇALIŞTAYI (The third brave women conference). Ankara: Gazi University, 2018. ISBN 978-975-507-289-0 [In Turkish]

ТҮРКІ ӘЛЕМІНДЕГІ ӘЙЕЛ БЕЙНЕСІ ЖӘНЕ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДЕГІ КӨРІНІСІ

*Елубай А.М.¹, Нергиз Бирай²

*¹Докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Астана, Қазақстан, e-mail: smailova_aseм@mail.ru

²Доктор PhD, профессор, Памуккале Университеті, Денизли, Түркия,
e-mail: nergisb@gmail.com

Аңдатпа. Мақалада түркі әлеміндегі әйел бейнесі концепт деңгейінде және оның қазақ, түрік тілдеріндегі мақал-мәтелдердегі көрінісі қарастырылады. Барлық дерлік ғылым салаларында, оның ішінде лингвистикада да бастау алып, тамырын тереңге жіберген антропоцентристік парадигма тіл мен сол тілде сөйлейтін халықтың арасындағы байланысты жаңа қырларынан зерттеуге жол ашты. Яғни, тіл арқылы тұлғаны, ол өмір сүретін қоғамды, халықты, мәдениетті тануға болады деді. Ал, тілдегі құнды мәдени ақпаратты өз бойына жинап, ұрпақтан ұрпаққа жеткізетін қаймағы – мақал-мәтелдер.

Мақаланың мақсаты тіршіліктің негізін құрайтын әйел мен ер бинарлық оппозиция компоненттерінің бірі – әйел тақырыбын түркі әлемінің тілдік бейнесінде мақал-мәтелдер көмегімен талдап, тұжырымдау. Әйел адамның қоғамдағы, отбасындағы рөлі қашан да өзекті болып қала береді. Әйел – тіршілік бастауы, ұрпақты дүниеге әкеліп, тәрбиелеудегі негізгі тұлға.

Мақаланың ғылыми маңыздылығы – түркі әлемінде тарихи-салыстырмалы парадигмада әйел адамның рөлі мен орны қалай

бағаланды деген сұраққа батыстық философиямен салыстырмалы түрде талқыланып, мақалада мақал-мәтелдерді концептуалды интерпретативті талдау арқылы жауап беріледі. Түркі халықтарының жерлерінде Орта Азияны мекен еткен ежелгі сақ, ғұн, көне түркі, көне ұйғыр мемлекеттерінің көне жазба ескерткіштерінен бастап, халық арасында тараған аңыз, дастандар негізінде әйел бейнесінің тұжырымдалуы зерттеудің ғылыми жаңалығының көрсеткіші. Тумысынан бастап бойжетіп, отбасын құрып, от анасы болғанға дейінгі қыз баланың қылығы, әдебі, тәрбиесіне қатысты мақал-мәтелдер жинақталып, зерделенуі мақаланың ғылыми нәтижесі болып табылады. Мақаланың нәтижелері лингвомәдениеттану, қоғамтану тұрғысынан аса құнды дереккөз қызметін атқарады.

Тірек сөздер: мәдениет, тарих, тіл, бейне, әйел, концепт, түркі әлемі, мақал-мәтелдер

ОБРАЗ ЖЕНЩИНЫ В ТЮРКСКОМ МИРЕ И ЕГО ВЫРАЖЕНИЕ В ПОСЛОВИЦАХ

*Елубай А.М.¹, Нергиз Бирай²

¹Евразийский национальный университет

им. Л.Н. Гумилева, докторант, Астана, Казахстан

e-mail: smailovaasem@mail.ru,

²Доктор PhD, профессор, Университет Памуккале, Денизли, Турция

e-mail: nergisb@gmail.com

Аннотация. В статье рассматривается образ женщины в тюркском мире на уровне концепта и его отражение в пословицах и поговорках казахского и турецкого языков. Антропоцентрическая парадигма, зародившаяся почти во всех областях науки, включая лингвистику, и глубоко укоренившаяся в них, открыла путь для изучения взаимосвязи между языком и народом, говорящим на этом языке, с новых позиций. Через язык можно познать личность, общество, народ, культуру. В этом плане очень важны пословицы – определенный сгусток ценной культурной информации в языке, передающейся из поколения в поколение.

Целью статьи является анализ темы женщины в языковом представлении тюркского мира с помощью пословиц. Женщина представляет собой одну из составляющих бинарной оппозиции женщины и мужчины, которая, в свою очередь, является основой существования общества. Тема женщины, ее роли в обществе, семье остается актуальной всегда. Женщина – это начало жизни, основная фигура в рождении и воспитании потомства, поэтому вопрос о том, как оценивались роль и

место женщины в историко-сравнительной парадигме в тюркском мире, обсуждается в сравнении с западной философией. В статье дается ответ посредством концептуально-интерпретационного анализа пословиц. Это определяет научную значимость работы. Описание образа женщины на основе легенд и саг, распространенных в народе, начиная с древних письменных памятников древнесакского, гуннского, древнетюркского, древнеуйгурского государств, населявших земли тюркских народов в Средней Азии, является показателем научной новизны статьи. Научным результатом работы являются сбор и анализ пословиц и поговорок, связанных с поведением, манерами и воспитанием девочки от рождения до становления как девушки, создания семьи, формирования ее как хранительницы очага. Результаты статьи – ценный источник знаний с точки зрения лингвокультурологии, социологии.

Ключевые слова: культура, история, язык, образ, женщина, концепт, тюркский мир, пословицы и поговорки

Статья поступила 10.04.2023

ӘОЖ 811; 81.13

ХҒТАР 16.21.07

HTTPS://DOI.ORG/10.48371/PHILS.2023.70.3.004

ОНТОЛИНГВИСТИКА ЖӘНЕ БАЛАЛАР СӨЙЛЕУ ТІЛІНІҢ УӘЖДЕМЕЛІК РЕФЛЕКСИЯСЫ

***Жақыпова А.Д.¹, Жұмағұлова Ө.А.², Қайырбекова И.С.³,
Тлеубердина Г.Т.⁴**

¹ф.ғ.д., профессор, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті,
Көкшетау, Қазақстан, e-mail: aygul.zhakupova@yandex.kz,

²ф.ғ.к., доцент, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті,
Көкшетау, Қазақстан, e-mail: j_omirgul_a@mail.ru

³ф. м, лектор, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті,
Көкшетау, Қазақстан, e-mail: kairbekova_1966@mail.ru,

⁴ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор, Ш. Уәлиханов атындағы
Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан,
e-mail: guldentleuberdina@inbox.ru

Аңдатпа. Мақала 2022-2024 жылдарға арналған «Тұлғаның моно- және билингвальді жағдайда қалыптасудағы баланың уәждемелі

рефлексиясы» атты Қазақстан Республикасының ғылым және жоғары білім министрлігінің гранттық қаржыландыруымен жүзеге асырып жатқан жоба аясында жазылған. Мақалада балалардың сөйлеу онтогенезін, балалардың сөйлеуін зерттейтін тіл білімінің бір саласы – онтолингвистика бойынша теориялық мәліметтер мен балалар тілін зерттеудегі талдаудың алгоритмдеріне сипаттама берілген. Сонымен қатар әлемдік лингвистика ғылымында балалардың тілдік және метатілдік санасының, отандық ғылымдағы онтолингвистика мәселелерінің зерттелу тарихы сипатталады. Осы саланы зерттеген отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми-теориялық еңбектеріне, мақалаларына, зерттеулеріне шолу жасалады және уәждемелік рефлексия лингвокогнитивтік құбылыс ретіндегі салыстырмалы уәждеменің объектісі ретінде қарастырылады. Мақаланың ғылыми-практикалық маңызыдылығы Қазақстанның моно- және қостілді қоғамында қалыптасатын мектепке дейінгі және бастауыш мектеп жасындағы балалардың метатілдік санасының көрсеткіштеріне сүйене отырып, психоллингвистика, когнитивтік лингвистика, онтогенез, «балалар инновациялары метатілінің» өзекті мәселелері контекстіндегі балалардың уәждемелік рефлексиясын салыстырмалы-уәждемелік тұрғыдан саралауға бағытталуында. Мақалада балалар сөйлеу тілінің уәждемелік рефлексиясын зерттеуде статистикалық деректерді өңдеудің жалпы ғылыми әдістері бар сипаттамалық әдіс, психоллингвистикалық әдіс, компоненттік талдау әдісі, тілдік құбылыстарды когнитивті талдау әдісі, салыстырмалы әдіс, лингвистикалық модельдеу әдістері қолданылған.

Мақаланың негізгі нәтижелері жоба аясында жүргізілген бірінші психоллингвистикалық экспериментте ұсынылған сөздерге берілген метасөйленімдері талданып, уәждемелік паспорттарында сипатталуында. Психоллингвистикалық және лингвистикалық эксперименттер жүргізу арқылы балалардың метатілдік санасына негізделген зерттеудің әдіснамалық аспектісі ұсынылған. Уәждемелік рефлексия адамның метатілдік ойлауының әмбебап қасиеті ретінде қарастырылады. Баланың тілінде сөзжасамдық инновацияларының кездесу жиілігі мен грамматикалық категорияларды (сөз таптарының пайда болумен қалыптасуы) игеруі қарастырылған. Баланың метатілдік қызметі мен кітапты қабылдауын бақылаған психоллингвистикалық экспериментте моно- және билингвалды топтардағы әр жастағы балалардың жас ерекшелігіне орай ұсынылған «Аққу» және «Ана тілі» сөздерінің уәждемелік паспорттарында уәждемелік-салыстырмалы талдау жасалынған.

Тірек сөздер: онтолингвистика, уәждеме, балалар инновациясы, уәждемелік рефлексия, билингв, монолингв, респондент, уәждемелік тип, психоллингвистикалық эксперимент

Негізгі ережелер

Жалпы тіл білімінде балалар тілін, тілдік құзіреттіліктің қалыптасуын зерттеу ғалымдардың назарынан тыс қалмаған өзекті мәселелердің біріне жатады. 2022 жылдың «Балалар жылы» деп танылуы да елімізде балаға деген қамқорлықтың жоғары екендігін танытады.

ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев: «Мен Мемлекет басшысы ретінде өскелең ұрпақтың болашағына баса мән беремін. Балалар – мемлекетіміздің жарқын болашағының кепілі. Сондықтан да алдағы жылды «Балалар жылы» деп жариялау керек деп есептеймін. Өскелең ұрпақтың үйлесімді дамуы мен бақытты балалық шағы – біздің жалпыұлттық міндетіміз», – деп атап өткен болатын [1]

Осы ретте балалар жылының аясында, балалардың сөйлеу тілін зерделеу мақсатында 2022-2024 жылдары Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінде ф.ғ.д., профессор А.Д. Жакупованың жетекшілігімен орындалып жатқан АР14869264 «Тұлғаны моно және билингвалды қалыптастыру жағдайындағы балалардың уәждемелік рефлексиясы» атты гранттық қаржыландырылған жобаны атап өтуге болады.

Кіріспе

Онтолингвистика – сөйлеу онтогенезін және балалардың сөйлеуін зерттеумен айналысатын тіл ғылымының бір саласы. «Бала сөйлеуді қалай үйренеді?», «Сөйлеу үшін қандай тілдік жүйені ойлап табады?» деген мәселердің бәрін онтолингвистика ғылымы зерттейді. Филология ғылымдарының докторы, профессор, А.И. Герцен балалар сөйлеу зертханасының меңгерушісі Стелла Цейтлин: «Терминнің өзі жақында пайда болды. Біз оны 1997 жылы конференциялардың бірінде ойлап таптық және ол тілдік айналымға енді. Батыста бұл термин кең таралмаған, оларда балалардың сөйлеу ғылымы «language acquisition, child language» деп аталады», – деген пікір білдірген [2].

Антропоөзектік бағытта зерделенетін балалар тілінің лингвистикасы өткен ғасырдың соңғы ширегінде дамыған жас ғылым саласы. Онтолингвистиканың зерттеу нысаны – баланың сөйлеу әрекеті болса, қарастыратын тақырыбы – балалардың ана тілін меңгеру процесі.

АҚШ-та ең алғашқы рет баланың айтқан сөзі мен ойына зерттеу жұмысын жүргізген ғалым – Станли Холл. Ғалымның зерттеуі неміс

философы Вильхайм Вундгтың ғылыми бағытындағы ойларына негізделген. Станли Холлдан бастап осы күнге дейін көптеген ғалымдар бала тілін жан-жақты зерттеп, онтолингвистика ғылымына үлес қосуда.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Бала тілін зерттеу Қазан лингвистикалық мектебінің өкілдері В.А. Богородицкий және И.А. Бодуэн де Куртенэ сынды ғалымдарды қызықтырған. 1897 жылы И. А. Бодуэн де Куртенэ балалар тілінің әр түрлі факторларын ғана зерттеуді талап етпей, сонымен қатар зерттеу нәтижесінде алынған мәліметтерді талдау үлгісін де қалдырған. Белгілі бір қоғамдағы балалар тілі сол қоғамдағы қалыптасқан тілдің өзгеруіне түрткі болады деген ойға сенімді болады және осы ойды ғалым В.А. Богородицкий құптайды. Ғалым өзінің бес баласының тілін зерттеу нысанасына алып, бақылап отырған, олардың тілдеріндегі өзгерістерді бақылау күнделігінде белгілеп, әрбір айтылған сөз не сөйлемдерінің мән-мағынасын ғана түсіндіріп қоймай, бұл айтылған сөздердің қандай жағдаятта қолданылғанын және сол кездегі баланың іс-әрекетін де белгілеген [3].

1931 жылы жазылып, 1934 жылы жарияланған Л.С. Выготскийдің «Мышление и речь» деп аталатын еңбегі балалардың тілін психологиялық тұрғыдан қарастырған Ж. Piaget зерттеулеріне сілтеме жасай отырып жазылған. Бірақ автор бұл жұмысты сол зерттеу барысында жиналған нәтижелерді лингвистикалық жағынан талдап, ойлау мен сөйлеуге қатысты теориялық зерттеуге әрі эксперименттік өңдеуге арнаған. Жұмыстың бірінші бөлімі сол мәселе бойынша ірі буржуазиялық психологтардың жұмысын бағалайтын сыни мақалалардан тұрады. Автордың 10 жыл бойы жүргізген зерттеуі ойлау мен сөйлеу проблемасын диалектико-материалистік түсіндіруге жақындаған жаңа жолдармен жүреді [4].

1965 жылы лингвист С.Д. Кацнельсон өзінің «Содержание слова, значение и обозначение» атты еңбегінде баланың санасындағы ұғымдар құрылымының даму үрдістері және баланың сөйлеу тілінің даму кезеңдерінің реттілігі «филогенетикалық схеманы жаңғыртатынын» атап өтеді. Баланың сөйлеу тілі лингвистер үшін лексиканың қалыптасу үрдісі мен көптеген тілдік құрылымдардың генезисін анықтауға мүмкіндік беретінін айтады. Баланың ойлауының әр түрлі кезеңдеріне түсінік бере отырып, Л.С.Выготскийге сілтеме жасайды [5, 33 б].

Орыс тіл білімінде онтолингвистиканың қалыптастырған ғалым А.Н. Гвоздев болып саналады. Ол 1928 жылы өзінің «Значение изучения детского языка для языкознания» деген мақаласын жазып, оны 1961

жылы жазылған «Вопросы изучения детской речи» монографиясына енгізеді [6]. Сонымен қатар, автордың «От первых слов до первого класса» деп аталатын бақылау күнделігі бар. Бұл күнделікте лингвист өзінің ұлының жеті жасқа дейінгі сөйлеуіндегі болған өзгерістерді жазып отырған. Кейіннен осы бақылау нәтижелерін өз зерттеу жұмысында да қолданады.

1991 жылдың қыркүйегінде А.И. Герцен атындағы Ресей мемлекеттік университетінде балалар сөйлеуінің (речь) кафедрасы ашылады. Жалпы тіл білімінде балалар тілін зерттейтін дербес сала – онтолингвистиканың қалыптасып, оның зерттелуіне жаңа леп бергенін атап өтуіміз қажет. Осы кафедра оқытушыларының зерттеулері негізінде жазылған мақалалар легі онтолингвистиканың маңызы мен зерттеу нысанын анықтап берді.

1998 жылы С.Н. Цейтлин «Онтолингвистика – новая научная дисциплина» (постоянно действующий экспериментальный семинар по детской речи) (Санкт-Петербург, 1995-1998 гг.) мақаласын жариялайды. Аталған мақалада жалпы онтолингвистиканың қалыптасу мен даму перспективасы, алғашқы балалар тілін зерттеген ғалымдар еңбегі мен қосқан үлестері баяндалады [7].

2008 ж. Т.А. Гридинаның «Языковая игра в художественном тексте» атты монографиясында автор балалардың «тілдік ойынын» алдыңғы қатарлы мәселе етіп талдайды. Баланың тіл шығармашылығын тану үшін «тілдік ойын» таптырмас құрал екенін айтып, оны нақты дәлелдермен саралап талдайды. Монографияда тілдік ойынның ассоциативті стратегиясын көркем мәтін саласында қолданылатын лингвистикалық іс-әрекеттің бір түрі ретінде түсіндіру ұсынылады [8, 165 б.].

«Баланың тілі» зерттеу не үшін өзекті екенін білу үшін 2011 ж. «Детская речь» мақалалардың жинағында «Бала тілінің психоллингвистикалық аспектіде зерттеу» (Психоллингвистические аспекты изучения детской речи) бөлімінде зерттеуші ғалым Т.А. Гридинаның «Психоллингвистические аспекты исследования детской «неологии» тақырыбымен басылған мақаласында бала тіліндегі «неологизмді» аңғару олардың ересек адамның санасына келмейтін ғажап сәйкестендіру мен ассоциация жасайтынына, сөздерді «өздерінің тілдік әлемінде» танып, жаңа сөздер тудыру қасиеті барлығына баса назар аударады. Эксперимент негізінде алынған нәтижелерді мысалға келтіре отырып дәлелдейді. Сөздер мен өзінің санасындағы когнитивтік аспекті бойынша байланыстар жасап, уәжделмеген сөздердің өзіне ассоциация тауып, өздерінше түсінік пен анықтама беруі таңғаларлық құбылыс екені немесе атауын әлі білмесе де, белгілі бір белгісі бойынша

баланың тіл шығармашылығының «мүмкіндіктеріне» нақты мысалдар арқылы дәлел көрсетіледі [9, 16 б].

Осы мақалалар жинағындағы келесі «Детская речь: новый взгляд на известные проблемы» атауымен зерттеуші ғалым Г.Р. Доброваның лингвистикалық экспериментте респонденттердің жауабы негізінде жазылған мақаласы бар. «Бала тілін» зерттеуде атсалысқан ғалымдардың аты-жөндері, олардың еңбектері жайлы сөз етеді. Ал терең тоқталатыны, онтолингвистиканың кенже дамыған ғылым болғандықтан, оның дау тудыратын және әлі зерттелмеген талай сұрақтары бар екені айдан анық. Бірақ, ғалым осы саладағы барынша зерттелген құбылыс – «детское окказиональное глагольное словосочетание» бойынша жинақталып, психоллингвистикалық эксперимент қорытындыларына сүйеніп жасалған тұжырымдарын алға тартады. Әрине, барлық көрсетілген қорытындылар орыс тілінің ерекшелігіне сай, оның етістіктерінің түрленулеріне байланысты балалардың «шығармашылығын» паш етеді [10, 27 б.].

Дәл осы алгоритм бойынша М.Л. Кусованың «Параметризация в детской речи» (2011 ж.) мақаласында балалар тіліндегі үстеу мен сын есімдердің қолданылуы мен балалардың сол сөздермен «қалай ойнағаны» туралы деректер келтірілген. Және зерттеу барысында балалар тілінде үстеулерге қарағанда, сын есімдердің көп қолданылатыны нақты сөздер арқылы дәлелденеді. Яғни, әлемді тани бастағанда өзіндік «Языковая картина мира» (ЯКМ) қазақша – тілдік әлем бейнесі қалыптаса бастайды, бірақ олар жеке сөздерді танығанмен оны орыс тілінде тек жағынан не «жіктелуі» жағынан байланыстыра алмаса, қазақ тілінде жұрнақ не жалғау жалғап сөз тіркесін не сөйлемді айтарда байланыстыра алмауы әбден мүмкін. Және осы жерден баланың нағыз «шығармашылығы» көрінуі мүмкін [11, 33 б.]. Осы мәселе бойынша, жоғарыда аталған ғалымдармен қатар, О.А. Михайлова мен Ю.Н. Михайловалардың «Детские речевые инновации» (2011 ж.) аталатын мақалаларында екі жыл көлемінде тек бір баланың тілінің дамуын зерттеу барысында байқалған өзгерістер мен инновацияларды бақылауға алған екен. Кішкентай Мишаға екі жарым жасынан 4 жарым жасқа дейінгі аралықта жеке бақылау жүргізген. Бала әлі ереженің не екенінен, сөздерді қалай байланыстыру керек екенінен хабарсыз. Сол себептен де сөздер арасындағы когнитивтік байланыстар кейбір кезде ересек адамның логикасына жат болып көрінеді. Яғни осы ойластыратын сөздері (туынды сөздер) баланың дамуында, әлемді тануында қазіргі уақытқа қарағанда едәуір жоғары деңгейге көтерілгенінің дәлелі болмақ [12, 38 б.].

2023 жылы Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің магистранты Г.Б. Ибатованың «Сөйлеу тілі дамымаған мектеп жасына дейінгі балалардың сөзжасам дағдыларын дамыту» тақырыбындағы диссертациялық жұмысында сөйлеу тілі дамымаған мектеп жасына дейінгі балаларға уақытылы кешенді түзету жұмыстарын ұйымдастыру және көрсету міндеттерін шешу мәселесі қарастырылған. Педагогиканың логопедия саласына қатысты жазылған жұмыс болғанымен, қазақ тілінің сөзжасам мәселесі мен жалпы сөйлеуінде кемістігі бар балаларда зерттеу нәтижесінде анықталған сөзжасамдық қабілеттерін дамытуға арналған әдістер мен нұсқаулықтар көрсетілген [13, 186 б.]. Өкінішке орай, қазақстандық ғылыми ортада балалар тілінің лексикалық жүйесін, метатілдік іс-әрекеттің игеру аспектісінде отандық тілшілер Қазақстанның көпмәдениетті қоғамында қалыптасатын моно және билингв балалардың тілдік санасының көрсеткіштеріне сүйене отырып, балалар тілін зерттемеген.

Осы тұрғыдан келгенде мақала авторларының зерделеп отырған моно және билингв балалар тілінің уәждемелік рефлексиясын зерттеуі өзекті болып отыр. Зерттеуде моно және билингв қоғамда қалыптасатын мектеп жасына дейінгі және бастауыш мектеп жасындағы балалардың метатілдік санасының көрсеткіштеріне сүйене отырып, психоллингвистика, когнитивтік лингвистика, онтогенез, «балалар инновациялары метатілінің» өзекті мәселелері контекстіндегі балалардың уәждемелік рефлексиясын салыстырмалы-уәждемелік тұрғыдан саралауға бағытталған.

Балалар сөйлеу тілінің уәждемелік рефлексиясын зерттеудің негізгі әдістері – тікелей бақылау, жүйелеу, интроспекция, интерпретация, жіктеу, статистикалық деректерді өңдеудің жалпы ғылыми әдістері бар сипаттамалық әдіс, психоллингвистикалық әдіс, компоненттік талдау әдісі, тілдік құбылыстарды когнитивті талдау әдісі (лексиканы тұжырымдамалық талдау әдісі), салыстырмалы әдіс, лингвистикалық модельдеу әдісі және үздіксіз іріктеу әдісі.

Талқылау және нәтижелер

Психоллингвистикалық экспериментке қатысқан 7-8 жастағы моно (РМҚ) және билингва (РБК) топтарындағы респонденттердің (әр топта он екіден) «Аққу» орнитонимін танудағы метасөйленімдеріне сараптамалық талдау жасап көрейік. Аққу сөзінің лексикалық мағынасы – «иілген ұзын мойынды, ақ қауырсынды, үйректер тобына жататын үлкен құс» [14,142 б.].

Кесте 1. «Аққу» орнитонимін танудағы метасөйленімдеріне сараптамалық талдау

монолингва	билингва
АҚҚУ	
ЛМ: ‘ұзын мойынды, ақ қауырсынды, өте сымбатты құс’	
<p>АҚҚУ «ақ түсті құс болғандықтан» (6) «аққу суда жүзеді» (4) «аққу әдемі құс» (2)</p> <p>УТ: АҚ/ҚУ СІТ₁ < УМ: ‘ақ < түсті> құс < болғандықтан>’ ЛУ₁: ақ, қу (құс) ҚУ₁: АҚбауыр, қара ҚҰС</p> <p>УТ: АҚҚУ СІТ₂ < УМ: ‘аққу <суда жүзеді>’ ЛУ₂: - ҚУ₂: -</p> <p>УТ: ақ/ҚУ СІТ₃ < УМ: ‘аққу < әдемі > құс’ ЛУ₃: қу (құс) ҚУ₃: қара ҚҰС</p> <p>СІТ: нұсқалы, лексикаланбаған, метафораланбаған</p> <p>УБ: аққу (АБ: түс) Уәждемелік тип: морфологиялық</p>	<p>АҚҚУ «түсі ақ құс» (5) «аққу әдемі құс» (3) «аққу көлде мекендейтін құс» (2) «аққу киелі құс» (2)</p> <p>УТ: АҚ/ҚУ СІТ₁ < УМ: ‘<түсі> ақ құс’ ЛУ₁: ақ, қу (құс) ҚУ₁: АҚбауыр, қара ҚҰС</p> <p>УТ: ақ/ҚУ СІТ₂ < УМ: ‘аққу <әдемі > құс’ ЛУ₂: қу (құс) ҚУ₂: қара ҚҰС</p> <p>УТ: ақ/ҚУ СІТ₃ < УМ: ‘аққу <көлде мекендейтін> құс’ ЛУ₃: қу (құс) ҚУ₃: ҚУ₂</p> <p>УТ: ақ/ҚУ СІТ₄ < УМ: ‘аққу <киелі > құс’ ЛУ₄: қу(құс) ҚУ₄: ҚУ₂</p> <p>СІТ: вариативті СІТ₁: лексикаланбаған, метафораланбаған СІТ₂: лексикаланған, метафораланбаған СІТ₃: лексикаланбаған, метафораланбаған СІТ₄: лексикаланған, метафораланбаған УБ: аққу (АБ: түс) Уәждемелік тип: морфологиялық</p>

Берілген уәждемелік паспорттан (төлқұжаттан) «Аққу» лексемасы экспериментке қатысқан 12 респондент арасында әртүрлі көзқарас қалыптастырғаны байқалады. Атап айтсақ, РМҚ тобындағы ақпарат берушілердің метатілдік санасының көрсеткіштеріне жасалған сараптамалық талдау, респонденттердің сөздің ішкі тұлғасын әртүрлі танығандығын көрсетті яғни он екі қатысушы он екі түрлі жауап берді, жауап бермеген қатысушы болған жоқ. Жауаптарды жүйелеу нәтижесінде үш түрлі сөздің ішкі тұлғасы (СІТ) анықталып, үш уәждемелік тұлға (УТ) мен үш уәждемелік мағына (УМ) танылды. Моно тобындағы респонденттер сөздің дыбыстық жамылғышын құрайтын әр түрлі бөлшекке (сегментке) назар аударады – УТ: АҚ/ҚУ. АҚҚУ. ақ/ҚУ. УМ-ға (уәждемелік мағына) жасалған талдау бойынша 6 респондент аққу тілдік бірлігінің толық уәжін таныған – УМ: *'ақ < түсті > құс < болғандықтан >'*, яғни ақпарат берушілер аққу сөзінің екі сегменттен тұратынына назар аударған, ақ және қу (құс) деген лексикалық және АҚбауыр, қара ҚҰС деген құрылымдық уәждерін анықтай білген. РМҚ тобындағы 4 ақпарат беруші *'аққу < суда жүзеді > деп когнитивтік білімін көрсеткен, алайда лексикалық және құрылымдық уәжділігін анықтай алмаған.* Ал екі қатысушы *'аққу < әдемі > құс'* деп қу сегментінің құс екенін таныған, сөздің соңғы сегментін ерекшелеп, жартылай уәждемеленген сөз ретінде қабылдаған әрі орнитонимге қатысты танымдық білімін көрсеткен. Лексикалық уәжділік ретінде қу(құс) танылып, құрылымдық уәжділігіне қара ҚҰС көрсетілген.

РМҚ тобының қатысушылары анықтаған үш СІТ-ке жасалған талдау нәтижесінде АҚҚУ сөзі нұсқалы, лексикаланбаған, метафораланбаған, лексикалық және құрылымдық уәжі анықталған толық уәждемеленген сөз деп қабылдауға мүмкіндік береді. Уәждемелік белгісі – аққу, атауыштық белгісі – түс, уәждемелік типі – морфологиялық уәж екендігі анықталды.

АҚҚУ сөзін билингва тобындағы респонденттерінің тануына жасалған сараптамалық талдаудың нәтижесі бойынша: экспериментке қатысушы он екі респондент СІТ тануда жауаптарының ұқсастығына қарай ортақ төрт түрлі көзқарас білдірген, соның нәтижесінде төрт түрлі СІТ, екі түрлі УТ: АҚ/ҚУ, ақ/ҚУ; төрт түрлі УМ анықталған: бес респондент *'< түсі > ақ құс'*; үш респондент *'аққу < әдемі > құс'*; екі респондент *'аққу < көлде мекендейтін > құс'*; екі респондент *'аққу < киелі > құс'*. Барлық ақпарат беруші лексикалық уәжділігі ретінде ақ, қу (құс) (5) және қу (құс) (7) және құрылымдық уәжділікке АҚбауыр, қара ҚҰС бірліктерін көрсеткен. Сондықтан РМҚ тобының сараптамалық талдауы нәтижесінде АҚҚУ лексемасын СІТ_{1,2,3} лексикаланбаған,

метафораланбаған, СІТ₄ лексикаланған, метафораланбаған, вариативті, уәждемелік белгісі – аққу, атауыштық белгісі – түс, уәждемелік типі:лингвистикалық – морфологиялық уәж деп сипатталып, лексикалық және құрылымдық уәждері бар толық уәждемеленген сөз екендігін танытты.

Экспериментке қатысқан екі топтың салыстырмалы уәждемелік паспорты негізінде моно және билингва тобындағы респонденттерге ортақ метасөйленімдер кездескенін байқатты:

Кесте 2. Моно және билингва тобындағы респонденттерге ортақ метасөйленімдер

РМҚ 12 респондент	РБҚ 12 респондент
ОРТАҚ(МАҒЫНАЛАС) МЕТАСӨЙЛЕНІМДЕР	
«ақ түсті құс болғандықтан» (6 ; 50%)	«түсі ақ құс» (5; 42%)
«аққу суда жүзеді» (4 ; 33%)	«аққу көлде мекендейтін құс» (2; 17%)
«аққу әдемі құс» (2; 17%)	«аққу әдемі құс» (3; 25%)
ЕРЕКШЕЛІК	
	«аққу киелі құс» (2; 16%)

Қорытындылай келе РМҚ тобының алты респонденті он екіден (50%) ақ және құ(құс) бірліктерін толық таныса, 4-12 (33%) аққу сөзін тұтасымен қабылдаған, 2-12(17%) тек қу(құс) сегментін даралаған, ақ сыңарына назар аудармаған және түсті маңызды деп қарамағандығы байқалады. Ал РБҚ тобы бес респонденті он екіден (42%) ақ құс деп уәжді толық анықтап берген, 7-12(58%) тек қу (құс) сыңарына 5 ғана назар аударған, түсті айшықтамаған. Екі топтың орнитоним жайлы ассоциативті көзқарастары сараланды, когнитивтік білім көкжиегі айқындалды, құс жайлы аялық білімдері бар екендігі танылды, синонимдік қатарлар: гипероним қу/құс қолдану анықталды, аққуды балалар сұлулық символы ретінде қабылдайтындары байқалды, сонымен қатар РБҚ тобы аққудың киелі құс екендігін танып, табу ретінде зерделей білген.

Келесі кезекте 9-10 жастағы моно (МРҚ) және билингва (БРҚ) топтарындағы респонденттердің (әр топта он екіден) «Ана тілі» лексемасын танудағы метасөйленімдеріне сараптамалық талдау:

Кесте 3. «Ана тілі» лексемасын танудағы метасөйленімдер

монолингва	билингва
<p>АНА ТІЛІ «анамның сүтімен енген тіл» (2) «анамның тілі болғандықтан шығар (?)» (2) «ана тіліміз біздің қазақ тіліміз» (2) «әркімнің өз ана тілі болады» (2) «мемлекеттік тіл» (1) «қасиетті тіл» (1) «сөздерді анам үйретеді» (1) «бастауыш сыныпта ана тілі сабағы бар» (1)</p> <p>УТ: АНА ТІЛІ СІТ₁ < УМ: 'анамның <сүтімен енген> тіл' ЛУ₁: ана тілі ҚУ₁: АНАКӨКІРЕК, қазақ ТІЛІ</p> <p>УТ: АНА ТІЛІ СІТ₂ < УМ: 'анамның тілі <болғандықтан шығар(?)>' ЛУ₂: ана тілі ҚУ₂: ҚУ₁</p> <p>УТ: АНА ТІЛІ СІТ₃ < УМ: 'ана тіліміз <біздің > қазақ тіліміз' ЛУ₃: ана тілі ҚУ₃: ҚУ₁</p> <p>УТ: АНА ТІЛІ СІТ₄ < УМ: '<әркімнің өз> ана тілі <болады >' ЛУ₄: ана тілі ҚУ₄: ҚУ₁</p> <p>УТ: ана /ТІЛІ СІТ₅ < УМ: '<мемлекеттік> тіл' ЛУ₅: тіл ҚУ₅: қазақ ТІЛІ, неміс ТІЛІ, орыс ТІЛІ</p> <p>УТ: ана /ТІЛІ СІТ₆ < УМ: '<қасиетті> тіл' ЛУ₆: тіл ҚУ₆: ҚУ₅</p> <p>УТ: АНА/ тілі СІТ₇ < УМ: '<сөздерді> анам <үйретеді>' ЛУ₇: ана ҚУ₇: АНАдай, АНАлық</p>	<p>АНА ТІЛІ «анадай қасиетті, жылы тіл» (5) «туған жеріңнің тілі» (3) «тілді бірінші анам үйретеді» (2) «анадан тараған тіл болғандықтан шығар (?)» (2)</p> <p>УТ: АНА ТІЛІ СІТ₁ < УМ: 'анадай <қасиетті, жылы> тіл' ЛУ₁: ана, тіл ҚУ₁: АНАКӨКІРЕК, қазақ ТІЛІ</p> <p>УТ: ана/ТІЛІ СІТ₂ < УМ: '<туған жеріңнің> тілі' ЛУ₂: тіл ҚУ₂: қазақ ТІЛІ</p> <p>УТ: АНА ТІЛІ СІТ₃ < УМ: 'тілді <бірінші> анам <үйретеді>' ЛУ₃: ана, тіл ҚУ₃: ҚУ₁</p> <p>УТ: АНА ТІЛІ СІТ₄ < УМ: 'анадан <тараған> тіл <болғандықтан шығар (?)>' ЛУ₄: ана, тіл ҚУ₄: ҚУ₁</p> <p>СІТ: нұсқалы СІТ₁: лексикаланған, метафораланған СІТ₂: лексикаланбаған, метафораланбаған СІТ₃: лексикаланған, метафораланбаған СІТ₄: лексикаланған, метафораланбаған</p> <p>УБ: ана, тіл (АБ: туған тіл) Уәждемелік тип: морфолог., семантикалық</p>

<p>А УТ: АНА ТІЛІ СІТ₈ < УМ: '<бастауыш сыныпта> ана тілі <сабағы бар>' ЛУ₈: ана тілі ҚУ₈: ҚУ₂</p> <p>СІТ: вариативті СІТ₁: лексикаланған, метафораланбаған СІТ₂: лексикаланған, метафораланбаған СІТ₃: лексикаланған, метафораланбаған СІТ₄: лексикаланған, метафораланған СІТ₅: лексикаланған, метафораланбаған СІТ₆: лексикаланған, метафораланбаған СІТ₇: лексикаланған, метафораланбаған СІТ₈: лексикаланған, метафораланған</p> <p>УБ: ана, тіл (АБ:туған тіл) Уәждемелік тип: морфолог., семантикалық</p>	
---	--

Ана тілі лексемасына 9-10 жастағы респондентердің тілдік санасындағы көрсеткіші монолингва тобында 12 метасөйленім 8 топқа, билингва тобында 12 метасөйленім 4 топқа топтастырылды.

Психоллингвистикалық экспериментке қатысушылар тарапынан «Ана тілі» сөзіне әртүрлі түсініктеме берілгенін уәждемелік паспорт көрсетеді: МРҚ тобы бойынша: СІТ-8, УТ-3, УМ-8. Тоғыз респондент – УТ: АНА ТІЛІ (СІТ_{1,2,3,4,8}) сөзін тұтастай таныса; екі респондент – ана / ТІЛІ (СІТ_{5,6}) яғни тіл сегментіне назар аударған; ал бір респондент – АНА/ тілі (СІТ₇) ана сегментін ерекшелеген.

Монолингва тобындағы 4 респонденттің метасөйленімдерінде «ана тіліміз біздің қазақ тіліміз» (2), «әркімнің өз ана тілі болады» (2) деген көзқарастары «Ана тілі» реестр сөзіне берілген анықтамамен сәйкес келеді де «өз ұлтының тілі» деген мәнде танылады. Ал «сәби кезінде меңгерген, ана сүтімен бойына дарыған тілі» деген сөздіктегі анықтамамен «анамның сүтімен енген тіл» (2), «сөздерді анам үйретеді» (1) деген метасөйленімдері негізінде ана тілі сөзі толық танылып уәждемеленді.

Баланың тілдік санасында ана тілі ұғымы ең алдымен ана бейнесімен ассоциацияланады. Мысалы, ана тілі сөзін қабылдауда тіл тұтынушының тілдік санасында осы сөзге негіз болған лексикалық уәжділік пен құрылымдық уәжділік арасындағы байланысы анықталады: ана тілі – ана сүті; Анаға тән қасиеттер талдау нысаны болып отырған сөздің бойына жинақталады: ана баланы дүниеге әкеледі (туады), баланың дені сау болып өсуіне ана сүті қажет. Ол сүт – қасиетті. Қасиетті ана сүті баланың бойын өсірсе, ана сүтімен дарыған ана тіл баланың

ойын да өсіреді. Әлемнің тілдік бейнесін танытушы, тілді үйретуші әрі тәрбиелеуші ана болып табылады. Осы тұрғыдан, тіл тұтынушының тілдік санасында ана мен тіл егіз ұғым ретінде қалыптасады. Осы когнитивтік деңгейдегі түсінік «қасиетті тіл» (1) метасөйленімдері негізінде вербалданады. Ана сүтімен тәрбиеленген бала туған жерін жақсы көреді, өз ұлтын дәріптейді, тілін құрметтейді. Ана бойындағы жылылық, қасиеттілік, тектілік сол туған елдің тілдік мәртебесінің асқақтауына ықпал етеді. Ана мен тіл концепциясы негізінде іргесі мықты мемлекет құрылады, ана тілі сол мемлекеттің сөйлеу тіліне айналады. Әрине мемлекет ішінде түрлі ұлттың өмір сүруі анық, бірнеше тіл қатар қолданысқа ие болып, көптілділіктің қалыптасуы мүмкін, дегенмен сол жердің туған тілі, ана тілі жергілікті халықтың тілдік қолданысын арттырып, «мемлекеттік тіл» метасөйленімі негізінде вербалданады. Осы топтағы кейбір респонденттер ана тілі лексемасын «бастауыш сыныпта ана тілі сабағы бар» (1) метасөйленімдерінде полисемиялық негізде түсініп, мектепте оқытылатын пән атауы ретінде қабылдайды. Ана тілі лексикалық бірлігінің уәжділік дәрежесін анықтауда ана мен ана тілі ұғымдарының арасындағы когнитивтік байланысты тануда сенімсіздік танытатын «*анамның тілі болғандықтан шығар (?)*» (2) деген мазмұндағы метасөйленімдер де кездеседі.

Монолингва тобының «Ана тілі» сөзін танудағы көзқарастарына жасалған талдау негізінде, аталған сөзді жартылай уәждеделген, вариативті, лексикаланған, жартылай метафораланған, лексикалық және құрылымдық уәждері айқындалған, морфологиялық және семантикалық типке негізделген әр түрлі бағыттағы көпуәжді сөз деп тануға мүмкіндік береді.

БРҚ тобы респонденттерінің метатілдік санасы көрсеткіштерінің нәтижесінде анықталған – СІТ-4, УТ-2, УМ-4. Тоғыз респондент – УТ: АНА ТІЛІ (СІТ_{1,3,4}) сөзін тұтастай таныса; үш респондент – ана /ТІЛІ (СІТ₂) яғни тіл сегментін даралаған.

Ана тілі сөзін билингва тобындағы 5-12-ден 42% респондент «*анадай қасиетті, жылы тіл*» деген метасөйленімдері негізінде сипаттап, қазақ дүниетанымындағы құндылықтар жүйесімен байланыстырып, метафоралық мәнде қабылдайды. Талданып отырған лексикалық бірлік «*тілді бірінші анам үйретеді*» (2-12-ден 17%), «*анадан тараған тіл болғандықтан шығар (?)*» (2-12-ден 17%), деген метасөйленімдерде лексикалық уәжділік ретінде ана бірлігін таниды. Осы топтағы 3-12-ден 25% респондент «*туған жеріңнің тілі*» деген метасөйленімдерінде ана тілін туған жермен байланысты алып, оны жермен, халықпен байланысты қарастырады. Билингва тобының «Ана

тілі» сөзін танудағы көзқарастарына жасалған талдау негізінде, аталған сөзді толық уәждеделген, нұсқалы, лексикаланған, метафораланбаған, лексикалық және құрылымдық уәждері айқындалған, морфологиялық және семантикалық типке негізделген сөз деп танылады.

Талдау негізінде аталған екі топ респонденттеріне тән ортақ сипаттар мен айырмашылықтар да назардан тыс қалмады.

Монолингва респонденттердің *«ана тіліміз біздің қазақ тіліміз»* (2-12-ден 17%), *«мемлекеттік тіл»* (1-12-ден 0,1 %) және билингва тобындағы *«туған жеріңнің тілі»* (3-12-ден 25%) метасөйленімдеріне ортақ *«туған тіл»* атауыштық белгісі танылады.

Екі топтағы респонденттердің ана тілін монолингва *«қасиетті тіл»* (1-12-ден 0,1%), билингва *«анадай қасиетті, жылы тіл»* (5-12-ден 42%) және *«сөздерді анам үйретеді»* (1-12-ден 0,1%), *«тілді бірінші анам үйретеді»* (2-12-ден 17%) деген метасөйленімдерінде де ортақ сипат бар. Монолингвалды топтағы респонденттердің таным көкжиегінің кеңдігі, ассоциациялық бейне байлығын *«анамның сүтімен енген тіл»* (2-12-ден 17%) деген метасөйленімі танытады. Ол тілдің ана сүтімен байланысы арқылы ашылады. Осы топтағы тағы бір ерекшелік – *«бастауыш сыныпта ана тілі сабағы бар»* (1-12-ден 0,1%) метасөйленімі.

Ана тілі лексикалық бірлігі уәждеделген, лексикалық уәжділігі ана тілі, тіл сөздері, құрылымдық уәжділігіне АНАКӨКІРЕК, қазақ ТІЛІ сөздері жатады. Қазақ тіліндегі анакөкірек сөзіндегі көкірек адамның кеудесі, әйелдің төсі ұғымында жұмсалып, дене мүшесі тобына жатса, кейін сөздікқорда ана көкірек поэтикалық қолданыста ананың мейрімді, қайырымды жүрегі деген метафоралық мағынаны қосып алды. Ана тілі деген лексикалық бірліктегі екінші «тіл» сыңары алғашында дене мүшесі – сөйлеу мүшесі дегенді білдіреді. Кейін метафораланып, қатынас құралы мағынасына өткен.

Қорытынды

Аққу, ана тілі лексемаларын тануда моно және билингвалды балалардың уәждемелік рефлексиясының мазмұны уәждемелік-салыстырмалы талдау арқылы зерделенді. Талдау барысында монолингва тобындағы респонденттер ұсынылған тілдік бірлікті толық түсінетіні және когнитивті ассоциациясының кеңдігін көрсетеді. Ал билингвалды балалардың уәждемелік рефлексиясын саралау барысында лексиканың уәждеделген қабатын түсіну стратегиясындағы шектеулік байқалады. Эксперимент барысында бала тіліндегі УР механизмі метатілдік санасының мазмұны тұрғысынан зерттелді.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Мақала 2022-2024 жылдарға арналған АР14869264 «Тұлғаның моножәне билингвальді жағдайда қалыптасудағы баланың уәждемелі рефлексиясы» атты ҚРҒЖБМ гранттық қаржыландыруымен жүзеге асырып жатқан жоба аясында жазылған.

ӘДЕБИЕТ

[1] https://www.inform.kz/kz/kr-prezidenti-2022-zhyldy-balalar-zhyly-dep-zhariyalau-kerek_a3880690.

[2] Цейтлин С.Н. Язык и ребенок: лингвистика детской речи. – Москва, 2000. – 254 с.

[3] Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по языкознанию. 1-т. – Москва, 1963. – С. 349-350.

[4] Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва, Ленинград: Государственное социально – экономическое издательство, 1934. – 362 с.

[5] Канцнельсон С. Д. Содержание слова, значение и обозначение/ под общ.ред. В.М. Жирмунского, М. М. Гухман, С.Д. Кацнельсона. Изд. 3-е. – Москва: Едиториал УРСС, 2011. – 112 с.

[6] Гвоздев А. Н. Вопросы изучения детской речи. – Москва, АПН РСФСР, 1961. – 470 с.

[7] Цейтлин С.Н. Онтолингвистика – новая научная дисциплина // Вестник Российского гуманитарного научного фонда. 1998. – С.198-201.

[8] Гридина Т. А. Языковая игра в художественном тексте. Монография. – Екатеринбург, 2008. – 165 с.

[9] Гридина Т.А. Психоллингвистические аспекты исследования детской «Неологии» // Сборник статей по детской речи. –2011. – №9. – С. 3-16.

[10] Доброва Г. Р. Детская речь: новый взгляд на известные проблемы // Сборник статей по детской речи. –2011. – №9. – С.18-27.

[11] Кусова М. Л. Параметризация в детской речи // Сборник статей по детской речи. –2011. – №9. – С. 28-33.

[12] Михайлова О. А., Михайлова Ю. Н. Детские речевые инновации // Сборник статей по детской речи. –2011. – №9. – С. 34-38.

[13] Ибатова Г. Б. Сөйлеу тілі дамымаған мектеп жасына дейінгі балалардың сөзжасам дағдыларын дамыту. 2023. -186 б.

[14] Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. Он томдық,1-том. /Жалпы редакцияны басқарған Ысқақов А.Ы.Томның редакторы Қалиев Б.Қ. – Алматы: Ғылым баспасы, 1974. – 696 б.

REFERENCES

- [1] https://www.inform.kz/kz/kr-prezidenti-2022-zhyldy-balalar-zhyly-dep-zhariyalau-kerek_a3880690. [In Kaz.].
- [2] Cejtlin S.N. Jazyk i rebenok: lingvistika detskoj rechi. (Language and child: linguistics of children's speech) . Moskva, 2000. 254 s. [In Rus.].
- [3] Bodujen de Kurtenje I. A. Izbrannye trudy po jazykoznaniju (Selected works on linguistics). 1-t. Moskva, 1963. 349-350 s. [In Rus.].
- [4] Vygotskij L. S. Myshlenie i rech' (Thinking and speech). Moskva, Leningrad: Gosudarstvennoe social'no – jekonomicheskoe izdatel'stvo. 1934. 362 s. [In Rus.].
- [5] Kancel'son S. D. Soderzhanie slova, znachenie i oboznachenie (The content of the word, meaning and designation)/pod obshh.red. V.M. Zhirmunskogo, M. M. Guhman, S. D. Kacnel'sona. Izd. 3-e. Moskva: Editorial URSS, 2011. 112 s. [In Rus.].
- [6] Gvozdev A. N. Voprosy izuchenija detskoj rechi (Questions of studying children's speech). Moskva, APN RSFSR, 1961. 470 s. [In Rus.].
- [7] Cejtlin S.N. Ontolingvistika – novaja nauchnaja disciplina (Ontolinguistics is a new scientific discipline) //Vestnik Rosijskogo gumanitarnogo nauchnogo fonda. 1998. S.198-201 [In Rus.].
- [8] Gridina T. A. Jazykovaja igra v hudozhestvennom tekste (Language game in a literary text). Monografija. Ekaterinburg, 2008 zh. 165 s. [In Rus.].
- [9] Gridina T. A. Psiholingvisticheskie aspekty issledovanija detskoj «Neologii» (Psycholinguistic aspects of the study of children's "Neology") // Sbornik stat'ej po detskoj rechi. 2011. №9. S. 3-16. [In Rus.].
- [10] Dobrova G. R. Detskaja rech': novyj vzgljad na izvestnye problemy (Children's speech: a new look at known problems) // Sbornik stat'ej po detskoj rechi. 2011. №9. S.18-27 [In Rus.].
- [11] Kusova M. L. Parametrizacija v detskoj rechi (Parameterization in children's speech) // Sbornik stat'ej po detskoj rechi. 2011. №9, zh. S. 28-33. [In Rus.].
- [12] Mihajlova O. A., Mihajlova Ju. N. Detskie rechevye innovacii (Children's speech innovations) // Sbornik stat'ej po detskoj rechi, 2011. №9. S. 34-38 [In Rus.].
- [13] İbatova G. B. Söileu tılı damymağan mektep jasyna deingi balalardyñ sözjasam dağdylaryn damytu (Development of Word formation skills of preschool children with speech underdevelopment). Алматы. 2023.186 b. [In Kaz.].
- [14] Qazaq tiliniñ túsındırme sözdığı (Explanatory Dictionary of the Kazakh language). On tomdyq.1-tom. /Jalpy redaksiyany basqarğan Ysqaqov A.Y. Tomnyñ redaktory Qaliev B.Q. Almaty: Ğylym baspasy, 1974. 696 b. [In Kaz.].

ОНТОЛИНГВИСТИКА И МОТИВАЦИОННАЯ РЕФЛЕКСИЯ ДЕТСКОЙ РЕЧИ

*Жакупова А.Д.¹, Жумагулова О.А.², Каирбекова И.С.³,
Глеубердина Г.Т.⁴

¹д.ф.н., профессор, Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова,
Кокшетау, Казахстан, e-mail: aygul.zhakupova@yandex.kz,

²к.ф.н., доцент, Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова,
Кокшетау, Казахстан, e-mail: j_omirgul_a@mail.ru,

³м. ф., лектор, Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова,
Кокшетау, Казахстан, e-mail: kairbekova_1966@mail.ru,

⁴к.ф.н., ассоциированный профессор, Кокшетауский университет
им. Ш. Уалиханова, Кокшетау, Казахстан,
e-mail: guldentleuberdina@inbox.ru

Аннотация. Статья написана в рамках проекта «Мотивационная рефлексия детей в формировании моно-и билингвального формирования личности», осуществляемого при грантовом финансировании Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан на 2022-2024 годы. В статье представлены теоретические сведения по онтолингвистике, одной из областей языкознания, изучающей языковой онтогенез детей, речь детей, и описание алгоритмов анализа в изучении детского языка. В мировой лингвистической науке описывается история изучения языкового и метаязыкового сознания детей, проблемы онтолингвистики в отечественной науке. Дается обзор научно-теоретических работ, статей отечественных и зарубежных ученых, изучавших данную область. Мотивационная рефлексия рассматривается как объект сравнительной мотивации как лингвокогнитивного явления. Научно-практическая значимость статьи обусловлена ориентацией на сравнительно-мотивационную дифференциацию мотивационной рефлексии детей в контексте актуальных проблем психолингвистики, когнитивной лингвистики, онтогенеза, «метаязыка детских инноваций», исходя из показателей метаязыкового сознания детей дошкольного и младшего школьного возраста, формирующихся в моно-и двуязычном обществе Казахстана. В статье в исследовании мотивационной рефлексии детской речи использованы описательный метод с общенаучными методами обработки статистических данных, психолингвистический метод, метод компонентного анализа, метод когнитивного анализа языковых явлений, сравнительный метод, методы лингвистического моделирования.

Основные результаты статьи анализируются и описываются в мотивационных паспортах метапредложения к словам, предложенным в первом психолингвистическом эксперименте, проведенном в рамках проекта. Представлен методологический аспект исследования, основанный на метаязыковом сознании детей посредством проведения психолингвистических и лингвистических экспериментов. Мотивационная рефлексия рассматривается как универсальное свойство метаязыкового мышления человека. В языке ребенка предусмотрено освоение словообразовательных новшеств и грамматических категорий (формирование с появлением классов слов). В психолингвистическом эксперименте, в котором отслеживалась метаязыковая деятельность ребенка и восприятие книги, проводился мотивационно-сравнительный анализ мотивационных паспортов слов «Лебедь» и «Родной язык», представленных в зависимости от возраста детей разного возраста в моно-и двуязычной группах.

Ключевые слова: онтолингвистика, мотивология, детская инновация, мотивационная рефлексия, билингв, монолингв, респондент, мотивационный тип, психолингвистический эксперимент

ONTOLINGUISTICS AND MOTIVATIONAL REFLECTION OF CHILDREN'S SPEECH

*Zhakupova A.D.¹, Zhumagulova O.A.², Kairbekov I.S.³,
Tleuberdina G.T.⁴

¹Doctor of Philology, Professor, Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov, Kokshetau, Kazakhstan, e-mail: aygul.zhakupova@yandex.kz,

²Candidate of Philology, Associate Professor, Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov, Kokshetau, Kazakhstan, e-mail: j_omirgul_a@mail.ru

³f. m, lecturer, Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov, Kokshetau, Kazakhstan, e-mail: kairbekova_1966@mail.ru

⁴Candidate of Philology, Associate Professor, Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov, Kokshetau, Kazakhstan, e-mail: guldentleuberdina@inbox.ru

Abstract. The article was written within the framework of the project «Motivational reflection of children in the formation of mono- and bilingual personality formation» carried out with grant funding from the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan for 2022-2024. The article presents theoretical information on ontolinguistics, one of the fields of linguistics that studies the linguistic ontogenesis of children, children's speech, and a description of analysis algorithms in the study of

children's language. Also, the world linguistic science describes the history of the study of linguistic and metalanguage consciousness of children, the problems of ontolinguistics in Russian science. The review of scientific and theoretical works, articles of domestic and foreign scientists who have studied this field is given, and motivational reflection is considered as an object of comparative motivation as a linguocognitive phenomenon. The scientific and practical significance of the article is due to the orientation to the comparative-motivational differentiation of motivational reflection of children in the context of current problems of psycholinguistics, cognitive linguistics, ontogenesis, "metalanguage of children's innovations", based on the indicators of metalanguage consciousness of preschool and primary school children, formed in the mono- and bilingual society of Kazakhstan. In the article, in the study of motivational reflection, children's speech is used - a descriptive method with general scientific methods of statistical data processing, a psycholinguistic method, a method of component analysis, a method of cognitive analysis of linguistic phenomena, a comparative method, methods of linguistic modeling.

The main results of the article are analyzed and described in the motivational passports of meta-suggestions to the proposed words in the first psycholinguistic experiment conducted within the framework of the project. The methodological aspect of the study based on the metalanguage consciousness of children through psycholinguistic and linguistic experiments is presented. Motivational reflection is considered as a universal property of a person's metalanguage thinking. The child's language provides for the development of word-formation innovations and grammatical categories (formation with the appearance of word classes). In a psycholinguistic experiment in which the metalanguage activity of the child and the perception of the book were monitored, a motivational comparative analysis of the motivational passports of the words «Swan» and «Native language», presented depending on the age of children of different ages in mono- and bilingual groups, was carried out.

Key words: ontolinguistics, motivology, children's innovation, motivational reflection, bilingual, monolingual, respondent, motivational type, psycholinguistic experiment

Статья поступила 25.07.2023

УДК 81'33:811.512.122

МРНТИ 16.21.31

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.005>

ОПТИМАЛЬНЫЙ ВАРИАНТ КАЗАХСКОГО АЛФАВИТА НА ОСНОВЕ ЛАТИНСКОЙ ГРАФИКИ

* Илиуф Х.Ш.¹, Солтанбекова О.Т.²

*¹ к.ф.н., Университет им. Шакарима, Семей, Казахстан,
e-mail: murat_20@mail.ru,

² к.п.н., доцент, Университет им. Шакарима, Семей, Казахстан,
e-mail: osoltanbekova@mail.ru

Аннотация. В последние десятилетия казахские ученые неоднократно обсуждали вопрос возврата к латинской графической системе, приводя в пользу необходимости реформы письменности убедительные аргументы. Высказывались и противоположные мнения, в основе которых лежало убеждение в том, что латинский алфавит значительно уступает кириллице в потенции правильно отражать звучание тюркских слов [1, с. 183]. Указ Президента Республики Казахстан «О переводе алфавита казахского языка с кириллицы на латинскую графику» (2017) свел на нет полемику по указанной теме, и на первый план вышла проблема разработки оптимального варианта латиницы, адекватного тюркской фонетике.

Актуальность данной работы определяется потребностью в разработке оптимального варианта латиницы и правил орфографии, основанных на фонематическом принципе написания слов. Научная значимость заключается в освещении проблемы разработки нового алфавита, в выявлении просчетов, допущенных в ранее предложенных для казахского языка вариантах латиницы, и в использовании методологии, соответствующей цели и задачам научной статьи; результаты исследования имеют несомненное практическое значение – они могут быть использованы при выборе и утверждении наиболее приемлемого варианта национальной графики.

В статье, посвященной проблеме реформирования графической системы, были использованы методы: контрастивный, компаративный и фонематического транскрибирования. Рассмотрены примеры написания казахских слов с использованием символов арабского, латинского алфавитов и кириллицы, а также предлагаемых в наше время вариантов латиницы.

Предлагается решение проблемы реформирования системы письма с учетом грамматологической концепции Антуана Арно и Клода Лансло, изложенной в труде "Всеобщая и рациональная грамматика Пор-Рояля", а именно учет принципа "одна фонема – один буквенный символ" при разработке нового алфавита. Обращено внимание на противоречащие данному принципу предложения некоторых отечественных филологов: ввести в новый алфавит графемы, обозначающие двузвучия /iy/ и /iy/, /uw/ и /üw/, использовать букву е для передачи фонемы /e/ и сочетания согласного /y/ и гласного /e/.

Авторы статьи полагают, что оптимальным является предложение использовать при реформировании казахской письменности турецкий вариант латиницы, с добавлением в алфавит пяти букв ä, ñ, q, w, x, а также с использованием знака с для обозначения аффрикаты /ts/, встречающейся в словах-интернационализмах.

Ключевые слова: графема, фонема, латиница, арабская графика, казахский алфавит, орфография, орфоэпия, заимствованные слова

Основные положения

С опубликованием Указа Президента Республики Казахстан от 26 октября 2017 года № 569 "О переводе алфавита казахского языка с кириллицы на латинскую графику" завершилась полемика между сторонниками и противниками реформирования казахской письменности. Теперь все усилия лингвистов и иных лиц, неравнодушных к судьбе родного языка, направлены на решение проблемы разработки оптимального варианта латиницы.

Подготовленный специальной рабочей группой и представленный в сентябре 2017 года на заседании парламента графический проект с 25 буквами и 8 диграфами [2], затем – утвержденный вышеупомянутым указом вариант с использованием апострофов [3] вызвали обоснованную критику по ряду причин, в числе которых следует назвать нарушение принципа соответствия одного буквенного знака одной фонеме. 19 февраля 2018 года в этот указ были внесены изменения в части приложения к нему [4]. Однако и новую редакцию системы письма нельзя признать удачной.

Отмечая ориентацию предлагаемых ныне вариантов на практичный и релевантный турецкий алфавит, следует сказать, что в них имеются те или иные просчеты, допущенные по причине недостаточного понимания некоторыми инициативными лицами фонологической системы казахского языка и игнорирования исторической связи фонетики с графемикой.

Введение

При разработке новой алфавитной системы не всегда учитывается традиционное соответствие той или иной буквы определенной фонеме [5]. Например, буква *y* в английском языке часто коррелируется согласным звуком /y/: *day*, буква *j* соотносится со звуком /j/: *John*, графема *w* – с согласным/w/: англ. *water, well, while*, казахск. *wotan* ‘родина’, *taw* ‘гора’, *suw* ‘вода’, *alıw* ‘взятие’, *beriw* ‘даяние’, знак *c* перед буквами *e* и *i* соответствует аффрикате /ts/ в немецком языке, символ *x* в испанском, азербайджанском языках и в интернациональном фонетическом алфавите обозначает фрикативный согласный /h/. Все эти знаки присутствуют на стандартной компьютерной клавиатуре, поэтому следует их использовать надлежащим образом при разработке казахского варианта латиницы.

Влиянием ментальных стереотипов, возникших в результате многолетнего пользования кириллицей, можно объяснить наличие в представленном доктором филологических наук А. Хайдари проекте нового казахского алфавита буквы *ı* для обозначения дифтонгов [ıy] и [iy]: *qağıda* ‘правило’, сохранение за символом *e* двух функций – отражения фонемы /e/ и двузвучия [ye]: *elder* ‘народы; страны’, *dünıe* ‘мир, вселенная; имущество’, использование знака *w* для передачи согласного /w/ и сингармонической пары дифтонгов [uw] ~ [üw]: *bastaw* ‘исток, родник’, *däwır* ‘эпоха, период’, *rwhanı* ‘духовный’, *jañgıw* ‘обновление’, *özgerw* ‘изменение’ [6].

Известно, что для тюркских языков характерен сингармонизм – морфолого-фонетическое явление, состоящее в уподоблении гласных и согласных в рамках одного слова по одному или нескольким фонетическим признакам (по ряду, подъёму или огубленности). Один из реформаторов казахской системы письма, основываясь на законе сингармонизма, предложил отказаться от знаков *q* и *ğ*, полагая, что буквы *k* и *g* вполне достаточны для отражения на письме как “мягких” – /k/, /g/, так и “твёрдых” – /q/, /ğ/ – аллофонов [6].

Директор Института языкознания им. А. Байтурсынова Ерден Кажыбек, касаясь проблемы правописания казахских слов на латинской графике, заявил, что “сразу на 100% резко сделать это сложно. Почему? Потому что мы привыкли писать и говорить по правилам двух языков: русского и казахского”. Однако нельзя согласиться с этим мнением – для разработки оптимальной системы письма для казахского языка нет никаких препятствий.

Одновременно с переходом на новую графику следует оптимизировать и правила орфографии в соответствии с фонематическим

принципом. Например, топоним *Üş-biyik*, букв. 'Три вершины' (Жарминский район ВКО), местные жители произносят в соответствии с прогрессивной и регрессивной ассимиляцией в вариантах [*Üş-riyik*] и [*Üj-biyik*], что никак не должно влиять на орфографию географического названия, позволяющего правильно воспринимать его семантику. При движении по автомобильной трассе *Almatı–Semey* можно увидеть надпись *Suyk-Bulak* на придорожном информационном знаке, которая лицом, владеющим латинским алфавитом, будет прочитан как *Суйк-булак*, что существенно искажает звучание казахского названия *Suwıq-bulaq* 'Холодный родник' (ср. традиционную запись казахских топонимов латинскими буквами: *Altaı, Semey, Beskaragay*).

На некоторых специальных строениях, где осуществляется автомойка, уже размещены казахские надписи латиницей в виде *Avtokölik juu*. Если разложить последнюю лексему на составляющие ее морфемы, то видно, что глагольный корень состоит из трех фонем – *juw* – 'мыть', к которому присоединен аффикс *-ıw ~ -iw* (в нем гласный звук под влиянием */w/* подвергается регрессивной ассимиляции и произносится лабиализованно как *-ıw ~ -iw*, но это уже орфоэпическое явление), образующий *verbal nouns*, используемые в качестве инфинитива или существительного. Следовательно, в соответствии с морфологическим принципом орфографии рассмотренное слово должно быть написано в виде *juwıw*. Ошибочное написание *juu* можно транслитерировать с помощью букв казахского варианта кириллицы в форме *жуу*, так как латинская графема *u* соответствует фонеме */u/*, но слова *жуу* в казахском языке нет.

Описание материалов и методов

Отметим, что в нашем практическом применении варианте латиницы и предложенных специалистами орфографических правилах помимо других недостатков заметны следы влияния исторически сложившихся норм русского правописания, неприемлемых в казахском языке. Например, за буквой *e*, помимо передачи ею гласного звука */e/*, закрепляется чтение */ye/*, и следующие заимствованные слова предлагается записывать в виде, затрудняющем их правильное чтение: *съезд* (прежде усвоенное в виде *сияз*) – *sezd* (правильно: *syezd*), *аде́ктив* – *adektiv* (правильно: *adyektiv*), *субъе́кт* – *sýbekt* (правильно: *subyekt*), *объе́кт* – *obekt* (правильно: *obyekt*), *фельдъеге́р* – *feldeger* (правильно: *feldyeeger*). Известно, что буква *e* используется для обозначения дифтонга */ye/* в русской орфографии в тех случаях, когда этот знак находится в начале слов, после разделительных букв *ъ* и *ь* и после гласных [б]: *ель*, *сьел*, *рантье*, *тает*, *белеет*.

Неоправданным следует считать следующее:

1) применение графического знака *ı* (который в ряде тюркских языков обозначает гласный звук /i/) для передачи на письме пары дифтонгов /ıy/ и /iy/, гласного полного образования /ĩ/, встречающегося в заимствованных словах, и полугласного /y/;

2) использование знака *y* в качестве символа для гласного /i/, несмотря на его общепринятое употребление для отражения на письме фонемы /y/; в тюркологии транскрипционный знак [y] соответствует фонеме /y/;

3) введение в алфавит новой буквы *ı* для обозначения на письме двух дифтонгов /ıw/ и /üw/, а также согласного /w/, который в тюркологии транскрибируется символом *w*, имеющим обозначение на стандартной клавиатуре;

4) исключение из фонетической системы казахского языка аффрикаты /ts/ при сохранении другой аффрикаты /tʃ/ (предлагается передавать слово цемент в виде *sement*, цирк – *sirk*, корпорация – *korporasia*);

5) употребление диграфов *sh* и *ch*, усложняющих написание казахских слов и нарушающих принцип письма “одна графема – одна фонема”;

6) использование диакритического знака акут (*acutus*) вместо традиционно применяемого диакритика умлаут (*umlaut*), что породило новые графические знаки, не имеющие аналогов в латинизированных алфавитах других тюркских народов;

7) изменение оригинального написания иноязычных имен собственных, в том числе имен, входящих в антропонимическую систему народов, пользующихся национальными вариантами латиницы.

Перечисленные изъяны в предложенном лингвистами варианте казахского алфавита приводят к неверному написанию слов, т.е. затрудняют их графическое отражение, чтение и понимание.

Приведем примеры таких написаний, их кириллические аналоги и параллельно им оптимальные графические варианты:

а) как было сказано, графема *ı* оказалась неоднозначной: было предложено использовать для обозначения согласной /y/, например, *aiı* – аю – правильно: *aiıw* ‘медведь’ от **aiıq* (др.-тюркск. *adıǵ*); а также для дифтонга /ıy/, например, *qiı* – кию – правильно: *qiıw* ‘резать’ от **qiııq* (произошел переход конечных согласных /q ~ k/ в /w/, ср. *suraw* ~ *suraq* ‘вопрос’, *tilew* ~ *tilek* ‘желание; просьба’, *qıstaw* ~ *qıstaq* ‘зимовка’), *qıar* – кияр – правильно: *qıar* ‘огурец’, *artıkl* – артикль – правильно: *ärtiykil*, *kıim* – киим – правильно: *kiıim* ‘одежда’, *kalı* – калий – правильно: *käliı*

‘химический элемент’, *natrī* – натрий – правильно: *nätriy* ‘химический элемент’, *hīmīa* – химия – правильно: *hiymīa* ‘наука о веществах, их составе, строении и свойствах’, *qoıan* – коян – правильно: *qoıan* ‘заяц’, *ıaǵnı* – яғни – правильно: *yaǵniy* ‘то есть’, *Altai* – Алтай – правильно: *Altau* ‘название горной страны’;

б) в то же время буква *i* помимо соответствия краткому гласному /i/ встречается в роли символа для дифтонгов /ıy/, /iy/ и полугласного /y/: *bir* – бiр – *bir* ‘один’, *kisi* – kici – *kisi* ‘человек’, *Qazaqstan tarihy* – Қазақстан тарихы – правильно: *Qazaqstan tariyhi* ‘история Казахстана’, *niet* – ниет – правильно: *niyet* ‘намерение; замысел’, *aıa ǵayı* – ауа райы – правильно: *awa ǵayı* ‘погода; климат’;

нежелательно употребление графемы *y*, традиционно используемой для обозначения согласной /y/, для передачи гласного /i/: “*Tañǵy habar*” – “Таңғы хабар” – правильно: “*Tañǵı habar*” (название телепрограммы “Утренние новости”), *Vaspasóz ortalyǵy* – Баспасөз орталығы – правильно: *Vaspasöz otralıǵı* ‘Пресс-центр’, *tynyshtyq* – тыныштық – правильно: *tinıştyq* ‘спокойствие’;

с) весьма неудачным в графическом и функциональном планах предстает введение в казахский алфавит символа *ı*, который наследует недостатки кириллического *y*, соответствуя дифтонгам /ıw/ (произносится /ıw/), /iw/ (произносится /üw/) и согласному /w/: *alı* – алы – правильно: *alıw*; *jısan* – жусан – правильно: *jıwsan* ‘вид полыни’ (ср. турецк. *yavşan*, узбекск. *yavşon*, др.-русск. тюркизм *емшан*), *respúblika* – республика – правильно: *respuwblika*, *qabyldaı* – қабылдау – правильно: *qabıldaw* ‘принять; одобрить’; так, например, известен телевизионный проект, название которого на латинице передано в виде “*Qalaıym*”, телепередачи которого размещаются на сайте *qalaıym_live_official* – при отсутствии диакритического знака адрес этого сайта корректно не читается (правильно: *Qalaıım*).

Но даже включение графемы *w* в один из последних предлагаемых вариантов алфавита свидетельствует: а) о неспособности некоторых языковедов избежать влияния исторически сложившихся особенностей русской орфографии и б) о не вполне ясном представлении относительно фонемного состава некоторых слов, в которых встречаются кириллические буквы *е, и, у* и др. (например, послелог *туралы* транслитерируется в виде *twralı*, правильно: *tuwralı*, существительное *графика* – в форме *grafıka*, правильно: *grafıyka*).

Правоммерно сохранение аффрикаты /ts/ в фонетической системе казахского языка ввиду того, что в словарном составе имеются слова-интернационализмы с этим согласным звуком (*цензор, циклон, цирки*

т.д.), кроме того, буква с /ts/ будет способствовать правильной передаче на письме иноязычных имен собственных, включающих эту фонему.

Применение диграфов нарушает принцип соответствия одного буквенного знака одной фонеме (ср. написание казахских слов: sharaina – шарайна – правильно: şaraуна ‘латы, панцирь’; ashshy – ащы – правильно: aşşı ‘горький’, tushshy – тұщы – правильно: tuşşı ‘пресный’, keshshe – кеще – правильно: keşşe ‘глупый, бестолковый’.

Буквы с надстрочным диакритическим знаком умлаут используются в некоторых германских, тюркских и финно-угорских языках не только для обозначения конкретных фонем, но и для указания на сингармонизм, т.е. особое фонетическое явление, заключающееся в изменении артикуляции и тембра гласных в том или ином слове. Обычно этот диакритик изображается в виде двух точек над буквой (ä, ö, ü). Измышление новых графических знаков для фонем /ä/, /ö/, /ü/ и /ñ/, давно нашедших свои обозначения, можно уподобить нелепым попыткам изобрести велосипед.

Использование национального варианта латиницы позволяет сохранять на письме идентичную или близкую к ней форму иноязычных имен собственных, если в оригинале они передаются с помощью латинских букв (например, название электронного приложения-мессенджера WhatsApp целесообразно транслитерировать в виде úatsap, название многоязычной универсальной интернет-энциклопедии Wikipedia – как úikipedia и т.д.).

Ничем не оправданным представляется предложение писать слова аттестат в форме atestat, профессор в форме profesor, грамматика – gramatika, подвергая искажению их морфемный состав. Например, в слове atestat первая буква t относится к префиксу ad-, отражая оглушение и смягчение фонемы /d/ в результате регрессивной ассимиляции: [d] > [t’], вторая t представляет собой анлаут корня test-.

Проблема реформирования нашего алфавита еще окончательно не решена. По этой причине надлежит выявить и рассмотреть недостатки в предлагаемых редакциях графической системы, учесть рациональные предложения в целях выработки оптимального варианта казахского письма. На пути к достижению указанной цели необходимо определить соответствующие задачи и выбрать адекватные методы и приемы, присущие лингвистике, среди которых приобретают особое значение:

- контрастивный, обусловленный историей казахской письменности; этот метод целесообразно использовать при сопоставлении арабской, латинской графики и кириллицы;
- компаративный, применяемый при сравнении версий алфавита,

созданных на основе одной и той же графической системы;

- фонематического транскрибирования отдельных слов, в которых каждая фонема независимо от позиции изображается всегда одним и тем же знаком.

Решая проблему реформирования системы письма нужно опираться на грамматологическую концепцию, изложенную в "Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal" – книге, изданной в 1660 году Антуаном Арно и Клодом Лансло, аббатами монастыря Пор-Рояль (Франция): 1) всякий знак выражает только звук, т.е. следует писать только то, что произносят; 2) всякий звук выражен только одним знаком (figure), т.е. следует произносить только то, что пишут; 3) каждый знак должен означать только один звук, простой или двойной; ибо высоким качествам письма не препятствуют удвоенные буквы, коль скоро они его облегчают или сокращают; 4) чтобы один и тот же звук не был выражен разными знаками [7, с. 50].

Результаты

Ниже приведен вариант нового алфавита, к звуковым символам которого даны соответствующие буквы казахского алфавита на кириллической основе.

Алфавит, состоящий из 34 знаков (вместо 42 графем кириллицы), полностью соответствует не только фонетике казахского языка, но и проекту общего тюркского алфавита (турецк. Ortak türk alfabesi, английск. Common turkic alphabet).

Таблица 1. Вариант нового алфавита

А а А а	G g Г г	Mm М м	S s С с	Y y Ы й
Ä ä Ә ә	Ğ ğ F f	N n Н н	Ş ş Ш ш	Z z З з
B b Б б	H h X x	ñ ñ	T t Т т	
C c Ц ц	I i І і	O o О о	U u У у	
Ç ç Ч ч	І і Ы ы	Ö ö Ə ə	Ü ü Y y	
D d Д д	J j Ж ж	P p П п	V v В в	
E e Е е	K k К к	Q q Қ қ	W w У у	
F f Ф ф	L l Л л	R r Р р	X x Н н	

Примечание: входящий в состав некоторых слов-заимствований фриктивный согласный /h/ чаще всего замещается в речи своей глухой парой – фонемой /h/, но такие лексемы в казахском языке образуют немногочисленную группу: аждаһа (аждаһар, айдаһар), баһадур, баһана, баһар, баһуда, бәһра, гауһар, дарғаһ, жиһаз, жаһан, жиһангер, жиһанкез, заһар (зәһәр), зінһар, қаһар, қаһарман, Маһитап, наһра, нәһан, шаһ, Шаһкәрім, шаһар (шәһәр) и др.

Обсуждение

При обращении к истории казахской письменности, охватывающей сравнительно небольшой отрезок времени (с конца XIX в. по начало XXI в.), становится очевидным ее сложный характер ввиду возникновения и функционирования разных версий алфавитов, разработанных на основе арабской, латинской и кириллической графики.

Начало казахской национальной письменности не связано со временем появления письма у наших предков. Еще во второй половине I тысячелетия до н.э. и в начале нашей эры номады Центральной Азии употребляли разные системы письма: скифскую (свидетельством которой является надпись на серебряной чаше из иссыкского кургана) и гуннскую (о ней упоминается в одной из древнекитайских летописей). Начиная с VIII века, тюркские этносы Евразии использовали варианты рунического письма, позже некоторые из них употребляли древнеуйгурский алфавит.

С распространением ислама казахский язык обогатился большим количеством слов арабского происхождения, и грамотная часть населения стала использовать новый алфавит. Литературным языком на землях бывшего улуса Джучи (старшего сына Чингис-хана), куда входила большая часть территории Казахстана, долгое время был золотоордынский вариант тюрки – языка, на котором созданы древние письменные произведения, в той или иной степени понятные для представителей разных тюркских народов.

Первые произведения, написанные арабской графикой на казахском языке, появились в XIX веке. Затем алфавит претерпел некоторые изменения: были исключены буквы, отражающие специфические звуки арабского языка, и введены дополнительные символы для ряда казахских фонем. Ахмет Байтурсынов разработал на основе арабской графики вариант алфавита, получивший название *töte jazıw*, букв. ‘прямое письмо’.

Приведем примеры написания отдельных слов с помощью букв алфавита *töte jazıw*: *ژايار* [jajaw] ‘пеший’ (кириллическ. жаяу), *ژولارو* [oraluw – от oralıw] ‘возвращаться’ (оралу), *ژوس* [suw] ‘вода; река’ (су),

ۋۇلۇس [suluw – от *sıluw ~ *sılıw ~ *silik] ‘красивый; красавица’ (сұлу),
ناعۋۇت [tuwǧan] ‘родной; родич; родившийся’ (туған), ىلارۋۇت [tuwralı]
‘о, относительно’ (туралы), قىسىق [qıysıq] ‘кривой; изогнутый’ (қисық),
اينىاركۇۋ [Üwkräyınä] ‘Украина’.

Знак ە hamza (арабск. هـ) ставился в начале слова для указания на наличие в нем сингармонизма гласных по переднему ряду: ىلاء [äli] ‘пока еще’ ەگىزدىڭ [biz’diñ ‘наш’], ەىشنتىروت [törtinşi, орфоэпическ. törtünşi] ‘четвертый’, ەيۇ [üy] ‘дом’, ەگىدىۋ [üy’diñ, орфоэпическ. üy’düñ] ‘дома, относящийся к дому’, ەنئشۇ [üşin, орфоэпическ. üşün] ‘ради, для, из-за, за’, ەزد [iz] ‘след’, ەمىتتىڭ [iştim] ‘(я) выпил’.

Если в слове присутствовал гласный переднего ряда и/или согласный, который сочетается с такими фонемами, то знак ە hämzä, как избыточный, не употреблялся: ەكا äkem ‘мой отец’, كىندار ئچ نەنتىسۇ [jira’niñ üsti’nen, орфоэпическ. üstü’nön] ‘через овраг’, لوك [kö] ‘озеро’, رىپوك [köpür, орфоэпическ. köpür] ‘мост’, نۇك [kün] ‘Солнце; день’, كەسوت [tösek, орфоэпическ. tösök] ‘постель, кровать’.

Однако и в варианте алфавита töte jazıw буква ە (هـ) под влиянием русской орфографии (в нарушение принципа: одна графема – одна морфема) использовалась как для передачи фонемы /e/, так и для репрезентации двух звуков [ye]: تازان ەگىلتتە [azat yetilgen] ‘освобожденный’; ەبۇلگور ەيا [ayerokluwb] ‘аэроклуб’, ەن ەمەسەد چىنئۆ ەيسكەل [Semen Alekseyeviyұ] ‘Семен Алексеевич’ (ср. написание фамилии на латинице Faleev вместо правильного – Faleyev).

Сингармонизм – характерное для тюркских языков морфонологическое явление – при использовании латинской или кириллической графики находит свое отражение в единообразном вокалическом и консонантном оформлении слов с помощью знаков, обозначающих гласные /a/, /o/, /u/, /ı/, /ä/, /ö/, /ü/, /i/ и согласные /k/, /q/, /g/, /ǧ/.

Правильное чтение остальных согласных букв чаще всего зависит от характера перечисленных знаков, присутствующих в составе того или иного казахского слова (ср., например,

- аллофоны /l/ ~ /l’/ в глаголах qal- ‘оставаться’ – kel- ‘приходить’,
- парные согласные /t/ ~ /t’/, /n/ ~ /n’/: ton ‘шуба, тулуп’ – tön- ‘повернувшись, нависать над чем-либо’,
- твердые и мягкие варианты /d/ ~ /d’/, /r/ ~ /r’/ в сингармонической паре в виде лексико-семантических вариантов: dara ‘межгорная долина’ – dere ‘устье водотока, арыка’).

Известно, что в сравнении с латиницей арабский алфавит отличается большей сложностью в графическом отношении: форма написания букв изменяется в зависимости от их позиции в слове и в нем чаще встречаются диакритические знаки. Да и в полиграфическом аспекте латиница имела преимущество в виду того, что набор текстов на нем был намного проще, так как требовал гарнитуры с меньшим количеством типографских знаков.

Логика борьбы большевиков со старой культурой, разработка и осуществление мер, направленных на ослабление и нейтрализацию влияния религии на мусульманские народы, населявшие территории бывшей Российской империи, – все это привело к появлению идеи реформирования существующей у них письменности.

7 августа 1929 года Президиумом ЦИК СССР и СНК СССР было принято постановление о введении латинизированного алфавита, за которым признавалось “особое культурно-экономическое значение” и подчеркивалось, что замена прежней графической системы осуществлялась в соответствии “с волеизъявлением рабочих и трудящихся крестьян (дехкан) народов арабской письменности Союза ССР”.

Относительно объявленного волеизъявления трудящихся масс возникают сомнения, но следует признать, что в отличие от сложной арабской графики латиница оказалась более приемлемой для создания новых алфавитов. Несмотря на это отдельные представители национальной интеллигенции выступали против радикальной реформы письменности. Так, например, известный казахский филолог Ахмет Байтурсынов был сторонником сохранения арабского алфавита и приводил свои аргументы. Похожая ситуация сложилась и в наше время – высказывались противоположные мнения, приводились доводы pro и contra.

Те, кто выступал против замены привычной кириллицы, не осознавали ее недостатков, не видели новых возможностей развития казахского языка. Более рациональной оказалась позиция той стороны, которая в целях совершенствования родного языка, обеспечения его активного функционирования во всех сферах жизни была готова идти вперед, не боясь перемен и расставания с тем, что привычно. В течение ряда прошлых лет на страницах периодических изданий нашей республики (журнал “Қазақ тілі мен әдебиеті”, газеты “Заң газеті”, “Zaman-Қазақстан”, “Егемен Қазақстан” и т.д.) обсуждался вопрос возврата письменности на латинскую графическую основу и предлагались варианты нового алфавита.

Негативная реакция на известие о предполагаемой реформе казахской письменности возникла у определенной категории лиц. Они публично высказывают свое отрицательное отношение к идее латинизации казахского алфавита, усматривая в ней влияние политического фактора; считали, что соответствующее решение прежнего президента нашей республики носит субъективный характер, и даже выражали надежду, что преемник Н.А. Назарбаева вернет кириллицу.

Смену графической системы озабоченные персоны не желают оценивать как внутреннее дело суверенного государства и как реформу, способную дать импульс позитивной эволюции казахского языка, судьба которого им совершенно безразлична, но видят в ней одно из проявлений политики дерусификации культуры Казахстана. Выражая свое мнение, они умалчивают о том, что русский язык имеет в нашей республике статус официального средства общения.

Центральный исполнительный комитет Казахской АССР 14 декабря 1928 года утвердил декрет о введении нового алфавита. Однако в практике его применения были некоторые упущения. Знакомство с написанием некоторых слов казахского языка, после его перевода на латинскую графическую основу, позволяют прийти к выводу о том, что не были вполне разработаны правила орфографии.

В именах действий и некоторых других лексемах не всегда правильно отражалось их звучание. Например, если в следующих примерах: *aqartuv* 'просвещение', *oquv* 'учеба', *tanuv* 'познание', *nyoqajtuv* 'укрепление', *ujrenuv* 'обучение', *qoroqav* 'охрана; защита', *tartuv* 'привлечение', *tuvralь* 'о, относительно' буквы соответствуют фонемному составу слова [см. в словосочетаниях *Bastavьs ҧaqarьarьa men ajmaq tanuv* 'Начальная география и краеведение' – 1932, *Qaz. qalьq aqartuv kemeserijeti* 'Комиссариат народного просвещения Казахстана' – 1934, *Qazoьstannьy oquv isin basqaratьn komissariatьn oquv-program sektorь* 'Учебно-программный сектор комиссариата, управляющего делом образования Казахстана' – 1935, *Ҫьjenbajьp S. Oquv kitabь.* *Bastavьs mekteptiь 2-ci ььь usin* 'С. Жиенбаев. Книга для чтения. Для второго года начальной школы' – 1937], то в конце 30-х годов возникают усеченные формы: *oqu* 'обучение', *eskeru* 'принятие во внимание', *tuзу* 'прямой; ровный' [*QSSR oqu qalьq komissariatь* 'Народный комиссариат образования КССР' – 1938, *Oqu kьtabь. Ylkender mektebьne arnaloqan* 'Учебник. Предназначен для старшей школы' – 1939]. По всей видимости, такое написание возникло под влиянием чтения буквы у в русских текстах, где она отличается от казахской и (латинск.) более длительным звучанием.

Не вполне соответствующее звуковому составу написание некоторых казахских слов встречается и в дореволюционных текстах, составленных на основе арабской графики: *ۇقوا* [oqu, правильное написание: oqıw] ‘учеба’, *ۇلجىزاج* [jazılı, правильно: jazılıw] ‘написание’, *ۇغچ* [çıǵu, правильно: şıǵıw] ‘выход’, *سۇاد* [daus, правильно: dawıs] ‘голос; звук’, хотя в написании лексемы *ن اۋۋچ* [juuan, правильно: juwan] ‘толстый’, видна попытка адекватной передачи звучания.

Для записи согласного /w/ употреблялась как буква *u*: *audarucь* ‘переводчик’, *çauar* ‘ответ’, *çaudь* ‘шел (дождь), падал (снег)’, так и буква *v*: *avьl* ‘аул; деревня’, *bastavьc* ‘начальный; первичный’, *davir* ‘период; эпоха’ (последняя встречается также и в заимствованиях из европейских языков: *avtor* ‘автор’). Кроме того, *u* стали использовать для передачи двузвучий [ıw]: *tabu* ‘нахождение, обнаружение’ и [ıw]: *sesu* ‘развязывание; решение’, что привело к необходимости введения нового буквенного знака для казахской фонемы /u/, характеризующейся кратким звучанием, – так появилась буква *ū* ~ *ÿ*: *qūral* ‘орудие, средство’ (لارۇق).

Правила русской орфографии сказались и на практике употребления буквы *e* (латинск.), которая в начале слов и после гласных передавала сочетание двух звуков [ye], после согласных соответствовала фонеме /e/: *bөлсебек* ‘большевик; большевистский’, *ege* ‘если’, *Esenbaj* ‘Есенбай’, *kənpereñse* ‘конференция’, *proeksia* ‘проекция’.

Гласный /i/ полного образования, встречающийся нередко в интернационализмах, заимствованных через русский язык, и в некоторых других словах, чаще всего отражался на письме с помощью диграфов *ij* и *ÿj*: *ərmije* ‘армия’, *kapitalizm* ‘капитализм’, *komijtet* ‘комитет’, *konstijtutsija* ‘конституция’, *lingvistijka* ‘лингвистика’, *materijal* ‘материал’, *partija* ‘партия’, *rijzijologija* ‘физиология’, *propagandijs* ‘пропагандист’, *sotsijalizm* ‘социализм’, *tarijç* ~ *tərijç* ‘история’, *spijon* ‘шпион’, *anatomiya* ‘анатомия’.

В 1938 году правила чтения некоторых букв были изменены: знак *j*, прежде использовавшийся для передачи фонемы /y/ [Qazaq səjlemindegi sөz tərтіbiniñ tərijçь çəninen ‘Относительно истории порядка слов в казахском предложении’ – 1936], стал отражать на письме краткий гласный /i/ (*ekjncj bөлjм* ‘второй раздел’, *kjtarqana* ‘библиотека’).

Символу *i* придали две функции: в одних случаях он соответствовал звуку /y/ (*iaki* ‘или’, *mьnadai* ‘такой’, *paidalanu* ‘использование’, *səikes* ‘соответствующий’), в других – употреблялся для написания фонемы /i/ в заимствованиях (*fizika* ‘физика’, *geometria* ‘геометрия’, *grammatika* ‘грамматика’, *metodikalьç* ‘методический’, *teoria* ‘теория’, ср. варианты:

әdebijet ~ әdebiet 'литература', komijssarijat ~ komissariat 'комиссариат', xrestomatija ~ xrestomatia 'хрестоматия').

Ничем не оправданную, на наш взгляд, смену значений у рассмотренных букв можно объяснить лишь стремлением уподобить символ *i* кириллическому знаку *и*, добиваясь их полного соответствия (komissariat–комиссариат). Замена диграфов *ij* и *ьj* на *i* повлекла не вполне адекватное написание исконно казахских слов *bijk* 'высокий; возвышенность', *qıyq* 'обрезки; разрез' и т.д.; этот способ записи лексем был сохранен в орфографии при переходе на кириллицу: *биик*, *кыық*, *сыық*, *сыыр*, *тиін*, *тыын* [*biyik*, *qıyq*, *syıq*, *syır*, *tiyin*, *tyın*]. Например, слово *qıus* 'резчик' в предполагаемом варианте латиницы, точно отражающем морфемный состав слова, записывается в виде *qıuwsı* (в результате регрессивной ассимиляции второй гласной слово произносится в виде [*qıuwsı*], но это уже вопрос орфоэпии).

Написание столицы Казахстана *Almaty* в особенно трагический для нашей истории 1937 год было изменено в казахском языке на ошибочное *Alma-Ata*; соответствующее фонетике, издавна употреблявшееся в речи и записанное на латинице в виде *Mәскеv* название "исправили" на форму *Moskva* (арабским шрифтом – *اۆكسوم*).

Вариант лексемы *program* (в словосочетании *oquv-program sektor* – 1935) был заменен более полной формой *programma* (*orta mektep programmalar* – 1938), слово *matematike* [*Propesir Ermek ulь Ərimqan. Ulь matematike kurs* 'Профессор Аримхан Ермеков. Курс большой математики' – 1935] исправили на *matematika* [*QSSR oqu qalq komissariat*. *Orta mektep programmalar*. *Matematika* – 1938], термин *xrestomatija* (1937) последовательно изменяли на варианты *xrestomatija* (1938) и *xrestomatia* (1939).

В упомянутом 1937 году, когда были репрессированы многие представители национальной интеллигенции, вектор языковой политики изменил свое направление. Появились статьи, посвященные анализу хода языкового строительства, стали изыскиваться мнимые недостатки латинского алфавита. Одновременно в ряде национальных республик проводились партийные съезды, на которых рассматривался вопрос изучения русского языка – языка большевизма. Выступающие говорили, что советские народы осознали и почувствовали совершенно новое для них содержание и значение русского языка и русской письменности как формы общения со старшим братом в единой социалистической семье народов советской страны. Признали, что латинский алфавит в новых условиях искусственно затруднял межнациональное общение всех народов СССР. Возникло явно надуманное утверждение, что на основе

указанной графики нельзя правильно писать слова, заимствованные из русского языка и слова-интернационализмы, воспринятые через него.

За относительно короткое историческое время (1937–1940 гг.) на кириллицу перешли народы Средней Азии, Казахстана, Поволжья, Дагестана и Азербайджана, лишь в Армении и Грузии удалось сохранить свои прежние алфавиты. Вновь создавались своды орфографических правил, выпускались учебники, готовились программы обучения на родном языке. Повсеместно организовывались курсы, на которых учителя, работники печати, почтово-телеграфные и другие служащие овладевали новым алфавитом. Была перестроена полиграфическая база, на новую графику переводились книги, периодическая печать, газеты [8, с. 11–31].

На 5 сессии Верховного Совета Казахской ССР (1940 г.) была принята русская графика – кириллица в полном объеме, т.е. со всеми 33 знаками. Некоторые из них в процессе эволюции русского письма приобрели специфические функции указания на мягкость предыдущего согласного звука или йотированный гласный [9, с. 44–50].

Следует отметить, что не было необходимости включать семь букв – ё, щ, ь, ы, э, ю, я – в новый алфавит казахского языка. Однако их сохранили для того, чтобы русские заимствования писались без каких-либо изменений, не подпадая под законы казахской фонетики или орфографии.

Например, русское слово тюль в форме множественного числа записывается в виде тюльдер (более правомерная передача – түлдер, в настоящее время используется в качестве синонима лексема шілтер). Заимствованные из русского языка слова-интернационализмы бассейн [bäseyŋ], батальон [bätäljön], бригадир [birgädir], гангрена [gäŋgren], гараж [gäräj], гипноз [kipnös], машина [mäšin] и т.д. могут произноситься – в соответствии с написанием – лишь казахами, хорошо владеющими русским языком.

Девять новых букв (ғ, қ, ң, ү, ұ, һ, ә, і, ө), отражающих “специфические” звуки казахского языка (т.е. отсутствующие в русском), увеличили объем графической системы, и без того характеризующейся рядом сложностей, обусловленных ее историческим развитием. Но в результате поспешной работы лингвистов появился алфавит с явно избыточным реквизитом символов (42 знака!) при наличии 34 фонем: гласных а ~ ä ~ е, о ~ ö, у ~ ü, ı ~ і, и согласных б ~ р, г ~ к, ғ ~ қ, д ~ т, м, н ~ ң, л, з ~ с, ж ~ җ, һ ~ һ, в ~ ф, с /ts/ ~ ҫ /tʃ/, w, y. Из этих звуков три пары (һ ~ һ, в ~ ф, с /ts/ ~ ҫ /tʃ/) в фонетике казахского языка появились в основном вместе с заимствованными словами.

Уже в новой, кириллической системе письма возникли свои сложности:

- буква и наряду с обозначением долгого звука /i/ в лексических заимствованиях из русского языка (например, диктор), передает два разных, хотя и схожих дифтонга /iy/ и /iу/, например, тиын [tiyin] 'копейка' и тиін [tiyin] 'белка', оқи [oqi] 'читает', тиянақ [tiyanaq] 'опора, подпорка'.

Написание и чтение глагола ти- [tiy-] 'трогать, касаться, задевать' вынуждает передавать относительно близкий по звучанию глагол, имеющий другое значение, в форме тый- [tiy-] 'прекращать, переставать, запрещать; удерживать', хотя в соответствии с действующей орфографией последний пример следует писать также в виде ти-; слово ми 'мозг' в именительном падеже может быть прочитано двояко: [miy] и [miy].

- различие имеет и буква у, служащая для записи следующих фонем: гласной /ū/ в заимствованиях (турист), согласной /w/ (аудан – awdan 'район', тау – taw 'гора') и двузвучий /uw/ и /üw/ в исконных словах (су – suw 'вода', ту – tuw 'знамя', ту – tüw – междометие, выражающее досаду, гу-гу – güw-güw – звукоподражание шуму, гудению, свисту ветра, производное существительное гуіл – güwil 'свист ветра').

Неоднозначными в плане чтения оказались буквы е, ю, я, см., например, слова ер [yer] 'мужчина', елек [yelek] 'сито, решето', кендір [kendir] 'конопля', юнкер [yünker] 'воспитанник военного училища', парашют [paraşüt], яһуди [yahudiy] 'еврей; иудей', Аляска [Äläske] и т.д.

За весь период существования казахского варианта кириллицы в республике практически так и не был решен вопрос достаточного обеспечения учреждений, организаций и предприятий печатными машинками с соответствующим шрифтом. Программы использования современного казахского алфавита на ЭВМ в части ввода с клавиатуры дополнительных букв крайне неудобны, имеют ограниченное количество типов шрифта и значительно затрудняют составление текстов на казахском языке. В то же время широкое распространение персональных компьютеров с текстовыми редакторами на основе латиницы, в которых имеются специальные программы-драйверы разнообразных шрифтов, сводит на нет многие проблемы. Сегодня для организационного, материального, программного обеспечения и обучения населения новому алфавиту имеются необходимые условия.

Переход письменности на латинскую основу облегчается тем, что в средней общеобразовательной школе в качестве иностранного преподается английский язык, графической основой которого является латинский алфавит. Давно уже существует практика использования в государственных автомобильных номерах латинских буквенных знаков.

Развитие IT-технологий привело к тому, что процесс латинизации затронул не только ряд тюркских языков, но отчасти и русский язык, судя по оформлению SMS-сообщений, приходящих на мобильные телефоны, названиям интернет-сайтов, применению транслитерации при написании комментариев и реплик участниками интернет-форумов, у которых на РС не установлен русифицированный вариант текстовой программы, маркировке автомобилей ВАЗ (например, Lada XRAY Cross), использованию латинских букв Z, V и O в качестве символов, наносимых на военную технику Вооруженных сил РФ, которая используется в ходе российской интервенции в Украину с 2022 г., графической передаче метеорологической информации с номера 112:

- 13.12.19 SHKO Beskaragai – Pavlodar obl. shekarasy tas zholy zhabyk. Zhanbyr, koktaigak. VKO trassa Beskaragai – gr. Pavlodarskoi oblasti zakryta. Dozhd, gololed.

- 14.12.2019 ShKO kalyn kar kutilude. V VKO ozhidaetsya silnyi snegopad.

- 14.12.2019 ShKO 20 m/s deiin zheldin uiytkuy. V VKO usileniye vetra s poryvami do 20 m/s).

Приведем малоизвестный факт: в 1929 году по решению Народного комиссариата просвещения РСФСР была образована специальная комиссия по латинизации русского алфавита, и в начале следующего года уже был подготовлен документ с тремя версиями латиницы, отличавшимися друг от друга транслитерацией букв ы, ё, ю, я и мягкого знака. Однако 25 января 1930 года по указанию И.В. Сталина вопрос о латинизации русского алфавита был закрыт [13].

Варианты латиницы, в которых для обозначения определенных фонем предлагалось использовать диграфы и “латентные диграфы”, т.е. буквы с апострофом (/ç/ – ch, /ʃ/ – sh, /ū/ – ou, /ñ/ – ng, /ä/ – a', /ö/ – o', /ü/ – u', /i/ – i') [14, с. 56–59], были неприемлемы ввиду нарушения принципа “одна фонема – один символ” и необоснованного увеличения количества знаков в слове.

Ниже даны примеры написания казахских слов в предлагаемом авторами варианте графики: жүйрік – jüyrık ‘быстрый’, жылу – jılıw ‘теплота’, су – suw ‘вода’, таулы жер – tawlı jer ‘гористая местность’, тума – tuwta ‘родственник; уроженец’, туу – tuwıw ‘родить’, кияр – qıyar ‘огурец’, киім – kiyim ‘одежда’, кесу – kesiw ‘резать’.

Заключение

Система буквенных знаков, представленная в приложении к Указу “О переводе алфавита казахского языка на латинскую графику” за №569,

имеет одно преимущество – тексты можно набирать, пользуясь обычной клавиатурой для английского языка, но заметно удлиняют слова, нарушая упомянутый принцип “одна фонема – один символ”.

Реформирование казахской письменности должно осуществляться с учетом соответствующего опыта Турции, Азербайджана, Узбекистана, Туркмении, гагаузов, крымских и поволжских татар.

Турецкий вариант латиницы, на котором создаются тексты на азербайджанском, гагаузском, крымско-татарском и поволжско-татарском языках, используемый казахами, проживающими в Турции (с добавлением букв ä, ñ, ç, w, x и особым чтением знака с), способен еще больше сблизить Казахстан с тюркским миром.

Возврат к латинской графике позволит упростить алфавит, т.е. избавить его от лишних букв, придать ему “фонологическую релевантность”, т.е. обеспечить полное соответствие графических знаков фонемам родного языка.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Әбдірахманов А. Қазақстан жер-су аттары. – Алматы: Қазақ ССР Ғылым академиясының баспасы, 1959. – 221 с.

[2] Вааль Т. Главное не торопиться: казахский алфавит на латинице презентован в парламенте // Власть. – 2017, <https://vlast.kz/obsshestvo/24755-glavnoe-ne-toropitsa-kazahskij-alfavit-na-latinice-prezentovan-v-parlamente.html>

[3] Алфавит казахского языка на латинской графике в версии от 26 октября 2017 г. // https://ru.wikipedia.org/wiki/Казахская_письменность#/media/File:2017_Kazakh_Latin_Alphabet.png

[4] Указ Президента Республики Казахстан от 19 февраля 2018 года № 637 “О внесении изменения в Указ Президента Республики Казахстан” от 26 октября 2017 года № 569 “О переводе алфавита казахского языка с кириллицы на латинскую графику”

[5] Беген Р.Т. Ұлттық бірегейлікті қалыптастыруда латын әліпбиінің рөлі // Международная научно-практическая конференция “Язык, литература и история в контексте современной научной парадигмы”. – Павлодар: Инновацион. Евразийск. университет, 2018.

[6] Латиница для казахского языка: каким может быть новый алфавит? // TheSteppe – 2017, <https://the-steppe.com/news/a/a/latinica>

[7] Волков А.А. Грамматология. – М.: Изд-во Московск. ун-та, 1982. – 176 с.

[8] О языках народов СССР. – Научно-популярная серия. – М.: Наука, 1978. – 223 с.

[9] Ветвицкий В.Г., Иванова В.Ф., Моисеев А.И. Современное русское письмо: Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1974. – 144 с.

[10] Қазақ тілінің сөздігі / Под ред. Т. Жанузакова. – Алматы: Дайк-Пресс, 1999. – 774 с.

[11] Қазақша-орысша сөздік / Под ред. Р.Г. Сыздықовой, К.Ш. Хусаин. – Алматы: Дайк-Пресс, 2002. – 1007 с.

[12] Краткий русско-казахский словарь / Под ред. Ш.Ш. Сарыбаева. – Алма-Ата: Главная редакция Казахской советской энциклопедии, 1987. – 448 с.

[13] Мировой опыт: успешные и провальные примеры отказа от кириллицы в пользу латиницы // informburo.kz – 2017, <https://informburo.kz/stati/mirovoy-opyt-uspeshnye-i-provalnye-primery-otkaza-ot-kirillicy-v-polzu-latinicy-.html>

[14] Исаұлы Амантай. Латын жазуына көшсек... // Абай. – № 4 (48). – 2000. – 97 с.

REFERENCES

[1] Abdrahmanov A. Qazaqıstan jer-suw attarı. Qazaq ғылым akademiyasınıñ baspası (Geographical names of Kazakhstan. Publishing house of the Kazakh Academy of Sciences). Almatı, 1959. 221 s. [In Kaz].

[2] Vaal T. Glavnoye ne toropits'a: kazakhskiy alfavit na latinitse prezentovan v parlamente (The main thing is not to hurry: the Kazakh alphabet in Latin is presented in the Parliament) // Власть. 2017. <https://vlast.kz/obsshestvo/24755-glavnoe-ne-toropitsa-kazahskij-alfavit-na-latinice-prezentovan-v-parlamente.html> [In Rus].

[3] Alfavit kazakhskogo yazika na latinskoy grafike v versiyi ot 26 okt'abr'a 2017 g. (The alphabet of the Kazakh language in the Latin script in the version of October 26, 2017).

[4] Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 19 fevral'a 2018 goda № 637 “O vneseniyi izmeneniya v Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 26 okt'abr'a 2017 goda № 569 “O perevode alfavita kazakhskogo yazika s kirillitsi na latinskuyu grafiku” (Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated February 19, 2018 № 637 “On amendments to the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan” dated October 26, 2017 № 569” on translation of the alphabet of the Kazakh language from Cyrillic to Latin graphics”) [In Rus].

[5] Begen R.T. Ultıq biregeylik kalıptastırırda latin әліпбиyiniñ röli (The role of the Latin alphabet in the formation of national identity). International scientific-practical conference “Language, literature and history in the context of modern scientific paradigm”. Pavlodar Innovative University of Eurasia, 2018. [In Kaz].

[6] Latinita dl'a kazachskogo yazika: kakim mozhet bit' noviy alfavit? (The Latin alphabet for the Kazakh language: what could be a new alphabet?). The Steppe 2017. <https://the-steppe.com/news/a/a/latinica> [In Rus].

[7] Volkov A.A. Grammatologiya (Grammatology). Moskva. Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta. 1982. 176 s. [In Rus].

[8] O yazikah narodov SSSR (On the languages of the peoples of the USSR). Nauchno-populyarnaya seriya, Moskva. Nauka. 1978. 223 s. [In Rus].

[9] Vetrovskiy V.G., Ivanova V.F., Moiseyev A.I. Sovremennoye russkoye pis'mo (Modern Russian writing). Posobiye dlya uchiteley. Moskva. Prosvesheniye, 1974. 144 s. [In Rus].

[10] Qazaq tiliniñ sözdigi (The dictionary of the Kazakh language). Almaty. Daik-Press. 1999. 774 s. [In Kaz].

[11] Qazaqşa-orısşa sözdik (The Kazakh-Russian dictionary). Almaty. Daik-Press. 2002. 1007 s. [In Kaz].

[12] Kratkiy russko-kazahskiy slovar' (Short Russian-Kazakh dictionary). Pod red. Saribayeva Sh. Alma-Ata. Glavnaya redaktsiya Kazahskoy sovetskoy entsiklopedii. 1987. 448 s. [In Rus].

[13] Mirovoy opit: uspeshniye i proval'niye primeri otkaza ot kirillitsi v pol'zu latinita (Global experience: successful and failed examples of the rejection of the Cyrillic alphabet in favor of Latin). 2017. Informburo.kz: <https://informburo.kz/stati/mirovoy-opyt-uspeshnye-i-provalnye-primery-otkaza-ot-kirillitsy-v-polzu-latinicy-.html> [In Rus].

[14] Isa-ıulı Amantay. Latin jazıwına köşsek (If we move to Latin writing). Abay. 2000. № 4 (48). 97 s. [In Kaz].

ЛАТЫН ГРАФИКАСЫНА НЕГІЗДЕЛГЕН ҚАЗАҚ ӘЛІПБИІНІҢ ОҢТАЙЛЫ НҮСҚАСЫ

*Илиуф Х.Ш.¹, Солтанбекова О.Т.²

¹ф.ғ.к, Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті,
Семей, Қазақстан, e-mail: murat_20@mail.ru,

²п.ғ.к., доцент, Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті,
Семей, Қазақстан, e-mail: osoltanbekova@mail.ru

Аңдатпа. Соңғы онжылдықтарда қазақ ғалымдары латын графикасына оралу хақында мәселені бірнеше рет талқылап, жазба реформасын қажет ететін дәлелдерді ортаға салды. Кириллик жазулатын әліпбиінен гөрі түркі сөздерінің дыбысталуын дұрыс көрсету потенциалына едәуір жол береді деген сенім негізінде қарама-қарсы пікірлер де айтылды [1, с. 183]. Қазақстан Республикасы Президентінің

“Қазақ тілі әліпбиін кириллицадан латын графикасына көшіру туралы” Жарлығы (2017) жарияланғаннан соң аталмыш тақырып бойынша ғылыми дау түгесті де енді бірінші орынға түркі фонетикасына сәйкес латын әліпбиінің оңтайлы нұсқасын әзірлеу мәселесі шықты.

Бұл жұмыстың өзектілігі латын әліпбиінің оңтайлы нұсқасын және сөздерді жазудың фонематикалық принципіне негізделген емле ережелерін әзірлеу қажеттілігімен анықталады. Ғылыми маңыздылығы жаңа әліпбиді әзірлеу проблемасын жариялау, қазақ тіліне арналған латын әліпбиінің бұрын ұсынылған нұсқаларында жіберілген қателіктерді анықтау және ғылыми мақаланың мақсаты мен міндеттеріне сәйкес әдіснаманы қолдану болып табылады. Оның практикалық маңыздылығы зерттеу нәтижелерін ұлттық графикалық жүйенің ең қолайлы нұсқасын таңдау және бекіту кезінде қолдануға болатындығымен анықталады.

Графикалық жүйені реформалау мәселесіне арналған мақалада контрастив, компаратив және фонематик транскрипциялау әдістері қолданылды. Араб, латын алфавиттері мен кириллица таңбаларын, сондай-ақ қазіргі уақытта ұсынылған латын әліпбиінің варианттарын қолдана отырып, қазақ сөздерін жазу мысалдары қарастырылды.

Мақалада Антуан Арно мен Клод Ланслоның «Пор-Ройалдың жалпы және рационалды грамматикасы» (1660) грамматикалық тұжырымдамасын ескере отырып, жазу жүйесін реформалау мәселесін шешу ұсынылады, жаңа әліпбиді жасау кезінде «бір фонема – бір әріптік белгі» қағидасын ұстану керек. Кейбір отандық филологтардың осы принципке қайшы келетін ұсыныстарына назар аударылды. Мәселен, олар жаңа әліпбиге /y/, /iy/, /uw/, /üw/ қос дыбыстарды белгілейтін графемаларды енгізу, е әрпін /e/ фонеманы және /ue/ тіркесімі белгілеу үшін қолдану керек деп пікірлерін білдірген.

Авторлар қазақ жазуын реформалау кезінде әліпбиге ä, ñ, q, w, x әріптерін қосумен латын әліпбиінің түрік нұсқасын қолдану ұсынысы оңтайлы деп есептейді және сөз-интернационализмдерде кездесетін /ts/ аффрикатасын белгілеу үшін с әріпін қолдану қажет деп санайды.

Тірек сөздер: графема, фонема, латиница, төте жазу, қазақ әліпбиі, емле, орфоэпия, кірме сөздер

THE OPTIMAL VARIANT OF THE KAZAKH ALPHABET BASED ON THE LATIN GRAPHICS

*Iliuf H.Ş.¹, Soltanbekova O.T.²

¹candidate of Philological Sciences, Shakarim Semey University,
Semey, Republic of Kazakhstan, e-mail: murat_20@mail.ru,

²candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Shakarim Semey
University, Semey, Republic of Kazakhstan,
e-mail: osoltanbekova@mail.ru

Abstract. In recent decades Kazakh scientists have repeatedly discussed the return to the Latin graphic system, citing convincing arguments for reform of alphabet. There were also opposing opinions, which were based on the belief that the Latin alphabet is much inferior to the Cyrillic alphabet in the potency to correctly reflect the sound of Turkic words [1, c. 183]. The decree of the President of the Republic of Kazakhstan "On the Kazakh language alphabet translation from Cyrillic to Latin graphics" (2017) nullified the controversy on this topic, and the problem of developing the optimal variant of the Latin alphabet adequate to Turkic phonetics came to the fore.

The relevance of this work is determined by the need to develop an optimal variant of the Latin alphabet and spelling rules based on the phonemic principle of writing words. The scientific significance lies in highlighting the problem of developing a new alphabet, in identifying the mistakes made in the previously proposed variants of the Latin alphabet for the Kazakh language, and in using a methodology that corresponds to the purpose and objectives of the scientific article. Its practical significance is determined by the possibility of using the results of the study when choosing and approving the most acceptable version of the national graphics system.

In the article devoted to the problem of reforming the graphic system, the methods of contrastive, comparative and phonemic transcription were used. Examples of writing Kazakh words using symbols of the Arabic, Latin alphabets and Cyrillic alphabet, as well as Latin variants offered in our time, are considered.

The article proposes a solution to the problem of reforming the writing system, taking into account the grammatical concept of Antoine Arnault and Claude Lanslo, set out in the "General and Rational Grammar of Port-Royal" (1660). In other words, when developing a new alphabet, one should adhere to the principle "one phoneme – one letter symbol". Attention is drawn to the proposals of some native philologists, which contradict this principle, to

introduce into the new alphabet graphemes, denoting the double sounds /iy/ and /iy/, /uw/ and /üw/, to use the letter e to convey the phoneme /e/ and the combination of consonant /y/ and vowel /e/.

The authors of the article believes that the best proposal is to use the Turkish version of the Latin alphabet when reforming the Kazakh writing system, with the addition of the five letters ä, ñ, q, w, x to the alphabet and the use of the sign c to indicate the affricate /ts/, found in words-internationalisms.

Key words: grapheme, morpheme, Latin, Arabic graphics, Kazakh alphabet, orthography, orthoepy, borrowed words

Статья поступила 24.04.2023

UDC 81'42

SRSTI 16.21.51.

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.007>

VERBALIZATION OF NATIONAL VALUES IN THE DISCOURSE OF SHAKARIM KUDAIBERDIULY

***Kakimzhanova A.L.¹**

***¹doctoral student in the specialty Philology, Alikhan Bukeikhan University, Semey, Republic of Kazakhstan, e-mail: asema_01.08.86@mail.ru**

Abstract. This article examines the national and cultural values in Shakarim's works in the linguo-axiological direction. The purpose of this direction is to determine the method and technology of cognition of the inner world of the linguistic personality, the study of the relationship of the individual and society to value through linguistic data. The purpose of the research is a linguotextological study of Shakarim's works, an analysis of the verbalization of national and cultural values in the poet's works, a linguistic axiological analysis, the definition of axiological aspects in the linguistic picture of the world.

In the course of the research, general scientific methods of studying and systematic analysis of theoretical material, synthesis and deduction were used. In the study, the conceptual system of national values in the language of poetry is considered through a linguo-axiological direction and a cognitive approach.

The article provides a linguistic axiological analysis of axiologems expressing spiritual values in the works of the famous Kazakh poet

Shakarim, defines axiological aspects in the linguistic picture of the world. The linguoculturological analysis of axiologems in Shakarim's verses is carried out.

It is also concluded that by considering the use of linguistic units in Shakarim's discourse in the linguo-axiological aspect, it is possible to identify axiological aspects in the linguistic picture of the world. Shakarim's discourse concludes that poetic expressions and descriptions of new content served to instill spiritual values in the reader and raised the spiritual world of the nation to a new level.

The scientific and practical significance of the article is manifested in the study of ways of transmitting national values through linguistic units in poetic works. The results of the study are considered as a contribution to research in the fields of «Linguoaxiology», «Linguoculturology», «Cognitive linguistics».

Key words: axiology, linguoaxiology, national value, axiologeme, discourse, text, cognitive linguistics, cognition, concept, linguistic picture of the world

Basic provisions

The article examines the discourse of Shakarim Kudaiberdiyev in the linguo-axiological direction. The culture of humanity, its social behavior and the field of thought do not exist outside of language. The cultural characteristics of each nation are reflected in the language that has been created by them for centuries. The basis of any social relations is cultural content, including values. In the National Encyclopedia of Kazakhstan is said that:

«Value is a philosophical and sociological concept that expresses the positive or negative sides of an object. ...Value determines how important an object is to a person... Values subordinate and regulate the functions of customs, norms and meanings that are most important to society» [1, 124 6.].

The relationship between Axiology and Linguistics allows us to contemplate the axiological area of language. At the same time, in the «Human – Language – World» system, the main attention is paid to the reflection in the language of the basic meanings of the formation of human being and society. The purpose of this direction is to determine the method and technology of cognition of the inner world of the linguistic personality, the study of the relationship of the individual and society to value through linguistic data. Linguoaxiology in modern linguistics provides ample opportunities for cognition of values and study of the value system. For linguistic axiology, it is important first of all to consider the concept of «evaluation» in the axiological paradigm.

Introduction

In human society, with each separation of epochs and the exchange of generations, some laws of life are formed that are not written down between people, without a break in spiritual continuity. The same patterns are passed from grandfather to child as values. A person is not eternal, but what he has done in his existence as a good deed, what he has seen, that is, social relations, is evaluated by a certain criterion. We evaluate thoughts about how we distinguished the assessment of good and bad, which was perceived as a value, based on the survival skills of various social groups. And an assessment is: «an assessment that connects a person with the environment, nature, social and other realities, people and introduces him to the world of values» [2, 173 б.]. The field that studies values is called axiology. Axiology - (axia – value and logos – word). Axiology is a philosophical doctrine about the nature of values, their place in social reality and the structure of the world of values. The axiological analysis associated with the concept of value has been given considerable attention mainly by philosophers and sociologists as an object of research. The basic concepts of axiological analysis, depending on the research paradigm, include: evaluation, evaluation, value, value value, value orientation. In the process of versatile use and creation of terms, the predominance of the concept of «value» occupies a primary place in meaning. «Universal» values ensure the development and sustainability of culture. There are also national (national axiosphere), political-social, personal values (individual axiosphere). In anthropology and psychology, values are divided into positive, negative, and absolute depending on religious and emotional factors. The world of values can be called a moral world of people. Therefore, values are a measure of people's spiritual wealth. Albert Einstein said: «The value of a man should be seen in what he gives and not in what he is able to receive». It is an axiomatic truth that people live by values only where they lived and where society was. If so, then, undoubtedly, the problem of values according to the anthropological concept is a special object of study not only of philosophy, but also of other sciences. The culture of humanity, its social behavior and the field of thought do not exist outside of language. The cultural characteristics of each nation are reflected in the language that has been created by them for centuries. Anthropological directions in modern linguistics: linguoconceptology, linguosociology, linguopsychology, linguoethnology, linguoculturology and linguoaxiology, i.e. recognition of values through language. The ancient principle of Protogor, «man is the measure of all things» says that the place where all values gather and meet is man. Consequently, his human interests, his needs, his expected expectations, as well as the reasons for all his very different actions are in the same place.

According to M. Heidegger, the world of values (their spectra, stages, structure) is determined by the presence of a person in the world [3]. Accordingly, it turns out that value is not just a thing created by a person, and not even a mental image of a thing, but the properties of a person's relationship to the environment, the world. Based on the formation and results of people's value relations, analyzing and exploring the experience of axiological theories, the types of the world of values begin to be determined. For example, G. Rickert names six types of values, such as science, religion, art, morality, mature morality, and «almighty love» [4].

Language is a tool that covers all spheres of a person's life, his whole life as a whole and transmits his material, spiritual culture to the next generation. This is a cumulative function of the language. The definition of the nature of the national mentality formed by the perception of the linguistic picture of the world in its cognition, harmonization with communication are within the competence of the speech act in discourse. Therefore, to know a person in language means to know his whole essence, to know such elementary principles of life as survival, the setting of the sun. Among the axiological studies, the «linguistic axiology» relating to language prevails. It is known that the symbol of values is connected with the world only through language. The correlation of axiology and linguistics allows us to consider the axiological field of language. At the same time, in the «Human – Language – World» system, the main attention is paid to the reflection in the language of the basic meanings of the formation of human being and society. The purpose of this direction is to determine the method and technology of cognition of the inner world of the linguistic personality, the study of the relationship of the individual and society to value through linguistic data. For linguistic axiology, it is important first of all to consider the concept of «evaluation» in the axiological paradigm. Evaluation is a form of defining quality as a cognitive phenomenon. Evaluation is generally the knowledge of the world. Values in human life are divided into natural, cultural, cognitive, ethical, etc. A speaking person through language serves as a communication in the world of values and communicates with other people, subjects, society. For this reason, the language system also has linguistic values. In this regard, linguistic axiology functions in the system: «Human - Language – Society – Culture -World». This system creates a socially significant world and, on the one hand, is used in language, and on the other hand, refers to human communication through discursive units or text in a speech act.

Description of materials and methods

In the course of the research, general scientific methods of studying and systematic analysis of theoretical material, synthesis and deduction were used.

In the study, the conceptual system of national values in the language of poetry is considered using a linguo-axiological and cognitive approach. Linguistic axiology is based on the study of culture, time and space by assessing socially significant valuable relationships. Linguistic analysis reveals speech activity based on narrative-characteristic, mental acuity aimed at differentiation of language structures and systems. In addition, linguistic axiology is based on the analysis of concepts expressed in the sense of special evaluation in philosophy, cultural studies, semiology, social psychology. At the same time, linguistic axiological analysis will necessarily be directed to the evaluative study of values. We will conduct a linguistic axiological analysis with an assessment and show axiological aspects in the linguistic picture of the world.

Results

The richness of the Kazakh language is what allows you to study the value system. Such an abundance of axiological data is a great spiritual treasure for the nation. Therefore, value categories and basic concepts are considered within the framework of the system of national values. When we look into the world of national culture, we see the moral and mental world in the world of values.

Along with the universal values inherent in all people, races of the world, today it becomes a requirement to activate the historically developed spiritual, cultural riches, moral qualities of each people, i.e. their own values, ascent on their basis to a new level. Therefore, a deep study of the stagnant philosophical and historical values of the Kazakh people in connection with a certain situation, the definition of their inner essence, the study of development directions within the framework of universal civilization is one of the main problems facing the social sciences [5, 115 6.]. The promotion of Kazakh values within the process of globalization, originating from the ranks of universal culture, becomes the object of study through the concept and methodology of linguoaxiology. Scientific problems of linguoaxiology should be included in the search area of Kazakh linguistics in detail. The manifestation of the spiritual image of a sovereign country depends on the system of national values in its past cultural life. Therefore, the issue of the revival of values, as well as consideration within the framework of the globalization process and its viability, requires study and analysis.

At the same time, the thematic, semantic differentiation of axiologems comprehensively deepens the applied activity of the value field [6, 187 б.]. The national worldview, spiritual cultural values of the Kazakh people can be expressed through the analysis of axiologems in literary texts. «The term «Axiologeme» can be used to describe any linguistic units that represent the concept of evaluating discourse in the world. These are primarily value judgments, proverbs, stable phrases, sentential words denoting qualification. Also, in the axiological aspect, phraseological units can be paid attention to as units of particular importance in the analysis of linguistic values» [7, 94 б.]. Given that each person is a representative of a certain nation, it is obvious that the features inherent in the identity of the nation affect the values, guidelines that are important and relevant to a person. Considering the use of linguistic units in Shakarim's discourse in the linguo-axiological aspect, it is possible to determine axiological aspects in the linguistic picture of the world.

Discussion

The main goal of Shakarim's work is to convey the sadness of his people, to cherish the good qualities of a person and to make them the core of his poems. The poet was able to delve into everything around him, to be disgusted with his evil and strive for good.

«The purpose of Shakarim's works is to show a person the right way and save him from life's suffering. His work entitled «Three Clear» was also written for this purpose. This work, although small in size, actually represents a large world with a philosophical deep meaning. In the work, the great thinker draws attention to the deep secrets of existence that have worried mankind for centuries» [8, 5 б.].

If we talk about the fact that the artistic world of a literary work is the basis of the writer's thought and worldview and phrases, then in the space of the Kazakh verse one can characterize the characteristic features of the poetic system of the Shakarim artist, who wrote the expression of the last thoughtful poem of Abai:

Figurative and illustrative words with various phraseological units act as axiologems in Shakarim's discourse. Shakarim's transformative use of many epithet uses, such as «ШЫН НҰР» - *real light*, «ШЫН АСЫҚ»- *real assik*, «ТАЗА ОЙ»- *pure thought*, «ОТ ЖҮРЕК»- *from the heart*, «ТӘТТІ ТІЛ»- *sweet tongue*, «ТАЗА ЖАН»- *pure soul*, etc., has become a distinctive feature of our national poetry, which has not only updated artistic means, but also defined an honorable the poet's signature. Not only the image, but also its deep content formed a new artistic world in our spirituality.

The poet in the poetic field of our people with poetic images that reveal pictures of human psychology with such diverse characteristics as «сұм жүректің оянбауы» - *not awakening a dull heart*, «жебір ұлық қылған іс»- *corrupt business*, «өлі жүрек» - *dead heart*, «көңілдің қабағы салбырады»- *frowning heart*, «залым ғалым»- *evil scientist*, «сұм ақын» - *evil poet*, «тозған ой»- *exhausted thought*, «азат ақыл»- *free mind*, «күңшіл мұңдар» - *maids of sorrows* brought a special style, manner and ability to compose poetry. Such psychological reversals allow, in addition to the mood of the poet's hero, to know the deep depths of his spiritual thought. In Shakarim's works, samples of the chanting of Allah, the Creator, are reflected in the traditions. Due to his tendency to glorify Allah, to recognize him as a source of justice and purity, Shakarim promotes issues of strong social significance, common to humanity as a whole. He suggests new ways of forming the «right person», considering the way of knowing the secrets of the world in contact with the Creator. It also creates new concepts. With these three values, a person is on the right path. He claims that when a person improves, society and life improve, true love for the Creator begins. Poet said in this poem, revealing his virtuous purpose:

*Ескіден қалған сөз теріп,
Өз ойымнан өң беріп,
Үйретуді жөн көріп,
Түзетпек едім адамды*

*Collecting the word left over from the old,
Expressing my thoughts,
Preferring to teach,
I wouldn't change a person*

*Айла күш – айуандықтың ең жаманы,
Боқты боқпен жуғанмен ел түзелмес
Ар түзейтін бір ғылым табылмаса,
Зұлымдықты жалғанда әділ жеңбес*

*Cunning force is the worst of barbarism,
You can't fix people by washing with mud
If no knowledge is found that will strengthen the conscience,
Evil will not be lost by justice [9]*

Here the poet proves that if there is no justice, mercy, gestures, a white heart, pure mind, then, evil, injustice, wars, harmful weapons, mercy, arbitrariness cannot be destroyed.

As the main archetypes defining the national identity of the Kazakh people: tolerance, bright openness, never narrowing, inviolability, spaciousness, respect for the spirit, repentance, grace, not interrupting, understanding the dignity of the word, the poet's vivacity, respect for elders and parents, unity, hospitality, maintaining high honor, collective interests always put above his personal interests, etc. highlights the main qualitative signs [10, 484 б.]. These features of the Kazakh national appearance are reflected in Shakarim's poems through linguistic units.

The poet, who found a different way of expressing various qualitative changes in a person's life, in the soul of a person through the language of poetry, did not limit himself with Kazakh literature, but drew inspiration from meaningful works of Turkic spirituality and studied on world intellectual achievements.

Values are qualities. The cult attitude towards them is assimilated by a person from childhood through his native language as the basis of morality, as a result of mastering his own history, culture and customs. Qualities impose moral duties on a person, sharpen his feelings [11, 15 б.].

The value of a person or a human community gives meaning to such questions like why he is on earth, what he lives for, to whom he devotes his life, through what he feels like a person. The content of these values can be true or false for people who adhere to them, regardless of what they are willing to give their lives for. Therefore, it is necessary to determine the values that underlie national integrity, national identity, national autonomy in the system of national values [12, 56 б.]. Due to historical circumstances, it is necessary to reconsider our forgotten values, spiritual foundations, having studied the national heritage. Having deeply studied the nature of the system of spiritual and cultural achievements and values created by our ancestors over the centuries, we must analyze it as an important structure that will become the basis of our independence, laying the foundation for our internal and external integrity today.

Conclusion

Shakarim Kudaiberdiuly in his work focuses on the development of the qualitative aspects of the human soul and recognizes human not only as a complex result of natural creation, but also as a phenomenon in which the world of the spiritual soul has special properties. The master of words, which is a new example of the psychological description of the traditional unity of human and nature, goes beyond the true picture of being and forms a new way of expressing the nature of the subtle relationship between human and mysticism.

The poet puts spiritual value in the first place in poetry, combining philosophical knowledge and poetic art. Therefore, in Shakarim's discourse, poetic expressions and descriptions of new content served the reader to instill spiritual values, raised the spiritual world of the nation to a new level.

In Shakarim's discourse, the human problem is expressed in a different expression, with a special requirement. The value of Shakarim's heritage lies in the complexity of its sources of spiritual origin. First of all, he deeply assimilated the national heritage of the Kazakh people, in which he grew up and accumulated his nobility. That's why, he was able to use the virtuous process of other influences on the path of spiritual improvement for the needs of his people. Shakarim has defined the ways of developing human virtues and in this sense relies on good human traditions.

REFERENCES

- [1] Kazakhstan. National Encyclopedia (Qazaqstan. Ұлттық ensiklopedia). – Almaty: Kazakh encyclopedia, 2004. – 696 p. [In Kaz.]
- [2] Nechepurenko T.L. Sotsiokulturnyi komponent yazykovoï lichnosti kak predposylka razvitiya sistemy otsenki (Sociocultural component of a linguistic personality as a level of development of an assessment system). – M.: MGPU, 2006. – Pp. 173–179. [In Rus.]
- [3] Heidegger, M. Articles and works of different years / Per., comp. and intro. Art. A. V. Mikhailova. — M.: Gnosis, 1993. – 170 p. [In English]
- [4] Rickert G. Natural Sciences and Cultural Sciences. – St. Petersburg: Education, 1911. – 196 p. [in English]
- [5] Kasabek A. The value of National spirituality. Field of Kazakh Studies (Ұлттық руханиаттың құндылық болмысы. Qazaqtanu örisi). – Almaty: Kazakh University, 2005. – 204 p. [In Kaz.]
- [6] Sarsenbaeva Z.N. Ethnicity and values (Etnos jane qundylyqtar). Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies, SC MES RK. – Almaty, 2018. – 312 p. [In Kaz.]
- [7] Smagulova G.N., Makatayeva Sh.M. Lingvoaxiology: the concept of values in the kazhaks worldview (Lingvoaksiologia: qazaq dūnietanymyndağy құндылықтар ұғымы). Bulletin of the Al-Farabi Kazakh National University. Series Philology, Kazakhstan. – Almaty, №1 (177). – 2020. [In Kaz.]
- [8] Independent Kazakhstan philosophy (Tauelsiz Qazaqstan filosofiyasy). 20-tom. – Astana, 2006. – 544 p. [In Kaz.]
- [9] Shahkarim Kudaiberdiuly. Works: Poems, epics, obscenities (Şyğarmalary: Öleñder, dastandar, qara sözder). – Almaty, 1988. – 560 p. [In Kaz.]

[10] Kosherov S.N. Axisologema is a cost problem («Aksiologema» kak problema tsennosti)// CREDO NEW: Theoretical journal. – No 4. – 2011. [In Rus.]

[11] Omarov D. Shakarim's «Three revelations»(Şäkärimniñ «Üş anyğy»). Worldview. – Almaty: 2008. –224 pages. [In Kaz.]

[12] Dyusembina G.E. Axiological picture of the universe in periodicals. (based on political texts) (Merzimdi baspasozdegi galamnyn aksiologialyq beinesi (saiasi matinder negizinde)): The dissertation for the degree of Doctor of Philosophy. –Almaty, 2015. –190 p. [In Kaz]

ШӘКӘРІМ ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫ ДИСКУРСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ ВЕРБАЛДАНУЫ

*Кәкімжанова Ә.Л.¹

*¹ PhD докторант, Әлихан Бөкейхан университеті, Семей, Қазақстан Республикасы, e-mail: asema_01.08.86@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада Шәкәрім шығармаларындағы ұлттық-мәдени құндылықтар лингвоаксиологиялық бағытта зерттелген. Бұл бағыттың мақсаты – тілдік тұлғаның ішкі әлемін танудың әдісі мен технологиясын анықтау, тілдік мәліметтер арқылы тұлға мен қоғамның құндылыққа деген көзқарасын зерттеу. Ғылыми зерттеуде көзделетін мақсат - Шәкәрім шығармаларын лингвоаксиологиялық тұрғыда зерттеу, ақын шығармаларындағы ұлттық-мәдени құндылықтардың вербалдануына талдау жасау, лингвистикалық аксиологиялық талдау жүргізіп, әлемнің тілдік суретінде аксиологиялық аспектілерді айқындау.

Зерттеу барысында теориялық материалды зерделеу және жүйелеу, талдаудың, синтездің және дедукцияның жалпы ғылыми әдістері қолданылды.

Зерттеуде поэзия тіліндегі ұлттық құндылықтардың концептілік жүйесі лингвоаксиологиялық бағытта және когнитивтік тәсіл арқылы қарастырылады.

Мақалада қазақтың белгілі ақыны Шәкәрім шығармаларындағы рухани құндылықтарды білдіретін аксиологемаларға лингвистикалық аксиологиялық талдау жүргізіліп, әлемнің тілдік суретінде аксиологиялық аспектілер айқындалды. Шәкәрім өлеңдеріндегі аксиологемаларға лингвомәдениеттанымдық талдаулар жасалады. Сондай ақ, Шәкәрім дискурсындағы тілдік бірліктердің қолданысын лингвоаксиологиялық аспектіде қарастыру арқылы әлемнің тілдік суретінде аксиологиялық аспектілерді анықтауға болады деген тұжырым жасалады. Автор Шәкәрім дискурсында жаңа мазмұндағы өлеңдік өрнектер мен келісті

суреттеулер оқырман бойына рухани құндылықтарды сіңіруге қызмет етіп, ұлттың рухани әлемін жаңа бір сатыға көтерген деген қорытындыға келеді.

Мақаланың ғылыми және практикалық маңызы ұлттық құндылықтардың поэзиялық шығармаларда тілдік бірліктер арқылы берілу жолдарын зерттеуден көрінеді. Зерттеу нәтижелері «Лингвоаксиология», «Лингвомәдениеттану», «Когнитивті лингвистика» салалары бойынша зерттеулерге қосылған үлес болып саналады.

Тірек сөздер: аксиология, лингвоаксиология, ұлттық құндылық, аксиологема, дискурс, мәтін, когнитивтік лингвистика, таным, концепт, дүниенің тілдік бейнесі

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ДИСКУРСЕ ШАКАРИМА КУДАЙБЕРДЫУЛЫ

*Какимжанова А.Л.¹

*¹ PhD докторант, Университет Алихана Букейхана,
Семей, Республика Казахстан,
e-mail: asema_01.08.86@mail.ru

Аннотация. В данной статье исследуются национально-культурные ценности в произведениях Шакарима в лингвоаксиологическом аспекте. Целью данного направления является определение методов и технологии познания внутреннего мира языковой личности, исследование отношения личности и общества к ценностям посредством изучения языковых данных. Целью данной работы является лингвоаксиологическое исследование произведений Шакарима, анализ вербализации национально-культурных ценностей в произведениях поэта, проведение лингвистического аксиологического анализа, определение аксиологических аспектов в языковой картине мира.

В ходе исследования были использованы общенаучные методы изучения и систематизации теоретического материала, анализа, синтеза и дедукции.

Концептуальная система национальных ценностей в языке поэзии рассматривается в лингвоаксиологическом направлении и через когнитивный подход.

Автором статьи проведен всесторонний лингвокультурологический анализ аксиологем, выражающих духовные ценности в произведениях Шакарима, определены аксиологические аспекты в языковой картине мира, осуществлен анализ аксиологем в стихах Шакарима.

Автором делается вывод о том, что, рассматривая использование языковых единиц в дискурсе Шакарима в лингвоаксиологическом аспекте, можно выявить аксиологические аспекты в языковой картине мира. В дискурсе Шакарима стихотворные выражения и описания нового содержания служат привитию духовных ценностей читателю, поднятию духовного мира нации на новый уровень.

Научное и практическое значение статьи видится в изучении путей передачи национальных ценностей через языковые единицы в поэтических произведениях. Результаты исследования считаются вкладом в изучение таких дисциплин, как «Лингвоаксиология», «Лингвокультурология», «Когнитивная лингвистика».

Ключевые слова: аксиология, лингвоаксиология, национальная ценность, аксиологема, дискурс, текст, когнитивная лингвистика, познание, концепт, языковая картина мира

Статья поступила 27.12.2022

UDC 811.111-26

SRSTI 16.21.33

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.008>

**ANALYSIS OF SYNTACTICAL STYLISTIC DEVICES IN
"JENNIE GERHARDT" BY T. DREISER**

Karabayeva L.K.¹, Baitenova A.A.², Belgibayeva G.A.³,
*Zh.M. Zhussubalina⁴

¹candidate of Pedagogical Sciences, senior lecturer, South Kazakhstan State Pedagogical University, Shymkent city, Kazakhstan,
e-mail: laura-010@mail.ru,

² senior teacher, Shymkent city, Shymkent University, Kazakhstan,
e-mail: a.baitenova71@mail.ru,

³ Master's degree, senior teacher, Shymkent University, Shymkent city, Kazakhstan, e-mail: gulfurbelgibaeva@mail.ru,

*⁴ Master's degree, senior teacher, Shymkent University, Shymkent city, Kazakhstan, e-mail: zhusubalinazh@gmail.com

Abstract. This article aims at describing syntactical stylistic devices used in the novel "Jennie Gerhardt" by Theodore Dreiser. This study was conducted using a content analysis method. The novel "Jennie Gerhardt" by

Theodore Dreiser was taken as the source of data. Based on the data analysis, the novel uses several types of syntactical stylistic devices, such as repetition, asyndeton, inversion, parallelism, rhetorical question, climax and question in narrative. The syntactical stylistic device mostly used by the writer of the novel “Jennie Gerhardt” is enumeration and the least frequent devices used are climax and chiasmus.

The actuality of an investigated problem in the given research is connected with its insufficient development and importance of a role of stylistics in the modern linguistic world. As many reviews of linguistic literature show, stylistics was considerably often the object of independent researches, whereas to the work of separately taken author (in particularly Theodore Dreiser’s “Jennie Gerhardt”) was almost never given an attention at all. That may be caused by the fact that the novel was one of his earliest works and had much less popularity among readers comparing with his another work “An American Tragedy”.

The aim of our research is to study, define and analyse the syntactical expressive means and stylistic devices found in Theodore Dreiser’s “Jennie Gerhardt”, their role in the formation of the author’s writing style.

Theoretical value of our research is determined by the author’s appeal to the stylistic features of Theodore Dreiser’s work “Jennie Gerhardt”.

The practical value of the research: it may be successfully used in developing the educational and research programs in Lexicology, Stylistics, in the practical course of English, in improving writing skills, for compiling dictionaries for practical language learning and it will lead to a better understanding of English.

Key words: stylistics, syntactical stylistic devices, analysis, repetition, inversion, a figure of speech, expressiveness, author, character

Basic provisions

Language stylistics reflects a variety of context-related, author-reader, and individual background-related elements. Psycholinguists have thoroughly examined the impact of these variables. According to computational linguists, linguistic style also deals with the prescriptive grammar connected to the text’s aesthetics [1].

The word stylistics, which derives from the French «*Stylistique*», is “a special tool used for writing”, according to Jacobson R. [2, p. 7]. The Latin word for “writing stick” is *stylus*.

Many people share the belief that style is the agreement between thinking and expression. The idea is predicated on the idea that language has two purposes: it facilitates communication and it also helps people shape

their thoughts. The second function, known as expressive, finds its suitable materialization in phrases that have been properly constructed to convey ideas and to elicit the intended response. The first function is known as communicative.

In fact, every sentence uttered can be categorized from two angles: whether the collection of language structures expressed is well-known, making it accessible and, to some extent, predictable; It is unpredictable whether or not the string of linguistic forms is entirely original; it is, in a sense, an invention generated by the listener to ascertain the meaning of the utterance.

As Foster B. says [3, p. 12]: "Many brilliant thinkers have offered their own perspectives on the question of how thought and language are connected. Here's a quick summary of the overarching trend in these observations: The peculiarities of the mind are always mirrored in the peculiarities of the language used to communicate the idea. And similarly, the choice of words to express the idea will always reveal something about the mind at work".

Introduction

The term «style» can also be used to refer to language ornamentation. This widely accepted idea is supported in a few academic studies on literary criticism. As Sebeok T. A. persists language can easily do without style, which is compared to the clothing trimming, as they are seen as different bodies [4, p. 27]. Furthermore, it is believed that using style to enhance language prevents readers from understanding what is being said. At its most extreme, style may dress a mind in such fancy garb that it is difficult to discern the thinking from the intricate pattern of complicated stylistic elements.

This idea assumes the usage of simple language structures devoid of any intentional stylistic elements or expressive techniques. The fact that the word «style» still carries a slightly negative connotation may be related to this idea.

It conjures up images of anything ostentatious, ostentatious, artificial, and opposed to simplicity, truth, and the natural. Shakespeare was a fierce opponent of any linguistic flourishes.

Style is technique of expression is a widely held belief among practical linguists, or language teachers. In this sense Warner A. [5, p. 32] confirms that style is typically understood to be the capacity to write accurately, clearly, and with consideration for the reader's interests. It is important to teach style in this pragmatic sense, but stylistics is not where style belongs. It establishes a number of guidelines for speaking and writing and rejects any variations as being against the standard. The norm itself turns out to be very much unyielding, stiff, and self-sustaining.

Less than two weeks after his father's passing, on January 6, 1901, Dreiser started writing his second book, «Jennie Gerhardt.» It depicts the tale of a German American girl who is forced by economic circumstances to support her family by stepping into Lester Kane's bigger American community, who is the son of a prosperous Irish immigrant. Lester was based on her husband Austin Brennan, while Jennie's father was based on Dreiser's own father, who, like Old Gerhardt in the book, abandoned one of his daughters after she became pregnant outside of marriage. Jennie was also partially based on Dreiser's sister Mame. The book's forty chapters were written by Dreiser in about five months. After that, he experienced a severe writer's block that essentially put an end to his writing career until 1910. Dreiser later claimed that the censorship of «Sister Carrie» caused the prolonged nervous breakdown that left him unable to write [6, p. 43].

The study of the sentence and its types, particularly the study of the relationships between distinct sections of the sentence, has a long history. Rhetoric was primarily concerned with observing the juxtaposition of sentence elements and devising methods and techniques of constructing wider and more sophisticated spans of utterance, such as the period or periodical phrase.

Modern grammars have substantially expanded the area of structural analysis and have observed the idiosyncrasies of the relationships between sentence elements, which have obscured concerns associated with structural and semantic patterns of larger syntactical units. It would not be an exaggeration to say that many linguists continue to ignore the study of units of speech larger than the sentence. Some even see such units as extralinguistic, so removing them totally from the domain of Linguistics.

Stylistics analyzes the expressive techniques and stylistic devices of language that are based on some significant structural point in an utterance, whether it is a single sentence or a string of sentences. Certain forms of utterances have already been patterned in grammar, therefore we have all kinds of basic, compound, or complicated sentences, even paragraph-long ones, that can be considered neutral or non-stylistic patterns. Simultaneously, the idiosyncrasies of the structural design of utterances that have some unique emotional coloring, that is, which are stylistic and hence non-neutral, may also be patterned and given as a special system, which we will refer to as «stylistic patterns.» Stylistic patterns should not be regarded as violations of basic English literary conventions. On the contrary, these patterns assist us in establishing the standard of syntactical usage because their analysis shows the invariant of the form along with the variants, as well as the boundaries beyond which the variants must not be extended.

Stylistic syntactical patterns can be considered as variants of the language's generic syntactical models, and they are more clear and conspicuous when provided as groupings easily observable and lend themselves to generalization, rather than as isolated elements or accidental usages.

Prof. G. Vinokur contends that in syntax, new relations are coined rather than new material, because the syntactical aspect of speech is nothing more than a specific arrangement of grammatical forms, and the actual words employed are largely immaterial in this sense. As a result, syntactical relations, particularly in poetic language, are that component of speech in which everything appears as actualization of the potential rather than simple repetition of the ready-made. G. Vinokur appears to mean modifications of syntactical patterns when he says «the potential.»

As a result, in order to determine the allowable variations of the syntactical standard, it is important to first determine what is intended by the syntactical norm itself. As a generic phrase, we have already defined the term norm. The concept of norm in English grammar is somewhat ambiguous. In reality, any change in the relative placements of the sentence's elements may be regarded as a variant of the received standard, provided that the relationship between them does not impede comprehension of the utterance. But in this case, there is an undeniable interdependence between form and content; that is, between the utterance's syntactical design and its real lexical materialization [6, p. 23].

Attentive readers of this novel can be maintained from the first pages of the book that the author has been used all the stylistic devices and expressive means of English language to depict the reality of American society in this his early work.

Description of materials and methods

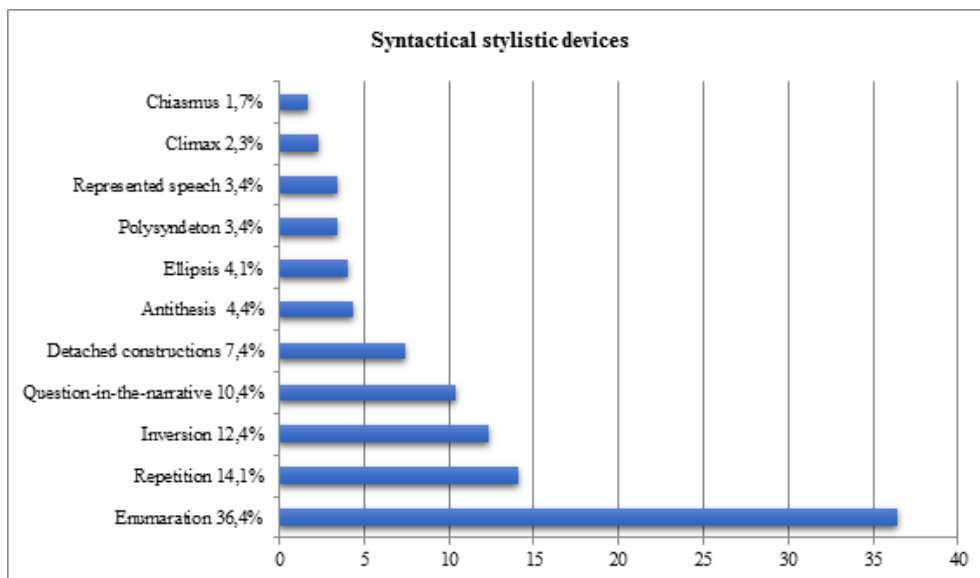
The content analysis method was used to carry out this investigation. A technique for examining written, vocal, or visual communication messages is called content analysis. The novel "Jennie Gerhardt" by Theodore Dreiser published in 1911 is the written communication examined in this study. Additionally, content analysis is a study method for determining the context of data in order to convey knowledge, present novel viewpoints, reflect the truth, and provide practical guidance.

Results

Many languages have idiosyncrasies in word order. Therefore, everyone is aware of English's direct word order. This word arrangement is said to be neutral and devoid of any stylistic cues. However, depending on the

author's intention, the sentence's wording may be altered, which would cause the emphasis to shift. Thus, stylistic inversion refers to the deviation from the sentence's conventional word order that simply adds to the sentence's emotional content and does not change its meaning.

Table 1. The percentage of syntactical stylistic devices in Jennie Gerhard by T.Dreiser

In the book “Jennie Gerhardt,” the following stylistic inversion patterns are most frequently encountered.

1) The object is placed at the beginning of the sentence:

“Money she had, it was true; but no friends, no experience, no place to go”.

2) The attribute is placed after the word it modifies (postposition of the attribute), as in:

“Vesta, excited and eager, was made ready for the journey”;

“With the greatest diffidence Mrs. Gerhardt knocked at number twenty-two”;

“Long were the days, dreary the prospect”.

3) a) The predicate is placed before the subject, as in:

“A fine tragedy of low life all this was”;

“Out of clear sky, as it were, this astonishing thing had taken place”.

b) The predicate stands before the link-verb and both are placed before the subject, as in:

"Never was there such a great, such a good man!";

"Still was the eye present";

"Great was his delight when he beheld her sitting in a chair...".

4) The adverbial modifier is placed at the beginning of the sentence, as in:

"Outside were usually two or three buses, arriving or departing, in accordance with the movement of the trains"

5) Both modifier and predicate stand before the subject, as in:

"Never had he given them less than two dollars a week for his washing"; *"Frequently had Gerhardt said in their presence"*.

All of the aforementioned inversion instances from "Jennie Gerhardt" reflect the speed and quickness of the reported action while also giving Dreiser's language additional emotional depth and expressiveness.

Sometimes one of the sentence's secondary components is positioned in such a way that it appears to be formally distinct from the word it logically relates to. Detached refers to certain types of structure components. There were found several samples of these sentences in the investigating book.

E.g.: *She hurried up the steps, nervous and pale, but giving no other outward sign of the storm that was surging within her.*

Every part of these sentences seems independent of each other. First part that she hurried up the steps, then that she was nervous and pale, and the last one that she was not showing any other outward signs of being affected by the storm that was encircling her. This style of depicting helps Dreiser to bring emphasis to the idea expressed in the detached part and thus, to make the image and description brighter and more emotional.

The next syntactical stylistic device is focused on how structural meaning interacts with one another. The prerequisite for using the parallel construction device is that two or more consecutive sentences or sections of sentences must have the same or a comparable syntactical structure.

E.g.: *If he didn't care, he would hesitate, he would delay, he would seek to put off the evil day of reckoning.*

When two or more subsequent clauses or sentences have the same structure, this is known as parallel construction (or parallelism).

E.g.: *"She might tell her family, she might tell Mrs. Bracebridge, she might leave the city"*.

A balance of two or more identical words, phrases, or sentences is known as parallelism. The use of parallelism in sentence construction enhances readability and writing style. The primary purpose of parallelism in literature is to emphasize a statement's communicative and expressive value. Several instances of the parallel constructions include:

“*He had argued* philosophy with her, *discussed* books, *described* political and social conditions in other cities — in a word, *he had treated* her like a sensible human being ...” (*parallel grammatical bases of the sentence*);

“He *took up* his abode at the Auditorium, *visited* Cincinnati in a distant and aggressive spirit, *sat* in council with the board of directors” (*parallel grammatical bases of the sentence*);

“Now, however, *by living* with him, *by knowing* him better, *by watching* his moods, she had come to love him” (*parallel gerunds construction*);

“He would go downtown evenings ..., and stand around the hotel entrance with his friends, *kicking* his heels, *smoking* a two-for-five-cent cigar, *preening* himself on his stylish appearance, and *looking* after the girls” (*parallel participles*);

“She *spread* the table, *lighted* the pretty silver candles, *made* his favourite biscuit, *put* a small leg of lamb in the oven to roast, and *washed* some lettuce-leaves for a salad” (*parallel objects*);

“Now, when the first night fell, they had *two new mattresses* and *comfortables* spread upon a clean floor; *a new lamp*, purchased from one of the near-by stores, *a single box*, borrowed by Jennie from a grocery store, for cleaning purposes, upon which Mrs. Gerhardt could sit, and *some sausages and bread* to stay them until morning” (*parallel objects*).

The word order of one of the sentences is inverted when compared to that of the other, meaning that if the first sentence has a direct word order, the second sentence has an indirect word order. This syntactical stylistic device, known as chiasmus, is part of a class of devices based on the repetition of a syntactical pattern.

E.g.: “*She liked him still — that was evident, and he truly liked her*”.

The general structure of the depictive parts of the novel “Jennie Gerhardt” is based on the following, effective and important syntactical stylistic device - repetition.

Repetition is a stylistic device used to highlight a persona or character who is experiencing intense emotions. The author highlights something for our consideration. In “Jennie Gerhardt,” repetitions are encountered rather frequently.

It is needed to be mentioned several types of repetition, most frequently occurring in “Jennie Gerhardt”:

1) **Anaphora** – “*They were interested to know where he was living, and they were rather disposed to joke him about being so very secretive on the subject, but they were not willing to discuss the supposed*”;

“*He refused to be frightened. He refused to budge from his beliefs and feelings, and usually had to be pushed away from them, still believing, if he*

were gotten away at all. **He refused** to do anything save as he always said, "Look the facts in the face" and fight".

2) **Epiphora** – "He wanted to be **like them** and to act **like them** ; "She was really low and vile in her — Louise's — **eyes**, in the world's **eyes**, basically so in Lester's **eyes**".

3) **Framing or Ring repetition** – "**I mean, I mean** that the whole neighbourhood talks about how you come around here, and have buggy-rides and walks with my daughter when I am not here — that's what **I mean**".

4) **Synonym repetition** – "**It is so hard for us** to know what we have not seen. **It is so difficult for us** to feel what we have not experienced".

5) **Pleonasm and Tautology** - "**There were weeks** in which she appeared to receive only perfunctory notes. **There were times** when she would only go away for a few days to meet him. Then **there were the long periods** in which she absented herself — the only worthwhile testimony toward a real relationship, and that, in a way, unnatural".

In "Jennie Gerhardt," Dreiser used repetition for a variety of purposes. In addition to highlighting the most crucial phrase, expressing the speaker's feelings, or demonstrating his emotional response to the thing being described, it may also have a minor stylistic purpose by demonstrating the persistence of an action.

Discussion

Enumeration is a syntactical stylistic device that divides things into objects, phenomena, qualities, and acts and names them one at a time such that they build a chain, the links of which are syntactically in the same location. Dreiser's work reflects this technique.

Dreiser's novel "Jennie Gerhardt" was completely constructed with the help of this syntactical stylistic device. In the extract: "**Solid furniture, upholstered and trimmed, a thick soft carpet** of some warm, pleasing colour, **plenty of chairs, settees, pictures, a lounge, and a piano**—she had wanted these nice things all her life..." we can see object enumeration.

There may be distinguished several types of enumeration in "Jeninie Gerhardt":

1) by means of verbs:

Mrs. Gerhardt **sat down, clasped** her hands in her lap, and **stared** at the floor;

"The best thing he could do was **to be** fair, **to counsel** with her, **to give** her the best of his sympathy and advice".

2) by means of nouns:

It is an exceptional thing to find **beauty, youth, compatibility, intelligence,**

your own point of view — softened and charmingly emotionalized — in another.

3) by means of adjectives:

Letty Gerald was a *talented* woman, *beautiful, graceful, artistic*, a writer of verse, an *omnivorous* reader, a student of art, and a *sincere* and *ardent* admirer of Lester Kane.

4) by means of preposition:

“The new life was actually begun for her — a life *without* Lester, *without* Gerhardt, *without* any one save Vesta”.

5) by means of comparison:

“He was *softer, more human, more good-natured* about everything”.

The following instance demonstrates Theodore Dreiser’s empathy for Jennie Gerhardt and his attempt to present her as a kind, open individual: “*She was of a helpless, fleshy-built, with a frank, open countenance and in an innocent, diffident manner. Her eyes were large and patient, and in them dwelt such a shadow of distress as only those who have looked sympathetically into the countenances of the distraught helpless poor know anything about. She was a product of fancy, the feeling, the innate affection of the untutored but poetic mind of her mother combined with the gravity and poise which were characteristic of her father. Poverty was driving them*” [8, p. 19].

The author uses enumeration giving characteristics to Jennie. It thoroughly describes Jennie’s portrait, enhances the author’s enjoyment of seeing her, and even arouses compassion in the reader, giving them a peek of Jennie’s soul [9].

Dreiser’s main purposes of using enumeration in “Jennie Gerhardt” are different:

- 1) it can allude to how the scenery is constantly changing;
- 2) enumeration can sometimes be helpful in revealing the inner state of mind that the character is experiencing;
- 3) there isn’t anything in this enumeration that might be considered to have an extra impact on the reader. The impact is what the reader connects with natural scenery since each word in the enumeration has intimate semantic relationships with the words that come before and after it.

The syntactical stylistic device which takes particular place in Dreiser’s writing is antithesis. Antithesis is based on the opposition of concepts. “*Columbus was no place to stay. Youngstown was no place to go*” writes Dreiser about two cities of importance in Jennie’s life. Each one comes in opposition to another.

The following antithesis statement "***It was a pleasant thing to know that there was a heaven, a fearsome one to realise that there was a hell***" has 2 groups of oppositional concepts; first – expressed in adjectives (*pleasant and fearsome*) and second – expressed in nouns (*heaven and hell*). Mostly, antithesis was used by Dreiser to increase the significance of the statement by comparing different notions and objects.

Some authors enjoy describing their characters' personalities to gradually build emotional tension or significance in their sentences. A climax is an arrangement like that. Such arrangement is called climax.

Here is an extract from "Jennie Gerhardt" written by means of this device. "***He was so big, so handsome, so forceful***". Each word characterizing the personage gradually increases in emotional evaluation from previous one.

The climax can be seen in the following sentence also. "***She was the most eager of all for social distinction, the most vigorous of all in her love of family prestige, the most desirous that the Kane family should outshine every other***". Each proceeding word describing main heroine (*the most eager, the most vigorous, the most desirous*) Dreiser wrote by means of superlative form of the adjectives to increase the significance of her characteristic features.

For connecting sentences or separate parts of it (by mostly connectives or prepositions) Dreiser used another syntactical stylistic device of polysyndeton. E.g.: "***There were Robert, and Amy, and Louise, and Midgely — all making for the Pullman cars in the rear***". In this utterance conjunction "and" is used as polysyndeton. It stresses close connection between each proceeding person - Robert - Amy - Louise - Midgely.

A figure of speech known as an ellipsis is when a word or words are omitted that are grammatically necessary but do not make sense. The context hints at the missing words. This reception is utilized quite a bit in the novel because character dialogues are an essential component of any tale. This tool is used to simulate colloquial speech, to portray an internal monologue or stream of consciousness, and to demonstrate a speech domain in which a person does not need to follow grammar rules in order to formulate a remark. Ellipsis can express the narrator's emotional condition.

E.g.: "***Don't dance. Won't dance, you mean. You're getting too lazy to move***". The first and the second sentences in the above example are elliptical, as the subject of the sentence and auxiliary verbs are omitted.

Dreiser built his writing basically on wide-spread syntactical stylistic device called represented speech. Represented speech is a stylistic device combining characteristic features of direct and indirect speech.

E.g.: "***The papers had stated that they would spend their honeymoon in Japan. Their honeymoon! Her Lester! And Mrs. Gerald was so attractive.***"

She could see her now — the new Mrs. Kane — the only MRS. Kane that ever was, lying in his arms. He had held her so once. He had loved her. Yes, he had! There was a solid lump in her throat as she thought of this. Oh, dear!” [8, p. 58].

Introducing represented speech into his narration Dreiser creates the effect of hero’s immediate presence and participation.

Represented speech takes considerable part of Dreiser’s narration as the syntactical stylistic device – question-in-the-narrative.

Questions are asked by one person and are expected to be replied by another. Questions are both structurally and semantically one of the sorts of sentences. In essence, questions are a part of spoken language and presume the presence of an interlocutor, hence they are frequently used in conversation. The asker is regarded as lacking knowledge of the response.

Question-in-the-narrative is a stylistic trick that alters the genuine essence of a question. There is no a chapter in “Jennie Gerhardt” where we can not find an example of these syntactical stylistic device.

E.g.: *“Was she as good as Jennie? That was the question which always rose before him. Was she as kindly? Wasn’t she deliberately scheming under his very eyes to win him away from the woman who was as good as his wife? Was that admirable? Was it the thing a truly big woman would do? Was she good enough for him after all? Ought he to marry her? Ought he to marry any one seeing that he really owed a spiritual if not a legal allegiance to Jennie? Was it worth while for any woman to marry him?”* [8, p. 55].

A question-in-the-narrative is asked and answered by the same person in “Jennie Gerhardt,” who is typically the author. Dreiser often digresses from the thread of narration to reveal his personages attitude and state. It helps readers to understand main personages’ inner world and sympathize them.

A rhetorical question is a figure of speech that has the form of a query but is asked more for effect than for eliciting a response. Such formulations can be seen in the thoughts of the main heroine Jennie Gerhardt: *“Who would have her to wife knowing her history?”* [8, p. 14], and in the direct speech of Lester Kane: *“Want to kiss me for old times’ sake?”*. These inquiries don’t need an answer. The heroes ask themselves such questions or state the obvious in the form of a query.

Conclusion

The intonation used has a unique relationship with structural syntactical stylistic devices. The interdependence between intonation and syntactical properties of the sentence, according to Prof. Simbolin, can be expressed as follows: the stronger the intonation, the weaker grow the obvious syntactical relations (also to complete disappearance) [10,p. 65].

The syntax plays a significant role in defining the style of any work as well as the style of any author. One of the foundational tools of literary creativity is the syntactic structuring of speech. In the course of stylistic analysis of the novel "Jennie Gerhardt", numerous syntactic devices and expressive means were found. Most frequently the writer makes an abundant use of such expressive means and stylistic devices as enumeration – 108, repetition – 42, inversion – 37 and question-in-the-narrative – 31. It was also revealed detached constructions – 22, antithesis – 13, ellipsis – 12, represented speech – 10, polysyndeton – 10, climax – 7 and chiasmus – 5. As it can be observed from the Table 1, enumeration sums up 36.4% of all syntactical stylistic devices found in "Jennie Gerhardt", whereas the least number demonstrates chiasmus with 1.7%. If the writer used repetition to highlight his character who is experiencing intense emotions, the inversion gave author's language additional emotional depth and expressiveness. While parallelism helps the author to emphasize a statement's communicative and expressive value, enumeration allude to how the scenery is constantly changing. If antithesis was used by Dreiser to increase the significance of the statement by comparing different notions and objects, climax was used to describe the characters' personalities to gradually build emotional tension or significance in their sentences. Polysyndeton was used to stress close connection between each proceeding person, while ellipsis is used to express the narrator's emotional condition. The figure of speech known as represented speech helps Dreiser to create the effect of hero's immediate presence and participation. If a question-in-the-narrative helps the writer to depict main personages' inner world and sympathize them, a rhetorical question is used to convince the audience to align with an obvious answer.

REFERENCES

- [1] Verma G., Srinivasan B.V. A lexical, syntactic, and semantic perspective for understanding style in text // Journal ArXiv: Volume.1909.08349. – A curated research-sharing platform. Cornell., 2019. P.1–9. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1909.08349>
- [2] Jacobson R. Linguistics in Relation to other Sciences. Volume II Word and Language. Berlin., New York: De Gruyter Mouton. 2010. P. 655-696. <https://doi.org/10.1515/9783110873269.655>
- [3] Foster Brian. The changing English language. London: Macmillan, 1990. 264 p.
- [4] Sebeok T.A. et al. Style in Language. 7th printing ed. Cambridge: MIT Press, 1978. 470 p.
- [5] Warner A. A Short Guide to English Style. London: Oxford University Press, 1975. 198 p.

[6] Galperin I. R. English stylistics //Moscow, Russia: Librokom. 2014. 400 p.

[7] Sosnovskaya V.B. Analytical Reading. Moscow, 1974. 52p.

[8] Dreiser Theodore. Jennie Gerhardt. Moscow: Progress Publisher, 1992. 448 p.

[9] Iskakova G., Kosta P., Berdibay S., Kabykenovich S.A. & Raushan, K. Ways to express the author's modality in Kazakh, Kyrgyz and English fiction works. Homeros, 4 (2), 2021. PP. 105–106. <https://doi.org/10.33390/homeros.4.2.05>

[10] Simbolon I. S. An Analysis of Naturalism as Reflected in Theodore Dreiser's An American Tragedy. PhD thesis. Universitas Sumatera Utara. Indonesia. 2019. P. 65–66.

Т. ДРАЙЗЕРДІҢ «ДЖЕННИ ГЕРХАРДТ» РОМАНЫНЫҢ СИНТАКСИСТІК СТИЛИСТИКАЛЫҚ ТАЛДАУЫ

Карабаева Л.К.¹, Байтенова А.А.², Белгибаева Г.А.³,

*Жусубалина Ж.М.⁴

¹ Педагогика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы,
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті,
Шымкент, Қазақстан, e-mail: laura-010@mail.ru,

² аға оқытушы, Шымкент университеті, Шымкент, Қазақстан,
e-mail: a.baitenova71@mail.ru,

³ магистр, аға оқытушы, Шымкент университеті, Шымкент, Қазақстан,
e-mail: gulnurbelgibaeva@mail.ru,

*⁴ магистр, аға оқытушы, Шымкент университеті, Шымкент, Қазақстан,
e-mail: zhusubalinazh@gmail.com

Андатпа. Бұл мақаланың мақсаты – Теодор Драйзердің “Дженни Герхардт” романында қолданылатын синтаксистік стилистикалық әдістерді сипаттау. Бұл зерттеу мазмұнды талдау әдісін қолдану арқылы жүргізілді. Деректер көзі ретінде Теодор Драйзердің “Дженни Герхардт” романы алынды. Деректерді талдауға сүйене отырып, Теодор Драйзердің романында инверсия, параллелизм, шарықтау шегі, қайталау, асиндетон, риторикалық сұрақ және баяндаудағы сұрақ сияқты синтаксистік стилистикалық құралдардың бірнеше түрі қолданылады. “Дженни Герхардт” романының авторы жиі қолданатын синтаксистік стилистикалық құрал – тізбектеп шығу, ал ең аз қолданылатын әдістер – шарықтау шегі. Шығармада тізбектеуді қолдану арқылы, жазушы әңгіменің мазмұнына оқырманның назарын аудара алады.

Мақалада зерттелетін мәселенің өзектілігі оның жеткіліксіз дамуымен және қазіргі тіл әлеміндегі стилистиканың рөлінің маңыздылығымен байланысты. Лингвистикалық әдебиеттің көптеген шолулары көрсеткендей, стилистика тәуелсіз зерттеулердің объектісіне өте сирек айналған, ал жеке автордың (атап айтқанда, Теодор Драйзердің “Дженни Герхардт”) шығармашылығына ешқашан назар аударылмаған. Бұл романның оның алғашқы шығармаларының бірі болғандығынан және оның басқа шығармасымен салыстырғанда (“Американдық трагедия”) оқырмандар арасында әлдеқайда аз танымал болғандығынан туындауы мүмкін.

Біздің зерттеуіміздің мақсаты – Теодор Драйзердің “Дженни Герхардт” романында кездесетін синтаксистік экспрессивті құралдар мен стилистикалық әдістерді, олардың автордың жазу стилін қалыптастырудағы рөлін зерттеу, анықтау және талдау.

Біздің зерттеуіміздің теориялық құндылығы автордың Теодор Драйзердің “Дженни Герхардт” шығармасының стилистикалық ерекшеліктеріне үндеуімен анықталады.

Зерттеудің практикалық мәні бар: оны лексикология, стилистика, ағылшын тілінің практикалық курсына білім беру және зерттеу бағдарламаларын әзірлеуде, жазу дағдыларын жетілдіруде, тілді практикалық үйренудің сөздіктерін құрастыруда сәтті қолдануға болады және бұл ағылшын тілін жақсы түсінуге әкеледі.

Тірек сөздер: стилистика, синтаксистік стилистикалық әдістер, талдау, қайталау, инверсия, сөз орамы, мәнерлілік, автор, кейіпкер

СТИЛИСТИКО-СИНТАКСИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РОМАНА

Т. ДРАЙЗЕРА «ДЖЕННИ ГЕРХАРДТ»

Карабаева Л.К.¹, Байтенова А.А.², Белгибаева Г.А.³,

* Жусубалина Ж.М.⁴

¹ кандидат педагогических наук, старший преподаватель,
Южно-Казахстанский государственный педагогический университет,
Шымкент, Казахстан, e-mail: laura-010@mail.ru,

² старший преподаватель, Шымкентский университет, Шымкент,
Казахстан, e-mail: a.baitenova71@mail.ru,

³ магистр, старший преподаватель, Шымкентский университет,
Казахстан, Шымкент, e-mail: gulnurbelgibaeva@mail.ru,

⁴ магистр, старший преподаватель, Шымкентский университет,
Шымкент, Казахстан, e-mail: zhusubalinazh@gmail.com

Аннотация. Целью данной статьи является описание синтаксических стилистических приемов, используемых в романе

Теодора Драйзера “Дженни Герхардт”. Это исследование было проведено с использованием метода контент-анализа. В качестве источника данных был взят роман Теодора Драйзера “Дженни Герхардт”. Основываясь на анализе данных, можно сделать вывод, что в романе Теодора Драйзера используется несколько типов синтаксических стилистических приемов, таких как: инверсия, параллелизм, кульминация, повторение, асиндетон, риторический вопрос и вопрос в повествовании. Чаще всего используемый автором романа “Дженни Герхардт” синтаксический стилистический прием – это перечисление, а наименее часто используемые приемы – кульминация и хиазм. Используя перечисление в произведении, писатель может привлечь внимание читателя, чтобы сосредоточиться на содержании повествования.

Актуальность исследуемой проблемы в данном исследовании связана с ее недостаточной разработанностью и важностью роли стилистики в современном языковом мире. Как показывают многочисленные обзоры лингвистической литературы, стилистика значительно чаще становилась объектом независимых исследований, тогда как творчеству отдельно взятого автора (в частности, “Дженни Герхардт” Теодора Драйзера) почти никогда не уделялось внимания вообще. Это может быть вызвано тем фактом, что роман был одним из его ранних произведений и пользовался гораздо меньшей популярностью у читателей по сравнению с другим его произведением – “Американская трагедия”.

Цель нашего исследования – изучить, определить и проанализировать синтаксические выразительные средства и стилистические приемы, встречающиеся в романе Теодора Драйзера “Дженни Герхардт”, их роль в формировании стиля письма автора.

Практическая ценность исследования заключается в том, что результаты анализа могут быть успешно использованы при разработке образовательных и исследовательских программ по лексикологии, стилистике, в практическом курсе английского языка, для улучшения навыков письма, для составления словарей для практического изучения языка, и это приведет к лучшему пониманию английского языка.

Ключевые слова: стилистика, синтаксические стилистические приемы, анализ, повтор, инверсия, фигура речи, выразительность, автор, персонаж

Статья поступила 16.12.2022

ӘОЖ 81'27

XFTAP 16.21.27

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.009>

ШЫҒЫС АЙМАҚТАҒЫ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ФАКТОРДЫҢ ТІЛДІК АХУАЛЫНА ӘСЕРІ

*Қапалбек Б.С.¹, Орынғазы Ә.М.²

¹Ф.ғ.к., доцент, Мемлекеттік тілді дамыту институты,
Алматы, Қазақстан, e-mail: zhomart_til@mail.ru¹,

²доцент, Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан,
e-mail: abutalip65@mail.ru²

Аңдатпа. Көптілді мемлекетте тілдердің қолданылуының өзіндік ерекшеліктері бар. Мұндай мемлекеттердегі тілдік жағдай тілдерді қолдануға әртүрлі факторлардың әсер етуі нәтижесінде қалыптасады. Мәселен, Қазақстан Республикасында қазақ тілі мен орыс тілінің қалыптасуына тарихи, саяси, географиялық, экономикалық, демографиялық факторлар әсерін тигізді. Бұл экстралингвистикалық факторлардың барлығы бір-бірімен тығыз байланысты. Осы мақалада қарастырылып отырған демографиялық фактор республиканың тарихи дамуының әртүрлі кезеңдерінде тілдік жағдайдың қалыптасуына, мемлекеттік тілдің, орыс тілінің және басқа этностардың тілдерінің жұмыс істеуіне әсер етеді.

Мақаладағы зерттеу тақырыбымыздың ғылыми жаңалығы – Қазақстанның шығыс өңіріндегі тілдік ахуалдың дамуына елеулі әсер еткен маңызды факторлардың бірі демографиялық фактор жеке қарастырылады.

Тілдік жағдайды зерттеудің теориялық негіздерін шетелдік және қазақстандық әлеуметтік лингвистердің еңбектері, тіл саясаты бойынша заңнамалық және нормативтік құжаттар, халық санағының деректері, демографтардың жұмыстары және т. б. құрайды.

Зерттеудің ғылыми-практикалық маңыздылығы қазіргі Қазақстан аумағын әлеуметтік-лингвистикалық аймақтарға бөлу және әр өңірдің тілдік жағдайына қарай мемлекеттік және басқа тілдердің дамуына атсалысу.

Мақалада: талдау, синтез, салыстырмалы әдіс, статистикалық әдіс, бақылау және т. б. ғылыми әдістері қолданылады.

Зерттеу нәтижелері ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізуде, жоғары оқу орындарында дәріс оқуда және әлеуметтік лингвистика, я жалпы тіл білімі бойынша семинар сабақтарын өткізуде, дипломдық

жұмыстарды, магистрлік және докторлық диссертацияларды жазуда пайдаланылады.

Мақала авторлары көлемді статистикалық материалды пайдалана отырып, демографиялық деректерге сүйеніп, шығыс өңіріндегі тілдік ахуалдың сыртқы және ішкі көші-қон процестеріне байланысты ерекшеліктері бар екенін көрсетті. Этникалық топтардың қоныс аударуы қазақ тілінің титулды ұлт тілі ретіндегі әлеуметтік қызметтерінің дамуына кері әсерін тигізді. Халықтың құрамында орыстілді этностардың басым болуы орыс тілінің әлеуметтік қызметтерінің дамып, кеңеюіне ықпал етті. Посткеңестік кезең орыстар, немістер, украиндар, белорустар сияқты этностардың өңірден кетуі, қазақтардың шет елдерден келуімен сипатталады. Экономикалық тұрақсыздық ауыл тұрғындарын тұрақты табыс іздеп ірі елді мекендерге көшуге мәжбүр етеді. Демографиялық процестердің құрамдас бөліктерінің бірі халықтың табиғи өсімі: туу және өлім көрсеткіштері.

Тілдік жағдай қоғамдық өмір салаларындағы тілдер функцияларының көлемінің өзгеруіне алып келеді. Мәселен, аймақтағы білім беру саласында мемлекеттік және орыс тілдері басым тілдер ретінде көрсетілген.

Тірек сөздер: мемлекеттік тіл, тілдік жағдай, тіл саясаты, аймақтық аспект, демографиялық фактор, сыртқы көші-қон, ішкі көші-қон, тілдің әлеуметтік функциялары, тілдік қызмет

Негізгі ережелер

Тілдің аман сақталуы мен дамуының кепілі түрлі өмір салаларында қолданылуынан көрінеді. Аймақты зерттеудің негізгі мәселелерінің бірін тілдің қоғамдық қызметін қарастыру құрайды. Тілдердің қоғамда қызмет ету ахуалының объективті көрсеткіштеріне мынадай әлеуметтік лингвистикалық белгілер жатады: 1.Тілдердің қоғамдық қызмет көлемі (жүктемесі). 2.Қызмет ету аясы. 3.Тілдердің қолданылатын өмір салалары. Сондықтан аймақтағы тілдердің қызметтік жүктемелері жан-жақты талданып, мемлекеттік тіл – қазақ тілінің болашақтағы даму қарқынына жорамал берілуі керек. Осыған байланысты экстралингвистикалық факторларды, оның ішінде тілдік ахуалдың қалыптасуына, мемлекеттік тілдің және басқа да тілдердің өңірлік аспектіде қолданылуына ықпал ететін демографиялық факторды зерделеу маңыздылыққа ие болады.

Кіріспе

Көпұлтты мемлекеттердегі тілдік ахуал саяси, тарихи, экономикалық, географиялық, демографиялық сияқты түрлі факторларға

тікелей байланысты қалыптасады. Барлық аталған факторлар өзара тығыз байланысты, алайда жеке алынған әрбір фактор тілдік ахуалдың қалыптасуына, қоғамдағы тілдердің қолданылуына елеулі ықпал етуі мүмкін.

Қазақстан Республикасындағы тілдік ахуал барлық осы факторларға байланысты өзгерістерге ұшырады. Қазақстан өңірлерінде тілдік жағдай елде болған өзгерістерге сәйкес өзгерді. Бұл орайда өңірлердегі халық санына да, өңірлік аспектідегі тілдік жағдайға да әсер еткен демографиялық фактор да ерекше рөл атқарады.

Шығыс өңірдегі тілдік жағдайды қарастыра отырып, ең алдымен тарихи және саяси факторлар халық құрамының сандық және этникалық жағынан қалыптасуы мен дамуында белгілі рөл атқарғанын атап өткен жөн.

Социолінгвистикалық аспектіде Қазақстандағы тілдік ахуалды зерттеумен танымал социолінгвистер Б. Хасанұлы, Э.Д. Сүлейменова, М.М. Копыленко, З.К. Ахметжанова, С.Ж. Баяндина және т.б. айналысқан, өңірлік аспектіде ғалымдар: А. Абасилов, Қ. Текжанов, Б. Бияров, Б. Қапалбеков, С. Асанбаева және т.б.

Шығыс Қазақстанның демографиялық процестерін зерттеуді Г.Т. Аймағамбетова, А.Н. Алексеенко, М.Г. Ескендіров, О.В. Игнатьева, А.С. Жанбосынова, А.Т. Маутканова, А.С. Уалтаева жүргізген. Шығыс аймақ бойынша демографиялық проблемалардың қазіргі заманғы процестері социолінгвистикалық аспектіде Б.Н. Бияровтың жұмыстарында көрсетілген [1].

Нәтижелер мен талқылау

Этнотіл жағдайын және халық санының динамикасы бойынша статистикалық деректерді зерделеу мақсатында республикада өткізілген халық санағының деректеріне талдау жүргізілді. Төмендегі кестеге назар аударсақ, қазақтардың үш санақ аралығындағы өсімін байқауға болады. Айталық, Шығыс аймағында мемлекетқұрушы ұлт 1999 жылғы санақта аймақ халқының 48,5% құраса, одан кейінгі 2009 жылғы халық санағында барлық аймақ тұрғындарының 53,9% құраған. Басқаша айтқанда он жылда қазақтар 21229 адамға көбейгенін көруге болады [2]. Ал соңғы 2021 жылғы санақта қазақтардың саны тағы да 74899 адамға өсіп, аймақ халқының 61,5 пайызын құрап отыр .

1-ші кесте. Шығыс аймаққа жататын облыстардағы халықтың 1999 және 2021 жылдар аралығындағы демографиялық ахуалы

Басқалар	Украиндар	Тағарлар	Немістер	Орыстар	Қазақтар	Барлығы	Этностар	
							Саны	%
20878	15696	24506	32141	694705	743098	1531024	1999 ж	
1,4	1,0	1,6	2,1	45,4	48,5	100		
19391	12952	22981	22147	631957	745984	1455412	2004 ж	
1,4	0,9	1,6	1,5	43,4	51,2	100		
18974	11958	22407	20563	608853	748425	1431180	2006 ж	
1,3	0,9	1,6	1,4	42,5	52,3	100		
18947	11615	22256	20471	600073	751151	1424513	2007 ж	
1,3	0,9	1,6	1,4	42,1	52,7	100		
18765	10806	21967	20079	581820	764327	1417764	2009 ж	
1,4	0,8	1,5	1,4	41,0	53,9	100		
14031	3117	15653	12383	479327	839226	1363797	2021 ж	
1,0	0,2	1,1	0,9	35,1	61,5	100		

Кестеден көрініп тұрғандай, санақ кезеңінде қазақ халқының саны 743098 (48,5%) адамнан 839226 (61,5%) адамға дейін өсті, орыс этносының өкілдері 694705-тен (45,4%) 479327-ге (35,1%) дейін азайды. Неміс халқының 32141-ден (1,6%) 12383-ке (0,9%) дейін қысқаруы

жалғасуда. Украиндар саны 15696-дан (1,0%) 3117-ге (0,2) дейін күрт қысқаруда. Татар халқы өкілдерінің айтарлықтай азаюы: 24506-дан (1,6%) 15653-ке (1,1%) дейін. Басқа этностардың үлес салмағы 1,4% -дан 1,0% -ға дейін қысқарады.

Демографиялық процестердің тілдердің қолданылуы мен дамуына әсерін зерттеу соңғы онжылдықтарда шығыс өңірі бөлінісінде өзекті болып қалған проблемалармен алдын ала айқындалған: халық санының азаюы, облыстан басқа өңірлер мен мемлекеттерге кететіндердің көбеюі, халықтың жас сәйкессіздігі.

Сыртқы көші-қон. Көші-қон процестерін зерделеу Қазақстанның тарихи дамуында өткен ғасырдың 20-40 жылдары Қазақстанға көші-қон негізінен РКФСР-ден болғанын көрсетеді. Бұл, бір жағынан, экономикалық алғышарттарға байланысты, себебі ұжымдастыру мен индустрияландыру процестері қосымша еңбек ресурстарын талап етті, екінші жағынан, бұл саяси фактормен түсіндіріледі: этностардың Қазақстанға күштеп қоныс аударуы. Ұлттық статистика бюросының 1999 және 2021 жылдар аралығындағы халық санағының деректері бойынша. Егер 20-шы жылдары көші-қон қазақ халқына қатысты болса, қазақтар 1921-2022 жылдардағы ашаршылық салдарынан қоныс жерлерін тастап, кейін туған жерлеріне қайтып келсе, XX ғасырдың 30-шы жылдарында көші-қон басқа халықтарға да қатысты болды.

Статистикалық мәліметтерге сүйенсек, Семей облысында 1920 жылдан 1926 жылға дейін халық саны артып келеді: қазақтар 565,9 мың адам 714,6 мың адамға дейін, орыстар 380,4 мың адамнан 398 мың адамға дейін, украиндар 68,5 мың адамнан 140,2 мың адамға дейін, татарлар 14,4 мың адамнан 18,8 мың адамға дейін, немістер 7,8 мың адамнан 11,8 мың адамға дейін.

Халықтың Қазақстанға көшіп-қонуының белсенді процестері XX ғасырдың 30-жылдарында байқалады. 1935 жылы Ленинград облысынан (қазіргі Санкт-Петербург) 30 мың тұрғын жер аударылды. 1936 жылы Украинадан 25 мыңнан астам поляктар мен немістер Қазақстанның солтүстік және шығыс облыстарына көшірілді. Ал Амур өңірінен Қазақстанға және Орта Азияға 20141 корейлер отбасы қоныс аударды [3].

Осылайша, орыс тілінде сөйлейтін адамдардың есебінен халықтың көбеюі орын алып отырғанын көріп отырмыз, бұл, сәйкесінше, қазақ тілінің әлеуметтік функцияларының қысқаруына әкеліп соғады, керісінше, өмірдің барлық саласында пайдаланылатын орыс тілінің қоғамдық функцияларының кеңеюі болып отыр.

Қазақстанның шығыс өңірінен халықтың кетуі қайта құру жылдары мен құрылыстан кейінгі уақытқа келеді. 1989 және 2019 жылдардағы статистикалық деректерді салыстырмалы талдау шығыс өңірі бойынша осы кезеңде мынадай серпін байқалатынын көрсетеді: қазақ этносының 687879 адамнан (38,92%) ұлғаюы 834787 адамға дейін (60%), этностар санының қысқаруы: орыстар – 914424-тен (51,74%) 496557-ге (36%) дейін, немістер – 66924-тен (1,58) 12887-ге (0,93%) дейін, украиндар – 9085-тен 1084-ке (0,08%) дейін. Соңғы онжылдықтарда сыртқы көші-қон процестерінің төмендеуі байқалады. Осылайша, 2014 жылы өңірге келгендер мен одан кеткендердің сандық арақатынасы 79% -ға жуық және 74% -ды, орыстар – 18% -дан астам және 23% -ды құрайды. Шығыс өңірге алыс шетелдерден қазақтардың 84% -ы, орыстардың 7,9% -ы, немістердің 4,3% -ы келді. Бұрынғы КСРО мемлекеттерінен келгендердің төрттен үшін орыстар құрайды, ал қазақтардың үлесі бар болғаны 9% құрайды [4].

Осы жылы өңірден көшкендердің 91% -дан астамы орыстар, ал алыс шетелдерге орыстардың үлес салмағы 48,8% -ды, немістердің 31,7% -ын, қазақтардың 12,2% -ын құрады.

Ішкі көші-қон. Халықтың ішкі көші-қоны ең алдымен, әсіресе ауылдық жерлерде жұмыссыздықты туғызған тұрақсыз экономикалық жағдайға байланысты. Еңбекке қабілетті халық ірі елді мекендерге, қалалар мен аудан орталықтарына көшеді. Осылайша, Шығыс өңірінің демографиялық факторы үшін урбанизация процесі маңызды болып табылады, мысалы, жетпісінші жылдардың соңында қала халқының өсуі 16% -дан астам, сексенінші жылдардың аяғында – 20% -дан астам болды.

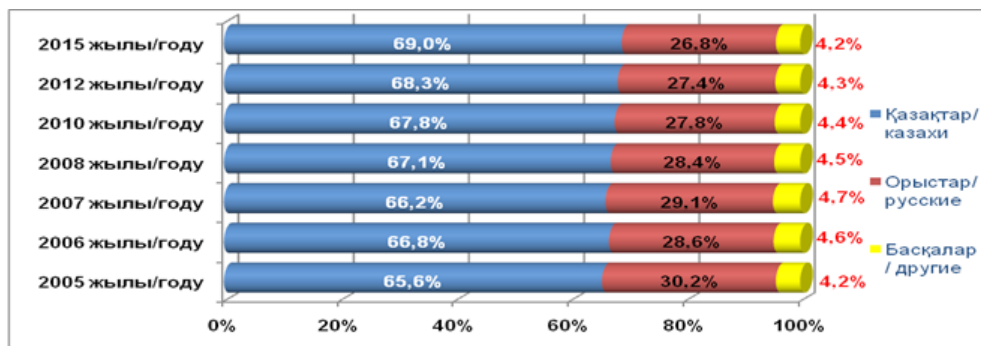
Облыстағы жұмыссыздардың негізгі бөлігін 20 мен 40 жас аралығындағы халық құрайды. Бұл көрсеткіштен олардың көші-қон деңгейінің жоғарлауына бірден бір ықпал етуші топ екенін көреміз. 2012 жылдың аяғында қалалық жерлердегі жұмыссыз халық санының 59,4%-ын 20 мен 40 жас аралығындағы жұмыссыздар құраса, ауылдық жерлерде ол 50%-ды көрсетеді. Қалалық жерлердегі жұмыссыздардың басым бөлігі облысаралық және республикаралық көші-қонға түссе, ауылдық елді-мекендердегі жұмыссыздар аймақтағы өндірісті орталықтарға тартылып, облыс ішіндегі көші-қонның күшеюіне жағдай жасайды. Бұл үрдіс қалалық жерлерге қоныс аударушылар қатарының алдағы уақытта да бәсеңдемейтінін айқындайды. Жалпы облыстың ауылдық жерлеріндегі халықтың 60 пайыздан астамын қазақ ұлтының құрайтынын ескерсек келер жылдары қалаларға бет алатын мигранттардың басым көпшілігінің титулды ұлт өкілдерінің болатынын болжауымызға болады.

Сондай-ақ, жұмыссыздық халықтың табиғи өсіміне де өз әсерін тигізеді. Жұмыспен қамтылмағандардың 71,3%-ы қала халқының үлесіне тисе, 28,7% ауылдық жерлердің үлесіне келеді. Халықтың жұмыспен қамтылмауы, жұмыссыздық деңгейінің жоғарлауы нуклеарды (1 балалы) жанұялардың өсуіне әкеп соғады. Қалалық жерлердегі жұмыссыздық көбінде жаңадан келіп қоныстанған тұрғындардың арасында жоғары болып отыр. Қоныс аударушылардың құрамында қазақтардың көп болуы олардың туу үрдісінің төмендеп кету қаупінің бар екенін жоққа шығармайды.

Туу және өлім-жітім процестері облыстағы халық санына да әсер етеді. Ұлттар бөлінісінде халықтың табиғи өсімі айтарлықтай дәрежеде титулдық ұлтқа тән. Мысалы, 1970 жылы 1959 жылмен салыстырғанда қазақтар көбейіп, қазақтардың үлес салмағы 32,2%, ал 1879 жылы 36,0% құрады.

Облыста 1 жасқа дейінгі сәбилер өлімі жоғары деңгейде қалып отыр. Жыл басындағы деректерге сүйенсек 1 жасқа дейінгі түрлі себептерден шетінеген сәбилер 15%-ні құрайды. Мұндай өлім көрсеткішінің деңгейіне ересек халық тек 45–49 жас мөлшерінде ғана жетеді. Аталмыш деректер 1 жасқа дейінгі сәбилердің өлімі аймақ тұрғындарының өлім көрсеткішінің 2 пайызын құрайды. Перинаталдық және туғаннан кейінгі уақытта көрсетілген сапасыз медициналық көмек бұл құбылыстың өсуіне жағдай жасап отыр.

Қорытындылай айтсақ, демографиялық жағдай қоғамдағы саяси-әлеуметтік және экономикалық ахуалға ғана әсер етіп қоймай, сонымен қатар этнотілдік қатынастарға да елеулі өзгерістер әкеледі.

1-сурет. - Қазақстанның шығыс өңіріндегі туу қарқыны

Облыстағы жұмыссыздардың негізгі бөлігін 20 мен 40 жас аралығындағы халық құрайды. Бұл көрсеткіштен олардың көші-қон деңгейінің жоғарлауына бірден бір ықпал етуші топ екенін көреміз.

2012 жылдың аяғында қалалық жерлердегі жұмыссыз халық санының 59,4%-ын 20 мен 40 жас аралығындағы жұмыссыздар құраса, ауылдық жерлерде ол 50%-ды көрсетеді. Қалалық жерлердегі жұмыссыздардың басым бөлігі облысаралық және республикаралық көші-қонға түссе, ауылдық елді-мекендердегі жұмыссыздар аймақтағы өндірісті орталықтарға тартылып, облыс ішіндегі көші-қонның күшеюіне жағдай жасайды. Бұл үрдіс қалалық жерлерге қоныс аударушылар қатарының алдағы уақытта да бәсеңдемейтінін айқындайды. Жалпы облыстың ауылдық жерлеріндегі халықтың 60 пайыздан астамын қазақ ұлтының құрайтынын ескерсек келер жылдары қалаларға бет алатын мигранттардың басым көпшілігінің титулды ұлт өкілдерінің болатынын болжауымызға болады.

Сондай-ақ, жұмыссыздық халықтың табиғи өсіміне де өз әсерін тигізеді. Жұмыспен қамтылмағандардың 71,3%-ы қала халқының үлесіне тисе, 28,7% ауылдық жерлердің үлесіне келеді. Халықтың жұмыспен қамтылмауы, жұмыссыздық деңгейінің жоғарлауы нуклеарды (1 балалы) жанұялардың өсуіне әкеп соғады. Қалалық жерлердегі жұмыссыздық көбінде жаңадан келіп қоныстанған тұрғындардың арасында жоғары болып отыр. Қоныс аударушылардың құрамында қазақтардың көп болуы олардың туу үрдісінің төмендеп кету қаупінің бар екенін жоққа шығармайды.

Шығыс өңірдің демография процестері облыстың экономикалық, әлеуметтік жағдайына, қоғамдық өмір салаларына, оның ішінде тілдік жұмыс істеуіне әсер етеді. Мұны білім беру саласындағы тілдердің қолданылуы мысалында қарастырайық. Республиканың әлеуметтік-коммуникативтік кеңістігінде негізінен екі тіл басым болғандықтан, талдау осы екі лингвонимдер бойынша жүргізіледі.

Білім беру саласында оқыту мен тәрбиелеу тілі маңызды болып отыр.

Мектепке дейінгі білім беру мен тәрбиелеу саласы. 2011-2012 жылдары ШҚО-да балабақшалардың саны 143, оның ішінде 56 қазақ тілінде, 50 қазақ және орыс тілдерінде, 37 орыс тілінде бала тәрбиелеген, бұл ретте қазақ топтарында – 3 мыңнан астам, орыс топтарында – 5 мыңнан астам бала тәрбиеленген.

Орта білім беру саласы. Осы жылдары облыста 718 мектеп жұмыс істеді: қазақ тілінде оқытатын 366 мектеп, бұл 51%, 176 аралас мектеп және орыс тілінде оқытатын 176 мектеп; оқушылардың 54% -ы мемлекеттік тілде оқыды. Орта кәсіптік білім беру саласы. 1990-1991 оқу жылында шығыс өңірдегі колледждерде оқушылардың 90% -дан астамы орыс тілінде, ал 8,65% -ы қазақ тілінде білім алды. 2011-2012 оқу жылында 44 орта-кәсіптік білім беру мекемесінде студенттердің 48% орыс тілінде оқыды

Жоғары білім беру саласы. Шығыс өңірде жоғары оқу орындарында 2006-2007 оқу жылында студенттердің 60% -дан астамы орыс тілінде, студенттердің 33,2% -ы қазақ тілінде оқыды. 2009-2010 оқу жылында 2006-2007 оқу жылымен салыстырғанда қазақ тілінде білім алушылардың пайызы 39,6-ға дейін өседі.

Қазақстанда үш тілде білім беру жүзеге асырылуда. Шығыс өңірінде бұл маңызды мәселені шешу шаралары қолға алынуда. Өңірде үштілділіктің енгізілуін зерттеп, бүгінгі тілдік ахуалға шынайы баға берген элеуметтанушылар социологиялық сауалнама нәтижесінде тұрғындардың үштілді білім беру мәселесіне көзқарасы анықталғанын айтады.

Халықтың басым бөлігі көптілді білім беруді енгізуге оң көзқараспен қарайды, дегенмен осыған байланысты мәселелердің қатарында білікті педагог кадрлардың жетіспеушілігі, материалдық-техникалық базаның әлсіздігі, тиісті әдіснамалық тұжырымдаманың және әдістемелік қамтамасыз етудің жоқтығы атап өтіледі.

Қорытынды

Тіл үнемі жаңарып, дамып отыратын құбылыс болғандықтан қоғамда әр кезеңде әртүрлі проблеманы алға тартары заңдылық. Еліміздегі және оның шығыс аймағындағы қазіргі тілдік ахуалының сипатын негізге алатын болсақ, мемлекеттік тіл қоғамның бірқатар салаларында басымдыққа ие болып, өміршеңдігін сақтап қана қоймай дамып келе жатқаны байқалады. Ал кейбір салаларда әлі де нормативтік-құқықтық мәртебесіне лайық деңгейде өз мәртебесіне сай қолданылмай келеді. Сондай-ақ ғылым, сот ісі, ақпараттық технология, денсаулық, бизнес, қаржы секторында даму көрсеткіші әлі төмен деңгейде қалып отыр. Сондықтан аталған салалардағы мемлекеттік тілдің қолданыс аясын кеңейту бүгінгі күннің өзекті мәселесі болып табылады.

Қоғамда мемлекеттік тіл төңірегінде қордаланған мәселелер азаматтық қоғам тарапынан белсенді түрде көтерілуде. Ең көп талқыланатын мәселелердің біріне арқау болған – халыққа қызмет көрсету орындарындағы (сауда, тамақтану, техникалық қызмет көрсету т.б.) мемлекеттік тіл проблемасы. Мәселеге мән беріп, шешу жолдарының жаңа тетіктерін қарастырық керек. Мысалы, қаржы секторындағы барлық базалар орыс тілінде жүргізілуде. Бұл елімізге экономикалық, заң, қауіпсіздік тұрғысынан да қауіп төндіреді. Сол себепті қаржы секторындағы барлық электрондық базалардың мемлекеттік тілдегі нұсқасын іске қосу мәселелері нақты шешуді қажет етеді.

Сондай-ақ мемлекеттік тілді дамытуға және тілдің тазалығын қорғауға, сондай-ақ әдеби тіл нормаларын сақтамаудың, қазақ тілінің

жарнамадағы, қоғамдық тамақтандыру объектілеріндегі лексикалық және грамматикалық ережелерін бұзудың алдын алуға жұртшылықтың қатысуын қамтамасыз ету және жедел шаралар қабылдау мақсатында жергілікті жердегі уәкілетті органдарды тарту қажет. Олар жергілікті тілші-ғалымдарды, белсенді азаматтарды осы мәселелерді оң бағытта шешуге қаржыландыру арқылы тартылуы керек.

** Мақала 2021-2023 жылдарға арналған ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық жобалар бойынша гранттық қаржыландыру аясында жазылды. Зерттеуді Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (AP09259988 гранты).*

ӘДЕБИЕТ

[1] Бияров Б.Н. Қазақстанның шығыс өңірінің тілдік ахуалы// Егеменді Қазақстанда мемлекеттік тілдің дамуы мен қолданылуы. – Алматы, 2016.

[2] Абасилов А. Мемлекеттік тіл: әлеуметтік лингвистикалық проблемалары, оларды аймақтық тұрғыдан шешу жолдары. Монография. / А.Абасилов. – Алматы: Мемлекеттік тілді дамыту институты, 2021. – 191 бет.

[3] Алексеенко А.Н. Население Казахстана в 1926-1939 гг // Компьютер и историческая демография <http://new.hist.asu.ru/biblio/histdem/1.html>

[4] Кайгородцев А.А. Анализ демографических проблем восточного Казахстана// Вестник Казахстанско-Американского свободного университета, 2016 <https://articlekz.com/article/31268>

REFERENCES

[1] Bıyarov B.N. Qazaqstannıń şıǵıs öñiriniń tildik axwalı//Egemendi Qazaqstanda memlekettik tildiń damwı men qoldanılwı (Linguistic situation of the eastern region of Kazakhstan//Development and use of the state language in independent Kazakhstan). Almatı, 2016. [In Kaz.].

[2] Abasılov A. Memlekettik til: älewmettik lıngvıstikalıq problemaları, olardı aymaqtıq tuǵıdan şeşw joldarı. Monografiya (State language: sociolinguistic problems, ways to solve them from the regional level. Monograph.). / A.Abasılov. Almatı: Memlekettik tildi damıtw instıtıwtı, 2021. – 191 b. [In Kaz.].

[3] Alekseenko A.N. 1926-1939 jıldardaǵı Qazaqstan xalqı//Kompyuter jáne tarixi demografiya (Population of Kazakhstan in 1926-1939//Computer and historical demography) <http://new.hist.asu.ru/biblio/histdem/1.html>. [In Rus.]

[4] Kaygorodcev A.A. Şığıs Qazaqstanniń demografıyalıq problemaların taldaw (Analysis of the demographic problems of East Kazakhstan).// Qazaqstan-Amerıka erkin wñiversitetiniń habarşısı, 2016 [https:// articlekz.com/ article/31268](https://articlekz.com/article/31268) <https://articlekz.com/article/31268> [In Rus.]

ВЛИЯНИЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО ФАКТОРА НА ЯЗЫКОВУЮ СИТУАЦИЮ В ВОСТОЧНОМ РЕГИОНЕ

*Капалбек Б.С.¹, Орынгазы А.М.²

*¹К.ф.н., доцент, Институт развития государственного языка,

Алматы, Казахстан, e-mail: zhomart_til@mail.ru,

²К.ф.н., доцент, Алматы Менеджмент Университет,

Алматы, Казахстан, e-mail: abutalip65@mail.ru

Аннотация. Функционирование языков в полиязычном государстве имеет свои особенности. Языковая ситуация в таком государстве формируется в результате влияния различных факторов на использование языков. В Республике Казахстан на функционирование казахского языка и русского языков оказывали влияние исторический, политический, географический, экономический, демографический факторы. Все эти экстралингвистические факторы тесно взаимосвязаны между собой. Демографический фактор, который рассматривается в данной статье, в различные периоды исторического развития республики оказывал влияние на формирование языковой ситуации, на функционирование государственного языка, русского языка и языков других этносов.

Научная новизна темы исследования статьи заключается в том, что отдельно рассматривается демографический фактор как один из значимых факторов, оказавший значительное влияние на развитие языковой ситуации в восточном регионе Казахстана.

Теоретические основы изучения языковой ситуации составляют труды зарубежных и казахстанских социолингвистов, законодательные и нормативные документы по языковой политике, данные переписи населения, работы демографов и т.д.

Научно-практическая значимость исследования заключается в социально-лингвистическом зонировании территории современного Казахстана и разработке механизма развития государственного языка и других языков в зависимости от языковых условий каждого региона.

В статье использованы научные методы исследования: анализ, синтез, сопоставительный метод, статистический метод, наблюдение и т.д.

Результаты исследования могут быть использованы при проведении научно-исследовательских работ, в вузовской аудитории при чтении лекций и проведении семинарских занятий по социолингвистике, общему языкознанию, при написании дипломных работ, магистерских и докторских диссертаций.

Авторы статьи на большом статистическом материале провели анализ демографических данных, который показал, что языковая ситуация в восточном регионе имеет особенности, обусловленные процессами внешней и внутренней миграции. Внешняя миграция этносов осуществлялась вследствие экономических и политических процессов, характерных для всей республики в советское и постсоветское время. Переселение этносов оказало негативное влияние на развитие социальных функций казахского языка как языка титульной нации. Преобладание в составе населения русскоязычных этносов способствовало развитию и расширению общественных функций русского языка. Для постсоветского времени характерны процессы выезда из региона таких этносов, как русские, немцы, украинцы, белорусы, въезда казахов из зарубежных стран. Внутренняя миграция происходила в силу экономического развития внутри региона. Экономическая нестабильность вынуждает представителей сельского населения переезжать в крупные населенные пункты в поисках постоянного заработка. Одной из составляющих демографических процессов является естественный прирост населения: рождаемость и смертность.

Изменение языковой ситуации приводит к изменению объема функций языков в сферах общественной жизни региона. На примере сферы образования показано функционирование государственного и русского языков как доминирующих языков в регионе.

Ключевые слова: государственный язык, языковая ситуация, языковая политика, региональный аспект, демографический фактор, внешняя миграция, внутренняя миграция, социальные функции языка, функционирование языков

INFLUENCE OF DEMOGRAPHIC FACTOR ON THE LANGUAGE SITUATION IN THE EASTERN REGION

*Kapalbek B.S.¹, Oryngazy A.M.²

¹ Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Institute of State Language Development, Almaty, Kazakhstan,
e-mail: zhomart_til@mail.ru,

² Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Almaty University of Management, Almaty, Kazakhstan,
e-mail: abutalip65@mail.ru

Abstract. The functioning of languages in a multilingual state has its own peculiarities. The language situation in such a state is formed as a result of the influence of various factors on the use of languages. In the Republic of Kazakhstan, the functioning of the Kazakh language and the Russian languages were influenced by historical, political, geographical, economic, demographic factors. All these extralinguistic factors are closely interrelated. The demographic factor, which is considered in this article, in various periods of the historical development of the republic influenced the formation of the linguistic situation, the functioning of the state language, the Russian language and the languages of other ethnic groups.

The scientific novelty of the research topic of the article lies in the fact that the demographic factor is considered separately as one of the significant factors that had a significant impact on the development of the language situation in the eastern region of Kazakhstan.

The theoretical foundations of the study of the language situation are the works of foreign and Kazakhstani sociolinguists, legislative and regulatory documents on language policy, census data, demographers, etc

The scientific and practical significance of the study lies in the socio-linguistic zoning of the territory of modern Kazakhstan and the development of a mechanism for the development of the state language and other languages, depending on the linguistic conditions of each region.

The article uses scientific research methods: analysis, synthesis, comparative method, statistical method, observation, etc.

The results of the research can be used in conducting research works, in the university audience when giving lectures and conducting seminars on sociolinguistics, general linguistics, when writing theses, master's and doctoral dissertations

The authors of the article analyzed demographic data on a large static material, which showed that the language situation in the eastern region has features due to the processes of external and internal migration. The external

migration of ethnic groups was carried out as a result of economic and political processes characteristic of the entire republic in Soviet and post-Soviet times. The resettlement of ethnic groups had a negative impact on the development of the social functions of the Kazakh language as the language of the titular nation. The predominance of Russian-speaking ethnic groups in the population contributed to the development and expansion of the social functions of the Russian language. The processes of departure from the region of such ethnic groups as Russians, Germans, Ukrainians, Belarusians, and the entry of Kazakhs from foreign countries are characteristic of the post-Soviet period. Internal migration occurred due to economic development within the region. Economic instability forces representatives of the rural population to move to large settlements in search of permanent earnings. One of the components of demographic processes is the natural growth of the population: fertility and mortality.

The change in the language situation leads to a change in the scope of the functions of languages in the spheres of public life of the region. The functioning of the state and Russian languages as the dominant languages in the region is shown by the example of the education sector.

Key words: state language, language situation, language policy, regional aspect, demographic factor, external migration, internal migration, social functions of language, functioning of linguistic

Статья поступила 27.03.2023

ӘОЖ 81Г373.49

ХҒТАР 16.21.51.

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.010>

ҚАЗІРГІ МЕДИАМӘТІНДЕГІ ЭВФЕМИЗМ МЕН ДИСФЕМИЗМНІҢ ЖҰМСАЛЫМДЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

*Кобландина К.С.¹, Есенова Қ.Ө.²

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің PhD докторанты, Алматы, Қазақстан, e-mail: koblandina.karlygash@mail.ru,

² ф.ғ.д., профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: kalbike_65@mail.ru

Аңдатпа. ХХІ ғасырда орын алған ақпараттық төңкеріс қоғам өміріне көптеген өзгерістер әкелді. Әсіресе саясат пен экономикада,

әлеуметтік салада болып жатқан алуан түрлі оқиғаларға назар аудармау мүмкін емес. Адамзаттың цифрлы ақпараттық медиа- кеңістікке көшуі сөйлеу тәжірибесі мен оны зерттеуге деген көзқарастардың да жылдам өзгеретінін көрсетті. Ал қаламгерлер қауымы, журналшылар өткен әрбір күннің сенімді, толық және өзекті ақпараттық бейнесін қалыптастыруда үнемі алдыңғы қатарда болатыны белгілі. Сондықтан күнделікті қарым-қатынаста тіл қаншалықты маңызды болса, ол арқылы жеткізілетін ақпараттың барынша шынайы және оқырманға, тыңдарманға түсінікті болуы да соншалықты өзекті.

Жалпы журналистердің әлеуметтік маңызы бар ақпаратты жедел жеткізіп қана қоймай, оны объективті түрде түсіндіру, саралау, өзіндік пікірін білдіру, барынша ауқымды шолу жасау міндетін нәтижелі орындауына көмектесу бүгінгі таңда ерекше маңызды болып отыр. Бұл жерде ақпараттық технология өте қажет. Дегенмен, бүгінде өзін қоғамның саналы, зиялы әрі белсенді мүшесімін деп санайтын әрбір адамның (блогерлер, әлеуметтік желілер мен интернет-ресурстарды белсенді пайдаланушылар) кез келген ақпаратты бұрмалаудан аулақ болғаны жөн.

Зерттеу материалын жинау барысында жаппай іріктеу әдісі, БАҚ-тан алынған мәтіндерді интерпретациялау, сөздік анықтамаларын талдау, тілдік құбылыстарды бақылауды қамтитын кешенді сипаттамалы-аналитикалық әдіс қолданылады.

Зерттеудің ғылыми және практикалық құндылығы оның нәтижесінде жасалған тұжырымдарды қолданбалы мақсатта, яғни медиалингвистика, лингвоязықтану бойынша өткізілетін дәрістерде, стилистика мен мәтін лингвистикасынан жүргізілетін практикалық сабақтарда, арнайы курстарда, сондай-ақ оқу құралдарын құрастыруда пайдалануға болады.

Сонымен мәтінде эвфемизм, дисфемизм қызметін атқаратын тілдік бірліктің семантикалық шеңберін қарастыру арқылы сөздің жағымды яки жағымсыз әсері эвфемизм, дисфемизм мен денотат арасындағы ассоциативті сабақтастыққа негізделетіні айқындалды. Эвфемизм мен дисфемизмге мәнмәтіндік талдау жасау арқылы олардың саяси мәтіндегі прагматикалық әлеуеті оқырманның көзқарасын, пікірін, тіпті іс-әрекеті мен сенімін өзгертуге бағытталатынын байқатты, осылайша эвфемизм мен дисфемизм қоғам өмірінің саясат саласына қатысты маңызды қызмет атқаратыны айқындалды.

Тірек сөздер: медиамәтін, перифраза, эвфемия, дисфемия, тілдік құбылыс, ақпаратты бұрмалау, оң, теріс мәнді, бағалау

Негізгі ережелер

Әлемдік ғылыми қауымдастық бүгінде қиын уақытты бастан кешуде. Бірақ кез келген дағдарыс ғылыми ойдың қозғаушы күшіне айнала алады. Бұл тұрғыдан алғанда ғылыми мақала тақырыбы өте өзекті сипатта, себебі қазір жеке тұлғалық, әлеуметтік және іскери қарым-қатынас жаппай желіге, яғни онлайнға ауысып жатыр. Ал қарым-қатынас ең алдымен тіл арқылы жасалады.

Дүние жүзіндегі халықтар әртүрлі мәдениетке жататын сан алуан тілде сөйлейді. Ұлттық тілдердің ғаламтор кеңістігіне өту барысында жаңа жағдайға бейімделуі лингвистикалық, мәдени, әдеби, психологиялық және бұқаралық ақпарат құралдарына арналған ғылыми зерттеулерге де елеулі өзгерістер енгізетіні даусыз. Демек, қарым-қатынасты тиімді өткізу қажеттілігі ойлар мен идеяларды тіл арқылы жеткізудің жаңа мүмкіндіктерін табу қажеттілігін туындатады.

Біздің міндетіміз – өзекті мәселелерді талқылап, тілдік және коммуникативтік өзара әрекеттестіктің келешегін жаңаша пайымдауға ұмтылу. Бұл мәселеге тіл мамандары, қаламгерлер, журналшылар, психологтар мен саясаттанушылар да өз деңгейінде атсалысуы қажет. Алайда негізгі идея – әрбір тілдік мәдениеттің өзіндік болмысын, ділі мен ерекшелігін, әлемнің ақпараттық бейнесін бұрмаламай, бастапқы ақпаратты, түпнұсқаны сақтай отырып, жалпыға ортақ, әмбебап коммуникацияны тиімді етіп қалыптастыруға саяды.

Кіріспе

Кейінгі кезде бұқаралық ақпарат құралдарында саяси тақырыптар талқыланғанда авторлардың ерекше әсірелеу, даттау, әсіре мақтау позициялары шектен шығып кететіні, қарсыласын немесе кейіпкерін кекетіп, көпшілік алдында беделін түсіру үшін түрлі бейнелі оралымдарды қолдануы, жалпы сөз мәдениеті нормаларынан ауытқуға жол беретіні байқалады. Бұл мәселеге қатысты ғалым Қ.Есенова БАҚ тілінде прагматикалық әсері күшті болғанымен, эстетикалық тұрғыдан орынсыз қолданылған саяси мәтіндердің жұмсалмауын қадағалау қажет екенін айтады [1, 3 б.].

Бұл зерттеу қазіргі БАҚ мәтіндегі *эвфемия* және *дисфемия* құбылыстарын, оларды жүзеге асырудың негізгі жолы саналатын *перифразаны* зерделеуге арналған. Тіл білімі дамуының қазіргі кезеңінде бұқаралық қатысым, қоғамдық санаға сөз арқылы әсер ету мәселелерін зерттеуге қызығушылықтың артып отырғаны мәлім. Осымен байланысты, газет, радио, теледидар, электронды БАҚ тілі ғылыми зерттеулердің өзекті мәселесіне айналды. Бұл бұқаралық ақпарат құралдарының мәтіні

сияқты пәнаралық зерттеу нысанына назар аударғанда, лингвистиканың әдіснамалық бағдарының – тілді имманенттік жүйеде қарастырудан тілді қолданушы адаммен тығыз қарым-қатынаста, оның рухани-тәжірибелік қызметімен, күллі іс-әрекетімен сабақтастықта зерттеуге қарай ойысуын айқын көрсетеді, мұның өзі тіл білімі аясының да едәуір кеңейгендігінің бір дәлелі іспеттес [2, 5 б.].

Жалпы медиамәтін ерекше прагматикалық бағыттағы материал ретінде тіл мамандарының жіті назарында, өйткені онда ауызша және жазбаша сөзжұмсамның барлық дерлік – риторикалық, ғылыми, поэтикалық, ауызекі сөйлеу түрлерінің белгілері шоғырланған. Сонымен қатар лингвистикалық жаңалықтардың көрсеткіші және қазіргі кезеңде тілде болып жатқан үдерістерді зерттеуге мүмкіндік беретін материал болып табылады.

Медиамәтінді зерттеудегі негізгі бағыттардың бірі – жеке көркем сөз құралдарының қызмет ету ерекшеліктерін, олардың мәтін адресантының прагматикалық діттемін жүзеге асырудағы рөлін қарастыру. Мұндай құралдарға медиамәтінде кеңінен қолданылып, тұтас мәтінді мазмұн және бағалау тұрғысынан түсіндірудің ерекшеліктерін айқындайтын *эвфемизмдер* мен *дисфемизмдер* жатады. Сондай-ақ эвфемия мен дисфемия қоғамда орын алатын сан түрлі саяси, мәдени-әлеуметтік өзгерістерге байланысты жүйелі түрде зерттелуі тиіс. Бұл өзгерістерді, ең алдымен, бұқаралық ақпарат құралдарынан, яғни медиамәтіннен байқауға болады.

Біз тілді өзгелермен қарым-қатынас жасауда, төл мәдениетімізді дамытуда, түрлі ойындар барысында ойымызды жеткізудің тиімді құралы ретінде пайдалана отырып, үнемі өзгертеміз, яғни оны дамытушы рөлін де атқарамыз. Сонымен бірге тілдің табиғи таза қалпын сақтауын, мәнерлі болғанын қаласақ та, кейде оған теріс ықпал ететініміз жасырын емес, алайда мұны өзіміз байқай бермейміз. Осылайша филологиялық зерттеулерді басқа да қоғамдық және гуманитарлық ғылымдардың жетістіктерімен ұштастыру арқылы қазіргі әлемдегі рухани процестермен, аксиологиялық трансформациямен, адам, қоғам, мәдениет арасындағы өзара әрекеттестік мәселелерін қарым-қатынастың жаңа формаларына сүйене отырып зерттейтін әлеуметтік теориялардың жаңа парадигмаларын түсінуімен, өркениет дамуымен байланысты орын алып жатқан өзгерістерді зерттеудің ақпараттық әдістерін жасауға, әзірлеуге мүмкіндік аламыз.

Зерттеу әдістері мен материалдары

Зерттеу жұмысында жинақтау, саралау әдістерімен қатар

функционалды-семантикалық талдау, коммуникативті-прагматикалық талдау, этномәдени талдау әдістері, эвфемизм мен дисфемизмді когнитивтік талдау элементтері, сондай-ақ мәтінге контекстік талдау жасау әдістері қолданылды.

Ғылыми әдебиетте эвфемия мен дисфемия туралы Ә. Болғанбаев, Ә. Хасенов сынды көрнекті ғалымдардың пікірлері кеңінен қолданылады: қандай да бір сөз дөрекі естіліп, көңілге тиетін жағдайда басқа сөзбен алмастырылады, яғни мағынасы тұрпайы сөздің орнын сол ұғымды жұмсартып жеткізетін сыпайы сөз – *эвфемизм* басады (Ә. Болғанбаев). Оның табиғаты *табуға* жақын. Ол – бір затты, құбылысты, оқиғаны сыпайылап жеткізу; адамның көңіліне тимейтіндей, жұқалап айта білу тәсілі, мағына ауыстырудың сөз тапқырлыққа байланысты өнімді түрі. Табу – түбінде жойылады, ал эвфемизм тілдің бейнелеуіш құралы ретінде болашақта түрлене бермек (Ә. Хасенов) [3, 329-330 бб.].

Профессор Ә. Болғанбаев эвфемизм тәсілімен сөз алмастырудың мынадай жолдарын көрсеткен: *адамның физикалық кемістігіне қатысты, ауру атаулары (дімкәс, құлағының мүкісі бар, т.б.); мағынасы айтушыға да, тыңдаушыға да жағымсыз естілетін, дөрекі сөздер (суық жүріс, бала жататын жер, белі жоқ т.б.); үйлену, тұрмыс құруға байланысты сөздер (қызын құтты орнына қондыру; баласын аяқтандыру, келін түсіру; аяғы ауыр); адамдар арасындағы жағымсыз қарым-қатынасқа қатысты сөздер (көңіліне алу; жасы ұлғаю; сөзге келу, бет жыртысу; аузы жеңіл; қалтасы жұқару; қалтасы тесік).*

Ғалымның алдағы уақытта сан түрлі эвфемизмдер туып қалыптасатыны [3, 330 б.] туралы пікірі әлі күнге өзекті. Оны қазіргі медиакөністікте қолданылып жүрген сан алуан сөз өрнектерінен де көреміз.

Ғалым Б. Сағындықұлы эвфемизм сөздің ұғым-түсінігін сыпайылап әдемілейтінін, ал дисфемизм, керісінше, жағымды мағынаны дөрекілеп, қатайтатынын айтады [3, 332 б.]. Қазақ тіліндегі дисфемизмдерді А.Е. Мамаева диссертациялық деңгейде арнайы қарастырған [4].

Жалпы тіл білімінде эвфемизм стилистика, лексикология мен семантика аясында біршама зерттелген. Ал социолінгвистикалық, когнитивтік аспектіде зерттеле бастағанына көп бола қойған жоқ. Олардың прагматикалық қырына да жеткілікті дәрежеде көңіл бөлінбеген деуге болады. Жұмыстардың басым бөлігі сөздік материалдарына негізделгендіктен, нақты қолданыстан оқшау алынған, жалпылама сипатта болып келеді. Дегенмен соңғы ширек ғасыр көлемінде БАҚ тіліндегі эвфемизм мен дисфемизмдер қолданысын салғастырмалы аспектіде (негізінен, ағылшын тілімен салыстыру басым), прагматика

тұрғысынан қарастыруға қызығушылық танытқан ғалымдардың көбейгені байқалады: Л.В. Порохницкая [5], Т.В. Бойко [6], Н.А. Ванюшина [7], Е.С. Глиос [8], Ю.С. Баскова [9], Е.В. Кипрская [10] т.б.

Нәтижелер

Қазіргі ғылыми парадигма кез келген тілдік бірлікті функционалдық аспектіде қарастыруға бағыттайды. Сондай-ақ бұл терминдер стилистика мен лексикологияда ұзақ уақыт қолданылып келгендіктен, эвфемия, дисфемия құбылыстарымен байланысты барлық мәселе бірдей толық түсінікті бола бермейді, сондықтан эвфемизмнің көптеген мәселесі даулы күйінде қалып отыр, ал дисфемия мәселесі енді ғана қолға алына бастады, яғни дисфемизмдер жүйелі түрде қарастыруды қажет етеді.

Осымен байланысты, мақала тақырыбының өзектілігі тілдегі адам факторының көрінісін зерттеуге деген қызығушылықтың артуымен, кез келген тілдік құбылысты оның функционалдық жағына жүгінбей, яғни қолданысынан тыс алып зерттеудің толыққанды болмайтындығынан көрінеді, өйткені қандай да бір құбылыстың табиғатын ашу үшін оны өзі орындайтын міндеттер аясында қарастыру керек.

Қарқынды дамып келе жатқан когнитивтік-дискурстық парадигма эвфемия және дисфемия құбылыстарына жаңаша қарауға мүмкіндік береді, олардың көптеген ерекшеліктері алдыңғы теориялар аясында байқалмай қалған болуы мүмкін. Аталмыш құбылыстардың теориялық тұрғыдан жеткілікті дәрежеде қарастырылмауы, сөзжұмсамда кең таралуы, бұқаралық қатысымдағы маңызды рөлі де бұл зерттеудің маңыздылығын айғақтайды.

Сонымен қазіргі медиамәтіндегі эвфемизмдер мен дисфемизмдер зерттеу нысанына алынған бұл мақалада аталмыш тілдік құбылыстардың лингвостилистикалық және прагматикалық ерекшеліктерін талдауға талпыныс жасалады. Ол үшін алдымен мынадай мәселелерге назар аудару қажет: эвфемия және дисфемия құбылысын зерделеуде бұрынсоңды басшылыққа алынған негізгі ғылыми-зерттеу тәжірибесін жүйелеу; эвфемия, дисфемия ұғымдарының негізгі параметрлерін қазіргі лингвистикалық парадигма тұрғысынан бөліп көрсету; аталмыш тілдік құбылыстарды лингвистикалық дихотомия мүшелері ретінде сипаттау; эвфемизм мен дисфемизмнің стилистикалық әлеуетінің медиамәтінде жүзеге асу ерекшеліктерін анықтау; медиамәтіннің *ақпараттық, аналитикалық, публицистикалық және жарнамалық* түрлерінде қолданылатын эвфемизм мен дисфемизм қызметінің прагматикалық ерекшеліктерін талдау.

Талқылау

Медиакеңістікке жасалған шолу соңғы жылдары әлемдік деңгейдегі геосаяси ахуалдың нашарлауына байланысты БАҚ-та да қоғамдық сананы бұрмалаудың сан түрлі үлгісі пайдаланылып келе жатқанын көрсетеді. Әсіресе, пандемия кезінде таралған сан түрлі ақпараттың қарама-қайшылыққа толы болғаны мәлім. Елімізде орын алған қаңтар трагедиясына қатысты жарық көрген мәтіндердегі мәліметтердің де белгілі бір бөлігі шындыққа жанаспайды десек, қателеспейміз. Иешала дүниежүзілік қауымдастықтың назарын аударып, наразылығын тудырған Ресей мемлекетінің Украинаға жасаған *арнайы операциясы* халықаралық қатынастарды тіпті шиеленістіріп жіберді деуге негіз бар. Мұншалықты қиын-қыстау жағдайдың салдарынан қалыптасқан экономикалық дағдарыс, оның заңды жалғасы ретінде күрт нашарлаған әлеуметтік жағдай.

Әлем халқын алаңдатқан осындай келеңсіз оқиғалар, әлбетте, медиакеңістікте кеңінен талқыланып жатады. Әрбір оқиғаға қатысты өз пікірін білдіру, баға беру және келешекке болжам жасау мақсатымен көптеген авторлар БАҚ-та сан қилы материалдарын жариялады. Онда эмоционалды-экспрессивтік сипаттағы мәтіндер де жетерлік. Біз солардың кейбіріне тоқталамыз. Мысалы, bugin.kz сайтында жарияланған Қымбат Сламбектің шетел баспасөзіне жасалған шолуында осы мақаланың зерттеу нысанына алынған эвфемизм, дисфемизмге біршама мысал кездеседі. Украинаға қатысты *әскери шара* басталғалы бері әлем жұртшылығының Ресей басшысына деген пікірінің күрт өзгергенін, тіпті бұрын достық пейілде болған мемлекет басшыларының көзқарасы толығымен теріс сипатта екені материалдың тақырыпатынан-ақ көзге түседі:

«Путин ақыл-есінен айырылды – БАҚ»

РФ президенті В.Путиннің Украинаға әскери операция бастауын *ақымақтық, алжасу, ақыл-есі кем адамның ісі* деген сыңайдағы пікірлер көбейді.

Guardian басылымы «Путиннің дәл Еуропа түбінде соғыс бастауы – *ақымақ іс*. Батыс елдерінің басшылары мұны *психикасы нашарлаған адамның әрекеті* деп бағалауда» [11].

Мәтін үзіндісіндегі мемлекет басшылары келіссөзді *өте қатулы, шиеленісті күйде* өтті деп бағалауында негатив сипаттың басым екені анық байқалады.

Ал Еуропарламент мүшесі Б. Гетта ресми іскери сөзжұмсамға тән сыпайылық белгісін сақтап, сөз әдебінен озбайды:

«Ресей әскері арнайы операция бастаған тұста мен бұл адам шынымен шындықты жоғалтып алған кісі екен деп ойладым. Мұның өзін жұмсартып айтып отырмын», - деп пікір білдірген. «Путинді ақыл-есінен айырылды деуге келе ме?» деген сұраққа Гетта иә деп жауап берген.

«Чех президенті М.Земан – РФ президентінің басқыншылық бастағанын естігенде «ақылынан адасқан екен» деп таң қалған» деген үзіндідегі курсивпен берілген теріс мәнді бағалауды эвфемизмге де, дисфемизмге де жатқызуға болады.

Алмания саясаттанушысы Х. Шрёдер 2014 ж. Ресей Қырымды басып алған кезде «Путин шынайы өмірден қол үзіп қалған адам» деп бағалаған еді. Неміс ғалымының бұл сөзі эвфемизмге нақты мысал болады.

Мәтіннің келесі ақпараттық бөлігінде қойылған *Ресейде қанша ядролық қару бар?* деген сұрақ арқылы автор көпшілік көкейіндегі түйіткілді мәселені көтереді. Оған берілген жауап та көңіл құлазытарлық екені белгілі:

«Ресейде 5977 ядролық оқтұмсық бар екен. Америкада қару бұдан аз. Мамандардың болжауынша, ядролық қару арсеналының басым бөлігі Донбаста орналасқан сыңайлы.

Мұндай адамның *диспатикалық ауруға ұшырауы, ақыл-есінен айырылуы жақсы емес* деген бағалау мәнді тұжырым, әрине, дүниежүзілік қауымдастықтың алаңдаушылығын күшейтеді.

«Ядролық қаруды ешкім қолданбайды деуге келмейді. Жағдай әп-сәтте бақылаудан шығып кетуі гажап емес», - дейді АҒФ маманы Х.Кристенсен...» [12] деп аяқталған шолу оқырманды бей-жай қалдырмасы анық, тіпті көңілдегі қауіпті қоюлата түседі. Ақпараттық-аналитикалық мәтін авторы көздеген діттемі де осы болса керек.

Сайт материалындағы *ақымақ іс» психикасы нашарлаған адамның әрекеті, шындықты жоғалтып алған кісі, ақылынан адасқан, шынайы өмірден қол үзіп қалған адам, диспатикалық ауруға ұшырау, ақыл-есінен айырылу* сияқты перифразалар жоғарыда айтылған эвфемизм мен дисфемизмнің лингвистикалық табиғатының ортақтығы туралы пікірді қуаттай түседі. Бұл ойымызды ақпараттық кеңістіктен жиналған басқа да мысалдармен нақтылауға болады:

Путин *ақылынан адасты* ма, әлде қулық жасап отыр ма?

Сарапшылар ол *расымен де есінен ауысқан шығар* деген болжам жасайды.

Байғұстың миы жұмыс істеуден қалды. Ол шизофрения дертіне шалдыққан. Бұл – медициналық тексеруді қажет ететін жағдай.

Мұндай адамға *жүйкесін тыныштандыратын дәрі-дәрмек беріп, қоғамнан алыақтату керек...*

Бірақ ол соңғы он бес жылда *айлакер саясаткер* ретінде де танылды, сондықтан бақылаушылардың көбі *ол есуас емес*, алды-артын ойлап, есеппен осындай әрекетке барды... деп санайды [12].

Бұл мәтін арқылы зерттеушілердің саясаткер өз іс-әрекетінің астарында жатқан түпкі мақсатын жасыру үшін, оған қатысты бүкіл ақпаратты бұрмалап, өңін айналдырып ұсыну тәсіліне жүгінетіні жөніндегі пікірі нақтылана түседі. Сондықтан да әлем жұртшылығының арасында Путинді *есуас* деушілер де, *айлакер* санаушылар да болуы – заңдылық.

Оның іс-әрекетінен кейін *осының бәрін ақылға сүйеніп істеп жүр ме?* деген сұрақ туды.

Ресей оппозиционері Б. Немцов 2014 жылғы сәуірде В.Путинді *ақыл-есі дұрыс емес* деген болатын. Арада жеті жыл өткенде ол Украинаға қарсы еш себепсіз соғыс бастағанда жұртты *Осының ақыл-есі дұрыс па?* деген сұрақ қайта мазалай бастады.

Бұл басқыншылық оның *шешімді құбылмалы эмоцияға салынып және өз ақылымен я ессіздікпен қабылдайтынын* аңғартқандай болды.

...Ол өзін ақылға сүйеніп әрекет жасап жатырмын деп ойлайды.

Содан бері ол *өзінің ақыл-есі дұрыс па?* деген сұраққа негіз болатын бірнеше мәлімдеме жасап үлгерді.

Путинді отыз жылдан бері білетін саясаткер, АҚШ-тың Ресейдегі елшісі болған М. Макфол: *«Ол шынайы өмірден мүлде қол үзгендей әсер қалдырады. Дені сау емес сияқты»* деп жазды [13].

Осы тұста қазіргі ағылшын тіліндегі эвфемиздер мен дисфемизмдердің парадигматикалық қатынастары мен семантика-прагматикалық ерекшеліктерін арнайы қарастырған зерттеуші Т.Н. Абакованың саяси сала мәтіндеріндегі эвфемизм мен дисфемизм нақты факті туралы ақпаратты өзгерту, бүркемелеу немесе жасыру, біреуді оң немесе теріс жағынан әшкерелеу мақсатында ақпаратты алушыға суггестивті әсер ету үшін жұмсалатыны туралы пікіріне толық қосыламыз. Ғалым эвфемизм, дисфемизмдердің шындықты жасырудан басқа: *манипуляция, баса назар аударту, өзін-өзі қорғау және дискредитация* қызметтерін атқаратынын айтады. Яғни олар саяси дискурс стратегияларына тән тактика арқылы жүзеге асырылады екен. Мұнда ескеретін бір жайт *шындықты бүркемелеу және өзін-өзі қорғау/ақтау* қызметтерін мәнінің ерекшелігіне қарай эвфемизмдер ғана атқаратындығы [14].

Сонымен саясат саласына қатысты мәтіндердегі эвфемизмдер мен дисфемизмдерді қолданудағы ең ұтымды тәсіл – кез келген тілдің лексикалық құрамындағы сөздерді ауыспалы мәнде жұмсау, яғни *перифразалау* екеніне көз жеткіздік.

Жалпы соңғы ширек ғасыр көлемінде әлемде орын алып жатқан түрлі соғыстарды медиакеңістікте *антитеррорлық операция, бітімгершілік операция, гуманитарлық операция, жаппай қырып-жою қаруын табу операциясы, сыпырып алу операциясы* деп атау, ал өзге елге шабуыл жасаған, сөйтіп талай қантөгіске себеп болған басқыншылар әскерін жұртшылыққа *коалициялық күштер, азат етуші күштер* ретінде таныстыру үйреншікті үрдіске айналғанын көреміз. Осындай қолданыстарды *саяси эвфемизмдер* қатарына жатқызамыз.

Батыс баспасөзінде кеңінен талқыланатын тақырыптың бірі саясат болғандықтан, ағылшын тіліндегі мәтіндерде дисфемизм атқаратын қызметтерді зерттеушілер былайша санамалап көрсеткен: жазғыру, қорлау, қорқыту, кейіпкердің немесе субъектінің әлеуметтік мәртебесін төмендету; ұсынылған ақпаратқа қатысты оны қабылдаушы аудиторияның жағымсыз эмоциясын туғызуға әрекеттену функциясы. Осы тұста мына мысалға назар аударғанымыз жөн:

The Trump administration wants *regime* change in Iran (Washington Post) - Трамп әкімшілігі Ирандағы *режимнің* ауысқанын (өзгергенін) қалайды.

Келтірілген мысалдағы *режим* сөзі батыста өздерімен достық қарым-қатынас орнатпаған, яғни жауласу позициясындағы мемлекетке, ондағы саяси ахуалға қатысты әңгіме қозғалғанда дисфемизм ретінде, яғни баяндалып отырған жайтқа қатысты аудиторияның теріс көзқарасын тудырып, жағымсыз пікір қалыптастыру үшін жиі жұмсалады екен. Ал егер мәтінде өздерімен саяси қарым-қатынасы жақсы, достық ниеттегі, пікірлес елдегі саяси жағдайды сипаттау қажет болса, батыс баспасөзі *үкімет* терминін қолдануға бейім болатыны қалыптасқан нормаға айналса керек [15]. Демек, ағылшын сөзжұмсамында *режим* және *үкімет* сөздерінің мағыналық реңкі стиль тұрғысынан нақты ажыратылып, ара жігі айқындалған деуге болады.

Қазақ тілінде мемлекетте қалыптасқан саяси билікті жүзеге асыруға қолданылатын әдіс-тәсілдер жиынтығы және қоғамдағы еркіндік деңгейі *саяси режим* деп түсініледі. Ол *демократиялық* және *антидемократиялық* болып бөлінеді: біріншісінде азаматтардың құқығы мен еркіндігіне кепілдік беріледі, саяси мәселелер ашық талқыланып, биліктің бір адамның қолында болуына жол берілмейді. Ал *тоталитаризм* мен *авторитаризм* үстемдік ететін екіншісінде адам

өмірінің барлық саласы, БАҚ, экономика тегіс мемлекет бақылауында болады. Сөз бостандығы, оппозиция болмайды, жеке басқа табынушылық болады. Мұндай саяси режимге қатысты тілімізде *әміршілдік-әкімшілдік жүйе* деген қолданыс қалыптасқаны мәлім.

Сонымен мақаламызда келтірілген мысалдар әлем жұртшылығының саяси өміріндегі, қоғамдағы түрлі оқиғалар жаңа эвфемизмдер мен дисфемизмдердің пайда болуына негіз болатынын және түрлі қызмет атқаратынын көрсетеді. Осылайша, аталмыш құбылыстарды қоғамда болып жатқан, оның дамуына оң немесе теріс әсер ететін барлық өзгерістерді анық көрсететін, яғни социумның көңіл күйін барынша дәл сипаттайтын әлеуметтік индикатор ретінде тануға болады. Сондықтан да оларды әрі қарай зерттеу қажеттілігі даусыз.

Қорытынды

Жоғарыда баяндалған ой-пікірлерді түйіндей келе, медиа кеңістіктегі эвфемизмдер мен дисфемизмдер қолданысына қатысты мынадай тұжырымдар жасауға болады.

Эвфемизм мен дисфемизм лингвистикалық дихотомияны құрайды. Яғни олардың жасалуына негіз болатын ортақ тілдік тетік – перифраза. Бастапқы және олардан туындайтын кейінгі нәтиже ретіндегі атаулар (эвфемизм, дисфемизм) мағынасының когнитивтік компоненті сақталады, алайда атаулар білдіретін мағынаның прагматикалық компоненті ерекшеленеді. Бұл атауларды қарама-қарсы қоюға мынадай белгілері негіз болады: *біріншіден*, мағынаның эмоционалды-бағалаушылық белгісі қарама-қарсы бағытта болады (эвфемизм – оң, жағымды, дисфемизм – теріс, жағымсыз мән тудырады); *екіншіден*, эвфемизм мен дисфемизмнің туындауы және қолданылуы сөз иесінің өзара қарама-қарсы прагматикалық әсерге қол жеткізуге бағытталған ниетіне байланысты: автор эвфемизм көмегімен жағымсыз әсерді солғындатуды, әлсіретуді көздесе, дисфемизм арқылы жағымсыз әсерді күшейте түсуге, қарқындыруға тырысады.

Лексикалық бірліктің эвфемистік не дисфемистік сипаты сөздің өзіндік, нақты тілдік сипаты емес, ол жұмсалым деңгейінде жасалады. Эвфемизм мен дисфемизм белгілі бір контекст шеңберінде аңғарылады, ал оның параметрлері өзгерген кезде сөздің эвфемистік немесе дисфемистік сипаты жойылады. Егер қандай да бір лексикалық бірлік эвфемизм ретінде жиі жұмсала берсе, ол сөздікке енгізілу арқылы тұрақтанады.

Ақпараттық мәтінде эвфемизмдер стильдік жағынан ойды білдірудің бейтарап құралы болады, белгілі бір тілдік ұжымға тән әлем туралы білімді бекітудің бейтарап және қолайлы тәсілі ретінде

тек атауыштық қызметте қолданылады. Медиамәтіннің бұл түрінде тіл ұстанушылардың санасында табиғи жолмен, саналы түрде, әдейі қалыптастырылып, орныққан ұжымдық ұғым-түсініктердің тілдегі көрінісі болатын, екіжақты түсінілетін эвфемизмдер мен саяси тұрғыдан дұрыс деп танылатын эвфемизмдер қолданылады. Мәтіннің бұл түрінде дисфемизм қолданылмайды.

Медиамәтінде эвфемизм, дисфемизм – мәтін авторының жеке көзқарасын сөзбен жеткізуге мүмкіндік беретін ең қолайлы тәсіл.

Ақпараттық мәтінде эвфемизм, дисфемизмдерді қолданудың негізгі прагматингвистикалық ерекшелігі жұртшылық назарына ұсынылған оқиғаға, алдын ала анықталып қойған, белгілі бір эмоционалды-бағалауыштық көзқарасты қалыптастыруға бағытталғандығынан көрінеді.

Аналитикалық мәтінде эвфемизм мен дисфемизмдерді қолдану дұрыстығы мен негізділігіне адресаттың көзін жеткізу үшін адресант ойының субъективті интерпретациялық мәнін білдіруге бағытталған болады.

Сонымен мәтінде эвфемизм немесе дисфемизм қызметін атқаратын сөздің не сөз тіркесінің семантикалық құрылымын зерттеу нәтижесінде тілдік бірліктің жағымды, жағымсыз әсері эвфемизм/дисфемизм мен денотат арасындағы ассоциативті байланыстарға негізделеді екен.

Жоғарыда жасалған контекстік талдау саяси мәтіндердегі эвфемизм мен дисфемизмдердің прагматикалық әлеуеті ақпаратты қабылдаушы адамның пікірін, бағалауын, мінез-құлқын, сенімін өзгертуге ықпал етуге бағытталатынын көрсетті. Медиакеністіктегі материалдарды саралау нәтижесінде эвфемизм мен дисфемизмдер қоғам өмірінің, әсіресе, саясат саласына қатысты маңызды қызмет атқаратыны айқындалды.

Осылайша медиамәтінді автордың прагматикалық ұстанымын жанамалай жеткізуге шексіз мүмкіндік беретін эвфемизмдер мен дисфемизмдер жасалуына негіз болатын сөзжұмсамдық бірлік ретінде зерттеудің маңыздылығы анықталады және оны перифразамен сабақтастықта қарастырудың берері мол.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Есенова Қ. Лингвоязықтануға кіріспе. – Алматы, 2017. – 258 б.
- [2] Зильберт Б.А. Тексты массовой информации. – Саратов: Изд-во СГУ, 1991. – 80 с.
- [3] Сағындықұлы Б. Таңдамалы туындылар. – Алматы: Үш қиян, 2009. – 504 б.
- [4] Мамаева А. Е. Қазақ тіліндегі дисфемизмдер. Филол. ғыл. канд. ... дисс. – Алматы, 2007. – 125 б.

[5] Порохницкая Л.В. Культурологические и когнитивные принципы эвфемии в современном английском языке. Дис. ... канд. филол. наук. – М., 2004. – 195 с.

[6] Бойко Т.В. Эвфемия и дисфемия в газетном тексте. Дис. ... канд. филол. наук. – СПб., 2005. – 206 с.

[7] Ванюшина Н. А. Семантическая и прагматическая характеристики эвфемизмов в современных немецких и российских печатных СМИ. Дисс. ... канд. филол. наук. – Волгоград, 2011. – 231 с.

[8] Глиос Е. С. Лингвокультурная специфика формирования и функционирования эвфемизмов в современном английском языке: на материале англоязычных интернет-сайтов. Дисс. ... канд. филол. наук. – Белгород, 2007. – 187 с.

[9] Баскова Ю. С. Эвфемизмы как средство манипулирования в языке СМИ: на материале русского и английского языков. Дисс. ... канд. филол. наук. – Краснодар, 2006. – 162 с.

[10] Кипрская Е.В. Политические эвфемизмы как средство камуфлирования действительности в СМИ: На примере конфликта в Ираке 2003-2004 гг. Дисс. ... канд. филол. наук. – Киров, 2005. – 159 с.

[11] Slyambek Q. Путин ақыл-есінен айырылды. 25.02.2022. <https://bugin.kz/23654-putin-aqyl-esinen-ayuryldy-%E2%80%93-baq>

[12] Путинді «есуас» көруші де, «айлакер» санаушы да бар. 05.03.2014. www.azattyq.org

[13] «Есі дұрыс па?» Путиннің сөзі мен ісінен соң жұртты мазалаған сұрақ. 02.03.2022. www.azattyq.org

[14] Абакова Т.Н. Парадигматические отношения и семантико-прагматические особенности эвфемизмов и дисфемизмов современного английского языка: на материале текстов британской прессы. Дис. ... канд. филол. наук. – Саратов, 2007. – 144 с.

[15] Faizullova M.R., Bortnikov V.I. Functional aspect of euphemisms and dysphemisms on the material of modern english media https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/72002/1/978-5-91256-441-3_2019_017.pdf

REFERENCES

[1] Esenova Q. Lingvosaiasattanuğa kirispe (Introduction to Linguistics). Almaty. 2017. P. 258. [In Kaz.]

[2] Zil'bert B. A. Teksty massovoi informatsii (Mass texts information). Saratov: İzd-vo SGU. 1991. P. 80. [In Rus.]

[3] Sağyndyqūly B. Tañdamaly tuyndylar (Selected works). Almaty. Üş qian. 2009. P. 504. [In Kaz.]

[4] Mamaeva A. E. Qazaq tılındegı disfemizmdler (Dysphemisms in

the Kazakh language). Filol. žyl. kand. ... diss. Almaty. 2007. P. 125. [In Kaz.]

[5] Porokhnitskaya L.V. Kul'turologicheskie i kognitivnye printsipy evfemii v sovremennom angliiskom yazyke (Cultural and cognitive principles of euphemism in modern English). Dis. ... kand. filol. nauk. M., 2004. P. 195. [In Rus.]

[6] Boiko T.V. Evfemiya i disfemiya v gazetnom tekste (Euphemia and dysphemism in newspaper text). Dis. ... kand. filol. nauk. SPb. 2005. P. 206. [In Rus.]

[7] Vanyushina N.A. Semanticheskaya i pragmaticheskaya kharakteristiki evfemizmov v sovremennykh nemetskikh i rossiiskikh pechatnykh SMI (Semantic and pragmatic characteristics of euphemisms in modern German and Russian print media). Diss. ... kand. filol. nauk. Volgograd. 2011. P. 231. [In Rus.]

[8] Glios E. S. Lingvokul'turnaya spetsifika formirovaniya i funktsionirovaniya evfemizmov v sovremennom angliiskom yazyke: na materiale angloyazychnykh Internet-saitov (Linguistic and cultural specifics of the formation and functioning of euphemisms in modern English: on the material of English-language Internet sites). Diss. ... kand. filol. nauk. Belgorod. 2007. P. 187. [In Rus.]

[9] Baskova Yu.S. Evfemizmy kak sredstvo manipulirovaniya v yazyke SMI: na materiale russkogo i angliiskogo yazykov (Euphemisms as a means of manipulation in the language of the media: on the material of Russian and English languages). Diss. ... kand. filol. Nauk. Krasnodar. 2006. P. 162. [In Rus.]

[10] Kiprskaya E. V. Politicheskie evfemizmy kak sredstvo kamuflirovaniya deistvitel'nosti v SMI: Na primere konflikta v Irake 2003-2004 gg (Political euphemisms as a means of camouflaging reality in the media: On the example of the conflict in Iraq in 2003-2004). Diss. ... kand. filol. nauk. Kirov. 2005. P. 159. [In Rus.]

[11] Slyambek Q. Putin aqyl-esimen ayyryldy (Putin has lost his mind). 25.02.2022. <https://bugin.kz/23654-putin-aqyl-esinen-ayyryldy-%E2%80%93-baq>

[12] Putındı «esuas» köruşı de, «ailaker» sanauşy da bar (There are those who see Putin as "crazy" and as "cunning"). 05.03.2014. www.azattyq.org

[13] "Esı dürys pa?" Putinnıñ sözi men ısınen soñ jürtty mazalağan sūraq ("Are you sane?" This is a question that worries people after Putin's words and deeds). 02.03.2022. www.azattyq.org

[14] Abakova T. N. Paradigmatichekie otnosheniya i semantiko-pragmatichekie osobennosti evfemizmov i disfemizmov sovremennogo angliiskogo yazyka: na materiale tekstov britanskoi pressy (Paradigmatic relations and semantic-pragmatic features of euphemisms and dysphemisms

in modern English: based on the texts of the British press). Dis. ... kand. filol. nauk. Saratov. 2007. P. 144. [In Rus.]

[15] Faizullova M.R., Bortnikov V.I. Functional aspect of euphemisms and dysphemisms on the material of modern english media. https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/72002/1/978-5-91256-441-3_2019_017.pdf

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭВФЕМИЗМОВ И ДИСФЕМИЗМОВ В СОВРЕМЕННОМ МЕДИАТЕКСТЕ

*Кобландина К.С.¹, Есенова Қ.Ө.²

*¹ PhD докторант Казахского Национального педагогического университета имени Абая, Алматы, Республика Казахстан,
e-mail: koblandina.karlygash@mail.ru,

²доктор филологических наук, профессор Казахского Национального педагогического университета имени Абая,
Алматы, Республика Казахстан,
e-mail: kalbike_65@mail.ru

Аннотация. Информационная революция в XXI веке внесла множество изменений в жизнь общества. Невозможно не обратить внимание на различные происходящие события, особенно в политике, экономике и социальной сфере. Переход человечества в цифровое информационное медиапространство показал, что практика речи и подходы к его изучению также быстро меняются. Известно, что писатели и журналисты всегда находятся в авангарде борьбы за создание достоверного, полного и актуального информационного образа каждого дня. Следовательно, насколько огромное значение в повседневном общении имеет язык, так и информация, передаваемая через него, должна быть максимально достоверной и понятной читателю или слушателю.

В целом помощь журналистов в оперативном донесении социально значимой информации, а также в ее объективном разъяснении, дифференциации, выражении собственного мнения, эффективном выполнении задачи более широкого обзора сегодня становится особенно важной. Информационные технологии здесь крайне необходимы. Однако сегодня каждому, кто считает себя сознательным, интеллигентным и активным членом общества (блогеры, активные пользователи социальных сетей и интернет-ресурсов), следует избегать искажения любой информации.

В процессе сбора материала исследования использовался комплексный описательно-аналитический метод, включающий метод сплошной выборки, интерпретацию текстов из СМИ, анализ словарных

определений, наблюдение языковых явлений. Научная и практическая ценность исследования заключается в том, что выводы, полученные в результате анализа, могут быть использованы в прикладных целях, т. е. на лекциях по медиалингвистике, практических занятиях по стилистике и лингвистике текста, специальных курсах, а также при составлении учебных пособий. При рассмотрении семантических рамок языковой единицы, выполняющей функции эвфемизма, дисфемизма в тексте, было установлено, что положительное или отрицательное влияние слова основано на ассоциативной преемственности между эвфемизмом, дисфемизмом и денотатом. Посредством контекстуального анализа эвфемизма и дисфемизма было отмечено, что их прагматический потенциал в политическом тексте направлен на изменение взглядов, мнений, даже действий и убеждений читателя, тем самым было установлено, что эвфемизм и дисфемизм выполняют важную функцию в отношении сферы политической жизни общества.

Ключевые слова: медиатекст, перифраза, эвфемия, дисфемия, языковое явление, искажение информации, оценка, положительное и отрицательное значения

USAGE FEATURES OF EUPHEMISM AND DYPHEMISM IN MODERN MEDIA TEXT

*Koblandina K.S.¹, Yessenova K.O.²

*¹PhD doctoral student of Abai Kazakh National Pedagogical University,
Almaty, Kazakhstan, e-mail: koblandina.karlygash@mail.ru,

²doctor of philological sciences, professor of Abai Kazakh National
Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan,
e-mail: kalbike_65@mail.ru

Abstract. The information revolution of the XXI century has brought many changes in the life of society. It is impossible not to pay attention to the various events taking place, especially in politics, economics and the social sphere. Mankind's transition to the digital information media space has shown that the practice of speech and attitudes to its study are also changing rapidly. It is known that the community of writers and journalists is always at the forefront of the struggle to create a reliable, complete and up-to-date information image of each passing day.

Therefore, the more important the language in everyday communication, the more relevant and understandable the information conveyed through it to the reader or listener.

In general, it is especially important today to help journalists not only to quickly deliver socially important information, but also to objectively interpret it, analyze, express their views, effectively perform the task of providing the widest coverage. Information technology is very important here. However, today everyone who considers himself a conscious, intelligent and active member of society (bloggers, active users of social networks and Internet resources) should avoid distorting any information.

In the process of collecting research material, a comprehensive descriptive and analytical method is used, including the method of mass selection, interpretation of texts from the media, analysis of dictionary definitions, observation of linguistic phenomena. The scientific and practical value of the research lies in the fact that the resulting conclusions can be used for applied purposes, i.e. at lectures on media linguistics, linguistics, practical classes on stylistics and linguistics of the text, special courses, as well as in the preparation of textbooks. Thus, considering the semantic framework of a linguistic unit that performs the functions of euphemism, dysphemism in the text, it was found that the positive or negative influence of the word is based on associative continuity between euphemism, dysphemism and denotation. Through contextual analysis of euphemism and dysphemism, it was noted that their pragmatic potential in the political text is aimed at changing the views, opinions, even actions and beliefs of the reader, thereby it was established that euphemism and dysphemism perform an important function in relation to the sphere of politics of society.

Key words: media text, paraphrase, euphemism, dysphemism, linguistic phenomenon, distortion of information, evaluation, positive and negative evaluation

Статья поступила 27.09.2022

UDC 81`38

SRSTI 16.21.55

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.011>

THE LINGUISTIC AND STYLISTIC PECULIARITIES OF THE SCIENTIFIC TEXTS

*Kozhakhmet A.K.¹, Syzdykova G.O.², Begalaev B.T.³

*¹Doctoral student, Eurasian national university named after L.N.Gumilev,
Astana, Kazakhstan, e-mail: a_kozhakhmet@mail.ru,

²Doctor of philological sciences, professor, Eurasian national university
named after L.N.Gumilev, Astana, Kazakhstan,
e-mail: go.syzdykova@mail.ru,

³Master of Science, School-gymnasium named after I. Zhansugirov, Astana,
Kazakhstan, e-mail: bizhan.88@mail.ru

Abstract. A scientific text has its contextual, stylistic and structural peculiarities. Since in writing the scientific text many grammatical and stylistic requirements have be followed strickly. Objectiveness, logic, accuracy and informativity are suitable for the scientific text. These signs are shown in the usage of the language units. Only the text which was written following the requirements of the scientific text can have the scientific description. The language units lead the text to have scientific peculiarities.

Nowadays many people are interested in writing a scientific text. We think this article will meet their needs. This is the practical significance of the article

Since the scientific text is the main object of scientific communication, it is necessary to study the linguistic and stylistic features of the scientific text. This article is aimed at determining the linguistic and stylistic features of a scientific text.

The concepts of foreign and native scientists related to the scientific text and scientific style were taken as a basis in the prosses of writing this article. The analyses were conducted according to the scientists' concepts. In the article the result were achieved by conducting the linguistic and stylistic analyses to the scientific text of K.Zhubanov. This is the scientific significance of the work

In the analysis of the scientific text methods such as observation, accumulation, analysis were used and the conclusion of the research work was written.

This topic is valuable for the area of education and linguistics. As in recent years the science, scientific language and development of science

is one of the significant issues. The proof is the latest new reforms in the educational system in our country. Therefore, we reckon that the researching of the linguistic and stylistic peculiarities of the scientific text is important.

Key words: the scientific text, functional styles, scientific style, scientific discourse, scientific information, terms, occasionalism, scientific communication

Basic provisions

In the modern linguistics the scientific text is researching through the scientific style. Researching of the scientific text rises an interest in science and helps to develop scientific literacy. In this case it is significant to learn the requirements of the scientific style. In this article we are going to research the linguistic and stylistic peculiarities of the scientific text. Since the scientific text is more difficult than the other types of texts. Its difficulty is shown in its written style and linguistic usage. In order to understand the style of the author it is necessary to learn the text in cognitive, discorsal and pragmatic features.

Introduction

Every text differs from each other contextually and grammatically. The similarities and differences of the types of text were researched even in the last century by the scientists, today the scientific, formal, publicistic and literary types of text are the main scientific interest of the scientists. Diving the text into these types is directly depends on their written style. Therefore, nowadays texts is researching through different sides as an object of the functional style. The place of the scientific text is particular among the texts written in the other different styles. *Firstly*, the scientific text is the tool which improves our scientific language, *secondly*, in the educational sphere e.g., in the books of schools and universities the scientific text is widely used. Once the range of the scientific style was limited, but today with the development of our country the area of the scientific text usage is also becoming wider.

In this research work the point will be about the main category of the scientific style the linguistic and stylistic peculiarities of the scientific text. The consumers of the scientific text are the scientists, doctoral students, master students and etc. The President of the Republic of Kazakhstan K. Tokayev in his state of the nation address, which is called “The unity of the people and systemic reforms are strong foundation of the nation’s development” paid special attention to the educational sphere, especially to the improvement of science. The improvement of science is equal to the literate writing and literate gaining. Thus, writing of the scientific text following its stylistic peculiarities is the significant issues of these days.

Materials and methods

In examining the linguistic and stylistic peculiarities of the scientific text the works of native scientists as A. Baitursynov, K. Zhubanov, R. Syzdyk, N. Uali, S. Kurmanbayuly and the dictionaries of D. Rozental, M. Telenkova and G. Kaliev were taken as a basis.

In this article analyses are conducting to the scientific text of K. Zhubanov. During the research work were used different researching methods in order to reveal the linguistic and stylistic peculiarities of the scientific text. The main results of the research work were accomplished with the help of observing, collecting, analysis methods. The usage of these research methods gives the opportunity to determine the stylistic peculiarities of K. Zhubanov's texts.

Results

In the language of every authors of the scientific text as of the literary text authors there are its own peculiarities. The author aiming the different goals writes his text understandable and engaging for the readers. The works of the first writer of the scientific texts of Kazakh linguistics K.Zhubanov have their own stylistic peculiarities.

"We uses the expression "word" in two meanings: First, all the written and spoken speeches are called words. For example, "I said the congratulation words at the meeting on behalf of the pioneers" or "because of the countless mistakes your writing is not a word" – here to be meant the spoken and written words. Second, we use "word" to call the name of the things. For example, in the next sentence there are 4 words: "Proletarians of the whole world, unite!" It means we call each thing by using the expression "word". The latter meaning is used in grammar. If we want to distinguish, we call the word as a separate word in the latter meaning.

1. The separate word – the name of a thing itself or the name of its feature. For example: A child, a stone, a house – these words are the names of each things; high, low, red – these are the names of description; two, five, ten – these are the names of the numerals; write, play are the names of the verbs. While speaking if we want to name the thing or its feature, we say the separate words like house, stone, child, high, red, two, ten, play, write.

2. Each word can be said separately like this. But mostly when we speak we don't say the names of the things or their meanings separately, we also mention what are they like, how many, what they do. For example: if we want to describe the word "house", we can use the phrase a high house; if we want to say the number of the word "stone", we say "ten stones"; if we want to say what a child does, we add the verbs play and can write like "child plays,

child writes”. ... “Five high houses were built” – here we add numeral - five, adjective - high, verb - build to the word “house”.

3. As in these examples, the word can be used separately as well as in a combination. The word **is** not only the name of the whole things, but the name of each thing and phenomenon known in every nation. There are many unknown things, unknown phenomena in every nation. As when we don't know the name of an unfamiliar person, we don't have the name of an unfamiliar things in our language. For example, there aren't the names of many herbs and insects in our language. Because we don't see them or don't pay attention to them [1, p. 31].

In this text we can see the language usage belongs to the author. In the linguistics this phenomenon is called occasionalism. D.E. Rozental and M.A. Telenkova in their work “Dictionary of the linguistic terms” gave the following definition to occasionalism (from Latin “occasionalis” – “random”), it is an individual copyrighted neologism created by the poet or writer according to the word-formation existing in the language exclusively in a given context as a lexical means of literary expression or language game” [2, p. 530]. According to this definition the author of the literary text creates new words by himself and this rule can be also applied to the scientific text. The linguistic facts given in the example are the proof for it. In the scientific text of K. Zhubanov the word combinations as «*zat belgisi*» (*thing sign*), «*is belgisi*» (*action sign*), «*sipat belgisi*» (*description sign*) were used instead of the terms noun, verb and adjective. In the scientific text occasionalisms are replaced with the notion terms. As the main units in the scientific text are the terms.

The phenomenon widely used in the text is repetitions. “Repetitions (lexical, semantical) are the structural means of actualizing the thoughts. They are the reflection of the author's language in the conceptual system of the language image. In fictions the using of the repetition technique with the communicative purpose allows to readers assume the text correctly and with special feelings, e.g., it develops their expressive characteristics. Usually, the syntaxial repetitions transfer to the sentences in the text the second levelled communicative purposes like multiplicity, lengthiness, admitting certain phenomena and actions. The academician R. Syzdyk gives his opinion about the repetitions in the essays and argues that they are one of the most advantageous and effective techniques in making essays admirable. Also academician belongs it to the category of style. As the name implies, repetition is the technique where one word (word combination, sentence) can use repeatedly in the microtexts like sentence, paragraph, line. The author writes that writer uses the repetition in the artistic text aiming different

stylistic goals [3, p. 121]. K. Zhubanov often used the word repetitions in his text. Namely the words like *say, what, was, called* were used several times. The main communicative reason of repeated sentences in these examples is to show the confidence for the speaker's actions and focus the listener's attention to it. Consequently, we come up to an idea that the author used these repetitions to pay readers' attention and focus them on the given thoughts.

The author used different methods so that the readers can understand the text easily and fast. One of them is counting. In the linguistics counting is considered as one type of figure of speech. In the dictionary of the linguistic terms there is information related to the figure of speech and counting: "In the antique grouping of the figure of speech was paid attention to two principals:

First – semantic and stylistic principle, it includes the accuracy (dividing, counting, repeting, hardness, shallowness, speed, power, significance of the speech) of the figure of speech;

Second – structural principal, it includes the figure of speech changes, adding or shortening of suffixes, replacing, making opposite", etc. [4, p. 294].

The text has counting units as "first", "second". The counting helps to systemize and clarify the expressed thoughts.

First, all the written and spoken words are called words.

Second, we call word the name of the things.

In the text of K. Zhubanov these counting units shows the scientificity of the text and that thoughts are reporting systematically.

Another sign of the scientificity of the text is the definitions given in the text. Giving the definition to the ideas, phenomena, things, notions is suitable for the scientific text. For example:

*First, all the written and spoken words are **called** word.*

*Second, we **call** word the name of the things.*

*By **saying** word we mean the name of a specific thing.*

*If we want to distinguish, we **call** the word with the final meaning the separate word.*

*The **separate word** – the **name** of a thing itself or the name of its feature.*

*The word can be **used** separately as well as in a combination. with each other.*

*The word **is** not only the name of the whole things, but the name of each thing and phenomenon known in every nation.*

There are some principles and requirements in writing the definitions. As we can see the widely used unit in the definitions is the verb "to call".

In the given example of K. Zhubanov's text was figured out the features belongs to the scientific text:

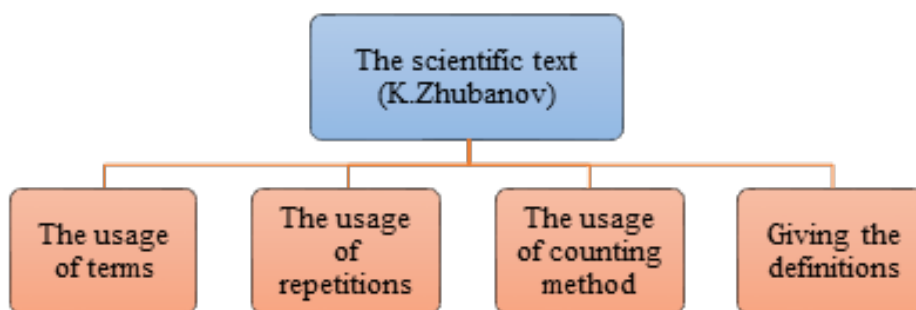

Table 1 - Peculiarities in the text of K. Zhubanov

Discussion

The scientific text is the structure which delivers the scientific information written according to the specific grammatical principles. In this type of texts there are some difficulties in presenting to the readers and in their written style. As the author of the scientific text has to follow the different requirements while writing the text. These requirements will be mentioned in this article. The scientific text hasn't been deeply researched in the Kazakh linguistics. Nevertheless, there are numerous researches related to the scientific text.

It is well known that we can find the scientific ideas of any topics and any area of the Kazakh linguistics in A.Baitursynov's works. In his work "Adebiyet tanytkysh" we can see the signs belonged to the scientific text and scientific style. The scientist listed the general principles to have a lovely and attractive composition: word correctness, language clarity, language accuracy, language literacy and beauty of the language

[5, p. 255]. If the word correctness, language clarity, language accuracy, language literacy will be followed while writing the scientific text then it is quite possible that this text has the scientific features. Since these principles of the author show the peculiarities of the scientific style. The description given to the scientific style by the academician R. Syzdyk responds with A. Baitursynov's principles. More precisely, author wrote that the scientific style has its own features: the language is concise, the style is "strict", the words are clear and accurate, sequence and accuracy, in addition to these, the sentences should be complex, when the main clause goes as a major part of sentence and gives a substantive function to the subordinate clause. Also author said that there aren't any dialects, slangs and simple words, there mostly used conventional signs and contractions [6, p. 233]. Therefore, let's examine the linguistic and stylistic peculiarities of the scientific text.

1. Every scientific text is written through fixed, selected, normalized literary language units. While writing the scientific text the norms of the literary language are strictly followed. The scientist N.Uali describes the norms of the literary language, that they are the well-known, tested principles of using the words and grammatical techniques correctly [7, p. 7]. There are some factors and linguistic units which violate these principles. They are slangs, barbarisms, curse words and the units of informal communication.

2. Every word in the scientific text is written following the grammatical principles. The sequent, fixed, skilled using of grammatical units is called the grammatical norms. As Kazakh language is an agglutinative language it has its own peculiarities. Therefore, it has the grammatical principles too. For example, keeping the word order in a sentence, adding the suffixes following the orthographical rules, combination of words, etc. A. Baitursynov in his work "Adebiyet tanytkysh" considered this issue as the word correctness. The scientist explained that the word correctness is the correct using of every word, every sentence. And he examined it dividing into three groups: proper learning and correct using of things like endings, suffixes which change the meaning of the words; accurate combination of the words in a sentence, correct declension of the words in number and cases; correct composition and position of the sentences [5, p. 255]. Following the grammatical principles is one of the major requirements in writing the scientific text. The stylistic peculiarities of the scientific text are implemented through the grammatical principles.

3. It is necessary to follow the word accuracy in every scientific text. The scientist A.Baitursynov called the word accuracy as "language accuracy" and gave the following definition, that it is when the meaning of the word is suitable to the ideas in mind. Scientist said that in order to find the correct word which describes an idea it is necessary to distinguish the meaning of the word. Language accuracy is usually violated by the synonyms. The synonym is a word that has the same meaning as another word [5, p. 258]. It means that in the scientific text the words can't be used in a figurative meaning, as well as several synonyms of one word. Thus, we can understand that writing the following the direct meaning of the words is the feature suitable to the scientific text.

4. One of the units that present the word accuracy are the terms. The terms as the main indicators of the scientific language are used primarily in writing the scientific text. The scientific text has its scientificity due to the scientific terms. Consequently, there are about 50 scientific areas in the scientific space. Each of them has their suitable terms using in the scientific circle. S.Kurmanbayuly who is comprehensibly researching the terms today

considers the terms in the connection with the scientific language. According to the scientist, the language of science requires the sequence and accuracy. It isn't allowed to use the synonyms, homonyms and to be dissonant, non-systemic in the scientific text. In general, the scientific language needs accuracy and clearness that calls things by their exact names rather than imaginative. Therefore, the terms which are the base of the scientific text required to be neutral emotionally and it mustn't be characterized by the expressions [8, p. 501]. Through this statement the scientist shows the peculiarities suitable for the scientific terms as well as the scientific text. Referring to the terms, they are the main tools that show the linguistic and stylistic peculiarities of the scientific text. We can look into this issue in terms of the language clarity. The scientist A. Baitursynov explained the language clarity as not mixing the mother tongue with the words of another language [5, p. 255]. The scientist thought that if it is necessary to use the words from another languages then it will be better to choose the words that are familiar to people and the meaning of which they know very well [5, p. 255]. Consequently, we understand that while using the terms we need to use Kazakh terms or the terms that were adapted to our language.

5. In the scientific text is necessarily reported the scientific information. The stylistic peculiarities and the content of the scientific text should correspond to each other. R. Syzdyk explains the connection between the content and the structure with the getting into the stylization. To be more precise, author wrote that getting into stylization means the correspondence of the language with the topic, genre, purpose of the essay and the author's idea [6, p. 251]. When the given information and the ways of giving information (following the grammatical principles, the style of the author) in the scientific text corresponds with each other the text can have the scientific feature.

6. The truthfulness of the information in the scientific text have to be the main issue. *Firstly*, this type of text isn't written in the content of reality and imagination as in fictions. *Secondly*, the scientific text is commonly written for the students and learners. The scientist A. Baitursynov called the truthfulness of the information the language accuracy. The scientist explained that, if the spoken idea has an obvious meaning, easy to understand and clear we can call it the language accuracy [5, p. 256]. If the text is written in the scientific style but has the doubtful information we can't call this text scientific.

If the scientific text strictly follows the requirements mentioned above, we think that the text will find its scientific readers.

Conclusion

Since the first texts of Kazakh linguistics have written Kazakh scientific

style is implementing and improving. The principles peculiar to the scientific text are clearly shown in the analysis of A. Baitursynov on the word correctness, language accuracy, language clarity and language exactness.

The scientific text in comparison with another types of text has its own peculiarities in the terms of style.

During the analysis of given example in the article we find out that in writing the scientific text the literary language norms and the grammatical principles have to be followed strictly. Moreover, it is necessary to follow the word accuracy in every scientific text. Since the terms are one of the units that show the word accuracy it is possible to develop the scientificity of the text through the appropriate using of the terms.

REFERENCES

- [1] Zhubanov K. The problems of Kazakh linguistics. Almaty: Abzal-ai, 2013. 640 p. [In Kaz.]
- [2] Rozental D.E., Telenkova M.A. Slovar'-spravochnik lingvisticheskikh terminov (The dictionary of the linguistic terms. Manual for teachers). Moscow: Prosveshenie, 1976. 543 p. [In Rus.]
- [3] Akkuzova A.B. Antropoözetik paradigma: körkem mätınıñ komunikativtik-pragmatikalyq äleueti (D. İsabekov syğarmalarynyñ negızinde) (Antropoactual paradigma: communicative and pragmatic condition of the literary text (D. Issabekov's works)). Almaty, 2020. 145 p. [In Kaz.]
- [4] Kaliev G. Tıl bılıımı terimderınıñ túsındırme sözdıgı (The explanatory dictionary of the linguistic terms). Almaty. «Sozdik-Slovar», 2005. 440 p. [In Kaz.]
- [5] Baitursynuly A. Qazaq tıl bılıımınıñ mäseleleri (The problems of Kazakh linguistics). Almaty: Abzal-ai, 2013. 640 p. [In Kaz.]
- [6] Syzdyk R. Söz qüdireti (The power of the word). Almaty: Yel-shezhire, 2014. 296 p. [In Kaz.]
- [7] Ualiev N. Söz mädenieti (The word ethic). Almaty: Mektep, 1984. 75 p. [In Kaz.]
- [8] Kurmanbaiuly S. Qazaq terminologiasy (Kazakh terminology). Almaty: Sardar, 2014. 928 p. [In Kaz.]

ҒЫЛЫМИ МӘТІННІҢ ЛИНГВОСТИЛИСТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ

*Қожахмет А.Қ.¹, Сыздықова Г.О.², Бегалаев Б.Т.³

*¹PhD докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Астана, Қазақстан, e-mail: a_kozhakhmet@mail.ru,

²Ф.ғ.д., профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті, Астана, Қазақстан, e-mail: go.syzdykova@mail.ru,

³Жаратылыстану ғылымдарының магистрі, І. Жансүгіров атындағы
мектеп-гимназия, Астана, Қазақстан, e-mail: bizhan.88@mail.ru

Аңдатпа. Ғылыми мәтіннің мазмұндық, стильдік және құрылымдық жағынан өзіндік ерекшеліктері бар. Себебі ғылыми мәтінді жазуда грамматикалық және стильдік тұрғыда көптеген талаптар қатаң орындалады. Ғылыми мәтінге объективтілік, логикалылық, нақтылық және ақпараттылық тән екені белгілі. Аталған белгілер тілдік бірліктердің қолданысынан көрінеді. Ғылыми мәтінге тән талаптарды сақтай отырып жазылған мәтін ғана ғылыми сипатқа ие болады. Мәтінді ғылыми сипатқа жеткізетін ол тілдік бірліктер.

Қазіргі таңда ғылыми мәтінді жазуға қатысты қызығушылық танытатындар саны өте көп. Бұл мақала көпшіліктің сұранысын қанағаттандырады деген ойдамыз. Ғылыми коммуникацияның негізгі нысаны ғылыми мәтін болғандықтан, ғылыми мәтіннің лингвостилистикалық ерекшеліктерін білген дұрыс. Сол себепті ғылыми мәтінді сауатты жазу үшін оған тиесілі талаптарды білген абзал. Мақаланың практикалық маңыздылығы осыда.

Мақаланы жазу барысында шетелдік және отандық ғалымдардың ғылыми мәтін мен ғылыми стильге қатысты тұжырымдары негіз алынды. Ғалымдардың тұжырымдары арқылы талдаулар жүргізілді. Мақалада Қ. Жұбановтың ғылыми мәтініне лингвостилистикалық талдау жүргізу арқылы нәтижеге қол жеткізілді. Мақаланың ғылыми маңыздылығы осыда. Қ. Жұбановтың ғылыми мәтінінің лингвостилистикалық ерекшеліктерін таныту мақаланың жаңалығы да болып табылады. Ғылыми мәтінді талдауда бақылау, жинақтау, талдау сынды әдістер қолданылып, зерттеу жұмысының қорытындысы жазылды.

Бұл тақырып лингвистика саласы үшін құнды. Себебі соңғы жылдары ғылым, ғылым тілі мен ғылымның дамуы аса өзекті мәселелердің бірі болып саналады. Оған елімізде болып жатқан көптеген жаңа реформалар дәлел. Қ. Жұбановтың ғылыми мәтінінің лингвостилистикалық ерекшеліктерін таныту мақаланың жаңалығы болып табылады. Осы мәселелерді ескере отырып, ғылыми мәтіннің

лингвостилистикалық ерекшелігін зерттеу маңызды деп есептейміз.

Тірек сөздер: ғылыми мәтін, функционалды стильдер, ғылыми стиль, ғылыми дискурс, ғылыми ақпарат, терминдер, окказионализмдер, ғылыми коммуникация

ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКА НАУЧНОГО ТЕКСТА

*Кожухмет А.К.¹, Сыздыкова Г.О.², Бегалаев Б.Т.³

*¹PhD докторант, Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан,
e-mail: a_kozhakhmet@mail.ru,

²Д.ф.н., профессор, Евразийский национальный университет имени
Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, e-mail: go.syzdykova@mail.ru,

³Магистр естественных наук, Школа-гимназия имени И. Жансугирова,
Астана, Казахстан, e-mail: bizhan.88@mail.ru

Аннотация. Научный текст имеет контекстные, стилистические, структурные особенности, поэтому при написании научного текста должны строго соблюдаться грамматические и стилистические требования. Известно, что научному тексту свойственны объективность, логичность, точность и информативность. Выделенные свойства отражаются в использовании языковых единиц. Только тот текст, в котором соблюдены требования, свойственные научному тексту, имеет научный характер. Научный характер в тексте достигается с помощью языковых единиц.

На сегодняшний день очень многие заинтересованы в написании научного текста. Мы думаем, что данная статья удовлетворит их потребности. Так как научный текст является основным объектом научной коммуникации, необходимо изучить лингвостилистические особенности научного текста. В этом практическая значимость статьи. Данная статья направлена на определение лингвостилистических особенностей научного текста.

В процессе написания статьи были взяты за основу концепции зарубежных и отечественных ученых относительно научного текста и научного стиля.

Результаты в статье были достигнуты посредством выполнения лингвостилистического анализа научного текста К. Жубанова. В этом научная значимость и новизна исследования. В процессе анализа научного текста были использованы методы наблюдения, накопления, анализа.

Данная тема ценна для сферы образования и лингвистики, так как в последние годы наука, научный язык и развитие науки являются одними из очень актуальных тем. Доказательство тому множество новых реформ в сфере образования нашей страны. Поэтому мы считаем изучение лингвостилистических особенностей научного текста важным.

Ключевые слова: научный текст, функциональные стили, научный стиль, научный дискурс, научная информация, термины, окказионализмы, научная коммуникация

Статья поступила 11.01.2023

UDC 81`42

SRSTI 16.21.51.

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.012>

ANALYSIS OF EMOJI IN INSTAGRAM POSTS OF RUSSIAN AND AMERICAN BLOGGERS

*Lobina Yu.A.¹, Nozdrina O.V.²

*¹Candidate of Philology, professor at

Ulyanovsk State University of Education,

Ulyanovsk, Russia, e-mail: y.lobina@ulspu.ru,

² instructor at Governor's Engineering Lyceum,

Ulyanovsk, Russia, e-mail: olya.nozdrina.98@mail.ru

Abstract. In the last few years, emoji have aroused considerable interest. Researchers explore emoji from various perspectives. However, no attempt has been made, to the best of our knowledge, to reveal cultural peculiarities of their usage and interaction with verbal text and punctuation, so in this respect our research provides a novel perspective. The present paper aims at investigating emoji in Instagram posts of Russian and American bloggers. The methods employed include quantitative, qualitative and comparative analysis. Notable similarities and differences in the usage of emoji were revealed. Bloggers in both cultures tend to complement or duplicate verbal messages with emoji, generally avoid using emoji to accentuate or contradict the meaning of the verbal text and typically place them at the end of the sentence substituting the full stop. However, the results suggest that American bloggers use emojis less often than Russian bloggers do. Moreover, patterns of complementing and substituting verbal cues with non-verbal ones display variation affected

by cultural context. National preferences concerning the position of emoji in the verbal message and type of their interaction with punctuation marks have also been discovered. The theoretical significance of our findings lies in their contribution to the theory of non-verbal means, especially written non-verbal cues. Our conclusions have practical implications for L2 students writing texts on the Internet and EFL teachers developing cross cultural communication skills. Further studies, which investigate emoji usage in comments in Instagram and compare the data with the findings on their usage in posts, will need to be undertaken.

Key words: emoji, blog, multimodality, punctuation, verbal text, non-verbal cues, Internet communication, cross-cultural communication

Basic provisions

In an age of globalization, it is highly important to ensure successful communication with people of various nationalities: verbal and written messages should be conveyed and understood correctly. Emoji have become part of everyday communication for millions of people. Therefore, these non-verbal means are of great interest for researchers in different fields. Scholars have already studied functions of emojis in computer-mediated communication [1; 2; 3], their grammar [4] and semantics [5]. However, previous work has been limited to studies of emoji in a single culture, while comparative aspects have hardly been addressed. Differences in usage of emoji platforms may, however, result in a communicative failure. Consequently, it is necessary to know the peculiarities of using emojis in different cultures.

Introduction

Communication can be classified in different ways, with division into verbal and non-verbal being among the most widely accepted bases for typology. It is well-known that non-verbal communication makes up about 70 percent of all communication. So, it is considered a prospective field of investigation. But as any linguistic phenomenon non-verbal communication is viewed by scholars from various perspectives. Knapp et al. [6] put emphasis on the fact that non-verbal communication is implemented by means other than words. Other linguists [7] point out the means by which non-verbal communication is transmitted: sounds, artifacts, behaviors. Anicaeva [8] addresses typology of graphic non-verbal means of communication, including colour schemes and graphs, as well as punctuation and font. Emoji as a graphic device is generally considered to be one of the types of non-verbal communication.

Emoji belong to the sphere of Internet communication. The term *Internet communication* refers to communication via electronic and Internet technologies. This type of communication has some peculiarities. For instance, communicators tend to use spoken language and disregard language norms. The messages are characterized by expressiveness and emotiveness [9]. Verbal messages on social media use both verbal and non-verbal texts to explain the sender's meaning and express emotions [2].

Emoji are pictorial symbols used for expressing feelings and representing things or concepts [3]. They can stand for gestures and facial expressions as well as objects and places. Cohn et al. [4] note that emoji's vocabulary is provided through mobile phones and computers. It can differ significantly depending on the phone brand and platform [10]. Emoji developed from emoticons. However, some authors [1] do not differentiate the phenomena and use the terms interchangeably. Following Tang and Hew [10], we view emoji and emoticons as separate types of non-verbal means. The present paper deals with emojis only.

Emojis have widely been classified on the functional basis. Li and Yang [3] study pragmatic functions of emoji, whereas Arafah and Hasyim [2] focus on linguistic functions. Functions of emoji in regard to other elements of internet communication have also been considered as a basis for typology. Schneebeli [1] identifies groups of emoji according to the type of interaction with verbal modalities. Basically, such typologies are derived from Ekman and Friesen's classification of interaction between non-verbal and verbal messages [11]. They note five possible types of interaction: duplication, substitution, complementation, contradiction, accentuation. Emoji also interact with other non-verbal components of virtual communication, such as punctuation marks, following, preceding or substituting them. In the latter case, position at the beginning, in the middle or at the end of the message is possible, the position at the end being the most typical [12]. Emoji can interact not only with verbal messages but also with non-verbal messages like pictures. However, no typology based on the type of such interaction has been suggested to date, to the best of our knowledge.

The blog is an Internet genre typically characterized by usage of emoji. Blogs are web pages in which dated entries are placed in reverse chronological order. Types of blogs display considerable diversity. Basic classifications are based on the content of the blog, differentiating between filters, notebooks and personal journals. Multimodal types of blogs include videoblogs and photoblogs.

Instagram can be considered a type of photoblog – this is a blog-personal journal where the author writes posts about his or her life, discuss some

significant issues. Even though some distinct differences with the traditional photoblog can be pointed out, the creolized character of posts in Instagram is undeniable, as they include two semiotic systems: verbal and non-verbal. The picture, verbal message and emoji interact with each other to convey the meaning as a whole [13]. The posts follow the same tendencies in writing as Internet communication [9].

Current studies of Internet pragmatics emphasize that “[a] thorough study of emoji pragmatics requires consideration not just of the local discourse context, but also of situational, interpersonal, and cultural contexts... Further studies of emoji interpretation should investigate differences in pragmatic functions across cultures” [14, p. 140]. In our research, we tried to compare the usage of emoji in Instagram posts of Russian and American bloggers. Understanding interaction of emoji with other verbal and non-verbal components of Internet communication, as well as the role of cultural context in molding such interaction, is likely to be of use for EFL teachers and students.

Methods and materials

Both qualitative and quantitative approaches have been employed in our analysis. Our hypothesis was that emoji usage on Instagram posts varies in different national and cultural contexts. To test it, we analysed interaction between emojis and other components of Internet communication, including verbal messages, punctuation marks and photos, in Instagram lifestyle blogs authored by users of different nationalities.

After downloading the app and registering there, we used the search bar to find bloggers meeting the criteria of age (from 18 to 30), sex (only females), nationality (American or Russian) and number of followers (more than 800.000). The criteria reflect general trends in Instagram blogging: 75.5% of Instagram authors are female, with the peak of blogging activity estimated at the age 18-30. The 4 Russian bloggers thus chosen were Kate Clapp, Sasha Spilberg, Milena Chizova and Katya Adushkina. The American bloggers selected were Haley Pham, Meredith Foster, Kristen McAtee, Daniella Perkins. We read the posts of every blogger and made screenshots of the posts where verbal messages were accompanied by emoji. The period of collecting was from January 2021 to December 2021.

Posts including several passages of text with different emojis were copied. We got 108 copies, three of which were posts of American bloggers: Meredith Foster, Kristen McAtee, Daniella Perkins. These copies were made for analysing the interaction of emoji and the verbal message. We also made 140 copies to investigate the interaction of emoji and punctuation.

At the first stage of analysis, quantitative comparative analysis of frequency of emoji usage in Instagram messages posted by Russian and American bloggers was carried out.

Further analysis revealed various degrees of complexity in interaction between different components of Internet communication. Some posts demonstrated close ties between emoji and the verbal message, as well as other non-verbal means employed directly within the verbal message, such as punctuation marks. Other posts were characterized by complex interaction between emoji, verbal text and photo images. The latter samples (83 instances in the two subcorpora) were excluded from further investigation, as analysis of those would require plunging in the theory of multimodality, which we do not do in the present paper, considering it a fascinating object for a separate study.

At the second stage we focused on interaction of emoji with verbal messages. The function of emoji with relation to the verbal text was identified, basing on Ekman and Friesen's classification [11]. Our aim was to single out cases of duplication, substitution, complementation, contradiction and accentuation of the verbal message by the emoji accompanying it. Quantitative analysis was employed to reveal the dominant type of interaction in either of the two national subcorpora, and comparative analysis was performed to observe similarities and differences in the current national trends of using emoji. We also investigated typical position of emoji in the verbal text. Cases of emoji used at the beginning, in the middle and at the end of sentences were identified, and trends in that respect were also detected and compared.

Finally, interaction of emoji with punctuation marks was investigated. First, types of punctuation marks which typically interact with emoji were identified in the Russian and American subcorpora, to be compared afterwards. Then, types of interaction between emoji and punctuation marks were revealed using Ekman and Friesen's classification, with their frequency subsequently quantified and compared.

Results and Discussion

The results of the quantitative analysis suggest that American bloggers use emoji less often than Russian bloggers do. The total number of messages with emoji posted by the selected bloggers from January 2021 to December 2021 is 483. 341 of them were authored by Russian bloggers, with only 142 posts belonging to American bloggers. The figures seem to show that conveying one's ideas and attitudes through emoji is at least twice as popular within the Russian Internet community as it is within the American Internet community.

Regarding interaction of emoji with the verbal message, some similar trends can be revealed, as well as noticeable cultural variability (see Table 1).

Table 1. Type of interaction between emoji and the verbal message

Function	Russian bloggers		American bloggers	
	instances	%	instances	%
Complementation	133	34.7	50	40
Duplication	125	32.6	35	28
Substitution (part of the text)	94	24.6	18	14.4
Substitution (the whole text)	2	0.5	15	12
Accentuation	29	7,6	7	5.6
Contradiction	0	0	0	0
Total	383	100	125	100

Both Russian and American bloggers tend to complement verbal messages with emojis. The difference revealed in this type of interaction is that Russian bloggers prefer to complement the verbal message with a single emoji, whereas American bloggers use up to four emojis in this function (Fig.1). Non-verbal cues complementing the meaning of words typically convey the author's attitude to the topic and the addressee, helping to build up and maintain relations between communicators.

meredithfoster Back to your regular scheduled programming 📺😄👯🎉
Nashville Vlog is up on my youtube channel!

Fig.1 Series of emoji complementing the verbal message

Duplication is also equally typical for both discourse communities (see examples in Fig. 2, 3), while accentuation is rarely employed in either subcorpus.

kristenmcatee hey big head, join me tonight at 6pm PST on #trillertv! you guys challenged me to "gummy bear sushi" and i think i got this 🍡 come watch and let me know how i did! LINK IN BIO

Fig.2 Emoji duplicating the verbal message in an American blog

milenamurmur Волшебство, не иначе 😊
Это я о своём новом окрашивании от талантливейшей @m.admiralova ❤️👑
Процесс покажу в новом влоге 🎥👑
Как вам?)

Fig.3 Emoji duplicating the verbal message in a Russian blog

However, patterns of substitution differ in Russian and American Instagram posts. Russian bloggers tend to substitute part of the verbal message with emoji more frequently, which is demonstrated by the increased rate of substitution. The opposite trend is observed in substitution of the whole verbal message: American bloggers are more likely to express their ideas or emotions entirely with emoji, without any accompanying text (Fig. 4).

Fig.4 Emoji substituting the whole verbal message

No instances of contradiction between the meaning of emoji and the message expressed by words have been found. Generally, contradiction between verbal and non-verbal parts of the utterance is considered unintentional and may lead either to misunderstanding or undesirable revealing of true communicative intentions. Intentional contradiction of verbal and non-verbal, however, may be employed to produce sarcastic effect [15, p. 12-13]. Evidently, popular Russian and American bloggers are intent on avoiding communicative failure, which usage of such a risky stylistic device might result in.

Cultural context does not seem to significantly affect typical position of emoji within the verbal message. Emojis are generally placed at the end of a verbal message in both American and Russian subcorpora (Table 2). This is consistent with the results of Arafah and Hasyim's research of emoji usage in WhatsApp messages [2].

Table 2. Position of emoji within the verbal message

Position	Russian bloggers		American bloggers	
	instances	%	instances	%
At the beginning of the sentence	8	2.3	2	1.4
In the middle of the sentence	5	1.4	6	4.1
At the end of the sentence	330	95.1	131	90.4
Before and after the word/phrase	4	1.2	6	4.1
Total	347	100	145	100

However, Russian bloggers in Instagram are inclined to use three or more emoji after each sentence or text passage, whereas American bloggers are likely to use no more than three emojis at the end of the text. Moreover, the initial position of emoji seems to be slightly more preferable for Russian bloggers, while the opposite is true for the position in the middle of the sentence. In both subcorpora, the initial position was found to correlate with the function of accentuation (Fig.5).

Нравится: 105 472
haleypham !!! the last photo is NOT facetuned

Fig.5 Emoji at the beginning of the sentence accentuating the verbal message

Another factor contributing to the choice of the initial position might be the syntactical structure. Emoji are typically used at the beginning of the phrases in lists (Fig. 6).

haleypham This summer, I'm investing in myself and working towards achieving my goals:

- find a new hobby (tennis!)
- exercise my brain (read more!)
- learn how to cook & live a healthy lifestyle
- enjoy lots of sunrises

Fig.6 Emoji substituting bullets in lists

American bloggers would seem to be rather more in favour of the generally less frequent position encircling the phrase (see an example in Fig.7):

katusha_adushkina Если вам интересно, как же было сделано это фото, то прямо сейчас переходите и смотрите моё **НОВОЕ ВИДЕО**

Fig.7 Emoji before and after the phrase

Comparative analysis performed at the final stage of the research revealed a greater variety of Russian punctuation marks which interact with emoji in Instagram posts and notable differences in the functions of emoji (Table 3).

Table 3. Interaction of emoji with punctuation marks

Nationality	Russian bloggers									American bloggers				
Punctuation mark	.	!	?	,	–	...	:	?!;	;	.	!	?	,	–
Function														
Duplication	12	88	62	0	3	43	7	4	1	2	8	1	0	0
Instances														
%	5.5	6,4	100	0	100	100	78	100	100	1,8	32	20	0	0
Substitution	208	49	0	2	0	0	2	0	0	107	17	4	5	1
Instances														
%	94.5	36	0	100	0	0	22	0	0	98.2	68	80	100	100
Total Instances	220	137	62	2	3	43	9	4	1	109	25	5	5	1

While only the period, comma, exclamation mark, question mark and dash have been found to be replaced by emoji or accompanied by them in the messages of American bloggers, the list of Russian punctuation marks also includes the ellipsis, colon, exclamation mark used immediately after the question mark and semicolon. The more intense interaction between emoji and punctuation marks in the posts of Russian bloggers might be the result of a greater role of punctuation in Russian writing in general, and in Russian Internet communication in particular, which has not been affected by the introduction of emoji as a new sign system.

Of the five types of verbal/non-verbal interaction described by Ekman and Friesen [11], two types only – duplication and substitution – were identified during the analysis of emoji and punctuation marks in the two corpora of Instagram messages. Emoji have not been found to complement, accentuate or contradict any of the punctuation marks. The character of interaction varies depending on the kind of punctuation mark and the cultural context. Emoji substitute, and never duplicate, commas in both American and Russian posts analysed. Periods are also substituted, and not duplicated, in the absolute majority of instances by bloggers of both nationalities. With

exclamation marks, duplication is more frequent in the Russian subcorpus, while substitution prevails in the American posts. Question marks were always duplicated by the Russian bloggers, and nearly always substituted by the American ones. The opposite is true for dashes.

It is not easy to see a clear pattern emerging from these findings. Upon the whole, there seems to exist a tendency towards substitution of punctuation marks by emoji in American Instagram posts, while Russian bloggers tend to employ duplication in a greater degree. However, as there were very few instances of interaction between emoji and such punctuation marks as commas and dashes (as well as question marks in the American posts), such hypothesis should be treated with caution. Further studies on a larger sample size are required to clarify the issue.

A notable exception is interaction of emoji with periods, which is by far the most frequent case. In both subcorpora substitution of periods by emoji is much more common than duplication. Viewed together with the widely described tendency of emoji to be placed in the final position (see above), these findings might suggest that emoji may be moving towards becoming a new type of punctuation mark, performing most of the functions of the latter. This tendency is likely to be universal and not affected by the cultural context.

Conclusion

In our research we attempted to analyze cultural peculiarities of emoji usage and their interaction with verbal messages and punctuation marks. In general, universal trends seem to prevail, which makes cultural differences less noticeable but no less important for successful communication. An overuse of emoji in English by L2 speakers, prompted by their native communicative patterns, might change the general tenor of communication and lessen the effect of otherwise carefully constructed message, for instance. Comparison of pragmatics in new communicative spheres is evidently a vital issue for future research.

Our findings on mechanisms of interaction between cues of different types in Internet posts might contribute to the actively developing field of multimodality studies. Most work in that direction has focused on verbal/non-verbal interaction, while our research provides some insights into correlation between emoji and punctuation, both of them non-verbal components. Further studies of emoji in Instagram should concentrate on their interaction with photo components of the posts.

Besides general cultural peculiarities of Internet communication discussed in the paper, the effect of specific genres on the usage of emoji is quite a promising area. One of the steps towards resolving the issue might

be investigating usage of emoji and their interaction with other non-verbal, as well as verbal, cues in comments on Instagram posts and comparing the results with the findings of the present study.

REFERENCES

- [1] Schneebeli C. The interplay of emoji, emoticons, and verbal modalities in CMC: a case study of YouTube comments // VINM 2017: Visualizing (in) the new media, Nov 2017, Neuchâtel, Switzerland. – URL: <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01632753>
- [2] Arafah B., Hasyim M. Linguistic functions of emoji in social media communication // Option, Ano 35, 2019. № 24. P. 558-574.
- [3] Li L., Yang Y. Pragmatic functions of emoji in internet-based communication—a corpus-based study // Asian-Pacific Journal of Second and Foreign Language. 2018. 3, 16. – <https://doi.org/10.1186/s40862-018-0057-z>
- [4] Cohn N., Engelen J., Schilperoord J. The grammar of emoji? Constraints on communicative pictorial sequencing // Cognitive research: principles and implications. 2019. 4, 33. – <https://doi.org/10.1186/s41235-019-0177-0>
- [5] Krylov Yu.V. Semantika emodji v virtual’nom dialoge (Semantics of emoji in virtual dialogue) // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. Gumanitarnyye issledovaniya 2017. №2. P. 50-52. [In Rus.]
- [6] Knapp M.L., Hall J.A., Horgan T.G. Nonverbal Communication in Human Interaction. Cengage Learning, 2013. 528 p.
- [7] Hahn L. K., Lippert L., & Paynton S. (2011). Survey of Communication Study. Wikibooks. [eBook] Available at: http://en.wikibooks.org/wiki/Survey_of_Communication_Study [Accessed August 2023]
- [8] Anikayeva A.A. Sushchnost’ graficheskikh sredstv v pechatnoy reklame (The essence of graphics in print advertising) // Voprosy zhurnalistiki, pedagogiki, yazykoznavaniya. 2011. №12. P. 186–191. [In Rus.]
- [9] Mozgovaya A.O. Leksiko-stilisticheskiye osobennosti internet-kommunikatsii (na primere nemetsoyazychnogo internet-servisa Instagram) (Lexico-stylistic features of Internet communication (using the example of the German-language Internet service Instagram) // Filologicheskkiye nauki. Voprosy teorii i praktiki 2018. №6. С. 374-378. [In Rus.]
- [10] Tang Y., Hew K. F. Emoticon, Emoji, and Sticker Use in Computer-Mediated Communication: A Review of Theories and Research Findings // International Journal of Communication. 2019. №13. P. 2457–2483.
- [11] Ekman P., Friesen W. V. The repertoire of nonverbal behavior: Categories, origins, usage, and coding // Semiotica. 1969. №1. P. 49–98.

[12] Provine R.R., Spencer, R.J., Mandell, D.L. Emotional expression online Emoticons punctuate website text messages // Journal of Language Social Psychology. 2007. № 26. P. 299–307.

[13] Medvedeva E.V. Instagram: prostranstvo prodvigaushchei kommunikatsii (Instagram: space for promoting communication) // Medialingvistika 2019. № 6. С. 369–380. [In Rus.]

[14] Dainas A.R., Herring S.C. Interpreting emoji pragmatics // Approaches to Internet pragmatics. John Benjamins, 2021. P. 107–144.

[15] Burgoon J.K., Saine T. The Unspoken Dialogue: An Introduction to Non-verbal Communication. Boston: Houghton Mifflin School, 1978. 314 p.

РЕСЕЙ ЖӘНЕ АМЕРИКАЛЫҚ БЛОГЕРЛЕРДІҢ ИНСТАГРАМ ПОСТТАРЫНДАҒЫ ЭМОДЗИЛЕРГЕ ТАЛДАУ

*Лобина Ю.А.¹, Ноздрина О.В.²

*¹ф.ғ.к., Ульянов мемлекеттік педагогикалық университетінің профессоры, Ульяновск, Ресей, e-mail: y.lobina@ulspu.ru,

²Губернаторлық инженерлік лицей оқытушысы, Ульяновск, Ресей, e-mail: olya.nozdrina.98@mail.ru

Аңдатпа. Соңғы бірнеше жылда эмодзилер үлкен қызығушылық тудырды. Зерттеушілер эмодзилерді әртүрлі тұрғыдан зерттейді. Дегенмен, біздің білуімізше, олардың қолданылу және ауызша мәтінмен және тыныс белгілерімен өзара әрекеттесуінің мәдени ерекшеліктерін ашуға әрекет жасалмады. Бұл мақала сандық және сапалық талдау арқылы ресейлік және американдық блогерлердің Instagram жазбаларындағы эмодзилерді зерттеуге бағытталған. Эмодзилерді қолданудағы елеулі ұқсастықтар мен айырмашылықтар анықталды. Екі мәдениеттегі де блогерлер ауызша хабарламаларды эмодзилермен толықтырады немесе қайталайды, әдетте ауызша мәтіннің мағынасына екпін беру немесе қайшы келу үшін эмодзилерді қолданбайды және көп нүктенің орнына сөйлемнің соңына қояды. Дегенмен, нәтижелер американдық блогерлер эмодзилерді ресейлік блогерлерге қарағанда азырақ пайдаланады деп көрсетеді. Сонымен қатар, вербалды емес белгілермен вербальды белгілерді толықтыру және ауыстыру үлгілері мәдени контекст әсер ететін өзгерістерді көрсетеді. Сондай-ақ ауызша хабарламадағы эмодзилердің орны мен тыныс белгілерімен әрекеттесу түріне қатысты ұлттық артықшылықтар анықталды. Біздің тұжырымдарымыздың теориялық маңыздылығы олардың вербалды емес құралдар теориясына, әсіресе жазбаша бейвербалды белгілерге қосқан үлесінде жатыр. Біздің қорытындыларымыз Интернетте мәтіндер жазатын L2 студенттеріне

және мәдениетаралық қарым-қатынас дағдыларын дамытатын EFL мұғалімдеріне практикалық әсер етеді.

Инстаграмдағы түсініктемелерде эмодзилердің қолданылуын зерттейтін және деректерді олардың жазбалардағы қолданылуы туралы нәтижелермен салыстыратын қосымша зерттеулер жүргізу қажет болады.

Тірек сөздер: эмодзи, блог, мультимодальдылық, пунктуация, вербалды мәтін, вербалды емес сигналдар, интернет-коммуникация, мәдениетаралық коммуникация

АНАЛИЗ ЭМОДЗИ В ПОСТАХ ИНСТАГРАМ РОССИЙСКИХ И АМЕРИКАНСКИХ БЛОГЕРОВ

*Лобина Ю.А.¹, Ноздрина О.В.²

¹кандидат филологических наук, профессор Ульяновского государственного педагогического университета,
Ульяновск, Россия, e-mail: y.lobina@ulspu.ru,

²преподаватель Губернаторского инженерного лицея,
Ульяновск, Россия, e-mail: olya.nozdrina.98@mail.ru

Аннотация. В последние несколько лет эмодзи вызывают значительный интерес. Исследователи изучают эмодзи с разных точек зрения. Однако, насколько нам известно, не было предпринято никаких попыток выявить культурные особенности их употребления и взаимодействия с вербальным текстом и пунктуацией. Целью настоящей статьи является исследование эмодзи в постах российских и американских блогеров в Instagram посредством количественного и качественного анализа. Выявлены заметные сходства и различия в использовании смайлов. Блогеры в обеих культурах склонны дополнять или дублировать вербальные сообщения смайликами. Они обычно избегают использования смайлов, чтобы подчеркнуть тот или иной смысл или противоречить смыслу устного текста, и размещают их в конце предложения, заменяя точку. Результаты показывают, что американские блогеры используют смайлы реже, чем российские. Более того, модели дополнения и замены вербальных сигналов невербальными демонстрируют вариации, зависящие от культурного контекста. Выявлены также национальные предпочтения относительно положения эмодзи в вербальном сообщении и типа их взаимодействия со знаками препинания. Теоретическая значимость наших результатов заключается в их вкладе в теорию невербальных средств, особенно письменных невербальных сигналов. Наши выводы имеют практическое значение

для студентов L2, пишущих тексты в Интернете, и для преподавателей EFL, развивающих навыки межкультурного общения.

Необходимо провести дальнейшие исследования, которые изучат использование смайлов в комментариях в Instagram и сопоставят данные с результатами их использования в сообщениях.

Ключевые слова: эмодзи, блог, мультимодальность, пунктуация, вербальный текст, невербальные сигналы, интернет-коммуникация, межкультурная коммуникация

Статья поступила 02.09.2023

UDC 81'1

SRSTI 16.01.11

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.013>

THE PROBLEM OF A LINGUISTIC PERSONALITY IN THE WORKS BY TALAPTAN AKHMETZHAN

*Mazibayeva Zh.O.¹, Orazbayeva F.Sh.²

*¹PhD student, Abay Kazakh National Pedagogical university, Almaty,
Kazakhstan, e-mail: MJO_1982@mail.ru,
<https://orcid.org/0000-0002-2215-9608>,

²Doctor of pedagogical sciences, professor, Abay Kazakh National
Pedagogical university, Almaty, Kazakhstan,
e-mail: f_orazbaeva@mail.ru,
<https://orcid.org/0000-0002-7988-3023>

Abstract. The article defines the linguistic personality of Talaptan Akhmetzhan through linguistic expressions and stylistic features of skillful use of artistic approaches in his works "Synar kanatty kobelek", "Nobel Prize". The peculiarities of language usage and conceptual system of the writer are studied. The work reflects culture, belief, understanding, upbringing, attitude to the life of the nation through important phenomena and situations related to the environment. The well-established notions are reflected in the writer's work, special uses of linguistic units appear.

The main purpose of the article is to reveal linguistic peculiarities of Talaptan Akhmetzhan's works based on the examples of epithets, proverbs and metaphors. Talaptan Akhmetzhan's works of art express consciousness of national identity with the help of specific and commonly used linguistic means.

The scientific value of the study will be disclosed if the nature of language is widely recognized and a new conceptual picture of the world is revealed. In order to reveal the stylistic peculiarities of the writer, the analysis of his works using such artistic means as “metonymy” and “metaphor” is considered to be important in developing the field of cognitive science.

The study uses methods of scientific description, interpretation, conceptual analysis and comparison.

As a result, the linguistic units relating to the functional field of the concept “ar” in the writer’s style were analyzed and the conceptual system was considered. The peculiarities of language usage in the works of T. Akhmetzhan, the problem of conceptual field - contribute to the discovery of new aspects of cognitive linguistics and increase their practical significance. The cognitive, cultural and cognitive character of phraseological expressions, metaphors and metonymy of the writer’s works “Synar kanatty kobelek” and “Nobel Prize” were defined. These linguistic units show the specifics of the author’s use of language.

Keywords: linguistic personality, concept, style, language unity, metaphor, epithet, phraseology, proverb

Basic provisions

The article deals with the peculiarities of language use in the works of T. Akhmetzhan, the writer’s own style, artistic means, the problem of the concept. The introduction of the category of “linguistic personality” into linguistics allows to supplement the concept of “personality”, to go beyond the structural-functional aspect of language research, allows to lead to anthropological linguistics, which is closely connected with consciousness, thinking, spiritual activity of a person.

Introduction

“Linguistic personality” – “self-image of a poet or writer” (K. Zhumaliyev) [1]. The earliest studies on the problem of «linguistic personality» in literature and language are found in the works by R. Syzdykova “Abai shygarmalarynyn tili” [2], E. Zhanpeisov “Auezovtyn «Abai zholy» epepiasynyn tili” [3]. Such large-scale basic studies are based on the character and general creative features of the artist’s language, the richness of word usage and vocabulary, how skillfully he uses techniques of decoration or characterization, the peculiarities of using tropes (analogy, epithet, metaphor), stylistic features and structural system of the language of the work. For research purposes, along with a full acquaintance with the artistic and linguistic world of the author, a wide range of cognitive and

background knowledge is required. After all, it is essential to consider the author's works and the language in a comparative-contrastive way in order to investigate the author's linguistic personality and study the problem of linguistic personality. To this end, it is necessary to differentiate the linguistic features of works written before the definite author.

Material and research methods

In the research process were used methods of determination, comparison, analysis. Under its influence, the interest in the person who uses the language, in the creative person has increased in Language Science, and being a foundation of new studies nowadays, has become the basis for the formation of the theory of "linguistic personality" systematized in the works by Yu.N.Karaulov "Russian language personality and tasks of its study" and "Russian language and linguistic personality".

The following areas related to the concept of a linguistic personality are considered currently in Russian and Kazakh linguistics:

- 1) Analysis of the language of the identified individual, considering their cognitive and pragmatic intentions;
- 2) Diachronic examination of the language of historical figures in scientific works;
- 3) The emergence of studies on modeling a linguistic personality based on separate texts;
- 4) Researches based upon focusing the author's linguistic personality across disclosure of the linguistic identity of the characters in the text;
- 5) Works attaching the features of the linguistic personality to the national identity of the author.

The trends have represented linguistic personality in several directions recently:

A) clarifying the main systems of personality formation, considered as a linguistic personality (surnames, literary and linguistic characteristics, living environment, cultural influence, national, etc.);

B) identification of features that reflect the character qualities that make up the linguistic reality of the individual (self-education, self-improvement, personal responsibility, education or upbringing, feeling, assimilation, demonstration of the acquired knowledge in practice, etc.).

Therefore, the recognition of a linguistic personality is primarily required to recognize it at the associative-verbal, pragmatic and linguocognitive levels. On the importance of revealing the identity of the individual at the national level, the scientist Zh. Mankeeva said: «The manifestation of the development of these levels of a particular linguistic personality develops to varying degrees and manifests itself in different character traits. Its creative cognitive

content is a system of worldvision and cultural values. Consequently, we first recognise a language person as a person of nationality. As the nature of the linguistic personality is directly related to the national cultural stage of the individual» [4, p. 281].

At the same time, we may mention subjective judgements that are the foundation of a person's existence, reflecting personal goals and intentions, principles and creative views. In general, a person's ideal based on spiritual and material goods, the reasons for choosing moral values in the social environment are of great importance in revealing the picture of the universe in his knowledge, and the purpose-interests and knowledge of the individual are reflected in his own language.

The poet Magzhan Zhumabayev emphasized the importance of language in the formation of a person's personality saying that "...to be called a person in the full sense of the word is due to language" [5]. R. Syzdykova writes that "language is a force that educates a person as a person, a native language is a tool that makes a person a representative of a particular nation, people" [6, p. 256].

A linguistic person is a person who can generate and receive texts. It is characterized by a level of structural and linguistic complexity, accuracy and depth of characterization of truth, and orientation in a certain direction [7]. Expanding the scientific meaning of a linguistic personality concept, Yu.N. Karaulov says: "Linguistic personality – an idea that breaks boundaries in the scientific environment that considers a person out of their language, covering all aspects of linguistic research" [8, p. 15]. Consequently, a linguistic person is a person who can be reflected in the texts, through the language and who is transformed by his own database of linguistic tools.

"First, a person who uses a language is regarded as a "language person" in terms of his ability to communicate" [9, p. 257]. At the same time, taking into account that "the only way to train a person as a language person is by language.", without language, i.e without conversation or writing, there is not only the image of a linguistic person, but that of the language person in general. Consequently, we can study the problem of «linguistic personality» [10] only by creating a speech or a work. When determining the linguistic personality of the author of the text or the narrator of the text through works, it is recognized as legitimate that, first of all, according to the principle of the language image of the universe, worldview Language units in the work serve to reveal images. There is no cause for belief that only linguistic units function in the recognition of a linguistic personality since the ability of humanity to speak or express thoughts directly depends on its thinking, that is, on its psychological home on its psyche. The mental capacities of humankind

include perception, memory and intuition. Only after these thought formats does a system of language units form, which is then objectified. In other words, the link between psychology and cognitive linguistics is based on a process that occurs in the psyche of the lecturer or author. The truth is that the world is known to the mind, not the eyes. Language cognition refers to psychological concepts such as thought, perception and memory that enable us to build a holistic cognitive paradigm.

The study of the language of fiction from the point of view of general cognition, the study and analysis of the linguistic personality of the writer, who creates a linguistic picture of the universe as an image of the author with the peculiarities of word use by authors, are also topical issues in cognitive linguistics now.

The collection of works by the writer, playwright T.Akhmetzhan was published in 1995 under the name "Tuma". It can be seen that being a writer, who had many achievements on the literary front (Festival "Zhiger" 1988), he raised the standard national education by the time of the national ideology foundation (the adoption of the first Basic Law), carefully selected main principles of humanism, which are entering the field of integration, capitalism, wanted to convey through literature the knowledge of the people about "honor" as a part of the original philosophy. The author's peculiar Language unit usage or the use of pre-written, spoken, recognized language units in a ready-made form or by partial modification is more common in one writer but less common in another. We also know that every writer gets a different word or concept. At times, in a single work, authors can use only one word differently. It is provided either by synonyms or by various tropes. Every author has an individual style, even manner of writing, and word order. Through creative changes, new words appear, sometimes disobeying the laws of formation of the preceding word in a language. One of their manifestations is the occasional use of the writer, which appears in the language of an artwork.

Occasionalisms are indicators that determine the direction of development of patterns in word formation and represent the linguistic potential of the author's personality. Considering such individual author uses, the study of the richness of the folk language, the extent to which a poet or writer has mastered this language, his contribution to the literary language, and the process of formation as a linguistic person, allows us to differentiate manner, taste and style of writing. That is, the primary place in the recognition of the author's linguistic personality is occupied by the use of the author's language. And the factors that caused their occurrence may be determined by their review.

Results and discussion

Metaphor is a language tool, a type of trope that serves to convey the image of the author's game. Metaphor, metonymy, and analogy are the artistic tools that Akhmetzhan has widely used in his works. We have reason to say that the abundance of these tropes is inherent in the work of any poet and writer, because it is a feature that is connected with the traditions of the Kazakh people's speech, the richness of vocabulary.

In the works of the writer, the author's uses are often given by analogy. In the story "Nobel prize", phrases and sentences with well-established semantic phraseology and equalities inherent in Kazakh knowledge can be found:

- Қара түнекті ақ ұлна таспадай тіліп өтті. (*A white tissue tape cut through the black darkness*).
- ...жын қаққандай құйынперен зымырап келеді. (... *a whirlwind is rushing like a demon*.)
- Өңі қу шүберектей боп-боз. (*The skin is pale as a dried up cloth*.)
- ...ор көрген аттай кілт тоқтады. (...*stopped abruptly like a horse seeing a pit*)
- Төбесіндегі көк шамы жасындай жарқ-жұрқ етіп, жүйкеге тиетін ащы дабылы кісінің үрейін алады. (*The blue light on the roof shines like tears, and the bitter alarm that gets on the nerves can frighten a person*)
- ...кісіндегінің кілді аспанда. (*the key to the man in the sky*)
- ...сөзін құлақ асып жатқан ешкім жоқ. (*nobody listened with their ears hanging out*).
- Кең кабинеттің іші самаладай жап-жарық. (*The interior of the spacious office as bright as a mountain wind*.)
- ...бүйрек бет сары қатын... (*a blonde woman with a kidney face*)
- ...зәресі ұшып кетті...(jumped out of the skin)
- Қаспен көздің арасындағы...(*between the eyebrows and the eyes...*)
- Періштенің салы суға кетіп далаға шықты. (*The Angel went out with the raft dumped into the water*).
- Ақ дегені – алғыс, қара дегені – қарғыс. (*White means gratitude, black means curse*.)
- Анау сол сәтте-ақ табанын жалтырады. (*in a moment, polished the foot*)
- Сұрап алған аурудың емі табылуы қиын. (*It is difficult to find a cure for the disease you requested*.)
- Жұмыр басты пенделер түсінбейді ғой. (*creatures with round heads don't understand*)

- ...қаны басына шапты (...blood poured down his head).
- Бірақ осы сөзді қайталаған сайын *шыбын жаны шырқыран кетеді*. (but every time he repeated this word, *he (his soul) screamed with a frantic wail*)
- Банкирдің көзі *шырадай жанды*. (The banker's eyes *burn like a splinter*.)

The language units representing the author's individual linguistic personality are reflected in the "Nobel Prize" story as follows:

- ...*аспан айрылғандай күн күңірене күркіреді*.
(...the sun was rising, *as if the sky had disappeared*)
- ...*шекесі торсықтай, беті албыраған қып-қызыл алмалар...*
(the temples are like a wineskin, the face turned pink to match the red apples).
- ...*үстел үсті ат-көпір ақша...*
(...There is as big money on the table *as a horse-Bridge*...)
- Періштенің *мақпал алақаны* денесіне тигенде...
(when the angel's *velvet palm* touched the body...)
- ...*миыңды аузыңды түсіремін*.
(...*I'll put your brain in your mouth*)
- ...*пайдасынан найзасы көп тиінті...*
(*more spears hit than use*)
- Түрі *айдаһардай сұп-суық...*
(He looks *as cold as a dragon*)
- *Андағы ағаш жүрегіңді қолқа жүрегіңмен қосып суырып алайын ба?* [11]

(Maybe I should rip out *your wooden heart along with your aorta?*)

With regard to philosophical knowledge as the core of the writer's works, we can notice that attitude to community changes and social conditions are the main source of works by Talapan Akhmetzhan. The writer expresses his subjective views with sharp sarcasm, disgust for evil and evil with the principles of virtue that arose with the aim of awakening moral principles. Exactly this writer's position that can be traced in any work. The writer's works touch upon universal values from the point of view of national views. Because the reader will immediately understand that in any work the author conveys national motives or national understanding. In the story itself, the "Nobel Prize" image of an "angel" is conveyed by the writer in Kazakh national clothes. Its main goal is that all Kazakh purity, transparency and perfection are sought in the image of a snow-white beauty, and this guardian angel is free from all pollution, from the emptiness of the world. The angel is described in Kazakh national clothes.

Ақ көйлек (white dress) – a sign of purity,
Нақышты қамзол (patterned qamzol) – national fashion model;
Биік сәукеле (high saukele) – a symbol of high honor;
Мәсі (christ) – a symbol of purity, which has not invaded the dirty earth of the universe.

Despite the image of an Angel is characterized by white clothing in the understanding of other nations in the universe or in the knowledge of writers, it is mostly represented in the guise of a young child or an infant. A baby regarded as the most transparent, purest creature in the world. Only growing up, he gets used to his surroundings and absorbs various bad qualities. In the work of T. Akhmetzhan, the transfer of the image of an angel in the image of a ghost testifies to the characteristic cognitive features of the writer. The reflection of the white color in the human mind is a special symbolism inherent in all peoples. A. Kaidar explains the cognitive meaning of white color in Kazakh as follows: “white” color is “purity”, “justice”, “mercy”, “innocence”, “chastity”, “cheerful image”, “speak from the heart”, “the first honest intention”, etc.

In other works of art in the world, a woman is often associated with ghostly or humorous images. However, T.Akhmetzhan embodies the image of an angel in the image of a “charmer”. In the knowledge of the writer, the soul of the beauty is transparent like an angel.

In the works of T.Akhmetzhan, epithets have an important character. The epithet can be expressed as a form of linguistic and cultural study, a lexical unit of the native language at the appropriate level, and a cultural concept at the conceptual level. Thus, the epithet, being one of the most important means of expressing cultural concepts, allows us to consider the stylistic technique of the writer as a cultural model and the main component of the linguistic personality. The problem of the concept in the works of T.Akhmetzhan also reflects the specifics of the linguistic approach. In accordance with this, scientists [12, p. 11] note that the concept is considered in three different directions. These are: linguistic, cognitive, cultural.

Epithets:

Мамық бесік (fluffy cradle), *сүт сәуле* (milky ray), *мақпал алақан* (velvet palm), *жан дауыс* (the voice of the soul), *жүзінің нұры* (the light of the face), *таң бозы* (morning dawn), etc.

Sometimes epithets considered separately from the context may seem close to metonymy. Although there are not so many epithets in the author’s story “The Nobel Prize”, constant phrases are used in abundance.

Proverbs and sayings in the story:

White is gratitude, black is a curse.

Ақ дегені – алғыс, қара дегені – қарғыс.
 There is no cure for the requested disease.
 Сұрап алған аурудың емі табылмас.
 The key to the man in the sky.
 Кісідегінің кілті аспанда.
 A seam came out of the ground,
 Both ears stuck out straight.
 Жер астынан жік шықты,
 Екі құлағы тік шықты.
 The girl's path is subtle.
 Қыздың жолы – жіңішке.
 Don't go to the one you love,
 Go to someone who loves you.
 Өзің сүйгенге барма,
 Өзіңді сүйгенге бар.
 (in the work, the author used the proverb in the wrong version)
 The guest zone of happiness is the head,
 Warm nest-heart.
 Бақтың қонақтайтын жері – бас,
 Жылы ұясы – жүрек [11].

These proverbs were used in the language of both the author-narrator and the characters. Thanks to such language examples, the theme and idea of the work are becoming increasingly relevant.

Regular phrases found in the story "Synar qanatty kobelek" (Butterfly with paired wings):

Айызы қанғандай болу (to take pleasure), қамшы тиген аттай кегжең ету (to lift up your head like a horse pierced with a whip), қарақотырлану (the wound is covered with a crust), мысын басы (to suppress, to confuse someone.), зығынданы қайнау (to be very angry with someone, get to the white heat), қаны басына бір-ақ шапшыды (very angry with someone, blood burst in the head), өксік кептелді (the sobbing got stuck/ grieving), шердің арқауы шетінегендей (as if the grief has receded), күндіз күлкисін, түнде ұйқысын ұрлау (stealing laughter by day and sleep by night), жер-жебіріне жету (blow someone to smithereens), жүрегін отқа қақтау (set someone's heart on fire), жұмған ауыздарын ашқан емес (keep silent/fill your mouth with water), жүрек қылын қозғайтын (to touch the strings of the heart), өмір соққы жегендей (life has taken a hit), құлақ кесті құлы болу (to be a slave with a torn ear), зығырданы қайнап кету (anger was boiling), әбілет басқыр (someone succumbed to the temptation to do something reprehensible), дауысым жер жарын (the voice is booming all over the

world), көңілінің төрінен ел көшіп кеткендей (*being out of sorts*), бетімнен отым шығып отырмын (*burn with shame*), жел айдаған қаңбақтай (*to appear by accident, due to unforeseen circumstances*), дүірмен тасындай жанын жануу (*to grind the soul with a millstone*), тасы өрге домалау (*things are going uphill*) and etc. [13].

There can be also found the regular expressions besides the given examples. In general, figuratively meaningful stable phrases were spreadly used in the work. For instance, *жел айдаған қаңбақтай* (*to appear by accident, due to unforeseen circumstances*), *дүірмен тасындай жанын жануу* (*to grind the soul with a millstone*), *тасы өрге домалау* (*things are going uphill*) *бемі ду етін ұялу* (*be shy about something*), *көңілінің төрінен ел көшіп кеткендей кеткендей* (*being out of sorts*), *ескі жұртта жападан жалғыз қалғандай* (*it's like being alone in an old crowd*), *қосылмас қос өзен секілді болу* (*be like an inexhaustible double river*) and others [14]. Dictionary/lexicographic personality which is the basic national and cultural prototype of the carrier of a certain language that is predominantly attached to the lexical system and is reconstructed on the basis of the world outlook settings, valuable priorities and behavioral reactions reflected in the dictionary [15].

Conclusion

Linguistic units and linguistic means are reflected in the speech culture of the individual. The culture of speech is the unity of skills, knowledge, and general skills of using the language of a linguistic personality. Therefore, the high, noble peak of the culture of the word should be an indicator of the linguistic personality. Then writing experience, in addition to basic knowledge and communication skills, requires a writing style, writing language. It is possible to study, analyze, analyze the “linguistic personality” only of a writer who has formed his own writing language.

Thus, the human possibilities to know the world through linguistic units are limitless. It follows that the wider the space occupied by a person’s sparkling imagination, the more stable verbal expressions, proverbs, and metaphors appear and become the basis of a conceptual picture of the world.

The article was published on the scientific project of the Kazakh National Pedagogical University named after Abay for young scientists. (№11. 01.03.2022).

REFERENCES

[1] Classical Studies: Multivolume (Klasikalyq zertteuler: Köp tomдық.) Almaty: “World of Literature”, 2013. Volume 15: K. Zhumaliev, Z.

Kabdolov, Z. Akhmetov. Literary theory. 412 p. [In Kaz.].

[2] Syzdyk R.S. The language of Abay's works (vocabulary and grammar) (Abai şyğarmalarynyñ tılı (leksikasy men gramatikasy)). Almaty: Science, 1968. 331 p. [In Kaz.].

[3] Zhanpeyisov E.N. M. Auezov's epic "Abai Zholy" (Äuezovtiñ «Abai joly» epopeiasynyñ tılı). Almaty: Science, 1976. 165 p. [In Kaz.].

[4] Mankeeva J. Cognitive bases of ethnocultural names in the Kazakh language (Qazaq tılındegı etnomädeni ataulardyñ tanymdyq negızderi). Almaty: Silk Road, 2008. 356 p. [In Kaz.].

[5] Zhumabaev M. Selected works: poems, studies, translations (Tañdamaly şyğarmalary: öleñder, zertteuler, audarmalar)/ KR SA M.O.Auezov. Literature and art. Almaty: Science, 1992. 270 p. [In Kaz.].

[6] Syzdyk R. Linguistic norm and its formation (Tıldık norma jäne onyñ qalyptanuy). Astana: Elorda, 2001. 230 p. [In Kaz.].

[7] Maslova V.A. Introduction to Cognitive Linguistics (Vvedenie v kognitivnuju lingvistiku)//Tutorial. M.: Flint: Nauka, 2004. 296 p. [In Rus.].

[8] Karaulov N.Yu. Linguistic personality: aspects of study (Jazykovaja lichnost': aspekty izuchenija). Moscow: MAKSS Press, 2017. 432 p. [In Rus.].

[9] Orazbaeva F. Language communication: theory and literature (Tıldık qatynas: teoriasy jäne ädistemesi). Almaty, 2000. 208 p. [In Kaz.].

[10] Karaulov N.Yu. Linguistic system and speech activity (Jazykovaja sistema i rechevaja dejatel'nost'). – Publisher: Editing URSS ISBN: 55-354-00816-6. God Edition: 2004. 432 p. [In Rus.].

[11] Akhmetzhan T. Sadness: a collection of stories and stories (Müñ: hikaiattar men äñgimeler jinağy). Almaty: Kazakhparat, 2003. 236 p. [In Kaz.].

[12] Nurdauletova B.I. Linguistic representation of basic concepts in the Kazakh worldview (Qazaq dünietanymyndağy bazalyq konseptilerdiñ tıldık körınısı) [Linguistic view of the main concepts in the image of the Kazakh world] // Bulletin of the International Kazakh-Turkish University named after H.A. Yasawi. 2022, No. 1 (123). P. 7-20. <https://doi.org/10.47526/2022-1/2664-0686.01> [In Kaz.].

[13] Akhmetzhan T. A collection of works (Şyğarmalar jinağy.) Almaty: Zhalyn, 2006. [In Kaz.].

[14] Phraseological dictionary (Frazelogialyq sözdık). Almaty: Arys, 2007. 800 p. [In Kaz.].

[15] Langacker R. W. (1991) Concept, Image and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar. – Berlin, N.Y.: Mouton de Gruyter. – 395 p.

ТАЛАПТАН АХМЕТЖАН ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ТІЛДІК ТҰЛҒА МӘСЕЛЕСІ

*Мазибаева Ж.О.¹, Оразбаева Ф.Ш.²

*¹PhD докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: MJO_1982@mail.ru,
<https://orcid.org/0000-0002-2215-9608>,

²Педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан,
e-mail: f_orazbaeva@mail.ru,
<https://orcid.org/0000-0002-7988-3023>

Аңдатпа. Мақалада Талаптан Ахметжанның «Сыңар қанатты көбелек», «Нобель сыйлығы» атты шығармаларында көріктеу амал-тәсілдерін шебер қолданудың тілдік көріністері, стильдік ерекшеліктері арқылы тілдік тұлғасы анықталады. Жазушының тілдік қолданыстағы ерекшеліктері мен концептуалдық жүйесі зерттелген. Шығармада қоршаған ортаға қатысты маңызды құбылыстар мен жағдаяттар арқылы бір ұлттың мәдениеті, наным, түсінігі, тәрбиесі, өмірге деген көзқарасы көрініс табады. Қалыптасқан наным-түсінік жазушы шығармасынан көрініс тауып, тілдік бірліктердің ерекше қолданыстары пайда болады.

Мақаланың негізгі мақсаты ретінде Талаптан Ахметжан шығармаларының тілдік ерекшеліктерін эпитет, мақал-мәтелдер мен метафоралардан мысалдармен ашу. Талаптан Ахметжанның көркемдік негізде салынған шығармалары нақты және жалпы тілдік құралдарды пайдалана отырып, ұлттық болмыстың санасын білдіреді.

Тіл болмысын осылай кеңінен танып, дүниенің жаңаша концептуалды бейнесін ашуға мүмкіндік беруі зерттеудің ғылыми құндылығын аша түседі. Жазушының стильдік ерекшелігін ашу мақсатында оның шығармаларында «метонимия» «метафора» сынды көркемдік құралдарды пайдалану арқылы талдау жасау когнитология саласын дамытуда маңызды болып саналады.

Зерттеуде ғылыми сипаттама, түсіндіру, концептуалдық талдау, салыстыру әдістері қолданылады.

Нәтижесінде жазушы стиліндегі «ар» концептісінің функционалды өрісіне қатысты тілдік бірліктер талданып, концептуалдық жүйе қарастырылды. Т. Ахметжан шығармаларындағы тіл қолданыс ерекшеліктері, концептуалды өріс мәселесі – когнитивті лингвистиканың жаңа қырларының ашылуына септігін тигізіп, практикалық маңыздылығын арттырады. Жазушының «Сыңар қанатты көбелек», «Нобель сыйлығы» шығармаларынан фразеологиялық тіркестер,

метафоралар, метонимиялардың когнитивтік, мәдени-танымдық сипаты анықталды. Бұл лингвистикалық бірліктер автордың тілдік қолданысының ерекшелігін көрсетеді.

Тірек сөздер: тілдік тұлға, концепт, стиль, тілдік бірлік, метафора, эпитет, фразеологизм, мақал-мәтел

ПРОБЛЕМА ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ТАЛАПТАНА АХМЕТЖАНА

*Мазибаева Ж.О.¹, Оразбаева Ф.Ш.²

*¹PhD докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан, e-mail: MJO_1982@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2215-9608>,

²Доктор педагогических наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан e-mail: f_orazbaeva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7988-3023>

Аннотация. Языковая личность Талаптана Ахметжана в статье определяется через языковые выражения и стилистические особенности использования художественных подходов в произведениях «Сыңар қанатты көбелек», «Нобель сыйлығы». Изучаются особенности языкового употребления и понятийной системы писателя. В произведении культура, вера, понимание, воспитание, отношение к жизни нации отражаются через важные явления и ситуации, связанные с окружающей средой. Устоявшиеся представления отражаются в творчестве писателя, появляются специальные употребления языковых единиц.

Основная цель статьи – выявить языковые особенности произведений Талаптана Ахметжана на примерах эпитетов, пословиц и метафор. Художественные произведения Талаптана Ахметжана выражают сознание национальной идентичности с помощью специфических и общеупотребительных языковых средств.

Научная ценность исследования будет раскрыта, если природа языка получит широкое признание и откроется новая концептуальная картина мира. Для выявления стилистических особенностей писателя важным в развитии области когнитологии считается анализ в его произведениях использования таких художественных средств, как «метонимия», «метафора».

В исследовании используются методы научного описания, интерпретации, концептуального анализа и сравнения.

В результате были проанализированы языковые единицы, относящиеся к функциональному полю концепта «ар» в стиле писателя,

рассмотрена понятийная система. Особенности языкового употребления в произведениях Т. Ахметжана, проблема понятийного поля – способствуют открытию новых аспектов когнитивной лингвистики и повышают их практическую значимость. Определен когнитивный, культурно-познавательный характер фразеологических оборотов, метафор, метонимий из произведений писателя «Сыңар қанатты кәбелек», «Нобель сыйлығы». Эти языковые единицы показывают специфику использования автором языка.

Ключевые слова: языковая личность, концепт, стиль, языковое единство, метафора, эпитет, фразеологизм, пословица

Статья поступила 24.12.2022

UDC 81'1-027.21

SRSTI 16.21.55.

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.014>

COMMUNICATION STRATEGIES IN POLITICAL INTERVIEWS (BASED ON AN INTERVIEW WITH JOE BIDEN)

***Nurmaganbetova A.A.¹, Mongileva N.V.²**

***¹PhD student, A. Baitursynov Kostanay Regional University, Kostanay, Kazakhstan, e-mail: nurmaganbetovaanipa@gmail.com,**

²Candidate of Philological Sciences, associate professor, A. Baitursynov Kostanay Regional University, Kostanay, Kazakhstan, e-mail: 77772456222@mail.ru

Abstract. The study considers the use of communication strategies in political interviews based on the material of the interview of the United States President Joe Biden. The use of communication strategies by Joe Biden was considered in order to correctly react to journalist criticism and assert the position of official authorities on the situation with the withdrawal of American troops from Afghanistan. The aim of the research is to analyze the strategies and tactics used by the interviewee, the language means of their implementation. The article considers that the common reaction of politicians to criticism from a journalist is avoiding an answer with the help of certain communication tactics.

Scientific and practical significance of the research can be a contribution to the study of communication strategies and tactics in political communication

and the development of the methodology to the mechanism for implementing communication strategies study. The methods of contextual analysis and pragmalinguistic analysis were used to analyze certain language means on the certain context and to find out interrelation of linguistic forms and pragmatic factors.

The analysis found that the President skillfully used three set of communication tactics of avoiding an answer strategy including justification and contesting, tactics of shifting the emphasis, softening the categoricalness of the answer, generalization, appeal to the emotions of the addressee and indicating a solution to the problem tactics as an instrument for reaction to criticism to avoid answering and establish cooperation as well as facilitate communication with the interlocutor. The practical value implies the use of its main conclusions for research in the field of political discourse and in the practice of university discipline such as Political linguistics.

Key words: political interview, speech influence, communication, communication strategies, tactics, political position, reaction to criticism, avoiding an answer

Basic provisions

Nowadays political interview is considered to be a sufficient aspect for the society's involvement in political life. Journalists try to find out all the hidden intentions in politicians' responses with the help of various questions, while politicians use certain communication strategies and tactics to react them in an appropriate way. In order to express their reaction in the correct way, politicians have to apply to certain communication tactics. The use of communication strategies and tactics allows politicians not only to maintain their political image and correspond to their position, but also to prevent discussion and criticism of the actions of the authorities.

Introduction

Today it is difficult to deny that there is a demand for content and dialogue of a socio-political nature, which makes the research of such a form of speech as a political interview relevant. An interview differs from other formats of dialogue – talk shows, discussions, round tables in that opinions are voiced pointwise and superficially in them, while in the process of interviewing a politician covers his position in detail, mainly using communication strategies and tactics, including (implicitly and explicitly) assessments, confrontation, agreement, demonstration of the model of the world of the recipient and the addressee [1, p. 106]. However, the mechanism of communication strategies in such a variety of speech communication as political communication has

not been sufficiently studied against the background of the growing interest of researchers in the language of politics.

The peculiarity of such official interviews with politicians is that they reflect not an individual opinion, but the view of an official government, a political party, or an entire state [2, p. 331]. The interviewer's goal is often to catch, embarrass, anger and even compromise and provoke a high-ranking political figure. Therefore, a politician should assert the position of the state in situations of political crises and conflicts, and this, in turn, directly depends on effective strategies.

Speech influence is exerted by the participants in two directions: on the conversational partner and the audience. At the same time, in a political interview for both participants, the focus on the audience is a priority, and the dialogue with the interlocutor can be a tool. Both the interviewer and the respondent realize their strategic task in general communication. Accordingly, if the attitudes of the interviewer and the respondent to influence the audience coincide, then their communication strategies will strive for cooperation, symbiosis and assistance [3, p. 28]. If the attitudes of the communication participants in relation to the audience differ, then the choice of communication strategies will be made in favor of opposition and even confrontation with each other. The interlocutors will choose their individual strategy, which will lead to a clash of opinions and positions. Thus, the objectives that participants want to reach in a political interview are a significant factor as it directly influences the choice of communicative strategies. And communication strategies play the role of a *steering wheel* in it, which can collide opinions and positions, or lead them in parallel.

The study was based on the following *hypothesis*: in a political interview, politicians resort to communicative strategies and tactics in order to respond to journalists' questions and confirm the correctness of their political position. In many cases, politicians react to journalists' questions containing criticism and provocation with the help of a certain set of communication strategies and tactics.

In a political interview, the use of provocative questions by journalists containing criticism usually leads to confrontation. According to O. S. Issers, verbal provocation is a purposeful, motivated, predominantly controlled communicative behavior aimed at getting information that the interlocutor does not wish to communicate voluntarily, or at destabilizing his emotional state. Thus, provocation induces the partner to such verbal reactions that may lead to undesirable consequences for him [4, p 93-94]. The most common speech reaction of a politician to journalist criticism with the help of provocative questions is to avoid answering. Sheigal E.I. notes that politicians, like no one

else, know how to say a lot and at the same time say nothing [5]. By avoiding an answer, Li Tsin understands the reaction of the responder to the question, which does not contain either a literal refusal to answer (including gestures that indicate the unwillingness of the addressee to provide an answer), or the required information [6]. So, the speaker says something, but does not signal that he is going to refuse to answer, and at the same time does not answer the journalist appropriately. The tools to avoid answering are the use of certain communication strategies and tactics. . Therefore, *the aim of this study* is to consider strategies and tactics used by the interviewee as a speech reaction to criticism of a journalist, the language means of their implementation (based on the interview with Joe Biden). Thus, *research objectives* involve: 1) to determine the concepts of *communicative strategies, tactics*; 2) to characterize the main communication strategies and tactics as a way of the politician's reaction to questions containing criticism; 3) to describe typical means of implementing these strategies and tactics.

The concept of *communication strategies* has been studied for many years. Researchers were actively writing about communication strategies in the 70s (Varadi 1973; Tarone, Frauenfelder and Selinker 1976; Tarone 1978, etc.) [1, p. 150]. However, communicative strategies have been considered in the context of political discourse, when the very concept of critical discourse analysis has been actively developed in the research of linguists.

O.I. Issers writes that speech communication is a strategic process; the basis for it is the choice of appropriate linguistic resources. She also defines a speech strategy as a plan for a complex speech impact that a speaker performs to process a partner, a specific way of speech behavior, a set of speech actions aimed at solving the general communicative task of the speaker. A speech tactic is considered to be as one or more actions that help to implement the strategy [1, p. 10].

According to A.M. Kurkimbayeva, communication strategies are considered to be communicators' ability of solving communication problems. Communicative strategy is the certain way of acting in order to implement general objectives in the course of communication or accomplish particular tasks. Communicative tactics are course of actions to implement a communicative strategy, which is based on the intended goal, the situation of conversation as well as the recipient's reaction [7].

Researchers identify a wide range of communication strategies of political discourse. T. van Dijk in his study of strategies divides them into strategies of positive self-presentation and negative presentation of the opponent [8, pp. 238-246]. O.L. Mikhaleva distinguishes three main groups according to principles similar to T.van Dijk's idea: strategies to increase,

strategies to decrease, and strategies of theatricality [9]. B.B. Ermanova considers two strategies such as cooperation and confrontation strategies, which are based on the fundamental attitudes that underlie any communicative interaction. Each strategy is explicated by a set of certain communication tactics for maintaining speech communication [10].

In our study, we adhere to the classification of O.N. Parshina, since the strategies are allocated according to the desired goal of the speaker and the linguist takes into account the possibility of implementing strategies by a set of tactics. The classification was based on the ultimate goal, which is considered as a predictable desired, as an idea of the result that should be achieved in relation to the addressee:

1) strategy of self-presentation: tactics of identification, solidarity and opposition;

2) power struggle strategies:

- strategy of discredit and attack: tactics of accusation and insult;

- manipulative strategy: manipulative tactics and demagogic techniques;

- self-defense strategy: tactics of justification, contesting and criticism;

3) Strategies of maintaining power, which include tactics of realizing the issue, highlighting positive information, clarifying, commenting, considering the problem from a new angle and indicating the way to solve the problem; tactics of unity, appeal to the emotions of the addressee and tactics considering the value orientations of the addressee;

4) persuasion strategies:

- argumentative strategy: tactics of reasonable assessments, contrastive analysis, indications of the future and tactics of illustration;

- propaganda strategy: appeal tactics, tactics of promising [11].

It is important to highlight another strategy that is most frequently used to avoid answering as a speech reaction to criticism- the strategy of avoiding a direct answer. L.B. Golovash finds that the strategy of avoiding a direct answer is a chain of the speaker's decisions, communicative choices of speech actions and language means that allow him to veil, hide the true intentions, or even avoid a direct answer [12]. The researcher lists the following tactics: repetitions and re-questions; delay in responding; softening the categoricalness of the answer; generalization; assent; the actual implicit refusal; ignoring; irony; hint; imposing conditions.

Thus, a speech reaction to criticism from media representatives is to avoid uncomfortable topics and veil the required information. The proper use of communication strategies and tactics ensures the implementation of such a reaction to criticism as avoidance of an answer.

Research methods and materials

The research material was the full transcript of President Joe Biden's interview with George Stephanopoulos from an open electronic source – the ABC News website [13]. The main topic of the interview was devoted to the to the Taliban, President Joe Biden was firm in his defense of the United States' withdrawal. Biden's decision to withdraw the troops has caused the pandemonium in Afghanistan, with as many as 11,000 Americans and tens of thousands of endangered Afghans scrambling to evacuate the country. Despite the scenes that happened in Afghanistan, in the interview Biden was adamant in defending his decision and reacted to the criticism of the journalist avoiding an answer through the skillful use of communicative tactics.

The unit of analysis is a *dialogical unity*, consisting of an initiating replica of the journalist, containing criticism, and a reacting replica of the president. The study was conducted using the *methods* of contextual analysis and pragmalinguistic analysis. The research method of contextual analysis was used in the analysis of the text (text fragment, sentence). Certain language means of the president's replica were analyzed, as well as the analysis the meaning of the word on the certain context. Pragmalinguistic analysis provided an opportunity to study the speech, taking into account the context of the situation of communication in the interdependence between linguistic forms and pragmatic factors.

Results and discussion

In the interview under review about the withdrawal of American troops from Afghanistan, the primary task of the journalist George Stephanopoulos is to convey to the American viewer that this is Biden's political mistake, which affected the prestige of the United States in the international arena, and causes the presence of sharp and categorical questions and even negatively tinged questions that express criticism. The journalist uses a wide range of linguistic means with the semes of negative evaluation, direct questions as well pointing to the President and his decision, which influence the situation in Afghanistan and even led to bad consequences. Critical statements, or criticism, in relation to a political interview, can be considered an explicitly negative assessment of the actions of the president and the government as a whole. A negative assessment is explicated in the replica of a journalist using various linguistic means. The negative connotation is expressed in accordance with the pragmatic strategy of politeness and diplomacy. As a rule, the professional etiquette of a journalist and the difference in the social status of the interlocutors imply keeping the distance. Therefore, president himself is not the object of a negative assessment, but his actions or the position he takes regarding the events taking place in the country.

In the example, the journalist asks provocative question, which strongly expresses his criticism with the words of negative semantics (*wrong, downplay*):

Biden: I think -- there was no consensus. If you go back and look at the intelligence reports, they said that it's more likely to be sometime by the end of the year. The idea that the tal -- and then it goes further on, even as late as August. I think you're gonna see -- the Chairman of the Joint Chiefs of Staff and others speaking about this later today [13].

The main strategy used by the President to react to criticism is **self-defense strategy** carried out through **justification tactics**. He uses opposition of text connectors (others - me, me - they) in order to justify himself. Using so-called anonymized constructions such as *they said, others speaking*, allows the interviewee to avoid personal identification with the producer of the action, *depersonalizes* the statement in order to disclaim responsibility for certain events. Moreover, the main English verb *to think*, which has an epistemic meaning and an epistemic adverb *to be likely* reduce the degree of responsibility. Thus, using these lexical-semantic means Biden does not speak categorically about the Taliban takeover and only expresses his assumptions shifting responsibility from him to *the Chairman of the Joint Chiefs of Staff and intelligence*.

In addition, to implement the **shifting the emphasis tactics**, he also made some inaccurate claims about the time of Taliban takeover, which can be the example of *shifting time*. First, he mentions *sometime by the end of the year*; the adverb *sometime* also denotes some indefinite point in time when something can happen. Then he changes his claim saying *as late as August*. Moreover, it is worth paying attention to numerous pauses of hesitation he made as well as using additional constructions *the idea that, if you go back* that do not have the main information and help to avoid answering as a reaction to criticism. Also, he often starts the sentence or the phrase and does not finish it, which also show his hesitation and attempt to avoid a direct answer. In this answer, Joe Biden tried to make it clear to the audience that neither he nor intelligence is responsible for what happened.

Obviously, such an answer does not satisfy the journalist and he shifts the emphasis in the question. The interviewer expresses his direct disapproval by pointing to an inaccurate statement of the president he made earlier. In this example, the journalist shows his criticism using the negative sentence in the past with the second person pronoun (*you didn't...*) [13].

Joe Biden has to answer through a combination of two tactics of **avoiding a direct answer strategy**: tactics of softening the categoricalness of the answer and shifting the emphasis tactics. He implements **tactics of softening**

the categoricalness of the answer through introductory constructions such as *well, the idea that, the question was* which allow to soften the categoricalness of the response. Through implementing **shifting the emphasis tactics**, Biden shifts the emphasis to the idea about *300,000 troops we had trained and equipped*. Therefore, the response is uninformative and cannot be considered as an answer to the specific question.

Another example also shows his reaction with the help of the **generalization tactics of avoiding a direct answer strategy**. He uses several tactics to avoid the answer. The interviewer expresses his criticism and even blames his actions using the lexical marker of negative evaluation: *failure*. So, in his response, he uses **tactics of softening the categoricalness of the answer**, which is realized through the *introductory sentence (I don't think)* and *introductory constructions (you know, put it another way)*[13]. These linguistic means included in the response, do not contribute any significant information and do not affect the general meaning of the statement, but they allow to reduce, soften the directness and categoricalness of the response. Also, when implementing this strategy, the speaker may deliberately use the name of the interlocutor as a means of softening. In this example, Joe Biden addresses his interlocutor by his first name *George*. Along with tactics of softening the categoricalness, he uses the **tactics of generalization**. Generalization is implemented by lexical means with general meaning. To Stephanopoulos's question, he replies with the extremely general phrase *that's what happened*. The impersonal construction *it happens* is a lexical mean with diffuse semantics and general meaning. So, Biden didn't give exact answer to the direct question, but only tried to justify that no one expected that and no one is to blame. Accordingly, his answer is considered uninformative.

In the excerpt below, Joe Biden uses another tactics of **self-defense strategy** carried out through **contesting tactics**:

Biden: No, they didn't. It was split. Tha-- that wasn't true. That wasn't true.

Biden: No. Not at -- not in terms of whether we were going to get out in a timeframe all troops. They didn't argue against that [13].

Further, Joe Biden categorically denies the interviewer's words through the word *No*, negative particle *not* as well as negative sentences *they didn't, that wasn't true*. Also, the repetition of a negative sentence *Tha--that wasn't true. That wasn't true.* to strengthen the denial. Even after repeating the question by the journalist, the President confidently denies this statement in order to defend his claim. In this situation, he uses the **contesting tactics**, which indicates that he is convinced of the rightness of his actions. At the same time, he does not blame anyone, but only refutes the negative assessment and indicates his position.

Next, the journalist indirectly shows his criticism asking *sharp* question, and the President has to follow an information and interpretation strategy.

Stephanopoulos: What did you think when you first saw those pictures? (We've seen those hundreds of people packed into a C-17. You've seen Afghans falling--) [13].

In his response to the horrific deaths of Afghans, Joe Biden implements the **tactics of indicating a solution to the problem** using the modal verb **have to** (*We ha-- we have to gain control... We have to move this... We have to move in*). The President stressed that the United States has taken steps to stop the chaos and disorder at the airport. So, he pointed out the actions taken by him and the government to prevent this and the need to take forced measures and compromise in order to achieve common goals.

One more answer of Joe Biden shows his reaction to criticism by implementing **appeal to the emotions of the addressee tactics**. All of Joe Biden's answers are mostly exculpatory. The withdrawal of American troops led to the takeover of the country by the Taliban, which means that the whole world is in danger now. However, in his defense, Joe Biden refers to the interviewer and thus to all viewers *am I gonna send your sons and your daughters to war in Afghanistan in perpetuity?* [13]. Biden implicitly compares the degree of threat that comes from the Taliban in the current conditions of the takeover of the country, and if the troops had not been withdrawn. Saying that he chose between the withdrawal of troops and sending the *sons and daughters* of the Americans to the *in perpetuity*, Joe Biden at the same time evokes empathy among the people, implicitly indicating that he chooses the *peaceful life* of the Americans and the young generation.

Conclusion

Having analyzed Stephanopoulos' interview with Joe Biden we concluded that the interview was confrontational. The interview expresses criticism from the interviewer to the actions of the President. Criticism refers to a poorly planned evacuation operation, the failure of a program to expedite the issuance of visas to thousands of Afghans, and a missed opportunity to evacuate Americans early. The study revealed that the majority of the journalist's questions were provocative. In total, during the interview 20 questions were asked, 15 of them were provocative. The analysis of the text of the interview suggests that most of the answers were provided using an avoiding an answer strategy. In order to avoid answering as a reaction to criticism of the journalist, Joe Biden had to refer to a wide range of avoiding an answer strategy tactics. Thus, three main ways to avoid provocations of a journalist were identified that the President of the United States used in the

interview to avoid answering as a respond to the criticism.

The first way of avoiding provocations is implemented in the discourse of Joe Biden by speech tactics of justification and contesting. Justification tactics is implemented by opposition of text connectors, anonymized constructions, epistemic adverbs and verbs, additional constructions, which disclaim responsibility for the situation happened in Afghanistan. In terms of contesting tactics, it helps to convince the rightness of the actions and refute the negative assessment through categorical deny using negative particles and negative sentences.

The next set of tactics such as tactics of shifting the emphasis, softening the categoricalness of the answer, generalization tactics is implemented through impersonal constructions, introductory constructions, switching to another topic, lexical units with general meaning and pauses.

The last set of tactics, which implement avoiding an answer strategy in the discourse of Joe Biden, is appeal to the emotions of the addressee and indicating a solution to the problem tactics. In response to criticism and disapproval, Biden appeals to the emotions of the mass addressee, causing sympathy and implicitly indicating that he chooses the peaceful life of the Americans. Using the tactics of indicating a solution to the problem, the politician forms an idea of himself as a knowledgeable, strategically thinking and active leader. Thus, the combination of these strategies in his speech helped the President to avoid answering while reacting to journalist criticism.

Therefore, avoidance of provocative questions in a public interview allowed the President to prevent discussion of the legitimacy of the actions of the authorities and his possible personal responsibility for the scenes happened in Afghanistan.

REFERENCES

- [1] Issers O. S. *Kommunikativnye strategii i taktiki russkoj rechi* (Communicative strategies and tactics of Russian speech). M.: Izdatel'stvo LKI, 2008. 288 s. [in Rus.]
- [2] Littlemore J. The Communicative Effectiveness of Different Types of Communication Strategy / J. Littlemore. *System*, 31. 2003. P. 331– 347.
- [3] Malyuga E. N., Tomalin B. Communicative strategies and tactics of speech manipulation in intercultural business discourse. *Training, Language and Culture*. 2017. 1(1). 28-45. doi: 10.29366/2017tlc.1.1.
- [4] Issers O. S. *Strategija rechevoj provokacii v publicnom dialoge* (Strategy of verbal provocation in public dialogue) // *Russkij jazyk v nauchnom osveshhenii* (Russian language in scientific coverage). M.: Nauka, 2009. №18. S. 92-104 [in Rus.]

[5] Sheigal E.I. Semiotika politicheskogo diskursa (Semiotics of political discourse). M.: Gnosis, 2004. 326 s. [in Rus.]

[6] Li Tsin. Strategija uklonenija ot otveta i sposoby ee realizacii (Strategy of avoiding answer and methods its implementation). Dis. ... kand. filol. nauk. Moscow, 2018. 202 s. [in Rus.]

[7] Kurkimbayeva A.M. Primenenie kommunikativnyh strategij v turisticheskikh blogah (The application of communicative strategies in travel blogs). Dis. ... kand. filol. nauk. Almaty, 2021. 214 s. [in Rus.]

[8] T. Van Dijk. Diskurs i vlast' (Discourse and power). Per. s angl. M.: Knizhnyj dom «LIBROKOM», 2013. 344 s. [in Rus.]

[9] Mikhaleva O.L. Politicheskii diskurs: spetsifika manipuliativnogo vozdeistviia (Political discourse: The specificity of manipulative influence). Moscow : Librokom, 2009. 256 s. [in Rus.]

[10] Ermanova B.B. Kommunikativnye strategii i taktiki preryvanija rechevogo obshhenija v anglijskoj kommunikativnoj kul'ture (Communication strategies and tactics for interrupting verbal communication in English communicative culture) // Politicheskaja lingvistika. 2014. №2. [in Rus]

[11] Parshina O. N. Strategii i taktiki rechevogo povedeniya sovremennoj politicheskoy elity Rossii (Speech *strategies* and *tactics* of the modern Russian political elite.). Dis. ... d-ra filol. nauk/ Parshina O. N. Saratov, 2005. 325 s. [in Rus.]

[12] Golovash L.B. Kommunikativnye sredstva vyrazhenija strategii uklonenija ot prjamogo otveta (Communicative means of expressing a strategy of evading a direct answer: on the material of the English language): avtoref. diss. ... k. filol. n. Kemerovo. 2008. 24 s. [in Rus.]

[13] Full transcript of ABC News' George Stephanopoulos' interview with President Joe Biden Full transcript of ABC News' George Stephanopoulos' interview with President Joe Biden [ABC News]. Available at: <https://abcnews.go.com/Politics/full-transcript-abc-news-george-stephanopoulos-interview-president/story?id=79535643> (date of access: 19.01.22).

САЯСИ СҰХБАТТАРДАҒЫ КОММУНИКАТИВТІК СТРАТЕГИЯЛАР (ДЖО БАЙДЕНМЕН СҰХБАТ МАТЕРИАЛЫ БОЙЫНША)

*Нурмаганбетова А.А.¹, Монгилева Н.В.²

*¹ Докторант, А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті,
Қостанай қ., Қазақстан, e-mail: nurmaganbetovaanipa@gmail.com,

² Филология ғылымдарының кандидаты, профессор,
А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай қ.,
Қазақстан, e-mail: 77772456222@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада АҚШ президенті Джо Байденнің сұхбаты негізінде саяси сұхбаттарда коммуникативтік стратегияларды қолдану қарастырылады. Журналистің сынына дұрыс жауап беру және американдық әскерді Ауғанстаннан шығаруға қатысты үкімет шенеуніктерінің ұстанымын бекіту үшін Джо Байденнің қолданған коммуникативтік стратегиялары анықталды. Зерттеудің мақсаты респондент қолданатын стратегиялар мен тактикаларды, оларды жүзеге асырудың тілдік құралдарын талдау болып табылады. Мақалада саясаткерлердің журналист сынына жалпы реакциясы белгілі бір коммуникация тактикаларының көмегімен жауаптан жалтару деп қарастырылады.

Зерттеудің ғылыми және практикалық маңыздылығы оның саяси коммуникациядағы коммуникативті стратегиялар мен тактикаларды зерттеуге және коммуникативті стратегияларды жүзеге асыру механизмін зерттеу әдістемесін жасауға қосқан үлесіне байланысты. Контекстік және прагматикалық талдау әдістері белгілі бір мәнмәтінде тілдік құралдарды талдап, тілдік формалар мен прагматикалық факторлар арасындағы байланысты анықтау үшін қолданылды.

Мақала барысында президент жауаптан жалтарудың коммуникативтік тактикасының үш жиынтығын, яғни, ақталу және дауласу стратегиясын, екпінді ауыстыру тактикасын, жауаптың категориялылығын жұмсарту, жалпылау тактикасы, адресаттың эмоцияларына сүйену және мәселені шешуге нұсқау тактикасы жауап беруден жалтаруға және ынтымақтастық орнатуға мүмкіндік беретін құрал ретінде, сонымен қатар әңгімелесушімен қарым-қатынасты құру жолы болып табылады әрі қарым-қатынасты жеңілдету амалы болып саналатыны анықталды. Практикалық маңыздылығы оның негізгі тұжырымдарын саяси дискурс саласындағы зерттеулер үшін, сондай-ақ Саяси лингвистика сияқты университеттік пәннің тәжірибесінде пайдалануды қамтиды.

Тірек сөздер: саяси сұхбат, сөйлеу әсері, коммуникация, коммуникативтік стратегиялары, тактика, саяси ұстаным, сынға реакция, жауаптан жалтару

КОММУНИКАТИВНЫЕ СТРАТЕГИИ В ПОЛИТИЧЕСКИХ ИНТЕРВЬЮ (НА МАТЕРИАЛЕ ИНТЕРВЬЮ С ДЖО БАЙДЕНОМ)

*Нурмаганбетова А.А.¹, Монгилева Н.В.²

*¹ PhD докторант, Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова, г. Костанай, Казахстан,
e-mail: nurmaganbetovaanipa@gmail.com,

² Кандидат филологических наук, ассоциированный профессор,
Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова,
г. Костанай, Казахстан, e-mail: 77772456222@mail.ru

Аннотация. В статье рассматривается использование коммуникативных стратегий в политических интервью на материале интервью президента США Джо Байдена. Рассмотрено использование Джо Байденом коммуникативных стратегий для того, чтобы правильно реагировать на критику журналиста, утвердить позицию представителей власти по поводу вывода американских войск из Афганистана. Цель исследования – проанализировать стратегии и тактики, используемые опрашиваемым, языковые средства их реализации. В статье отмечается, что распространенной реакцией политиков на критику со стороны журналиста является уход от ответа с помощью определенных коммуникативных тактик.

Научно-практическая значимость исследования заключается во вкладе в изучение коммуникативных стратегий и тактик в политической коммуникации и разработке методологии изучения механизма реализации коммуникативных стратегий. Методы контекстуального анализа и прагмалингвистического анализа использовались для анализа языковых средств в определенном контексте и выявления взаимосвязи языковых форм и прагматических факторов.

В ходе анализа было установлено, что президент умело использовал три набора коммуникативных тактик ухода от ответа, стратегию оправдания и оспаривания, тактику смещения акцента, смягчения категоричности ответа, обобщения, обращения к эмоциям адресата и тактику указания на решение проблемы как инструмент реакции на критику, позволяющие уйти от ответа и установить сотрудничество, а также облегчить общение с собеседником. Практическое значение

предполагает использование основных выводов статьи для исследований в области политического дискурса, а также в практике вузовской дисциплины, такой как политическая лингвистика.

Ключевые слова: политическое интервью, речевое воздействие, коммуникация, коммуникативные стратегии, тактика, политическая позиция, реакция на критику, уход от ответа

Статья поступила 25.01.2023

ӘОЖ 81.27

XҒТАР 16.21.27

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.015>

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІДЕГІ ТІЛДІК ҚОЛДАНЫСТАР: НОРМА ЖӘНЕ УЗУС

Салқынбай А.Б.¹, *Сарсенбай Ж.А.²

¹ф.ғ.д., профессор, А. Байтұрсынұлы атындағы қазақ тіл білімі кафедрасының меңгерушісі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: asalbek@gmail.com,

²3-курс докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, janat.sarsenbay@yandex.kz

Аңдатпа. Қазіргі қоғамдағы орын алып отырған интернет, әлеуметтік желілер арқылы тілімізге жаңа сөздердің енгені бәрімізге белгілі. Жаңа ұғым, жаңа тілдік бірлік сөздік қорымыздың қоржынынан орын алып, тілдің қатпарына еніп толығу үдерісі жүріп жатыр. Ал виртуалды қарым-қатынас кеңістігі күнделікті шынайы қарым-қатынастың орнын алмастыруына әкеліп тұр. Яғни виртуалды коммуникация тілдік нормалардың қағидаттарына да өз септігін тигізіп бастады.

Мақалада қазақтілді әлеуметтік желілерде коммуникацияның басты ерекшелігі виртуалды қарым-қатынаста қатысушының шынайы қатысушымен алмастыруы сөз етіледі. Әлеуметтік желі дискурсы мәтіндерінің ғылыми-практикалық мәселелері қарастырылады. Шетелдік және отандық ғалымдардың тақырып аясында айтылған ғылыми көзқарастары беріледі. Тақырыптың ғылыми маңыздылығы – қазақтілді әлеуметтік желідегі норма мен узустың айырмашылығын айқындау. Әлеуметтік желідегі мәтіндер білім көзі емес, ол жаңалық не

көңіл көтеретін мәлімет сипатында болатыны келтіріліп, соған сай ол қысқа, бірақ мол ақпаратқа ие болуы керектігі, мәтіндегі ақпарат тек әріп жазуымен ғана емес, суретпен, дыбыс және бейне жазбамен де берілетіндігі жайлы айтылған. Интернет коммуникациясы стилі пайда болғандығы айтылады.

Сонымен қатар ХХІ ғасырдың басында профессор Р.Сыздықтың тақырып аясындағы жұмысына сипаттама беріледі. Қазақ тіліндегі әлеуметтік желі тілін негіздеуде, осы бағыттағы әлемдік тіл біліміндегі қолданбалы бағыттағы жұмыстарды зерттеуде шолу, сипаттау, баяндау, аналитикалық талдау әдістері қолданылады. Әлеуметтік желідегі мысалдар лингвистикалық мәтін ретінде талданады.

Мақаланы жоғары оқу орындарында «Тілдік қарым-қатынас және сөз мәдениеті» пәні бойынша дәрістер мен практикалық сабақтарға дайындық кезінде қосымша оқу материалдары ретінде пайдалануға болады.

Мақаланың мақсаты мен міндеті - әлеуметтік желі дискурсын интернет дискурстың бір типі сапасында қарастырып, оның мәтінінің лингвистикалық ерекшеліктерін анықтап, әлеуметтік желіде норма қаншалықты сақталатынын және узустық қолданыстарды анықтау. Әлеуметтік желі мәтіндерінің ортақ талаптары сөз етіледі. Біз жинаған, талдаған материалдар негізінде әлеуметтік желідегі қазақша мәтіндердің грамматикалық (морфологиялық, синтаксистік) ерекшеліктерін он топқа бөліп талдадық. Әлеуметтік желідегі, нақты айтқанда фейсбук пен уатсап желісіндегі, қазақша мәтіндердің лингвистикалық ерекшеліктері нақты мысалдармен талданады. Сөзді үнемдеу мақсатында қолданылатын әлеуметтік желінің тілі зерттеуді қажет етеді.

Тірек сөздер: әлеуметтік желі, виртуалды қарым-қатынас, интернет, норма, узус, сленг, жазбаша ауызекі сөйлеу, виртуалды кеңістік

Негізгі ережелер

Шынайы өмірінде қол жеткізе алмаған тұлғалық сапасын, қандайда бір рөлді ойнау, эмоциясын шығару мүмкіндіктің болмауынан әлеуметтік желіде отыратындардың қатары көбейді. Ол мүмкіндікті туғызатын әлеуметтік қарым-қатынастағы анонимділік, қатаң норманың болмауы, адамды адамның қабылдауының басқаша болуы біздің қарым-қатынасқа өз әсерін тигізуде. Сондықтан да бұл мәселе өзекті.

Әлеуметтік желі дискурсы мен оның мәтініне талдау жасаған ғылыми айналымда жүрген еңбектерді оқып, негізгі тұжырымдарын ой елегінен өткізіп, қажетті қорытындылар басшылыққа алынды. Ол тұжырымдар өзара салыстырылып, әлеуметтік желідегі қазақша

мәтіндерде кездесуіне және ұшыраспауына қатысты сараптама жасалды. Әлеуметтік желіден жинақталған қазақша мәтіндердің құрылымына, лексикалық, грамматикалық сипатына талдау жасалды.

Кіріспе

Қазақтілді виртуалды ортада әлеуметтік желі коммуникациясы және оның өзіндік ерекшеліктерін былайша жинақтап беруге болады:

1) Виртуалды коммуникация барысында әлеуметтік желі дискурсында бейтаныс коммуниканттың шынайы қарым-қатынас үдерісіне қатысуы.

2) Әлеуметтік желі дискурсында бір функционалдық стиль ғана көрінбейді, аралас стиль көрініс табады.

3) Қарым-қатынастың бейвербалды құралдары және эмоционалды-экспрессивті лексика жиі қолданылады

4) Виртуалды қарым-қатынас еркін сипатта өтеді

5) Әлеуметтік желідегі хабарламалар мен ақпараттар тек әріп жазуларымен ғана емес, фото, бейне және дыбыс жазбаларымен де беріледі.

6) Әлеуметтік желі дискурсы гибридік сипатта болады, ол әрі жазбаша, әрі ауызша өте алады.

7) Әлеуметтік желінің тілдік кеңістігі жағымсыз сипатқа да ие: тіл мен сөз мәдениеті нормасының өзгерісі, дөрекілік, тәрбиесіздік, эмоция мен сезімге бой алдыру, сол арқылы әлеуметтік желі тұтынушысының моралдық және рухани-адамгершілік күйіне кері әсер етуі

8) Сөз тілді үнемдеу ұстанымымен құрылады.

Материалдар мен әдістер

Мақаланың теориялық негіздемесіне шетелдік және отандық зерттеушілердің монографиялары мен осы тақырыпқа қатысты ғылыми мақалаларындағы теориялық тұжырымдар жатқызылды. Бұл ғалымдардың қатарына интернет алаңды әлеуметтік желі деп атаған В.Н. Рябов [1], әлеуметтік желідегі қарым-қатынасты прагматикалық, коммуникативтік, лингвостилистикалық тұрғыдан қарастырған А.А. Матусевич [2], қазіргі интернет коммуникацияның құрылымы мен негізгі өлшемдерін зерттеген Е.И. Горошко [3], интернеттегі қарым-қатынас ерекшеліктерін қарастырған Г.Ю. Виноградов [4], әлеуметтік желідегі неологизмдер мәселесін талдаған Е.Н. Вахрамова, Н.В. Кузнецова [5], Н.А. Муравьев [6], әлеуметтік желідегі интернет комментарийлердің синтаксистік ерекшелігін зерттеген Е.В. Холодковская [7], әлеуметтік желідегі шет тілдік коммуникация ерекшелігін зерттеген О.В. Иванова

[8], Г.И. Берестенев [9], Л.В. Арнольд [10], компьютерлік қауіпсіздік дискурсындағы метафоралар модельдерін талдаған Е.В. Исаев [11], әлеуметтік желідегі ағылшын тілді комментарийлер ерекшеліктерін зерттеген Е.В. Тетерлева мен И.В. Портнова [12], интернет желісіндегі қазақ тілінің ерекшеліктерін талдаған К.Садирова [13] т.с.с. атауға болады.

Ал қазақ тіл білімінде норма мен узустың аражігін көрсететін еңбектерге тоқталатын болсақ. Сол кезеңдегі зерттеулерде әсіресе Р. Сыздық [14] сынды ғалымдардың т.б. зерттеушілердің еңбектерінде әдеби тілдің белгілеріне, оның тілдік нормамен байланыстылығына, варианттарды саралау, оларды топтастыруға, әдеби тілдің жалпыхалықтық тілдің өзге формаларынан айырмашылықтарына баса назар аударылды. Зерттеушілердің ұстанған негізгі ғылыми принципі классификациялық болды, кейбір зерттеулерде структурализм принципінің де бой көрсеткен тұстары болды.

В.Н. Рябов [1] әлеуметтік желі деп интернет аланды атайды. Бұл интернет аланды тұтынушылар тіркеліп, өздеріне қатысты жеке ақпараттарын жүктейді де, сол аланды пайдаланушылармен қарым-қатынасқа түседі. Осы интернет аланды әлеуметтік желі деп атаймыз. Әлеуметтік желідегі мәтіндер өзара сілтеме арқылы байланыстырылған. Осылайша әлеуметтік желілер өзара сабақтасқан жүйе құрылымына ие.

Ғылыми зерттеулерде көрсетіліп жүргендей, интернеттің, оның ішінде әлеуметтік желінің қарым-қатынас құралына айналу себептері әртүрлі:

- Шынайы өмірдегі қарым-қатынастың аз болуы. Егер шынайы өмірдегі қарым-қатынасқа түсушілер көп болса, интернет желісіндегі қарым-қатынасқа қызығушылығы болмайды.

- Шынайы өмірінде қол жеткізе алмаған тұлғалық сапасын, қандайда бір рөлді ойнау, эмоциясын шығару мүмкіндігі. Ол мүмкіндікті туғызатын әлеуметтік қарым-қатынастағы анонимділік, қатаң норманың болмауы, адамды адамның қабылдауының басқаша болуы. Қандайда бір эмоцияны шығару мәтіннің эмоционалдығын күшейтіп берумен жүзеге асады [1, 17 б.].

Қазіргі уақытта сөз әрекетінде тілдің жаңа формасы – жазбаша ауызекі сөйлеу – пайда болды деуге болады. Өйткені интернетте әлеуметтік желіні қолданушылар жазбаша қарым-қатынас жасағанымен, сол жазбаша сөзде ауызекі тілдің нормасын пайдаланатыны байқалады. Әлеуметтік желідегі ауызша-жазбаша тілдің белгілерін жіктеп беруге болады. Ауызша сөз белгілері: ақпаратты тез арада беру, диалогты шынайы уақытта онлайн қолдау мүмкіндігі, сөз сөйлеуге жұмсалатын

күшті үнемдеу мен тілдік құралдарды үнемдеу, мәтіннің спонтандылығы, орфографиялық ережелердің сақталмауы, желілік және компьютерлік сленгтерді пайдалану, эллипстік құрылымдардың, инверсиялардың, ықшамды құрылымдардың келуі. Жазбаша сөз белгілері: жазбаша тіркеу, жазба символдар арқылы тікелей сөзді алмасу, визуалды қабылдау, қарым-қатынас барысында ұзақ кідіріс жасау мүмкіндігі, мәтіндік ақпаратты еркін орналастыру мүмкіндігі, жіберген хабарламаны түзету мүмкіндігі.

Қазақ тіл білімінде норма мен узус жайлы сөз еткен ғалымдар Р. Сыздық [14] пен Н. Уәли [15]. Олардың еңбектерінде узустық қолданыс деп береді. Тілдік норманың негізгі сипатын ашуда тілдік жүйе – тілдік норма параллеліне сүйену, әрине, жеткіліксіз, сондықтан проф. Р. Сыздық тілдік жүйе – тілдік норма – узус үшендерін бірлікте ала отырып, өзара ұқсас, астас танымдық бұл категориялардың айырым белгілерін көрсете келіп, сол белгілерге сүйене отырып, әдеби тіл нормасындағы кейбір құбылыстарға талдау жасап, мән-жайын ашады.

Р. Сыздық өз еңбегінде узусты тілдік жүйе мен жүйеден ауытқып кеткен құбылыс ретінде танып, оны дағдыға айналған тілдік құбылыс деп тұжырым жасайды, яғни қазіргі тілдік нормада жүйеге сәйкес келмейтін, бірақ дағдыға айналған тілдік норманың фонетикалық, лексика-грамматикалық түрлерін айқындайды [14,21 б.].

Әлеуметтік желі – тілдік қарым-қатынасты жүзеге асыру орны ғана емес, тілдік үнемдеуге негізделген, интернет желісіне тән өзіндік тілдің қызметін дәйектейтін жүйе. Бұл жүйеде тілді үнемдеу әлеуметтік желі қолданушыларының уақытын ақпарат мазмұнына зиян келтірмей қысқартуға қызмет етеді, яғни «аз уақытта көп ақпарат беруге» қызмет етеді.

Тілдік үнемдеу заңы тілдің әр деңгейінде маңызды, сондықтан әлеуметтік желі тілінде түрлі графикалық сызбалар қолданылады. Графикалық сызбалар аз уақытта аз таңбамен көп ақпарат беруге және хабардың эмоциялы тонын да жеткізуге мүмкіндік береді.

Әлеуметтік желі тілінде тыныс белгілері мен жазу, яғни орфография да жаңа мәнде қолданылады. Бұл қарым-қатынастағы эмоцияны білдіру мақсатына қызмет етеді.

Леп белгісі әлеуметтік желі тілінде иронияны, қарсылықты, таңырқауды, өз сөзіне ерекше назар аударуды білдіреді. Мысалы, фейсбуктен алынған мәтінге көңіл аударсақ:

...төмен баға жаңа рекордтарын тағайындадық!

** тек Сәуір бойы сантехникаға, кафель мен керамигранитқа керемет жеңілдіктер!*

** әр апта сайын жаңа топтамаларды жеңілдікпен ұстап алыңыздар!*

Мир Керамикасымен әдемі болу қол жетімді!

** Мир Керамикадан кафель мен керамогранитті тиімді бағамен сатып алуды жіберіп алмаңыздар!*

4 маусымға дейін сатып алыңыздар да, тұрмыстық техника жаңа ұтыс ойынына қатысыңыздар!

** Біздің салондарда Kaspi банкінен «Бөліп төлеу 0-0-12» арқылы алуға болады. Тауар саны шектеулі!*

Сұрақ белгісі сарказмды, талап етуді, тұқыртуды, өкінуді білдіреді.

Сондай-ақ осы мақсатта сөздегі дыбыс таңбаларын созып не қайталап жазуды да пайдаланады.

Әлеуметтік желі қолданушылары толықтай паралингвистикалық құралдардан, яғни, сөз темпінен, қандай да бір сөзге екпін түсіруден, дикция, жест, мимика т.с.с. айырылған деуге болады. Сондықтан да әлеуметтік қарым-қатынас нәтижелілігі шынайы қарым-қатынаспен салыстырғанда әлдеқайда төмен болады, психологтардың айтуынша, шынайы тікелей қарым-қатынаста паралингвистикалық құралдар қарым-қатынас нәтижелілігінің 55 % құрайды.

Интернеттегі жаңа әлем немесе әлеуметтік желіде жүргізілетін жаңа қарым-қатынас өзіне лайық жаңа құралдардың пайда болуын не бұрыннан бар көне құралдарды трансформациялауды, өзгертуді талап етеді. Интернет тұтынушылары енгізген сленгтер әлеуметтік желі арқылы жалпы қолданыстағы лексика қатарына өтті. Эпистолярлық жанр электронды жазбалар сипатында қайта туды, оның да тілдік ерекшелігі пайда болды, виртуалды кеңістікте ойын ойнау қарым-қатынасты ойынға жақындатты, бұл сөйлеудің ауызекі сипатын арттырды. Соған орай интернет тілін зерттеуші ғалымдар қазір интернетте жаңа тіл – интернет тілі пайда болды деп тұжырымдап жүр. Интернеттегі қарым-қатынас стилі қалыптасқанын дәлелдеп жүр. Бұл стильдер интернет қауымдастықтың өзіндік ерекшеліктері ғана емес, бұл тұтас қоғамға әсер етеді [13,45 б.].

Тіл – қарым-қатынас құралы ғана емес, виртуалды шындықты құру құралы, бағдарламаудың жасанды тілі технологиялық құрал болып қана саналады, сол арқылы интернет жұмыс жасайды, ал виртуалды қауымдастықтың тілі – әлеуметтік желі қолданушыларының табиғи тілі.

Мақаланы жазу барысында қолданылған әдістер: ғылыми әдебиеттерді талдау, салыстыру, жүйелеу әдістері, әлеуметтік желіден алынған қазақша мәтіндерді лингвистикалық талдау.

Талқылау

Бұл ретте профессор Р. Сыздық айтқандай, тілдік нормаларды лексикалық, грамматикалық, стильдік түрлерін атап өтіп, оның әр алуан ережелері мен мысалдарды теру аздық етеді [14, 48 б.]. Біздің зерттеуімізде қазіргі коммуникация тәжірибе алаңындағы қолданыстардың өзгеріс-жаңалықтарға ұшырағанда қандай сипатқа ие болғандығы және осындай тұстарда қолданатын сөздерге ғылыми пікірлерді көрсетіп, саралау – мақсатымыз.

Қазіргі кезде ұлттық тілдің бұрынғы-соңғы нормаларындағы ерекшеліктер, әсіресе бүтін тіл қолданыстағы әртүрлі құбылыстар мен жаңалықтарды жүйелі түрде, белгілі бір ғылыми-теориялық негіздегі талдаудың елегінен өткізіп, бағалау қазақ тіл мәдениеті саласындағы жаңа бір кезеңнің басы деуге болады. Бұл кезеңді біз ең алдымен Р. Сыздықтың «Тілдік норма және оның қалыптануы» [14] деген монографиялық зерттеуімен байланыстырамыз.

Тілдік норманың негізгі сипатын ашуда тілдік жүйе – тілдік норма параллеліне сүйену, әрине, жеткіліксіз, сондықтан проф. Р. Сыздық тілдік жүйе – тілдік норма – узус үшендерін бірлікте ала отырып, өзара ұқсас, астас танымдық бұл категориялардың айырым белгілерін көрсете келіп, сол белгілерге сүйене отырып, әдеби тіл нормасындағы кейбір құбылыстарға талдау жасап, мән-жайын ашады.

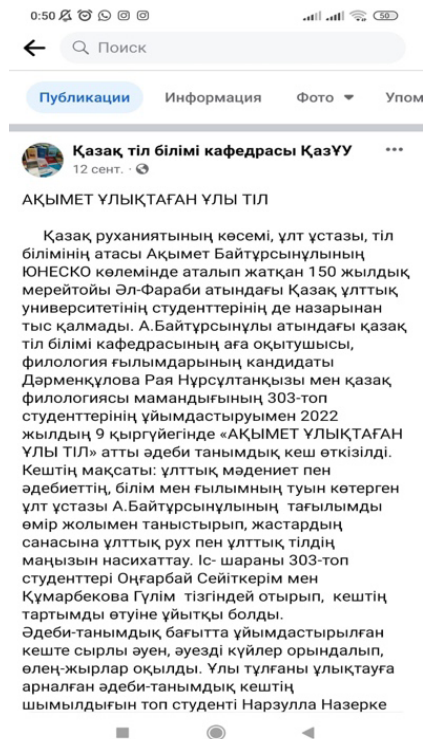
Кесте-1. Әлеуметтік желідегі қазақша мәтіндердің лексикалық ерекшеліктері

Узустық қолданыстар	Дұрысы	Түсіндірме
<i>Барғым кеп жатыр</i>	<i>Барғым кеп тұр</i>	Қалып етістіктерін дұрыс қолданбаған. Адамның қалауын білдіретін сөйлемдерде қалып етістіктері сөйлеушінің қалауының уақытқа қатынасын білдіреді. Мәселен, барғым кеп жүр десе, жалпы барғысы кеп жүргенін, қашан баратынын өзі де шамалай алмайтынын түсінеміз. Барғым кеп отыр десе, ол адам өне-міне жолға шыққысы кеп отырғанын білуге болады. Барғым келіп тұр десе, дәл қазір кеткісі келетінін, бірақ баруына кедергілер де болуы мүмкін екенін, соған байланысты жолға шығатын-шықпайтыны белгісіз екенін ұғамыз.
<i>Бару керекпіз</i>	<i>Баруымыз керек</i>	Орыс тілінің ықпалымен орныққан, қазақ тілінің тіркесім заңдылығын, қосымшалардың ерекшелігін ескермеуден туындаған қате. Қазақ тілінде тұйық етістікпен тіркескен керек сөзі жіктелмей, қосымша оның алдында тұрған етістікке жалғанады.

<i>Бәрі дұрыс па?</i>	<i>Аманшылық па?</i>	Орыс тілінен келген калка сөйлем. Амандасу, кешірім сұрасу, ренжісу кезіндегі сөздер әр халықта әртүрлі болады. Сондықтан бұндай кездерде төте аударма жасауға болмайды. Сөйлемді қазақы етіп құру үшін, бұрынғы қазақ қалай сөйлескенін еске түсіру керек.
<i>Бей-берекет</i>	<i>Бейберекет</i>	Қазақ тіліндегі сөздердің дұрыс жазылуын білмеуден, біріккен сөз бен қос сөзді шатастырудан туындаған қате. Бей- парсы пілінен енген сөз алды қосымшасы. Қосымша сөзден бөлек жазылмайды. Алғашқы буыны ұқсас болғанмен, оны қос сөзбен шатастыруға болмайды.
<i>Үлкен рақмет</i>	<i>Көп рақмет</i>	Орыс тіліндегі «Большое спасибо»-ның сөзбе-сөз аудармасы
<i>Бешбармақ</i>	<i>Ет жеу, ет асу</i>	Қазақтың кәделі ұлттық тағамы етті «бешбармақ» деп қарапайым сөзбен айту – өрескел қате. Бұл жөнінде көп айтылды. Соған қарамастан бұл қателік түзетілмей келеді. «Бешбармақ» атауының астарында ұлттық тағамға құрметтен гөрі (бес саусақпен жеу, бес саусағын салып жеу) деген сырт көздің сыны, жағымсыз мағына басым. Сондықтан сырттан танылған сзді емес, халықтың өз атауын қолданған дұрыс.
<i>Бір сөзбен айтқанда</i>	<i>Қысқасы</i>	Орыс тіліндегі «одним словом» тіркесінің көшірмесі.
<i>Бір-екі заттар</i>	<i>Бір-екі зат</i>	Заттың мөлшерін айтылған соң, оған көптік жалғау жалғанбайды.
<i>Мыңдаған сайттар</i>	<i>Мыңдаған сайт</i>	Заттың мөлшерін айтылған соң, оған көптік жалғау жалғанбайды.
<i>Направление</i>	<i>Жолдама</i>	Тілді шұбарлау.
<i>Наследство</i>	<i>Мұра, мирас</i>	<i>Наследство соған кетіп қалады деп уайымдап жүрмін.</i> Алайда әлеуметтік желіден алынған бұл сөйлем контексіне мұра, мирас сөздерінен гөрі жиған-терген сөзі үйлесетін сияқты.
<i>Негативті адамдар</i>	<i>Жағымсыз, жайсыз, теріс пиғылды</i>	Орыс тілінен сөзбе-сөз аударылған калька тіркес.
<i>№1 қайызғақ</i>	<i>№1 су сабын</i>	<i>Әлемдегі №1 қайызғаққа қарсы су сабын.</i> Қисынға келмейтін тіркес, анықтауыштың сөйлемдегі орнын айқындай алмаудан жіберілген қате. Дұрысы: Әлемде қайызғаққа қарсы №1 сусабын.
<i>Обязательно</i>	<i>Міндетті түрде</i>	<i>Паразит сөздер.</i>
<i>Оқу жылын аяқтауыңмен!</i>	<i>Оқу жылын аяқтағаның құтты болсын!</i>	<i>Бұл – орыс тіліндегі «С окончанием учебного года!»</i> деген сөйлемнің құрылымын еш өзгеріссіз көшіріп аудару нәтижесінде пайда болған сөйлем.
<i>Оптовка</i>	<i>Көтерме базар</i>	<i>Жаргон деңгейіндегі сөз</i>

Қазіргі әлеуметтік желідегі көп қолданатын сөздердің біршамасын талдадық. Олардың лингвистикалық ерекшеліктерін түсіндірме арқылы талдауға тырыстық.

Мысалы, фейсбук парақшасынан ақпараттық не жаңалықтар контентінің пост мәтіні 1-суретте скриншотталып берілді. Бұл мәтінге көңіл айдарсақ, Қазақ ұлттық университеті А. Байтұрсынұлы атындағы Қазақ тіл білімі кафедрасының akkaунты өз ғылыми қызметкерінің кәсіби құзіреттілігі жоғары екенін жариялау, өз қызметін тұтынушылар сенімін арттырады. Пост мәтініне ерекше атау беріп және оны Caps Lock-ты пайдаланып, яғни бас әріптер қолданылған. Бұл әлеуметтік желі дискурсындағы арнайы құрал, яғни, белгілі бір эмоцияны берудің жолы. Сонымен бірге поста әріптік мәтінмен қоса, фотолар берілген.

Сурет - 1. Ақпараттық контент посты (мәтіні)

Нәтижелер

Әлеуметтік желі мәтіндерінің бәріне ортақ ерекшеліктері мен құрылу талаптары бар. Олар:

1. Әлеуметтік желідегі мәтін – білім көзі емес, ол жаңалық, көңіл көтеретін мәлімет. Сондықтан ол қысқа, бірақ мол ақпаратқа ие болуы керек.

2. Мәтіндегі ақпарат тек әріп жазуымен ғана емес, суретпен, дыбыс және бейне жазбамен де беріледі.

3. Бір мәтін – бір мән (ой/тақырып) ұстанымымен құрылады.

4. Мәтіннің прагматикалық сипаты анық. Әлеуметтік желідегі мәтін мақсатты аудиторияға сай құрылады: әйелдерге арналған мәтіндер мен ер адамдарға арналған мәтіндер бір-бірінен құрылымы жағынан да, тақырыбы жағынан де ерекшеленеді. Мысалы, әйелдерге арналған мәтін эмоционалды, үй жиһаздарына, бояуға, сәнге қатысты болса, ер адамдарға арналған мәтіндер, қысқа, бірақ нақты, көлікке, спортқа т.с.с. қатысты болады.

5. Әлеуметтік желідегі мәтіндерді желі тұтынушыларының стиліне қарай мынадай топтарға жіктеуге болады: даулы (желі тұтынушысы әдейі дау туғызуды көздейді), сенсациялық (таңқалдырар жаңалықты бірінші болып жариялау), шолу (желі қолданушысының фантазиясына байланысты), сұраулы (мәтінде мәселе сұрақ сапасында болады) [13,31б.].

Әлеуметтік желідегі қарым-қатынастың лингвистикалық ерекшеліктері мәтіннің лексикалық, грамматикалық, яғни, морфологиялық, сөзжасамдық, синтаксистік деңгейінен көрінеді.

Әлеуметтік желідегі қазақша мәтіндердің лексикалық ерекшеліктері: қазақша мәтіндерде фейсбук тілі терминдері қолданылып, кірме сөздер белсенділігі артты, кірме сөздер мен төл сөздеріміз лексикалық және синтаксистік тіркесімділікке түсті, лексикалық тіркесімділігі жоқ сөздер тіркесті: *фейсбук, поделиться еттім/ бөлісіп қойдым, коммент қалдырдым/жаздым, лайк бастым, лайклдедім/ лүпілдеттім, сториске қойдым, стористен көрдім, историяға қойдым, рекке шықтым, + қойып кетіңіздер, туған күніңізді басыңыз (лексикалық тіркесімділігі жоқ сөздер тіркесті), дұрыс айта ма? я)жоқ., хит, вайб (ловить 3б волну/көңіл күйді түсіну), кринж (бұрынғы іске ұялу), чекни (тексеру) т.с.с.*

Біз жинаған, талдаған материалдар негізінде әлеуметтік желідегі қазақша мәтіндердің грамматикалық (морфологиялық, синтаксистік) ерекшеліктерін мынадай топтарға бөлуге болады:

- 1) Бастауыштың түсірілуі
- 2) Шылаулардың түсірілуі
- 3) Инверсияның қолданылуы
- 4) Хабарламада сөйлемдегі әр сөйлем мүшесін жекелеген фразалармен бөліп жіберу
- 5) Қаратпа сөздер мен сұраулық шылаулардың қолданысы
- 6) Эмотикон-смайликтер, тыныс белгілері мен одағайлардың қайталануы

7) «Айтылымдарды арнайы сызып түзеу»

8) Эмотикон (эмоция+таңба)

9) Күрделі смайлдарды қолдану

10) Графикалық түрдегі смайликтер

Әлеуметтік желідегі қазақша мәтіндерді морфологиялық ерекшеліктері:

- кірме сөздерге қазақ тілі қосымшалары тікелей жалғанып, түрленді (фейсбукте, фейсбуктен, фейсбукке, лайк+дедім, лайк+л+деттім, сториске, стористен, банға кету,

- Қысқарған сөздер пайда болды: *инстадан (инстаграмнан) көрдім, тт (тик-ток), телега (телеграмм), в лс (жеке хабарламада), лс-ке (личное сообщение), чел (адам) т.с.с.*

Әлеуметтік желідегі қазақша мәтіндердегі аббревиатураларды (қысқарған сөздер мен сөз тіркестері) мынадай түрлерге жіктеуге болады:

а) әріптерден қысқарған сөздер:

ә) құрамында цифрлармен келген қысқартулар:

б) бір сөзді бір әріппен таңбалау

в) дауыссыз дыбыстарды түсіріп таңбалау «Спс», «пжлст»

Бұл айтылғандарға мысалдар 2-суретте берілді. Егер осы әлеуметтік желідегі мысалдарды талдайтын болсақ, ең алдымен қазақша мәтіндердегі лексикалық бірліктердің кірме бірліктермен араласып қолданылуы: *ифтар сделаем, ты не представляешь, как меня радуют твои сообщения, когда приедешь, биоин англиштан, сенде болдыма стердаун, мы опадем, шучу.*

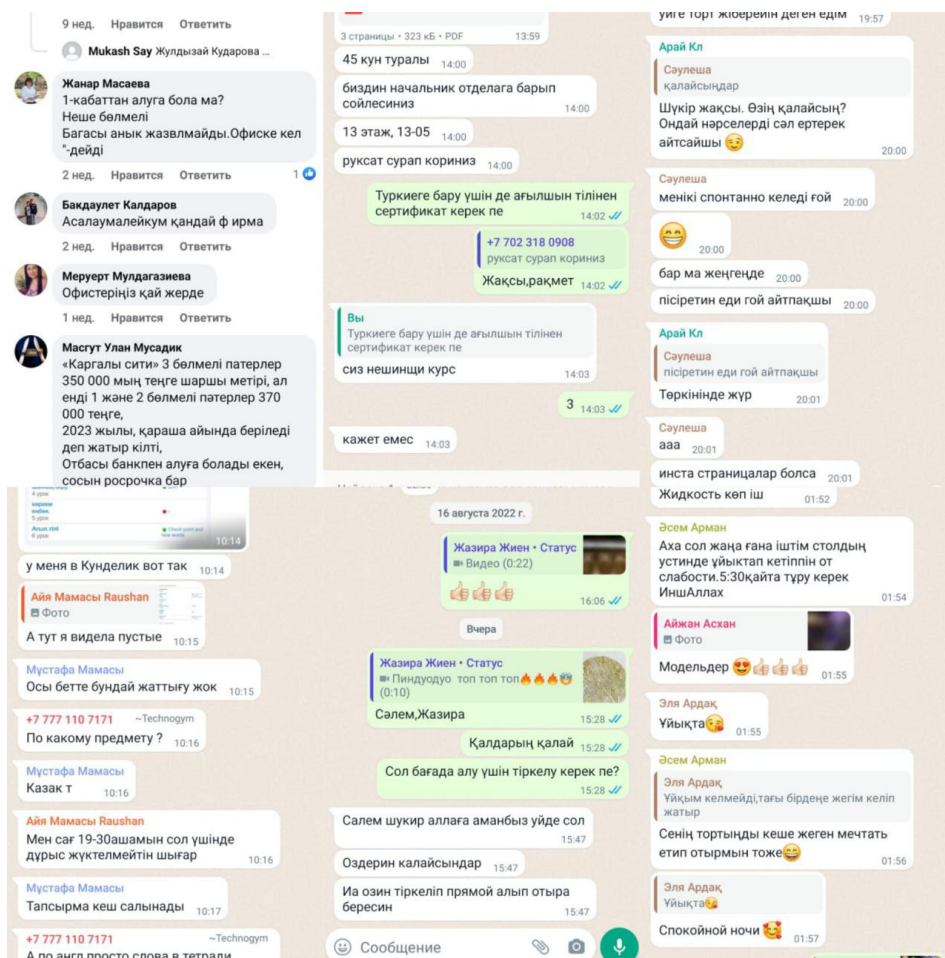
Дауыссыз дыбыстарды түсіріп таңбалау кездеседі: *солго(й), ашп (ы), турат, (ды буыны т әрпімен беріліп тұр), келе бермит (ейді – т әрпімен беріліп тұр) балдар (ла буыны түсіріліп тұр), алп (ы) келндер (ің буыны түсіріліп тұр), дәптерн (і әрпі түсіріліп тұр), сообш (ение әріптері түскен).*

Ой екпінін дыбыстарды қайталау арқылы және смайликтер арқылы таңбалау: *это дааа особенно от вас (ішек-сілесі қатқан және ашуланған, еңіреген көз жасының таңбасы) немесе как меня радует твои сообщения (бетін қос қолымен басқан смайлик таңбасы).* Шет тілінен енген айтылымдарды транслитерациямен беру: *стердаун, SUUUUUUUYYYYYOOOOO* (бұл жерде эмоция да беріліп тұр).

- Әлеуметтік желіде кей мәтіндерге мүлдем тыныс белгісі қойылмай да жазылады. Жоғарыда айтылғандарды ватсап әлеуметтік желідегі қарым-қатынас мәтінінен көруге болады. Мысалы, *Багасы анық жазылмайды* сөйлеміндегі қазақ тілінің орфографиялық нормасы

сақталмағанын көреміз: қазақтың төл дыбыстарының әріп таңбалары *н* –ның орнына *н*, *қ*-ның орнына *к* әрпі жазылған. Сөйлем құрылымында сұрау есімдіктерін қайталап қолдану кездеседі: *Неге жедел көмектесетін дәрі-дәрмектер неге болмаған? Сөйлемдегі өзекті ойды білдіру үшін бас әріптерді пайдалану кездеседі: КІТАП ҚАПТАЛСЫН!*

Сөйлемнің модальдылығы мен предикативтілігін білдіруге смайликтер мен түрлі таңба белгілер қатысады. Сөйлемдегі сөздердің қалыпты орын тәртібі сақтала бермейді, инверсияланады. Сөйлем орысша, қазақша сөз тіркестермен араласып құрыла береді. Көбіне уатсап желісінде сұраулық шылаулардың жазылу ережесі сақталмайды. Қазір мейлінше көп ақпаратты жазуға ерініп, ауызша дыбыстық хабарлама жазған тиімдірек.

Сурет - 2. Әлеуметтік желідегі қазақша мәтіндердің лексикалық ерекшеліктері

Әлеуметтік желілерде (зерттеу нысанымызда фейсбук пен инстаграм, ватсап желілерін алдық) *контент, хайп, фидбэк, таргет, бот, фандом, коллаборация, месседж, триггер, кейс, кэш және т.б.* сияқты сөздер сәнді болып тұр. Бірақ бұл жаңа сөздерді қазақ тілінің қайсыбір сөздігінен мағынасын таба алмаймыз. Тілге сөз өздігінен енбейді, айналамыздағы болып жатқан жаңа құбылыстармен айналымға еніп жатыр. Бұл іспетті ғылыми анықтамасы не түсінігі берілмеген сөздер қаншама, олардың мағынасы мен қалай дұрыс жазатынымыз белгісіз. Кезінде енген *«селфилету», «банга жіберу», «лайк басу», «комментарий қалдыру»* сияқты сөздер қазақ тілінің емлесіне, жүйесіне, дыбысталуына икемделіп қолданып жүрміз, тағы осындай ағылшын тілінен өзгеріссіз алына берсе тіліміздің «нормасы қайсысы», «узусы қайсысы» деген секілді сұрақтар туындауы мүмкін.

Қорытынды

Әлеуметтік желі дискурсының өнімі – мәтін (пост) өзіндік ерекшеліктерге ие, оның сипаты ауызша-жазбаша гибридтелген, тілдік ерекшеліктері қалыпты нормаға бағынбайды, ол адамдардың интернет алаңындағы қарым-қатынасына ыңғайланған, уақытты үнемдеу мақсатында қысқартулар жиі орын алады, өзіндік заңдылықтары мен талаптары бар.

Әлеуметтік желі дискурсын бір функционалды стиль аясында қарастыруға келмейді, ол өз бойына бірнеше стиль элементтерін жинақтайды. Виртуалды қарым-қатынаста бейвербалды таңбаларды және эмоциялы лексиканы пайдалану оны қызықты әрі қабылдауға жеңіл етті. Соңғы кезде әлеуметтік желі тілін зерттеу қолға алынып, оны нормаландыру қажет. Әлеуметтік желідегі норма мен узус жайлы сөз еткенде күнделікті қарым-қарынаста білінбегенмен, жазу мен талдауда әлеуметтік желіде сөзді қате қолдану өршіп барады. Аңдамай қалудан, асығыстықтан кеткен қателер бір бөлек те, «дәстүрлі» түрде айтылып, әдейі бұзылып айтылатын, не жазылатын қателер бір бөлек. Сол асығыстықтан жазған не айтқан қатеміздің көпшілігі узус тарапына өтуде.

Ғаламтордағы елеусіз кеткен қателіктерден сөз мәдениеті түзелетінін естен шығармаған жөн. Әлеуметтік желілердегі сөз мәдениетін сақтау үшін елімізде ең алдымен: а) Ақпараттық мәдениет жайында қажетті мәліметтер, жұмыстар жүргізіліп, кеңінен насихатталса; ә) Адамдар бір-біріне қарап түзеледі, сондықтан жастарға үлгі болатын қоғам белсенділері жарнамадан бөлек, сөз мәдениетіне қатысты игі істерді атқаруға атсалысса, сөз қателеріне қатысты түрлі танымдық

мақалалар жарияласа; б) Тілдің қолданылуы, оның маңызы жөнінде әлеуметтік желілерде талқыланып, тіл тазалығы, сауатты жазуға үндеген жарнамалар, жастардың патриоттық сезімдерін арттыратын ақпараттар мен суреттер жиі берілсе; в) Кез келген әлеуметтік желіні пайдаланушы тұлға тіл мәселесіне бей-жай қарамай, сауатты жазуға талпынса, ықылас танытса виртуалды әлемдегі сөз мәдениеті түзелері анық.

ӘДЕБИЕТ

[1] Рябов В.Н. Необычные слова и формы слов как отражение особенностей художественного текста. – Дискурс. – Выпуск 10. УГТУ-УПИ, 2008. – С. 15-25

[2] Матусевич А.А. Общение в социальных сетях: прагматический, коммуникативный, лингвостилистический аспекты характеристики. – Москва, 2016. – С. 190

[3] Горошко Е. И. Современная интернет-коммуникация: структура и основные параметры//Монография. – Москва: Наука, 2012. – С. 328

[4] Виноградова Т.Ю. Специфика общения в интернете// Русская и сопоставительная филология: лингвокультурологический аспект. – Казань, 2009. – С. 63-67.

[5] Вахрамова Е.Н. К вопросу о лингвистических перспективах неологизмов социальных сетей// Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2009. – № 6. – С. 270-275.

[6] Муравьев Н.А. Неологизмы в социальной сети Фейсбук// Диалог -2014: Междунар. конф. по компьютерной лингвистике <http://www.dialog21.ru/dialog2014/presentations/Muravyev.pdf>.

[7] Холодковская Е.В. Особенности синтаксиса англоязычного интернет-комментария социальной сети Facebook// Вестник Волгор.гос. ун-т. Сер. 2: Языкознание. – 2018. – № 1. – С. 79–83

[8] Иванова О.В. Особенности иноязычной коммуникации в социальных сетях// Языки. Культуры. Этнос. Формирование языковой картина мира: филологический и методический аспекты. – 2017. – Т 1. – № 1. – С. 240–247

[9] Берестнев Г.И. О новой «реальности» языкознания. – Москва, 1996. – С. 197

[10] Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка: учебн.пособие. 2-е изд. – Москва: Наука, 2017. – С.368

[11] Исаева Е.В. Модели метафоры в дискурсе компьютерной безопасности: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Пермь, 2013. – С. 20

[12] Тетерлева Е.В. Грамматические особенности англоязычных комментариев в социальной сети Instagram// Проблемы романо-

германской филологии. – Москва. – 2018. – № 14. – С. 91–94

[13] Садирова К.Қ. Интернет желісіндегі қазақ тілінің ерекшеліктері. Дискурсология мәселелері. Монография. – Ақтөбе: Колибри, 2019. – 71–78 б.

[14] Сыздық Р.С. Тілдік норма және оның қалыптануы. – Астана: Елорда, 2001. – 230 б.

[15] Уәли Н. М. Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері: филол. ғыл. докторы ғыл ...дисс. – Алматы, 2007. – 312 б.

REFERENCES

[1] Ryabov V.N. Neobychnyye slova i formy slov kak otrazheniye osobennostey khudozhestvennogo teksta (Unusual words and forms of words as a reflection of the features of a literary text)//Discourse. Issue 10. USTU-UIPI, 2008. P. 15-25 [In Rus.]

[2] Matushevich A.A. Obshcheniye v sotsial'nykh setakh: pragmaticheskiy, kommunikativnyy, lingvostilisticheskiy aspekty kharakteristiki (Communication in social networks: pragmatic, communicative, linguo-stylistic aspects of the characteristic). Moscow, 2016. 190 p. [In Rus.]

[3] Goroshko E. I. Sovremennaya internet-kommunikatsiya: struktura i osnovnyye parametry/ Ye.I. Goroshko (Modern Internet communication: structure and main parameters). Moscow, Nauka, 2012. 328 p. [In Rus.]

[4] Vinogradova T. Spetsifika obshcheniya v internete (Specificity of communication on the Internet). Kazan, 2009. S. 63 - 67. [In Rus.]

[5] Vakhramova E. N., Kuznetsova N. V. K voprosu o lingvisticheskikh perspektivakh neologizmov sotsial'nykh setey (To the question of the linguistic prospects of neologisms of social networks). // Bulletin of the Nizhny Novgorod University. 2009. №6. p. 270-275. [In Rus.]

[6] Muravyov N. A. Neologizmy v sotsial'noy seti Feysbuk (Neologisms in the Facebook social network) // Dialogue -2014: Intern. conf. in Computational Linguistics <http://www.dialog21.ru/dialog2014/presentations/Muravyev.pdf>. [In Rus.]

[7] Holodkovskaya E. V. Osobennosti sintaksisa angloyazychnogo internet-komentariya social'noj seti Facebook (Features of the syntax of the English-language Internet commentary of the Facebook social network)// Vestnik Volgog. gos. un-ta. Ser. 2: Yazykoznanie. 2018. № 1. S. 79–83 [In Rus.]

[8] Ivanova O. V. Osobennosti inoyazychnoj kommunikacii v social'nyh setyah (Features of foreign language communication in social networks)// Yazyki. Kul'tury. Etnosy. 2017. T 1. № 1. S. 240–247 [In Rus.]

[9] Berestnev G. I. O novoy «real'nosti» yazykoznaniiya (On the new "reality of linguistics). Moscow, 1996. 241 p. [In Rus.]

[10] Arnol'd I.V. Leksikologiya sovremennogo anglijskogo yazyka: ucheb. Posobie (Lexicology of Modern English). 2-e izd., pererab. M.: FLINTA: Nauka, 2017 .368 s. [In Rus.]

[11] Isaeva E. V. Modeli metafory v diskurse komp'yuternoy bezopasnosti (Models of metaphor in the discourse of computer security). Abstract of the dissertation for the degree of candidate of philological sciences. Perm 2013. 20 p. [In Rus.]

[12] Teterleva E.V., Portnova I.V. Grammaticheskie osobennosti angloyazychnyh kommentariev v social'-noj seti Instagram (Grammatical features of English comments in the social network Instagram). 2018. № 14. S. 91–94.[In Rus.]

[13] Sadirova K. K. Īnternet jelisindegi qazaq tiliniñ erekşelikleri (Features of the Kazakh language on the Internet)// Diskursologiya máseleleri. Aqtóbe:Kolibri, 2019. 71-78 b.[In Kaz.]

[14] Syzdyk R. S. Tildik norma jáne oniñ qalıptanwı (Language norm and its formation). Astana: Elorda, 2001. 230 b. [In Kaz.]

[15] Uáli N. M. Qazaq söz mádenietiniñ teorıyalıq negizderi (Theoretical foundations of Kazakh speech culture). Filol.ğyl.dokt. avtoref...: 10.02.02. Almaty. 2007. 51 b [In Kaz.]

ЯЗЫКОВОЕ ПРИМЕНЕНИЕ В СОЦИАЛЬНОЙ СЕТИ: НОРМА И УЗУС

Салкынбай А.¹, *Сарсенбай Ж.²

¹д. ф.н., профессор, заведующий кафедрой казахского языкознания имени А. Байтурсынова, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: asalbek@gmail.com,

^{*2}докторант 3-курса, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан,
e-mail: janat.sarsenbay@yandex.kz

Аннотация. На сегодняшний день все явления, возникающие в обществе, отражаются и регистрируются в языке. В интернете, в социальных сетях постоянно появляются новые понятия, новые языковые единицы на всех языках мира. Такое явление есть и в казахском языке. Развитие IT-технологий проложило путь к усилению виртуальных коммуникаций в обществе. Виртуальное коммуникационное пространство изо дня в день заменяет реальное общение. Виртуальная коммуникация обладает потенциалом, способным изменить языковые нормы коммуникации в реальном мире.

В статье подчеркивается, что главной особенностью коммуникации в социальных сетях является замена участника в виртуальном общении реальным участником. Рассматриваются научно-практические вопросы текстов дискурса социальной сети. Даны научные взгляды зарубежных и отечественных ученых, высказанные в рамках темы. Научная значимость темы состоит в том, чтобы определяется разница между нормой и узусом в казахскоязычной социальной сети. Тексты в социальной сети не являются источником знаний, они носят новостной или развлекательный характер, соответственно, они должны иметь краткую, но обширную информацию, информация в тексте передается не только буквой, но и изображением, звуком и видеозаписью. Можно считать, что в настоящее время появился стиль Интернет-коммуникаций.

Также дается характеристика работы профессора Р. Сыздыка в начале XXI века в рамках темы. При обосновании языка социальной сети на казахском языке, изучении работ прикладной направленности в мировом языкознании в данном направлении используются методы обзора, описания, изложения и анализа. Примеры в социальных сетях анализируются как лингвистический текст.

Статью можно использовать в качестве дополнительного учебного материала при подготовке к лекциям и практическим занятиям по дисциплине «Культура речи и языковая коммуникация» в вузах.

Цель и задача статьи – рассмотреть социальный сетевой дискурс как вид интернет-дискурса, определить языковые особенности его текста, определить, в какой степени норма сохранена в социальной сети, а также определить привычное применение.

Высказываются общие требования к текстам социальных сетей. На основе собранного материала мы проанализировали лингвистические (грамматические, морфологические, синтаксические) особенности казахских текстов в социальных сетях, а именно в фейсбук и ватсап, разделив их на десять групп, и в результате пришли к выводу, что язык социальной сети, используемый в целях экономии слов, требует особого изучения.

Ключевые слова: социальная сеть, виртуальное общение, интернет, норма, узус, сленг, письменно-устная речь, виртуальное пространство

LANGUAGE APPLICATIONS IN THE SOCIAL NETWORK: NORM AND USUS

Salkynbay A.¹, *Sarsenbay Zh.²

¹Head of the Department of Kazakh Linguistics named after A. Baitursynov,
Doctor of Philology, Professor, Al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan, e-mail: asalbek@gmail.com,

*²Master of Philology, PhD student of the Kazakh language department, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan,
e-mail:janat.sarsenbay@yandex.kz

Abstract. Today, all phenomena that arise in society are reflected and recorded in the language. Over time, a new concept appears on the Internet, through social networks, new language units in all languages of the world. This phenomenon also affects the Kazakh language. The development of IT technologies has paved the way for the strengthening of virtual communications in society. Virtual communication space replaces real communication day by day. Virtual communication has the potential to change the language norms of communication in the real world.

The article emphasizes that the main feature of communication in social networks is the replacement of a participant in virtual communication with a real participant. Scientific and practical issues of social network discourse texts are considered. The scientific views of foreign and domestic scientists expressed within the framework of the topic are given. The scientific significance of the topic is to determine the difference between the norm and the usage in the Kazakh-language social network. The social network says that texts are not a source of knowledge, they are news or entertainment in nature, respectively, they should have brief but abundant information, information in the text is transmitted not only by letter, but also by image, sound and video. They say that a style of Internet communication has appeared.

It also gives a description of the work of Professor R. Syzdyk at the beginning of the 21st century within the framework of the topic. When substantiating the language of a social network in the Kazakh language, studying applied works in world linguistics in this direction, methods of review, description, presentation, and analytical analysis are used. Examples in social networks are analyzed as a linguistic text.

The article can be used as an additional educational material in preparation for lectures and practical exercises in the discipline “Culture of speech and language communication” in universities.

General requirements for the texts of social networks are expressed. Based on the collected material, we analyzed the linguistic (grammatical,

morphological, syntactic) features of Kazakh texts in social networks, namely Facebook and WhatsApp, dividing them into ten groups and as a result came to the conclusion that the language of the social network used to save words, requires special study.

Key words: social network, virtual communication, Internet, norm, usage, slang, written and oral speech, virtual space

Статья поступила 26.06.2022

UDC 81.37

SRSTI 16.21.51

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.016>

CREATION MOTIVATIONS AND PRAGMATIC FUNCTION OF KAZAKH PAREMIES

*Cobanoglu O.¹, Ashirkhanova K.², Dinayeva B.³

*¹Prof., Hacettepe University, Ankara, Turkey,

e-mail: ozkulcobanoglu@yahoo.com,

²PhD, Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan,

e-mail:ashirkhanovak@gmail.com,

³Assos. Prof., Astana IT University, Astana, Kazakhstan,

e-mail:dbb-31.05.kz@inbox.ru

Abstract. The article analyzes the ethnolinguistic motives and their pragmatic function, which were the basis for the creation of paremies in the Kazakh language. The authors of the article consider the reasons for creating paremias in connection with the people's worldview, traditions, and national identity. The purpose of the article is to determine the reasons for the formation of paermias in the Kazakh language and to study their pragmatic function.

In the article, it was determined that the pragmatic aspect of paremies depends on their main content and their use for different purposes depending on the speech situation, and by analyzing the ethnolinguistic motives that were the basis for the creation of paremies in the Kazakh language and their pragmatic function, the national content of paremies was distinguished into proverbs with and without motivation.

Determining the place of paremies in the language system by determining the pragmatic aspect of paremies, at the same time, determining the mechanisms that form the content of national existence in their structure

based on the study of the linguistic nature of paremies shows the scientific significance of the study.

The practical significance of the article lies in determining the presupposition and implicit meaning of proverbs used for different purposes depending on the speech situation. During the research of the topic from a scientific point of view, N.D. Arutyunova, N.F. Irtenyeva, E.I. Vereshchagin, V.T. The works and scientific findings of such scientists as Kostomarov, A. Kaidar, Z. Ernazarova, A. Salkynbai were used as a methodological basis. In the article, descriptive-analytical, lexical-semantic, ethnolinguistic and cognitive-pragmatic analysis methods were used to determine the pragmatic function of paremias.

Key words: paremias, the motivation of proverbs, pragmatic function of paremias, presupposition, implicit meaning, national identity, literal meaning of paremias, variable meaning of paremias, ethnolinguistic motivation

Basic Provisions

The trend towards the transition of linguistics to the anthropological paradigm, which began to develop in the last years of the last century, paved the way for a close relationship of humanitarian research, based on the trinity “man – language – culture”. The linguistic picture of the world, which is an achievement of human civilization, has formed various branches of linguistics of anthropocentric orientation. Paremies, which are an indicator of the viewpoint, customs-consciousness and worldview of different ethnic groups on earth, are a multi-aspect problem from a semantic, thematic and semiotic point of view. They have figurative, emotional and expressive features of thought, cognition and consciousness. A variety of proverbs and sayings in the treasury of the language, which tell about the life of the people, reflect economic activity, have their own characteristics in terms of origin, creation motivation, their linguistic patterns, structural features. Modern linguists are especially interested in identifying various encoded information at the content level of various proverbs and sayings that have passed the time and become a common heritage of the people. In this regard, we will study the creation motivations of Kazakh paremies in connection with the history of the ethnic group.

Introduction

One of the most important and complex compositions of the national language are paremies. As a result of the tendency of reality to be perceived and reflected in the human mind and pronounced as a stable phrase, the picture of the world acquires a new view in the language for the second time.

Since the linguistic picture of the world is combined with the category of cognition, it is considered in close connection with human thinking, with the semantics of language units. In general, the linguistic picture of the world is the reflection by a person of knowledge of phenomena and situations in the environment through language. Person's understanding of the world is formed through his perception of reality. The picture of the world in language is a habitual reflection of reality and truth for people who speak the same language, which arose through the consciousness and thinking activity of mankind. The established standards of a particular ethnic group in the language, perception, understanding of the world are considered from the point of view of the national picture of the world. This conception is formed due to stable images, which consist of categories of understanding unique to that people. In this regard, the nature of any linguistic phenomenon, including paremie, should be considered not only based on its linguistic laws, but also in connection with the worldview, traditions and national identity of the people.

In linguistics, there is a branch called *pragmalinguistics*, which studies the relationship between the linguistic symbol and the speaker. In pragmatics, the influencing function of a linguistic symbol, the meaning and textual, contextual meaning of a symbol are determined. Pragmatics is a field that studies the essence of the language tools selection in accordance with the purpose and motivations of the owner of thought, as well as the listener's understanding of the expressed thought, the assessment given by language [1, p.32]. A special group of the paremiological fund of the Kazakh language is formed by linguistic units of a structural-grammatical and semantic nature called proverbs and sayings. Proverbs and sayings are communicative expressions, the structure of which come in the form of a simple and complex sentence, and behind it lies a deeply meaningful judgment of the life of the people. All units in the language can be considered in a pragmatic aspect. The pragmatic aspect of paremies is due to their application for different purposes, depending on the main content and speech situation, since the meaning of proverbs and sayings is expressed openly or implicitly in speech or within the text. The pragmatic nature of paremia is determined by their use in everyday communication circumstances. The speaking person tries to prove his point through proverbs or can command using proverbs and prohibit in the sense of the commandment. In this regard, by identifying the linguistic and cognitive meaning of proverbs and sayings, the spiritual treasure of the Kazakh people, we can analyze the world of artistic cognition, national and social identity of our language.

Description of materials and methods

The motivation for the first creation of paremies in the Kazakh language, taken as the material of the research work, and the current meaning were studied applying the descriptive-analytical, lexical-semantic, ethnolinguistic and cognitive-pragmatic analysis methods.

Results

The Kazakh people summed up their wisdom and worldview in their language. They were able to convey their wisdom obtained from their life experiences in a shortened form as proverbs and sayings and bequeathed them to their generations. Proverbs and sayings are not only evidence of past lives of our ancestors, but also the precious value and a figurative expression. It is not an exaggeration to say that proverbs are a spiritual indicator of our wise ancestors. Proverbs and sayings widely cover the life of people, their philosophical understanding, livelihood, the spirit of courage and customs. If we look at them in the form of a whole structure, we can imagine a whole picture of the life of the people.

Proverbs and sayings, which belong to the fertile fund of the Kazakh language and regarded as a source of artistic expression and oratory, have many distinctive features inherent in the linguistic nature. In this context, the diverse linguistic problems of Kazakh paremiology require researchers to conduct comprehensive and systematic research. In this regard, the main goal of our consideration of paremies is to reveal the ethnolinguistic character, various specific features and patterns inherent in their nature and to reveal their pragma-cognitive basis in accordance to the application.

On the one hand, linguistic study of proverbs and sayings allows us to compare the data of folk literature with the data of the contemporary Kazakh language, and on the other hand, it allows to define them as a cognitive and associative category since proverbs and sayings are a historical basis for determining the development process of the Kazakh language at each stage in accordance with the cognitive and social development level of the population that speaks the same language. Because proverbs and sayings are created on the basis of the socio – historical experience of the population at different stages. At the same time, the pragmatic function of paremie can be classified as follows:

- modeling function that is marked as a sign of various situations in life that are characteristic of all proverbs and sayings;
- moral function;
- relative function;
- thought expression function.

Among these, the main one is the modeling function of proverbs and sayings, and the rest is auxiliary ones. In the relative process, proverbs and sayings are able to perform several functions simultaneously.

Proverbs and sayings used in the modern Kazakh language appeared at a certain stage of history, played the role assigned to them in history, which are special constructions of language [2, p.109]. In general, the function of all proverbs and sayings, no matter to which country they belong, is to convince the listener that the narrator's thoughts are true and reasoned. The function of proverbs are to prove that the thoughts of people who use them in the story are systematic, that is, logical [3, p. 82]. Any person using proverbs and sayings wants to prove the correctness of his words. And all the proverbs and sayings are true and clear thoughts, summarizing what people have seen and learnt in their life experience. Thoughts are transmitted through sentences. However, thoughts in sentences are also likely to be true or false. The truth or falsity of utterance is a logical concept. They are considered related to extralinguistic factors. In this regard, in logic and philosophy, determination of truth or falsity of an opinion is called presupposition. G. Frege was the first to consider the concept of presupposition in logic [3, p. 84].

In linguistics, interest in presupposition arose due to the influence of logical-philosophical concepts related to sentence meaning. In the linguistic-philosophical literature, firstly the problem of presupposition is analyzed in connection with determining the truth of a sentence meaning, and secondly, distinguishing various logical relations between sentences [3, p. 84]. The concept of presupposition in linguistics determines the use of linguistic units, changes in their semantic layer, transfer of hidden meaning.

Presupposition is background knowledge that allows the speaker and the listener to understand the thought being expressed [5, p. 49]. When considering presupposition in linguistics, it is not intended to determine the truth or falsity of the thought, but to reveal the main meaning of the utterance [6, p. 53].

Actually, in order to understand any utterance (including a proverb and saying), the speaker and listener should have a basic concept of it. This is especially necessary in order to understand the essence of proverbs and sayings, which are often used in the figurative meaning formed in society rather than in the literal meaning. For example, when we say the proverbial phrase Do not follow a horse, whose characters are not known to you to someone, we don't mean a horse in the literal sense. The user of this proverb may not be able to use it in the above figurative sense if he does not know the danger of being kicked and injured by approaching a strange horse, whose character and qualities are unknown. The conclusion that can be drawn from

this is that in order to deeply understand the meaning of a proverb and saying, it is important to know the various motivations that served as the basis for its creation.

The tradition of oral literature, which plays an important role in the formation and development of society, is a factor of social importance in the formation of an individual. At the same time, the proverbs and sayings used among the people appear as an indicator of the commonality of the culture of the mind and judgment of the society [7, p. 5].

This means knowledge of a language. Knowing a language means knowing the system of a given language and being able to use it correctly. When a speaker knows the language he uses he can express his thoughts clearly. Understanding the implicit meaning of a language is based on the presence of background knowledge. The basic essence of background knowledge is considered in connection with the understanding of the lifestyle, economy, culture and history of a certain people. There is a difference between the knowledge and understanding of a certain language. Cognitive information encoded by language symbols is clearly visible in some language units. And the cognitive information in some symbols can be accessed only when the code is specially revealed. The information related to background knowledge occupies a special place in the encoded information system. By revealing such a code, we can understand the underlying meanings of Kazakh paremies. The abundance of figurative proverbs and sayings in the Kazakh language shows the depth of the cognitive level of the nation that speaks that language, that is, proverbs and sayings are directly related to the concepts of folk knowledge and are a linguistic indicator of the national mentality.

Background knowledge is inextricably linked with national culture, and at the same time is considered the main pedestal of the entire culture and cognition [8, p. 5]. Background knowledge is associated with cognitive activity [8, p. 5].

Discussion

E.M. Vereshchagin and V.T. Kostomarov conclude in their research works the relationship of the concepts of background knowledge and national culture [9, p. 210]. A representative of any nationality should have a set of cognitive concepts inherent in his nation. Since the core of the study is proverbs and sayings, which are a special national core of the system of linguistic symbols, it is necessary to have broad background knowledge to reveal the origin and definition of these proverbs and sayings.

If we further develop the above thought, the understanding of the implicit meaning of paremie also comes down to the background knowledge,

since behind the implicit meaning there is always a hidden logical thought that aims to explain the given language situation to the addressee in a true and complete way. For example, we explain the meaning of the proverb: "a sickle is a tool necessary for mowing crops and grass. To mow a crop with a sickle, you need to bend over and reap, because the handle of the sickle is short and the blade is moon-shaped. A person who has worked a lot with a sickle gets back pain, because constantly working bent, waving hands with force puts a lot of stress on the waist. And a person who does not do anything with his hands, but with his mouth, does not know the value of work. Such a person who does things not by concrete actions, but by empty words, does not get a back pain."

On the presupposition and implication of proverbs and sayings, the Russian scientist N.F.Irtenyeva wrote:"...the meaning of proverbs and sayings is figurative, so that the implied thought does not change and becomes a permanent meaning of the proverb" [10, p. 14]. "Well-known proverbs and sayings first appeared in the form of specific statements. In each specific use, these expressions again differed depending on the circumstances of the application, remaining as wisdom words with a figurative content" [11, p. 400].

1) **literal meaning:** during the severe conditions that brought the country under stress, the whole people gathered together for one purpose, prayed to God and made sacrifices. Sacrifice means to sacrifice animals to God and ghosts and cooked bauyrsaks. In such a large gathering, the Qur'an was recited and God was worshiped. It was attended by the whole village people, from the elderly to the young. For example, in a drought year, every village made sacrifices, worshiped God and prayed for rain. According to established tradition, male animals (but mostly big cattle) are slaughtered for sacrifice;

2) **figurative meaning:** it is known from history that men went to some terrible wars that befell the country. It is used interchangeably dedicated to heroic men who defended their country and land.

It is known that there are many proverbs and sayings in the Kazakh language about four domestic animals (sheep, cow, horse, camel) kept for milk, meat and other products. As can be seen, in the depths of the word of our native language, proverbs and sayings, that were originally arose due to four domestic animals, were summarized and formulated from the centuries-old experience of our people, life cognition. Over time, they were developed semantically and acquired a new cognitive value on the basis of cognitive association, and now one group acquired a figurative meaning, retaining their original value.

Ethnolinguistic disclosure of the first and subsequent motivations of any proverbs and sayings and understanding their meaning are not an easy task [12, p. 21]. At the same time, in our proposed research work, we analyze proverbs and sayings from the viewpoint of the continuity of language and cognition, depending on the ability to understand and reveal the content “as one Kazakh does”. The generalization of proverbs and sayings, that arose in connection with specific objects and phenomena in existence and developed in meaning, and their transition to a new object, the human factor, is their secondary motivation. Therefore, there is a direct logical-semantic connection between the creation motivation of proverbs and sayings and the motivation for the acquisition of a figurative meaning (largely due to a person, his actions, posture, qualities, etc.). The definition of this requires an anthropological study, which gives special importance to the spiritual life, traditions, customs, worldview, general national mentality of the people, because in any society formed on the basis of a national collective, there are no problems, topics, natural phenomena and issues of laws, problems of national consciousness and worldview left that proverbs and sayings that have not been touched upon by proverbs and sayings. Among so many objects, one of the topics that proverbs and sayings pay special attention to, which has become the basis of all its content is “human nature”, that is, good and bad habits, positive and negative qualities, pleasure and pain, moral, ethical, decency, faith qualities of Man. In fact, we can clearly see two levels of step-by-step development of each proverb according to the law of its own internal development, inherent only in its nature – the levels of its primary concrete meaning and the figurative meaning that appeared in application. That is, it means that there is a logical, motivational connection between the meaning of proverbs and sayings, which was originally formed in the form of experience, and the acquired and often derived meaning directed to person himself. At the same time, let us analyze the ethnolinguistic nature of proverbs and sayings about various human qualities. For example: *(He who has burnt his mouth by a hot meal or drink blows it up and drinks it when it cools down)*

1) **literal meaning:** the mechanism of formation of the saying actually means that a person who has burnt his mouth by a hot meal or drink (it can be tea or some kind of hot dish), next time, blows it up and drinks it when it cools down;

2) **figurative meaning:** a person who has done something without thinking and regretted it, tries not to repeat it a second time, thinks of a way not to regret it again. *(Do not close the door tightly, to which you will return)*

1) **literal meaning:** closing the door with a loud bang with anger and rage shows indecency and incontinence of a person. When he opens the door again, he feels uncomfortable;

2) **figurative meaning:** it conveys the idea of not saying bad words to the person that you will see again, because people, who don't see each other forever, are rare. If so, it implies that it will be extremely inconvenient to say the last bad words on a rage, that is, to "close the door tightly" for a person as he will eventually understand his mistakes, get on well and reconcile. *(A person, who chooses very much, encounters a bald one)*

This is a proverb with humor and a sarcasm behind it.

1) **literal meaning:** it expresses the idea that if a girl chooses for her life satellite for a long time, despising everyone and does not see anyone equal to herself, she misses time. When all the girls of her age get married, and there will be no one left next to her except the bald one, to whom she will be forced to marry;

2) **figurative meaning:** if you don't do something in a timely manner, don't define your opinion precisely come to a quick decision and put it off with the words "I'll think about it later", then it will either get away with it or lose its essence. Thus, it implies the idea that if you regret being late, you will eventually have to settle for what you don't want. *(You will not find anybody better than me)*

1) **literal meaning:** although a dog sometimes growls at its owner, but it does not grab him;

2) **figurative meaning:** no matter how you argue growling like a dog, you will not find a better person than me. It also implies that you cannot escape from a close relative even if he is the worst person in the world. *(Even if village dogs are not friendly, they unite if they see a wolf)*

1) **literal meaning:** dogs of one village growl and argue with each other, but if they see a wolf at the edge of the village, they all join and fight against it together;

2) **figurative meaning:** it implies the meaning that all usual argues and disputes between relatives are discarded and they unite when a critical moment comes in the country. *(My daughter, I'm telling you, my daughter-in-law, listen to me.)*

1) **literal meaning:** as a rule, even if the mother simply speaks her mind to her daughter arguing, she is her own daughter and bears her mother's words. However, a daughter-in-law is a daughter of other people. And she can may get insulted. For this reason, mother-in-law does not tell her daughter-in-law many things directly, but she conveys her advice and thought through telling to her own daughter;

2) **figurative meaning:** the meaning of the saying is used to express thoughts indirectly not only for a daughter-in-law, but in connection with events within this meaning, when trying to convey something to someone not directly, but through someone else.

In the research work of A. A. Potebnya, which focused specifically on the semantics of proverbs and sayings, two different ways of turning small-image texts into proverbs and sayings as a result of “thought integrity” are indicated:

1. As the plot of a legend becomes shorter, its whole plot is stored in the mind and, if necessary, it comes to mind without making any effort and helps to make a phrase;

2. The entire image and the content of texts of legends, stories, etc., become proverbs and sayings. The transformation of a long story into a proverb somehow shows the achievement of human thought, the ability to think as a separate phenomenon [13, p. 164]. In order to prove this idea of the scientist, let us analyze the Kazakh proverb (It scares a lot, drowns deeply.”

The origin of the proverb is as follows: a long time ago, the country was ruled by the Khan. The country suffered from severe cruelty of the Khan. He had no work to do, no pain to worry, no fun to get pleasure. One day the evil Khan called his viziers:

“Let us leave a word of wisdom, so that our generation can praise us for it,” he said.

– Oh, great!” said the viziers.

Hoping to find a noble word, the Khan’s viziers thought for a long time, but did not find anything.

– If you don’t find that word until tomorrow, I’ll take your heads off!” said the Khan.

The viziers, who were completely got confused, seized an old man from the street the next day and brought him to the Khan.

– My lord, if there is someone who is able to find a wise word is this old man because he has experienced a lot - they said to the Khan. The anger of the Khan now threatened the old man. The old man asked for three days to think. The poor old man did not even notice how three days passed. When the old man did not arrive at the appointed time, the Khan and his viziers went to look for him. The old man was found where he was sitting on the banks of the river. The Khan, who poured out his wrath upon the old man, ordered him to drown. When the viziers again rushed to the old man, who came to the surface after being drown, the old man said:

“Set me free, I’ve found it,” he said. The old man came out of the water and said, (he) scares a lot, drowns deeply)”. The Khan became proud saying that he had found this proverb of the old man. However, the proverb became not the Khan’s word, but the people’s own word and transmitted up to now [14, p. 127].

And if we explain the essence of the proverb, the many (people) are more than the one (king, head of a country). In an usual day, the many seem as

if they were just a crowd. If they unite their power seriously, the rich and the head have to reckon with them. In such a case, the many make them do what they want. People are not always scary. They threaten if their words are fair. However, words of people may not always be fair. If "the many (people)" (for example, a group of people) agree unanimously, "the one" cannot "win "the many". (*Aiaz, know your strength, Kumyrka, know your way*)

The history of the saying is told in two ways. The first is based on the fairy tale "Aiaz bi", the second is based on the work of Kazybek Bek Tauasaruly. In the second work, the story plot is described as follows:

"... Maiqy's two bies, Aiaz and Kumyrka, were intelligent people. They were more engaged in embassies and hostilities than in creating a judiciary. It is said that Maiqy gave his will to both bies. Once, when Maiqy was speaking, two bies violated the order and disturbed Maiqy again and again. Then Maiqy said the followings:

- Bies, if you disturb Maiqy today
- You will torment the people
- Maiqy has much to say
- He can also tell
- The words of the Khan are always right
- My words are not false
- I haven't lost my mind
- I haven't predicted such things
- If you open your mouth inappropriately
- My two bies, you will put burnt coal into it
- Aiaz Bi, know your strength, Qumyrka, know your way

The saying was taken from this story [15, p. 215]. If you draw a conclusion according to the fairy tale "Aiaz bi", you should remember your past life, the days when you suffered from hunger, i.e., if you live a truly rich life today, then you should remember yesterday when you suffered from poverty. It is used to bring a person to gratitude when he becomes wealthy.

The pressing of the gun is to the itching of qulan

1) the origin of the proverb is described by people as follows: "Once upon a time, a khan boasted telling about his marksmanship in front of honorable people "the bullet pointed at qulan's hind hoof passed through its paw and came out of its ear." Those who were listening to the Khan's story with great attention did not know whether to believe in his words and felt "inconvenient". Noticing the khan's excessive "boasting", his vizier said: "It is true that the khan shot the qulan's paw on the point, because the poor qulan was itching its ear with its hind hoof at that moment", and found out the logic of the lie. Then the listeners shook their heads saying: "Eh... well... the

pressing of the gun corresponded to the itching of the qulan.”

2) **figurative meaning**: it is said about the luck when another thing is the reason for the realization of one thing. The full essence of the saying cannot be revealed by a person who does not know these things.

The pragmatic meaning of proverbs and sayings is based on their ethnolinguistic motivations. In this regard, from the point of view of the continuity of language and cognition, their national content is distinguished as proverbs and sayings with overt motivations and proverbs and sayings with covert motivations. This is the presupposition or pragmatic aspect of proverbs and sayings that ultimately describe their use for various purposes, depending on the situation of speech. Both cognitive and pragmatic aspects of proverbs and sayings rely on the background knowledge level. To understand the meaning of proverbs and sayings, it is important to know the motivations that formed the basis for their formation since understanding the presupposition and figurative (implicit) meaning of these linguistic expressions comes down to the background knowledge level that a person should have. Ethnolinguistic motivations of various proverbs and sayings with overt and covert motivation in one thematic field should be sought from the national mentality. A special study of these proverbs and sayings, which are closely related to the life of the ethnic group, revealing their roots is of great cognitive and educational value.

Conclusion

Thoughts in proverbs and sayings are all judgments, thoughts and conclusions of the people in a realistic form related to their experiences. Hence, the conclusion drawn from this: the principles of pragmatics are clearly, accurately conveyed in the wise words of the people. The presupposition of proverbs and sayings is necessary for a deep understanding of their meaning, memorizing folk wisdom, and recognizing the functional semantics of expression. In proverbs and sayings, we see what the Kazakh people have learned from the experience of thousands of years, the thoughts of wisdom that they have stored as gold and like pearls, and the high spiritual world of our people. The fund of knowledge accumulated in the paremiological fragment of the world picture is characterized by the originality of the Kazakh mentality, which explains the various aspects of the relations between “man and nature”, “community and man”, “people” from the standpoint of essence. The pragmatic aspect of proverbs and sayings depends on their main content and their use for different purposes depending on the speech situation since the meaning of proverbs and sayings is given overtly or covertly in the course of speech or in the text. The pragmatic character of proverbs and sayings is determined by their application. Accordingly, several pragmatic functions of

proverbs and sayings were emphasized. The implicit meaning of proverbs and sayings leads a person to think and draw a conclusion, that is, by being able to understand the implicit meaning of the proverb used in connection with a certain situation, one can see the height of a person's thinking system and the abundance of his reasoning.

This research has been funded by the Science Committee of the Science and High education Ministry of the Republic of Kazakhstan Grant AP13268788 « The Turkic basis of Proverbs and sayings in Kazakh and Turkish languages».

REFERENCES

- [1] Jaqsybaeva F.Z. Gazet mätininiñ pragmatikalyq funksiasy: kandidattyq dissertasiya (Pragmatic function of newspaper text: PhD thesis). Almaty. 2000. 153 b. [In Kaz.]
- [2] Erşaeva A.R., Eskeeva M.Q. «Qorqyt ata» kıtabyndağy adamğa qatysty paremialaryñ qazaq tılınde saqtaluy men damuy (Preservation and development of human-related paremias in the book «Korkyt ata» in the Kazakh language) // İsasui universitetiniñ habarşysy, №3 (125), 2022. 107-115 b. [In Kaz.]
- [3] Arutiunova N.D. Poniatie o presuppozitsii v lingvistike (The concept of presupposition in linguistics) // İzv. AN SSSR, SLİA-Moskva, 1973. t.32. Vyp.1. S.84. [In Rus.]
- [4] Tıl bılımi sözdıgı (Dictionary of Linguistics). Almaty: Ğylym, 1998. 541 b. [In Kaz.]
- [5] Ahmanova O.S., Giubbent İ.V. Vertikalnyi kontekst kak filologičeskaia problema [Vertical context as a philological problem] // Voprosy iazykoznanıa. Moskva, 1977. №3. S. 49. [In Rus.]
- [6] Ernazarova Z. Söileu tılı sintaksisiniñ pragmalıngvistikalyq aspektısı (Pragmalinguistic aspect of spoken language syntax). Monografiya. Almaty, 2001. 194 b. [In Kaz.]
- [7] Kurudayıoğlu M., Temur N. 21.Yüzyıl Becerileri Çerçevesinden Türk Atasözlerine Bir Bakış// Biliğ, Sayı 99, Güz 2021. [In Turkish].
- [8] Salqynbai A. Tarihi sözjasam. Semantikalyq aspekt: Doktorlyq dissertasiya (Historical phraseology. Semantic aspect: Doctoral dissertation). Almaty, 1999. 284 b. [In Kaz.]
- [9] Vereşagin E.İ., Kostomarov V.T. İazyk i kultura (Language and culture). Moskva: Russkii iazyk, 1976. 248 s. [In Rus.]
- [10] İreneva N.F. O lingvističeskoj presuppozitsii (On linguistic presupposition) // Problemy semantičeskogo sintaksisa. Piatigorsk, 1975. 165 s. [In Rus.]

[11] Hoang Fe. Semantika vyskazyvania (Semantics of the utterance) // Novoe v zarubejnoi lingvistike. Moskva: Progress, 1985. Vypusk 16. 500 s. [In Rus.]

[12] Qaidar Ä. Ğylymdağy ğümyr (Life in science). Almaty: Atamūra, 2000. 320 b. [In Kaz.]

[13] Potebnia A.A. İz leksii po teorii slovesnosti. Basni. Poslovisy. Pogovorki (From lectures on the theory of literature. Fables. Proverbs. Sayings). Harkov, 1894. 164 s. [In Rus.]

[14] Qondybaev S. Qazaq mifologiasyna kirispe (Introduction to Kazakh mythology). Almaty: Zerde, 1999. 304 b. [In Kaz.]

[15] Tauasarūly Q. Tüp-tūqiannan özime şeim (Completely indulge myself): Baspağa daiyndağan Qydyrbekūly B. Almaty: Jalyn, 1993. 416 b. [In Kaz.]

ҚАЗАҚ ПАРЕМИЯЛАРЫНЫҢ ЖАСАЛУ УӘЖДЕРІ МЕН ПРАГМАТИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ

*Чобаноглу О.¹, Әшірханова Қ.М.², Динаева Б.Б.³

*¹Профессор, Хажеттепе университеті, Анкара, Түркия,
e-mail:ozkulcobanoglu@yahoo.com,

²PhD, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау,
Қазақстан, e-mail: ashirkhanovak@gmail.com,

³Қауымдастырылған профессор, Astana IT University,
Астана, Қазақстан, e-mail:dbb-31.05.kz@inbox.ru

Аңдатпа. Мақалада қазақ тіліндегі паремиялардың жасалуына негіз болған этнолингвистикалық уәждер мен олардың прагматикалық қызметіне талдау жасалады. Мақала авторлары паремиялардың жасалу уәждерін халықтың дүниетанымына, салт-дәстүріне, ұлттық болмысына байланысты қарастырады. Мақаланың мақсаты – қазақ тіліндегі паремиялардың қалыптасуына негіз болған уәждерін анықтап, прагматикалық қызметін зерттеу. Мақалада паремиялардың прагматикалық аспектісі олардың мазмұны, сөйлеу жағдаятына, түрлі мақсатта жұмсалыуына байланысты екендігі анықталған. Қазақ тіліндегі паремиялардың жасалуына негіз болған этнолингвистикалық уәждер мен олардың прагматикалық қызметіне талдау арқылы, паремиялардың ұлттық мазмұны уәжділігі тасаланған және уәжділігі тасаланбаған мақал-мәтелдер деп ажыратылды.

Паремиялардың прагматикалық аспектісін анықтау олардың тіл жүйесіндегі алатын орнын белгілеу, тілдік табиғатын зерттеу негізінде олардың құрылымындағы ұлттық болмыс мазмұнын қалыптастыратын

тетіктерді анықтау зерттеудің ғылыми маңызын көрсетеді. Мақаланың практикалық маңызы сөйлеу жағдаятына қарай түрлі мақсатта жұмсалатын мақал-мәтелдердің пресуппозициясы мен имплицитті мағынасының анықталуында жатыр. Тақырыпты ғылыми тұрғыдан зерттеу барысында Н.Д. Аругюнова, Н.Ф. Иртеньева, Е.И. Верещагин, В.Т. Костомаров, Ә. Қайдар, З. Ерназарова, А. Салқынбай сынды ғалымдардың еңбектері мен ғылыми тұжырымдары әдіснамалық негіз ретінде басшылыққа алынды. Мақалада паремиялардың прагматикалық қызметін анықтауда сипаттама-аналитикалық, лексика-семантикалық, этнолингвистикалық және танымдық-прагматикалық талдау әдістер қолданылды.

Тірек сөздер: паремиялар, мақал-мәтелдердің жасалу уәжі, паремиялардың прагматикалық қызметі, пресуппозиция, имплицитті мағына, ұлттық болмыс, паремиялардың тура мағынасы, паремиялардың ауыспалы мағынасы, этнолингвистикалық уәж

ПРИЧИНЫ ОБРАЗОВАНИЯ И ПРАГМАТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ КАЗАХСКИХ ПАРЕМИЙ

*Чобаноглу О.¹, Аширханова К.М.², Динаева Б.Б.³

*¹Профессор, Университет Хажеттепе, Анкара, Турция,
e-mail:ozkulcobanoglu@yahoo.com,

²PhD, Атырауский университет им. Х.Досмухамедова,
Атырау, Казахстан, e-mail: ashirkhanovak@gmail.com,

³ассоциированный профессор, Astana IT University, Астана, Казахстан,
e-mail:dbb-31.05.kz@inbox.ru

Аннотация. В статье анализируются этнолингвистические мотивы и их прагматическая функция, послужившие основой для создания паремий в казахском языке. Авторы статьи рассматривают причины создания паремий в связи с народным мировоззрением, традициями, национальной идентичностью. Цель статьи – определить причины образования паремий в казахском языке и изучить их прагматическую функцию.

В статье определено, что прагматический аспект паремий зависит от их основного содержания и использования в разных целях в зависимости от речевой ситуации. В ходе анализа этнолингвистических мотивов, послуживших основой создания паремий в казахском языке и их прагматической функции, национальное содержание паремий было подразделено на пословицы с мотивацией и без мотивации.

Определение места паремий в языковой системе путем характеристики прагматического аспекта паремий, а также определение языковых механизмов, формирующих содержание национального бытия в их структуре, показывает научную значимость исследования. Практическая значимость статьи заключается в описании предпосылок и имплицитного значения пословиц, употребляемых с разной целью в зависимости от речевой ситуации

В ходе исследования темы с научной точки зрения в качестве методологической основы были изучены труды Н.Д. Арутюновой, Н.Ф. Иртеньева, Е.И. Верещагина, В.Т. Костомарова, А. Кайдара, З. Ерназарова, А. Салкынбай. Для определения прагматической функции паремий использовались методы описательно-аналитического, лексико-семантического, этнолингвистического и когнитивно-прагматического анализа.

Ключевые слова: паремии, мотивация создания пословиц, прагматическая функция паремий, пресуппозиция, имплицитное значение, национальное бытие, буквальное значение паремий, переносное значение паремий, этнолингвистическая мотивация

Статья поступила 23.02.2023

ӘОЖ 81'37

ХҒТАР 16.21.49

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.017>

ТАНЫМДЫҚ КӨЗҚАРАС АЯСЫНДАҒЫ ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ БІРЛІКТЕРДІҢ ӘЛЕМДІК БЕЙНЕСІ

*Шалқарбек Ә.¹, Жауыншиева Ж.Б.², Қоңырбаева Г.Қ.³, Утегулова З.Н.⁴

*¹PhD докторант, 3-курс, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан,
e-mail: aikerimshalkarbek@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-5602-910X>,

²Аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: zhazira.zhauynshieva@mail.ru,
<https://orcid.org/0000-0002-5013-3317>,

³Педагогика ғылымдарының магистрі, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан,
e-mail: adiya_sarsenova@mail.ru,
<https://orcid.org/0000-0002-2702-6070>,

⁴Аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: zinura.utegulova@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-3291-1442>

Аңдатпа. Соңғы кездері тілдік қауымдастықтар арасында ұлттық-мәдени ерекшеліктерді және әлемнің тілдік құрылымын зерттеуге, сондай-ақ бірнеше ғылыми стильдегі антропоцентристік тіл білімі саласындағы заңдылықтарды жалпылауға қызығушылық артуда. Бұл қызығушылық лингвистиканың әртүрлі концепцияларында көрінеді.

Әлемдік фразеология саласындағы соңғы жетістіктерде жүргізілген негізгі зерттеулерге қарамастан, фразеологизмнің пәндік саласын дербес ғылыми пән ретінде нақты анықтау маңызды міндеттердің бірі болып қала береді. Мақаланың мақсаты – когнитивтік көзқарас аясында фразеологизмдердің жаһандық түсінігін нақтылау.

Зерттеу жұмысымыздың негізгі бағыты – лингвистика, психолінгвистика, фразеология, когнитивтік лингвистика және лингвомәдениеттану сияқты бірнеше ғылыми пәндердің тоғысында туындайтын антропоцентристік тіл білімінің жалпы заңдылықтарын зерттеу. Біз әлемнің ұлттық, мәдени және тілдік суреттерін фразеологизмдер призмасы арқылы көрсету идеясын қарастырамыз.

Зерттеу жұмысымыздың ғылыми маңыздылығы – концептуализация, категориялау, вербалдану, менталитет, концепция,

дүние бейнесі, т.б. сияқты жаңа ғылыми парадигмалардың көмегімен ғылыми ұғымдарды тереңірек меңгеру үшін фразеологизмдерді қолдану, тапқырлық ғылыми категорияларды тереңірек түсіну және зерттеу үшін әзірленген тұжырымдамаларды пайдалану мүмкіндігінде жатыр.

Бұл мақаланың өзектілігі бірнеше маңызды аспектілер арқылы көрінеді. Ең алдымен, фразеологиялық мағыналар мәдени контекстке сай ұлттық болмысты бейнелейтінін, сондай-ақ сол тілдің ана тілінде сөйлейтіндер қолданатын тілдің әдеби аспектілерін қамтитынын атап өткен жөн. Екіншіден, белгілі бір тілді қолданушылардың қолданатын идиоматикалық тіркестері әрқашан олардың жеке мүдделерімен, күнделікті іс-әрекеттерімен және қоғамдағы қарым-қатынасымен тығыз байланысты. Бұл жұмыста қолданылған зерттеу әдістерінің бірі – фразеологиялық нәтижені және берілген тілде сөйлеушілердің мінез-құлқын анықтаудың дәлдік критерийін тереңірек және жан-жақты өзгертуге мүмкіндік беретін сипаттамалық талдау.

Келтірілген дәлелдер мен жүргізілген талдаулар негізінде ғылыми зерттеу мынадай қорытындыға келді: белгілі бір халықтың менталитетінің қырларының бірегейлігі мәдени кешеннің көрінісі болып табылатын тілдік құрылымдарды талдау арқылы ашылды. Лингвистикалық материалда қалыптасқан дәстүрлер мен құндылықтар, мәдени бірегейліктің тасымалдаушылары ретінде қарастырылатын фразеологиялық фактор осы тіркестерге жақындағанда адамдарда қандай психикалық бейнелер мен идеялар пайда болды деген сұраққа жауап ретінде тұжырымдауға мүмкіндік береді. Сонымен, фразеологизмдердің мәдени аспектіде зерттелуі психоллингвистика, фразеология, когнитивтік лингвистика және мәдени лингвистиканың пәндік салаларының кеңеюіне ықпал етті.

Тірек сөздер: фразеология, фразеологиялық бірлік, ұлттық мәдениет, тұжырымдама, танымдық аспект, ұлттық ойлау, идиомалық өрнек, когнитивтік лингвистика

Негізгі ережелер

Мақаланың негізгі ережесі – тілдегі фразеологиялық тіркестерді талдау халықтың менталитеті мен мәдени дәстүрінің ерекше аспектілерін ашуға, сондай-ақ пайдалану кезінде адамдарды түсінуге қандай бейнелер мен идеялар көмектесетінін түсінуге мүмкіндік береді. Бұл дегеніміз мәдени бірегейліктің тасымалдаушысы ретінде қарастырылатын фразеологизмдер психоллингвистика, фразеология, когнитивтік лингвистика және мәдени лингвистика үшін баюды қамтамасыз етіп, тіл, мәдениет және сана байланыстарын зерттеуде

айтарлықтай жетістіктерді қамтамасыз етеді.

Қорытындылай келе, фразеологизмдерді халықтың мәдени және психикалық аспектілерінің көрінісі ретінде зерттеу лингвистикалық зерттеулердің тұтас және перспективалы саласы болып табылатынын атап өтуге болады. Фразеологиялық тіркестерді талдау тілдің мәдени құндылықтар мен дәстүрлерді қалай көрсететінін түсінуге ғана емес, сонымен қатар адамның санасының құрылымын, оның психикалық бейнелері мен идеяларын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Бұл бағыттағы зерттеулер психолингвистика, фразеология, когнитивтік лингвистика және лингвомәдениеттану ғылымдарының көкжиегін кеңейте отырып, үлкен ғылыми маңызға ие болды. Олар тіл, мәдениет және сана арасындағы байланысты тереңірек түсінуге мүмкіндік береді, сонымен қатар әртүрлі халықтардың мәдени ерекшеліктері мен психикалық ерекшеліктерін зерттеуге арналған бірегей құрал береді.

Бұл зерттеу фразеологизмдерді оқытатын тіл мен мәдениеттің негізгі элементі ретінде түсінуді қолданады және адам тілін менталитет пен мәдени құндылықтарға қатысты тереңірек және жан-жақты түсіну үшін осы саладағы болашақ зерттеулерді ұсынады.

Кіріспе

Қазіргі тіл білімі мен тіл психологиясында тіл, ойлау және дүниетанымдық идеяларды қалыптастыру арасындағы өзара әрекеттесуге ерекше назар аударылады. Бұл саладағы ең қызықты және өзекті бағыттардың бірі – танымдық тәсілді қолдана отырып, фразеологиялық бірліктердің әлемдік бейнесін зерттеу. Фразеологиялық бірліктер тілдік айналымдардың ерекше категориясы ретінде ана тілінде сөйлейтіндер арасында әлемнің мәдени және когнитивті суреттерінің қалыптасуына айтарлықтай әсер етеді.

Фразеологиялық бірліктерді құрайтын сөздер мен өрнектер көбінесе метафоралық сипатта болады және белгілі бір ұғымдарды, құндылықтарды және мәдени нормаларды қамтитын бейвербалды бейнелер болып табылады. Олар ақпаратты беру құралы ғана емес, сонымен қатар қоршаған әлемді ойлау мен қабылдауды құрылымдауға белсенді әсер етеді. Осы ойларды ескере отырып, фразеологиялық бірліктердің әлемдік имиджін және олардың когнитивті процестердегі рөлін талдау ерекше өзектілікке ие болады.

Алайда, осы тақырыптың маңыздылығына қарамастан, танымдық тәсіл шеңберіндегі фразеологиялық бірліктердің әлемдік бейнесі саласындағы зерттеулер салыстырмалы түрде дамымаған күйінде қалып отыр. Когнитивті бейнелерді құрылымдауға және әлемнің психикалық

суреттерін қалыптастыруға әсерін ескере отырып, фразеологиялық бірліктерді жүйелі түрде талдау қажет. Сондықтан бұл зерттеу осы ғылыми лақунаны толтыруға және фразеологиялық айналымдардың мәдени және когнитивті идеяларды қалыптастыруға әсерін терең түсінуге бағытталған.

Зерттеудің маңыздылығы бірнеше деңгейде көрінеді. Ол ең алдымен тіл мен мәдениет арасындағы қарым-қатынастың жаңа қырларын, сондай-ақ ана тілінде сөйлейтіндерді орнықтырудағы психологиялық процестерді ашып, лингвистика ғылымына зор үлес қосуда. Фразеологиялық тіркестерді талдау тілде халықтың психикалық ерекшеліктері мен мәдени дәстүрлерін қалай көрсететінін түсінуді жақсартуға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, бұл зерттеудің практикалық жаңалығы бар, өйткені оның нәтижелері білім беру және мәдениетаралық коммуникация саласында қолданылуы мүмкін. Фразеологиялық тіркестердің мәдени тұрғыдан қаншалықты сезімтал екенін түсіну шет тілдерін үйренуге, сондай-ақ әртүрлі мәдениеттермен қарым-қатынас жасауда тиімді қарым-қатынас әдістерін жасауға көмектеседі.

Фразеологизмдерді менталитет пен мәдениеттің көрінісі ретінде зерттеу мәдени мұраны сақтауға және танымал етуге, сондай-ақ қазіргі әлемдегі мәдениетаралық қатынастардың өзгеруіне ықпал ете алады. Осылайша, бұл зерттеу кең теориялық және практикалық әлеуетке ие, оны тіл білімі мен мәдениетаралық түсінушіліктің дамуына қажетті үлес қосады.

Осылайша, танымдық көзқарас шеңберіндегі фразеологиялық бірліктердің әлемдік бейнесін зерттеу тілдің ойлау мен әлемнің психикалық суреттерін қалыптастыруға әсерін түсіну контекстінде маңызды мәнге ие болады. Ол лингвистикалық құбылыстар, мәдениет және когнитивті процестер арасындағы байланыс туралы білімімізді кеңейтуге бағытталған, сонымен қатар осы саладағы қосымша зерттеулерге негіз бола алады.

Материалдар мен әдістерді сипаттау

Жұмыста қолданылатын зерттеу әдістерінің бірі сипаттамалық әдіс болып табылады. Сипаттамалық талдау фразеологиялық бірліктерді жан-жақты зерттеуге мүмкіндік береді. Берілген анықтамаға нақты талдау жасасақ, адамның (тілді қолданушының) белгілі бір мінез-құлқына баға беруге мүмкіндік береді.

Лингвистика және терминология саласындағы заманауи зерттеулер үшін әртүрлі әдістемелік құралдарды қолдануымен бірге лексикалық

бірліктерді қолдану заңдылық. Жоғарыда атап кеткеніміздей, лексика мен фразеологияны зерттеуде танымдық, лингвомәдени және прагматикалық тәсілдер ең ұтымды әдіс болып табылады. Олардың әрқайсысының ғылыми нәтижелерге қол жеткізу барысында маңыздылығы: айтылып отырған тілдік бірліктердің ерекшеліктерін ашуға, олардың кәсіби қарым-қатынастың әртүрлі салаларындағы орнын анықтауға мүмкіндік береді.

Жұмыстың әдіснамалық негізіне, әлем бейнесін зерттеу саласындағы іргелі тұжырымдамалар, тіл мен ойлаудың ажырамас байланысы, семантикалық зерттеулердің негізгі принциптері жатқызылды. Жұмысымыздың әдіснамалық негіздемесі, ең алдымен, отандық лингвистердің еңбектерінде көрініс тапқан. Атап айтар болсақ, Н. Уәлиұлы, Г. Смағұлова, Ө. Айтбайұлы және т.б. ғалымдардың еңбектерінде зерттелген. Шетелдік лингвист ғалымдардың Ю.Д. Апресян, Е.С. Кубрякова, В.Н. Телия, Л.В. Ковалева, В.А. Маслова, George Lakoff, Ronald W. Langacker, Jerome Bruner, Eleanor Rosch сынды ғалымдардың еңбектері негізге алынды.

Талқылау

Қазіргі лингвистика дәуірі, Ю.Д. Апресян дұрыс атап өткендей, «семантика дәуірі екені даусыз» [1, 25 б.]. Басқа лингвистикалық пәндер шеңберіндегі семантиканың орталық позициясы тілдің негізгі функциясы бойынша қарым-қатынас құралы, біздің санамызбен өңделген ақпаратты кодтау және декодтау құралы болып табылатындығынан туындайды, бұл ең алдымен тілдің ойлау функциясымен тікелей байланысын көрсетеді. Осылайша, қазіргі шығармаларда тілдік бірліктерді сипаттауға ғана емес, сонымен қатар оларды шығару және көбейту тетіктерін зерттеуге деген үлкен қызығушылық бар. Бұл мәселені жүйелі зерттеумен когнитивтік ғылымның жаңа бағыты – когнитивтік лингвистика айналысады.

Когнитивті лингвистика саласына тіл білімі алынған ақпаратты өңдеуге қатысатын тілді түсіну мен өндірудің «ментальді» негіздері кіреді. Когнитивті лингвистика саласындағы зерттеулердің нәтижелері адамның тілдік танымдық тетіктерін, әсіресе категориялау және концептуализация тетіктерін ашуға мүмкіндік береді. Когнитивті лингвистикада адам танымы қабылдаған тіл құбылыстарына, әсіресе оның мағынасымен адам танымының призмасы арқылы қарайтындықтан, тілдің лексикалық құрылымы адамның танымының белгілі бір тілге тән семантикалық параметрлермен өзара әрекеттесуі нәтижесінде түсіндіріледі [2, 53 б.].

Айналадағы шындықты зерттеуге бағытталған адамның танымдық іс-әрекетін тілде, тілдік қолданыс аясында көрсету мәселесі көптеген отандық және шетелдік лингвистердің еңбектерінде маңызды орын алып келеді. Алайда, жеке адамның, топтың, ұжымның немесе қоғамдастықтың түп санасында қалпына келтірілген объективті әлемнің суреті, оның жеке немесе ұлттық-мәдени ерекшеліктеріне байланысты, сөзсіз субъективті сипатқа ие болып, ол әлемнің тілдік бейнесінде көрініс табу процесінде лингвистикалық құралдардың көмегімен бекітілетіні анық.

Әрине, мұның барлығы дерлік соңғы онжылдықта тілші ғалымдардың қызығушылығын оятып, тіл білімі саласында жарылыс сипатында қалыптасып келе жатқан тілдегі адам факторы тақырыбының өзектілігі соның айқын дәлелі. Қазіргі тіл ғылымда болып жатқан әдіснамалық өзгерісті тіл білімінен тілге (тілді тұтынушы) антропологиялық лингвистикаға көшуді, тілді адаммен, оның санасымен, ойлау тәсілімен ажырамас бірлікте зерттеуді нысан етуде. Әлемнің тілдік бейнесіндегі адам факторының маңызды рөлі – адамның танымын зерттеуге себеп болады. Адамның танымы тілдің табиғатын жақсы ашуға және айқындауға көмектеседі. Соңғы жылдары лингвисттердің бұл мәселеге деген қызығушылығы артып келіп, нәтижесінде тілдік өкілдікті зерттеуге арналған жұмыстар пайда болды. Ұлттық мәдениет, ұлттық ойлау белгілі бір халықтың фразеологиялық бірліктерінде көрініс табатыны анық.

Тілдің фразеологиясы тілді тұтушы немесе қолданушы болып табылатын халықтың әлемді тану тәжірибесін ұрпақтан-ұрпаққа сақтау және беру құралы. Белгілі ғалым Ю.Н. Қарауыловтың пікірінше, «тілдік тұлға әлемінің бейнесі мен оның тезаурусында «мағыналар мен құндылықтардың иерархиясын» анықтауға мүмкіндік беретін жалпыланған тұжырымдар немесе стереотиптер болып табылады» [3, 261 б.] деп баға беріп отыр. Шынында ғалым айтқан тұжырымдама теориялық тұрғыдан берілген жалаң анықтама емес, ақиқатпен айналған ереже. Ал, қазақстандық ғалым Н. Уәлиұлы: «халық тілінде байырғыдан келе жатқан тұрақты сөз орамдарының (мақал, мәтел, қанатты сөздер, фразеологиялық тіркестер т.б.) сан алуан сыры бар. Олай болатыны халық өзінің өткен дәуірлеріндегі наным-сенімін, түйсік-түсінігін, ой-қиялын, тыныс-тіршілігін аз сөздің аясына сыйдырып, әрі нәрлі, әрі әрлі етіп ерекше өрнектей білген. Көнелікті ең көп сақтаған «жаны сірі» сөздердің небір шоғырлары алдымен мақал-мәтел, фразеологизмдердің құрамында шегенделіп қалған деуге болады» [4, 13 б.] деп бағам берсе, келесі кезекте Г.Смағұлова: Қазақ халқы өзінің ұлттық ойлауымен –

әлемдік шындықты көркемдік қабылдауымен, шешендік өнердің ұлт менталитеті ретінде көрінуімен, табиғаттағы көшпелі өмір салтымен ерекшеленетін психологиялық тұрғыдан қазақ халқының мықты бірегейлігін көрсетеді [5, 4 б.] деп анықтама береді.

Адамзат баласының тілі ғана емес, тілді қолданушы ұлттың да өз ана тілі мен ұлттық ойлау тілі әртүрлі болады. Бұл барлық ұлт пен ұлысқа тән құбылыс. Оны адамзат баласының ойлау санасынан, тілдік танымынан алып тастап, бөле жарып зерттеу, қарастыру мүмкін емес.

Ө. Айтбайұлы: «Фразеологизмдер тіл-тілдің бәрінде бар құбылыс. Және бұларды тілдік бөлекше бір сыпаттағы, шырыны мен сөлі таусылмайтын дәмді элементтері деп айтуға болар еді. Тілдің байлығы, тілдің сұлулығы, тілдің өткірлігі дегеніңіздің айрықша көрінер жері осы фразеологизмдер маңы» [6, 34 б.]. В.Н. Телияның айтуынша, «фразеологиялық бірліктер әрдайым белгілі бір нақты тақырыпқа жүгінеді, яғни олардың барлығы әлемді сипаттау үшін ғана емес, оны түсіндіру, бағалау және оған субъективті қатынасты білдіру үшін де пайда болады. Осыған байланысты фразеологиялық мағына туралы қалыптасқан мәселе жаңаша түсіндіріледі. Когнитивті тәсіл аясында фразеологизмнің мағынасы тек құрылыс ретінде ғана емес, «тілдік сананың меншігі, тілдік кодтың бірлігі ретінде жұмыс істейтін нақты ақпарат көзі» ретінде қабылдана бастайды; әртүрлі ақпарат блоктарын қамтитын макрокомпонентті құрылым ретінде; көп өлшемді ақпараттық кешен ретінде қарастырылады [7, 103 б.]. Демек, когнитивті тәсіл аясында фразеологизмдік бірліктер тілдік сана немесе тілдік кодтың өзара бірігуі арқылы жүзеге асырылатын ақпарат күшіне айналады.

Когнитивті лингвистиканы зерттеп жүрген ғалым А.Б. Феоктистова пікірінше, идиоманың мағынасы «ақпараттық мәтін» ретінде ұсынылуы мүмкін, оның әртүрлі мағыналары сөйлеуші мен тыңдаушының «ақыл-ой сүзгісі арқылы» өтеді, қарым-қатынас кезінде сөйлеу субъектісі белсендіретін әлеуметтік және мәдени білім кеңістігінде түсіндіріледі» [8, 17 б.]. Ғалым берген анықтамаға сәйкес, адам танымы белгілі бір ақпараттар шоғырын қабылдаушы емес, өзінің ойын ақыл елегінен өткізіп барып шешім қабылдайтын, қажетті қажетсіз ақпараттарды жіктей білетін қабілетке ие дүние. Әрине оның негізгі идеясы – идиоманың тұжырымдамасы нақты идиоманы сипаттайтын объект, құбылыс, жағдай және т.б. ұғымымен тығыз байланысты. Қарап тұрсақ, әрбір фразеологизм негізгі ақпаратты жинақталған кадр түрінде сақтайды, ол фразеологизмдік бірлікті қолданатын және қабылдайтын адам фразеологизмнің мағынасын фондық білім ретінде алады.

Фразеологизм «танымдық» зерттеу қызығушылықтары шеңберіне біз қарастырып отырған, фразеологизмнің танымдық микроқұрылым ретінде көлемді танымдық құрылыммен-тұжырымдамамен байланысы туралы мәселесі кіреді. Бұл фразеологизмдік тұжырымдаманың қай түрі болмасын, белгілі бір бөлігінің өкілі ретінде ұсыну әрекетінде көрінеді. Қазіргі таңда фразеологиялық тұжырымдама осы халықтың (тілді қолданушы) тәжірибесі мен дүниетанымын қамтитын бірлік ретінде зерттелінеді.

Зерттеушілердің назары «тілді қолданушы халықтың «жадында» сақталған және ұлттық тілдің концептосферасына кіретін белгілі бір мәдени білім» ретінде қарастырылатын фразеологиялық мағынаның мәдени компонентін зерттеуге түседі» [9, 38 б.]. Демек, фразеологиялық тұжырымдаманың құрылысы мен сипаттамасы көбінесе фразеологиялық бірліктердің ұлттық-мәдени ерекшелігін анықтауға бағытталған. Белгілі ғалым В.Н. Телия: «идиомалардың мәдени-ұлттық ерекшелігін тек үлкен идеографиялық топтардан, массивтерден табуға болатындығын баса айтып, олардың концептуалды мазмұнының «жақындығына» негізделген деректер» деп пайымдайды [6, 105 б.].

Ал, В.А. Маслова «тіл – адамның рухани әлеміне, оның ақыл-ойына, ойлау процестерінің құпияларына бастайтын терезе. Менталдық құбылыс бола отырып, ол танымның әр түрлі формаларын кодтау тәсілдерінің біріне айналады: сезімдік (сезім, қабылдау, ұсыну) және ұтымды ұғымдар, пайымдаулар, тұжырымдар» аясында көрінеді [10, 79 б.]. Шындығында ғалым В.А. Маслова, бізге әлемді тұжырымдамалау тәсілдерін, атап айтқанда фразеология арқылы, концептуализация, категориялау, вербализация, менталитет, тұжырымдама, әлем бейнесі, концептосфера және т.б. сияқты жаңа ғылыми парадигмадан осындай ғылыми категорияларды игеріп, қолдана отырып түсінуге және зерттеуге болады деген тұжырымдама ашты. Тұжырымдама әр тілдік тұлғаның мәдени деңгейін жинақтайтын танымдық лингвистиканың маңызды құбылысы болып табылады, бұл әлемнің тілдік бейнесінің өзіндік өзегі, оны қабылдаудың басты нысаны – ұлттың мәдени-ұлттық тәжірибесі.

Әр тіл әлемді өзінше ұйымдастырады, яғни оны тұжырымдаудың өзіндік тәсілдері бар.

Тіл – адамның әлем туралы ілімін қалыптастырудың және осы білімнің бар болуының маңызды тәсілі. Адам өзінің білімін, нәтижелерін сөздер арқылы «бекітеді». Тілдік формаға енген осы дәстүрлі білімдердің жиынтығы бір кездері «аралық тіл», «әлемнің тілдік көрінісі», «әлемнің тілдік моделі», «әлемнің тілдік бейнесі» деп аталды.

Әлемнің тілдік бейнесі де, әлемнің тұжырымдамалық бейнесі де бар. Әлемнің тұжырымдамалық бейнесі өзгереді: мысалы, *Ай, Күн* және т. б. туралы ұғымдар өзгерді, ал әлемнің тілдік бейнесі өзгеріссіз қалды: *күн ұясына батты, ай туды* және т. б. архетип, оның прототипі мифологиялық таныммен байланысты: *ай өледі, қайта туады; күннің ұясы болады, ұясына кіреді, ұясынан шығады* және т. б.

Көркем әдебиет тілінде айқын бейнелі, экспрессивті эмоционалды тонмен сөздердің бай фразеологиялық бұрылыстары жиі кездеседі. Өртүрлі заттар мен құбылыстарды, сезімдерді дәл, нәзік бейнелейтін сөз тіркестерінің (сөйлеу фигураларының) алуан түрлілігін фразеологизмге арқылы беруге болады.

Осылайша әлемнің тілдік бейнесін ашады. Әңгіменің тілдік бейнесі, тілдік кесте оның алдындағы сөз шеберінің тілдік өрнектерін дайын түрде қолдана отырып өзгертіледі. Мұндай тіл бұрылыстары дайын күйінде қолданылады, халық арасында кең таралған, тілдің лексикалық-фразеологиялық жүйесін байытады және оның бейнесін ашады.

Халық мәдениетке, дәстүрге және т. б. байланысты қалай керек етсе, бір тілден екінші тілге сөздің ауысуын да солай керек етеді. Қазіргі өмірдің талаптарына сәйкес орыс тілінен игерілген сөздер, тізбекті тіркестер көп. Олардың кейбіреулері калька ізінен алынған. Калька мен кірме сөзінің басты айырмашылығы оның сыртқы сипатында емес, ішкі «әлемінің» мағынасында. Калька туралы айтқанда, біз көбінесе оның лексикалық формасына емес, оның лексикалық мағынасына назар аударамыз. Демек, лексикалық емес, семантикалық ауысу орын алады. Бұл мысалдар қазақ-орыс тілдерінде де қатар болғандықтан екі тілде де белгілі бір мағынаның тілдік бейнесін ашады.

Орыс ғалымы И.А. Голубовскаяның пікірінше, біз өзіміз қолданатын ана тілімізді, ұлттық мәдениетімізді сақтаудың бір түрі және оның құралы ретінде қарастыра аламыз. Тіл мәдениетті сақтау нысаны ретінде этностың мәдени құндылықтарының қазынасы және оны келер ұрпаққа жеткізуші немесе таратушы құрал ретінде әрекет етеді. Бір жағынан, тіл халықтың қоршаған әлем туралы бейсаналық түйсіктерін көрсетеді, екінші жағынан, этникалық топтың өміріндегі маңызды тарихи оқиғалардың жадын сақтайды. Алайда, тіл мәдениеттің өз бағытын жүзеге асыратын арнасы ғана емес: тіл – мәдениеттің құралы, оның тасымалдаушысын қалыптастыратын, оған әлемнің тілдік формаларында көрініс табатын рухани құрал. Тіл өзінің формалары мен мағыналарының байлығында белгілі бір мәдениеттің ақыл-ой әлемінің құпияларының, халықтың ойлау тәсілін, оның

спикерлерінің менталитетінің ерекшеліктерін білудің кілтін қамтиды [11, 44 б.]. Жоғарыда айтылғандар, біздің ойымызша, адамның қоршаған шындықтың объектілері мен құбылыстарын білудегі фразаның рөлін зерттеуге арналған. Жақында лингвистика ғылымында айтылған фразеологиялық бірліктерді мәдени құбылыс ретінде зерттеудің жаңа тәсілі уақыт өткен сайын жаңа ізбасарларын табуда.

А.Н. Баранов пен Д.О. Добровольскийдің ішкі формасының семантикалық шындығы туралы гипотезасына сәйкес, «фразеологизмдер тек таза тілдік қана емес, сонымен бірге танымдық құбылыс болып табылады, өйткені фразеологизмнің бейнелі компоненті, егер ол нақты мәнге тікелей әсер етпесе де, мазмұн жоспарының бөлігі болып табылады [12, 21 б.]. Демек, фразеологиялық бірліктерден сол тілде сөйлеуші халықтың танымын, ойлауын, менталитетін, өмірлік тарихы мен ұлттық санасын көруге болады.

Бұл зерттеуді алдыңғы жұмыстармен салыстыра отырып, оның фразеологиялық айналымдардың лингвистикалық құрылымын талдауды ғана емес, сонымен қатар олардың адамдағы когнитивті құрылымдардың қалыптасуына әсерін бағалауды ұсына отырып, одан әрі дамығанын атап өтуге болады. Авторлар ұсынған тәсіл тілдік өрнектердің мәдени нормалармен, құндылықтармен және психикалық бейнелермен қалай байланысты екенін және олардың мағынаны құру үшін өзара әрекеттесуін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Талқылау бөлімінде біз зерттеуіміздің маңызды аспектілеріне және оның қазіргі лингвистика ғылымындағы маңызына тоқталып, фразеологизмдердің қазіргі мәдени және психикалық әлемде маңызды рөл атқаратыны туралы гипотезаны растадық. Фразеологиялық бірліктерді талдау бізге тіл мен мәдениет арасындағы терең байланыстың көрсеткішін, сондай-ақ ана тілінде сөйлейтін адамдардың сөздерді қолдану процесінде басқаруға көмектесетін бейнелер мен ұғымдардың көрсеткішін көрсетеді.

Сондай-ақ, біздің зерттеулеріміздің практикалық жаңашылдығы бар екенін мойындау керек. Алынған нәтижелерді білім беру саласында, шет тілдерін оқытуда, сондай-ақ мәдениетаралық коммуникацияда қолдануға болады. Олар мұғалімдер мен оқушылардың фразеологизмдерді әртүрлі мәдени контексттерде қалай тиімдірек түсінуі және қолдануы туралы түсінік береді.

Зерттеу жұмысымыз тіл мен фразеологизмдерді талдау арқылы мәдени мұраны сақтау мен зерттеуді мақсат етеді. Бұл әртүрлі халықтар арасындағы мәдени байланыстардың, мәдениетаралық диалогтың және тереңірек өзара түсіністіктің қалыптасуын қамтамасыз ете алады. Осылайша, біздің зерттеуіміз лингвистика мен мәдениеттану ғылымына

маңызды үлес қосады, сонымен қатар білім беру және мәдениетаралық қарым-қатынас саласында практикалық мәнге ие. Біздің жұмысымыздың нәтижелері осы абстрактілі салада одан әрі зерттеуге шабыт береді деп үміттенеміз.

Нәтижелер

Сонымен, когнитивті лингвистика – бұл тілді жалпы танымдық механизм ретінде, ақпаратты ұсынуға, кодтауда және түрлендіруде рөл атқаратын танымдық құрал ретінде қарастыратын лингвистикалық бағыт. Тұрақты сөз тіркестерінің негізінде бейнеленген әлем бейнесін зерттеу, оны көбірек білуге, жақсы түсінуге ғана емес, сонымен қатар мінез-құлықтың ұлттық стереотиптерін, менталитет ерекшеліктерін, ұлттық-мәдени тәжірибені, дәстүрлерді, әртүрлі қоғам өкілдерінің өмірлік құндылықтарын салыстыруға мүмкіндік береді. Бұл зерттеудің әлеуметтік маңыздылығының дәлелі болып табылады [13].

Фразеологиялық бірліктер әр түрлі деңгейдегі тілдік құралдармен (лексикалық, грамматикалық, стилистикалық) біте қайнасып қалыптасқан. Фразеологиялық бірліктердің маңызды бөлігі болып әлемнің тілдік бейнесі қарастырылады. Белгілі бір тілдің фразеологиялық бірліктері ұлттық менталитеттің ерекшеліктерін, осы тілдің ана тілін нақты әлем туралы білу сипатын көрсетеді.

Фразеологиялық бірліктердің, әсіресе бейнелі бірліктердің аудармасы айтарлықтай қиындықтар туғызады. Бұл олардың көпшілігінің белгілі бір сөйлеу стиліне жататын және көбінесе айқын ұлттық сипатқа ие жарқын эмоцияларға қаныққандығына байланысты. Халықтың тұтынатын сөздерінің ішінде тұрақты тіркестерін аудару кезінде олар қолданылатын контексттің ерекшеліктерін де ескеру қажет. Көптеген фразеологиялық бірліктер түсініксіздік пен стилистикалық әртүрлілікпен сипатталады, бұл өз кезегінде олардың басқа тілдерге аударылуын қиындатады [14].

Когнитивті аспектіде фразеологиялық бірліктерді зерттеуде идиомаларды тең дәрежеде қабылдау мен оны іс жүзінде қолдануды қамтамасыз ететін адам санасының құрылымын сипаттауда үлкен рөл атқарады. Фразеологияны зерттей отырып, біз ондағы ұлттық мінездің, темпераменттің, наным-сенімдердің, көңіл-күйлердің және т.б. көрінуіне назар аударамыз. Бүгінгі таңда ойланып қарар болсақ, адамзат баласының қайсы біріне болмасын әлем туралы негізгі ақпарат бізге жалпы тіл арқылы және оның ажырамас фразеологиялық құрамы арқылы келетіндігі тереңірек түсінілуде. Фразеологиялық бірліктерді зерттеу барысында қоғамның көптеген жасырын немесе ұзақ жоғалған білімі, материалдық және рухани құндылықтары ашылады.

Келешекте жақын және алыс туыстас тілдердің фразеологиялық бірліктерін зерттеуге ерекше назар аудару қажет деп санаймыз. Мұндай ғылыми зерттеулер жаңа парадигмалар аясында, атап айтқанда, лингвомәдениеттану мен когнитивистиканың өзара әрекеттесуі мен өзара әсері, біздің ойымызша, әртүрлі халықтар әлемінің бай фразеологиялық суреттерін қалыптастырудың алғышарттарын жасайды, әмбебап құбылыстарды анықтауға, сонымен қатар фразеологиялық бірліктердің ұлттық-мәдени ерекшеліктерін анықтауға көмектеседі.

Біздің зерттеу жұмысымыздың маңызды нәтижелерінің бірі – мәдени тұлғаның тасымалдаушысы ретінде қарастырылатын фразеологиялық тіркестердің тек мәдениетті зерттеуге ғана емес, адам санасының психологиялық аспектілерін тереңірек талдауға да қызмет ете алатынын растау. Бұл фразеологиялық бірліктермен қорытындылағанда адамдардың санасында қандай бейнелер мен байланыстар бар екенін жақсы түсінуге мүмкіндік береді.

Жүргізілген зерттеулерге сүйене отырып, біз зерттеу барысында алынған келесі ғылыми нәтижелерді атап өткіміз келді:

фразеологиялық тіркестер мәдени белгілердің көрінісі ретінде: тілдегі фразеологиялық мағына халықтың мәдени, ментальдық ерекшеліктерін шын мәнінде көрсететінін растады. Экспрессиялық талдау бізге тілге енген бірегей мәдени ұғымдар мен құндылықтарды көрсетеді.

Тілмен ділдің байланысы: фразеологиялық тіркестердің қолданысы ана тілінде сөйлейтіндердің ойша бейнелерімен тығыз байланысты екенін зерттеуіміз дәлелдеді. Бұл бізге деректерді талқылағанда адамдарға қандай кескіндерді түсінуге көмектесетінін жақсы түсінуге мүмкіндік береді.

Практикалық жаңашылдық: біздің зерттеу нәтижелеріміз практикалық жаңашылдыққа ие, өйткені оларды білім беру және мәдениетаралық контексте қолдануға болады. Мәдени ерекшеліктер мен психикалық процестер туралы жалпы фразеологизмдерді түсіну шет тілдерін үйренуге және мәдениетаралық өзара әрекеттесуді жақсартуға көмектеседі.

Мәдени мұраны сақтау: біздің зерттеу жұмысымызда мәдени мұраны сақтау және танымал ету құралы ретінде фразеологизмдер мен тілді зерттеуге ерекше көңіл бөлінеді. Бұл әртүрлі халықтар арасындағы мәдени байланыстарды қамтамасыз етіп, мәдени байытуды қамтамасыз ете алады.

Тұтастай алғанда, біздің зерттеуіміз фразеологизмдерді мәдени және психикалық мәдениеттерді қабылдау мен дамытудың негізгі

элементі ретінде зерттеуде жаңа перспективалар ашады. Біздің жұмысымыздың нәтижелері осы саладағы алдағы зерттеулердің бастау нүктесі болып, тіл, мәдениет және сана арасындағы байланыстарды тереңірек түсінуге мүмкіндік беретінін ескереді.

Қорытынды

Лингвистика ғылымы дамуының қазіргі кезеңінде қазіргі тіл білімінің фразеологиясы лингвистикалық-танымдық талдаудың объектісіне айналды. Оның басты себебі, тілді метафоризациялаудың қуатты көзі болып табылатын жалғыз дүние бұл – фразеология. Осыған сүйене отырып, фразеологизмдерде құндылықтар жүйесі, әлемге, адамдарға, басқа халықтарға деген қатынасы сақталады. Фразеологизмдер мақал-мәтелдер сияқты белгілі бір қоғамның салт-дәстүрін, тарихын, географиялық ортасын, өмір сүру дағдысын қисынды сөздермен жеткізеді.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, тіл білімінің негізгі міндеттерінің бірі – тіл арқылы халық менталитетінің ерекшеліктерін ашу, тілде бекітілген мәдени дәстүрлердің тұтас кешенін анықтау. Сондықтан, фразеологиялық бірліктер белгілі бір мәдениеттің тасымалдаушысы ретінде қарастырылып, оларды құру кезінде адамның санасында қандай бейнелер пайда болды деген сұраққа жауап беруге мүмкіндік беріп, адамның нақты санасының нәтижелерін жинақтайды, әлеуметтік ұжымның өмірлік қызметін бейнелейтін есте сақтау құрылғысы іспетті белгілі бір халықтың (рудың, тайпаның, ұлттың және т.б.) тәжірибесін өзінің әр түрлі ұлттық формасында шоғырландырып, ұлттық мәдениет пен ұлттың өзіндік санасының ерекше белгілерін айқынайды.

ӘДЕБИЕТ

[1] Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимия как средство языка. – М.: Наука. – 1974. – 230 с.

[2] Кубрякова Е.С. Язык и знание. – М.: Языки славянской культуры. – 2004. – 560 с.

[3] Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М., 1987. – 263 с.

[4] Уәлиев Н. Фразеология және тілдік норма. – Алматы, 1998. – 133 б.

[5] Смағұлова Г. Мағыналас фразеологизмдер сөздігі /Гүлдархан Смағұлова. – Алматы: Елтаным баспасы, 2010. – 252 б.

[6] Айтбайұлы Ө. Қазақ фразеологизмдері мен перифраздары. – Алматы: «Абзал-Ай», 2013. – 400 б.

[7] Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Шк. «Языки рус. культуры», 1996. – 288 с.

[8] Феоктистова А.Б. Когнитивные аспекты семантики идиом, обозначающих чувства-состояния: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1996. – 18 с.

[9] Ковалева Л.В. Фразеологизация как когнитивный процесс. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004. – 184 с.

[10] Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: учеб. пособие / В. А. Маслова. – 3-е изд., перераб и доп. – Минск: «ТетраСистемс», 2008. – 272 с.

[11] Голубовская И.А. Этнические особенности языковых картин мира: монография / И. А. Голубовская. – К.: Издательско-полиграфический центр «Киевский университет», 2002. – 293 с.

[12] Баранов А.Н. Аспекты теории фразеологии / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский. – М.: Знак, 2008. – 656 с.

[13] Қайдар Ә. Халық даналығы. – Алматы: «Тоғанай Т» баспасы, 2004. – 560 бет.

[14] Кеңесбаев І. Фразеологиялық сөздік. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2007. – 800 б.

REFERENCES

[1] Apresjan Ju.D. Leksicheskaia semantika. Sinonimija kak sredstvo jazyka (Lexical semantics. Synonymy as a means of language). М.: Nauka. 1974. 230 s. [In Rus.]

[2] Kubrjakova E.S. Jazyk i znanie (Language and knowledge). М.: Jazyki slavjanskoj kul'tury. 2004. 560 s. [In Rus.]

[3] Karaulov Ju.N. Russkij jazyk i jazykovaja lichnost' (Russian language and linguistic identity). М., 1987. 263 s. [In Rus.]

[4] Uäliev N. Frazeologia jäne tildik norma (Phraseology and the language norm). Almaty, 1998. 133 b. [In Kaz.]

[5] Smağūlova G. Mağynalas frazeologizmder sözdıgı /Gūldarhan Smağūlova (A meaningful phraseological dictionary). Almaty: Eltanym baspasy. 2010. 252 b. [In Kaz.]

[6] Aitbaiūly Ö. Qazaq frazeologizmderı men perifrazdary (Kazakh idioms and paraphrases). Almaty: «Abzal-Ai». 2013. 400 b. [In Kaz.]

[7] Telija V.N. Russkaja frazeologija: semanticheskij, pragmaticheskij i lingvokul'turologicheskij aspekty (Russian phraseology: semantic, pragmatic and linguocultural aspects). М.: Shk. «Jazyki rus. kul'tury». 1996. 288 s. [In Rus.]

[8] Feoktistova A.B. Kognitivnye aspekty semantiki idiom, oboznachajushih chuvstva-sostojanija (Cognitive aspects of the semantics of sense-state idioms): Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. М., 1996. 18 s. [In Rus.]

[9] Kovaleva L.V. Frazеologizacija kak kognitivnyj process (Phraseology as a cognitive process). Voronezh: Izd-vo Voronezh. gos. un-ta. 2004. 184 s. [In Rus.]

[10] Maslova V.A. Kognitivnaja lingvistika (Cognitive linguistics): ucheb. posobie / V.A. Maslova. 3-e izd., pererab i dop. Minsk: «TetraSistems». 2008. 272 s. [in Rus.]

[11] Golubovskaja I.A. Jetnicheskie osobennosti jazykovyh kartin mira (Ethnic characteristics of linguistic representations of the world): monografija / I.A.Golubovskaja. K.: Izdatel'sko-poligraficheskij centr «Kievskij universitet». 2002. 293 s. [In Rus.]

[12] Baranov A.N. Aspekty teorii frazeologii (Aspects of the theory of phraseology) / A.N.Baranov, D. O. Dobrovolskij. M.: Znak. 2008. 656 s. [In Rus.]

[13] Qaidar Ä. Halyq danalyǵy (Folk wisdom). Almaty: «Toǵanai T» baspasy, 2004. 560 b. [In Kaz.]

[14] Keñesbaev I. Frazеologialyq sözdik (Phraseological dictionary). Almaty: «Arys» baspasy, 2007. 800 b. [In Kaz.]

ЯЗЫКОВАЯ КАРТИНА МИРА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В РАМКАХ КОГНИТИВНОГО ПОДХОДА

*Шалкарбек А.¹, Жауыншиева Ж.Б.², Конырбаева Г.К.³, Утегулова З.Н.⁴

¹PhD докторант 3 курса, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан,
e-mail: aikerimshalkarbek@gmail.com

²Старший преподаватель, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан,
e-mail: zhazira.zhauynshieva@mail.ru

³Магистр педагогических наук, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан,
e-mail: adiya_sarsenova@mail.ru

⁴Старший преподаватель, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан,
e-mail: zinura.utegulova@gmail.com

Аннотация. В последнее время наблюдается рост интереса лингвистических сообществ к исследованию национально-культурных особенностей и языковой структуры мира, а также к обобщению закономерностей в области антропоцентрической лингвистики. Этот интерес проявляется в различных понятиях лингвистики.

Несмотря на проведенные ключевые исследования в области мировой фразеологии, одной из наиболее значимых задач остается четкое определение предметной области фразеологии как самостоятельной научной дисциплины. Целью данной научной статьи является разъяснение глобального понимания фразеологии в рамках когнитивно-познавательного подхода.

Основным направлением нашего исследования является изучение общих закономерностей антропоцентрической лингвистики, которые возникают на пересечении нескольких научных дисциплин, таких как: лингвистика, психолингвистика, фразеология, когнитивная лингвистика и лингвокультурология. Мы рассматриваем идею представления национально-культурных и языковых картин мира через призму фразеологии.

Научное значение нашего исследования заключается в возможности использования фразеологии для более глубокого освоения научных концепций с помощью новых научных парадигм, таких как: концептуализация, категоризация, вербализация, менталитет, концепция, образ мира, концептосфера и др. Практическая значимость заключается в возможности применения разработанных концепций для более глубокого понимания фразеологии носителями языка и изучения научных категорий в школьной и вузовской практике обучения.

Актуальность данной статьи проявляется через несколько важных аспектов. Прежде всего, следует отметить, что фразеологические значения отражают национальное, вписываясь в культурологический контекст, а также олицетворяют в себе литературные аспекты языка, применяемые носителями данного языка. Во-вторых, идиоматические выражения, используемые пользователями данного языка, всегда прочно связаны с их индивидуальными интересами, повседневными действиями и взаимодействием в обществе. Одним из методов исследования, примененных в данной работе, является описательный анализ, который обеспечивает возможность более глубокого и всестороннего представления фразеологического результата и критерия точности определения поведения, характерного для носителей данного языка.

В результате проведенного научного исследования можно сделать следующие выводы: раскрыто своеобразие аспектов менталитета данного народа посредством анализа языковых структур, что является проявлением комплекса культурных традиций и ценностей, которые выражаются в лингвистическом материале. Фразеологический фактор, рассматриваемый как носитель культурной идентичности, предоставляет возможность сформулировать ответ на вопрос о том,

какие ментальные образы и представления возникают у людей при знакомстве с фразеологическими единицами. Исследование фразеологии в культурных аспектах способствовало расширению предметных областей психолингвистики, фразеологии, когнитивной лингвистики и лингвокультурологии.

Ключевые слова: фразеология, фразеологические единицы, национальная культура, концепт, когнитивный аспект, национальное мышление, идиоматическое выражение, когнитивная лингвистика

LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE FRAMEWORK OF THE COGNITIVE APPROACH

*Shalkarbek A.¹, Zhauynshiyeva Zh.B.²,
Konyrbayeva G.K.³, Utegulova Z.N.⁴

*¹the 3rd year PhD student, Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: aikerimshalkarbek@gmail.com

²Senior Lecturer, Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: zhazira.zhauynshieva@mail.ru

³Master's degree in Educational Science, Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: adiya_sarsenova@mail.ru

⁴Senior Lecturer, Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: zinura.utegulova@gmail.com

Abstract. Recently, there has been a growing interest among linguistic communities in the study of national-cultural characteristics and linguistic structure of the world, as well as in the generalisation of patterns in the field of anthropocentric linguistics, which is in the style of several scientific disciplines. This interest is manifested in various concepts of linguistics.

In spite of the key studies conducted in recent advances in the field of world phraseology, one of the most significant challenges remains the clear definition of the subject area of phraseology as an independent scientific discipline. The aim of this research article is to clarify the global understanding of phraseology within the framework of the cognitive-cognitive approach.

The main focus of our research is the study of general patterns of anthropocentric linguistics that arise at the intersection of several scientific disciplines such as linguistics, psycholinguistics, phraseology, cognitive linguistics and linguocultural studies. We consider the idea of representing national-cultural and linguistic world pictures through the prism of phraseology.

The scientific significance of our study lies in the possibility of using phraseologies for deeper understanding of scientific concepts with the help of new scientific paradigms such as conceptualisation, categorisation, verbalisation, mentality, concept, world image, conceptosphere, and others. The practical ingenuity lies in the possibility of applying the developed concepts to better understand and explore scientific categories.

The relevance of this article is manifested through several important aspects. First of all, it should be noted that phraseological meanings reflect the national, fitting into the cultural context, and also embody the literary aspects of the language used by the speakers of a given language. Secondly, idiomatic expressions used by the users of a given language are always firmly linked to their individual interests, everyday actions and interactions in society. One of the research methods applied in this paper is descriptive analysis, which provides an opportunity for a more in-depth and comprehensive modification of the phraseological result and the criterion of accuracy in determining the behaviour characteristic of the speakers of a given language.

Based on the arguments presented above and the analysis carried out, the scientific study has led to the following conclusion: the uniqueness of aspects of the mentality of a given people has been revealed through the analysis of linguistic structures, which is a manifestation of the complex of cultural traditions and values that have developed in the linguistic material. The phraseological factor, considered as carriers of cultural identity, provides an opportunity to formulate an answer to the question of what mental images and representations have arisen in people when approaching these expressions. Thus, the study of phraseology in cultural aspects has contributed to the expansion of the subject areas of psycholinguistics, phraseology, cognitive linguistics and linguocultural studies.

Key words: phraseology, phraseological units, national culture, concept, cognitive aspect, national thinking, idiomatic expression, cognitive linguistics

Статья поступила 30.12.2022

Бөлім 2.
АУДАРМА ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ ПРАКТИКАСЫ
САЛАСЫНДАҒЫ ЗЕРТТЕУЛЕР
Раздел 2.
ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ТЕОРИИ И
ПРАКТИКИ ПЕРЕВОДА
Part 2.
RESEARCHES IN TRANSLATION THEORY AND PRACTICE

ӘОЖ 81'255.2

ХҒТАР 16. 31.41.

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.018>

БӘСЕКЕЛЕС АУДАРМАЛАРДЫҢ ПАЙДА БОЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ
(АБСУРД ӘДЕБИЕТІНІҢ АУДАРМАЛАРЫ НЕГІЗІНДЕ)

***Алдабергенова А.А.¹, Зихроллаев Э.М.²**

***¹PhD, Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӨТУ, Алматы, Қазақстан,
g-mail: aiyma.aldabergenova@gmail.com,**

**²аға оқытушы, Алматы Менеджмент Университеті,
Алматы, Қазақстан,**

e-mail: e.zikhrollayev@almau.edu.kz

Аңдатпа. Ұзақ жылдар бойы көркем мәтіндерді аудару аударма теоретиктері мен практиктері арасында үлкен қызығушылық туғызып келеді. Аударма ғылымы үнемі қозғалыста және даму үстінде, өйткені тілдің лексикалық құрамы үнемі өзгерістер мен жаңартуларға ұшырайды, сондықтан аударма мәселесі әрқашан өзекті болып қала береді. Оның үстіне қазіргі лексика мен тілдік бірлік, дүниені жаңаша қабылдау, өзекті әдебиет аударма барысында қиындықтар туғызады. Ғылыми тұрғыдан алғанда аударма көптігінің пайда болуы заңды және жаңа аудармалардың тұрақты қажеттілігін негіздейді. Қайта аударма негізінен ғылыми немесе техникалық мәтіндерге емес, көркем мәтіндерге жүргізіледі. Ал, абсурд әдебиеті өз кезегінде көркем мәтінге жататындықтан, абсурд әдебиетінің аудармаларын зерттеу және талдау аударма көптігінің пайда болу себебін ашуға көмектеседі.

Зерттеудің мақсаты – абсурд әдебиеті аудармалары негізінде аударма көптігінің пайда болу мәселелерін ашу болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін мынадай міндеттер белгіленді: көркем мәтіндердің

аударма көптігінің пайда болу себебін анықтау, абсурд әдебиетінің аудармаларын талдау, абсурд әдебиетінің барабар аудармасына қол жеткізу үшін аударма шешімдерін анықтау.

Зерттеу барысында салыстырмалы талдау әдісі, мәтіннің лингвистикалық ерекшеліктерін сәйкестендіру арқылы дискурсивті талдау жасау әдісі және сипаттау әдісі қолданылды.

Соңғы жылдардағы зерттеулер көрсеткендей, абсурд әдебиетінің аудармасын зерттеу лингвистер, әдебиеттанушылар, филологтар мен аудармашылар үшін үлкен теориялық және практикалық қызығушылық тудырады. Зерттеудің теориялық және практикалық маңыздылығы оның нәтижелерін аударматану мен филология зерттеулерінде, көркем мәтіндерді аудару курстарын оқыту тәжірибесінде пайдалану мүмкіндігінен көрінеді. Қазақстанда әзірге оқырмандар, тіл мамандары мен аудармашылар арасында абсурд әдебиетіне деген қызығушылық енді байқалып келеді. Осыған байланысты абсурдтың эстетикасы қазақстандық оқырмандар үшін әлі де жаңа және өзекті, сондықтан да абсурд әдебиеті мәтінінің бірнеше аудармасының пайда болуы орынды. Зерттеу жұмысының негізгі нәтижесі аударма көптігінің негізгі себептері аудармашының түпнұсқа мәтінді дұрыс түсінбеуі, аударма қателері мен тілдік сәйкессіздіктер екендігін анықтау болып табылады.

Тірек сөздер: аударматану, аударма көптігі, абсурд әдебиеті, Дж.Хеллер, көркем аударма, түпнұсқа мәтін, аударма мәтіні, аударма трансформациялары

Негізгі ережелер

Қазіргі таңда көркем әдебиет мәтіндерін аударуды әртүрлі аспектілерде талдау кеңінен таралған. Алайда, абсурд әдебиеті, көркем мәтіндер тобына жатқанымен, оны аударуды зерттеудің теориялық және қолданбалы аспектілері әлі де жеткіліксіз. Әсіресе абсурд әдебиетінің теориясын зерттеу және оны аударма практикасымен ұштастыру мәдениетаралық коммуникация мен филологиялық парадигмада өте маңызды орын алады. Заманауи мәдениетте абсурд әдебиетін ғылымның әртүрлі бағыттарымен ұштастыра отырып зерттеу және зерттеу нысанына айналдыру оның дискурс аралық феномен дәрежесіне жеткенін растайды.

Кіріспе

Американдық абсурд әдебиетінің аудармаларын талдау мақалада пәнаралық деңгейде жүзеге асыралатындықтан, көркем аударма теориясы мен практикасы (В.Н. Комиссаров, А.В. Федоров,

А.Д. Швейцер, М. Лорие, Н.С. Автономова, Н.К. Гарбовский, О.И. Костикова, С.С. Құнанбаева, А.Қ. Жұмабекова, А.С. Ермағамбетова, Р.З. Загидуллин, М. Lederer, G. Mounin, S. Bussnet, W. Benjamin, E. Nida және т.б.) және батыстың әдебиеттануындағы абсурд теориялары (О.Д. Буренина, Ф. Гиренок, Е.В. Клюев, Д.В. Токарев, М.П. Марусенков, J.-Ph. Jassar, M. Esslin, D. Seed және т.б.) мәселелерін қамтыған ғалымдардың еңбектерін айта кеткен жөн.

Қазіргі уақытта американдық абсурд әдебиетін ағылшын тілінен орыс тіліне аударуға онша көп практикалық жұмыстар арналмаған, бірақ сонда да А.А. Кистяковскийдің, Е. Клюевтің, Г.Кружковтың, С.Б. Ильиннің және т.б. еңбектерін атап айтуға болады. Олар өз кезегінде Э. Лирді, Дж. Хеллерді, Л. Кэрроллды, Дж.Р.Р. Толкиенді, Дж.К. Роулингті және т.б. еңбектерін аударған.

Жазушы, *Алиса гажайыптар елінде* шығармасының аудармашысы Е. Клюев Afisha Daily басылымына берген сұхбатында ескі шығармалардың жаңа аудармасы не үшін қажет деген сұраққа жауап береді. Оның жауабы қарапайым болды, оқылғанды қайта оқу, аударылғанды қайта аудару жай ғана шығармаға деген сүйіспеншіліктен туындайды. Аударманың адекваттылығы мен сапасы туралы идея әркім үшін әр түрлі болғандықтан, әркімнің өз көзқарасы мен қабылдауы болады [1]. Қазіргі заман жаңа аудармаларды, сонымен қатар жаңа көзқарастар мен тың ойларды қажет етеді.

Е. Клюевтің көзқарасы бойынша көркем шығарманың басты мәні – тіл. Тілдің көмегімен шынайылық жасалады және шынайылық пен қиялдың шекарасы анықталады. Сіз тек тілге сене аласыз. Мәтінді бір тілден екінші тілге көшіре отырып, «мәтінді басқа мәдени дәстүрге көшіре отырып, аударма тілін тізгіндеп, көркемдік тұтастық деп аталатын нәрсені бағындыруға құқық бермеу керек. Әйтпесе, аударма тілі түпнұсқа мәтінді айналдырып, оны басқа бағытта алып кетеді. Ең алдымен, маған дәл осы нәрсемен күресуге тура келді. Әр жаңа үзіндіні үнемі шағын таразыда өлшеп, қайткен жағдайда да Кэрролдан *ақылдырақ* болмауға тырыстым, себебі ол Алисаның *бұрып күлдіргі сөйлегілерің келсе, мені бұған араластырмандар* деген ұқсас әрекеттерінің барлығын бірден ескерткен еді [сол жерде]. Шын мәнінде, абсурдты аудару аудармашы үшін біршама қиындықтарды тудырады, өйткені ол сөз тіркестерін, сарказм мен иронияны ғана емес, одан да көп нәрсені қамтиды.

Абсурд әдебиеті мен оның аудармасына мысалдардың бірі ретінде біз Л. Кэрролдың ең кең тараған *Алиса гажайыптар елінде* және Дж.Хеллердің «Catch-22» атты шығармаларын мысалға келтіреміз. Ю. Акининаның «Л.Кэррол мысалында абсурд поэзиясының адекватты

аудармасы мәселесі» атты ғылыми еңбегінде *Алиса гажайыптар елінде* шығармасынан «I passed by his garden» өлеңінің бірнеше аудармасы беріліп, абсурд поэзиясын барынша адекватты жеткізетін аударма әдістерін табу мақсатында салыстырылады. Абсурд поэзиясының көркем әдебиеттің басқа салаларынан ерекшелігі – мәтінде логикалық және себеп-салдарлық байланыстардың жоқтығы [2].

Талдау үшін А. Щербакова, В. Набоков, Ю. Нестеренко, Д. Орловская, Н. Стариков, Б.Заходердің аудармалары беріліп, аударманы бағалаудың жалпы өлшемдері айқындалған. Айта кету керек, мұндағы өлшемдер ретінде аударма мәтінінде құрылыс пен мазмұнға қатысты қандай да бір функционалдық өзгерістердің болуы/болмауы болып табылады. Оларға мыналар жатады:

- жалқы есімдердің өзгеруі;
- сюжетті ауыстыру;
- стильді дамыту;
- автор интонациясындағы түзетулер;
- тілдік әзілдерді беру;
- құрылысты түрлендіру;
- аударманың айрықша белгілерінің қысқаша қорытындысы [2].

Сонымен, абсурд әдебиетін аударудың ең адекватты әдісі тілдік баламалар мен контекстік аналогтарды іздеу болып табылады, бұл жағдайда ақпаратты дәл беру үшін мәтіннің құрылымы мен мазмұнын сақтау өте маңызды.

Шындығында, бұл тұжырым Н.В. Соболеваның «Ағылшын абсурд поэзиясы: поэтика және аударма мәселелері (Э. Лир шығармашылығы мысалында)» диссертациялық зерттеуіндегі, лимериканы орыс тіліне барабар аудару үшін белгілі бір тұрақты құрылымды (жол саны, сөздер, өлшем және ұйқас) қатаң сақтау керек деген тұжырымдарымен сәйкес келмейді [3].

Материалдар мен әдістер

Американдық абсурд әдебиетінің жарқын өкілдерінің бірі Джозеф Хеллер және оның біз осы мақалада талдайтын «Catch-22» шығармасының аудармалары болып табылады. Дж. Хеллер күлкілі мәтінді жеткізу үшін іс жүзінде барлық тілдік құралдарды және американдық армияның батыл офицерлерінің көптеген жағымсыз қылықтарын пайдаланады. Автор кейде жеңіл иронияны, кейде улы сарказмды басты кейіпкерлердің сөздерімен, іс-әрекетімен ойнай отырып пайдаланады. Әр қаһарманның мінезі мен болып жатқан оқиғаның сандырақтығы әдеби құралдар мен сатира арқылы тамаша ашылады.

Нәтижелер

Әр жазушының өзіндік стилі болатыны сияқты, әр аудармашының да өзіндік жазу мәнері, сөйлеу мәнері, ақпаратты беру мәнері болады. Егер сүйікті әншіні немесе актерді дауысынан танып, мыңның ішінен ажырату мүмкін болса, дәл солай бір-ақ жолдың көмегімен жазушының немесе аудармашының есімін атауға болады. С. Сухарев «Екі жолбарыс» («Аударма стилі және аудармашының тұлғасы туралы») мақаласында атап өткендей, аударма қаншалықты адекватты ал аудармашы соншалықты объективті болғанымен де, онда қайткен күнде де автордың түпнұсқа стилінің ізі сақталады [4].

Алайда, аудармашы шығармашылығына мәтіннің және автордың өз ықпалының маңызы зор. Э. Карху айтқандай, аударма барысында аудармашылар түпнұсқа мәтінінен өздеріне қажетін алып, эстетикалық жағынан байытады, сол арқылы өз шығармаларында түпнұсқаның ізін қалдырады. Өзгенің көркем дүниесімен таныса отырып, оны өздеріне тән етеді [5]. Бұл жағдайда бұл тәжірибе жас аудармашылардың шығармашылығы үшін өте маңызды, сіз өзіңіз үшін бір нәрсені үйренуге болатын ғибратты сабақ аласыз. Мәтінді жеткізудің адекватты жолдарын табу үшін аудармашыға шығарманың стилін, үнін, тілдік бейнесін білу маңызды, өкінішке орай, бұл әрдайым қолдан келе бермейді.

Құрылымдық талдау жасағанның өзінде көркем мәтіннен адам қатысуын толығымен жою мүмкін емес. Аударманың сәтті болуы, оның өзектілігі, ұзақтылығы мен маңыздылығы аудармашының өзінің көзқарасына, оның таланты мен тұлғасына байланысты.

Аударманың сәтсіздігі мен жетістігі туралы сөз қозғағанда австрияның белгілі аудармашы маманы Э. Прунч «Батыс аударматануының даму жолдары» атты еңбегінде аударманың дұрыс немесе дұрыс еместігі туралы түсінік мүлдем шартты екендігін айтады. Біреу үшін ең дәл және тиімді аударма екіншісі үшін еркіндік сияқты көрінуі мүмкін немесе керісінше. Осыған байланысты аударма сапасын бағалау параметрлері бүкіл мәдени бейне мен саяси контекстті қамтуы керек» [6].

Бұл жағдайда аудармашылар аударманы мақсатты мәдениетке қаншалықты бейімдеу керектігін нақты анықтауы керек.

Егер аударылған мәтін *табиғи* болып көрінсе, біз аударма үрдісі қиын емес, кем дегенде екі тілді білетін әрбір адам аударма алады деген түсінікке үйреніп қалғанбыз. Әлемнің тілдік бейнесімен байланысты қарым-қатынастың этно-сөздік аспектілері ескерілмеген аударма мәтіні *табиғи емес* ретінде қабылданады. Алайда, аударма тек тілдік трансфермен шектеледі, ал аудармаларды оқырман мәдениетіне

қаншалықты бейімдеу керек, мұның қажеті бар ма, ол даулы мәселе. Э. Прунчтың пікірінше, пікірталас субъектілері болып табылатын мәтіннен салдарларды алу және оларды белгілі бір аудитория үшін аударма мәтінінде пайдалану керек пе; *аударма* және *өңдеу* ұғымдары қайшы келе ме деген сұрақтар әлі де ашық күйінде қалады [6, 25 б.].

В.А. Иовенконың «Тағы да аудармадағы аудармашының рөлі және аударматанудағы аудармашы концепциясын дамыту қажеттілігі туралы» мақаласында аудармашы шеберлігінің тағы бір қыры әртүрлі тілдік қауымдастықтардың ұлттық-мәдени және әлеуметтік-тарихи салалардағы дәстүрлерінің айырмашылықтарын бейтараптандыру болып табылады делінген [7]. Аудармашы әрқашан екі рөлде әрекет ететіндіктен: бастапқы тілдегі мәтіннің аудармашысы (БТ) және аударма тіліндегі (АТ) мәтіннің авторы (бірлескен авторы) ретінде, ол аударма мәтінін осы мәтінді қабылдаушылардың әлеуметтік-мәдени ортасы және/немесе ұлттық психологиялық ерекшеліктеріне қарай бейімдейді.

В.А. Иовенконың пайымдауынша, аудармашының қызметі шектеулі, себебі автор жағы рұқсат етілген нәрсенің белгілі бір шекарасын белгілейді, оған сәйкес аудармашы әдейі мағыналық бұрмалауларға, дәлсіздіктерге және коммуникативті тапсырманы негізсіз түсіндіруге; жаңа/қосымша ақпаратты енгізуге, мәтіннің ақпараттық бөліктерін өткізіп жіберуге жол бермеуі керек. Оның үстіне аудармашының түпнұсқа мәтінінің эстетикалық құндылығын, авторлық ниетін, мәтіннің функционалдығын бұзуға құқығы жоқ [7, 10 б.].

Талқылау

Әрбір аудармашы өзінің идеялық-шығармашылық көзқарасына сүйене отырып, түпнұсқадан қандай да бір ауытқушылықты қандай да бір жолмен негіздей алады. Кейде тіпті елеусіз болса да, бір қарағанда ауытқулар басқа стильдік және тұжырымдамалық қабылдауға әкелуі мүмкін. Әр аудармашының өз еншісі бар.

Дегенмен, бұл әрқашан іске аса бермейді. *Шығармашылық еркіндік* деген ұғым бар жерде *цензура* деген ұғым да бар. Аудармашының мәтіні де жазушыныкіндей цензураға ұшырайды. Көбісі мәтін қалай жазылған болса, солай басып шығарғысы келеді. Алайда баспагердің тілектерін талқылауға болады және талқылануы керек. Цензура жазушыны/аудармашыны талғампаздыққа, өз ойын оқырманға жеткізу үшін тілмен шебер жұмыс істеуге мәжбүрлейді. Оқырман цензураны біле тұра, жолдар арасында жасырын мағыналарды іздейді. Сонымен, қаласаңыз, цензураның жағымды жақтарын таба аласыз. Бірақ, өкінішке орай, мұндай шектеулер шығармашылыққа көп көмектеспейді. Біз қарастырып

отырған абсурд әдебиетінің шығармаларында аударманың ең алғашқы нұсқасы «Уловка-22» аудармашы, редактор, корректор тарапынан цензураға ұшырап, аударманың екінші нұсқасының пайда болуына да себепкер болған.

Абсурд әдебиеті көркем мәтін ретінде қарастырылатындықтан, өз кезегінде абсурд әдебиетінің аудармасы тек мәтін интерпретациясын, контекстті, мәдениетті, аударма стратегиялары мен шарттарын түсіндіруді ғана емес, сонымен бірге, абсурд әдебиетінің ерекшеліктерін де қамтитын біртұтас үрдіс. Абсурд әдебиетін аудару үшін абсурдқа тән барлық белгілерді қарастырып, барынша адекватты аудармаға қол жеткізу үшін аударма әдістерін біріктіріп қолдану қажет.

Дж. Хеллердің «Catch-22» романы американдық көркем әдебиеттің бестселлерлерінің бірі болды. 1961 жылы шыққан кітап екі рет аударылды, бірінші нұсқасы – «Уловка-22» М. Виленский мен В. Титовтың (1967) аудармасы, екінші нұсқасы – «Поправка-22» А. Кистяковскийдің (1988) аудармасы. Неліктен бірінші нұсқа қолжетімсіз және жариялануын тоқтатты, ал А. Кистяковскийдің аудармасы үлкен сұранысқа ие болды деген сұрақ жұртшылықты қызықтырды.

Айта кететін жайт, ең бірінші аудармасы бір рет қана қайта басылса, екінші аудармасы осы уақытқа дейін 12 басылым болып шықты. Соғыстан кейінгі жылдарда американдықтардың жаңа ұрпағына әсер еткен түпнұсқа романға қысқаша сипаттама беру орынды. «Catch-22» – Америкада алғаш рет 1961 жылы жарық көрген сатиралық роман. Бұл Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде АҚШ-тың бомбалаушы ұшқыштары туралы әңгіме. Романның шығу уақыты Вьетнам соғысының қызу кезеңіне тұспа тұс келді, бұл тіпті оның қабылдануына да әсер етті. Романдағы басты рөл белгілі бір өлімді болдырмаудың ықтимал жолдарын үнемі іздейтін жетекші бомбардир Йоссарианға берілді. Романдағы орыстілді де, американдық оқырманды да біріктіретін нәрсе – мемлекеттік бюрократия алдындағы дәрменсіздік пен қорғансыздық сезімі [8].

Орыс тілімен салыстырғанда «Catch-22» тіркесі ағылшын тілінде кеңінен таралып, сөйлеуде идиома ретінде жиі қолданылады. Сонымен бірге, Дж. Хеллер 1975 жылы берген сұхбатында бұл терминнің мағынасын басқа тілдерде мәнін жоғалтпай дәл жеткізу мүмкін емес деп мәлімдеді. «Catch-22» тіркесі жиі және кеңінен қолданыла бастағаны сонша, Дж. Хеллер кітаптың атауы ретінде кең тараған қалыптасқан сөзді қолданған деп сендіргендер болды.

Зерттеушілер Е.А. Курицын мен З.Г. Прошина жоғары сапалы аударманы анықтау үшін аударманың көптігі жағдайында жасалған бір

кітаптың – Т. Пратчеттің *GoingPostal* романының кәсіби және әуесқой аудармаларын салыстырады. Осы орайда Е.Л. Лысенков пен Л. Венутидің еңбектеріне сүйене отырып, ғалымдар Е.А. Курицын мен З.Г. Прошина аудармалардың көптігі түпнұсқаның бейнелі және концептуалды әлемін кеңейтетінін, сонымен қатар салыстырылған тілдердің ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтауға көмектесетінін атап өтті. Көптеген аудармалардың өміршеңдігі олардың алдыңғы мәтіндерден айырмашылығының арқасында негізделеді [9, 109 б.].

Сонымен бірге, Э.Н. Мишкuroв «Транспәнділік айнасындағы герменевтика-аудармашылық әдістемелік стандарт (IV бөлім: Аударма шешімі)» атты мақаласында Ф. Гюттингердің пікірімен бөліседі, ол бір мәтіннің бірнеше аударма нұсқаларының пайда болу себебіне қатысты үш факторды атап өткен:

- 1) әр түрлі аудармашылардың мәтінді түрліше интерпретациялауы;
- 2) екі тілдегі сәйкес сөздердің мағыналарының сәйкессіздігі;
- 3) аудармашының қол жеткізуге ұмтылған мақсатын таңдауы [10, 17 б.].

Аударылған мәтіндердің қайта аудармасы не үшін қажет деген сұраққа А. Гусейнаевтың «Көркем аударма және біздің қиындықтарымыз» мақаласынан мысал келтіруге болады: «Адамзат қоғамы тарихының барлық кезеңдерінде құндылықтарды қайта бағалау үздіксіз жүріп отырады. Адамдар өткен заманда жасалған аудармаларға қазіргі заманның көзімен қарайды, кейде өзінен бұрынғылардың классикалық үлгілеріне де көңілі толмай, өзіндік идеялық түсінігін, түпнұсқаға өзіндік эстетикалық түсінігін енгізе отырып, қайта аударды» [11].

Одан әрі автор уақыт пен кеңістік айырмашылығына тоқталып, сол арқылы тілдің ұзақ өміршеңдігін атап өтеді. Аударма шығармалары өз құндылықтарын жоғалтпай, сонымен қатар әр ұрпақ үшін өз бояуын өзгертіп тұратындай болып, көз алдымызға белгілі бір жаңа күннің аясында пайда болады. Қазіргі заман көнелікке айналады. Тіл үнемі өзгеріп отырады. «Игорев жорығы туралы әңгімені» орысшадан орысшаға қайта аударуы кездейсоқ емес. Қазіргі таңда XIX ғасырдың, әсіресе, XVIII ғасырдың ақындарын түсіндірме пікірінсіз түсіне алмаймыз [11, 35 б.].

Аудармалардың сан алуандығы мен жаңа мәтіндердің жандануын сөз еткенде, отандық ақын, аудармашы Ербол Жұмағұловтың сұхбатын айналып өтуге болмайды. Ол «Қара сөздердің» аудармасының өзіндік нұсқасын дайындап жатыр. Оның ойынша бұрынғы нұсқалар сәтсіз болып, ақсақалды ызалы қартқа айналдырды және бұл аудармалардың артында Абайдың өзі көрінбей қалды. Абайдың «Қара сөздері» дүние

жүзінің көптеген тілдеріне, соның ішінде өзбек, татар, түрік, ағылшын, қытай, француз және т.б. аударылған. Аудармалардың көпшілігі орыс тіліне жасалған, бірақ ол бұрынғы аудармалардың барлығы бірдей жақсы емес деп санайды.

Е. Жұмағұловтың айтуынша, аудармалар бұрмалауға ұшыраған: аудармашылар өз беттерінше дәлсіздіктерге ғана емес, мағыналық бұрмалауға, түсіндіруге, ойдың өзін емес, идеяның векторын ғана ұстауға тырысқан. Кейбір сөйлемдер толығымен алынып тасталды. Мен үшін бұл тіпті біртүрлі: қазақша нұсқасында сөйлем бар, ал орысшада жоқ. Немесе айқын дәлсіздіктер орын алған. Мысалы, *кең қолтық* тіркесін Санбаев та, Сейсенбаев та, Серікбаева да *широкопный* деп аударған. Сонымен қатар, бұл идиома *бесхитростный* деген мағынаны да білдіреді. Яғни, кең қолтық сөзін *широкопный* деп аударып қойғаннан бұрын, идиоманы білмеу бір бөлек. Мұндай мысалдар жеке-дара емес [12].

Біз талдап отырған романның екінші аудармасын 1988 жылы А. Кистяковский жасаған және ол «Поправка-22» деп аталады. Американдық бестселлерді оған қоса бұрын аударылған романды қайта аударуға әркімнің батылы жете бермейді. Ағылшын-американ әдебиетінің орыс аудармашысы отандық көркем аударма мектебінің патриархы В. Гольшев айтқандай, аударылған мәтінді қайта аудару – екінші кезектегі мәселе, сенің аудармаң бұрынғылардан жақсы болады деп ойлау үшін адам өзі туралы жоғары пікірде болуы керек [13].

Е. Витковский – ақын-аудармашы, жазушы, әдебиеттанушы, әдеби аударма тарихшысы, алғашқы аударма «Уловка-22» Хеллердің романын бұзды, бірақ Андрей Кистяковский романды қайта аудару арқылы кітапты сақтап қалды, «Поправка-22» жарыққа шықты деп жазды [14].

Т.В. Юдина «Көркем әдебиеттің бәсекелес аудармалары және аудармашының мәдени болмысының проблемасы» атты мақаласында атап көрсеткендей, мәдени трансфердегі аудармашының рөліне тоқтала отырып, көркем аударма авторының әлеуметтік және мәдениетаралық коммуникация үрдісіне қалай үлес қосқанын байқауға болады және сол арқылы ол өз дәуірінің мәдени портретін жасауға қатысады, яғни бұл жағдайда аудармашының өзінің бимәдениеттілігі маңызды рөл атқарады. Мәтіннің жаңа аудармасын жасау арқылы түпнұсқаның жаңа қыры ашылады [15, 42 б.].

Қорытынды

Аударматану әрдайым қалыптасуда, дамуда, қозғалыста. Диахрондық аударма көптігінің өзі ғылыми тұрғыдан алғанда заңды

құбылыс және шет тіліндегі түпнұсқаға деген тұрақты сұранысты айғақтайды. Ғылыми немесе техникалық мәтіндерге қарағанда көркем әдебиет мәтіндері көбінесе қайта аударылады. Зерттеу жұмысының нәтижесінде аударма көптігінің пайда болуының бірнеше себептері анықталды: аудармашының түпнұсқа мәтінін дұрыс түсінбеуі (интерпретацияламауы), аударма қателері мен тілдік сәйкессіздіктер.

Қоғам мен аударма саласының мамандары аударманың көптігі құбылысымен көптен бері бетпе-бет келген. Бір шығарманың әртүрлі аудармаларын зерттеу аударманың сапасын салыстыруға көмектесіп қана қоймай, шығарманың өзін әр түрлі көзқараспен қарастыруға мүмкіндік береді. Сонымен бірге көркем әдебиетке әуес, аудармаға құмар оқырмандар өздері де әуесқой аударма жасай алады, бұл аударма көптігінің пайда болуына түрткі болады.

ӘДЕБИЕТ

[1] Афиша Daily «Ни один перевод не окончательнее другого»: зачем выходят новые переводы «Алисы». <https://daily.afisha.ru/brain/8687-ni-odin-perevod-ne-okonchatelnee-drugogo-vyshel-novyuy-perevod-alisy/>
Дата обращения: 24.08.2019.

[2] Акинина Ю. Проблема адекватного перевода поэзии абсурда на примере Л.Кэррола. http://www.researcher.ru/practice/issl_work/sh1553/kurs2004/a_1kz4ll.html Дата обращения: 24.08.2019.

[3] Соболева Н.В. Английская абсурдная поэзия: проблемы поэтики и перевода (на примере творчества Э.Лира): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.01.03. – Екатеринбург, 2008. – 23с.

[4] Сухарев С.Л. (Мурышкин). Два «Тигра» - О переводческом стиле и личности переводчика // Мастерство перевода. – М.: Советский писатель, 1977. – С.296-317.

[5] Карху Э. Постигать оригинал // Мастерство перевода. Сборник десятый. – М.: Советский писатель, 1974. – С.7-13.

[6] Прунч Э. Пути развития западного переводоведения. От языковой асимметрии к политической. / Пер. с нем. — М.: Р.Валент, 2015. – 512 с.

[7] Иовенко В.А. Еще раз о роли переводчика в переводе и о необходимости разработки концепции переводчика в переводоведении // Мосты. – М.: Р.Валент, 2021. – №4 (72). – С.8-15.

[8] Гиздатов Г.Г., Алдабергенова А.А. Дискурсивные интерпретации романа Дж. Хеллера «Поправка-22» в переводческой практике // Критика и семиотика. – 2021. – № 2. – С. 160–177. DOI 10.25205/2307-1737-2021-2-160-177.

[9] Курицын Е. А., Прошина З. Г. Явление переводческой множественности на примере профессионального и любительского переводов романа Г.Пратчетта «Going postal» // Вестник Моск. Ун-та. Сер.19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – М., 2019. – № 3. – С.107-115.

[10] Мишкурлов Э.Н. Герменевтико-переводческий методологический стандарт в зеркале трансдисциплинарности (часть IV: «Переводческое решение») // Вестник Московского университета, Серия 22. Теория перевода. – М., 2019. – №2. – С.13-36.

[11] Гусейнаев А. Художественный перевод и наши невзгоды // Мастерство перевода. Сборник десятый. – М.: Советский писатель, 1974. – С. 34-47.

[12] Общественно-политическая газета Казахстана «Время». Лично я бы поспорил с Абаем. <https://time.kz/articles/grim/2020/01/08/lichno-ya-by-posporil-s-abaem> дата обращения: 30.01.2020.

[13] Голышев В.П. О художественном переводе текста. https://www.langust.ru/etc/what_trn.shtml Дата обращения: 05.01.2022.

[14] Витковский Е. Точность в переводе невозможна. UTL: www.russ.ru/krug/20010521.html Дата обращения 26.12.2019.

[15] Юдина Т.В. Конкурирующие переводы художественной литературы и проблема культурной идентичности переводчика // Вестник Московского университета. Серия 22. Теория перевода. – М., 2020. – №1. – С.39-50.

REFERENCES

[1] Afisha Daily «Ni odin perevod ne okonchatelnee drugogo»: zchem vyhodät novye perevody «Alisy» (No translation is more definitive than another: why are new translations of Alice being published?). <https://daily.afisha.ru/brain/8687-ni-odin-perevod-ne-okonchatelnee-drugogo-vyshel-novyy-perevod-alisy/> Data obraşenia: 24.08.2019. [In Rus.].

[2] Akinina İu. Problema adekvatnogo perevoda poezii absurda na primere L.Kerrola (The problem of adequate translation of absurd poetry using the example of L. Carroll). http://www.researcher.ru/practice/issl_work/sh1553/kurs2004/a_1kz4ll.html Data obraşenia: 24.08.2019. [In Rus.].

[3] Soboleva N.V. Angliskaia absurdnaia poezia: problemy poetiki i perevoda (English absurd poetry: problems of poetics and translation) (na primere tvorchestva E.Lira): avtoref. diss. kand. filol. nauk: 10.01.03. Ekaterinburg, 2008. 23s. [In Rus.].

[4] Suharev S.L. (Muryşkin). Dva «Tigra» -O perevodcheskom stile i lichnosti perevodchika (About the translation style and personality of the

translator). //Masterstvo perevoda. M.: Sovetski pisatel, 1977. S.296-317. [In Rus.].

[5] Karhu E. Postigät original (Comprehend the original).//Masterstvo perevoda. Sbornik desätyi. M.: Sovetski pisatel, 1974. S.7-13. [In Rus.].

[6] Prunch E. Puti razvitia zapadnogo perevodovedenia. Ot iazykovoï asimetriï k politicheskoi (Ways of development of Western translation studies. From linguistic asymmetry to political). / per. s nem. M.: R.Valent, 2015. 512 s. [In Rus.].

[7] İovenko V.A. Eše raz o roli perevodchika v perevode i o neobhodimosti razrabotki konsepsii perevodchika v perevodovedenii (Once again about the role of the translator in translation and the need to develop the concept of the translator in translation studies). // Mosty. M.: R.Valent, 2021. №4 (72). S.8-15. [In Rus.].

[8] Gizdatov G.G., Aldabergenova A.A. Diskursivnye interpretasii romana J. Hellera «Popravka-22» v perevodcheskoi praktike (Discursive interpretations of J. Heller’s novel “Amendment 22” in translation practice). // Kritika i semiotika. 2021. № 2. S. 160–177. DOI 10.25205/2307-1737-2021-2-160-177. [In Rus.].

[9] Kurisyn E.A., Prošina Z.G. İavlennie perevodcheskoi mnojestvenosti na primere profesionälnoĝo i lübitelskogo perevodov romana G. Prachetta «Going postal» (The phenomenon of translation plurality on the example of professional and amateur translations of a novel G.Prachetta “Going postal”).// Vestnik Mosk. Un-ta. Ser.19. Lingvistika i mejkülturnaia komunikasia. M., 2019.– № 3. S.107-115. [In Rus.].

[10] Mişkurov E.N. Germenevtiko-perevodcheski metodologicheski standart v zerkale transdisiplinarnosti (Hermeneutic-translational methodological standard in the mirror of transdisciplinarity) (chäst IV: «Perevodcheskoe rešenje»).// Vestnik Moskovskogo universiteta, Seria 22. Teoria perevoda. M., 2019. №2. S.13-36. [In Rus.].

[11] Guseinaev A. Hudojestvennyi perevod i naşı nevzgody (Literary translation and our misfortunes). // Masterstvo perevoda. Sbornik desätyi. M.: Sovetski pisatel, 1974. S. 34-47. [In Rus.].

[12] Obşestvenno-politicheskaiia gazeta Kazahstana «Vremä». Lichno ia by posporil s Abaem (Personally, I would argue with Abai). <https://time.kz/articles/grim/2020/01/08/lichno-ya-by-posporil-s-abaem> data obraşenia: 30.01.2020. [In Rus.].

[13] Golyşev V.P. O hudojestvennom perevode teksta (About literary translation of text). https://www.langust.ru/etc/what_trn.shtml data obraşenia: 05.01.2022. [In Rus.].

[14] Vitkovski E. Tochnöst v perevode nevozmojna (Accuracy in

translation is impossible). UTL: www.russ.ru/krug/20010521.html data obrašenia 26.12.2019. [In Rus.].

[15] Īudina T.V. Konkuriruiuşie perevody hudojestvennoi literatury i problema kŭlturnoi identichnosti perevodchika (Competing translations of fiction and the problem of the translator's cultural identity). // Vestnik Moskovskogo universiteta. Seria 22. Teoria perevoda. M., 2020. №1. S.39-50. [In Rus.].

ВОПРОСЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ КОНКУРИРУЮЩИХ ПЕРЕВОДОВ (НА ОСНОВЕ ПЕРЕВОДОВ ЛИТЕРАТУРЫ АБСУРДА)

*Алдабергена А.А.¹, Зихроллаев Э.М.²

*¹PhD, КазУМОиМЯ имени Абылай хана,

Алматы, Казахстан,

g-mail: aiyma.aldabergenova@gmail.com,

²старший преподаватель, Алматы Менеджмент Университет,

Алматы, Казахстан,

e-mail: e.zikhrollayev@almu.edu.kz

Аннотация. На протяжении многих лет перевод художественного текста вызывает большой интерес среди теоретиков и практиков перевода. Наука о переводе всегда находится в движении и в развитии, так как лексический состав языка все время подвергается изменениям и обновлениям, и отсюда проблема перевода все время остаётся актуальной. Более того, современная лексика и единицы языка, новое восприятие мира, актуальная литература создают сложности при переводе. С научной точки зрения, появление переводной множественности естественно и оправдывает постоянную потребность в новых переводах. Повторному переводу в основном подвергаются художественные тексты, нежели научные или технические тексты. В свою очередь, так как литература абсурда считается художественным текстом, исследование и анализ переводов литературы абсурда поможет раскрыть причину возникновения переводческой множественности.

Целью исследования является раскрытие вопросов появления переводческой множественности на основе переводов литературы абсурда. Для достижения поставленной цели были определены следующие задачи: выявить причину возникновения переводческой множественности художественных текстов, анализировать переводы литературы абсурда, определить переводческие решения для достижения адекватного перевода литературы абсурда.

В ходе исследования были использованы метод сравнительного анализа, метод дискурсивного анализа через идентификацию лингвистических особенностей текста, описательный метод.

Как показывают исследования последних лет, изучение перевода литературы абсурда представляет большой теоретический и практический интерес для лингвистов, литературоведов, филологов и переводчиков. Теоретическая и практическая значимость исследования проявляется в возможности использовать его результаты в переводоведческих и филологических направлениях, в практике преподавания курсов по переводу художественных текстов. В Казахстане в данное время только проявляется интерес к литературе абсурда среди читателей, лингвистов и переводчиков. В связи с этим эстетика абсурда для казахстанских читателей все еще является чем-то новым и актуальным. Основным результатом исследовательской работы является установление того, что основными причинами возникновения переводческой множественности являются неверная интерпретация текста оригинала переводчиком, переводческие ошибки и лингвистические несоответствия.

Ключевые слова: переводоведение, переводческая множественность, литература абсурда, Дж.Хеллер, художественный перевод, оригинал текста, текст перевода, переводческие трансформации

PROBLEMS OF THE EMERGENCE OF COMPETING TRANSLATIONS (ON THE BASIS OF TRANSLATIONS OF ABSURD LITERATURE)

*Aldabergenova A.A.¹, Zikhrollayev E.M.²

^{*1}Doctor of Philosophy, Ablai khan KazUIRandWL,
Almaty, Kazakhstan,
g-mail: aiyma.aldabergenova@gmail.com,

² Senior language instructor, Almaty Management University,
Almaty, Kazakhstan,
e-mail: e.zikhrollayev@almau.edu.kz

Abstract. For many years, the translation of a literary text has been of great interest among theorists and practitioners of translation. The science of translation is always in motion and in development, since the lexical composition of the language is constantly undergoing changes and updates, and hence the problem of translation remains relevant all the time. Moreover, modern vocabulary and language units, a new perception of the world, and current literature create difficulties in translation. From a scientific point of view, the emergence of translation diversity is natural and justifies the constant

need for new translations. Re-translation is mainly carried out on literary texts, rather than scientific or technical texts. In turn, since the literature of the absurdity is considered as a literary text, the study and analysis of translations of the literature of the absurdity will help to uncover the cause of the translation diversity.

The purpose of the research is to reveal the issues of the emergence of translation diversity on the basis of translations of the absurd literature. The following tasks were identified to achieve this goal: to identify the cause of the emergence of translation diversity of literary texts, to analyze translations of the literature of the absurd, to determine translation solutions to achieve an adequate translation of the absurd literature.

The methods of comparative analysis, discursive analysis through the identification of the linguistic features of the text and descriptive methods were used in the work.

As studies of recent years show, the study of the translation of the literature of the absurdity is of great theoretical and practical interest for linguists, literary critics, philologists and translators. The theoretical and practical significance of the study is manifested in the possibility of using its results in translation studies and philology, in the practice of teaching courses on the translation of literary texts. Now in Kazakhstan there is only an interest in the literature of the absurdity among readers, linguists and translators. In this regard, the aesthetics of the absurdity for Kazakh readers is still something new and actual. The main result of the research work is to establish that the main causes of translation diversity are incorrect interpretation of the original text by the translator, translation errors and linguistic discrepancies.

Key words: Translation Studies, translation diversity, literature of absurdity, J.Heller, literary translation, source text, target text, translation transformations

Статья поступила 09.03.2023

UDC 82-1.512.122:81255.2(574)

SRCTI 17.82.10

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.019>

THE SEMANTIC IDENTITY OF ABAI'S POEMS THROUGH PRAGMATIC ADAPTATION IN TRANSLATION

*Gabdkarimova G.S¹, Dadebaev Zh.²

*¹1st year doctoral student of the Philological Faculty on the educational program “8D02302 – Translation (Western languages)” Al Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan,
e-mail: gabdkarimovagul@gmail.com,

²Ph.D, Professor of Al Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan, e-mail: dadebaev48@gmail.com

Abstract. This article describes how Abai Kunanbayuly's poems differ in semantic features by the activity of various means of artistic representation in his poetry and the article discusses the problem of using pragmatic adaptation of his poems in Russian and English translations.

The article is aimed at comprehensive information is given on the application of pragmatic adaptation in translation, the use of pragmatic adaptation in translation was consistent on the basis of specific translation examples. In the course of pragmatic adaptation, other methods of translation were also identified, such as drop-off, compensation and tag, which were used. During the analysis of the translation of poetry and the original, the most frequently used translation methods were identified by the translator when using the pragmatic adaptation of the translation of poetry depending on the reader.

The methodology of the study is based on a pragmatic adaptation and practical analysis.

In the article, there is given an analysis of the poem by Abai Kunanbayuly with its translation by M. Petrov into Russian and translation by Richard McCain into English with the original.

As a result of the analysis, the correspondence of the translations of the verses and the semantic transmission of the original was substantiated. Based on this, it is proved that poetry translated using pragmatic adaptation is adequate to the original, i.e. it has a semantic identity and a full-fledged communication intention to the recipient.

The scientific value and practical significance of the article lies in the fact that the methods of applying pragmatic adaptation in the translation of poetry as a whole are given, and during the analysis it was found that the

authors of the Russian or English translation often resorted to the method of adding, omitting, compensating and offered a translation with adaptation.

Key words: translation, poetry translation, original, pragmatics, pragmatic adaptation, communication intention, recipient, adequate translation, translation methods

Basic provisions

Translation of poetry is a very difficult and responsible creative activity, and a great skill. In poetry translation, a word, phrase can be translated in various ways, based on the preservation of the original meaning of the verses. The language of poetry should reach the reader in a clear, understandable form. Poetry translation requires special poetic skills and mastery. Accurate conveying of the poet's thinking system, image patterns, and poetic style requires great skill. In poetry, the poet's personality is reflected, his thoughts, soul, and secrets are described. He becomes the heroes of his creation. It is a great creative work to convey the poet's poetry in the poetic language of another country with poetic images, metaphors, the richness of the folk language, deep soulfulness, beautiful feelings, inspiration. The translator should be able to clearly understand the poet's thoughts in the poem, his mood, and the meaning behind each of his words.

Introduction

Poetic translation is a special type of literary translation. Many works of poetry have been translated by the leading figures of the translation like S. Marshak, K. Chukovsky, M. Lozinsky, M. Tsvetaeva, I. Franko. But nevertheless, the problem of poetic translation remains relevant both theoretically and practically. This is due to the development of new translation methods and techniques *with a rethinking of reality through eternal poetic values*.

The method of revealing the reality of life, characteristic of literature and poetry in general, through visually clear images, realistic images, allows you to widely cover infinitely numerous, diverse phenomena manifestations of the world and describe them in detail with internal and external features. In poetry, when a person's life, character, actions, images are depicted, a lively person, who has fully preserved his diverse individual, independent features and has typical qualities that reflect the secrets of the environment, the period in which this person grew up, is created.

The poetry translator is required to restore the original content and form its linguistic expression, the translator should achieve a certain functional equivalent of the translation text to the original text.

Abai Kunanbayev is a great Kazakh poet, educator, philosopher, a public figure of the second half of the 19th century. Everything created by Abai is artistically unique and surprisingly consistent with our time, the problems solved in his works remain acute and relevant, and we can look for answers to them in the complex poetic world of Abai. Abai fought for the thoughts and aspirations of the Kazakh people, freedom and friendship of peoples, enlightenment and equality. He expressed his thoughts with deep thought in poems written in the Kazakh language. Abai is one of the main pillars of spirituality on the literary horizon of other peoples.

The peculiarity of Abai Kunanbayuly's work is in his poetry. It is known that the main part of his works is lyrical poems, although our article will consider his poem in the form of a different genre. In his works, the poet showed his unique talent and extraordinary skill. The volume of his poems, the range of topics is very wide. No matter what topic he wrote, in his works Abai expressed thoughts and judgments that no one had previously expressed, in a special way, in a new form, in an updated context.

Abai Kunanbayuly's poems are distinguished by the function of various means of artistic expression, depending on their semantic features. In any group of poems, the means of artistic expression are complex, the national tone is rich, and now the language of poems in one direction is simple and specific. If the translation of poems in the first group into another language requires a lot of work and a lot of research from the translator, then the translation of poems in the later group is much easier. However, even for translators with excellent translation skills, it is not easy to translate Abai's poems, interpret them in poetic competition with Abai. The full basis for this can be translations of Abai's poems.

As for the study of pragmatic characteristics in the theory of translation, we note that without the formation of the theory of translation, translators have implemented this in practice. And when the theory of translation is formed and developed, and the object of study is increased, we see that the same methods used, solutions, create *different pragmatic approaches*. The emotional, expressive, stylistic, aesthetic, etc. characteristics of the text are based on a certain degree of pragmatic attitude to it. Also, the concept of pragmatic power of the text lies in the fact that the original does not lose its linguistic influence in translation, but contributes to it to such an extent. As much as the pragmatics of language is important in creating interaction between people in the process of communication, the content of the original work is perceived and influenced by the reader who reads it in the language of translation, it forms a pragmatic activity. Not all readers read and fully understand the work in the original language.

Then the reader does not know the culture, life, profession, and other national characteristics of the country in which this original was written. In the process of reading the text of the translation, there is a misunderstanding regarding some names, realities or terms, actions in the context of role and social interaction. Through the use of pragmatic adaptation and as a result of his comprehensive knowledge, the translator translates it according to the public's understanding. It requires a general deep understanding of the pragmatic aspects of translation.

Description of materials and methods

We know how important it is for Abai's works to be translated into other languages, especially into Russian, as well as into English.

It is difficult to assess the work that our translators have done in this area. The task of translators of Abai's works is not only to translate the Kazakh text into Russian and English. Readers want to see a translation that matches the artistic value of the original. The translator should have a deep understanding of the intricacies of the original, know at what time this or that poem appeared, and be able to enter the *world* of his author.

Owing to Mukhtar Auezov, Abai's works were translated by V. Rozhdestvensky, V. Shklovsky, S. Lipkin, M. Petrov, R.M. Kane (this article analyzes the translations of M. Petrov and R. M. Kane) by V. Zvyagintsev, M. Tarlovsky, L. Ozerov in accordance with the poetic value of the original.

In modern translation, there are many studies that focus on the pragmatic effect, the use of adaptation, that is, the communicative result, the way in which the intention achieves the result. In this regard, it can be said that the translator pragmatically adapts the translation by making appropriate changes to the text. V.N. Komissarov explained the pragmatic adaptation of the translation as: «Changes made to the text of the translation in order to achieve an appropriate response from the specific receptor of the translation» [1, p. 179]. At the same time, according to the translator S. Talzhanov: «The translator is neither a corrector nor a developer of the original. He has no right to increase or decrease. He should translate the original without changing it, and accurately describe the scenes of life depicted in it only from the point of view of the author» [2, p. 168].

Some types of pragmatic adaptation are common in translation practice, and in the material taken for this practical analysis, we decided to dwell on these types and use them.

The *first type* of application of pragmatic adaptation is aimed at considering the *medium-level* receiver so the message understandable to the readers of the original is incomprehensible, due to the lack of necessary

knowledge for translation readers. In addition the translator inserts additional information into the text of the translation, which complements the place of insufficient knowledge.

The *second type* of application of pragmatic adaptation conveys the emotional effect of the translation of the source text to the recipient with the goal of correct perception of the original content.

The *third type* of application the translator adapts not to the middle-level receiver, but to the situation of communication with a specific receiver in terms of appropriate influence, in a particular case, the translator prefers to convey not the spoken word, but the thought. In order to achieve the effect required by the receiver, the translator decides for himself whether other approaches are needed than those used in the original.

The *fourth type* of application of pragmatic adaptation *addition* can be described as a solution to the tasks, where we assume that the following statement is combined, any translation is a text that the translator composes to achieve a specific goal. But sometimes the translator can use the original to achieve a specific goal that is not related to exact reproduction, and for the purpose of solving some kind of his task [3, p. 188].

Thus, in the use of types of pragmatic adaptation, the translator translates by adding additional elements to the text, omitting unnecessary elements from the point of view of the recipient of another language, and using semantic transformations. Additions and subtractions used by the translator are grammatical, as well as lexical transformations that require the introduction of additional words in terms of the norms of the language of translation, or, conversely, some extra elements, such as subtractions or additions to the context [4, p. 130].

Pragmatic adaptation is considered by A.D. Schweitzer as the influence of the pragmatic factor on the translation process, and also noted that it is one of the most important filters that determine the amount of information transmitted in translation. According to A.D. Schweitzer, in order to understand the essence of the use of pragmatic adaptation, It is necessary to take into account two contradictory linguistic trends - explication and implication [5, pp. 242-243]. This trend is explained by the scientist Kaliev G. in the Explanatory Dictionary of Linguistics terms, «it is necessary to take into account the explicit meaning and implicit meaning, and here the implicit meaning is the meaning that is openly expressed and clearly explained through the language material» [6, p. 39] and «implicit meaning is the hidden meaning that is not disclosed through the language material, but is known through the context» [6, p. 402].

When composing a message, the sender must choose which information should be expressed in words and which should not be included in the text of the message, information that is understandable in the original language and does not require verbal expression may become incomprehensible when transferred to the language of translation, give excessive meaning in translation, or information that should be translated into the language of translation may be incomprehensible in translation [5, pp. 242-243].

Therefore, the translator must choose the right approach to using pragmatic adaptation so that the text in the original language is understandable to the recipient, and achieve the adequacy of the translation by implementing pragmatic adaptation of the translation. That is, we can say that a pragmatically adapted translated text, especially poetry, is a pragmatically adequate work.

An adequate translation is a transformation of the content and form of the original by means of the linguistic means of another language, that is, a translation made through the observance of genre – stylistic, structural – semantic, etc. linguistic norms and rules.

An adequate translation of poetry is explained by L. L. Nelyubin: «In the theory of translation, the text of poetry is aesthetic in content and in the most appropriate way to the original, that is, the text that conveys the original in the language of translation in the most complete and without abbreviations» [4, p. 14].

It is very difficult to achieve complete adequacy in translating poetry. Because in a poetic work, a lot of meaning, artistic, philosophical, aesthetic thoughts are reflected in a small word, the life, culture, history, customs of a country are presented. Poetry is the highest form of existence of the national language. In the work of poetry, the spirit of the people is most fully manifested – its history and the specifics of cultural development, character. Understanding the poetry of another people means understanding the world of feelings of another national character, another culture [7, p. 3], – the researcher of the translation of poetic works E. Etkind said that through the translation of poetry, not only the literature and language of one nation, but the very essence of the nation is presented to the world.

Since the translation of poetry is the most complex of the types of translation, it is even more complex than the work of poetry. In the translation of poetry, the translator is assigned a separate responsibility from the point of view of his own interpretation and interpretation of the text, which requires the translator to have sufficient training in the field of linguistics and translation theory, as well as literary, cultural, stylistic knowledge and skills [8, p. 13].

Results and discussion

From the ideas of the above mentioned scientists - researchers regarding the translation of poetry, it can be concluded that poetry translation is the type of translation in which the use of pragmatic adaptation is most necessary among the types of translation. Not all translations conveyed using pragmatic adaptation are adequate, especially since it is rare for poetry translations to be equivalent to the original, although we can determine the adequacy of poetry translations by using pragmatic adaptation analysis.

Abai Kunanbayuly's poem *Жасымда ғылым бар деп ескермедім*. Let's compare with the translated version of M. Petrov into Russian:

Table 1. The original poem and its translation

ORIGINAL VERSION OF THE POEM	RUSSIAN TRANSLATION OF THE POEM
<p>Жасымда ғылым бар деп ескермедім, Пайдасын көре тұра тексермедім. Ержеткен соң түспеді уысыма, Қолымды мезгілінен кеш сермедім. Бұл махрұм қалмағыма кім жазалы, Қолымды дөп сермесем, өстер ме едім? Адамның бір қызығы – бала деген, Баланы оқытуды жек көрмедім. Баламды медресеге біл деп бердім, Қызмет кылсын, шен алсын деп бермедім. Өзім де басқа шауып, төске өрледім, Қазаққа қара сөзге дес бермедім. Еңбегіңді білерелік еш адам жоқ, Түбінде тыныш жүргенді теріс көрмедім [9, 45 б.]</p>	<p>Я презрел познание, юноша пустой. Видел пользу в нем, но шел стезей другой. Возмужал — наука из-под рук ушла. Поздно к ней ты устремился, разум мой! Кто повинен, что остался я ни с чем? Смолоду учась, я был бы не такой! Из людских отрад одну зовут — дитя Обучение детей – наш долг прямой. Сына отдал в медресе: «Учись, родной!» Цель не в том, чтобы достался чин большой. Сам к высотам я стремился всей душой. В красноречии мне уступал любой. Но ведь некому здесь оценить мой труд... Под конец я предпочел всему покой [10, с. 38]</p>

Abai's poem has undergone significant changes in the translation of M. Petrovich. However, the translator fully and correctly conveyed the content of the poet's poem, The secret of his feelings, the state of mind of the poet. A deep understanding of every word, every verse of the original, as a result of which an understanding of the essence and spirit of the poem prevented the translator from translating a bare cloak, which led to appropriate creative success. The main achievement of the teacher is the ability to correctly convey the content, inner emotional richness of the poem in Russian to some extent.

However, the translator also made changes here for his part. It is impossible to translate Abai's poems without using pragmatic adaptation, without resorting to it, because in this poem Abai expresses regret that he did not develop his scientific path at a young age, did not seek it, and then, when looking for it, it was difficult to reach science at an older age.

We will find out how the poet's thoughts are presented in the Russian translation and original of the poem, and what methods of translation he used in adapting the translation to the recipient in order to preserve his pragmatics.

In the first strophe, the translator used the capture (removing) method and did not translate the word *ignored*, as a result of which he could not express the *timely distraction* of the event in translation. In this strophe, the translator also used the substitution method. The translator translated the word *benefit* in the second line of the original as *Видел в пользу в нем* and replaced it with the first line. The translator also managed to translate the word *did not check* in this line by way of compensation, not by the simple word *проверил*, but by *шел стезей другой* and keep in the translation a presupposition that would be understandable to the original receiver by adding the word *но*. In the fourth line, the translator also used the addition method, but the the sentence in this line is not present in the original, giving an overhead meaning: *Поздно к ней ты устремился, разум мой!* the translator, using this approach and putting the exclamation mark, was able to translate the meaning of the poem into the content of the translation, expressing *late thought*, *late understanding* and placing the exclamation mark, by giving implicit meaning that is not revealed through implicit – language material, but is known through context, it was able to preserve the effect of the poem by applying a pragmatic adaptation to the recipient of the translation, as in the original.

In the last two stanzas, it can be said that the translator was able to translate this line as impressive as in the translation by translating *Қолымды деп сермесем* in the original line as *Смолоду учась*, and in these stanzas the translator was able to use the substitution method, put the exclamation mark, ask a question to the content of the translation of the poem, write an answer, as impressive as they say, where he was able to preserve the effect of the poem by applying a pragmatic adaptation to the translation recipient as in the original. In this regard, the translation of the poem and the meanings of the original correspond to each other, and the translator successfully adapted the pragmatics of translation.

The translator better interpreted the original word *жек көру* without giving it the equivalent Russian word as *ненавидеть или брезгать*, which has a corresponding exact description in Russian. Because when the translator interpreted the phrase *жек көру* as *ненавидеть или брезгать* by the method

of calving, the recipient could perceive it in a negative sense, instead he gave the translation *наш долг прямой* and in general translated the meaning of the phrase *Обучение детей – наш долг прямой* as *educating children is our long straight duty*, which Abai wanted to say to the Kazakh people about getting education is the best way to develop in any sphere, we maintain that the communicative intention has been able to successfully adapt and successfully maintain the pragmatics of translation, transforming the hidden meaning that is not revealed through the language material, but is known through the context. In the following stanzas, the poem *Баламды медресеге бiл деп бердiм* translates as *Учись родной!* in order to explain the thought of the poet receiving the translation, the author managed to preserve the main content of this stanza, with the help of the compensation method.

The great poet Abai Kunanbayev, who we are analyzing, used this alliteration method in the poem *Жасымда гылым бар деп ескермедiм*, which can be seen at the end of the verses *I did not take into account, I checked, I did not swing*. M.Petrov's translation, this method of alliteration has been preserved, we see that he translated it from the last side of the verses *пустой, другой, разум мой*, that is, using the alliteration method, and the translation of the poem was able to adapt it pragmatically successfully to the recipient. It was found that in translation, he often resorted to the method of addition, subtraction, compensation, and presented the translation with adaptation. Using these techniques, the translator used words that, in addition to the content of the original, especially in the Russian translation, make the translation more impressive. In this Russian translation, we can fully say that using pragmatic adaptation, maintaining the alliteration approach, the recipient has reached a communicative intent of the meaning of the poem.

It may be thought that this poem of Abai has lost its artistic and structure in English, the translator interpreted this poem in a simple way, simple language and distorted some words in the original from their meaning, but we preferred to look at the points where the translator was able to successfully adapt the pragmatics of the translation of the poem and the meanings of the original to each other. Let's compare and analyze Abai Kunanbayev's poem *Жасымда гылым бар деп ескермедiм* with the translations of Richard McCain into English:

Table 2. The original poem and its translation

ORIGINAL VERSION OF THE POEM	ENGLISH TRANSLATION OF THE POEM
<p>Жасымда ғылым бар деп ескермедім, Пайдасын көре тұра тексермедім. Ержеткен соң түспеді уысыма, Қолымды мезгілінен кеш сермедім. Бұл махрұм қалмағыма кім жазалы, Қолымды дөп сермесем, өстер ме едім? Адамның бір қызығы – бала деген, Баланы оқытуды жек көрмедім. Баламды медресеге біл деп бердім, Қызмет қылсын, шен алсын деп бермедім. Өзім де басқа шауып, төске өрледім, Қазаққа қара сөзге дес бермедім. Еңбегіңді білелік еш адам жоқ, Түбінде тыныш жүргенді теріс көрмедім [9, 45 б.]</p>	<p>When I was young I didn't give much thought to knowledge, I saw the use, but didn't test it out. When I grew up, I didn't know how to latch onto it. I stretched out my hand to it very late. Who should I blame that I was left with nothing? If I'd striven in time would I be like this now? Children are one of the joys of life. I'm not against teaching children. I put my son in the madrasah, so that he could acquire knowledge and not so that he could gain favour and status. I myself strove to better myself In the field of rhetoric I was second to none among the Kazakhs. But no one can value your works, and so I preferred in everything the peace of solitude [11, p. 21]</p>

In the given verses, the translator translated the word *ескермедім* in this line in a compensatory way not with the simple word *remembered or ignored*, but with the phrase *I didn't give much thought to knowledge*, which was able to preserve in translation a presupposition that would be understandable to the original recipient. In the following stanzas, the lines *When I grew up, I didn't know how to latch onto it*. the translator used the addition method, but the words given to the addition method in this line are not in the original, giving an overhead meaning *I didn't know how ... it should be noted that there is an expletive meaning in which the translator, using this approach, added the sentence and added the interrogative sign, was able to give clarity and reasoning to the content of the translation of the poem, while maintaining the pragmatic effect on the recipient of the translation, as in the original, that is, it is clearly expressed and clearly explained through the language material.*

As for the following lines, the translator did not interpret the original word *know or gain the knowledge* with the corresponding description in English, because when the translator interprets this phrase using the calving method, the recipient could take it in too simple a sense, instead he gave the translation *so that he could acquire knowledge*, we assume that the translator

was able to successfully adapt and successfully maintain a pragmatic adaptation in the translation. In the following stanzas, in the poem *Қазаққа қара сөзге дес бермедім*, the translation of *In the field of rhetoric I was second to none among the Kazakhs* is given by the way of compensation, in the original there is no word that can be translated as such, but it should be borne in mind that there is an explicable meaning, that is, it is clearly expressed and clearly explained through the language material, and the translator managed to preserve the main content of this stanza, with the help of a compensation approach in order to explain the thought of the poet receiving the translation.

In the last line of the poem, the translator used the addition method, but the addition method in this line added the phrase *I preferred in everything the peace of solitude*, which is not in the original, and added the phrase *the peace of solitude*, which is not in the original, by giving a hidden meaning that is not disclosed through language material, but is known through context, it was able to preserve the effect of the poem, applying a pragmatic adaptation to the recipient of the translation, as in the original.

As we mentioned above, Abai Kunanbayuly used this alliteration approach in his poem *Жасымда зылым бар деп ескермедім*, in the Russian translation this approach is preserved and translated in the Russian translation using pragmatic adaptation, and in the English translation the author did not use the alliteration approach, but in our analysis we can fully state that it was translated using pragmatic adaptation and that the recipient had a communicative intention of the meaning of the poem.

Based on the analysis made in the article, we see that the authors of the Russian or English translations, using pragmatic adaptation of the translation of the poem to the recipient, successfully reached the communicative intent, were able to fully express the meaning. In the course of the analysis, it was found that the authors of Russian or English translations often resorted to the method of addition, subtraction, compensation and presented the translation with adaptation. Using these techniques, translators used words that, in addition to the content of the original, especially in the Russian translation, made the translation impressive, and in the English translation, in order to explain the meaning of Abai's poem, The author captured the alliteration method and transferred the general meaning of the poem to the addressee, which was probably based on the use of pragmatic adaptation. Accordingly, we conclude that the translator was able to achieve the pragmatic adequacy of the original and Russian and English translation, since the poet was able to maintain the proper impression on the addressee, and the communication intensity was successfully achieved.

Conclusion

In summary, Abai Kunanbayev is a great Kazakh poet who opened a new path to the development of literature. In the poetic language of Abai, words with a rich national color, formed in connection with customs, which are not found in the lexical fund of Russian and English, are inextricably linked with the personality of the poet's national thinking. It is difficult to accurately transfer them in translation, only their meaning can be given. And the ability to convey the meaning of any words in the poet's language is also inherent in denial. In this regard, we know that it is very difficult for the translator to present these words in the original form, but all these points are directly related to the situation of the translator's inability to fully recognize the original nature, especially the talent, poetic world, poetics whose work is being translated. Knowledge of the poet's speech and its presentation in translation is carried out mainly on two different levels, it is necessary to correctly convey the main meaning of the original, the specific information formulated in it, the idea expressed in the message. At the same time, the artistic meaning of the poem is that the poet has poetic skills and manner inherent only to him.

There is also the ability to express it in translation, to convey it. In any case, even changing a subtle feature or one subtle color characteristic of the poet's poetics can cheapen the characteristic of the original and completely darken the poet's poetics. There is no dispute that the ability to translate the general content of the original with the preservation of the narrative and its poetics, to embroider the poetics of the poet in translation are two other creative phenomena. And this problem is very complex, a great challenge to both cognition and talent. It is not surprising that even a talented, educated and experienced translator does not recognize or underestimate the poetics of the original author, his individuality. It is one thing to recognize the external nature of the original, the lexical meaning of the word in it and accurately translate it, and the poetic meaning arising from their unity and integrity, harmony and harmony and activity is another.

The translation of Abai's poems into other languages is made on the basis of line translation or with the participation of an outsider, a third person between the original and the translator, who narrates the content of the original text, the subject and the idea. The translator could not read and understand the poet's works directly. It is difficult for the Kazakh reader to understand the meaning of Abai's poems.

REFERENCES

- [1] Komissarov V. N. *Sovremenyie perevody (Modern translation)*. M.: ETS, 1999. 188 p. [In Rus.].
- [2] Talzhanov S. *Hudoxhestvenny perevod (Literary translation)*. Almaty. 1962. 168 p. [In Rus.].
- [3] Zhumabekova A. K. *Osnovy perevoda (Fundamentals of translation. Reading is a tool of Justice. Astana: Republican Association of languages development named after Sh. Shayakhmetov-center of Justice)*. 2015. 288 p. [In Rus.].
- [4] Nelyubin L. L. *Tolkovy slovar perevoda (Explanatory translation dictionary. 3rd edition., recycling. M.: Flinta: Science)*. 2003. 320 p. [In Rus.].
- [5] Schweitzer A.D. *Perevod takzhe lingvistika (Translation and Linguistics, newspaper-informational and military-journalistic translation)*. M.: paramilitary, 1973. 280 p. [In Rus.].
- [6] Kaliyev G. *Tolkovy slovar lingvisticheskikh terminov (Explanatory Dictionary of terms of Linguistics. Almaty: Dictionary-dictionary)*. 2005. 440 p. [In Rus.].
- [7] Etkind E. *Poezia y perevod (Poetry and Translation)*. M. 1963. 365 p. [In Rus.].
- [8] Abdrakhmanov S. *Toltuma and teltuma. Astana: the capital, 2007*. 464 p. [In Kaz.].
- [9] Abai (Ibrahim) Kunanbayev. *Sbornik stihov (A complete two-volume collection of works). Volume 1. Almaty: writers, 2003*. 296 p.
- [10] Abai (Ibrahim) Kunanbayev. *Sbornik stihov (Favorites). / translation from Kaz. Moscow: Hood. Light. 1970*. 272 p.
- [11] Abai. *Sbornik stihov (Book of words)*. Semey: Abai international club, 2005. 184 p.

АБАЙ ӨЛЕҢДЕРІНІҢ МАҒЫНАЛЫҚ СӘЙКЕСТІГІН АУДАРМАДА ПРАГМАТИКАЛЫҚ БЕЙІМДЕУ АРҚЫЛЫ ЖЕТКІЗУ

*Габдкаримова Г.С.¹, Дадебаев Ж.²

¹Әл- Фараби атындағы ҚазҰУ «8D02302 – Аударма ісі (батыс тілдері)» білім беру бағдарламасы бойынша 1 курс докторанты, Алматы, Қазақстан, e-mail: gabdkarimovagul@gmail.com,
²ф.ғ.д., әл- Фараби ҚазҰУ профессоры, Алматы, Қазақстан, dadebaev48@gmail.com

Андатпа. Мақалада Абай Құнанбайұлының өлеңдері мағыналық ерекшеліктеріне қарай түрліше көркемдік бейнелеу құралдарының

қызметімен ерекшеленетіндігі және өлеңдердің орыс және ағылшын аудармаларында прагматикалық бейімделуді қолдану мәселесі қарастырылғандығы ғылыми маңыздылығы ретінде көрсетеміз.

Сонымен қатар, осы өлеңдердің аудармасының барабарлығына жету мақсатында прагматикалық бейімдеудің қолдану рөлі анықталады. Аудармада прагматикалық бейімдеудің қолданылуы нақты аударма мысалдары негізінде дәйектелінді. Прагматикалық бейімдеу барысында қолданылған түсіріп кету, компенсация және тағы да басқа аударма тәсілдері анықталды. Поэзия аудармасы мен түпнұсқаға талдау жасау барысында аудармашының поэзия аудармасын оқырманға байланысты прагматикалық бейімделуді қолдану кезінде жиі қолданатын аударма тәсілдері айқындалды.

Зерттеу әдістемесі прагматикалық бейімделу мен практикалық талдауға негізделген.

Мақалада Абай Құнанбайұлының «Жасымда ғылым бар деп ескермедім» өлеңінің М. Петровтың орыс тіліне аудармасы және Ричард Мак Кейннің ағылшын тіліне аудармасын түпнұсқамен салыстыра отырып, талдау жасалды.

Талдау нәтижесінде өлең аудармалары мен түпнұсқаның мағыналық берілу сәйкестігі негізделді. Осының негізінде, прагматикалық бейімделуді қолдану арқылы аударылған поэзия түпнұсқаға барабар болатыны, яғни мағыналық сәйкестігі мен реципиентке коммуникациялық интенцияның толыққанды жеткені дәлелденді.

Мақаланың ғылыми құндылығы мен практикалық маңыздылығы жалпы поэзия аудармасында прагматикалық бейімделуді қолдану жолдары беріледі және талдау барысында орысша немесе ағылшынша аударма авторлары қосу, түсіру, компенсация тәсіліне жиі жүгініп, аударманы бейімдей отырып ұсынғаны анықталды.

Тірек сөздер: аударма, поэзия аудармасы, түпнұсқа, прагматика, прагматикалық бейімдеу, коммуникациялық интенция, реципиент, барабар аударма, аударма тәсілдері

ПЕРЕДАЧА СМЫСЛОВОГО СООТВЕТСТВИЯ СТИХОВ АБАЯ ЧЕРЕЗ ПРАГМАТИЧЕСКУЮ АДАПТАЦИЮ В ПЕРЕВОДЕ

*Габдкаримова Г.С.¹, Дадебаев Ж.²

*¹докторант 1 курса филологического факультета по образовательной программе «8D02302 – Переводческое дело (западные языки)»

КазНУ им аль-Фараби, Алматы, Казахстан,

e-mail: gabdkarimovagul@gmail.com

²д.ф.н., профессор КазНУ им аль-Фараби, Алматы, Казахстан,

e-mail: dadebaev48@gmail.com

Аннотация. В статье отмечается, что стихи Абая Кунанбайулы отличаются смысловыми особенностями в силу применения поэтом различных средств художественного изображения. В статье рассматривается проблема использования прагматической адаптации его стихов в русских и английских переводах.

Кроме того, определяется роль прагматической адаптации в достижении адекватности перевода стихов Абая. В этом заключается научная значимость статьи. Дается исчерпывающая информация о применении прагматической адаптации в переводе, определяется использование методов перевода, применяемых в процессе прагматической адаптации, это способы добавления, упущения, компенсации. В ходе анализа перевода поэзии и оригинала были выделены наиболее часто используемые переводчиком способы перевода при использовании прагматической адаптации в зависимости от читателя.

Методология исследования основана на прагматической адаптации и практическом анализе.

В статье проведен анализ оригинала стихотворения Абая Кунанбайулы «Жасымда ғылым бар деп ескермедім» в сравнении с переводом М. Петрова на русский язык и переводом Ричарда Мак Кейна на английский.

В результате анализа было обосновано соответствие переводов стихов в смысловой передаче оригинала. На основании этого доказано, что поэзия, переведенная с использованием прагматической адаптации, адекватна оригиналу, т. е. имеет смысловую идентичность и полноценную коммуникационную интенцию к реципиенту.

Научная ценность и практическая значимость статьи заключается в том, что даны способы применения прагматической адаптации в переводе поэзии в целом и в ходе анализа установлено, что авторы русского или английского перевода часто прибегали к способу добавления, упущения, компенсации и предлагали перевод с адаптацией.

Ключевые слова: перевод, перевод поэзии, оригинал, прагматика, прагматическая адаптация, коммуникационная интенция, реципиент, адекватный перевод, способы перевода

Статья поступила 28.05.2023

UDC 81'373'161.1'

SRSTI 16.21.51.

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.020>

THE PRAGMATICS OF TRANSLATING PROVERBS AND SAYINGS FROM KAZAKH INTO ENGLISH (ON THE MATERIAL OF BOOK OF WORDS BY ABAI KUNANBAEV)

*** Zhabayeva S.S.¹**

***¹ Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of A. Baitursynov Kostanay Regional University, Kostanay, Kazakhstan,
e-mail: zhabayeva_ss@mail.ru**

Abstract. The article explores the issues of the cultural adaptation in the translating process. The pragmatic problems of translation and the levels of equivalence are in the focus of the given research. The aim of the article is to explore the semantics of proverbs and sayings in «Book of Words» by Abai Kunanbaev and the way they are transferred in the English translation. The article gives the survey and analysis of the studies and approaches to translating culture-bound words and expressions. The descriptive and comparative methods of analysis were exploited for the analysis of the original proverbs and sayings and the translation version. The comparative study was also aimed at analyzing the methods of translation for better representation of cultural, functional, communicative factors for achieving the equivalence. A special attention is paid to the analysis of the efficiency of the exploited methods of translation. This approach determines the scientific significance of the article.

The pragmatics of translation is understood as the complex aspect connected with the representation at cultural and communicative levels. Research findings have proved the idea that a successful translation depends on the translator's ability to interpret cultural implications and specific culture-bound concepts. The article also resulted in conclusions about the factors influencing the choice of the translation strategy for preserving semantic,

pragmatic and functional equivalence. The practical findings of the article enhance the knowledge of translation problems from Kazakh into English. The significance of the article lies in the possibility of using the results of the research in the field of literary translation including the topical issues of Kazakh-English translation.

Key words: translation, proverb, culture, method, explicitation, implication, equivalence, pragmatics

Basic provisions

Proverbs and sayings reflect the national mentality, the peculiarities of the history, culture, traditions. The main function of proverbs and sayings is to give the ethnic evaluation of the objective reality, thus, reflecting the world view. Proverbs and sayings are characterized by deep meaning which, in most cases, needs interpretation by linguists and the task of translators is to convey the meaning using various techniques making it explicit. There are arguments about approaches to translating culture-bound words and the methods of translation, which may vary according to the contextual and functional aspects. The given research is aimed at investigating these methods and analyzing their effectiveness on the material of culturally specific proverbs and sayings in «Book of Words» by Abai Kunanbaev.

Introduction

The issues of culture and translation have always been in the center of studies by linguists and specialists in translation studies. Cultural issues cover a wide range of problematic questions: cultural semantics, «cultural» words and concepts, pragmatic adaptation etc. Translation is a kind of activity, which inevitably involves at least two languages and two cultures. This statement means that translators should decide how to transfer the cultural implicit information in the target text. One of the main important aspects is the cultural and linguistic difference between the source and target language. For translators certain difficulties arise in the transference of idioms, proverbs, sayings, cultural realia and non-equivalent words. Proverbs and sayings reflect the national mentality, the peculiarities of the history, culture, traditions. The main function of proverbs and sayings is to give the ethnic evaluation of the objective reality, thus, reflecting the world view. The interest to this theme is caused by the fact that Kazakh and English cultures, and languages consequently, are distant in various aspects. It was necessary to see how the peculiarities of the unusual artistic style of Abai Kunanbaev were transferred in the English translation. It is necessary to mention the phenomenon of great Abai and his «Book of Words», which is the object of research in this article.

In this book Abai showed social, aesthetic, humanistic and religious views. In this work Abai illustrated his wisdom and philosophical outlook. «Book of Words» cover a wide range of topics. Each chapter is devoted to reflections about a separate topic. Abai Kunanbaev attaches importance not only to the beauty of words, but also to the depth of meaning and logical content. This great work shows that Abai is a master of the genre of edification. He formed a new format for the presentation of ethical and philosophical thoughts. «Book of Words», the great heritage of Abai Kunanbaev, present a social and ethical code of the Kazakhs, a moral code of life. Proverbs and sayings are used by Abai for better representation of concepts and ideas. Structurally, they are short sayings which give a useful advice, embody simple true ideas, based on life experience and wisdom.

Materials and Methods

The given research is aimed at exploring cultural aspects of the source text and it's realization in the target text. The framework of the practical material includes sayings and proverbs from *Book of Words* by Abai kunanbaev. The translation into English was done by Richard McKane. In the *Book of Words* Abai used a great number of proverbs and sayings in order to make certain emphasis on some ideas and produce more colorful effect. Comparative analysis of the semantics was exploited for revealing the extent of the pragmatic and functional equivalence of ST ad TT. The theoretical survey of the translation techniques was done with the focus of investigating different approaches to translating culture bound words and transferring cultural implications of the ST. The translation analysis is based on the comparative contrasting of the original and translation and categorizing according to the technique used by the translator. The componential analysis was used for determining the level of semantic equivalence. In the course of the translation analysis special attention was paid to the analysis of the appropriateness of using different translation techniques for achieving the communicative adequacy. The cultural issues are in the main focus of the research.

Results

The concept of «culture» is defined differently by anthropology, philosophy, linguistics, cultural studies and other sciences. These definitions vary according to the approach and sphere of application. J.House says about two basic views of culture: the humanistic approach, which treats culture as the “cultural heritage”. The scientist states: “The anthropological concept of culture refers to the overall way of life of a community or society,

i.e., all those traditional, explicit and implicit designs for living which act as potential guides for the behaviour of members of the culture” [1, p. 8]. The anthropological approach is relevant for lingua cultural and translation studies, as for these sciences it is necessary to take into account the issues of the reflection of ethnic mentality and worldview in the language.

G. Hofstede et.al. [2], D. Katan [3], J. Vinay and J. Darbelnet [4] studied the problems connected with interrelation of culture and translation. Different approaches were proposed and implemented by linguists for preserving the functional, semantic, pragmatic equivalence. There are arguments about the translatability of “cultural” words from ideas of the impossibility to transfer culture of the source text to the concepts, which postulate the translation techniques, which make nearer cultures of the ST and TT. There are different approaches to translating culture. M. Tymoczko [5] said that translators should pay special attention to “specific locations in texts”.

Mona Baker [6] states that certain difficulties appear when culture-specific concepts are used. She proposes using the following translation strategies for the transference of fixed expressions and idioms: using an idiom of the similar meaning and form; using an idiom of the same meaning but dissimilar form; using paraphrasing; translation by omission [6].

E. Nida stated that “cultural context of the source language” should be taken into account when deciding the translation procedures and it is important for the interpretation of the larger cultural context [7, p. 244]. For producing equivalents in cases with no regular term in the receptor language, the method of searching for descriptive equivalents is proposed by the linguist. P. Newmark studied “no-equivalent words” stressing that there are no “untranslatable” words and proposes the ideas of componential analysis or using footnotes [8, p.78]. P. Newmark also says that much depends on the translator, on his awareness and consciousness [8]. It is the task of the translator to decide which cultural aspects should be transmitted.

The problems of cultural implications were studied in various aspects: Klaudy [9], Becher [10], Tymoczko [5] and others. Victor Becher investigated the issues of explicitation and implicitation in translation and referred to the classification of explicitation given by Klaudy and points out “the pragmatic type which is motivated by differences in cultural and/or world knowledge shared by members of the source and target language communities” [10, p. 22]. Discussing the translation of culture M. Tymoczko states that a translator must “unpack the embodied” [5, p. 227] situation, interpret the cultural situation of the source text and the culture of the target language.

Written in the last years of Abai, the “Book of words” consists of 45 Words, different in volume and spelling. In the original title “Qara sozder”

(lit. *black words*) metaphorically means *wise words, edifications* since in these works there is clear criticism of the Kazakh people. For all his years, Abai realized the shortcomings and disadvantages of the Kazakhs, and frightened that he could not solve this in any way, he decided to write about it in his usual style. The behavioral vices of the Kazakhs of that time (after which the author implies human vices in general) Abai uses only as a plot background to find answers to more essential, other philosophical questions. Proverbs and sayings serve as an expressive means, accurately convey the meaning and help to understand the views of the author. In "Book of Words" Abai exposes vices of people and uses a number of proverbs and sayings about these vices.

The analysis of the following examples in the source text and the target text revealed the strategies and techniques, exploited by the translator. One of the methods is calquing: «*Бұрынғы қазақ жайын жақсы білген адамдар айтыпты: 'Бү екеу болса, дау төртеу болады' деп*» [11] // "*People who know Kazakh ways well say: 'When two biys get together, there is sure to be four disputes'*" [12, p. 84]. The proverb contains a realia *бу*, which is transliterated as *biys* and this method is efficient for the transmission of the cultural specifics. Calquing is good enough for preserving the structural equivalence, but the semantical and functional equivalence may be lost. The deep semantics of this saying is implied here and means that it is difficult for two leaders to coexist side by side. The use of realia *biys* may not be understood by the TT audience and, as a result, the communicative function will not be realized. The next example also illustrates the case when SL word becomes part of the TL. Realia *бу* was transliterated in the translation, but it leads to the loss of the pragmatic and functional equivalence without necessary comments: «*Байдан үмітсіз – құдайдан үмітсіз*» [11] // "*If you can't rely on the bey, don't count on God either*" [12, p.87]. P. Newmark called this method as transference which is good in terms of bringing "colour and atmosphere" [8, p.96], but on the other hand, it might "exclude the message" [8, p.9].

The next example is another example of calquing, which is combined with the descriptive method for the explanation of the proverb meaning: «*Ырыс баққан дау бақнас*» [11]. // "*If you want to prosper, avoid discord!*" [12, p.119].

The method of explicitation is widely used when translating culture-bound words. Different approaches were exploited by linguists in order to investigate the process of explicitation in the translation. On the one hand, it may be caused by the necessity to make shifts due to differences in linguistic and textual systems. Another approach to explicitation takes into account cross-cultural aspects. According to Blum-Kulka, explicitation presents certain shifts, which are caused by target language system and communicative

conventions [13]. Vinay and Darbelnet [4] state that explicitation is directed to the addition of the information, which is implicit in the source text. P. Newmark introduced the term “componential analysis”, which to his mind “has not the pragmatic impact of the original” and “is based on a component common to the SL and TL” [8, p. 96]. The following examples illustrate the use of the descriptive method by the translator with the purpose of explication of the implied meaning: «Ердің малы елде, еріккенде қолда [11] //”The herds of exalted men are left to the care of others, except when such men have nothing better to do” [12, p. 87]; «Түстік өмірің болса, күндік мал жиі» [11]. //”If you will live no longer than noon, make provision for the whole day” [12, p. 87].

The next example illustrates the use of the metaphoric translation and the case of figurative comparison in the original where the translator substituted the image: «Қайраны жоқ көлден без, қайыры жоқ елден без» [11]. // “Beware of a lake with no shallows and of a people that knows no mercy” [12, p.87]. Translating metaphors presents certain difficulties as the translator faces a choice: preserving sense or image or using combination of both. The above given example shows the strategy of preserving the contextual meaning of the metaphoric comparison.

Expressive comparisons might also be a means for better representation of the implied meaning. In the next example, the translator uses a comparison for the description of the object, in this case of a *poor man*: «Малдының беті – жарық, малсыздың беті – шарық» [11]. //”A rich man has a countenance full of light, a poor man — as hard as stone” [12, p.87].

The method of paraphrasing presupposes the substitution of words by synonyms or words with the similar connotation: «Мал – адамның бауыр емі» [11]. // “Cattle for the Kazakh is flesh of his flesh” [12, p.87]; «Алаған қолым – берген» [11]//”The hand that takes also gives” [12, p. 87]. The stress on the phrase *flesh of his flesh* underlines the connotation of the Kazakh *бауыр емі*. Paraphrasing is suitable in situations when we observe important implications or omissions.

The method of borrowing is aimed at making the source culture nearer to the target audience. In the next example, the translator used the method of specification by using the Kazakh realia *dzigit*, the substitution of the animal for *wolf* obviously was done with the purpose to use the image of the animal, which is known in all cultures as the one with a fierce nature: «Ер азығы мен бөрі азығы жолда» [11]. // “The dzighit and the wolf will find their food along the way” [12, p. 87]. The use of Kazakh realia “dzigit” might present difficulty for understanding by the TT audience unless followed by additional comments.

The next example of translation illustrates the use of the functional equivalent: «Өнер алды» – «success»: «*Өнер алды – бірлік, ырыс алды – тірлік*» [11]. // “*The source of success is unity, and of well-being life*” [12, p. 89]. Generally, this method may be used for deculturalising or “domesticating” [13] a cultural word and depends on the context.

In the next example, the translator uses the variant with generalizing meaning “a treasure chest”, which is not equal for transferring the concept “*мал*”. For Kazakh nomads the cattle was a real treasure: a source of food and life. The concept *жан* in the Kazakh language is very important because it implies different connotations with deep semantic structure. In the translation it is generalized by using the variant “*own life*” that is semantically equal but a deep conceptual implication is lost: «*Ата-анадан мал тәтті, алтын үйден жан тәтті*» дейді» [11]. // “*A treasure chest is dearer than father and mother, but your own life is dearer than a palace of gold*” [12, p. 135]. In the next saying, it was necessary to emphasize the key idea, which underlines that livestock breeding was vital for nomads. The translator used the method of generalization: «*Мал тапқан ердің жазығы жоқ*» [11]. // “*He who has managed to get rich is always in the right*” [12, p.87]. The method of generalization is widely used in cases when there are no equivalent counterparts or because of stylistic reasons.

The next example of the proverb is followed by the interpretation of the author. The descriptive method for the interpretation of the proverb is combined with the specification of the word «*айлалылық*» – *cleverness*: «*Осы күнде қазақ ішінде ‘ісі білмес, кісі білер’ деген мақал шықты. Оның мәнісі: ‘ісіңнің түзулігінен жетпессің, кісіңнің амалшы, айлалылығынан жетерсің’ деген сөз*» [11]. // “*It’s the person not the matter, that counts. In other words, success depends not on the Tightness of the matter in question, but on the cleverness of the person involved*” [12, p.83]. The next example shows the use of the specification of the metaphoric *қаралы*, which implies the mourning house. The translator explicitly expressed it as “the place of a funeral feast” thus explaining the Kazakh tradition of a hearty funeral dinner: «*Қарның ауса, қаралы үйге шап*» [11]. // “*If you are famished, gallop to the place of a funeral feast*” [12, p. 87]. Such modifications are possible when the translator intends to preserve the source language collocation. As Mona Baker states: “Translation often involves a tension – a difficult choice between what is typical and what is accurate” [6, p. 56]. Thus, achieving a communicative effect is more important than accurate translation and it is realised by using the patterns familiar to the TT audience.

Discussion

Translating culture-specific words is widely discussed by linguists since there are arguments about the problem of translatability and the possibility to transfer cultural implications. The translation of proverbs and sayings becomes problematic when they contain cultural concepts, deep imaginative representations, cultural realia. The illustrated examples show that the method of explicitation, which was used by the translator, does not fully transfer the implied meaning. In general, the use of explicitation is discussed by the linguists and translators, especially in cases of big differences between languages, and hence, cultures. Different taxonomies were proposed by linguists for better representation of culture, or, at least making it nearer to the target culture and language. On the one hand, explicitation provided the understanding or «domesticating» things, which were implicit in the source language. The examples showed various methods of description. But, on the other hand, the level of expansion may lead to misunderstanding in cases of realia or cultural implications transference. The method of calquing, which preserves the morphological and syntactic structure, enriches the target language and may be regarded as an accessible method of translation. Borrowing, as a translation technique, may lead to «foreignization» and will not seem natural for target text readers. The methods of generalization and specification are aimed at achieving the communicative tasks, also, in cases of the absence of equivalent semantic counterparts. Modulation or logical development is often used for better representation of culture-specific concepts depending on the context and for deculturalising the ST.

In the pragmatics of translation, functional, semantic and cultural aspects should be distinguished. The functional aspect is aimed at achieving the goal of communication and the ST should have the same communicative effect on the recipient. The semantic aspect is directed to the ability of the utterance to transfer the meaning with the help of the context. The semantic aspect of the pragmatics of the utterance can be achieved by different linguistic means. The cultural aspect of translation pragmatics needs pragmatic adaptation, i.e. in the transformation of the source text the background knowledge of the receptor should be taken into account to provide the necessary regulatory impact.

Thus, the functional, semantic and cultural contents of the utterance are differentiated in the process of translation. The functional content of the utterance constitutes its purpose of communication. The preservation of the functional contents of proverbs and sayings is very important because they may contain certain implications, which might present difficulties in the process of translation. The «cultural» content of the utterance contains

information about culture, information about the «cultural component» of the meaning of the language sign, expressions in various communication situations. The correct understanding of the cultural content presupposes the same extralinguistic knowledge among the communicants.

Since the experience of cognition of the surrounding reality is unique for each linguistic community, there are lexical units that do not have lexical correspondences in the language, since the object designated by this unit is absent in the practical experience of the ethnic community of TL.

The issues of translatability are closely connected with the conceptual picture of the world, which presents a system of interconnected information reflecting the cumulative cognitive experience acquired by representatives of a certain society. The uniqueness of the conceptual picture is reflected in the linguistic picture of the world and determines its uniqueness. The inclusion of conceptual and linguistic pictures of the world in the linguistic consciousness allows us to talk about intercultural communication as an exchange of images of consciousness associated with specific words. We may conclude that when the same objects and phenomena are present in two cultures, the translation problems associated with them arise mainly due to differences in their interpretation and designation.

Conclusion

Thus, the given research explored the issues, connected with the possibility to preserve semantic and pragmatic specifics of proverbs and sayings in the translation. The empirical material from the "Book of Words" by Abai Kunanbaev is a good example of the text, which abounds in culture-bound words, expressions and concepts. The research was focused on proverbs and sayings in the original and English translation. The semantic and translation analysis revealed the discrepancies in the realization of cultural concepts, cultural implications and pragmatic tasks. For translating proverbs and sayings the translator exploited the methods of calquing, borrowing, paraphrasing, explicitation, specification, generalization. The methods for translating proverbs should fulfil the main aim – achieving levels of equivalence: pragmatic, functional and communicative. Cultural equivalence might be achieved by pragmatic adaptation. Kazakh proverbs illustrate situations in which the extra-linguistic reality described in the statement is unknown to the foreign-speaking recipient. "Book of Words" contains a great number of culturally specific proverbs and sayings, which reflect the system of cultural values and traditions, national mentality, the moral principles, attitude to the society. Abai is a great master of the unusual style of edifications written as a philosophical treatise. Abai raised the problems of history,

pedagogics, morality and human rights and proverbs and sayings were used as the lexical means of colorful description. It is the task of the translator to «domesticate» the TT, but the examples, which were analyzed above, showed that a certain loss of cultural connotations and conceptual meanings took place. The conducted research also suggests that translation, being a type of intercultural communication, requires extensive extralinguistic knowledge of the SL culture.

REFERENCES

- [1] House J. What Is an ‘Intercultural Speaker’?. In: Soler, E.A., Jordà, M.S. (eds) *Intercultural Language Use and Language Learning*. Springer, 2008. Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-5639-0_1
- [2] Hofstede G., Hofstede G.J., Minkov M. *Cultures and organizations: Software of the mind*. McGraw-Hill Book Company, 2010. https://e-edu.nbu.bg/pluginfile.php/900222/mod_resource/content/1.
- [3] Katan David. *Translating cultures. An introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. Routledge Taylor and Francis group: London and New York, 2004. <https://doi.org/10.4324/9781315759692>
- [4] Vinay J.P, Darbelnet J. *Comparative stylistics of French and English: A methodology for translation*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins publishing, Volume 11, 1995. https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/17199/mod_resource/content/1/09_Vinay_e_Darbelnet.pdf
- [5] Tymoczko Maria. *Enlarging translation, empowering translators*. Manchester: St. Jerome Publishing, 2007.
- [6] Baker Mona. *In other words: A coursebook on translation*. Routledge, 1992.
- [7] Nida E. A. *Towards a science of translating*. Leiden: E. J. Brill, 1994.
- [8] Newmark P. *A textbook of translation*. New York: Prentice-Hall International, 1998.
- [9] Klaudy K. *Explicitation*. In M. Baker (Eds.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London and New-York: Routledge, 1998, p. 80-85.
- [10] Becher Victor. *Explicitation and Implication in Translation. A corpus-based study of English-German and German-English translations of business-texts*, 2011. <https://d-nb.info/102042673X/34>.
- [11] Abaidyn Qara sozderi. <http://abai.kz>.
- [12] Abai. *Book of Words*. Abai International Club, Semey, 2005.
- [13] Blum-Kulka, S. *Shifts of cohesion and coherence in translation. Interlingual and Intercultural communication: Discourse and Cognition in translation and Second language Acquisition Studies*, 1986, p. 17- 35.

**ҚАЗАҚ ТІЛІНЕН МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІ АҒЫЛШЫН ТІЛІНЕ
АУДАРУ ПРАГМАТИКАСЫ (АБАЙ ҚҰНАНБАЕВТЫҢ
«ҚАРА СӨЗДЕР» ШЫҒАРМА НЕГІЗІНДЕ)**

*Жабаева С.С.¹

*¹Филология ғылымдарының кандидаты,

А Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университетінің доценті,
Қостанай қаласы, Қазақстан, e-mail: zhabayeva_ss@mail.ru

Андатпа. Мақалада аударма процесінде мәдени бейімделу мәселелері қарастырылады. Прагматика мәдени-коммуникативтік деңгейде бейнелеуге қатысты күрделі аспект ретінде түсініледі. Мақаланың мақсаты – Абай Құнанбаевтың «Қара сөз» кітабындағы мақал-мәтелдердің семантикасын және олардың ағылшын тіліндегі аудармасында берілуін зерттеу.

Мақалада осы мәселе бойынша зерттеулерге шолу мен талдау берілген. Мақал-мәтелдердің түпнұсқасын және аударылған нұсқасын талдау барысында сипаттау және салыстырмалы зерттеу әдістері қолданылды. Салыстырмалы зерттеу сонымен қатар аудармашының мәдени, функционалдық және коммуникативті баламалылыққа қол жеткізу үшін қолданатын аударма әдістерін талдауға бағытталған. Қолданылатын аударма әдістерінің тиімділігін талдауға ерекше назар аударылады. Бұл тәсіл мақаланың ғылыми маңыздылығын анықтайды.

Зерттеу нәтижелері аудармашының сәтті болуы мәдени ерекшеліктерді қамтитын мәтіндерді түсіндіру қабілетіне байланысты деген ойды растады. Зерттеудің практикалық нәтижелері қазақ тілінен ағылшын тіліне аударма мәселелері саласындағы білімдерін толықтырады. Мақаланың маңыздылығы көркем аударма саласындағы зерттеу нәтижелерін, оның ішінде нақты қазақша ағылшын тіліндегі аудармасын пайдалану мүмкіндігінде.

Тірек сөздер: аударма, мақал-мәтел, мәдениет, әдіс, экспликация, импликация, эквиваленттілік, прагматика

**ПРАГМАТИКА ПЕРЕВОДА ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК С
КАЗАХСКОГО НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК
(НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ «СЛОВА НАЗИДАНИЯ»
АБАЯ КУНАНБАЕВА)**

*Жабаева С.С.¹

*¹Кандидат филологических наук, доцент Костанайского регионального университета им. А.Байтұрсынова, Костанай, Казахстан,
e-mail: zhabayeva_ss@mail.ru

Аннотация. В статье исследуются вопросы культурной адаптации в процессе перевода. Статья посвящена прагматическим проблемам

перевода и вопросам сохранения эквивалентности. Цель статьи – исследовать семантику пословиц и поговорок в «Словах назидания» Абая Кунанбаева и их перевод на английский язык. В статье дается обзор и анализ исследований по этой проблеме. При анализе оригинальных пословиц и поговорок и переводного варианта использовались описательный и сравнительный методы исследования. Сравнительное исследование было направлено на анализ приемов перевода, учитывающих культурные, функциональные и коммуникативные факторы. Особое внимание уделено анализу эффективности использованных способов перевода. Такой подход обуславливает научную значимость статьи. Под прагматикой понимается сложный процесс, связанный с репрезентацией на культурно-коммуникативном уровне. Результаты исследований подтвердили идею о том, что успешный перевод зависит от способности переводчика интерпретировать тексты, содержащие культурологические особенности. В работе также сделаны выводы о том, какие факторы влияют на выбор переводческой стратегии для достижения семантической, прагматической и функциональной эквивалентности. Практические результаты исследования пополняют знания в области переводческих проблем с казахского на английский язык. Значимость статьи также заключается в возможности использования результатов исследования в области литературного перевода, в том числе актуального казахско-английского перевода.

Ключевые слова: перевод, пословица, культура, метод, экспликация, импликация, эквивалентность, прагматика

Статья поступила 16.12.2022

ӘОЖ 81'25

ХҒТАР 16.31.41

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.021>

АУДАРМАТАНУ ОҚУЛЫҒЫН ЖАСАУ ТӘЖІРИБЕСІНЕН

***Жұмабекова А.Қ.¹**

***¹филология ғылымдарының докторы, Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Шығыс филологиясы және аударма кафедрасының профессоры,
e-mail: aigzhum@mail.ru**

Аңдатпа. Мақалада автордың қазақ тіліндегі аударматану оқулығын жасау тәжірибесі сипатталған, оның өзектілігі еліміздің

жоғары оқу орындарында «Аударма ісі» мамандығы бойынша оқу үдерісі мемлекеттік тілде оқу-әдістемелік қамтамасыз етілмеуіне байланысты. Барлық материалдар автордың Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің филология факультетінің аударма бөлімінің студенттеріне, магистранттарына және докторанттарына аударма пәндерін оқыту барысында көп жылдар бойы сынамадан өткен.

Бұл оқулықтың негізгі мақсаты – болашақ аудармашының кәсіби құзыреттілігін, атап айтқанда оның құрамдас бөліктері: коммуникативті, арнайы, стратегиялық, әлеуметтік және жеке құзыреттіліктерін қалыптастыру болып табылды. Сонымен қатар, оқулықтың жаңашылдығы – ана (қазақ) тілінде негізделген үштілділік идеясын теориялық және практикалық материалды игеруде жүзеге асыру.

Қазақ аударматану ғылымында алғаш рет аударма ғылымының негізгі ұғымдары оқулықта жүйелі түрде төмендегі тәртіппен берілген: « Аударматану ғылым ретінде» (1-тарау), « Аудармашылық іс-әрекеттің типологиясы » (2-тарау), «Аударма баламалылығы» (3-тарау), «Аударма прагматикасы»(4-тарау), «Аударма үдерісі»(5-тарау), «Аудармашыларды даярлау» (6-тарау), « Отандық және шетелдік аударматану» (7-тарау).

Оқулықтың мазмұнында автордың аударма теориясы, практикасы және әдістемесі салаларындағы көп жылғы ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижелері, талдаулары мен тұжырымдары көрініс тапқан. Олар мәтіндік материалдарда, сонымен қатар сызбалар мен кестелерде топтастырылған.

Әр тараудан кейін оқушылардың танымдық қызығушылығын, логикалық ойлауын, шығармашылық белсенділігін дамытуға арналған өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар мен тапсырмалар, тесттер, сонымен қатар өзіндік жұмысқа арналған тапсырмалар берілген. Тапсырмалар ретінде күрделілігі мен сипаты әртүрлі мәтіндер (репродуктивтіден бастап шығармашылыққа дейін) таңдалды. Соңында аударма терминдерінің авторлық глоссарийі үш тілдегі – қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі – баламаларымен берілген.

Осылайша, оқулықта жүйелі-әрекеттілік, құзыреттілік және тұлғаға бағытталған бағыттар/ тәсілдер жүзеге асырылды.

Жұмыс нәтижелерінің үлкен практикалық маңыздылығы оқулықтың қолданушылардың кең ауқымына: студенттерге, магистранттарға, докторанттарға, сонымен қатар аударма пәнінің оқытушыларына, аудармашы-практиктерге бағытталғандығында.

Тірек сөздер: аударматану, оқулық, «Аударма ісі» мамандығы, аударма құзыреттілігі, қазақ тілі, үштілділік, аударма сапасын бағалау, ғылыми және оқу салалары

Кіріспе

Елімізде мемлекеттік тілдің қызмет аясы кеңейген тұста аудармашылар, әсіресе, қазақ тілінен басқа тілдерге: шет тілдеріне, сондай-ақ көпұлтты республикамызды мекендейтін ұлттардың тілдеріне тәржімелейтін аудармашылар үлкен сұранысқа ие.

Бүгінгі күні кәсіби, жоғары білікті мамандарды даярлау мәселесі алдыңғы қатарда тұр. Аударма теориясы мен практикасының жекелеген мәселелеріне арналған монографиялар, ғылыми мақалалардың жинақтары, оқу құралдары жарық көрді. Сөйткенмен «Аударма ісі» мамандығы бойынша оқитын студенттер мен магистранттарға арналған қазақ тілінде жазылған оқулықтар әлі күнге дейін жоқ.

Ұсынылып отырған еңбек [1] бұл іске өзіндік үлесін қосады деген ойдамыз. Барлық материалдар автордың Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің филология факультетінің аударма бөлімінің студенттеріне, магистранттарына және докторанттарына әртүрлі аударма пәндерін оқыту кезінде көп жылдар бойы сынамадан өткен.

«Қазіргі аударматану» оқулығы баспаға Абай атындағы ҚазҰПУ Ғылыми кеңесі ұсынған (№1 хаттама, 31.08.2022). Пікір жазғандар: Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ профессоры, педагогика ғылымдарының докторы Т.А. Кульгильдинова, Қазақ Ұлттық қыздар педагогикалық университетінің профессоры, PhD А.М. Жалалова, Абай атындағы ҚазҰПУ аға оқытушысы, филология ғылымдарының кандидаты Н.Р. Шенгелбаева.

Негізгі ережелер

Аталған оқулықтың негізгі мақсаты – болашақ аудармашының кәсіби құзыреттілігін, атап айтқанда оның құрамдас бөліктері: коммуникативті, арнайы, стратегиялық, әлеуметтік және жеке құзыреттіліктерін қалыптастыру болды.

Сонымен қатар, оқулықтың жаңалығы – ана (қазақ) тілінде негізделген үштілділік идеясын теориялық және практикалық материалды игеруде жүзеге асыру.

Оқулықтың мазмұнында автордың аударма теориясы, практикасы және әдістемесі салаларындағы көп жылғы ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижелері, талдаулары мен тұжырымдары көрініс тапқан. Олар мәтіндік материалдарда, сонымен қатар авторлық сызбалар мен кестелерде топтастырылған.

Оқулық білім алушыларға аударма теориясы мен практикасының сан алуан, қиын әрі аз зерттелген аударма әлемінен ғылыми-танымдық мағлұмат алуына септігін тигізетіне үміттенеміз.

Материалдар мен әдістерді сипаттау

Оқулықта жүйелі-әрекеттілік, құзыреттілік және тұлғаға бағытталған ұстанымдар жүзеге асырылды.

Әдіснамалық стратегиясы аударматану саласындағы шетелдік және отандық ғалымдардың: А.Тайтлер, П. Ньюмарк, Х. Фермеер, Х. Крингс, Э. Пим, М. Бейкер, Л. Венутти, М. Снелл-Хорнби, Дж. Хаус, М. Перес; В.Н. Комиссаров, Л.С. Бархударов, Л.К. Латышев, Н.К. Гарбовский, В.Н. Базылев, С.В. Тюленев, И.С. Алексеева; О.Айтбаев, А.Сатыбалдиев, С.Талжанов, А.М. Алдашева, Р.З. Загидуллин және басқалардың еңбектеріндегі ұсынылған қағидаттарды қорытындылау нәтижесінде анықталды.

Оқулық құрастыру кезінде жалпы ғылыми әдістері (анализ, синтез, жалпылау) және жеке лингвистикалық, дидактикалық және аудармашылық зерттеудердің әдістері де қолданылды.

Атап айтқанда, отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми-әдістемелік еңбектеріндегі аударма теориясының қазіргі бағыттарды анықтау талдау, жалпылау, контент-талдау әдістері қолданылды.

Аударматану метатілін нақтылауда, ғылыми әдебиеттерге шолу жүргізгенде; сондай-ақ, кәсіби коммуникация саласында аудармашыларды даярлаудың принциптерін талдау үшін біз сипаттау-аналитикалық әдісті қолдандық. Сонымен бірге, ағылшын, орыс және қазақ тілдеріндегі оқу дискурсының сипаттамалау барысында; тапсырмалар мен жаттығулар, тесттер жүйесін құрастыру үшін салыстыру, түсіндіру, жіктеу, жүйелеу әдістерін пайдаланылды.

Нәтижелер

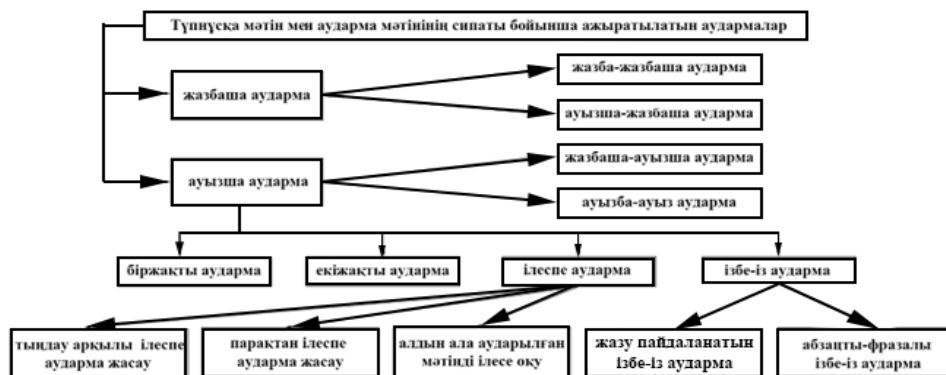
Қазақ аударматану ғылымында алғаш рет аударма ғылымының негізгі ұғымдары оқулықта жүйелі түрде төмендегі тәртіппен берілген: «Аударматану ғылым ретінде» (1-тарау), «Аудармашылық іс-әрекеттің типологиясы» (2-тарау), «Аударма баламалылығы» (3-тарау), «Аударма прагматикасы» (4-тарау), «Аударма үдерісі» (5-тарау), «Аудармашыларды даярлау» (6-тарау), «Отандық және шетелдік аударматану» (7-тарау).

Мәселен, 1-ші тарауда аудармашылық қызметтің тарихи дамуы баяндалған, аударматанудың ғылым ретіндегі қалыптасуы кезеңдері көрсетілген; аударма теориясының пәні, нысаны, зерттеу әдістері, оның терминологиялық аппараты берілген. Теориялық материал сызбаларға салынған, мыс.:

1-сызба. Аударматанудың құрылымы [1, 19 б.]

2-ші тарауда аудармашылық қызмет типологиясының ұстанымдары баяндалады, әртүрлі негіздегі аударма түрлерінің жіктемелері келтіріледі. Мыс.:

2-сызба. Аударма түрлері (түпнұсқа мәтін мен аударма мәтінінің сипаты бойынша) [1, 70 б.]

3-ші тарауда аударматанудағы баламалылық категориясы және оның барабарлық сияқты күрделі ұғымдармен байланысы ашып көрсетіледі; аудармашылық сәйкестіктер ұғымына талдау жасалады; лексиканың жекелеген топтары: терминдер, жалқы атаулар, фразеологизмдерді аудару мәселесі қарастырылады.

4-тарау аударма прагматикасының күрделі мәселелері мен аударма сапасын бағалау мәселесіне арналған.

5-тарауда аударма үдерісінің механизмдері, оның кезеңдері, аударманың әдістері мен тәсілдері ашып көрсетіледі. Сондай-ақ аударма модельдері сипатталады.

6-тарауда аударма пәні оқытушыларын әдістемелік дайындаудың кейбір теориялық аспектілері қарастырылады. Сондай-ақ, болашақ аудармашыларға ұлттық тәрбие беруде қазақ терминологиясын оқытудың маңызы сөз болады; аудармашының тілдік тұлғасына және оның тіларалық қарым-қатынастағы рөліне сипаттама беріледі.

7-ші тарауда Отандық және шетел (Ұлыбритания, АҚШ, Германия, Франция, Канада, Ресей және т.б.) аударматану ғылымының негізгі бағыттары баяндалған.

Әр тараудан кейін оқушылардың танымдық қызығушылығын, логикалық ойлауын, шығармашылық белсенділігін дамытуға арналған өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар мен тапсырмалар, тесттер, сонымен қатар өзіндік жұмысқа арналған тапсырмалар берілген. Мыс.:

«Сұрақтар мен тапсырмалар»;

• Психолингвистикалық жіктемеде аударманың қандай түрлері беріледі?

• Ауызша және жазбаша аудармалардың аражігін ажыратып беріңіз.

• Ауызша аударманың жазбаша аудармадан басты айырмашылықтары қандай?

• Ауызша аударманың қандай түрлері бар?

• Жазбаша аударманың қандай түрлері бар?

• Аударманың жанрлық-стистикалық жіктемесін беріңіз.

• Көркем аударманың ерекшеліктері қандай?

• Аударманың сызбалық жіктемесін құрастырыңыз (кестелер, сызбалар, «бәйтерек», суреттер, т.б. түрінде)» [1, 78-79 б.].

«Тест тапсырмалары»:

1. Ағылшынша жазбаша аударатын аудармашыны қалай атайды?

A) instructor

B) translator

C) interpreter

D) teacher

E) voyager

2. Ағылшынша ауызша аударатын тәржімешіні қалай атайды?

A) translator

B) interpreter

- C) instructor
- D) writer
- E) editor» [1, 79 б.]

Тапсырмалар курстың теориялық ережелерін практикалық тұрғыдан дәлелдеу және аудармашылық амалдарды алғашқы бекіту үшін қажет. Сәйкес шеберлік пен дағдыларды меңгерту аударма бойынша практикалық сабақтарда кеңейтілген оқу материалдарымен жалғастырылуы тиіс.

Тапсырмалар ретінде күрделілігі мен сипаты әртүрлі мәтіндер (репродуктивтіден бастап шығармашылыққа дейін) таңдалды. Сондықтан да жұмыс әдістемесі аудитория дайындығы дәңгейіне байланысты болмақ. Мыс.:

«Өздік жұмыстардың тапсырмалары.»

1. А.Тайтлердің еңбегі бойынша тапсырмалар (Tytler A.F. Essay on the principles of translation. – 3 Revised edition. ed. J.F. Huntsman. Amsterdam, 1978).

• А.Тайтлердің «Аударма принциптері туралы эссе» атты еңбегінен алынған мына екі бағыттың сипаттамасын аударыңыз:

- to attend only to the sense and spirit of the original;
- to convey the style and manner of writing of the original author.

According to the former idea of translation, it is allowable **to improve and embellish**; according to the latter, it is necessary **to preserve** even blemishes and defects.

• А.Тайтлердің төмендегі айтылымын аударыңыз:

I would therefore describe a good translation to be that in which the merit of the original work is so completely transfused into another language, as to be as distinctly apprehended, and as strongly felt, by a native of the country to which that language belongs, as it is by those who speak the language of the original work.

• А.Тайтлердің аударманың үш заңының сипаттамасын аударыңыз:

- That the Translation should give a complete transcript of the ideas of the original work.
- That the style and manner of writing should be of the same character with that of the original.
- That the Translations should have all the ease of original composition.

Бұл үш заңды Тайтлер «аударма ережесін», яғни нормативті жазбаны қалыптастыру үшін қолданған.

2. В.Н. Комиссаровтың еңбегі бойынша тапсырмалар (В.Н.Комиссаров, Современное переводоведение. Учебное пособие. – М., 2002).

Аударма – лингвистикалық зерттеудің нысаны ретінде.

- Аударма теориясының ұзақ уақыт бойы тек лингвистиканың қолданбалы саласы ретінде қарастырылуының себебі не? Тіл білімінің структуралистік бағытының маңызы қандай?

- Тіл мамандары аударма мәселесімен қашан айналыса бастады? Негізгі себепші факторларды атаңыз.

- Лингвистика саласының аударма ғылымына әсері қашан басталды?

- В.Н. Комиссаров аударманың маңыздылығы және көпқырлылығына сипаттама беретін қандай үш тілдік факторды атап көрсетеді?

- Заманауи аударматану зерттеушілері салғастырмалы талдаудың қандай төрт әдісін қолданады? Әрқайсысының беретін нәтижесі қандай?

- Қазіргі аударма теориясының басқа да тәсілдерін атап, оларды сипаттап беріңіз.

- XX ғ. 60-жылдарындағы лингвистикалық үлгілердің аударма теориясының қалыптасуы мен дамуына тигізген ықпалы.

3. Н.К. Гарбовский еңбегі бойынша тапсырмалар (Гарбовский Н.К. Теория перевода. Учебник и практикум для академического бакалавриата. – М., 2023).

Аударманы зерттеудің пәнаралық бағыты

- Аударма теориясының пәнаралық мәртебесі пайда болуының алғышарттары.

- Аударма теориясы мен лингвистика арақатынасын ажыратудағы қайшылықтар негізіне не жатады?

- Аударманың пәнаралық тұғыры туралы идея қандай еңбектерде көрініс табады?

- Аударманың «тіларалық», «тілішілік» және «семиотикааралық» ұғымдарының ара жігін анықтаңыз. Қай ұғым аударма теориясын зерттеуде басты болып табылады?

- Н.К. Гарбовскийдің аударма теориясына пәнаралық мәртебе беру туралы көзқарасы қандай? Оның пікірімен келісесіз бе? Неліктен?

4. А.М.Алдашеваның еңбегі бойынша тапсырмалар (Алдашева А.М. Аударматану: лингвистикалық және лингвомәдени мәселелері. – Алматы, 2006)

Аударма және қазақ ұлттық мәдениеті

- Аударманың қоғамдық-әлеуметтік, мәдени-танымдық қызметі неде?

- Аударманың қазақ ұлттық мәдениетіндегі орны қандай?

- Қандай шығармалар «қазақ аудармасының бастауы» деп есептелінеді?

- Кай себептен автор көркем аударманы «дербес шығармашылық туынды» деп атайды?

- Аударманың тілі туралы қандай көзқарастар келтіріледі?

5. «Мен көптілді маманмын» тақырыбына эссе жазыңыз» [1, 42-45 б.].

Аударма терминдерінің қазақ тіліндегі бірізге түспегендігі бұл мәселені шешуді қиындатып отыр. Сондықтан оқулықта аударма терминдерінің авторлық глоссарийі үш тілдегі – қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі – баламаларымен берілген. Мыс.:

«**Автор мақұлдаған аударма** (ағ. *authorative translation*, орыс. *авторизованный (авторизированный) перевод*) – автор талқылауынан өткен түпнұсқа мәтінінің аудармасы. Қар. *авторизация*.

Авторизация (ағ. *authorization*, орыс. *авторизация*) – автордың өз шығармасының аудармасын қарап шығып, мақұлдағаннан кейінгі ресми түрде бекітуі. Авторизация автордың аударма тілді жақсы білгенінде ғана жүзеге асады. Қар. *автор мақұлдаған аударма*

Авторлық аударма немесе **автоаударма** (ағ. *auto-translation/self-translation*, орыс. *авторский перевод или автонеперевод*) – түпнұсқа мәтіні авторының өзі жасаған аудармасы. Мысалы, билингв ақынның (жазушының) өзінің поэзиялық (прозалық) шығармасын өзге тілге аударуы» [1, 357 б.]

Оқулық соңында қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде пайдаланылған үш бөліктерден тұратын әдебиеттер тізімі көрсетілген:

«Қазақстанда шыққан әдебиеттер:

Аударманың өзекті мәселелері / Құраст.: Құлманов С. – Алматы: Palitra-Press, 2015.

Аударматанудың заманауи мәселелері: ұжымдық монография / Ж. Дәдебаев, Ә. Тарақов, Т. Есембеков, ж.б. – Алматы: Қазақ университеті, 2016.

Әлпейісова К.Ә. Ілеспе аударма таным мен тәжірибе: Оқу құралы. – Алматы: Арда, 2018.

[...]

Ресейде шыққан әдебиеттер:

Алексеева И.С. Введение в переводоведение. – Уч.пособие.– М.: Академия, 2012.

Аликина Е.В. Педагогика перевода : монография. – Пермь: Изд-во ПНИПУ, 2017.

Алимов В.В. Теория перевода: Перевод в сфере профессиональной коммуникации. – М.: URSS, 2022.

[....]

Алыс шетелде шыққан әдебиеттер:

Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. - 3rd edition
Routledge. – L. and N.-Y., 2018.

Bassnett S. Translation Studies. – Routledge. – L. and N.- Y., 2013.

The Routledge Handbook of Translation Studies and Linguistics
/ Edited By Kirsten Malmkjaer. Routledge, L. and N.- Y., 2021. [...]»
[1, 397-413].

Оқулықтың мәтінде жақшаның ішінде ғалым-аударматанушының аты-жөні жазылғанда, кітаптың соңында берілген әдебиеттер тізімінде бұл ғалым еңбегінің толық атауын табуға болады. Мысалы, 1-тарауда: [Комиссаров: 2002. Б.84-85] деген тік жақшамен көрсетілген дәйексөз В.Н.Комиссаров «Современное переводоведение» (М., 2002) атты еңбегінен нақты беттерден алынғандығын көрсетеді. Немесе дөңгелек жақшаның ішінде курсивпен берілген шет тілдегі аударматанушылардың аттары әдебиеттер тізімінде олардың сол тілдерде жазған еңбектерін табуға болады: Мартин Лютер (*M.Luther*) – Luther M. Sendbrief vom Dolmetschen // Н.Ж. Störig (Hrsg.). Das Problem des Übersetzens. – Stuttgart, 1963; Этьен Доле (*E.Dolet*) – Dolet E. De la manie're de bien traduire d'une langue en l'autre. – P., 1540.

Сондай-ақ, оқушылар өз тарапынан көрсетілген дереккөздермен тікелей өзіндік жұмыстарын жүзеге асыра алады.

Осылайша, оқулықта жүйелі-әрекеттілік, құзыреттілік және тұлғаға бағытталған тәсілдер жүзеге асырылды.

Талқылау

Аударма дидактикасы аударматанудың зерттелмеген салаларына жатады деп есептейді ғалымдар. Негізгі мәселелердің бірі – ғылыми тұжырымдамаға негізделген оқу-әдістемелік әдебиеттерді әзірлеу.

Е.В. Аликина аударма педагогикасын педагогика ғылымы мен практикасының дербес саласы ретінде бөліп көрсету қажеттілігін негіздейді [2]. Бұл ретте аударма педагогикасын аударма дидактикасынан, аударма теориясы мен практикасының әдістемесін аударматанудың қолданбалы аспектілері ретінде ажырата білу керек.

Аударма педагогикасының теориялық негіздерін Д. Жиль, Ж. Ильг, М. Ледерер, Д. Селескович, Дж. Эрбер, В.Н. Комиссаров, Л.К. Латышев, Р.К. Миньяр-Белоручев, И.И. Халеева, М.Я. Цвиллинг, А.Ф. Ширяев, Н.Н. Гавриленко, Е.Р. Поршнева, С.С. Кұнанбаева және т.б. зерттеушілері қалаған.

Соңғы жылдардағы монографияларда қазіргі заман талабына сай жаңа үлгідегі аударма оқулығын жасаудың өзектілігі атап өтіледі [3-5].

Ресейде жоғары оқу орындарына ресми түрде бекітілген аударма

теориясы бойынша оқулықтардың бірі ретінде Н.К. Гарбовскийдің еңбегін [6] атай аламыз. Бұл шын мәніндегі қомақты басылым бола тұрса да, материалдың теориялық деңгейі тым жоғары (мысалы, «Трансформациялық операциялардың типологиясы», «Мағынаны түрлендірудің логикалық-семантикалық негіздері. Модуляция түрлері», т.б. тарауларында). Бұл, біздің ойымызша, студенттерге емес, магистранттар мен докторанттарға қажет. Оқулықтың «Тіл білімі және мәдениетаралық коммуникация» мамандықтарының студенттеріне арналғаны бекер емес.

Ашық баспасөзде жарияланған деректерге сүйене отырып, бүгінгі таңда Қазақстанда оқулық ретінде орыс тілінде жазылған К.М. Әбішеваның еңбегін [7] атауға болады, ол «Аударма ісі» мамандығының студенттері мен магистранттарына арналған. Бұл басылымның артықшылықтарына оның құрылымының модульдік принципі жатады, бұл оқулық материалдарын теориялық, практикалық, анықтамалық және бақылау модульдерге топтастырылған. Жарияланғанына 10 жылдан астам уақыт өтті және ондағы көптеген ақпараттар жаңартуды қажет ететін сияқты.

Қазақ тіліндегі басылымдарға келетін болсақ, соңғы жылдары аударматанудың әртүрлі салаларында көптеген оқу құралдар пайда болды, олардың тізімін оқулығымыздан табуға болады (авторлар: А.М. Алдашева, К.Ә. Әлпейісова, Г.Қ. Қазыбек, Д. Мұқанов, Л. Дауренбекова, т.б.).

Дегенмен, университеттегі негізгі оқулығы ретінде көп қырлы аударма саласының сан алуан аспектілерін қамтитын, біртұтас әдістемелік тұжырымдамаға негізделген және оның барлық бөлімдерінде жүйелілік принципін жүзеге асыратын оқулық әлі күнге дейін отандық авторлармен жасалған жоқ. Осы орайда біздің басылым мемлекеттік тілдегі алғашқы оқулықтардың бірі болып табылады.

Соңғы жылдардағы талқылау пәні оқу процесінің құрылымы мен мазмұнын анықтайтын аударма құзыреттілігінің үлгілері (модельдері) болды.

Кейбір зерттеушілер құзыреттіліктердің ішінен жекелеген түрлерін басым деп ажыратады, мысалы, мәдениетаралық құзыреттілігі [8].

Басқалары жеке құзыреттіліктерді, атап айтқанда, екі тілді құзыреттілігін ғана дамыту дұрыс емес деп санайды, өйткені бұл жағдайда студенттер орындайтын аударма сапасы нашарлауы мүмкін [9].

Дж.Янг пен Д.Ли екітілді, прагматикалық, кәсіби, трансферттік және стратегиялық құзыреттіліктерді қамтитын аударма құзыреттілігінің педагогикалық моделін ұсынады [10].

И.Зоудың [11] пәнаралық көзқарас қажеттілігі туралы пікірі ең сәтті болып көрінеді.

Біздің ойымызша, негізгі аударма құзыреттілік интегративті болуы тиіс, оның құрамына: пәндік құзыреттілік (бастапқы мәтінді аудару үшін қажетті пәндік білімді пайдалана білу және қолдана білу); лингвистикалық құзыреттілік (кәсіби қарым-қатынас саласында ана және шет тілдерін білу мен пайдалану); және базалық, стратегиялық құзыреттілік (аударматану саласындағы теориялық білімді тәжірибеде пайдалану; аударманың нақты әдістері мен тәсілдерін қолдана отырып, ауызша және жазбаша қарым-қатынастың белгілі бір коммуникативтік жағдайында аударманы рет-ретімен орындау; әртүрлі жағдаят кезінде аударма орындау үшін ақпараттық ресурстарды табу және пайдалану) енеді.

Осы құзыреттілік бағыт оқулығымыздың құрылымында да, оның мазмұнында да басты қағидатқа айналды.

Қорытынды

Аударматану пәні бойынша қазіргі заманғы шетел оқулықтарының талдауы студенттердің ана тілін есепке алмай, осы білім саласының теориялық және практикалық аспектілерін меңгеру өте қиын екенін көрсетті. Студенттердің шет тілдерін білу деңгейі әртүрлі, сондықтан күрделі аударма категорияларын меңгеруде, бір шет тілінен екінші шет тіліне аудару мысалдарын талдауда қиындықтар туындайды.

Аударматанудың әртүрлі бағыттары бойынша авторлық оқулықтарды жасау және пайдалану тәжірибесі ұлттық кадрларды даярлау үшін оқу-әдістемелік материалдарды әзірлеудің қажеттілігін көрсетті. Сонымен қатар мәтіндік, грамматикалық және лексикалық материалды таңдауда тыңдаушылардың ана тілі ескеріледі, олардың қазақ тілі мен мәдениетінің фактілеріне сүйенуге мүмкіндік береді.

Жұмыснәтижелерінің үлкен практикалық маңыздылығы оқулықтың қолданушылардың кең ауқымына: студенттерге, магистранттарға, докторанттарға, сонымен қатар аударма пәнінің оқытушыларына, аудармашы-практиктерге бағытталғандығында.

Егер осы оқулық студенттерге, аударма теориясы мен практикасы курсының тыңдаушыларына, адамзат қызметінің ерекше бір түрі болып табылатын аударма мәселесіне қатысты бірқатар сұрақтарды шешуге септігін тигізсе, автор алға қойған міндеттерін орындады деп есептейді.

Алдағы жұмыстардың келешегін біз студенттермен кері байланыс орнататын, цифрландырудың заманауи талаптарына жауап беретін аударматану пәнінен электронды оқулық жасаудан көріп отырмыз.

Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің 2023-25 жылдарға арналған ғылыми жобаларды гранттық қаржыландыру аясында «Аударма сапасын бағалау: ғылыми және оқу салалары» атты тақырыбы (AP19680449) бойынша жарияланған.

ӘДЕБИЕТ

[1] Жумабекова А.К. Қазіргі аударматану: оқулық. – Алматы: ЛАНТАР BOOKS, 2023. – 378 б.

[2] Аликина, Е.В. Педагогика перевода: монография. – Пермь : Изд-во Перм. нац. исслед. политехн. ун-та, 2017. – 168 с.

[3] Поршнева Е.Р. Базовая лингвистическая подготовка переводчика: монография. – Н. Новгород, 2002. – 148 с.

[4] Дидактика перевода: традиции и инновации: монография / под общей редакцией Н.Н. Гавриленко. – Москва : ФЛИНТА, 2018. – 224 с.

[5] Подготовка переводчиков: дисциплины по выбору: коллективная монография / под общ. ред. Н.Н. Гавриленко М.: ФЛИНТА, 2022. – 168 с.

[6] Гарбовский Н.К. Теория перевода: учебник и практикум для академического бакалавриата. – М.: 3- изд. испр. и доп.– М.: Юрайт, 2023. – 387 с.

[7] Абишева К.М. Основы теории и практики перевода. Учебник. – Астана: Туран-Астана, 2012. – 352 с.

[8] Tomozeiu D., Koskinen K., D’Arcangelo A. Teaching intercultural competence in translator training // The Interpreter and Translator Trainer. – 2016- Vol. 10. – Issue 3. – PP. 251-267. DOI: 10.1080/1750399X.2016.1236557

[9] Wu D., Zhang L.J., Wei L. Developing translator competence: understanding trainers’ beliefs and training practices // The Interpreter and Translator Trainer. – 2019. – Vol. 13. – Issue 3. – P. 233-254. DOI: 10.1080/1750399X.2019.1656406

[10] Yang Zh, Li D. Translation Competence Revisited: Toward a Pedagogical Model of Translation Competence // Advances in Cognitive Translation Studies. – Springer, Singapore. – 2021. – PP. 109-138

[11] Zou Y. The Constitution of Translation Competence and Its Implications on Translator Education // International Conference on Arts, Design and Contemporary Education. – 2015. – PP. 786-793.

REFERENCES

[1] Zhumabekova A.K. Қазирги аударматану: оқулық (Modern Translation Studies: Textbook). Almaty: LANTAR BOOKS, 2023. 378 b. [In Kaz.]

[2] Alikina E.V. Pedagogika perevoda: monografija (Pedagogy of translation: monograph). Perm' : Izd-vo Perm. nac. issled. politehn. un-ta, 2017. 168 s.[In Rus.]

[3] Porshneva E.R. Bazovaja lingvisticheskaja podgotovka perevodchika: monografija (Basic linguistic training of a translator: monograph). N. Novgorod, 2002. 148 s. [In Rus.]

[4] Didaktika perevoda: tradicii i innovacii: monografija (Didactics of translation: traditions and innovations: monograph) / pod obshej redakciej N. N. Gavrilenko. Moskva : FLINTA, 2018. 224 s. [In Rus.]

[5] Podgotovka perevodchikov: discipliny po vyboru: kollektivnaja monografija (Training of translators: elective disciplines: collective monograph) / pod obshh. red. N.N. Gavrilenko M.: FLINTA, 2022. 168 s. [In Rus.]

[6] Garbovskij N.K. Teorija perevoda: uchebnik i praktikum dlja akademicheskogo bakalavriata (Translation theory: textbook and workshop for academic bachelor's degree). M.: 3- izd. ispr. i dop. M.: Jurajt, 2023. 387 s. [In Rus.]

[7] Abisheva K.M. Osnovy teorii i praktiki perevoda. – Uchebnik. (Fundamentals of the theory and practice of translation. – Textbook). Astana: Turan-Astana, 2012. 352 s. [In Rus.]

[8] Tomozeiu D., Koskinen K., D'Arcangelo A. Teaching intercultural competence in translator training // The Interpreter and Translator Trainer. 2016. Vol. 10. Issue 3. PP. 251-267. DOI: 10.1080/1750399X.2016.1236557

[9] Wu D., Zhang L.J., Wei L. Developing translator competence: understanding trainers' beliefs and training practices // The Interpreter and Translator Trainer. 2019. Vol. 13. Issue 3. P. 233-254. DOI: 10.1080/1750399X.2019.1656406

[10] Yang Zh, Li D. Translation Competence Revisited: Toward a Pedagogical Model of Translation Competence // Advances in Cognitive Translation Studies. Springer, Singapore. 2021. PP. 109-138

[11] Zou Y. The Constitution of Translation Competence and Its Implications on Translator Education // International Conference on Arts, Design and Contemporary Education. 2015. PP. 786-793.

ИЗ ОПЫТА СОЗДАНИЯ УЧЕБНИКА ПО ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЮ

*Жумабекова А.К.¹,

*¹доктор филологических наук, профессор кафедры восточной филологии и перевода КазНПУ им.Абая, Алматы, Казахстан,
e-mail: aigzhum@mail.ru

Аннотация. В статье описывается опыт создания автором учебника по переводоведению на казахском языке, актуальность издания которого состоит в практическом отсутствии в вузах страны учебно-методического сопровождения процесса обучения по специальности «Переводческое дело» на государственном языке. Все материалы были апробированы автором в течение многих лет при преподавании различных переводоведческих дисциплин студентам, магистрантам и докторантам переводческого отделения филологического факультета Казахского национального педагогического университета имени Абая.

Основной целью данного учебника стало формирование профессиональной компетентности будущего переводчика, а именно ее составляющих: коммуникативной, специальной, стратегической, социальной и личностной компетенций. При этом новизной и основной идеей учебника является реализация идеи трехязычия с опорой на родной казахский язык при освоении как теоретического, так и практического материала.

В учебнике впервые в казахском переводоведении системно представлены основные понятия науки о переводе, которые раскрываются в следующей последовательности: «Переводоведение как наука» (глава 1), «Типология переводческой деятельности» (глава 2), «Эквивалентность перевода» (глава 3), «Прагматика перевода» (глава 4), «Процесс перевода» (глава 5), «Обучение переводчиков» (глава 6), «Отечественное и зарубежное переводоведение» (глава 7).

В содержании учебника нашли отражение результаты, анализ и выводы многолетней исследовательской работы автора в области теории, практики и методологии перевода, сгруппированные как в текстовом материале, так и в виде схем и таблиц.

После каждой главы помещены вопросы и задания для самоконтроля, тесты, а также задания для самостоятельной работы, предназначенные для развития у учащихся познавательного интереса, логического мышления, творческой активности. В качестве заданий отобраны тексты разной сложности и характера (от репродуктивного до творческого). В конце приводится авторский глоссарий переводческих терминов с указанием эквивалентов на трех языках – казахском, русском и английском.

Таким образом, в учебнике были реализованы системно-деятельностный, компетентностный и личностно-ориентированный подходы.

Большое практическое значение итогов работы состоит в том, что учебник ориентирован на широкий круг пользователей: студентов, магистрантов, докторантов, а также преподавателей перевода, переводчиков-практиков.

Ключевые слова: переводоведение, учебник, специальность «Переводческое дело», переводческая компетенция, казахский язык, трехязычие, оценка качества перевода, научная и учебная сферы

FROM THE EXPERIENCE OF CREATING THE TEXTBOOK ON TRANSLATION STUDIES

*Zhumabekova A.K.¹

^{*1}Doctor of Philology, Professor of the Department of Oriental Philology and Translation of Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: aigzhum@mail.ru

Abstract. The article describes the author's experience of creating a textbook on translation studies in the Kazakh language, the relevance of which publication lies in the practical absence of educational and methodological support in the country's universities of the educational process in the specialty "Translation Studies" in the state language. All materials have been tested by the author for many years when teaching various translation disciplines to students, undergraduates and doctoral students of the translation department of the philological faculty of the Abai Kazakh National Pedagogical University.

The main goal of this textbook was the formation of the professional competence of the future translator, namely its components: communicative, special, strategic, social and personal competences. At the same time, the novelty and main idea of the textbook is the implementation of the idea of trilingualism based on the native Kazakh language in the development of both theoretical and practical material.

For the first time in Kazakh translation studies, the textbook systematically presents the basic concepts of the science of translation, which are revealed in the following sequence: "Translation as a science" (chapter 1), "Typology of translation activity" (chapter 2), "Translation equivalence" (chapter 3), "Pragmatics of Translation" (chapter 4), "Process of Translation" (chapter 5), "Training of Translators" (chapter 6), "Native and Foreign Translation Studies" (chapter 7).

The content of the textbook reflects the results, analysis and conclusions of the author's many years of research work in the field of theory, practice and methodology of translation, grouped as in text material. as well as charts and tables.

After each chapter, there are questions and tasks for self-control, tests, as well as tasks for independent work, designed to develop students' cognitive interest, logical thinking, and creative activity. As tasks, texts of varying complexity and nature (from reproductive to creative) were selected. At the end, the author's glossary of translation terms is given with equivalents in three languages - Kazakh, Russian and English.

Thus, the system-activity, competence-based and personality-oriented approaches were implemented in the textbook.

The great practical significance of the results of the work lies in the fact that the textbook is aimed at a wide range of users: students, undergraduates, doctoral students, as well as teachers of translation, translators-practitioners.

Key words: theory of translation, textbook, specialty "Translation Studies", translation competence, Kazakh language, trilingualism, translation quality assessment, scientific and academic fields

Статья поступила 05.04.2023

УДК 811.581'253+811.161.1'253

МРНТИ 16.31.41.

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.022>

ОСОБЕННОСТИ ПРИЕМА ТРАНСФОРМАЦИИ ПРИ СИНХРОННОМ ПЕРЕВОДЕ В КИТАЙСКО-РУССКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КОМБИНАЦИИ

*Шарыпова А.С.¹

*¹ PhD докторант, Казахский национальный университет
имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан,
e-mail: annshare@mail.ru

Аннотация. По мере углубления казахстанско-китайских взаимоотношений, синхронный перевод, как один из основных инструментов коммуникации, играет все более значимую роль. Прием трансформации в синхронном переводе является одним из ведущих приемов для реализации эффективного перевода в синхронном

режиме, при этом, вследствие особой структуры китайского и русского языков, играет наиболее важную роль для перевода именно в этой языковой комбинации. В данной статье предпринята попытка выделить ряд способов достижения переводческой эквивалентности, которые отличаются от лексико-семантических и грамматических трансформаций, в том числе: добавление информации (дополнение, объяснение и компенсация информации на языке оригинала), интерпретация фрагмента информации на языке оригинала (расширенный перевод), обобщение и опущение определенной информации. Научная значимость исследования заключается в раскрытии и анализе приемов трансформации в синхронном переводе, применимых для китайско-русской языковой комбинации. Результаты исследования могут быть использованы для дальнейшей разработки методологической базы приемов трансформации синхронного перевода в китайско-русском направлении. В статье применяется описательный метод, метод сопоставительного анализа, а также метод анализа данных, при котором осуществляется поиск информации, анализирующий взаимозависимость данных и получение дедуктивной информации; описывается особый тип конверсии в синхронном переводе в рамках как добавления, так и уменьшения информации. Основной целью исследования является выявление особенностей и детальное изучение такого явления, как синхронный перевод, с ракурса изучения приема трансформации, а также систематизация и формирование теоретической и методологической базы для проведения дальнейших исследований и имплементации новых приемов и подходов в синхронном переводе для китайско-русской языковой комбинации. Актуальность и практическая значимость работы заключается в возможности применения данных теоретического исследования на практике перевода.

Ключевые слова: синхронный перевод, трансформация, компрессия, декомпрессия, стратегии, приемы, генерализация, пропуск

Основные положения

В статье выделен ряд способов достижения переводческой эквивалентности, которые отличаются от лексико-семантических и грамматических трансформаций, в том числе: добавление информации (дополнение, объяснение и компенсация информации на языке оригинала), интерпретация фрагмента информации на языке оригинала (расширенный перевод), обобщение и опущение определенной информации. Эти методы, в целом, либо увеличивают, либо уменьшают количество информации в оригинальном тексте. В данной статье

описывается особый тип конверсии в синхронном переводе в рамках как добавления, так и уменьшения информации. Рассматриваются специальные техники трансформации, используемые в русско-китайском синхронном переводе: компрессия, декомпрессия, пропуски и гибкость использования оборотов и выражений. Информационные дополнения обычно используются в случаях, когда:

1. переводчик дополняет или уточняет часть информации на языке оригинала, добавляя необходимые дополнительные слова в конце сообщения, чтобы сделать его более понятным реципиентам перевода;

2. переводчик не может найти подходящее переводческое решение в ряде ситуаций;

3. производится необходимая компенсация исходного сообщения. Цель сокращения информации – уменьшить избыточность и сложность объективного содержания и передать основную идею языка оригинала в максимально возможной степени без искажения его смысла.

В целом, использование приемов трансформации зависит как от языковой комбинации, так и от личности, когнитивной риторики и подхода переводчика.

Введение

Как показывает переводческая практика, эффективный перевод осуществляется переводчиком после получения и обработки определенного отрезка речи спикера, и не может быть произведен пословно (пословный перевод в рамках синхронного перевода зачастую ведет к потере общего смысла передаваемой информации). При получении и обработке информации некоторые части фраз и слова воспринимаются переводчиком-синхронистом частично, часть может быть не воспринята либо пропущена, в результате семантика некоторых слов не отражается на поверхности переведенного текста речи. Как правило, в процессе интерпретации переводчик фиксирует внимание на понятой им информации, интерпретируя ее на язык перевода, при этом опуская не понятую либо не расслышанную им информацию. Анализируя методы и средства синхронного перевода, важно признать, что экстралингвистический метод также является важным подходом в изучении синхронного перевода, оказывающий порою даже большее влияние на процесс синхронного перевода, чем классические лингвистические факторы.

Описание материалов и методов

В статье применяется описательный метод, метод сопоставительного

анализа, а также метод анализа данных, при котором осуществляется поиск информации, анализирующий взаимозависимость данных и получение дедуктивной информации.

Теоретической базой данной работы послужили труды зарубежных и отечественных ученых, лингвистов-переводчиков, теоретиков в области перевода. В Казахстане переводоведение как научная дисциплина является относительно молодым направлением, находящимся на стадии становления и формирования, в особенности это касается сферы устного перевода. Среди трудов отечественных ученых следует отметить работу А.К. Жумабековой [1] о проблемах переводоведения в Казахстане и современной методологии теории и практики перевода, М.Ж. Ескиндириной [2], описывающей вопросы методологии устного перевода в Казахстане.

В данной статье, на основе анализа материала был выделен ряд способов достижения переводческой эквивалентности, которые отличаются от лексико-семантических и грамматических трансформаций, в том числе: добавление информации (дополнение, объяснение и компенсация информации на языке оригинала), интерпретация фрагмента информации на языке оригинала (расширенный перевод), обобщение и опущение определенной информации. Эти методы, в целом, либо увеличивают, либо уменьшают количество информации в оригинальном тексте. Поэтому в рамках данной статьи будет описан особый тип конверсии в синхронном переводе в рамках как добавления, так и уменьшения информации.

Результаты и обсуждение

Одни и те же явления и факты по-разному описываются в китайском и русском языках. В некоторых случаях носитель русского языка может использовать большое количество лингвистических единиц, в то время как носителю китайского языка может понадобиться меньше, и наоборот. Очевидно, что на ошибки в переводе влияет скорость и интенсивность передачи вербальной информации. В ситуации, когда спикер говорит очень быстро, трудно обеспечить абсолютную надежность запоминания переводчиком текущей речи, и нередки случаи пропуска информации. Интуитивный характер перевода определяется естественной деятельностью переводчика и обстоятельствами, которые влияют на него, заставляя принимать соответствующие необходимые решения.

Основными приемами трансформации в синхронном переводе китайско-русской языковой комбинации являются декомпрессия (расширение, добавление информации) и компрессия (сжатие,

сокращение информации). Два наиболее распространенных метода сокращения информации, используемых переводчиками, на которые влияют субъективные и объективные факторы: опущение и генерализация. При использовании данных приемов перевод становится очень близок к адаптации оригинала, что может быть единственным способом для переводчика не отставать от «ритма» оратора при быстром темпе речи. Комбинируя, komponуя и трансформируя предложения, переводчик всегда стремится сделать их в первую очередь ясными и краткими.

1. Добавление (декомпрессия)

Во многих случаях переводчик добавляет необходимые дополнительные слова в конце текста перевода, чтобы сделать его более понятным реципиентам перевода. Например:

«苏轼有句话：“犯其至难而图其至远”说“难之处攻坚，追求最远大的目标”»。

«Хочу сослаться на знаменитого китайского поэта Су Ши: “Чем серьезнее вызов, тем больше возможностей исполнения великой мечты”» [3].

В данном примере видно, что выделенная курсивом часть предложения, является добавлением и пояснением к оригинальному содержанию. Несмотря на то, что с точки зрения содержания данное дополнение является необязательным, эффект перевода заключается в том, что смысл оригинального текста становится более понятным реципиентам перевода благодаря данному дополнению.

Иногда причиной добавления информации является то, что переводчик не может найти подходящее переводческое решение в соответствии с контекстом. Одна из причин этого заключается в том, что переводчик не понял концепцию на языке оригинала. Другая возможная причина заключается в том, что концепция понятна на языке оригинала, однако переводчику трудно найти аналогичное решение в переводе. Часто это осуществляется с помощью интерпретации информации на языке оригинала (то есть смысл исходной лексической единицы передается в большей или меньшей степени с помощью расширенной интерпретации). Например:

«我相信，在双方共同努力下，两国媒体的交流与合作一定会迈向更广的领域、更深层次，取得更加丰硕的成果»。

«Уверен, что благодаря общим усилиям сторон, обмен и сотрудничество между китайскими и российскими СМИ *будет расширяться, и стороны добьются в итоге впечатляющих результатов*» [4].

Одна и та же идея может быть выражена разными способами. Они могут быть выражены кратко и сжато, а могут быть подробно описаны большим количеством слов. По словам Р. Барта, «существуют единицы слов, структуры и идеи, которые необходимо объяснить, и переводчики часто более охотно добавляют содержание, чтобы сделать сообщение более ясным, чем опускают что-либо ради краткости» [5, с. 200]. Например:

«历史必须铭记»。

«Сегодня мы глубоко понимаем, что необходимо как никогда крепко помнить историю» [6].

В практике синхронного перевода компенсация информации на языке оригинала также является важным методом добавления информации. Когда у переводчика нет предварительных знаний о точке зрения говорящего, намерении либо сути его высказывания, понимания строения предложения, то ему приходится менять свою стратегию, применяя при этом вероятностное прогнозирование и прочие техники. В большинстве случаев обобщение используется для поиска схожих значений, иногда даже на чисто умозрительной основе. При этом неизбежно упускаются смысловые единицы языка оригинала, и переводчик может и должен компенсировать эти упущения. По словам Р. Сеттона, «природа синхронного перевода диктует необходимость постоянной компенсации в процессе перевода» [7, с. 214]. Также может случиться, что последние корректировки говорящего на языке оригинала приводят к изменению его коммуникативных намерений. В этом случае переводчик также обязан компенсировать возможную потерю информации. Аналогичное изменение коммуникативного намерения обычно является результатом устной речи говорящего с целью обобщения, дополнения и т.д.

Случается, что смысл высказывания остается неясным для синхронного переводчика по окончании передачи отрезка сообщения. К тому времени, когда смысл становится понятен, переводчик уже переходит к следующему отрезку речевого потока. Фаза концептуализации начинается, когда переводчик получает следующий отрезок речи, и, опираясь на когнитивную память, обобщает информацию из предыдущего отрезка сообщения. Обобщение предыдущего вербального потока является ключевым элементом в обновлении информации. Этот процесс происходит непрерывно.

Личный подход переводчика играет большую роль в приеме добавления информации. В.Н. Комиссаров утверждает, что «Личностный подход к переводу фокусирует внимание исследователя на мыслительных

операциях, осуществляемых переводчиком в процессе перевода. Поведение переводчика-синхрониста определяется принятием ряда последовательности таких операций» [8, с.93].

Естественно, результаты будут значительно отличаться в зависимости от средств, используемых переводчиком.

По мнению французского ученого М. Ледерера, «в зависимости от когнитивной памяти, речевого потока следующего отрезка и информации более высокого уровня и в сочетании с ними в памяти синхронного переводчика возникает понятие, которое должно точно соответствовать понятию в речи говорящего. В противном случае перевод неверен» [9, с.137]. Однако концепция переводчика и концепция спикера – это разные вещи, и переводчик не может знать концепцию спикера заранее, если только спикер не предоставил переводчику свой собственный текст или организаторы конференции не предоставили его заранее. Иногда переводчик делает возможные умозаключения о содержании текущей речи на основе информации из предыдущего отрезка речи, но, как правило, эти выводы не всегда соответствуют информации в оригинале и неизбежно могут быть ошибочными.

Очевидно, что на ошибки в переводе влияет скорость и интенсивность передачи вербальной информации. В ситуации, когда спикер говорит очень быстро, трудно обеспечить абсолютную надежность запоминания переводчиком текущей речи, и нередки случаи пропуска некоторой информации. В результате переводчик опирается на свое понимание содержания предыдущего отрезка речи и когнитивную память по текущему отрезку, которая при этом может быть недостаточной, чтобы делать свои собственные выводы.

Интуитивный характер перевода определяется естественной деятельностью самого человеческого мозга и обстоятельствами, которые влияют на переводчика, заставляя его принимать необходимые решения. Известно, что человеческий мозг в своей мыслительной деятельности может либо полагаться на строго аналитический подход к вынесению суждений или поиску решений, либо прибегать к вдохновению, догадкам, озарению или сокращению пути поиска с помощью интуиции. Перевод в этом отношении не является исключением. Как утверждает В.Н. Комиссаров, «Многие решения, принимаемые переводчиком, не основываются на сознательном сопоставлении каких-то факторов, и нередко даже сам переводчик не способен логически их обосновать» [8, с.93]. Конечно, такое случается нечасто. Переводчик также может принимать решения, основываясь на суждении о конкретной ситуации.

2. Сокращение (компрессия)

Компрессия (сжатие, сокращение) можно рассматривать как реорганизацию и преобразование оригинального текста с целью придания ему более сжатой структуры. Сокращение может быть достигнуто за счет использования более краткой формы выражения либо за счет опущения незначимых частей речи, дополнительных элементов дискурса, а также избыточной информации.

Одни и те же явления и факты по-разному описываются на китайском и русском языках. В некоторых случаях носитель русского языка может использовать большое количество лингвистических единиц, в то время как носителю китайского языка может понадобиться меньше, и наоборот. Американский лингвист Бенджамин Ли Уорф отмечал, что «носители разных языков также по-разному понимают различные виды явлений и фактов, потому что эти явления формируются и представляются в их языках по-разному» [10, с. 144]. При синхронном переводе переводчик эффективно использует данные факторы, чтобы передать тот же смысл меньшим количеством слов. Важно отметить, что на выбор выражения также влияют риторические факторы.

На самом деле, одной из причин сокращения являются именно различные средства выражения, используемые в разных языках, а также необходимость сжатия языкового материала. (К примеру, средства выражения в китайском языке, его так называемая «структурная сжатость» непосредственно влияют на язык перевода, в данном случае на русский язык, который структурно объемнее по сравнению с китайским. Соответственно, по причине необходимости достижения максимальной идентичности в скорости воспроизведения речи китайскоязычного спикера на языке перевода, переводчику-синхронисту приходится сокращать и использовать различные средства выражения на целевом языке). Эффективное использование этой стратегии преобразования в синхронном переводе позволяет выиграть время, что дает возможность переводчику более точно выразить свой смысл, соблюсти конвенции языка и избежать возможных ошибок. Это особенно актуально, когда перевод осуществляется на русский язык.

Сопоставительный анализ русского и китайского языков показывает, что в целом описание конкретной ситуации в китайском языке более обобщенно и размыто, чем в русском.

Вопрос скорости речи широко изучался, и некоторые исследователи считают его очень важным. С. Робин отмечал, что «скорость передачи сообщения является важным, а иногда и решающим фактором качества синхронного перевода» [7, с.29]. По мнению Д. Селескович, скорость

чтения спикера 100-120 слов в минуту является оптимальным диапазоном для осуществления нормального синхронного перевода [7, с.108]. При скорости в 150 слов в минуту, по ее мнению, достигается максимальная скорость, а при скорости свыше 150 слов в минуту нормальный синхронный перевод становится невозможным. М. Ледерер, напротив, считает, что 100 слов в минуту — это максимальный предел для эквивалентной обработки и синхронного воспроизведения информации. Согласно исследованию Чжао Вэй, оптимальная скорость речи спикера 80-100 слов в минуту является скоростью, при которой русско-китайский синхронный перевод может быть выполнен должным образом [11, с. 222-223]. Синхронный перевод в китайско-русской языковой комбинации требует специфических условий и соответствующей скорости речи для его осуществления, что обуславливается особенностями структур данных языков. Как правило, русские слова более длинные, чем китайские; в русских словах больше слогов, а в китайских – меньше; русский перевод китайского материала обычно всегда длиннее, чем китайский перевод данного материала. Согласно эксперименту, проведенному профессором Чжао Вэем, четырех студентов китайского университета и четырех русских студентов попросили прочитать китайский текст, состоящий из 1000 слов и соответствующий русский перевод (речь руководителя центрального правительства и соответствующую телеграмму агентства Синьхуа на русском языке) с привычной для них скоростью. Результаты были следующими:

средняя скорость чтения 4 студентов китайского университета для китайского текста объемом 1000 слов – 3 минуты 25 секунд; средняя скорость чтения 4 российских студентов русского перевода текста объемом 1000 слов – 4 минуты 13 секунд; средняя скорость чтения 4 студентов китайского университета русского перевода текста объемом 1000 слов – 5 минут 56 секунд. Для речи на китайском языке, состоящей из 3000 слов, потребовалось около 10 минут 05 секунд. Для русского перевода того же содержания, прочитанного переводчиком более высокого уровня, речь заняла примерно 12 минут и 39 секунд. Разница во времени составляет 2 минуты и 34 секунды. Для русского перевода того же содержания, прочитанного переводчиком среднего уровня, речь займет примерно 17 минут 08 секунд. Разница во времени составляет не менее 7 минут и 03 секунд. Это означает, что почти 2/5 контента не было прочитано вовремя [11, с. 222-223].

Поэтому при устном переводе с китайского на русский (когда перевод подготовлен заранее) переводчик должен постоянно регулировать скорость своей речи и, при необходимости, стараться максимально

сократить русский текст и уменьшить количество предложений с менее важным содержанием, чтобы сократить разницу во времени. В случае быстрой речи синхронному переводчику придется сократить часть информации в тексте, но скорость чтения – не единственный фактор при этом.

Сокращение информации также оказывается эффективным, когда имеется слишком много избыточной информации, включая повторение смысловых единиц или выведение одного смыслового звена из другого. Эту повторяемость можно рассматривать как логическую цепочку, которую необходимо поддерживать в форме при сжатии отрезка речи, т.е. реципиент должен иметь возможность восстановить соответствующие звенья смысловой цепочки, когда они выпадают. Важно отметить, что пропуск определенных отрезков в оригинальном тексте не должен приводить к потере значительной смысловой информации в тексте перевода. Эта смысловая цепочка может быть выражена следующим образом: если есть связь А, значит, должна быть и связь В, если есть связь В, то должна быть и связь С, и так далее. Когда в процессе синхронного перевода переводчик делает акцент на одном (а иногда и на двух) звеньях логической цепи, в переводе необходимо сохранить логическую непрерывность, чтобы избежать потери смысла. Только в таких случаях синхронный перевод можно считать успешным.

В процессе синхронного перевода для сокращения объема объективного содержания в целях экономии и уменьшения избыточности могут быть использованы следующие методы:

1) слоговой метод: из нескольких возможных вариантов выбираются более короткие слова. Например: «устать» вместо «утомиться», «очень» вместо «чрезвычайно» (при переводе с китайского на русский).

2) Синтаксический метод: выбирается более короткая структура фраз и предложений. Например: «являться» вместо «представлять собой», «участвовать» вместо «принимать участие», «влиять» вместо «оказывать влияние».

3) Лексический метод: использовать как можно меньше слов для выражения одного и того же значения.

4) Семантический метод: опущение языковых единиц, несущих малый объем информации в языке оригинала.

Общеизвестно, что при синхронном переводе процесс забывания начинается одновременно с запоминанием. Сохранение информации и потеря информации – два противоречия, которые всегда идут рука об руку при синхронном переводе. Переводчик прилагает немало усилий, чтобы запомнить информацию на языке оригинала, но часто бывает трудно

полностью избежать забывания. Это связано с тем, что синхронный перевод требует высокого уровня концентрации, что приводит к сравнительно быстрой потере физических и психоэмоциональных ресурсов, и во второй половине процесса перевода переводчик, как правило, испытывает определенный дефицит энергии, что не позволяет ему достаточно хорошо распределять свое внимание и резко сокращать объем содержания языка оригинала, часто вплоть до опущения из него важной информации.

Два наиболее распространенных метода сокращения информации, используемых переводчиками, на которые влияют субъективные и объективные факторы: опущение и генерализация.

Оптимальный вариант опущения заключается в том, чтобы решить, можно ли опустить или сохранить информацию в зависимости от ее важности, стараясь при этом не упустить главное послание и суть оригинального текста. Однако на практике, как уже упоминалось выше, бывают случаи, когда важная информация упускается из-за проблем с распределением внимания, памятью и так далее. На основе анализа материала и с учетом всех случаев пропусков и упущений, было выделены следующие две категории:

1. основными объектами, пропущенными с точки зрения синтаксической системы, являются

1) параллельные структуры, параллельные компоненты и параллельные предложения;

2) определенные компоненты, не несущие важной смысловой нагрузки;

3) компоненты глаголов (например, глагол несовершенного вида «будем делать» сокращается/упрощается до формы «сделаем»)

4) междометия (включая междометия, вставные конструкции);

5) предложения (главные или подчиненные клаузы сложных предложений, клаузы в параллельных предложениях).

2. Основными объектами, пропущенными с точки зрения информационного содержания, являются:

1) дополнительная, поясняющая информация;

2) сопоставление информации;

3) повторение информации.

4) информация, известная в контексте.

Генерализация — это использование в переводе неспецифической фразы или предложения, которые обобщают информацию, содержащуюся в оригинале. Использование генерализации как средства перевода определяется темпом и структурой речи оратора. Тот факт,

что переводчик не в состоянии передать все детали речи оратора эквивалентно скорости речи говорящего, заставляет переводить части оригинального текста в обобщенном виде. Любой язык может быть обобщен с помощью большого количества лингвистических средств.

В условиях ограниченного времени генерализация может быть использована для сокращения содержания языка оригинала без ущерба для основной идеи и сути оригинального текста сообщения. Например:

«这段历史是中俄两国人民共同的历史记忆».

Это *наша* общая историческая память [6].

В таких случаях перевод очень близок к адаптации оригинала, что может быть единственным способом для переводчика не отставать от «ритма» оратора при быстром темпе речи. Комбинируя, komponуя и трансформируя предложения, переводчик всегда стремится сделать их в первую очередь ясными и краткими. При воспроизведении оригинального текста на языке перевода, синтаксис зачастую оказывается более упрощенным, а средняя длина предложений короче изначального текста.

Некоторые эксперты также считают, что синхронным переводчикам более удобно слышать оригинальную речь в более быстром темпе при ее переводе. «...Слишком быстрая русская речь может легче поддаваться переводу, чем слишком медленная, так как при высоком темпе речи в поле зрения переводчика оказываются более крупные и, соответственно, более законченные отрезки» [12, с. 126].

По вопросу о том, на какой скорости применима компрессия речи как трансформационное средство, российский теоретик перевода А.Ф. Ширяев заключает, что «она работает только тогда, когда оригинальный текст читается с умеренной (медленной) скоростью. Если скорость речи очень быстрая, то даже умеренная скорость может вызвать трудности при сжати» [13, с. 28-31].

В целом, русско-китайские синхронные переводчики могут использовать компрессию речи, чтобы оптимизировать время и больше сосредоточиться на получении следующего отрезка содержания речи, в случаях, когда:

- 1) спикер говорит очень быстро;
- 2) на языке оригинала есть дополнительная, уточняющая и повторяющаяся информация.

А.Д. Швейцер выделяет три взаимосвязанных элемента переводческой эквивалентности:

- 1) коммуникативное намерение или цель;
- 2) функциональные параметры отрезка (критерии оценки);
- 3) коммуникативный эффект.

Эти элементы соответствуют трем компонентам речевой деятельности: говорящему, главе и адресату. «В случае синхронного перевода взаимосвязь между этими тремя элементами может складываться таким образом, что переводчик воплощает коммуникативное намерение, зависящее от функциональной эксплицитной основы оригинального текста, и стремится достичь соответствующего коммуникативного эффекта в процессе «создания» окончательного переводческого решения». Поэтому важно учитывать функциональные параметры текста, чтобы убедиться в соблюдении основного условия эквивалентности – коммуникативного намерения говорящего и коммуникативного эффекта перевода. Например, экспрессивная эквивалентность требует, чтобы выразительный эффект текста был передан в абсолютно равной степени. В этом случае переводчик изменяет выразительность как оригинального, так и переводного текста, принимая во внимание тот факт, что язык оригинала и язык перевода могут значительно отличаться по выразительности [5, с. 147]. Риторический прием механического воспроизведения оригинального текста не достигает необходимого коммуникативного эффекта.

Кроме того, использование различных видов переводческой конверсии неизбежно изменяет содержание оригинала, другими словами, риторические особенности языка оригинала могут быть утрачены при стремлении максимально сохранить содержание оригинала. Объективно трудно избежать этого в синхронном переводе. Поэтому вопрос о масштабе перевода иногда требует от переводчика использования собственной профессиональной интуиции. На основе анализа материала исследования в данной статье, рассмотрения аналогичных проблем в англо-китайском синхронном переводе и практического опыта перевода были обобщены следующие риторические трансформации.

- 1) Риторические приемы используются как в оригинале, так и в переводе; (соответствуют риторическим приемам в оригинале)
- 2) Риторические приемы используются в оригинале, но не в переводе; (игнорируют риторические приемы в оригинале)
- 3) Риторические приемы не используются в оригинале, но используются в переводе (гибкость создания и применения)

Точно так же переводчик не принимает формальную эквивалентность в обращении с метафорическими средствами в языке оригинала, а просто изменяет терминологию (средства выражения) оригинала. Например:

«联合国走过了70年风风雨雨，见证了各国为守护和平、建设家园、谋求合作的探索和实践»。

«За прошедшие 70 лет ООН прошла *не простой путь*. Она стала свидетельницей устремлений и практических усилий, которые государства приложили для обеспечения мира, *внутреннего строительства, налаживания сотрудничества*» [15].

«铭记历史，不是为了延续仇恨，而是要共同引以为戒»。

«Мы помним историю не для того, чтобы *поддерживать в душе тлеющий огонь ненависти*, а чтобы заучить ее уроки» [15].

3. Преобразования часто используемых знакомых выражений

Пословицы, коллоквиализмы и идиомы — это распространенные формы часто используемых в речи знакомых выражений. Пословицы и поговорки используются на протяжении тысячелетий и имеют долгую историю. Идиомы также часто используются членами общества в самых разных коммуникативных ситуациях и в различных языковых стилях. Китайские идиомы (чэньюй) компактны и фиксированы по структуре, они часто используются для иллюстрации ситуации, создавая метафорический образ. Переводчику необходимо понимать семантические особенности идиом, чтобы переводить их.

Аналогичным образом, при преобразовании знакомых предложений применяются три типа преобразования:

1) использование знакомых выражений как в оригинале, так и в переводе (соответствие оригинальным выражениям);

2) знакомые выражения используются в оригинале и не используются в переводе (игнорирование пословиц и разговорных выражений в оригинале);

3) знакомые выражения не используются в оригинале, но используются в переводе (гибкое создание).

Как правило, краткость структуры китайских идиом делает язык более лаконичным, они могут использоваться не только для перевода фраз и структур предложений, но и для перевода отдельных слов, при этом усиливая выразительность речи и ее ритма (при переводе с русского на китайский язык).

При воспроизведении оригинального текста в тексте перевода синтаксис зачастую оказывается более упрощенным, а средняя длина предложений короче изначального текста. Умелое использование переводчиком-синхронистом приемов трансформации, применимых для русского или китайского языкового направления, в соответствии со структурной особенностью данных языков, обеспечивает максимальную эффективность и «последовательность» перевода.

Заключение

В данной статье были рассмотрены особенности приемов трансформации, используемые в русско-китайском синхронном переводе: компрессия, декомпрессия, преобразование, пропуски и гибкость использования оборотов и выражений. Информационные дополнения обычно используются в случаях, когда:

1. переводчик дополняет или уточняет часть информации на языке оригинала, добавляя необходимые дополнительные слова в конце сообщения, чтобы сделать его более понятным для реципиентов перевода;

2. переводчик не может найти подходящее переводческое решение в ряде ситуаций;

3. производится необходимая компенсация исходного сообщения. Цель сокращения информации – уменьшить избыточность и сложность объективного содержания и передать основную идею языка оригинала в максимально возможной степени без искажения его смысла.

Сравнительный анализ оригинального и переводного текстов показывает, что существует два типа сокращения, которые обычно используются переводчиками, основанные на субъективных и объективных факторах: опущение и генерализация. В плане опущения, с точки зрения синтаксической системы, основными опущенными объектами являются: параллельные структуры, параллельные элементы и параллельные клаузы; дефинитивные элементы; прономинальные элементы; междометия (включая междометия, вставные конструкции) и предложения (главные или подчиненные клаузы в сложносочиненных предложениях, клаузы в параллельных сложносочиненных предложениях). Основными опущенными объектами с точки зрения информационного смысла являются: дополнительная и поясняющая информация; параллельная и повторяющаяся информация; информация, известная в контексте или информация, которая может быть доступна в сознании слушателя, учитывая его профессиональный и жизненный опыт; сравнительный анализ доли основных опущенных объектов в оригинальном тексте.

В данной статье были также рассмотрены способы трансформации и преобразования некоторых знакомых предложений, т.е. соответствия, пропуска или гибкого использования. К ним относятся:

1. использование риторических приемов и привычных выражений как в оригинале, так и в переводе;

2. использование риторических приемов и привычных выражений в оригинале, но не в переводе;

3. использование риторических приемов и привычных выражений в переводе, но не в оригинале.

Переводческая реакция на риторические приемы и выражения в языке оригинала, а также приемы трансформации, используемые переводчиком-синхронистом, осуществляющим перевод в китайско-русской языковой комбинации, заключается в том, чтобы подобрать подходящий эквивалент либо найти способ, наиболее полно отражающий суть оригинального текста сообщения и минимизирующий потери смысла при переводе с языка оригинала.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Жумабекова А.К. Историографические аспекты в структуре магистерского курса подготовки переводчиков на восточные языки в Казахстане//Международный журнал экспериментального образования. – 2019. – №4. – С.73-77.

[2] Ескиндиrowa М.Ж. Методология устного перевода в Казахстане: дис. док. PhD: 6D020700. –Астана, 2018. –120 с.

[3] Си Цзиньпин. Новогоднее обращение Председателя КНР Си Цзиньпина 2023// http://by.chinaembassy.gov.cn/rus/xwdt/202301/t20230101_10999509.htm

[4] Ли Хуэй. Новогоднее поздравление посла КНР в РФ в редакции журнала «Китай». 2016// http://ru.china-embassy.gov.cn/rus/dssghd/201602/t20160218_2959648.htm

[5] Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика. Учебник для институтов и факультетов ин.яз// –Москва. Воениздат, 1973. 282 с.

[6] Ли Хуэй. Выступление посла КНР в РФ на презентации фотоальбома. 2016// http://ru.china-embassy.gov.cn/eyxxs/201601/t20160119_3064034.htm

[7] Setton R.A. Pragmatic Theory of Simultaneous Interpretation//Ann Arbor. Michigan. 1997.

[8] Комиссаров В.Н. Интуитивность перевода и объективность переводоведения. Вып.: язык, поэтика, перевод//Сборн. научных трудов МГЛУ. –1996. – 426 с.

[9] Илюхин В.М. Стратегии в синхронном переводе//МГЛУ, 2001. 206 с.

[10] Whorf B.L. Collected papers on metalinguistics//Foreign Service Institute, Washington. 1952. 448p.

[11] 赵为.汉俄双语同声传译的某些特点及教学对策.俄语教学与研究丛 (第十六辑) //哈尔滨. 黑龙江大学. 2003. 第222-223页.

[12] Виссон Л. Синхронный перевод с русского на английский// Москва: Р. Валент, 1999.

[13] А.Ф. Ширяев. Синхронный перевод. Деятельность синхронного переводчика и методика преподавания синхронного перевода//Москва: Воениздат, 1979. – С.28-31.

[14] 吴克礼. 俄苏翻译理论流派述评//上海.上海外国语教育出版社. 2006. 第159-160页.

[15] Си Цзиньпин. Выступление в ходе дебатов на 70-й Генассамблее ООН. 2015// http://ru.chembassy.gov.cn/eyxxs/201512/t20151208_3064011.htm

REFERENCES

[1] Zhumabekova A.K. Istoriograficheskie aspekty`v strukture masterskogo kursa podgotovki perevodchikov na vostochny`e yazy`ki v Kazaxstane (Historiographical aspects in the structure of the master's course for training translators into Eastern languages in Kazakhstan)// Mezhdunarodny`j zhurnal e`ksperimental`nogo obrazovaniya. 2019. №4. S.73-77. [In Rus.]

[2] Eskinirova M.Zh. Metodologiya ustnogo perevoda v Kazaxstane (Interpretation methodology in Kazakhstan): dis. dok. PhD: 6D020700. Astana, 2018. 120 s. [In Rus.]

[3] Xi Jinping. Novogodnee obrashchenie Predsedatelya KNR Xi Jinpingna (Chinese President Xi Jinping's New Year Message).2023// http://by.chinaembassy.gov.cn/rus/xwdt/202301/t20230101_10999509.htm. [in Rus. & Chinese]

[4] Li Hui. Novogodnee pozdravlenie posla KNR v RF v redaktsii zhurnala «Kitai». (New Year's greetings from the Ambassador of the People's Republic of China to the Russian Federation in the editorial office of the China magazine).2016//http://ru.china-embassy.gov.cn/rus/dssghd/201602/t20160218_2959648.htm. [in Rus. & Chinese]

[5] Shveitser A.D. Perevod i lingvistika. Uchebnik dlya institutov i fakul'tetov in.yaz (Translation and linguistics. Textbook for institutes and faculties in.yaz)// Moscow. Military Publishing. 1973. 282 p.[in Rus.]

[6] Li Hui. Vystuplenie posla KNR v RF na prezentatsii fotoal'boma (Speech by the Chinese Ambassador to the Russian Federation at the presentation of the photo album). 2016// http://ru.china-embassy.gov.cn/eyxxs/201601/t20160119_3064034.htm. [in Rus. & Chinese]

[7] Setton R.A. Pragmatic Theory of Simultaneous Interpretation//Ann Arbor. Michigan. 1997.

[8] Komissarov V.N. Intuitivnost' perevoda i ob'ektivnost' perevodovedeniya (Intuitiveness of translation and objectivity of translation

studies). Issue: language, poetics, translation//Collection of scientific papers MSLU. 1996. 426 p. [in Rus.]

[9] Ilyukhin V.M. Strategii v sinkhronnom perevode (Strategies in simultaneous translation)// MSLU, 2001. 206 p.[in Rus.]

[10] Whorf B.L. Collected papers on metalinguistics//Foreign Service Institute, Washington. 1952. 448 p.

[11] Zhao Wei. Osobennosti sinkhronnogo perevoda s kitaiskogo yazyka na russkii (Features of simultaneous translation from Chinese into Russian) // Research of the Russian language. Harbin, 2003. PP.222-223. [in Chinese]

[12] Visson L. Sinkhronnyi perevod s russkogo na angliiskii (Simultaneous translation from Russian into English) // Moscow: R. Valent, 1999. [in Rus.]

[13] Shiryayev A.F. Sinxronny`j perevod. Deyatel`nost` sinxronnogo perevodchika i metodika prepodavaniya sinxronnogo perevoda (Simultaneous translation. Activities of a simultaneous interpreter and methods of teaching simultaneous interpretation) //Moskva: Voenizdat, 1979. PP.28-31. [In Rus.]

[14] Wu Keli. Obzor rossiiskoi i sovetskoi shkool teorii perevoda (A Review of Russian and Soviet Translation Theory Schools)//Shanghai. Shanghai Foreign Language Education Press. 2006. PP.159-160. [in Chinese]

[15] Xi Jinping. Vystuplenie v khode debatov na 70-i Genassamblee OON (Speech during debates at the 70th UN General Assembly). 2015//

http://ru.chembassy.gov.cn/eyxxs/201512/t20151208_3064011.htm.
[in Rus. & Chinese]

ҚЫТАЙ-ОРЫС ТІЛІНІҢ ҮЙЛЕСІНДЕГІ СИНХРОНДЫ АУДАРМА КЕЗІНДЕГІ ТРАНСФОРМАЦИЯЛЫҚ ҚАБЫЛДАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

*Шарыпова А.С.¹

*¹ PhD докторанты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан,
e-mail: annshare@mail.ru

Андатпа. Қазақстан-Қытай қарым-қатынасы тереңдеген сайын ілеспе аударма негізгі коммуникация құралдарының бірі ретінде маңызды рөл атқаруда. Ілеспе аудармадағы трансформация техникасы тиімді ілеспе аударманы жүзеге асырудың жетекші әдістерінің бірі болып табылады және қытай және орыс тілдерінің ерекше құрылымына байланысты бұл нақты тілдік комбинацияда аударма үшін ең маңызды рөл атқарады. Бұл мақалада лексико-семантикалық және грамматикалық трансформациялардан ерекшеленетін аударма эквивалентіне жетудің бірқатар жолдарын анықтауға тырысады, соның ішінде: ақпарат

қосу (түпнұсқа тіліндегі ақпаратты қосу, түсіндіру және толықтыру), түпнұсқа тілдегі ақпарат бөлігін түсіндіру (кеңейтілген аударма), белгілі бір ақпаратты жалпылау және кейбір ақпаратты қалдыру. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы қытай-орыс тілдерінің тіркесімі үшін қолданылатын ілеспе аудармадағы түрлендіру әдістерін ашу мен талдауда жатыр. Зерттеу нәтижелері ілеспе аударманы қытай-орыс бағытында трансформациялаудың әдістемелік базасын одан әрі әзірлеу үшін пайдаланылуы мүмкін.

Мақалада сипаттамалық әдіс, салыстырмалы талдау әдісі, сонымен қатар мәліметтерді іздеу, мәліметтердің өзара тәуелділігін талдау және дедуктивті ақпарат алу жүзеге асырылатын деректерді талдау әдісі қолданылады. Бұл әдістер әдетте түпнұсқа мәтіндегі ақпарат көлемін арттырады немесе азайтады. Сондықтан осы мақаланың аясында ілеспе аудармадағы түрлендірудің ерекше түрі ақпаратты қосу және азайту тұрғысынан сипатталатын болады. Осы мақаладағы зерттеудің негізгі мақсаты трансформация әдісін зерттеу тұрғысынан ілеспе аударма сияқты құбылыстың ерекшеліктерін анықтау және егжей-тегжейлі зерттеу, сондай-ақ одан әрі дамытудың теориялық және әдістемелік негіздерін жүйелеу және қалыптастыру болып табылады. қытай-орыс тілдерінің тіркесімі үшін ілеспе аударманың жаңа әдістері мен тәсілдерін зерттеу, әзірлеу және енгізу. Бұл жұмыстың өзектілігі, ғылыми және практикалық маңыздылығы осы саланы білмеуінде, қытай-орыс тілдерінің тіркесімін түрлендіру әдістерінің әдіснамалық негізін жасау, сонымен қатар теориялық зерттеу деректерін аударма тәжірибесінде қолдану мүмкіндігі.

Тірек сөздер: ілеспе аударма, түрлендіру, қысу, декомпрессия, стратегиялар, әдістер, жалпылау, түсіру

THE PECULIARITIES OF TRANSFORMATION TECHNIQUES IN SIMULTANEOUS TRANSLATION IN CHINESE-RUSSIAN LANGUAGE COMBINATIONS

* Sharypova A.¹

^{*1} PhD student, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan,
e-mail: annshare@mail.ru

Abstract. As the Kazakh-Chinese relations deepen, simultaneous translation, as one of the main communication tools, plays an increasingly significant role. The transformation technique in simultaneous translation is one of the leading methods for implementing effective simultaneous translation, and, due to the special structure of the Chinese and Russian languages, it

plays the most important role for translation in this particular language combination. This article attempts to identify a number of ways to achieve translation equivalence that differ from lexico-semantic and grammatical transformations, including: adding information (addition, explanation and compensation of information in the original language), interpreting a piece of information in the original language (extended translation), generalization of certain information and omission of some information. The scientific significance of the study lies in the disclosure and analysis of transformation techniques in simultaneous translation, applicable for the Chinese-Russian language combination. The results of the study can be used for further development of a methodological framework for transforming simultaneous translation in the Chinese-Russian direction.

The article uses a descriptive method, a method of comparative analysis, as well as a method of data analysis, in which information is searched, analyzing the interdependence of data and obtaining deductive information. These methods generally either increase or decrease the amount of information in the original text. Therefore, within the framework of this article, a special type of conversion in simultaneous translation will be described in terms of both adding and reducing information. The main purpose of the study in this article is to identify the features and a detailed study of such a phenomenon as simultaneous translation, from the perspective of studying the method of transformation, as well as systematization and formation of a theoretical and methodological basis for further research, development and implementation of new techniques and approaches in simultaneous translation for Chinese-Russian language combination. The relevance, scientific and practical significance of this work lies in the understudied nature of this area, the development of a methodological framework of transformation techniques for the Chinese-Russian language combination, as well as the possibility of applying these theoretical studies in translation practice.

Key words: simultaneous translation, transformation, compression, decompression, strategies, techniques, generalization, omission

Статья поступила 08.02.2023

3 Бөлім.
ШЕТ ТІЛДЕРДІ
ОҚЫТУДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ
Раздел 3.
НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ОБУЧЕНИЯ
ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ
Part 3.
SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ISSUES OF FOREIGN
LANGUAGE TEACHING

UDC 8.81

SRSTI 14.25.09

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.023>

IMPROVING SECONDARY SCHOOL STUDENTS' HIGHER
ORDER THINKING SKILLS THROUGH LESSON
STUDY RESULTS

*Yersultanova G.T.¹, Zhaparova A.Zh.², Kenzhekanova K.K.³

*¹PhD, Kazakh National Women's Teacher Training University,
Almaty, Kazakhstan, e-mail: gyersultanova@gmail.com,

²PhD, al-Farabi Kazakh National university, Almaty, Kazakhstan,
e-mail: asemzhan@mail.ru,

³PhD, al-Farabi Kazakh National university, Almaty, Kazakhstan,
e-mail: kuralay.kenzhekanova@mail.ru

Abstract. Nowadays Kazakhstani education is experiencing changes aimed at achieving global standards. Critical thinking, creative thinking and problem solving have become the most required skills of the 21st century. This study attempted to understand whether or not the results of Lesson Study can help to develop Kazakhstani secondary schools students' Higher Order Thinking skills. Due to this fact many schools are concerned with bringing 21st century skills, particularly HOTS into the classrooms. However, not all the teachers are aware of the importance of HOTS and those who are aware in most cases do not know how to promote HOTS in the classroom. Lesson study model is very helpful in this case for understanding and catering for students' needs, which in turn may help develop students' HOTS.

In order to achieve this goal, two research questions were created such as the ways of responding to educational needs of mixed ability EFL learners

when providing HOTS activities; and to what extent Lesson Study approach influences HOTS integrated English language classrooms. The theoretical framework was based on the works of major researchers in HOTS and LS spheres such as Bloom, Anderson & Krathwohl and P. Dudley. Qualitative data collection methods such as observation and interview were selected to conduct the research. The results showed that Lesson Study has a positive effect on learners' HOT skills, as well as having a positive effect on pre-service teachers' professional development. The research paper is one of the few that were conducted in Kazakhstan concerning the Lesson Study approach and can contribute to other pre-service or in-service teachers' investigations in this field by providing some insights on how to conduct HOTS integrated lessons driven by Lesson Study results.

Key words: secondary school, students, higher order thinking skills, lesson study, HOTS, English language, observation, interview

Basic provisions

Improvement of teaching quality in classrooms is considered to be the most direct way of achieving developed educational standards due to the various reforms in education that are getting more and more significant due to the recent upgrades in technology and science. The realization and accomplishment of educational reforms are inevitably connected with the professionalism of educators, so the teachers play a crucial role in a reform adaptation process in Kazakhstan. Nevertheless, the quality of teaching is considered as one of the main issues in the country that makes educators think about the effectiveness of teacher training programs and activities that are given to teachers. Mainly educators are dissatisfied with the design and delivery of professional development courses and therefore they tend not to participate in them. The promotional activities of professional qualifications offered to teachers are mainly likely to be in forms of seminars, lectures, and training. However, researchers claim that such practices are not effective enough for the teaching quality in the classroom [1].

Teachers need to enhance their professional development when they finish their pre-service education. Traditional teaching development programs have little or no positive impact on promoting teaching quality focusing on top-down methods, and therefore there is a need for a cooperative model that stimulates working collaboratively and sharing teaching experiences. Even though there are different traditional methods for the progress of teaching quality, the use of inquiry-focused ways is highly preferable in "constructivist theory" in education [2, p.152]. Lesson Study (LS) is one of the examples that is based on an inquiry approach that promotes collaboration and active

teacher participation, and classroom practice. Lamb and Ko highlight that the LS approach provides pre-service and in-service teachers an opportunity to enhance their lesson design and classroom management systems in many countries [3, p.80]. Contrary to lack of usage of LS, Higher Order Thinking skills (HOTS) are highly acknowledged in Kazakhstani education and the government promotes use of Bloom's Taxonomy in forming the curriculum and educational objectives. Nevertheless, research conducted by OECD revealed that most educators lack knowledge on how to integrate various thinking skills into their lessons [4]. In addition, "the evidence from international assessments is that learning and teaching in Kazakhstan are quite strong in the lowest two, knowledge and comprehension, but weak in all four thinking skills from "application" upwards."(OECD). Therefore, alternative ways to improve HOTS integrated EFL lessons should be sought, and LS is one of the means to achieve this goal.

Introduction

As we go deeper with the Kazakhstani educational system, the Lesson Study approach was introduced only seven years ago and nowadays is being just practiced only at NIS, one of the pilot schools in the country [5]. Nevertheless, studies show that teachers are more isolated from each other and practice more individualistic approaches in many secondary Kazakhstani schools [5-6]. There are different ways of self-reflection practices for teachers such as getting students' opinions, lesson recording, and conducting demo lessons; however, these kinds of practices are not free of subjectivity. Teachers may not notice the flaws in the lesson, make self-correction and mainly do not get feedback from other teachers or work collaboratively.

Moreover, the LS model is preferred mainly among science and math teachers' professional development at NIS and secondary schools [5]. However, the approach is rarely used in Foreign Language Teaching field. Thus, LS is viewed as a new model for Kazakhstan, there is a lack of research works on exploration to what extent the LS approach can influence in-service and pre-service teacher professional development as well as student learning outcomes. Beside the lack of LS usage in Kazakhstani education, there is a lack of understanding and application of higher order thinking skills. Even though teachers in most schools are required to create lesson plans based on the Bloom's Taxonomy levels, most teachers fail to use Bloom's Taxonomy to the fullest extent and according to statistics by OECD (2014), Kazakhstani students score less in higher order thinking skills. Moreover, school teachers receive training and seminars on how to include HOTS in their lessons but this also does not have a significant effect on their teaching. Therefore, different

ways to improve EFL students' HOTS should be tested and analyzed.

Aim and Significance of the Study

The research aims to investigate how analyzing and applying the results of Lesson Study can help to improve Kazakhstani secondary school EFL students' Higher Order Thinking skills. This paper intends to raise awareness that could serve as a guide for future large-scale-studies.

Two main *research questions* that address the problems stated above:

1. What are the ways to respond to the educational needs of mixed ability EFL learners through adapting HOT activities?
2. How does the Lesson Study approach influence HOT integrated EFL classrooms?

Considering the lack of research works and literature on Lesson Study in Kazakhstan and its positive influence on teacher professional development around the world, there is a need to investigate the LS model in Kazakhstani English Language Teaching context. Research works on LS mainly focus on in-service teacher practices, thus, this paper is one of the few academic sources written from the perspective of pre-service teachers. The research results could be used by educational policymakers and school principals as a source on how to beneficially construct the professional development of teachers, by teachers to enhance their HOT integrated lessons as well as by researchers as a point for further investigations in a similar context.

Literature review

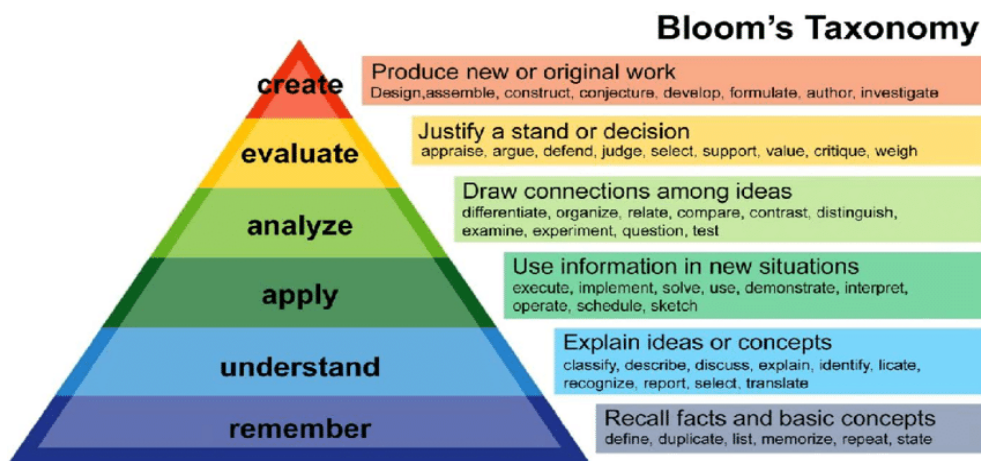
Advancements in the 21st century that took place in various aspects of human life changed the approach to everything rapidly and one of the most significant impacts was noted in the education sphere. Nowadays, we face a transition from an information-based setting to an innovation-based setting and success is not measured anymore by just what a person knows but how this knowledge is used to solve problems, innovate new ideas and to use imagination to accomplish different tasks [7]. According to Pogrow, HOTS are crucial today as they are key to both successful academic life and adult life [8, p. 68]. Lewis & Smith state that HOTS occur when new information is taken and it is combined with the already stored information in the brain to achieve a purpose or find a solution in complex situations [9, p.133]. Saul & Wuttke further develop this idea saying that "These skills are activated when students encounter unfamiliar problems, uncertainties, questions or dilemmas." [10, p. 426]. The most widely used taxonomy which was translated into many languages and is currently being implemented in many countries around the world is Bloom's Taxonomy (BT). As Forehand states "While it should be noted that other educational taxonomies and hierarchical systems have been developed, it is Bloom's taxonomy which remains, even after nearly fifty

years, the de facto standard.” [11, p.125].

Bloom’s Taxonomy that was published in 1956 was named, Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Handbook I: Cognitive Domain as the leading resource that influenced education systems around the world. Bloom describes his taxonomy as a tool which was designed to provide for classification of educational goals, to help various parties involved in the education sphere such as teachers, administrators, professional specialists and researchers to handle problems with curriculum and evaluation problems better [12, p.10]. “Bloom’s taxonomy is a multi-tiered model of classifying thinking according to six cognitive levels of complexity.” [11, p.125]. They are: 1. Knowledge, 2. Comprehension, 3. Application, 4. Analysis, 5. Synthesis, and 6. Evaluation (Bloom, et.al). However, after nearly 50 years since the original taxonomy was released Lorin, a former student of Bloom, with a group of researchers updated the original taxonomy to adapt it to 21st century learning and teaching [11, p.125].

One of the most significant changes in the revised taxonomy was a transition from one dimension to two dimensions. As a result, objectives can be formulated in terms of a noun-verb relationship [12, p. 227].

Figure 1. Revised Bloom’s Taxonomy pyramid. From (Vanderbilt, 2016).

The number of levels did not change; however, each level was exchanged with a verb instead of a noun. Moreover, names of some levels were changed, for instance knowledge was replaced by remember, comprehension was renamed as understand, and synthesis changed to create. Furthermore, places of synthesis and evaluation changed in the revised taxonomy and create (synthesis) became the highest level in the taxonomy [12, p. 230].

The revised taxonomy emphasizes teacher usage and the strict hierarchy of the original taxonomy has been eliminated, as a result, allowing teachers to formulate lesson objectives that allow combination of different levels. Even though the revised taxonomy is less bound to the hierarchy, in a case of locating center point of the taxonomy it reminds a hierarchy with three levels, remember, understand, and apply falling under the lower order thinking skills category and analyze, evaluate, and create being part of the higher order thinking skills [14]. Therefore, a relaxed taxonomy, which still maintains to some extent the hierarchy was used in this research as it is understood by many pre-service and in-service EFL teachers.

The way the teachers examine their teaching through lesson study is defined by research lesson cycles. The lesson study focuses on cyclical processes created to improve lesson instructions that are conducted by collaborative groups of at least three teachers and can include other members of the school community as additional colleagues, experts, and advisers [15, p. 89]. The teachers participate in the process that is well-defined and involving discussion of the lessons that they have created and planned together.

Dudley (2012, 2014, 2015), one of the bright representatives of LS models in the UK, articulates the process of LS in detail. The process of lesson study is split into cycles that have several stages which might be repeated twice or thrice until the purpose is achieved.

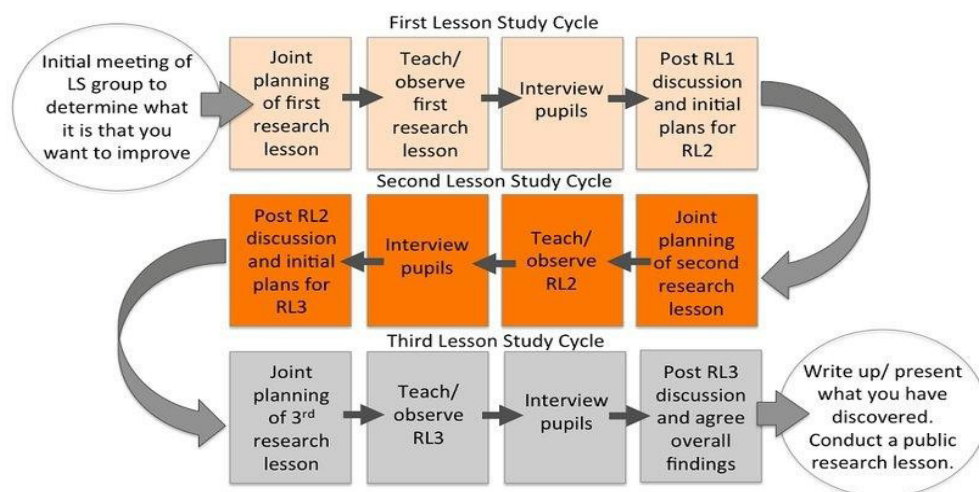

Figure 2. Lesson Study Process. From: lessonstudy.co.uk (Dudley, 2014)

Lesson Study in Kazakhstani educational context

Research work conducted by Kokhotva was the first in academic source

within the Kazakhstani context that focuses on LS approach. According to Khokhotva, Lesson Study was first introduced in Kazakhstan in 2012 as an element of an educational platform for the transformation of curriculum and instructional and professional development for teachers. She asserts that almost ninety percent of Kazakhstani teachers were accustomed to the concept of Lesson Study in 2017. The study program on the Lesson Study approach began to develop in Kazakhstan by joining the World Association of Lesson Studies lead by Pete Dudley in 2016 that was a significant start in advancing the Lesson Study approach in all regions. Moreover, it has begun to be widely used by local areas in 2018 with the aim of promoting the professional development of in-service teachers [6, p. 259]. She investigated the barriers of implementing LS approach in Kazakhstani schools from the perspective of in-service teachers.

The result analyzed by the interviews with sixteen teachers from various schools who are familiar with the LS approach no less than half a year. She concludes that LS is a developing phenomenon in the country that has great potential in changing teachers' beliefs about beneficial pedagogical approaches that are required in the twenty-first century.

Balgabekova (2019) examines Lesson Study practices in one of the pilot schools in Kazakhstan. She asserts that teachers perceive Lesson Study practices at NIS as a platform for collaboration with other teachers that influence on teaching practice and student learning. On the other hand, the practice of Lesson Study was influenced by internal and external factors including educator's personal characteristics, socio-cultural characteristics and a few organizational aspects in Kazakhstan. The data was collected through interviews with 16 teacher participants from four focus group discussions. The study aimed to gain teachers' individual and collective views. It was found that the LS approach appreciated in NIS teaching practice is improving pedagogical knowledge as well as student engagement.

Lesson Study in ELT context

The investigation conducted by Bayram and Bikmaz (2018) presents the study of LS approach implementation in one of the Turkish university foundation courses with the involvement of three volunteer EFL educators. This research points to the main problems of LS as model conceptualization and performing research related aspects of the approach, feeling of anxiety, timeframe for educators and students. On the other hand, results were also positive which could enhance the personal and professional skills of teachers related to collaboration, conducting more student-centered lessons, designing a well-constructed lesson plan, developing classroom- management. The researchers suggest that support from colleagues and administration is the

key element that helps teachers to cope with the challenges while conducting research lessons. The result showed that LS has a beneficial effect on student learning if educators participate in the LS process over a long period that enables them to better understand the student learning process as well as reflective teaching practices.

Similarly, Coskun (2017) explores the application of LS approach in the Turkish educational context. In his study, 18 students and English language teachers were interviewed and recorded. He investigated how LS models influence the promotion of teacher learning in their working context. Instructors involved in three cyclical processes of LS that resulted in developing such aspects like critically analyzing, reflecting, being more aware of student voice and needs.

However, teachers dealt with an issue of extra workload and time management.

In another study, Lamb and Ko (2016) examines the impact of the implementation of LS on pre- service teacher practices. She compares the differences and experiences of the LS model concerning pre-service teacher practices and teacher training programs in research articles of six different countries. Pre-service teachers, by observing and participating in classes of more experienced in-service teachers, learn how to teach (Lamb and Ko, 2016). The study shows that those who just started the professional teaching career need to improve pedagogical knowledge with the help of a mentor guided LS model, stressing the importance of this practice for all stakeholders regardless of their age and year of teaching. She concludes that collaboration and good pedagogical practice for pre-service teachers should be estimated as it is crucial for their professional socialization.

Year by year traditional teaching approaches are replaced by innovative models. The new educational reforms are being implemented in the Kazakhstani secondary school system and LS approach is a new concept that is just being explored. The world practice of LS shows its positive impact on both teachers' and learners' development.

Description of materials and methods

The research conducted is an action research, which included various types of materials, participants, and data collection methods.

Participants

Pete Dudley (2015), one of the developers of the LS approach, pointed out the importance of "case pupils" in research lessons. In order to explore whether the Lesson Study method contributes to the development of Higher order thinking skills of students, there were 11 participants of 7th grade

involved in the current study, 4 males and 7 females aged 12-13, who were selected due to their level of English and activeness during English lessons. The mother tongue of all of them is Kazakh. There were no other reasons for selecting the participants of the study.

Materials and tools

With the purpose of reaching unbiased, valid and accurate results, both qualitative and quantitative methods were selected to carry the study. Data from secondary sources such as research papers were used in order to organize the design of the procedure. Especially, British researcher Pete Dudley's handbook served as a foundation for the research design. The material is presented in the "Literature review" section. All the sources were checked for relevance.

Moreover, during the lesson, an observation was conducted by pre-service teachers to receive relevant data. Also, in order to identify the attitudes of the participants toward the activities, which could support already collected information, a structured interview was constructed, which consists of 4 questions, and which was recorded, because interviews are seen as the most appropriate tool of data collection in case study.

Procedure

First, an appropriate group of students was selected. Then, in order to prevent the students from feeling anxious during the experimental lessons, the researchers spent some time participating in the group's English classes. Next, students were explained the details of the study. After that, in order to maintain and guarantee anonymity and confidentiality, consent letters were sent to students' parents to get familiar with the research, since all of them were aged under 18. The document included a description of the study, information concerning confidentiality, and the reason why the student was selected. Those, whose parents gave permission to participate in the study then became the target group.

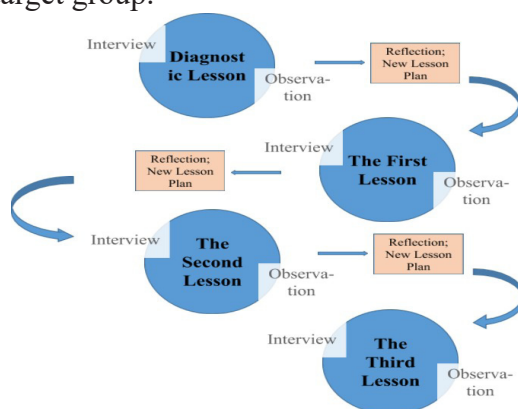

Figure 3. Research procedure

Secondly, a lesson plan was constructed for the first lesson, which included activities designed for the higher four stages of Bloom's Taxonomy: applying, analyzing, evaluation and creation. One pre-service teacher had to conduct the lesson. Since the levels of students were not still identified, this lesson was mainly dedicated to finding out their levels. The other three pre-service teachers' task was to observe the students according to factors such as how many of them were engaged, and whether they were able to finish the task in a given time. Then, taking the observation results into consideration, students were divided into three groups according to their proficiency levels: high, medium, and low. After that, the observation data was discussed and the lesson plan was altered for the next lesson.

During the next English lesson, students were divided into groups and seated next to peers at the same level. This was made with the intention to simplify the process of observation. Moreover, it also helped to prevent stronger students from dominating those weaker ones. High leveled group of students included 4 people, medium leveled included 3, and low leveled included 4. Whereas one pre-service teacher kept taking the role of the teacher, each of the other three observers focused on only one group of students that were decided beforehand. Again, observation notes were made and at the end of the lesson, each observer interviewed their focus groups about the previously mentioned aspects. However, this time, all the students were asked one more question about whether it became easier for them to accomplish the tasks compared to the previous lesson or nothing changed. After the lesson, all the data was analyzed and a new lesson plan was constructed.

The process was repeated during and after the next lesson. Overall, there were four such lessons. The reason why students were asked these interview questions all over again after each lesson was that it enabled the researchers to accurately track the changes in students' abilities to complete the prepared types of tasks and to compare the answers of each interview. The interview results showed how much students themselves felt they improved by accomplishing similar tasks over again. Also, all the observation notes were analyzed by comparing them regarding previously mentioned aspects such as how many of students were engaged and whether or not they had difficulties finishing the task in time, and this showed whether or not at the end they struggled less with the tasks they found challenging at the beginning of the experiment. This way, the conclusions were made if the Lesson Study method does have an effect on students' Higher Order Thinking skills or not.

All lessons were planned depending on the school's schedule, curriculum and English textbooks students studied with and included the highest levels of Bloom's Taxonomy.

Results and discussion

Part I

In the second part of the findings section the ways which were used to respond to the needs of mixed ability learners for adapting HOT activities in the class are discussed.

Firstly, it is necessary to discuss the findings of the diagnostic lesson. The diagnostic lesson served as the first step in identifying needs of the 11 students involved in the research. During the following lessons, the lesson plan, which emphasized HOT activities, was adapted according to the needs of learners. At this stage observer pre-service teachers were not involved in the course of lesson planning. As the teacher was not familiar enough with the class, HOT activities were rather simple and were allocated less time to. First HOT activity of the diagnostic lesson asked students to guess the topic of the lesson, which was natural disasters, from the video and draw a mind map to show what they associate with this topic. The HOT activity was chosen because it was a warm-up that was supposed to respond to the needs of learners with different learning styles as videos appeal to both visual and auditory students' needs. However, because of the technical problems sound quality was low and students used their books to find the answers. The second activity, identifying countries prone to different natural disasters on the map, was chosen to develop students' analyzing skills. The issue observers noticed with this activity was that in most mixed level groups the stronger students were doing the work. In the third activity where students need to guess the title of the text a similar problem as in the first activity was faced. In the last HOT activity of the lesson students were asked to come up with another title for the story. Some low ability students struggled to come up with a title. By the end of the diagnostic lesson following learner needs were identified:

- Need to encourage self organization
- Need for different interaction patterns
- Need for extra scaffolding
- Learning styles

The first lesson was planned together with the observer pre-service teachers taking into consideration previously identified needs. Students were asked to create sentences using the new grammar point. As a response to their need for different interaction patterns this activity was done individually. However, according to the observation half of the class was still not engaged. Therefore, different interaction patterns were to be added in the next lesson plan. The students were most engaged in the last activity where they drew a picture for the title of the text. The engagement in the last activity showed that such kinds of HOT activities respond to the educational needs through

considering different learning styles. The following lessons were planned in the way that took into account observations of the pre-service teacher researchers and allowed them to involve most students into HOT activities.

By the end of the series of observed lessons including HOT activities, we found out that the ways, which helped to involve most students into HOT activities responding to their learning needs were as follows:

Grouping students in the way that groups included the students with the same level of language command, which allowed us to scaffold struggling students more;

Using more HOT activities appealing to visual and kinesthetic learners, as in the process of observation it was found out that most students have these learning styles;

Allowing more thinking time for individual and discussion time for group work;

Scaffolding struggling students, for example supplying them with extra materials, such as options to choose from or reference materials, explaining the activity in a different way, or using L1.

Part II

The results will be presented in two main points addressing the main research questions.

Firstly, the influence of the LS model on HOT integrated EFL classrooms will be discussed.

Findings of the Diagnostic Lesson:

Observation

The observations were conducted according to two aspects. 11 students participated in the study.

Activities	Timing	Engaged	Finished the task on time
Task 1: Guessing the topic of the lesson	10 mins	11	0
Task 2: Analyzing the information and applying it	10 mins	9	9
Task 3: Guessing the topic of the text	1 min	11	11
Task 4: Coming up with another title for a story	2 mins	7	0

Table 1. The diagnostics lesson observation results

Despite the fact that all students were actively trying to find out the topic of the lesson, none of them succeeded. During the second activity, most students were engaged, except two students who were less active and also struggled to finish the task on time. Task 3 was the one students less struggled with, and, on the contrary, any student could not complete Task 4 on time.

During the observation, teachers used the checklist to take notes. The observation findings are divided into positive and negative comments:

The teacher was active and spent a lot of energy on keeping good classroom dynamics, explaining the tasks, and giving feedback for students. She monitored learners during the whole lesson. The warm up and starting the lesson with film were effective.

Nevertheless, the listening task was challenging for students that they could not complete it. Despite the activity being very engaging, the technical issues prevented it from being completed successfully. Some of the grammar points were unfamiliar to students that caused misunderstanding. Some students completed tasks really fast while others slowed-down and spent more time. Teacher talking time was more than student talking time.

Taking into consideration survey results from students and post-lesson discussions some changes and revisions were made. Except for the mentioned data, there were some more important moments that were necessary to take into consideration to foster better learning such as:

- asking students to close their books before giving tasks where they had to guess the topic in order to prevent them from resorting to help of the textbook;
- telling the students to listen attentively, while one group was presenting their ideas, and then ask questions and give feedback, which corresponds to one of the highest stages of Bloom's Taxonomy-Evaluation;
- reducing teacher talking time/teacher domination as it puts students into a passive position;
- arranging students' seats so that students of similar levels could work together in order to prevent stronger students from dominating weaker ones;
- checking the materials and technical devices beforehand so there will not be a problem while conducting an activity;

Findings of the First Lesson: 1. Observation

Activities	Timing	Engaged			Finished the task on time		
		High/4	Medium/ 3	Low/ 4	High/ 4	Medium/ 3	Low/4
Task 1: Presenting the Project	10 mins	4	3	3	yes	no	no
Task 2: Creating sentences with the right tenses	5 mins	2	2	3	4	3	3
Task 3: Writing a story and evaluating the information	7 mins	3	3	3	4	2	2
Task 4: Drawing a picture	5 mins	4	3	4	no	yes	no

Table 2. The first research lesson observation results

Even if most students were engaged in the projects, Task 1 took a longer time than it was expected: teams of average and low-achieving students overused the time. On the contrary, making up sentences according to pictures appeared to be less engaging, but except one low-achieving student, everybody could finish it on time. During Task 3, the class dynamic was high, however, time was enough to accomplish the task for only 8 students. Similarly, in spite of the engaging activity, only one team finished Task 4 on time.

After the lesson, observers discussed the raised issues and aspects that worked well during the diagnostic lesson. The comments and suggestions were considered in the first lesson. The teacher spent less time on explaining tasks and raised issues letting students talk more instead. The students were divided according to their levels which made the lesson observation process more available and convenient. There were not any technical problems as everything was checked beforehand. Almost all tasks were engaging enough for students as their ages and interests were taken into consideration. The teacher used gestures and demonstrated difficult tasks by scaffolding them. She tried to use an inductive way of teaching grammar by eliciting past tense forms from the learners. Moreover, she used different visual aids that made the lesson more colorful.

However, listening and reading skills were neglected. The time limit was not followed which resulted in not finishing all planned activities in the lesson plan. The time that is given for students to copy the new material and revision was not sufficient.

Interview

Q1: Which activity was the easiest/most difficult? Why?

Creating the sentences with the right tenses according to the pictures was the easiest task for many to complete as the teacher demonstrated the sample sentence first. On the contrary, making up their own story with some

false information about themselves was the most challenging. The reason was that some of the past forms were still unfamiliar for some students. Others replied that they did not fully understand the instructions of the task. Some learners claimed that there were many unknown words so it made it difficult to understand the meaning of the text.

Q2: Which activity was the most interesting/uninteresting? Why?

Task 4 along with Task 1 were the ones that students enjoyed the most. These tasks involved creativity so that students asked to present the result in the forms of pictures and videos.

S2: “Teacher used different visual materials in activities and it was fun to do them”

On the other hand, sentence creation with given pictures, and the right grammar points did not motivate learners as it did not require much thinking.

S3: “Sentence creation was boring because everything was ready, we just put words as the teacher showed us in the beginning.”

Q3: What skill did you improve?

Some of them enjoyed an inductive method of teaching while others liked to speak in front of the class.

S4: “We usually do not guess the grammar forms as teachers explain it themselves, but finding it myself made me think deeper and understand it better”.

S5: “I enjoyed standing up in front of my friends and presenting our project.” Q4: Compared to the previous lesson, was it easier to do such tasks?

Task 2 and Task 3 were easier to complete, as they did such tasks before. However, students admit that it was more difficult to do Task 1 and Task 4 as they did not have experience of doing group projects and reflecting on the story.

All the mentioned data above was considered by observers and the teacher then the following suggestions were given to improve the next lesson quality:

- following the time limit so to have time for all planned activities as students spent more time on Task 1, they could not do the last task;
- removing mobile phones from students during the lesson as it distracted the attention of some students;
- checking if each student fully understood the task instructions;
- giving more tasks on creating skills, like projects;
- using visual aids in all following lessons, as it motivates learners more;
- considering some simplification in some activities; Findings of the

Second Lesson

Observation

All students successfully completed the first task on time and some of them even earlier. However, during writing a different ending to a story, although most proportion were actively participating in the group work, still one student in a medium levelled group and two low- levelled students were not engaged in the process. Nevertheless, two groups could still finish the task in the given time. The third task was pair work, and while high and low-levelled students were divided by two, medium-levelled three students worked together. Even though all pairs/groups finished the task on time, one student was rather passive. The last task was to write a whole new story, and no group was able to complete it by the end of the lesson, so it was assigned as homework.

Activities	Timing	Engaged			Finished the task on time		
		High/4	Medium/3	Low/ 4	High/ 4	Medium/3	Low/4
Task 1: Guessing the meanings of new words from context	10 mins	4	3	4	yes	yes	yes
Task 2: Writing a different ending for a story	10 mins	4	2	2	yes	yes	no
Task 3: Preparing a roleplay	5 mins	4	3	3	4	3	4
Task 4: Writing a story	7 mins	3	3	4	no	no	no

Table 3. The second research lesson observation results

In the beginning of the lesson, taking into consideration the results of previous reflections, students were asked to remove their phones and it made them independent from their devices. Also, before students started working on their tasks, the teacher made sure they understood the instructions, and sometimes, there was a need to explain the instructions several times or translate into students' native language. Since most tasks were designed for creating, the lesson passed at a rushed pace, and students barely finished the activities on time, except the last task which they could not finish at all.

Compared to the First lesson, students had more fun and were more active. The teacher could organize group works and pair works effectively. The class dynamic was high and students were more motivated to complete tasks compared to previous lessons.

Interview

Q1: Which activity was the easiest/most difficult? Why?

Guessing the meanings of new words relying on the text seemed to be the easiest task for students, because they were already familiar with some of them. They did not find any activity to be difficult, but comparatively, they struggled the most with the last task:

S1A: "I didn't have any ideas and the given time was not enough."

S2L: "It was difficult to write it in English, because we didn't know the translations of some words."

Q2: Which activity was the most interesting/uninteresting? Why?

Even though they spend relatively more time on the second activity, some students found it the most interesting, while some of them told that they enjoyed all of them.

S3K: “Everything was good. I liked all the tasks.”

Q3: What skill did you improve?

Generally, they felt that they improved their writing skills, as there were many tasks for writing.

Q4: Compared to the previous lesson, was it easier to do such a task?

Most of them said that they had done such tasks before, and there was little improvement. After analyzing the results of the third lesson following improvements were introduced:

- to vary the tasks;
- to give more time for activities, that include creating.
- to include whole class activities.

Findings of the Third Lesson 1.Observation

Activities	Timing	Engaged			Finished the task on time		
		High/4	Medium/3	Low/4	High/4	Medium/3	Low/4
Task 1: Analyzing the events in the video and creating rules	10 mins	4	3	4	yes	yes	no
Task 2: Creating sentences with correct tenses	5 mins	3	3	3	yes	yes	yes
Task 3: Preparing a roleplay	10 mins	4	3	4	yes	yes	yes
Task 4: Creating stories based on pictures	6 mins	4	3	3	4	3	2
Task 5: Evaluating peers' works	3 mins	4	3	4	4	3	3

Table 4. The third research lesson observation results

In spite of a group of low-levelled students who could not finish the task on time, everybody in the class was engaged. Nevertheless, creating sentences with right tense forms was less interesting for learners, but all teams completed the task on time: a team of high-achieving students finished it even earlier. Task 3 was the most successful activity among others that students actively participated in and finished right on time. However, half of the low-achieving learners failed in creating a story based on pictures. Learners worked individually first and then in pairs. Finally, students evaluated peers' work: they found it engaging to listen to each other's stories and almost everybody could give feedback except one low-achieving student.

The lesson was better than the previous ones: all mistakes were corrected. Moreover, there were a variety of tasks and more activities for the whole class. The time limit was also strictly followed, and this enabled students to finish all the tasks by the end of the lesson.

Showing moments from the famous films engaged students and motivated them to study further. The starting activity was successful. The stories were funny so students listened to each other carefully. They mainly liked the teacher's support, explanations and monitoring the class. The tasks were not similar to what they do in their English classrooms. Many of them wanted to have such lessons again.

Interview

Q1: Which activity was the easiest/most difficult? Why?

The least challenging activity for students was assessing each other, because they had a rubric which they used to evaluate their peers. There was not any activity that they particularly struggled with.

Q2: Which activity was the most interesting/uninteresting? Why?

Most students believed watching a video and figuring out the grammar and writing a story were the most interesting tasks, since they included visuals. Nevertheless, the least enjoyable one was making examples with the new grammar:

S1: "I like it when there are pictures and videos rather than just a text."

Q3: What skill did you improve?

At the beginning, activities which required creativity and fantasy were not as welcomed as it was during the fourth lesson, because despite already existing experience, they still struggled to do such tasks. However, after doing it several times, most of them saw a little improvement.

S1: "I think now I can do it quicker, and when we have to create stories, I have more ideas." *Q4: Compared to the previous lesson, was it easier to do such a task?*

Since the types of tasks were quite repetitive, students felt it became a bit easier for them to complete them.

S2: "We did such tasks in previous lessons but in another context. It was easier to do them this time."

Q5: Do you feel that these activities are more helpful than traditional ones? (Retelling, repeating)

Most students (9/11) admitted that they enjoyed research lessons more than traditional lessons. They concluded that learning grammar rules and new vocabulary became easier and more fun, tasks were more engaging and lessons based on improving HOT skills motivate them to study more.

In this study, three LS cycles were conducted and analyzed. The results were concluded depending on observations of three pre-service teachers and students' opinions. To improve the study lessons presented throughout this paper, the main data was collected from observation and interview results.

The research aimed to answer two main questions such as the ways of responding to learner needs when providing HOTS activities; and how the results of Lesson Study approach affect the improvement of students' Higher Order Thinking Skills. The findings suggest that Lesson Study results influence students rather positively. It enables students to be aware of their own learning, since through doing HOT tasks which require critical thinking they explore and analyze how to complete similar tasks and what kinds of skills are needed in order to do that. In the beginning, students needed more time to finish the tasks, however after doing already familiar types of tasks they finished them with automatism. Also, the observation results helped pre-service teachers to understand nuances of conducting a lesson and reflect on them, since observing students' reactions helped to figure out better learning conditions, thus the factors that prevented students from using HOTS were eliminated. For example, after the diagnostic lesson, students were divided into groups according to their levels in order to prevent domination. Moreover, interview answers showed what kinds of activities are interesting for students, which contributed to better understanding of the types of tasks necessary to increase students' motivation. Except such comparatively major aspects, there were some details noted during the observation, which were exclusively helpful. These were the factors that were the most surprising, since despite its minority, had a significant effect on students' learning. Closing the books, making sure the technological devices were working well, and the teacher collecting students' phones can serve as an example.

Conclusion

As Dudley (2016) states, the Lesson Study model is beneficial for improving teaching quality and as a result fostering students' learning. Our research has also shown the positive effect of Lesson study on students' performance at English lessons, which shows that the use of this model is beneficial in Kazakhstani classrooms as well.

Nowadays Kazakhstani education is experiencing changes aimed at achieving global standards. Due to this fact many schools are concerned with bringing 21st century skills, particularly HOTS into the classrooms. However, not all the teachers are aware of the importance of HOTS and those who are aware in most cases do not know how to promote HOTS in the classroom. Lesson study model is very helpful in this case for understanding and catering for students' needs, which in turn may help develop students' HOTS.

According to our observations there is still a lot to be done in this respect in Kazakhstani schools, so that teachers would develop skills of analyzing their teaching and learners' learning to bring quality into the classroom and

reach global standards in education. Our research is a humble contribution to this process.

A 40-minute time limit which was given to each lesson was not enough as a teacher was to conduct not only several HOTS activities but also include 'LOT' tasks from students' books. Besides, there was no freedom in choosing lesson topics, as teachers had to follow the topics from the handbook due to it being a part of the school policy. Furthermore, the language levels of the students were not enough to understand some of the classroom instructions that resulted in spending more time on explaining the tasks. Another challenge was to get all students to stay after the study lesson for giving feedback and taking an interview as sometimes they did not have free time because of the workload. Researchers of this study believe that support from in-service teachers is essential as they are more experienced, nevertheless, there was not an opportunity to get an interview/feedback from in-service English teachers.

Supplementary studies on LS approach are needed to explore the benefits and barriers for pre-service teachers while conducting study lessons. In further researchers, participation and integration of pre-service and in-service teachers should be examined due to its positive impacts on the professional development of pre-service teachers. There is a need for investigating other HOT activities through the LS model for high and primary school students considering their educational needs.

REFERENCES

- [1] Bayram, I., & Bıkmaz, F. (2018). Exploring the Lesson Study Experience of EFL Instructors at Higher Education: A Pilot Study. *Journal of Qualitative Research in Education*, 6(3), 1- 28. doi:10.14689/issn.2148-2624.1.6c3s15m
- [2] Coşkun, A. (2017). The Application of Lesson Study in Teaching English as a Foreign Language. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 151-151. doi:10.17679/inuefd.297845
- [3] OECD (2014), *Reviews of National Policies for Education: Secondary Education in Kazakhstan*, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264205208-en>
- [4] Lamb, P., & Ko, P. Y. (2016). Case studies of lesson and learning study in initial teacher education programmes. *International Journal for Lesson and Learning Studies*, 5(2), 78- 83. doi:10.1108/ijlls-02-2016-0005
- [5] Balgabekova, D. (2019). *Teacher Professional Learning in the Context of Lesson Study in Kazakhstan*. Retrieved April 15, 2020, from <https://eera-ecer.de/ecer-programmes/conference/24/contribution/48537/>
- [6] Khokhotva, O. (2018). *Lesson Study in Kazakhstan: case study*

of benefits and barriers for teachers. *International Journal for Lesson and Learning Studies*, 7(4), 250-262.

[7] Fadel, C., Honey, M., & Pasnik, S. (2007). Assessment in the Age of Innovation. *Education Week*, 26(38). Retrieved January 21, 2020, from <https://www.edweek.org/ew/articles/2007/05/23/38fadel.h26.html?print=1>

[8] Pogrow, S. (2005). HOTS Revisited: A Thinking Development Approach to Reducing the Learning Gap after Grade 3. *Phi Delta Kappan*. 87. 64-75. 10.1177/003172170508700111.

[9] Lewis, A. & Smith, D., (1993). Defining Higher Order Thinking. *In Theory into Practice*, 32(3), 131-137. Retrieved January 21, 2020, from <http://www.jstor.org/stable/1476693>

[10] Saul, C., & Wuttke, H.D. (2011). Personalized Assessment of Higher - Order Thinking Skills. *CSEDU 2011 - Proceedings of the 3rd International Conference on Computer Supported Education*. 2. 425-430.

[11] Forehand, M. (2005). Bloom's Taxonomy: Original and Revised.. *In M. Orey (Ed.) Emerging perspectives on learning, teaching and technology*. Retrieved December 30, 2019, from <http://projects.coe.uga.edu/epltt/>

[12] Amer, A. (2006). Reflections on Bloom's Revised Taxonomy. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*, 4(1), 213-230. Retrieved from: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=2931/293123488010>

[13] Bloom, B., Engelhart, M., Furst, E., Hill, W., & Krathwohl, D. (1956). *Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals, Handbook I: Cognitive Domain*. New York: David McKay.

[14] Anderson, L., Krathwohl, R., Airasian, P., Cruikshank, K., Mayer, R., Pintrich, P., Raths, J., & Wittrock, M. (Eds.) (2001). *Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy*. New York, NY: Longman.

[15] Dudley, P. (2012) Lesson Study in England: from school networks to national policy, *International Journal of Lesson and Learning Studies*, 1.1 pp 85-100

ОРТА МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЖОҒАРЫ ДЕҢГЕЙДЕ ОЙЛАУ ДАҒДЫЛАРЫН LESSON STUDY НӘТИЖЕЛЕРІ АРҚЫЛЫ ДАМЫТУ

*Ерсұлтанова Г.Т.¹, Жапарова А.Ж.², Кенжекканова Қ.К.³

*¹PhD, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті,
Қазақстан, Алматы, e-mail: gyersultanova@gmail.com,

² PhD, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан, e-mail: asemzhan@mail.ru,

³ PhD, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан, e-mail: kuralay.kenzhekanova@mail.ru

Аңдатпа. Қазіргі таңда қазақстандық білім беруде әлемдік стандарттарға жетуге бағытталған өзгерістер орын алуда. Сыни тұрғыдан ойлау, шығармашылық ойлау және проблемаларды шешу ХХІ ғасырдың ең маңызды дағдыларына айналды. Бұл зерттеуде «сабақтарды зерттеу» нәтижелері қазақстандық орта мектеп оқушыларының жоғары деңгейлі ойлау дағдыларын дамытуға көмектесе ме, жоқ па, соны түсінуге әрекет жасалды. Осылайша, көптеген мектептер сыныпқа ХХІ ғасыр дағдыларын, әсіресе жоғары деңгейдегі ойлауды енгізуге мүдделі. Дегенмен, барлық мұғалімдер жоғары деңгейлі ойлаудың маңыздылығын түсінбейді, ал түсінетіндер көп жағдайда HOTS-ті сабақта қалай насихаттау керектігін білмейді. Бұл жағдайда сабақты оқыту моделі оқушылардың қажеттіліктерін түсінуге және қанағаттандыруға өте көмектеседі, бұл өз кезегінде оқушылардың жоғары деңгейлі ойлауын дамытуға көмектеседі.

Мақсатқа жету үшін екі жоба сұрақтары құрылды. Біріншісі ағылшын тілін үйренуші оқушылардың біліми қажеттіліктерін жоғарғы деңгейде ойлау тапсырмаларымен қамтамасыз етудің жолдарын анықтауға бағытталса, ал екіншісі 'сабақ зерттеу' әдістемесінің қаншалықты жоғарғы деңгейде ойлау қабілеттеріне әсер ететіндігін зерттеуге бағытталған. Зерттеу жұмыстары барысында 'сапалық' мәліметтер жинау үшін сабақты бақылау және қатысушылардан сұхбат алу тәсілдері қолданылды. Нәтижелер бойынша 'сабақ зерттеу' тек оқушылардың жоғарғы деңгейде ойлау қабілеттерін дамытып қана қоймай, сонымен қатар ұстаздардың және келешек ұстаздардың кәсіби дамуына да септігін тигізетіндігі анықталды. Осы зерттеу жұмысы Қазақстанда 'сабақ зерттеу' әдістемесі арқылы жасалған санаулы жұмыстардың бірі болып табылады және де бола шақта мұғалімдерге оқушылардың жоғарғы деңгейде ойлау қабілеттерін жетілдіруге бағытталған сабақтарды дайындау жолдарын табуға көмектесе алады.

Тірек сөздер: орта мектеп, мектеп оқушылары, жоғары деңгейлі ойлау дағдылары, сабақты зерттеу, жоғары деңгейлі ойлау, ағылшын тілі, бақылау, сұхбат

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ МЫШЛЕНИЯ ВЫСШЕГО ПОРЯДКА У УЧАЩИХСЯ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ С ПОМОЩЬЮ РЕЗУЛЬТАТОВ LESSON STUDY

*Ерсултанова Г.Т.¹, Жапарова А.Ж.², Кенжекканова К.К.³

*¹PhD, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан, e-mail: gyersultanova@gmail.com

² PhD, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: asemzhan@mail.ru

³ PhD, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: kuralay.kenzhekanova@mail.ru

Аннотация. В настоящее время в казахстанском образовании происходят изменения, направленные на достижение мировых стандартов. Критическое мышление, творческое мышление и решение проблем стали самыми необходимыми навыками XXI века. В этом исследовании была предпринята попытка понять, могут ли результаты «исследование уроков» помочь развить навыки мышления высшего порядка у казахстанских учащихся средних школ. В связи с этим многие школы заинтересованы в том, чтобы привнести в классы навыки XXI века, особенно мышления высокого уровня. Однако не все учителя осознают важность мышления высокого уровня, а те, кто осознает, в большинстве случаев не знают, как продвигать HOTS в классе. В этом случае модель изучения урока очень полезна для понимания и удовлетворения потребностей учащихся, что, в свою очередь, может помочь развить мышления высокого уровня учащихся.

Для достижения этой цели были поставлены два исследовательских вопроса. Первый заключается в определении способов удовлетворения потребностей учащихся при изучении английского языка для развития мышления высокого уровня, а второй – в том, как методология «исследование урока» влияет на развитие вышеупомянутых навыков. В исследовании использовались методы наблюдения за уроками и интервью для сбора «качественных» данных. Результаты показали, что «исследование уроков» не только развивает навыки мышления высокого порядка у учащихся, но также способствует профессиональному развитию учителей и будущих учителей. Это исследование является одним из немногих, которые проводились в Казахстане с использованием

методологии «исследования уроков» и могут помочь учителям найти способы подготовки уроков, направленных на улучшение навыков мышления высокого уровня учащихся.

Ключевые слова: средняя школа, школьники, навыки мышления высшего порядка, исследование уроков, мышление высокого уровня, английский язык, наблюдение, интервью

Статья поступила 27.06.2023

UDC 372.881.161.1

SRSTI 14.35.09.

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.024>

FILM ADAPTATIONS IN TEACHING RUSSIAN LANGUAGE AS A FOREIGN: ADVANTAGES AND ISSUES

*Kozhabergenova A.E.¹, Aubakirova B.T.², Kozhabergenova Ai.E.³

¹PhD Candidate, Eötvös Loránd University,
Budapest, Hungary, e-mail: anelec@mail.ru,

²PhD Candidate, Assistant Lecturer, Kokshetau University named after
Sh. Ualikhanov, Kokshetau, Kazakhstan,
e-mail: tolegen.bakhyt@gmail.com,

³PhD Candidate, Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary,
e-mail: monsieur.kozhai@gmail.com

Abstract. Language can't be taught and learned separately from culture. Art, in turn, is a significant part of the culture and a means for its comprehension by foreign students. Film adaptations represent a fair combination of technologies and art. However, the application of the full potential of film adaptations in Russian language lessons demands sufficient methodological research. Thus, this article aims to reveal the available methodological potential of film adaptations in Russian language teaching and to show that this topic opens up wide possibilities for research in terms of methodological developments.

The object of the article is the process of linguistic education of students in higher education institutions. The subject of the study is authentic materials as a means of foreign language teaching.

This study is based on a narrative analysis of current theoretical materials of post-Soviet republics', Russian and foreign scholars on the issue of the film

adaptations as a tool in teaching RLF (Russian language as foreign). The authors held to the research principles of consistency, historicism and cultural appropriateness.

The analysis of the publications on the issue indicated that film adaptations are an as effective tool for teaching RLF. The conducted literature review revealed that film adaptations usually are used in the lessons of Russian literature as supplementary material. However, film adaptations prove themselves to be an effective tool for teaching RLF on an even basis with literary works. The combination of the two materials is suitable for the development of all four language skills: reading, writing, speaking and listening.

The scientific value refers to analysis of existing data on film adaptations which contributes to further researches on the problem. The practical value of this study is that it provides a methodological base for the lessons of Russian language with application of film adaptations of literary works.

Key words: art, teaching, foreign language, film, literature, adaptation, Russian language, multimedia

Basic provisions

This article presents an attempt to systematize the present scientific data on the use of film adaptations in language teaching. The material presented in the article reflects the advantages and issues in the use of authentic film material when studying a language. Based on scientific sources, the authors make a detailed analysis of such experiences and describe several methodological approaches to film adaptations as a pedagogical tool: the first approach proposes to use film adaptations as an independent authentic material, the second one examines film adaptations as additional material in literature classes, and the third approach suggests to use film adaptations and its literature source in an integrated way. The results of the work are complemented by a discussion and logical conclusions.

The analysis of scientific publications has highlighted the following advantages in using film adaptations in foreign language teaching: representation of emotional states, development of non-verbal communication, visual immersion in the historical context, representation of geographical locations – all these contribute to a better understanding of the text through film. On the other hand, a literary work reveals to students the psychology of characters, makes the director's and author's intent more understandable, which contributes to teaching students view and analyze film as a work of art.

Thus, this article aims to reveal the available methodological potential of film adaptations in Russian language teaching and to show that this

topic opens up wide possibilities for research in terms of methodological developments.

The object of the article is the process of linguistic education of students in higher education institutions. The subject of the study is authentic materials as a means of foreign language teaching.

Introduction

The modern world is developing rapidly, and this is especially true in the field of technology. With the development of technology, there is a need for Russian language teachers to think about new and effective ways of creating a better environment for teaching and learning Russian as a foreign language. As a result, the use of multimedia as a learning tool is becoming increasingly popular in the field of foreign language teaching. And one of the most promising multimedia teaching tools, combining technology and art, is the cinematic adaptations of literary works.

Literature and film are of great cognitive value. The most important historical events are reflected not only in documents and in scientific research but also in works of art, be it literature, film, theatre, architecture, painting, music, or dance. Consequently, works of art are not only "channels of reflection and accumulation of information about reality", but some of them "are a significant phenomenon of national culture" themselves [1, p. 189]. Whereas lectures and seminars on history, geography, and culture engage mainly the logical-conceptual way of teaching students, works of art "show" life and reproduce it in concrete pictures and images. N. Chernyshevsky called art "the textbook of life": "Art achieves its goal more faithfully than a simple story, much less a scholarly one: under the form of life we are much more easily acquainted with a subject, much more quickly become interested in it than when we find a dry indication of the subject" [cit. 1, p. 190]. However, one should remember that art, bearing in itself the features of the author's personality, does not just copy reality but transforms it, endowing it with new meanings. "Creativity is an activity that gives rise to something new that has never existed before" [1, p. 190]. This reality transformed by the author is often referred to as *second reality*. "If a work of art becomes widespread and a fact of mass consciousness, then the 'second reality' that exists in it becomes as objective an immutable element of life as life itself. Thus, Onegin is more real to us than many of our true acquaintances: although it is a collective image" [1, p. 190]. Therefore, through literary works, students can learn about the culture and mentality of Russian-speaking people. At the same time, it is a twofold process. Any work of art also has a communicative function – conveying the author's intention to the addressee. Nevertheless,

understanding a work of art entirely depends on the addressee's ability to perceive the information correctly. Therefore, it is principal to teach foreign students an adequate perception of Russian literature and cinematography – not only to introduce students to the peculiarities of vocabulary but also to the historical, social, and cultural context.

Methodology and materials

This study is based on a narrative analysis of current theoretical materials of post-Soviet republics', Russian and foreign scholars on the issue of the film adaptations as a tool in teaching RLF (Russian language as foreign).

Researchers' approaches to film adaptations for educational purposes depend on different perspectives on the very nature of the relationship between film and text. Olga Burenina distinguishes three approaches to cinema from the perspective of its relationship with literature. The first approach sets off literature and cinema, differentiating the depicted and the imagined, thereby postulating the impossibility of intermedial transfer [2, p. 213]. Such views on film adaptations refer to the ideas of Roman Jakobson, Gilles Deleuze, Friedrich Knilli, Knut Hickethier.

The textual approach to the study of cinema, developed by representatives of the formal school and continued by Moscow-Tartu structuralism, can also be found in contemporary film aesthetics. Under this approach, cinema imitates literature and thus depends on it. A variant of this viewpoint is expressed in the assertion that “literature and cinema, being in a complementary distributional relationship, feed off each other and make mutual transitions, while maintaining their discursive independence” [2, p. 213].

Proponent of the third approach, Oleg Aronson, characterizes cinema as a borderland phenomenon that combines the traditions of representation and imagination [3]. O. Burenina also notes that compared to Western and American cinematography, which initially focused more on the art of theatre and dance plastique, Russian cinema focused more on literature and its genres, actively referring to literary sources and emphasizing its invariable involvement in literature [2]. Thus, the literary-centric orientation of Russian culture has raised the interest in film adaptation to a certain degree.

Based on these approaches to film adaptation, it is possible to distinguish three groups of scientific works on the use of film adaptations in RLF lessons. The first group of publications includes general researches on the use of various feature films in RLF lessons. This group represents a rather large body of researches. In order to systemize all the publications in this article, the following limitations were applied: the selection was made using databases Google Scholar, eLibrary, and CyberLeninka; the selection

contained publication for the period of 2017-2022; articles on educational films, scientific films, documentaries, short fiction and social videos, news releases, commercials, talk shows, interviews, blogger videos, videos from YouTube, animated films, television multi-part series were excluded. The remaining articles were grouped according to the issues they address: the advantages of using feature films in the RLF lessons; feature films as an educational tool (this group included studies indicating objectives and aims of using feature films in the RLF lessons); the problem of selecting films for the lessons.

The second group included publications concerning the use of film adaptations as a supplementary tool for teaching Russian literature to students.

The third group of works contains quite a small number of studies, and includes studies in which a literary work and its film adaptation are used in the classroom together and evenly. In particular, this group covers an article by Claudia Olivieri "‘Moscow cinematic text’ in the process of teaching RLF" [4] in which she proposes the use of the film "Moscow" (2000), directed by A. Zeldovich, based on a script by A. Sorokin, for educational purposes.

In the study authors held to the principles of consistency, historicism and cultural appropriateness. Research methods – analysis, synthesis, deductive and inductive generalizations – were applied.

Results and discussion

From the publications included in the first group of works, we identified the advantages, methodology, and challenges in the use of feature films in the RLF lessons.

Researchers identify three main benefits of using feature films in the teaching RLF:

First, due to its artistic nature, cinema as a teaching medium effectively synthesizes rational and artistic methods of presenting the information. Using a variety of artistic media (such as music, sounds, costumes, camera movement, actors' facial expressions, movements, dialogue, and narration), a film evokes an emotional response in the viewer and arouses interest. Consequently, as a teaching tool, a feature film combines emotional, logical, and figurative components, which, in turn, contributes to enhancing the cognitive activity of students and creates favorable conditions for creative comprehension of the material [5].

Secondly, a feature film can be an effective tool for shaping students' linguistic and cultural competencies. By analyzing the film, students acquire background knowledge of history, geography, ethnography, and country studies. They get acquainted with social reality, traditions, colloquial

vocabulary, peculiarities of speech etiquette, and mentality [6]. In this aspect, researchers often note the use of allusions and quotations from feature films in Russian speech, which can cause difficulties in understanding and application by foreign students. A good example is given by O. Abrosimova and L. Voronova: “It should be noted that while foreigners successfully learn quoting phrases, allusions and reminiscences are usually difficult for them to perceive. A hint of fact, a reference to a text, is almost beyond their comprehension. Russian-speaking people can say: ‘I need at least a cup of coffee, and there is no need for me to take a bath’. People who watched the film ‘The Diamond Arm’ swiftly understand the associations. A Russian person immediately ‘tries the situation on himself’. And although the quotation was changed, it is easy to draw an analogy. Foreigners cannot understand why in this case the response phrase would be: ‘There will be a bath for you and a coffee and cacao and tea’” [6, p. 53].

Thirdly, the use of feature films in teaching helps to increase students’ motivation. The use of feature films in the learning process allows for reducing the load on arbitrary memory, relieving psycho-emotional stress, as well as diversifying exercises and creating a comfortable environment in the class, which is principal for increasing the level of motivation of students [5].

Methodology of the work with feature films usually implies three stages: 1) work before the presentation of the film; 2) work during presenting the film; 3) work after watching a film. The first stage is preparatory, when the teacher introduces the students to the plot of the film, provides them with the necessary vocabulary, and explains the historical and social context of the film. The second stage usually includes vocabulary tasks. Finally, the third stage is creative: writing essays, presentations, discussions, debates, acting out or dubbing scenes from the film, etc. Additionally, T. Kashpireva suggests a fourth stage of work – independent study of the film by students, implying reading and writing reviews, listening to film soundtracks, etc. [7]. The tasks at each stage may vary, depending on the goals and objectives pursued by the teacher in a lesson. For example, Yu. Kostyushina and Zh. Shishkanova distinguish the following goals: learn to listen and understand spoken Russian in a real-life situation; show the variety of ways to use language constructions and grammatical patterns in live speech; teach how to use language to convey information in professional sphere of communication; test the extent and quality of assimilation of certain grammatical material; identify errors and ambiguities in the studied grammatical material; consolidate what has been learned; develop speaking skills, including argumentation and creative speech during the discussion of the film’s plot twist; introduce country-specific information related to the way of life, way of thinking, value systems and

relationships of Russian-speaking people; create a strong motivational base for further learning of the language [8, p. 305-306].

The problem of selection film for presenting to students still remains a main issue for teachers and researchers. Therefore, O. Khurmuz proposed the following criteria for selecting films:

1) A film as a work of art should obtain an emotional and aesthetic impact on the audience, and form a positive attitude towards Russian cinema and Russian culture in general;

2) The lexical and grammatical material in the film should correspond to the basic, first certification and second certification levels (A2, B1 and B2);

3) The film should obtain a country-specific value, introducing students to the Russian mentality, way of life, and culture;

4) The film must not violate historical and country-specific authenticity;

5) The issues raised in the film must be relevant to the audience, namely the age, national, cultural, and psychological characteristics of the audience should be taken into account when choosing a film;

6) The plot of the film should imply a conflict that encourages different opinions during the discussion of the film and thus stimulates the students' speech activity;

7) The actors' speech in the film should not be too fast; the words should be pronounced clearly and distinctly;

8) The speech in the film should be grammatically correct and accessible to the recipient, and must not contain a large amount of professional, emotionally expressive, as well as out-of-use vocabulary [9, p. 9].

Considering the above-mentioned criteria teachers and researchers tend to choose Soviet films for presentation in the class. Because modern films often demonstrate explicit scenes of violence or sexuality, drug addiction, excessive use of jargon and foul language, etc. However, modern films raise more interest at students.

Film adaptations make the problem of film selection easier. Since film adaptations have a literary work as a source, mostly a classic literary work, they meet all the necessary criteria suggested by O. Khurmuz. Besides, film adaptations by different directors (Soviet, modern Russian or modern American) are interesting for comparison and open up new possibilities for comparative analysis. For example, O. Chalova in the article "Semantics of the communicative level of the Russian language in sound realizations of a literary text" [10] compares two screen adaptations of F. Dostoevsky's novel "Idiot" by directors I. Pyryaev (1958) and V. Bortko (2003). The researcher concludes that both adaptations are relevant, both reflect Dostoevsky and reveal an understanding of Dostoevsky by Russian-speaking people in

different historical periods, which may be useful for those, interested in Russian culture and history [10, p. 302].

The second group of works mainly includes studies on the use of film adaptations as supplementary material in literature lessons for foreign students. For example, the publication by E. Halpunkova is devoted to the necessity of including an elective course “Literature on the Screen” for foreign students [11]. The researcher notes that the main advantage of this course lies in the fact that while the process of reading a literary work is usually intermittent and this affects the emotional perception of the book, the film has a continuous impact on the viewer. Therefore, referring to a film should aesthetically enrich the reader-viewer and expand their circle of associations [11].

According to E. Lobanova, the main advantage of film adaptation in literature lessons is the visualization of linguistic expressions: the character of a hero, his emotions, and emotional states. What is described by word in the literary work can be visually represented in film. As an example, the author compares Dostoevsky’s novel “Crime and Punishment” with its film adaptation directed by L. Kulidzhanov (1958) [12].

The use of film adaptations in teaching foreign languages is also considered in English scientific publications. For example, Hu Caixia stresses the importance of demonstrating non-verbal language in films [13]. Non-verbal language is as eloquent as spoken language. Therefore, in language teaching, the use of visual media in the film creates an opportunity for students to learn how to decipher non-verbal language, which contributes to the development of students’ communicative abilities. Aida Dziho-Sator points out that when working with film adaptations, and combining written text with visual and auditory media, we contribute to the development of all four language skills: reading, writing, speaking, and listening. In addition, this method offers various options for teaching and learning styles: individual work, group work, critical analysis, use of technology, discussion, etc. [14].

The third group included those works whose authors propose equivalent work with a literary text and a film in RLF lessons. Thus, O. Chalova, based on the methodology of M. Bezyaeva, considers the film adaptation of F. Dostoevsky’s novel “The Idiot” as a director’s interpretation of the novel. The author believes that by comparing the text with the film, as well as two film adaptations of the same novel with each other, foreign students will be able not only to better understand the literary work but also to see how it is understood by Russian-speaking people and how historical time affects this understanding [10].

Another example of this approach to film adaptation is C. Olivieri’s publication, in which the author analyses the film “Moscow” as a teaching

material for students studying Russian as a foreign language [4]. According to C. Olivieri, as the film is saturated with frames depicting tourist places, students are given an opportunity to conduct a virtual excursion around the city. At the same time, through the comparison with the literary text another Moscow is revealed to the students: "sinister and magical", with its "poetics of turbulent era", which demonstrates the attitude to "the reality existing at the moment and allows a comprehensive introduction to the 'other' Russian life" [4, p. 25].

As noted by T. A. Tarabanova, "it is important not only to introduce foreign students to Russian history, culture and literature but also to try to reflect on contemporary issues and give a 'Russian' understanding of these problems" [cit. 4, p. 25]. Therefore, the film, although not "suitable for normal watching" [cit. 4, p. 25], it can serve as an educational tool for future Slavists. On the whole, C. Olivieri suggests a method of working with film in which the literary work and the film complement each other: film creates a transition from the abstract literary work to its concrete embodiment, "gives an imaginative and deeper insight into the script", and "the contextualization of Sorokin's 'Moscow' enables, in turn, a better understanding of film" [4, p. 27].

The story "The Long Farewell" by Yu. Trifonov and its film adaptation by director S. Ursulyak (2004) can be valuable as teaching material in this context.

The story is about the unhappy love of the young playwright Grigory Rebrov and the actress Lyalya. The characters are in a relationship, but Rebrov's material insecurity constantly displeases Lyalya's mother, so she prevents them from marrying. Lyalya meets a successful playwright Smolyanov at the theatre and starts a relationship with him, which Rebrov discovers. Eventually the characters part ways, Rebrov leaves Moscow, his home, and his love, and leaves for a geological expedition. Lyalya finishes her acting career and marries a military man, changing her social circle. Many years later she meets Masha, her former friend from the theatre, who tells her about Rebrov who became a successful scriptwriter. However, even though their lives seem to have worked out well, they both feel that they have lost something important to both of them.

Trifonov's prose is advantageous for study in many ways. Primarily because of its psychologism, raise questions of morality. Through the example of ordinary everyday situations, Trifonov poses crucial questions of spirituality that could become the subject of discussion or even an essay: about envy, success, conscience, love, life, and death. In this story, the author portrays complex, multi-faceted characters in the complex circumstances

of life. The writer describes characters' different behavior and sentiments at work, in the family, with friends and parents; as well as their attitude towards money, women, life and death. Moreover, the plot of "The Long Farewell" is set in the mid-20th century, in the Soviet realities, so working with this short novel will require knowledge of the historical context, as well as the specificities of life of Soviet people.

The adaptation of the story "The Long Farewell" is also of value. The opening scene of the film shows black and white documentary footage of the old post-war Moscow, which contrasts with the subsequent color picture of Moscow in the 1970s. Already at the beginning of the film teacher can draw the student's attention to the changes in the city and the author's attitude to these changes – whether they are positive or negative. The film is almost entirely black and white, with the exception of a few episodes. For example, in the episode when Lyalya is playing on stage in the theatre when she is given the lead role in the play for the first time and she is happy. Colorful scenes in the film indicate moments of real happiness, love, and sincerity, but at the same time deeply personal moments of characters; it conveys the very impression of the subjective [15]. Playing on the contrast of these moments, Sergei Ursulyak strikingly illustrates the recurring leitmotif of the phrase that Rebrov recalls from Dostoevsky's novel "Demons": a man needs as much happiness as he needs unhappiness for happiness.

The film also facilitates students' immersion in Soviet reality through visual images: the characters' clothes, transport, the appearance of flats, etc. In this way, the story "The Long Farewell" and the film adaptation converge and complement each other in meaning: the film becomes more understandable through the literary text, but at the same time, the text can also become more understandable and accessible to students after watching the film. The tasks for the story and its adaptation could be discussion, essay writing, comparing scenes from the book with their representations in the film, acting out scenes from the film, and voice-over narration.

The discussion should be guided by the teacher and may include different questions: about the place (where the action takes place and how it develops, which significant places are found in the film); about the actors (how many of them there are and what they look like, which social category they belong to, their behavior, their relationships with each other, their character traits and motives for their behavior, their facial expressions, manner of speaking and choice of words); about the story and film proper (which scenes are the most important for the development of the action, what is the motivation behind their behavior) [4].

, such work with film requires an appropriate level of language proficiency, and “the perception of screen information must be accompanied and guided by a multi-stage set of activities that facilitate an understanding of the logic, language, and subtext of the film. After all, a mere demonstration will never give the results that can be obtained with prior training” [4, p. 28]. According to E. Vereshchagin and V. Kostomarov, “we have seen that an artistic image is an indissoluble, interpenetrating unity of the abstract and the concrete, the general and the individual, the essential and the accidental, the internal (regular) and the external, the whole and the part, the essence and the phenomena. The adequate perception of an image presupposes its understanding in this unity” [1, p. 193]. Such a holistic understanding – and it is usually what the author intended – rests on an important condition: the addressee must be ready to perceive the information. The communicative function of art is often only partially and incompletely realized because this condition is by no means always fulfilled. If the reader, viewer, or listener is not prepared, the artistic information either is not retained at all, settles as dead weight unnecessary, or, worst of all, provokes active protest and rejection [1].

Overall, the results of the study show that while the use of authentic films in foreign language teaching is widespread, the use of film adaptations has received relatively little attention in the educational field. It might be concluded that the use of film adaptations in RLF lessons opens up wide possibilities for research in terms of methodological developments.

Conclusion

The analysis of the publications on the issue indicated that film adaptations are an as effective tool for teaching RLF as other feature films. The use of the adaptations of literary work shares the same advantages, goals, and methodology as other feature films. The conducted literature review revealed that film adaptations usually are used in the lessons of Russian literature as supplementary material. However, film adaptations prove themselves to be an effective tool for teaching RLF on an even basis with literary works. The combination of the two materials is suitable for the development of all four language skills: reading, writing, speaking and listening. There are plenty of activities and ways of using literary works and their adaptations in the lessons of RLF: quizzes, role-playing, acting, translation, essay writing, etc. The combination of literary work with film adaptation in lessons contributes to a better understanding of the material by the students and may lead them to further analysis of the interrelationship between arts.

REFERENCES

- [1] Vereshchagin E. M., Kostomarov V. G. YAzyk i kul'tura: Lingvostranovedenie v prepodavanii russkogo yazyka kak inostrannogo (Language and culture: Linguistic and regional studies in teaching Russian as a foreign language). 4-e izd. M.: Rus. yaz. 1990. 246 p. [In Rus.]
- [2] Burenina O. Literatura na ekrane (Literature on the screen) //Wiener Slawistischer Almanach. 2017. T. 79. P. 205-227. [In Rus.]
- [3] Aronson Oleg. Kommunikativnyj obraz. Kino. Literatura. Filosofiya (communicative image. Movie. Literature. Philosophy). Moskva: NLO. 2007. [In Rus.]
- [4] Olivieri K. “Moskovskij kinematograficheskij tekst” v processe obucheniya RKI („Moscow cinematographic text” in the process of teaching Russian as a foreign language)//Studi Slavistici. 2008. T. 2008. P. 179-189. [In Rus.]
- [5] Pazilova B. The peculiarities and issues of using authentic films in teaching foreign languages / B. Pazilova, M. Sauganbayeva // Aktual'nye nauchnye issledovaniya v sovremennom mire. 2021. No 12-2(80). P. 61-68.
- [6] Abrosimova O. L., Voronova L. V. Lingvokul'turologicheskij potencial russkih hudozhestvennyh fil'mov v praktike prepodavaniya RKI (Linguistic and cultural potential of Russian feature films in the practice of teaching Russian as a foreign language) // Mir russkogo slova. 2019. №. 3. P. 51-55. [In Rus.]
- [7] Kashpireva T. B. Pogovorim “Pro lyuboff”: formirovanie lingvokul'turnoj kompetencii uchashchihsya, izuchayushchih russkij yazyk kak inostrannyj (Let's talk „About love”: the formation of linguocultural competence of students studying Russian as a foreign language) // Mir russkogo slova. 2017. №. 3. P. 106-111. [In Rus.]
- [8] Kostyushina YU. I., Shishkanova ZH. S. Ob ispol'zovanii autentichnogo audiovizual'nogo didakticheskogo materiala na zanyatiyah po russkomu yazyku kak inostrannomu v raznourovnevoj gruppe (na primere h/f “Morfij”) (On the use of authentic audiovisual didactic material in classes in Russian as a foreign language in a multi-level group (on the example of the film „Morphine”) // Metodika prepodavaniya russkogo yazyka (kak inostrannogo, kak vtorigo): istoriya, sovremennoe sostoyanie, perspektivy razvitiya / red. T.M. Balyhina. 2017. P. 302-315. [In Rus.]
- [9] Hurmuz O.V. Metodicheskaya model' ispol'zovaniya hudozhestvennyh fil'mov pri obuchenii russkomu yazyku kak inostrannomu (Methodological model of the use of feature films in teaching Russian as a foreign language) // avtoref. dis....k.p.n. M. 2019. [In Rus.]

[10] Chalova O. V. Semantika kommunikativnogo urovnya russkogo yazyka v zvuchashchih realizacijah literaturnogo teksta (sravnenie ekranizacij romana F.M. Dostoevskogo "Idiot" 1958 g. i 2003 g.) (Semantics of the communicative level of the Russian language in the sounding realizations of a literary text (comparison of film adaptations of F.M. Dostoevsky's novel „The Idiot” in 1958 and 2003)) // Slovo. Grammatika. Rech'. 2021. P. 270-305. [In Rus.]

[11] Hal'pukova E. L. Model' organizacii elektivnogo kursa "Literatura na ekrane" v sisteme kommunikativnogo obucheniya russkomu yazyku kak inostrannomu (Organization model of the elective course „Literature on the screen” in the system of communicative teaching of Russian as a foreign language). 2014. [In Rus.]

[12] Lobanova E. V. Reprezentaciya emotivnyh sostoyanij v tekste romana F.M. Dostevskogo "Prestuplenie i nakazanie" i ego ekranizacii (Representation of emotive states in the text of F.M. Dostevsky „Crime and Punishment” and its adaptation) // Yazykovoe soznanie v aspekte mezhkul'turnoj kommunikacii: sbornik statej / Otv. red. E.A. Zhuravleva. Astana: Izd-vo ENU im. L.N. Gumileva. 2018. P. 350-360. [In Rus.]

[13] Caixia H. U. Film and novel: Different media in literature and implications for language teaching // Cross-Cultural Communication. 2013. T. 9. №. 5. P. 87-91.

[14] Dziho-Sator, Aida. Literary texts and their film adaptations in the EFL classroom // https://www.researchgate.net/publication/351308427_LITERARY_TEXTS_AND_THEIR_FILM_ADAPTATIONS_IN_THE_EFL_CLASSROOM

[15] Puchenkina N. V. Impressionisticheskie motivy v ekranizacii povesti YU. Trifonova "Dolgoe proshchanie" (Impressionistic motifs in the film adaptation of Y. Trifonov's story "The Long Goodbye")// Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. NI Lobachevskogo. 2012. №. 1-2. P. 222-225. [In Rus.]

**ОРЫС ТІЛІН ШЕТ ТІЛІ РЕТІНДЕ ОҚЫТУДАҒЫ
КИНОМӘТІНДЕРІН ЖӘНЕ МАТЕРАЛДАРЫН
АДАПТАЦИЯЛАУ: АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ МЕН МӘСЕЛЕЛЕРІ**

*Кожабергенова А.Е.¹, Аубакирова Б.Т.², Кожабергенова Ай.Е.³

¹PhD кандидат, Э. Лоранд атындағы университет, гуманитарлық ғылымдар факультеті, Будапешт, Венгрия, e-mail: aneles@mail.ru,
²PhD кандидат, Ш. Уалиханов атындағы Көкшетау университетінің

ассистент-лекторы, Көкшетау, Қазақстан,
e-mail: tolegen.bakhyt@gmail.com,

³PhD кандидат, Э. Лоранд атындағы университет, педагогика және психология факультеті, Будапешт, Венгрия,
e-mail: monsieur.kozhai@gmail.com

Аңдатпа. Тілді мәдениеттен бөлек оқыту және зерттеу мүмкін емес. Өнер өз кезегінде мәдениеттің маңызды бөлігі және оны шетелдік студенттердің түсінуінің құралы болып табылады. Киномәтіндерін және материалдарын адаптациялау – бұл технология мен өнердің сәтті үйлесімі. Дегенмен, орыс тілі сабақтарында киномәтіндерін және материалдарын адаптациялау барлық мүмкіндіктерін пайдалану жеткілікті әдістемелік өңдеуді қажет етеді. Сонымен, бұл мақаланың мақсаты – орыс тілін оқытуда киномәтіндерін және материалдарын адаптациялаудың бар мүмкіндіктерін ашу және бұл тақырыптың әдістемелік әзірлемелер тұрғысынан зерттеуге кең мүмкіндіктер ашатынын көрсету.

Мақаланың объектісі – жоғары оқу орындарында студенттерге лингвистикалық білім беру процесі. Зерттеу пәні – шет тілін оқыту құралы ретінде аутенттік материалдар.

Бұл зерттеу посткеңестік республикалар ғалымдарының, ресейлік және шетелдік ғалымдардың ОШТ (орыс тілі шет тілі ретінде) оқыту құралы ретінде киномәтіндерін және материалдарын адаптациялау мәселесі бойынша заманауи теориялық материалдарын нарративтік талдауына негізделген. Авторлар жүйелілік, тарихшылық және мәдени сәйкестіктің зерттеу принциптерін ұстанды.

Осы мәселе бойынша жарияланымдарды талдау киномәтіндерін және материалдарын адаптациялауда орыс тілін шет тілі ретінде оқытудың тиімді құралы екенін көрсетті. Әдебиетке жүргізілген шолу, әдетте, орыс әдебиеті сабақтарында қосымша материал ретінде киномәтіндерін және материалдарын адаптациялау қолданылатынын көрсетті. Дегенмен, киномәтіндерін және материалдарын адаптациялау әдеби шығармалармен қатар орыс тілін шет тілі ретінде оқытудың тиімді құралы екенін дәлелдеді. Осы екі материалдың үйлесімі барлық төрт

тілдік дағдыларды дамытуға қолайлы: оқу, жазу, сөйлеу және тыңдау.

Ғылыми құндылығы осы мәселені одан әрі зерттеуге ықпал ететін киноәтіндерін және материалдарын адаптациялау бойынша бар деректерді талдауда жатыр. Бұл зерттеудің практикалық құндылығы оның әдеби шығармалардың киноәтіндерін және материалдарын адаптациялауды пайдалана отырып, орыс тілі сабақтарын өткізудің әдістемелік негізін қамтамасыз етуінде.

Тірек сөздер: өнер, оқыту, шет тілі, кино, әдебиет, киноәтіндерін және материалдарын адаптациялау, орыс тілі, мультимедиа

КИНОАДАПТАЦИИ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО: ПРЕИМУЩЕСТВА И ПРОБЛЕМЫ

*Кожабергенова А.Е.¹, Аубакирова Б.Т.², Кожабергенова Ай.Е.³

*¹Аспирант, Университет им. Э. Лоранда, факультет гуманитарных наук, Будапешт, Венгрия, e-mail: anelec@mail.ru,

²Докторант, ассистент-лектор, Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау, Казахстан,
e-mail: tolegen.bakhyt@gmail.com

³Аспирант, Университет им. Э. Лоранда, факультет педагогики и психологии, Будапешт, Венгрия,
e-mail: monsieur.kozhai@gmail.com

Аннотация. Язык нельзя преподавать и изучать отдельно от культуры. Искусство, в свою очередь, является важной частью культуры и средством ее постижения иностранными студентами. Киноадаптации представляют собой удачное сочетание технологий и искусства. Однако использование всего потенциала киноадаптаций на уроках русского языка требует достаточной методической проработки. Таким образом, цель данной статьи – раскрыть имеющийся потенциал киноадаптаций в обучении русскому языку и показать, что данная тема открывает широкие возможности для исследования в плане методических разработок.

Объектом статьи является процесс лингвистического образования студентов в высших учебных заведениях. Предметом исследования являются аутентичные материалы как средство обучения иностранному языку.

Данное исследование основано на нарративном анализе современных теоретических материалов ученых постсоветских республик, российских и зарубежных ученых по вопросу киноадаптаций как средства обучения РКИ (русский язык как иностранный). Авторы придерживаются исследовательских принципов системности, историзма

и культуросообразности.

Анализ публикаций по данной проблеме показал, что киноадаптации являются эффективным инструментом преподавания РКИ. Проведенный обзор литературы показал, что киноадаптации обычно используются на уроках русской литературы в качестве дополнительного материала. Однако киноадаптации зарекомендовали себя как эффективное средство преподавания РКИ наравне с литературными произведениями. Сочетание этих двух материалов подходит для развития всех четырех языковых навыков: чтения, письма, говорения и аудирования.

Научная ценность заключается в анализе существующих данных о киноадаптациях, что способствует дальнейшему исследованию данной проблемы. Практическая ценность данного исследования состоит в том, что оно предоставляет методическую базу для проведения уроков русского языка с применением киноадаптаций литературных произведений.

Ключевые слова: искусство, преподавание, иностранный язык, кино, литература, адаптация, русский язык, мультимедиа

Статья поступила 01.02.2023

UDC 811.581

SRSTI 14.35.09.

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.025>

汉语网络语言及其在教学中的应用与思考

*迪丽娜·米来提,¹巴合依拉·热依汗²

¹硕士, 高级讲师, 阿布莱汗国际关系与外国语大学
哈萨克斯坦 阿拉木图

e-mail: dinay0319@163.com,

²博士, 高级讲师, 阿布莱汗国际关系与外国语大学
哈萨克斯坦 阿拉木图

e-mail: bagila058@mail.ru

摘要: 本文研究的主要目的是通过问卷调查的形式了解学生对网络语言的使用现状, 从而分析并总结汉语网络语在教学中的必要性。主要研究方向为汉语网络语言的特点及其在汉语教学中的运用。研究的主要思想是如何将汉语网络语言有效地融入汉语课堂教学。本文的研究运用了文献综述法、问卷调查法和统计法, 分析了学生对网络语

言的运用，了解了学生对网络语言教学的认可度。研究具有一定的意义，首先将汉语网络语系统的融入汉语课堂将有助于学生丰富词汇量，提高汉语交际的能力，并增加学生们学习汉语的兴趣。同时，本文的研究还将推动哈萨克斯坦汉语教学中的网络语言教学研究。

本文可以在高等教育机构的汉语课程教学中作为辅助材料使用。

关键词：汉语、网络语言、汉语教学、教学方法、网络语言的重要性、网络语言的特点、传播学、统计法

一、研究介绍

“栓Q(我真的会谢)”、“冤种(大冤种)”、“小镇做题家”、“团长/团”、“退!退!退!”、“嘴替”、“服了你个老六”等这些词语，看着都认识，但是很难理解它真正的意思和用法，这些词语是2022年的“十大网络流行语”，即网络语言。不难理解，这些词语都兴于网络，在日常交际中广泛使用，对中国人，特别是年轻人的语言习惯有很大的影响。从这我们可以看出网络语言对整个汉语系统的影响是较深的，因此有必要对其进行针对性的研究。

网络语言在汉语日常交流中具有非常重要的交际功能。学习汉语网络语言有助于我们了解现今中国的发展和加深对中国文化的理解。学生们应该从刻板的书本教学中逃脱出来，开始了解语言发展的特色，学习并掌握汉语网络语言。因为迅速兴起的网络语言反映了社会的变化，传递着最新的潮流讯息，覆盖了社会生活的方方面面，能让我们从不同的角度理解语言深层的意思。学习网络语言成为了学生认识现今中国、了解中国文化、跟上潮流步伐的重要方式。

本文尝试归纳了网络语言的构造和特点，分析了网络语言在汉语教学中所产生的正负面影响。通过对学生理解和使用网络语言进行调查研究，找出了现在网络语言教学所存在的问题，并根据问题提出了相关建议。本文倡议哈萨克斯坦汉语教师关注网络语言的教学，重视网络语言教学在汉语教学中的价值和作用。

本文的研究具有一定的实践和研究意义。一方面，学生学习网络语言可以丰富词汇量，提高运用汉语进行交际的能力，增加学习汉语的兴趣，提升了解中国文化的能力。另一方面，通过本文研究，可以促进哈萨克斯坦汉语教学界对汉语网络语言教学的研究进展，为哈萨克斯坦的汉语教学发展提供实践研究，有助于哈萨克斯坦汉语教学的发展。

二、研究综述与研究方法

随着对网络语言的深入研究，产生了一门新的学科——网络语言学。这个概念首先由周海中先生提出，在《网络语言学：一门崭新的语言学科》一文中对网络语言学的发展和研究做了初探[13]。此后网络语言学在语言学界受到了广泛的关注。网络语言学是语言学界的分支

学科, 主要研究网络语言的生成、性质、功能、运用等。同时, 网络语言学又需要计算机科学、网络技术、传播学、社会学、心理学等多学科进行立体的研究, 因此, 网络语言学又是一门交叉学课, 需要与不同领域有机融合才能更好的研究其发展。网络语言对现代汉语的发展有促进作用, 但是因其缺乏规范, 对现代汉语也产生了一定的负面影响。大量使用网络语言会对学生语言体系的形成有影响, 因此需要加强对网络语言的研究。

在中国有关汉语网络语言和对外汉语中网络语言教学的研究非常多。笔者总结了几篇较新的研究论文作为参考。如杨昌领在《互联网时代网络语言对汉语的影响及对策研究》中首先总结了网络语言的内涵与构造特征, 其次分析了网络语言对汉语发展的意义和影响, 最后提出了对待网络语言的策略。作者提到网络语言对现代汉语有正面和负面的影响, 因此要探究网络语言对现代汉语的影响, 发挥网络语言的正面效应[1]。祝玮潮和李治平在《论对外汉语教学中网络流行语的选取原则》一文中介绍了网络语言的概念, 论述了网络语言进入对外汉语教学的必要性, 最后阐述了网络语言的选取原则, 并从2017-2021年的网络流行语中筛选了可进入对外汉语教学的网络流行语。[8] 苏会琪在《汉语方言对网络语言的影响》一文中从语言和词汇的角度就汉语方言对网络语言的形成和发展产生的影响做了较为详细的概述。苏老师认为方言对网络的影响有利有弊, 利在于一些方言中传承已久的词以全新的形式让大众熟知和使用, 弊在于方言中的不雅词流入网络语言中, 变成了网络暴力的工具。因此, 需要用正确的态度来引导网络语言的规范化和文明化。[4] 同时徐正迎和朱立华[14]、邹春燕[2]、刘学云[11]、宋丹[3]等学者分别从生态语言学、社会语言学的角度对汉语网络流行语进行了研究。

本文运用了文献综述法、问卷调查法和统计法, 分析了学生对网络语言的运用, 了解了学生对网络语言的态度与学习动机, 以及学生对网络语言教学的认可度。分析了网络语言在汉语教学中所产生的正负面影响, 探索了如何进行网络语言的教学, 这将有助于提升汉语课堂教学的实际效果。

三、研究结论

1 汉语网络语言的构造

网络语言的特点是在短时间就能广泛的流传, 被大众认可和使用。因此它具有简单、生动、有趣、形象的特点。汉语网络语言的构造有其鲜明的特色, 如:词语中包含英文字母、阿拉伯数字、汉语拼音、汉语方言、标点符号等。

1.1 数字代替字符

汉语中的同音字, 其实对中国文化有着深远的影响。在中国的传统中, 大多数数字都具有特殊的文化含义。数字被分为吉利和

不吉利，如中国人认为8非常吉利，因为与发财的“发”谐音；反之认为4非常不吉利，因为与“死”谐音。在网络语言中借助数字或数字组合来表示谐音意义的词语非常多，即数字代替字符。这种方式很受大家欢迎，因为这即符合中国人内在的传统文化，写起来又很简便。如：88代表“拜拜”，5201314 代表“我爱你一生一世”，995代表“救救我”，7456代表“气死我了”，748代表“去死吧”，555代表“呜呜呜”，这听起来像哭声，因此用来表示悲伤。还有一种数字符号的形式并不是依靠谐音来表意的，如：“996”，表示早9点上班、晚9点下班，每周工作6天的工作制度。

1.2 英语字母与词组的混用

网络语言中经常能看到汉语和英语字母与词组的混用形式，在语言学界称之为“语码混用”[9]，即以一种语码为主，杂交另一种语码的语言形式。如上文说到的“栓Q”，类似这种汉语+英语的组合形式非常多，还有：“厉害了word哥” 常用于表达对某人的夸奖和崇拜，“Hold住”是指掌控的住，“幸福ing”是运用了英语的现在进行时，表示现在很幸福，“笑cry”是指被笑哭，用来表达哭笑不得或者笑到哭的情况。

另一种网络语言的形式是利用谐音将英语字母和数字或符号混用。如：+U的意思是加油，Me2的意思是me too（我也是），B4的意思时before（之前）等。还有用英语字母或符号来代替汉语中谐音的部分。如：深藏不漏=深藏blue、四大发明=starfarming，一声不吭=Eason不吭，生无可恋=生无clean，不可思议=book思议，三生有幸=Samsung有幸，一派胡言=一π胡言，无可奉告=无可phone告等。

1.3 符号或表情包的组合

为了让网络日常表达更生动有趣，网民们通过把键盘上的符号、数字和图形等组合起来，创造出了有趣的网络符号语，即我们平时用的符号表情和表情包。如o(*^▽^*)表示开心，/(T o T)/~~表示伤心，(●'▽'●)表示可爱，(; '▽')表示难过，o(╯_╰)表示不好意思，_ ^ _表示不开心等。这些网络符号语，作为网络语言，让人们的交流更加直白形象，受到了网民们，特别是年轻一代的欢迎。随着现代技术的发展，人们可以通过手机随意发送图片和视频，这就产生了现在丰富多彩的表情包。表情包作为语言的可视化形式，本质和文字差不多，在虚拟的网络沟通中提高了人们交流的效率和质量。

1.4 缩略词

网络时代生活节奏越来越快，人们惜时如金，因此就出现了网络缩略词。网友们为了提高网络交流的效率，将一些较长的词语或句子缩短，用缩略词来代替。如：“dbq”代表对不起，“xswl”代表笑死我了，“nbc”代表“nobody cares”，即没人在意，“DIY”代表“Do it yourself”即自己动手做，“yyds”代表永远的神，“nnds”代表你说得对。除了英语和拼音的缩略词，还有很多网络语是在汉语原词句上进行缩略的，如：“尬聊”，意思是尴尬的聊天；“喜大普奔” 是喜闻乐

见、大快人心、普天同庆、奔走相告的缩略用法；还有“高富帅”指男生又高又帅又有钱，是现在女生择偶的标准；“白富美”则是指肤白，长得漂亮，经济条件又好的女生。

1.5 方言演变的网络流行语

众所周知，中国是一个多民族、多语言、多方言的国家。根据2021年版的中国语言文字概况，汉语有十大方言[15]。虽说普通话已经完全普及，但是老百姓在日常交流和网络交流中还是习惯于用方言，因此方言就成为了网络语言形成的主要源泉。方言从语音和词汇两方面影响着网络语言，形成了一批有方言特点的网络语言。如：“巴适”，四川方言，意为“舒适、舒服”，在网络中广泛流传。类似这种从方言词语照搬来的网络词不在少数，有“靓男”、“靓女”，粤方言，意为“年轻漂亮的男生女生”；“作死”，存在于多个方言，如粤语，北京话，客家话等，意思是自寻死路；“老铁”，东北方言，意为关系很好的朋友；“菜鸟”，闽南语，意思是新手，对某件事情不熟悉。这类词语非常多，不分地域被网友们广泛使用。还有一批受方言谐音影响产生的网络词语，如“猴赛雷”（好厉害）、“小盆友”（小朋友）、“蓝瘦香菇”（难受想哭）、“次饭”（吃饭）、“酱紫”（这样子）、“送你一朵小发发”（送你一朵小花花）、“男票”（男朋友）等等，这些词的出现主要是因为方言的发音影响了普通话的正确发音，在与他人交流时带着当地方言的口音，后因网络平台的广泛流传，流行于人们的日常交际中。

1.6 外来词的音译

网络的发展，使全世界的人民交流越来越方便，也使得人们的交流语言越来越国际化。网民们为了达到诙谐生动的效果，将外来词直接音译成汉语使用，这就是这类网络词语的由来。如：因吹斯听是英文的interesting，意思是有趣的；狗带是英文go die，意思是去死；欧巴是韩语的오빠，意思是哥哥；岂可修是日语的ちくしょう，意思是该死的等等诸如此类的词语也不在少数。

1.7 旧词的新意义

创新是网络语言的基本元素，这才能体现网络语言的潮流特征。网络词语多建立在传统词语的基础上，为之增加新的意义，这些词语从网络语言引申到现实生活，在人们的交际中广泛使用。通常新的意义具有反讽意味，有诙谐幽默的效果。如：“油腻”，其本意为含油量过高，但现在用来形容不注意自己形象，谈吐粗鲁，发福了的中年男子，也叫“中年油腻男”；“潜水”，其本意就是在水里潜水，但现在用来形容在网上只看不发表言论的行为；“闪”，其本意是闪耀，现在的意思是离开，如：“我们闪吧”，意思是我们走吧；“山寨”本意就是山里的城寨，现在的意思是假冒、模仿、抄袭等，如：“山寨明星”、“山寨产品”等。

1.8 网络流行语

网络流行语是指在社会中发生的事情受到人们的关注，在网络交际中不断发酵，演变出的一个新的网络语言。这种语言往往反映了人们的现状，有无奈和自嘲的心态。如：“内卷”，就指社会现象，表示非理性的内部竞争；“躺平”指从无穷无尽的工作中脱离出来；“破防”的意思是指遇到情感上很大的冲击后内心被触动，突破了心理的防线；“普信男/女”是指普普通通却很迷之自信的男女。

总的来说，网络语言产生的途径和构成的方式多样，更大程度上反映了广大网民对社会、对生活、对自身的一种认识和态度。

2 学生网络语言运用分析

本次调查的目的是了解学生对网络语言的学习态度、学习动机、学习方式和学生对网络语言的理解和使用程度情况。以及了解学生对网络语言教学的想法和态度。本文的调查对象是阿布莱汗国际关系与外国语学院大一至大四汉语言专业的学生。在网络新词的选取上，本文选取了近几年的网络流行语。

本次调查问卷分为两部分。第一部分为单选题和多选题，考察学生的对网络语言的学习态度、学习方法、学习动机和网络语言教学的接受程度。第二部分为单选题，目的是考察学生们对网络语言的熟悉情况。通过问卷总体考察41位汉语言专业学生在学习网络语言过程中存在的问题，便于直观的了解学生对网络语言的认知情况。本人使用问卷网设置问题，通过网络班级群发放进行数据统计，共收取有效问卷数据41份。

问卷调查结果分析：

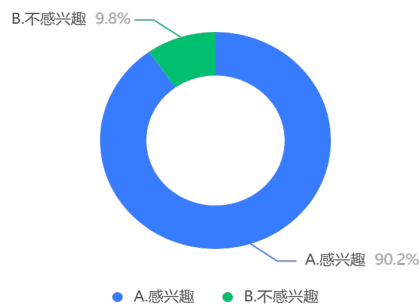

图1- 学生对网络语言的兴趣度

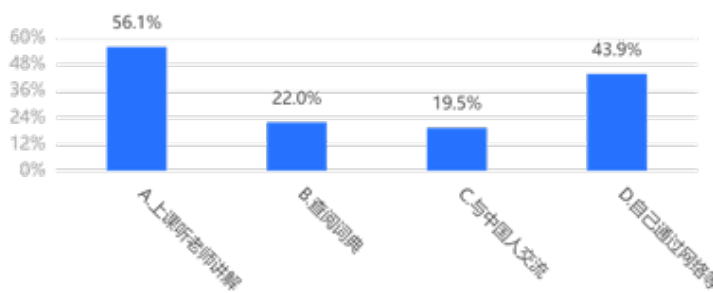
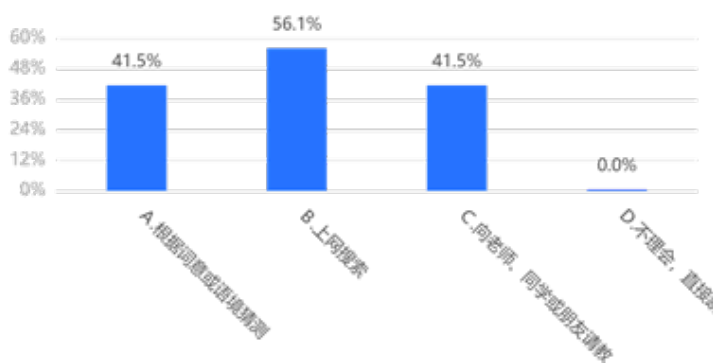

图 2- 学生接触与学习网络语言情况

3- 学生处理不认识的网络语言情况

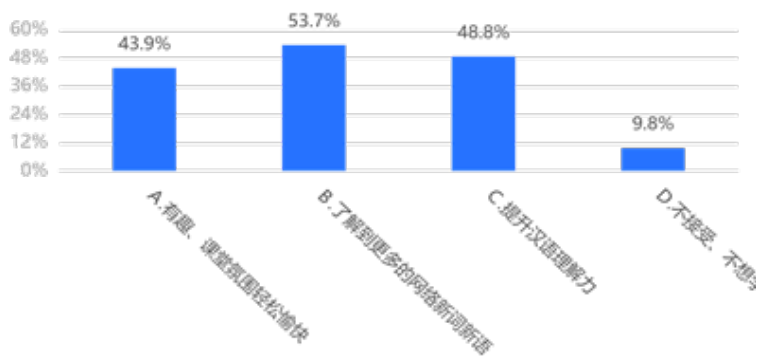

图4- 学生认为开设网络语言课程的效果

从1-11题调查结果显示，从学生基本资料填写的情况来看，大三四大中高级水平的学生占比较大，占54%。学生群体对网络语言很感兴趣，达到 90.2%。在大部分学生眼中，网络语言是可以用来交际的语言和只在网络上流行的非正式语言，可知学生对网络语言的基本概念有清晰的理解。68.29%的学生表示会偶尔使用网络语言，只有2.4%

的学生完全不会使用网络语言。对于“是否了解网络语言的含义”与“是否会去查询网络语言的含义”这两道题，有53.66%的学生表示了解网络语言的含义，48.78%的学生偶尔会主动动手查询网络语言的含义，学生对网络语言的理解力较好，自主学习网络语言能力也较高。同时，近50%的学生认为有必要开设网络语言课程，这说明学生支持网络语言的教学。通过分析研究发现：大多数学生了解网络语言的含义，对网络语言的学习也有较高的积极性，较多的学生支持开设网络语言的课程。高达61%的学生认为开设网络语言课程可以帮助他们提高交际表达能力，51%的学生认为网络语言课程有助于中国文化的理解。

同学们接触到网络语言都是靠上课听老师讲解以及自己通过网络软件自主学习。遇到不认识的网络语言学生们会通过上网搜索的方式解决问题，没有一个学生表示会直接跳过。由此可见，大部分学生对网络语言非常感兴趣，在日常生活中偶尔也会使用，并且认为有必要系统认真的学习网络语言，网络语言有助于提高交际能力。因此，汉语教师可以结合学生的想法与实际教学目标开始加入网络语言的教学。在对开设网络语言课程的效果统计中，53.7% 的学生认为课程有助于了解更多的网络语言，只有 4 个学生表示不想学习，同时也有一部分学生认为开设网络语言课程有助于提升理解能力。总的来说，绝大多数学生希望通过对网络语言的学习，提高自己的汉语交际水平与对中国文化的理解能力。可见网络语言教学在汉语教学中有一定的存在价值。

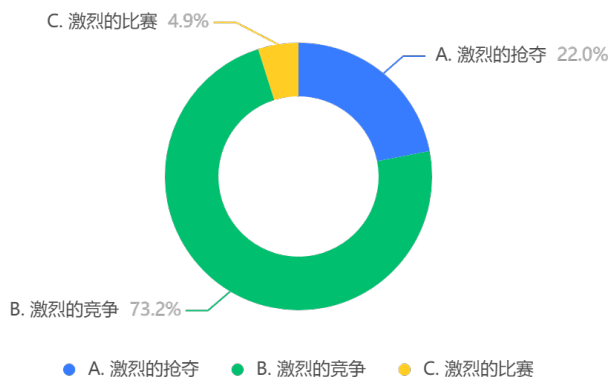

图5- 学生对网络语内卷的含义理解

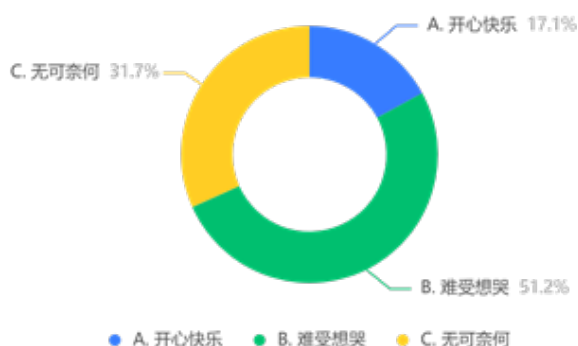

图6- 学生对网络语蓝瘦香菇的含义理解

从12-22题考察留学生对最新的网络语言的认知程度。调查结果显示，学生对网络新词“幸福ing”、“yyds”、“内卷”、“柠檬精”、“芭比Q了”、“蓝瘦香菇”、“破防了”这七个网络语的认知程度较高，剩下的网络新词掌握程度低。其中有 21 个学生知道“蓝瘦香菇”的含义，有28个学生掌握“幸福ing”的意义，有30个学生掌握“内卷”的含义，超过一半以上的学生熟练掌握这三个网络语的含义。其中“幸福ing”和“内卷”是学生掌握程度最好的词。相对来说，学生对“退群”、“巨婴”、“官宣”与“神兽”的了解程度最差。41.46%的学生认为“巨婴”是“巨大的小孩”，43.90%的学生理解“官宣”为“官方宣传”，34.15%的学生将“神兽”理解为“神奇的动物”，34.15%的学生将“神兽”理解为“神话中的动物”。

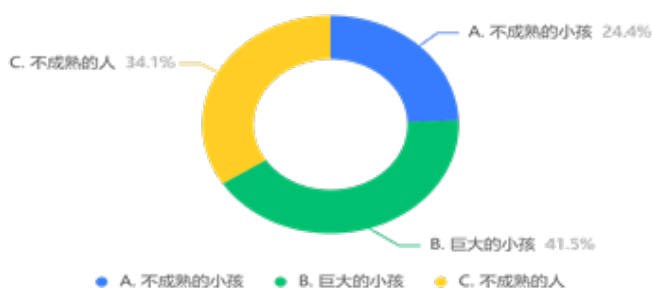

图7- 学生对网络语巨婴的含义理解

图8- 学生对网络语神兽的含义理解

由此可见，学生对最新网络语言的掌握情况还算乐观，只是对日常接触少的网络语言理解上会出现偏误。很多学生完全是按照网络语言的字面意思来理解“巨婴”、“官宣”、“神兽”的含义，用字面意思简单理解网络语言常常会产生错误。因此，在网络语言教学的过程中不仅要注意到网络语言的字面意思，更要注意网络语言蕴含的文化元素。由此可见，学生对网络语言既熟悉又陌生，需要老师对网络语言进行系统规范的讲解。

总的来说，学生对网路语言非常感兴趣，认为网络语言的学习对口语交际和文化理解都有帮助，大多数学生赞同开设网络语言课程。因为缺少语言交流的环境，学生们掌握的大部分网络语言来自课堂上老师的教学，但是教学内容并没有规范，即老师想到什么教什么。可能一个班学生知道，另一个班却没有接触过。问卷调查的结果显示汉语教学中网络语言教学有一定的可行性，同时也存在着问题。下面就重点分析网络语言在汉语教学中所产生的影响。

四、研究讨论

1 网络语言在汉语教学中所产生的影响

通过上述总结和调查，可以发现网络语言幽默有趣、简单生动、容易使用，同时还具备着时代性、创新性、不规范性、低俗性等特点。这些特点在汉语教学中产生了不少正负面的影响。

1.1 负面影响

1.1.1 低俗性

不可否认的是网络语言在其幽默有趣的同时也存在一定的低俗性。因为网络语言没有规范性，是人们在日常交流过程中逐渐形成的语言，因此不乏不恰当、不得体的表达方式。

1.1.2 模糊不清

因为网络语言的不规范性，在表达中经常让人觉得丈二和尚摸不着头脑，一头雾水，无法理解其所想表达的语义。

1.1.3 影响正常语言的使用

语言其本事存在的意义就是让人们准确连贯的表达自己的想法。网络语言层出不穷的今天，已经无法让人们准确连贯的变达自己的想法了，干扰了人们正常语言的使用。

1.1.4 翻译问题

汉语和哈语、俄语是不同语系的语言，语言文化之间也存在着较大的差异，本身其翻译工作就不简单。汉语作为典型象形文字体系的语言，汉字的意向十分复杂，因此用哈语或俄语翻译出来的网络语言只是语言符号所表现出的基本含义，而其联想意义是文化之间的差异。如果我们只使用直译的方法，根本无法准确翻译，这就对汉语的教学和学习造成了负面的影响。

1.1.5 破坏语言的规范性

网络语言在其使用中降低了语言的规范性和准确性，降低了语言的分析能力，这不仅不利于汉语的发展，也不利于汉语的教学。

1.2. 正面影响

1.2.1 激发学生的学习动机

学生在中高级阶段的语言学习中会产生疲惫感，学习动机明显下降。而网络语言因其幽默有趣、简单生动的特点激发了学生们学习的动机。网络语言的学习能让学生们在学习语言的同时，了解中国的国情知识、社会发展和文化习俗，有效的提高了学生的学习效果。

1.2.2 满足学生交际需求

课堂上的汉语综合课难免死板无趣，综合课中的基本词汇已经与时代的需求脱轨。学生们学了四年的汉语，不仅不会开口说话，连听懂都很困难，无法满足学生们的日常交际。因此网络语言的学习对他们的日常交际有很大的帮助。通过网络语言的学习，学生可以了解最新的网络时讯和社会的发展现状，从而扩大语言交际的范围。可以帮助学生更顺畅的浏览中国的社交媒体和网站，有助于汉语的学习，让学生实现语言的“活学活用”。

1.2.3 符合学生的学习意愿

随着学生们汉语水平的提高、学习的不断加深，学生们在语言学习中接触到网络词语的次数在不断增加。因此，在中高级阶段有效的加入网络词语的教学是有必要的，也是符合学生学习意愿的，因为这对学生进一步提高汉语理解能力和运用能力有很大的帮助。

1.2.4 有助于师生之间的关系

如果老师能在严谨的课堂教学中加入网络语言的使用，可以缩小师生之间的代沟，使学生觉得老师和自己是一代人，有助于师生之间的关系。

1.2.5 提高教学效率

以往的传统教学有很大的局限性，如教学主要都在课堂上完成，时间和地点都是限制的。然而网络深入我们的生活后，已经潜移默化

的改变我们的学习习惯，学习从被动变成了主动。学生们会因为对中国社交网络的兴趣而更加主动的去学习网络语言，从而提高汉语理解能力。

2 网络语言进入哈萨克斯坦汉语教学的必要性

综上所述，网络语言结合其本身的特点对汉语教学产生了正面和负面的影响。随着社会的发展，学生的学习已经离不开互联网，这就意味着学生在学习中无法避免网络语言的学习。因此网络语言的教学怎样进入哈萨克斯坦的传统汉语教学就成了老师们必须所要面对和思考的问题。

首先上文我们提到了网络语言的不规范性和低俗性，这些低俗、缺乏规范性的网络语言会对学生学习语言造成一定的困扰。不仅有可能让学生对中国文化产生误解，还会对词汇教学和学习产生很大的影响。因此将网络语言正确的引入汉语教学非常有必要。这需要老师们筛选符合汉语规范，意义积极向上的网络词语进行教学。这样可以有效的规避学生错误的使用低俗和不规范的网络语言，减少学生汉语学习的困扰。老师在网络词语的筛选中要遵循其实用性、稳定性、词义的明确性和得体性，以及数量的适量性原则。在控制好网络词语引入量的同时，充分发挥其正面影响，积极的激发学生学习的兴趣，提高学生学习汉语的效率，拉近师生之间的关系。

其次随着哈萨克斯坦汉语教学的不断发展，有关汉语教学的研究越来越多，但是有关网络语言在汉语教学中运用的研究不多，也没有引起哈萨克斯坦汉语学界足够的重视。很多老师还是以综合课教学的方式教授汉语。因此在汉语教学中引入网络语言的教学，可以为学界提供实践研究，从而促进哈萨克斯坦的汉语教学和发展。

结论

网络语言的出现为哈萨克斯坦的汉语教学带来了新的挑战。一方面网络语言给传统的汉语教学带来了新的教学思路，增进了师生的互动，带动了学生自主学习的积极性。另一方面网络语言因为其不规范性和低俗性为学生的学习带来了其负面的影响。因此就需要老师们遵循相应的原则筛选适合汉语教学的网络词语，在充分发挥网络语言正面影响的同时，让传统的教学课堂有趣生动，提高学生的学习兴趣。同时在哈萨克斯坦的汉语教学中融入网络语言的教学，可以为哈萨克斯坦的汉语教学发展提供实践研究，有助于哈萨克斯坦汉语教学的发展。

参考文献

- [1] Changling Yang. 互联网时代网络语言对汉语的影响及对策研究[J]. 皖西学院学报, 2022, 38(06): 77-81页
- [2] Chunyan Zou. 生态语言学视域下的汉语网络流行语研究[D]. 华中师范大学, 2015, 19-23页
- [3] Dan Song. 生态语言学视域下网络流行语身份构建研究[J]. 湖北

第二师范学院学报,2022,39(03):63-67页

[4] Huiqi Su. 汉语方言对网络语言的影响[J]. 汉字文化,2022(12):27-29页

[5] Jiecheng Hou. 汉语网络语言的特点及其影响[J]. 文学教育(下),2016(03):60页

[6] Li Zhang. 网络语言学:新时代的新学科[J]. 语文月刊,2018(03):91页

[7] Qian He. 中高级留学生汉语网络流行语教学研究[D]. 陕西师范大学,2021, 7-15页

[8] Weichao Zhu, Zhiping Li. 论对外汉语教学中网络流行语的选取原则[J]. 汉字文化,2022(21):137-141页

[9] Xiang Zhao. 汉英语码混用现象探析[J]. 外语与外语教学,2007(6): 10-12页

[10] Xingping Huang. 网络语言对现代汉语教学的影响及应对策略[J]. 散文百家(新语文活页),2020(08):110页

[11] Xueyun Liu. 基于社会语言学下的汉语网络语言变异探析[J]. 湖北开放职业学院学报,2019,32(13):143-145页

[12] Yanchao Ren. 网络流行语与对外汉语教学研究[D]. 华中师范大学,2021, 11-21页

[13] Zhong Hai. 一门崭新的语言学科——网络语言学. 《科学》2000年 第9期 62页

[14] Zhengying Xu, Lihua Zhu. 网络语言的社会语言学分析[J]. 现代交际,2020(04):82-83页

[15] 中国语言文字概况 (2021年版)
http://www.moe.gov.cn/jyb_sjzl/wenzi/202108/t20210827_554992.html

REFERENCES

[1] Changling Yang. Research on the Influence and Countermeasures of Internet Language on Chinese in the Internet Era [J]. Wanxi xue yuan xue bao, 2022, 38(06), pp.77-81. [in Chinese]

[2] Chunyan Zou. Research on Chinese Internet Buzzwords from the Perspective of Ecolinguistics [D]. Hua zhong shi fan da xue , 2015, pp. 19-23 [in Chinese]

[3] Dan Song. Research on the Identity Construction of Internet Buzzwords from the Perspective of Ecolinguistics [J]. Hubei di er shi fan xue yuan xue bao ,2022, 39 (03), pp.63-67. [in Chinese]

[4] Huiqi Su. The Influence of Chinese Dialects on Internet Language [J]. Han zi wen hua ,2022 (12), pp.27-29. [in Chinese]

[5] Jiecheng Hou. The Characteristics and Influence of Chinese Internet

- Language [J]. Wen xue jiao yu (xia),2016 (03), p.60. [in Chinese]
- [6] Li Zhang. Network Linguistics: A New Discipline in the New Era [J]. Yu wen yue kan, 2018(03), pp.91.
- [7] Qian He. Research on the Teaching of Chinese Internet Buzzwords for Intermediate and Advanced International Students[D]. Shanxi shi fan da xue,2021, pp.7-15 [in Chinese]
- [8] Weichao Zhu, Zhiping Li. On the Selection Principles of Internet Buzzwords in Teaching Chinese as a Foreign Language [J]. Han zi wen hua ,2022 (21), pp.137-141. [in Chinese]
- [9] Xiang Zhao. Analysis on the Mixed Use of Chinese and English Codes [J]. Wai yu yu wai yu jiao xue , 2007 (6), pp.10-12. [in Chinese]
- [10] Xingping Huang. The Influence of Internet Language on Modern Chinese Teaching and Countermeasures [J]. San wen bai jia (xin yu wen huo ye), 2020 (08), p.110. [in Chinese]
- [11] Xueyun Liu. Analysis of Chinese Internet Language Variation Based on Sociolinguistics[J]. Hubei kai fang zhi ye xue yuan xue bao, 2019, 32 (13), pp.143-145. [in Chinese]
- [12] Yanchao Ren. Research on Internet Buzzwords and Teaching Chinese as a Foreign Language [D]. Hua zhong shi fan da xue, 2021, pp.11-21 [in Chinese]
- [13] Zhong Hai. A brand-new language discipline - Internet Linguistics 《Ke xue》 2000. (9) , p.62. [in Chinese]
- [14] Zhengying Xu, Lihua Zhu. Sociolinguistic Analysis of Internet Language [J]. Xian dai jiao ji ,2020 (04), pp.82-83. [in Chinese]
- [15] Overview of Chinese Language and Writing (2021 Edition) [in Chinese]http://www.moe.gov.cn/jyb_sjzl/wenzi/202108/t20210827_554992.html

ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ ҒАЛАМТОР ТІЛІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТІЛ ОҚЫТУДА ҚОЛДАНЫЛУЫ ТУРАЛЫ ТҮСІНІК

*Меллат Дилнар¹, Райхан Багила²

*¹Магистр, аға оқытушы, Абылай хан атындағы Қаз ХҚ және ӘТУ,
Алматы, Қазақстан, e-mail: dinay0319@163.com

²PhD, аға оқытушы, Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ,
Алматы, Қазақстан, e-mail: bagila058@mail.ru

Аңдатпа. Ғылыми зерттеудің мақсаты – студенттерден сауалнама жасау арқылы қазіргі қытай тілі пәнінде ғаламтор тілін оқыту жағдайына талдау жасап, ғаламтор тілін оқытудың маңыздылығын анықтау. Ғылыми зерттеудің негізгі бағыты – қытай тіліндегі ғаламтор тілінің

ерекшеліктерін анықтау және оның қытай тілін оқытудағы қолданылуы. Ғылыми жұмыстың негізгі идеясы – ғаламтор тілін қытай тілін оқыту бағдарламасына тиімді енгізу. Зерттеу барысында міндеттерге қол жеткізу үшін ғылыми әдебиеттерге шолу, сауалнама жасау, статистика әдістерін қолдандық. Студенттердің ғаламтор тілін пайдалануына талдау жасалып, ғаламтор тілін оқытудың маңыздылығы анықталды. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы – ғаламтор тілін қытай тілі оқыту бағдарламасына тиімді енгізу арқылы студенттердің сөздік қорын байытып, қытай тілін меңгеруге деген қызығушылықтарын арттыру.

Мақаланы жоғары оқу орындарында қытай тілі білім беру бағдарламалары бойынша дәрістер мен семинарларға, дайындық кезінде қосымша оқу материалы ретінде пайдалануға болады.

Тірек сөздер: қытай тілі, ғаламтор тілі, қытай тілін оқыту, оқыту әдістемесі, ғаламтор тілінің маңыздылығы, ғаламтор тілінің ерекшеліктері, коммуникация, статистика әдісі

ПОНЯТИЕ О КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ ИНТЕРНЕТА И ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ОБУЧЕНИИ ЯЗЫКУ

*Меллат Дилнар¹, Райхан Багила²

*¹Магистр, старший преподаватель,
КазУМОиМЯ имени Абылай хана,

Алматы, Казахстан, e-mail: dinay0319@163.com,

²Ph.D, старший преподаватель, КазУМО и МЯ имени Абылай хана,
Алматы, Казахстан, e-mail: bagila058@mail.ru

Аннотация. Цель научного исследования – проанализировать ситуацию с преподаванием языка интернета в современном китайском языке с помощью анкетирования студентов и определить важность преподавания языка интернета. Основное направление научных исследований – выявление особенностей китайского языка и их применение в обучении китайскому языку. Основная идея научной работы – эффективное включение интернет-языка в программу обучения китайскому языку. В ходе исследования мы использовали методы обзора научной литературы, анкетирования, статистики для достижения поставленных задач. Был проведен анализ использования студентами языка интернета и выявлены их представления о важности обучения языку интернета. Научная значимость исследования заключается в эффективном внедрении интернет-языка в программу обучения китайскому языку, что обогащает словарный запас, повышает интерес к овладению китайским языком.

Статью можно использовать в качестве дополнительного учебного материала при подготовке к лекциям и семинарам по образовательным программам китайского языка в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: китайский язык, язык интернета, обучение китайскому языку, методика обучения, важность языка интернета, особенности языка интернета, коммуникация, метод статистики

Статья поступила 22.01.2023

UDC 372.881.111.1

SRSTI 14.35.09.

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.026>

ENGLISH MEDIUM INSTRUCTION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: PRINCIPLES, CRITERIA AND CHALLENGES

*Pitirimova T.V.¹, Bogdanova A.A.²

¹Master of Philology, lecturer, non-profit joint-stock company «Abylkas Saginov Karaganda Technical University», Karaganda, Kazakhstan, e-mail: 26061984@mail.ru,

²Master of Humanities, senior lecturer, non-profit joint-stock company «Abylkas Saginov Karaganda Technical University», Karaganda, Kazakhstan, e-mail: aneta.2011@mail.ru

Abstract. The purpose of this paper is to describe the principles and criteria for implementing the use of EMI methods in higher education institutions. The practical significance of this paper is to establish the main purpose of EMI (English Medium Instruction) as a method of teaching various disciplines in English at universities. Its scientific significance lies in the analysis of the differences between EMI and other similar approaches such as CLIL, ESP, EAP, EGAP, and ESAT. The research methodology is based on the analysis of the report of the University of Oxford, supported by the British Council, and other publications that refer to studies on the experience of EMI implementation in European universities. In establishing correlations in the information-gathering, functional and communicative-pragmatic analysis of the choice of specific imperative forms, the method of observation is used to collect, analyze and integrate the data. The description and methodology

of this study allow us to draw certain conclusions about the current situation regarding the use of EMIs in the higher education system and to identify a number of issues that require consideration and more detailed investigation to ensure the introduction of such language courses in Kazakhstani universities. Many problems of teaching academic subjects in English in a country where English is not the mother tongue were identified. The practical significance of the results is that they can be applied to the systematization of English language programs in institutions of higher education to enable students to acquire English at an advanced level. The analysis and results of this study can contribute to further improving the pedagogical skills of teachers of subject-specific language courses in accordance with international standards, including English proficiency and innovative teaching methods. Recommendations and requirements for teachers conducting such specialized courses are presented.

Key words: EMI methodology, higher education, English Medium Instruction, subject and language training, teaching methods, foreign language proficiency, specialized courses, English Language Programs

Basic provisions

It is a widely acknowledged fact that English is now commonly used not only for business negotiations but also as the primary language for international academic journals, conferences, and seminars. Many professionals see English as essential for their academic and career advancement. As a result, modern universities are increasingly offering more English language programs and specialized courses, even in countries where English is not the native language. This is because fields such as mathematics, science, social studies, language arts, microbiology, chemistry, economics, geography, political science, physics, and software development require instruction in English, which is often referred to as English medium instruction (EMI). English medium instruction refers to the use of the English language as the primary language for teaching academic subjects in educational institutions. Despite concerns about linguistic and cultural diversity, the use of English as a global language shows no sign of diminishing. It is therefore important to acknowledge both the challenges and opportunities presented by this trend.

Introduction

English Medium Instruction (EMI) is a teaching method where subjects are taught in English in countries where English is not the official language [1]. English medium instruction can take place in various educational levels, including primary schools, secondary schools, colleges, and universities. It is commonly used in countries where English is not the native language

but holds significant importance for international communication, higher education, and economic opportunities.

The goal of English medium instruction is to develop students' proficiency in the English language, enabling them to effectively communicate, read, write, and understand academic content in English. It aims to prepare students for further education in English-speaking countries or for careers that require English proficiency. EMI provides various benefits to both students and universities, including access to international educational programs, increased competitiveness in the job market, higher citations in world rankings, and attracting international students which can result in financial benefits. However, there are also critics of EMI. The article examines a report by Oxford University and the British Council, as well as a publication based on a survey of European universities' experiences with EMI [2]. These sources show that EMI has become a widespread practice globally, with both supporters and critics.

Description of material and methods

The purpose of this study is to provide theoretical and practical support for using English Medium Instruction (EMI) as a teaching method in universities, and to demonstrate the benefits of EMI for both students and higher education institutions. The research methodology involves using observation to collect, analyze and summarize data, along with functional, communicative, and pragmatic analysis to establish correlations in the information collected. Linguistic and cultural analysis is also employed to take into account country-specific characteristics. However, one major challenge encountered during the study was the lack of a universal definition for EMI. The term is relatively new and is often used interchangeably with other language teaching models such as CLIL, ESP, and EAP [3]. While these models share similarities, they also have significant differences in terms of their goals and teaching methods. Further research is needed to fully understand the nuances of each teaching model.

One of the major challenges faced in conducting this study was the discrepancies in the use of terminology related to English language teaching. For instance, in some respondent countries, EMI is synonymous with the term CLIL, which stands for Content Language Integrated Learning. However, there are notable differences between the two terms. While English is simply a working language in the CLIL model, it is the goal of learning in the EMI model. Additionally, the collaboration between language and subject matter in the CLIL model corresponds to the content of learning in high school, not in university.

Furthermore, the study notes that the EMI model is often replaced by the terms ESP (English for Specific Purposes) or EAP (English for Academic Purposes). Although ESP and EAP are taught in English, language remains central to learning, and the former involves an in-depth study of a narrow range of languages usually related to the student's professional activities [4]. On the other hand, the EAP model is unique in that it prepares students for further academic development by taking into account the features of academic writing accepted in English-language academia, such as the recognition and creation of academic texts.

Despite the different conceptual volumes of these terms, there is a close proximity between them, and there is a possibility of direct transfer within each of the language and speech skills being formed. However, the details of language teaching within these models (CLIL, EMI, EAP, ESP, EGAP/ESAP) require further study, and foreign language teaching methods are considered a current research issue [5]. While some universities opt for the EMI model, which allows students to choose a course in their native or foreign language, this study emphasizes the benefits of using English as a medium of instruction in higher education institutions. Let's analyze the similarities and differences between the following methodologies:

CLIL (Content and Language Integrated Learning):

Similarities with EMI: Both methodologies are related to integrated language and content learning. In both approaches, a foreign language is used as a means of instruction for subjects.

Differences from EMI: CLIL focuses on teaching subject content using a foreign language. However, it's important to note that EMI emphasizes the use of a foreign language as a medium of instruction in the context of professional-oriented education at the university level.

EMI (English as a Medium of Instruction):

Similarities with CLIL: As mentioned earlier, both methodologies are related to integrated language and content learning, using a foreign language for instruction.

Differences from CLIL: EMI primarily focuses on teaching subjects at the university level using the English language, whereas in CLIL, a foreign language is used for subject-based instruction at the school level.

EAP (English for Academic Purposes):

Similarities with EMI: Both methodologies are related to teaching academic English.

Differences from EMI: EAP focuses on developing language skills and competencies necessary for successful academic processes at the university, regardless of the language of instruction for subjects.

ESP (English for Specific Purposes):

Similarities with EMI: Both methodologies involve the application of the English language in specific contexts.

Differences from EMI: ESP is focused on teaching English within specific professional fields or specializations, while EMI relates to using English as a means of instruction for various subjects in a university environment.

EGAP/ESAP (English for General Academic Purposes / English for Specific Academic Purposes):

Similarities with EMI: Both methodologies involve the use of the English language in an academic environment.

Differences from EMI: EGAP focuses on developing general academic language skills required for successful university education in English, while ESAP is aimed at developing language skills specific to particular areas of knowledge or professional specializations.

In summary, it can be said that all of these methodologies share the common goal of teaching language in the context of subjects and the professional sphere, but each of them pays special attention to specific aspects of language and has its own specific objectives and tasks.

Some universities offer EMI as an alternative model, allowing students to choose courses taught in their native or foreign language. This approach is often reserved for graduate and postgraduate level programs.

Despite these challenges, the use of EMI as an alternative teaching model in universities continues to gain popularity, particularly at the graduate and postgraduate levels, with the aim of providing students with greater flexibility and options in their language learning journey [6].

The paper aims to explore the benefits of using English as a medium of instruction in higher education institutions. To achieve this goal, the study employs observation as the primary method to collect, analyze and summarize data. The framework of functional, communicative, and pragmatic analysis is used to establish correlations in the collection of information and the choice of specific imperative forms, while linguistic and cultural analysis is also applied, taking into account the peculiarities of each country.

In some cases, universities may use a selective approach to implementing EMI, limiting it to graduate and postgraduate programs to ensure that students have a sufficient level of English proficiency. However, there are also concerns about the potential negative effects of EMI on non-native English speakers, such as language barriers, decreased comprehension, and reduced academic performance. Therefore, it is important for universities to carefully consider the potential advantages and disadvantages of EMI before implementing it as a teaching method.

Overall, the use of English as a medium of instruction has become a global trend in higher education, with various models such as EMI, ESP, EAP, EGAP/ESAP, and CLIL being used in different countries and contexts. However, there is still a lack of consensus and a need for further research on the best practices for implementing these models and addressing potential challenges.

Results

The Centre for English Language Research and Development (EMI Oxford) at the University of Oxford, in partnership with the British Council, published a report called “English as a medium of instruction - a growing global phenomenon”, which investigates the practice of teaching academic subjects in English in non-native English-speaking countries. The report is based on surveys conducted with knowledgeable respondents, such as teachers at universities with EMI programs, and the British Council in 75 countries [7]. However, the report highlights several problems that need further research to ensure the success of EMI courses in universities. One of the problems is the insufficient English proficiency of both students and faculty, which can affect the learning process. Another issue is that students and teachers often face difficulties with language support, teaching materials, and note-taking, which may hinder their understanding of the subject matter. Therefore, to improve the effectiveness of EMI courses, experts suggest that teachers need to work on multiple fronts and implement new teaching strategies that are suitable for non-native English speakers.

One of the main challenges identified in teaching academic subjects in English as a medium of instruction (EMI) is the lack of sufficient proficiency in English by both students and lecturers. This can hinder the learning process and cause frustration for students. Another issue is the need for additional time and resources to translate instructional material into English and prepare for classes. Moreover, students may struggle to take notes and understand complex concepts in a foreign language, leading to a focus on language rather than subject matter. Similarly, teachers may feel uncomfortable teaching in a foreign language and face difficulties in finding appropriate teaching materials.

Experts suggest that teachers who teach in English need to work on several fronts, including improving their own proficiency in English, providing language support to students during lectures, and adapting their teaching methods to better suit the language needs of their students [8]. Additionally, universities should consider implementing language assessment measures to ensure that students have sufficient language proficiency to succeed in EMI courses.

To address the challenges faced by both students and teachers, experts suggest that certain guidelines should be followed to make the learning process more effective. It is clear that teaching subjects in English using the same approach as in the native language does not work. Therefore, teachers who use English as a medium of instruction need to work on several fronts.

Firstly, they need to provide language support to students during lectures to help them express complex ideas in a foreign language. This can be done through various methods such as using visual aids, handouts, and language exercises that focus on specific vocabulary and grammar. Teachers can also encourage students to ask questions in English during lectures and create an open and inclusive learning environment where students feel comfortable practicing their language skills.

Secondly, teachers should also focus on developing their own language skills and proficiency in the subject matter they are teaching. This can be achieved through ongoing professional development and training programs, attending conferences and workshops, and collaborating with colleagues who have experience in using English as a medium of instruction.

Finally, it is important to recognize that the use of English as a medium of instruction is not a one-size-fits-all approach, and different strategies may be needed depending on the context and the needs of the students. Teachers should therefore be flexible and adaptable in their teaching approach and constantly seek feedback from students to ensure that the learning process is effective.

While the use of English as a medium of instruction in higher education is becoming increasingly popular, there are still many challenges that need to be addressed to ensure its success. However, with the right support, training, and strategies in place, it is possible to create an effective and inclusive learning environment for students and teachers alike.

In addition to language proficiency, it is important for teachers to receive adequate training in the teaching of subjects in a foreign language. Teachers need to be aware of the language demands of their discipline and learn strategies to help students understand complex subject matter. They also need to create a supportive learning environment that promotes interaction and collaboration among students.

Another important aspect is the development of language skills specific to academic contexts, such as note-taking, summarizing, and presenting academic papers. To support this, universities may provide language support services such as language centers, writing centers, and conversation clubs.

Thus, it is important to recognize the cultural and linguistic diversity of the students in the classroom. Teachers need to be aware of the cultural

and linguistic backgrounds of their students and strive to create an inclusive learning environment that values diversity.

The use of English as a medium of instruction in higher education is a growing phenomenon worldwide. While there are many benefits to using English as a medium of instruction, there are also many challenges that need to be addressed. These include issues related to language proficiency, teacher training, the development of language skills specific to academic contexts, and the recognition of cultural and linguistic diversity in the classroom. With adequate support and training, however, it is possible to create effective and inclusive learning environments that promote the academic success of all students.

Teaching academic subjects in English as a medium of instruction is a growing trend in higher education worldwide. However, this practice also presents a number of challenges for both teachers and students, including inadequate language proficiency, frustration, and difficulties with note-taking and finding teaching materials. To address these issues, it is recommended that teachers who teach in English work on multiple fronts, including improving their language skills, providing language support during lectures, adapting teaching methods, and selecting appropriate teaching materials. More research is also needed to further explore and address these challenges in order to ensure the success of English-medium instruction programs in higher education. Consider them in diagrams 1 and 2.

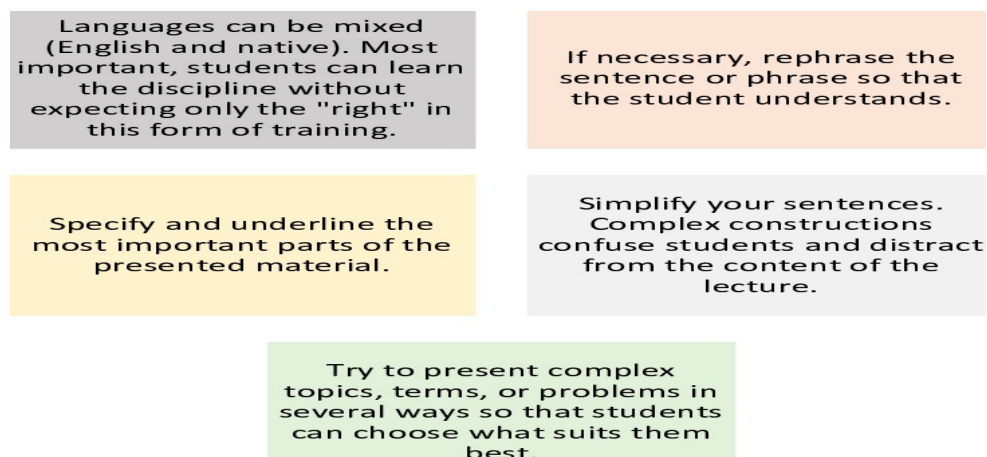

Diagram 1. Guidelines for teaching subjects using English as EMI

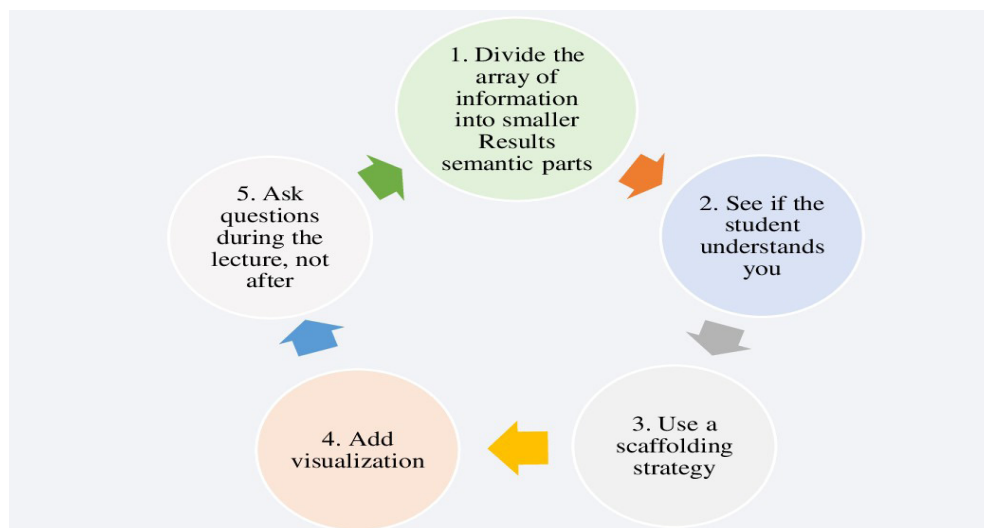

Diagram 2. Introduction of teaching material using EMI

To foster a sense of connection and engagement in an English medium instruction class, consider implementing the following strategies:

Interactive Class Format:

1. Provide Handouts: Create handouts that summarize key concepts and terminology in English. This will support students who may struggle with note-taking in English and help them understand the basic material.

2. Pre-Distribute Materials: Share the handouts with students before the class session. This will give them an opportunity to review the material and come prepared with any questions they may have.

3. Q&A Sessions: Dedicate time in class for students to ask questions about the material. Encourage active participation and create a supportive environment where students feel comfortable seeking clarification.

Teacher Support:

1. Establish Communication Channels: Share your contact information with students, such as an email address or office hours, so they can reach out to you with questions or concerns. This accessibility will make students feel more connected and supported.

2. Recommend Video Lectures: Provide students with relevant video lectures or educational resources that complement the course material. This can offer alternative explanations and perspectives, enriching their understanding.

3. Facilitate Online Discussions: Introduce online forums or platforms where students can engage in academic discussions. This allows them to connect with peers, share ideas, and seek help from their classmates.

4. Pair High Proficiency with Low Proficiency Students: Assign a high proficiency student as a mentor or study partner to a low proficiency student. This peer support system can enhance learning, as the high proficiency student can provide guidance and assistance to their peer [9].

By implementing these strategies, you can create an interactive and supportive learning environment in which students feel connected to the instructor and each other, ultimately enhancing their English language proficiency and academic success.

Discussion

The study found that many countries introduced the EMI model to improve students' English proficiency, which is not the primary goal of this model. Proponents of EMI believe that proficiency in a foreign language will help students integrate into the global job market, attract more international students, and improve the international rankings of universities. However, teachers who teach EMI courses need to have a good understanding of their students' subject knowledge and English language proficiency. In addition, EMI teachers should have specific skills in teaching English as a foreign language, which differ from those required for teaching the same courses in the native language. Thus, subject, language, and methodological competence are essential requirements for EMI teachers.

Additionally, the study highlighted that the primary reason for implementing the EMI model in many countries was to enhance students' English proficiency, which appears paradoxical, since in this model, foreign languages are just a means of instruction, and EMI instructors do not see themselves as language facilitators in developing students' foreign-language communicative competence. However, proponents of the EMI model argue that foreign language skills will help non-English speaking professionals integrate into the global labor market, which will lead to an increase in foreign student exchange programs and ultimately improve universities' international rankings [10].

Moreover, the qualifications and skills of EMI teachers differ from those of teachers who instruct similar courses in their native language. EMI instructors need to assess the true level of students' subject knowledge and their English language proficiency, especially in universities that do not have an English-speaking environment. Therefore, EMI teachers must possess subject-specific, language, and methodological competencies [11].

In order to effectively implement the EMI model in higher education, certain requirements must be met for the teachers who will be responsible for teaching subjects in English. One of the main requirements is that EMI teachers

should have a good understanding of the level of students' subject knowledge and their ability to communicate in English, especially in universities where English is not the primary language of instruction. Additionally, EMI teachers must possess the necessary skills in teaching English as a foreign language, and their qualifications should be different from those of teachers who teach similar courses in their native language. Therefore, it is recommended to focus on subject, language, and methodological competence when determining the requirements for EMI teachers.

The study also showed that the primary motivation for introducing the EMI model in the respondent countries was to improve students' English proficiency, which may seem illogical since foreign languages are just a tool in this model. However, proponents of the EMI model believe that foreign language skills will help non-English speaking professionals integrate into the global labor market, leading to the expansion of foreign student exchange programs and ultimately higher international rankings of universities.

Despite the potential benefits of the EMI model, there are also several challenges that need to be addressed. These include the low levels of English proficiency among both students and faculty, the frustration of students who are required to study subjects in English, and the additional time and effort required to prepare for EMI courses. Additionally, students may be more focused on the language rather than the subject matter, which can hinder their understanding and retention of the material. Therefore, it is important to establish guidelines and best practices for implementing the EMI model to ensure its effectiveness in higher education.

Conclusion

The language proficiency required for EMI teachers varies based on the subject they teach. Some teachers believe that since the language of mathematics is universal, they can teach it in English without knowing the language. However, this is not a sufficient level of English proficiency for teaching technical subjects. There is also no universally recognized system for assessing the language proficiency of EMI teachers. Further research is needed to determine the relationship between required English proficiency and the subject being taught, as well as the impact of language proficiency on students' success. Additionally, there are various online platforms where both students and teachers can enhance their knowledge and skills, such as MOOCs and open education resources.

Furthermore, the study highlights the lack of a standardized system for assessing the English language proficiency of EMI teachers, which can make it challenging to ensure that teachers have the necessary language skills to

effectively teach in an English-medium environment. Some teachers expressed discomfort teaching in English despite having a high level of language proficiency, and there is a need to establish a relationship between the initial required level of English proficiency and the characteristics of the subjects being taught. For instance, should language levels for marketing courses be standardized compared to those in engineering? Additionally, research should analyze receptive and productive levels and integration skills in relation to courses and reporting formats at the intermediate certificate level and explain how students' level of language proficiency affects their success in their field of study. Finally, identifying the content aspects of the English as a Foreign Language field and its relationship to EMI courses is an important area for future investigation.

Additionally, it's important to determine the correlation between the initial required level of English proficiency and the subject being taught. Should language proficiency requirements be standardized across all subjects or should they vary based on the subject being taught? It's also necessary to analyze students' receptive and productive language proficiency levels, as well as their integration skills, in relation to the course content and assessment format at the intermediate certificate level. Understanding how students' language proficiency impacts their academic success in their field of study is another crucial area for research.

In conclusion, English medium instruction plays a vital role in equipping students with the language skills and knowledge necessary to thrive in a globalized world. It offers numerous benefits, including improved communication abilities, expanded educational opportunities, access to global resources, and enhanced career prospects. By implementing interactive and student-centered strategies, such as providing clear materials, offering language support, and promoting active learning, instructors can create a positive and engaging learning environment. It is also important to provide teacher support, encourage peer collaboration, and continuously assess student progress. However, it is crucial to balance English medium instruction with respect for students' native languages and cultures, ensuring inclusivity and valuing diverse linguistic backgrounds. With thoughtful implementation and ongoing professional development, English medium instruction can empower students and prepare them for success in an increasingly interconnected world.

REFERENCES

[1] Dearden J. English as a medium of instruction– a growing global phenomenon // British Council, 2020. – Access mode: URL: <http://www>.

britishcouncil.org/education/ihe/knowledge-centre/english-language-higher-education/report-english-medium-instruction

[2] Hultgren A. K. English language use at the internationalised universities of Northern Europe: Is there a correlation between Englishisation and world rank *Multilingua*, 33(3), 2021. 389-411 p.

[3] Kirkpatrick T. A. Internationalization or Englishization: Medium of instruction, in today's universities. Hong Kong: Centre for Governance and Citizenship, the Hong Kong Institute of Education, 2019. 11 p.

[4] Oralova G. Internationalization of higher education in Kazakhstan: issues of instruction in foreign languages. *Journal of Teaching and Education*, 1(2), 2012. 127-133 p.

[5] Dearden J. and Macaro E. Higher education teachers' attitudes towards English medium instruction: A three-country comparison. *Studies in Second Language Learning and Teaching*, 6 (3), 2021. 455-486. p.– Access mode: URL: <http://www.sllt.amu.edu.pl>

[6] Coyle d., Hood P., & Marsh D. CLIL: Content and language integrated learning. Cambridge. Cambridge University Press, 2020. 35 p.

[7] Costa F., & Coleman J. A survey of English medium instruction in Italian higher education. *International journal of Bilingual education and Bilingualism*, 16(1), 2013. 3–19 p.

[8] Seitzhanova, A., Plokhikh, R., Baiburiev, R., & Tsaregorodtseva, A. English as the medium of instruction: modern tendency of education in Kazakhstan. *Perspectives of Innovations, Economics and Business*, 2015. 113-117 p.

[9] Tajik M. A., Akhmetova G. Y., Fillipova L. N., Shamatov D. A., Zhunussova G. D. Students' struggles with EMI in Kazakhstani universities. *The Education and Science Journal*. 2022; 24 (8): 95–115 p.

[10] Ball P., Kelly K., & Clegg J. Putting CLIL into practice. Oxford: Oxford University Press, 2019. 17-23 p.

[11] Macaro E. (2020) English medium instruction: Time to start asking some difficult questions. *Modern English Teacher*, 24(2). 4-8 p.

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА ЕМІ ӘДІСТЕМЕСІН ҚОЛДАНУ: ПРИНЦИПТЕРІ, КРИТЕРИЙЛЕРІ, МӘСЕЛЕЛЕРІ

*Питиримова Т.В.¹, Богданова А.А.²

¹филология ғылымдарының магистрі, оқытушы,
«Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті»,
коммерциялық емес акционерлік қоғамы, Қарағанды, Қазақстан,
e-mail: 26061984@mail.ru,

²гуманитарлық ғылым магистрі, аға оқытушы,
«Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті»,
коммерциялық емес акционерлік қоғамы, Қарағанды, Қазақстан,
e-mail: aneta.2011@mail.ru

Аңдатпа. Бұл жұмыстың мақсаты жоғары оқу орындарында ЕМІ әдістерін қолданудың принциптері мен критерийлерін сипаттау болып табылады. Бұл жұмыстың практикалық маңыздылығы университеттерде әртүрлі пәндерді ағылшын тілінде оқыту әдісі ретінде ЕМІ (English Medium Instruction) негізгі мақсатын анықтау болып табылады. Оның ғылыми маңыздылығы ЕМІ мен CLIL, ESP, EAP, EGAP және ESAT сияқты басқа ұқсас тәсілдер арасындағы айырмашылықтарды талдауда жатыр. Зерттеу әдістемесі Британдық Кеңес қолдаған Оксфорд университетінің есебін және еуропалық университеттердегі ЕМІ енгізу тәжірибесі бойынша зерттеулерге сілтеме жасайтын басқа басылымдарды талдауға негізделген. Нақты императивті формаларды таңдауда ақпарат жинау, функционалдық және коммуникативті-прагматикалық талдауда корреляцияны орнатуда деректерді жинау, талдау және біріктіру үшін бақылау әдісі қолданылады. Осы зерттеудің сипаттамасы мен әдістемесі жоғары білім беру жүйесінде ЕМІ қолданудың ағымдағы жағдайы туралы белгілі бір тұжырымдар жасауға және осындай тіл курстарын енгізуді қамтамасыз ету үшін қарастыруды және егжей-тегжейлі зерттеуді қажет ететін бірқатар мәселелерді анықтауға мүмкіндік береді. Қазақстан университеттерінде, яғни ағылшын тілі ана тілі болып табылмайтын елде оқу пәндерін ағылшын тілінде оқытудың көптеген мәселелері анықталды. Нәтижелердің практикалық маңыздылығы студенттердің ағылшын тілін жоғары деңгейде меңгеруіне мүмкіндік беру үшін жоғары оқу орындарында ағылшын тілі бағдарламаларын жүйелеуде қолдануға болады. Осы зерттеудің талдауы мен нәтижелері халықаралық стандарттарға сәйкес пәндік тіл курстары мұғалімдерінің педагогикалық шеберлігін, оның ішінде ағылшын тілін меңгеру және оқытудың инновациялық әдістерін одан әрі арттыруға ықпал етуі мүмкін. Осындай мамандандырылған курстарды жүргізетін мұғалімдерге қойылатын ұсыныстар мен талаптар берілген.

Тірек сөздер: ЕМІ әдістемесі, жоғары білім, ағылшын тілі ортасы, пәндік және тілдік дайындық, оқыту әдістемесі, шет тілін меңгеру, мамандандырылған курстар, ағылшын тілі бағдарламалары

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДОЛОГИИ ЕМІ В В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ: ПРИНЦИПЫ, КРИТЕРИИ, ПРОБЛЕМЫ

*Питиримова Т.В.¹, Богданова А.А.²

^{*1} магистр филологии, некоммерческое акционерное общество,
«Карагандинский технический университет
имени Абылкаса Сагинова»,

г. Караганда, Казахстан, e-mail: 26061984@mail.ru,

² магистр гуманитарных наук, некоммерческое акционерное общество,
«Карагандинский технический университет,
имени Абылкаса Сагинова», г. Караганда, Казахстан,
e-mail: aneta.2011@mail.ru

Аннотация. Целью данной работы является изложение принципов и критериев внедрения метода ЕМІ в высших учебных заведениях. Практическая значимость работы заключается в определении основной цели English Medium Instruction (EMІ) как метода преподавания различных дисциплин на английском языке в высших учебных заведениях. Научная значимость работы заключается также в том, что ЕМІ отличается от других подобных подходов, таких как CLIL, ESP, EAP, EGAP и ESAT. Методология исследования основана на анализе отчета Оксфордского университета, подготовленного при поддержке Британского совета, и других публикаций, в которых упоминаются исследования опыта внедрения ЕМІ в европейских университетах. Для сбора, анализа и обобщения данных используются методы наблюдения, устанавливаются корреляции при сборе информации, функциональном анализе и коммуникативно-прагматическом анализе конкретных цепочек управления. В работе также выделяется ряд вопросов, которые требуют осмысления и более детального исследования для обеспечения внедрения ЕМІ в казахстанских университетах. Был выявлен ряд проблем в преподавании предметов на английском языке в стране, где английский не является родным языком. Практическое значение полученных результатов может быть применено для систематизации языковых программ по изучению английского языка в высших учебных заведениях, чтобы студенты могли овладеть английским языком на продвинутом уровне. Анализ и результаты данного исследования могут

способствовать дальнейшему совершенствованию педагогического мастерства преподавателей предметных языковых курсов в соответствии с такими международными стандартами, как владение английским языком и инновационные методы обучения. Представлены рекомендации и требования к преподавателям, ведущим такие специализированные курсы.

Ключевые слова: Методика ЕМІ, высшее образование, English Medium Instruction, предметная и языковая подготовка, методика обучения, владение иностранным языком, специализированные курсы, программы английского языка

Статья поступила 22.12.2022

4 Бөлім.
ӘДЕБИЕТТАНУ: ДӘСТҮР МЕН ЖАҢАШЫЛДЫҚ
Раздел 4.
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ: ТРАДИЦИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ
Part 4.
LITERARY STUDIES: TRADITION AND MODERNITY

УДК 82.01/.09

МРНТИ 17.07.41

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.027>

**СТЕПНОЕ ЗНАНИЕ КАК ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЙ И
ЭСТЕТИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН**

*Алтыбаева С.М.¹

*¹д.ф.н., профессор Университета Нархоз, Алматы, Казахстан,
altybayevasaule@gmail.com

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы формирования и развития *степного знания* тюрков, отражения его содержания, функций, когнитивной и коммуникативной природы в современной литературе и искусстве Казахстана. Данный концепт осмысливается в широком цивилизационном историко-культурном диапазоне, с привлечением данных философии, археологии, истории, мифологии, литературы и других направлений. Степное знание выступает значимой эпистемой номадического общества, степной цивилизации в целом. Новизна исследования заключается в когнитивном и феноменологическом рассмотрении междисциплинарной проблематики степного знания, актуализированного в современном художественном дискурсе Казахстана, выявлении его жанрово-стилевых, философских характеристик. Научная значимость работы заключается в обосновании и аргументации важных направлений эстетико-философской реконструкции компонентов степного знания в национальной литературе и искусстве, термина «степное знание» в общегуманитарном межпредметном контексте.

Парадигматика *степного знания* четко и ясно коррелируется с культурным кодом нации, отражающим специфику ее материального, духовного бытийного пространства. В статье определяются и обосновываются такие отличительные признаки данного знания, как безусловная принадлежность степному ареалу,

постепенность формирования, длительное перманентное развитие и широкое распространение во всех слоях общества, вариативность, исключительная метафоризация и объективация в осмыслении фактов истории, философии, культуры, текущих вопросов кочевого общества. Отсюда – онтологическая емкость *степного знания*, особенности его повсеместного распространения и трансляции. Практическая значимость данного исследования определяется представлением перспективной оригинальной техники герменевтической реконструкции базовых конструктов Степного гнозиса, анализа нарративной структуры, гетеротопий, семантики и стилистики текста.

Методология исследования включает в себя методы семиотического, когнитивного, литературоведческого, нарративного, структурного, аксиологического анализа, технику герменевтической реконструкции. Разрабатываются поэтологические особенности отражения в современном искусстве значимых историко-культурных кодов, связанных с городами и другими топосами Великой степи. Данный тезис особо проявляется в исторических произведениях (*Жүсіп Баласағұн, Саки, Гибель Отрара, Қытшақ аруы*) и текстах постмодернисткой направленности (*Казахский эротический роман, Дом суриката, Гүлдер мен кітаптар*). Результатами исследования выступает научное обоснование концептуальной целостности Степного знания как специфической знаниевой парадигмы, сохранения его историко-философской и эстетической ценности в современном художественном дискурсе Казахстана.

Ключевые слова: степное знание, литература, концепт, культура, код, эстетика, философия, гетеротопия

Основные положения

Степное знание – явление экстраординарное в истории мировой культуры, равно, хотя не вполне, актуализированное в современной гуманитарной мировой парадигме. Объемное во временном и пространственном измерениях, оно включает в себе множество пластов духовной и материальной культуры насельников степи в разных частях света. Степь издавна ассоциируется с кочевым образом жизнедеятельности. При этом явление кочевничества предстает не анахронизмом, далеко отстоящим во времени, пройденным явлением, но активно существующим феноменом современности. К примеру, нomaдологами выделяются шесть типов современных кочевников [1]. Не углубляясь в изучение феномена кочевничества как такового, подчеркнем, что несомненный интерес представляет анализ эпистемологического содержания и собственно эстетики Степного знания, отраженного в

художественной практике современных авторов Казахстана.

Необходимо отметить, что сложное содержание Степного знания как достаточно гибкой, одновременно сложной по структуре знаниевой парадигмы обосновывает необходимость системного, междисциплинарного в приоритете подхода, с привлечением ряда источников по мифу, фольклору, постструктурализму, теории литературы, нарратологии, археологии, истории, этнографии, философии текста и других дискурсов. Оно рассматривается здесь в широком контексте номадической, полукочевой и тюркской культуры. Необходимость сохранения и развития Степного знания как значимой части общекультурного наследия обосновывает его активное вовлечение в современный гуманитарный дискурс, включая науку, образование, литературу, различные виды искусства.

Степное знание представляет собой объемную ментальную метакогнитивную парадигму, включающую базовые, пролонгированные во времени и пространстве, элементы философии, мифологии, фольклора, литературы, этнопедагогики, этнопсихологии, национального изобразительного, монументального, музыкального искусства и других видов творчества тюркоязычных народов степного мира Евразии.

Существующая в настоящее время недостаточная разработанность данного концепта в герменевтическом, эпистемологическом аспектах обосновывает необходимость представления понятийной детализации степного гнозиса, его категориальной стратификации и концептуализации, научного осмысления в широких пределах философии, литературы, искусства, истории, фольклора и других гуманитарных дисциплин. Это специфическое знание формировалось на протяжении многих тысячелетий в преимущественно степном ареале, в том числе прототюрками-кочевниками и позже тюркскими этносами. При этом нужно отметить его достаточно активное взаимодействие с культурой оседлых, земледельческих государств, как это рельефно отражено в историко-философских романах и других произведениях. Степное знание в современном тексте может аккумулировать в себе значимые эпистемы не только кочевой, но и древней и средневековой городской культуры, архитектуры, скульптуры.

Междисциплинарный подход в исследовании *степной проблематики* в пространстве художественного дискурса Казахстана позволяет рассмотреть во временной и пространственной перспективе семантику и функциональность некоторых значимых эпистем. Достаточно объемная источниковая база различных исследований обеспечивает понимание номадизма как мирового прецедента общечеловеческой

истории, культуры, неоднородного цивилизационного явления [1]. По мнению некоторых номадологов, кочевничество как уникальное явление цивилизации, истории человечества отражает «особый вид производящей экономики» [1, с. 691]. Тем самым подчеркивается такое органическое качество номадизма, как динамика, пространственная объемность, синхроническая и диахроническая релевантность. Интересно, что в современной культуре тюркских народов отчетливо проявляются отдельные архаичные элементы номадизма, включая ритуальные, сакрально-культовые коды. Некоторыми исследователями ставится вопрос о «повторной номадизации» в новейшее время, в результате произошедших коренных перемен в общественной и государственной бытийности «бывших» кочевых народов, к примеру, монголов [1].

В данном аспекте особый интерес вызывают многочисленные культурные ретроспекции номадизма и присущие ему эстетико-философские качества в современной казахской литературе и искусстве. Анализ казахской литературы последних десятилетий показывает многоплановую разработку данной проблематики в исторических произведениях и текстах с отчетливой постмодернистской техникой.

В современном искусстве Казахстана степное знание приобретает особый статус базовой эпистемы, символической, метафорико-концептуальной системы. Оно сохраняет, активизирует и развивает историческое сознание, способствует укреплению национального самосознания, социокультурной идентичности этноса/этносов ареала Великой степи. Наибольшую релевантность показывают исторические произведения, в которых бытийная в аспекте широкой диахронии достоверность не исключает сложную романную эстетику, многоплановость сюжетной композиции, полифоничность и нарративную специфику. Различные встроенные в сюжет универсальные, историко-культурные, ритуальные, экономические и иные коды, часто «рассеянные» по тексту, могут воссоздавать общую историческую атмосферу описываемых событий, раскрывать глубинные причинно-следственные связи между ними, выводить на широкие философские и онтологические обобщения.

Введение

Необходимость реактуализации в широком междисциплинарном и международном исследовательском модусе эпистемы *степное знание* и связанных с ней различных конструкторов обосновывается наблюдаемым в Казахстане и других странах Центральной Азии, Монголии, Сибири и других регионов степного ареала настойчивым стремлением

гуманитариев к целостной реконструкции Степи как цивилизационного феномена в истории человечества. Нынешнее время – время тотальной перестройки сознания (исторического, художественного, философского и др.), ломки стереотипов, предрассудков, предубеждений. Появляются межпредметные исследования, нацеленные на воссоздание правдивой истории народа, осмысление в конечном итоге протогенезиса многих тюркских народов, специфики формирования их бытийности, в том числе языковой, общей ментальности, мировоззрения.

Подтверждением преемственности таких изысканий является наличие весомой источниковой базы. В условиях жесткой цензуры советского времени казахские ученые стремились к максимальной объективизации данных, полученных в ходе различных полевых, источниковых и иных работ. Получили известность и мировое признание известные работы Алькея Маргулана, Мухтара Ауэзова, Карла Байпакова, Кемаля Акишева, Манаша Козыбаева, Жабайхана Абдильдина, Муханмадияра Орынбекова, Едыге Турсунова, Канат Нурлановой и многих других. В этом же ряду – фундаментальный труд «Древний мир права казахов» Салыка Зиманова, книги по истории казахской литературы, языка, мифологии, фольклору, истории, философии, тюркологии, археологии Серика Кирабаева, Абду-Али Кайдара, Шоры Сарыбаева, Рахманкула Бердибая, Карла Байпакова, Зейнуллы Кабдулова, Сеита Каскабасова, Досмухамеда Кшибекова, Оразака Исмагулова, Кенеса Нурпеиса, Едыге Турсунова, Кенжехана Матыжанова, Булата Кумекова, Бахыт Азибаевой, Зиры Наурызбаевой, Серикбола Кондыбая и многих других ученых Казахстана.

Закономерным результатом такого междисциплинарного взаимодействия ученых различной специализации стало появление уникальных трудов, где четко и ясно артикулировалась выходящая далеко за рамки европоцентристской и советской доктрины идея многотысячелетней истории казахской Степи как развитого миропространства со специфичной цивилизационной и культурной архитектурой. Наиболее высокая концентрация Степного знания отражена в художественной эмпирике, включая казахский фольклор, мифологию, литературу, устно-поэтическое авторское творчество.

Концепт *Степное знание* является одним из базовых, хотя и часто имплицитно существующих, понятий казахской философии, этнопедагогики, этнопсихологии, изобразительного, монументального, музыкального искусства и других гуманитарных дискурсов. Одним из первых широко применил и научно обосновал это понятие Ауэзхан Кодар: «Так что же такое Степное знание? Это, в первую очередь, знание, не оторвавшееся от своих носителей. Во-вторых, передаваемое

изустно из поколения в поколение; в-третьих, это знание, неизбежно трансформирующееся от своих передатчиков и встречающихся на пути явлений. Всем этим, в-четвертых, обусловлена катастрофическая фрагментарность Степного Знания /.../.» [2, с.57].

Степное знание включает в себя массу дискурсивных элементов, культурных кодов материальной и духовной культуры казахского и других кочевых народов степного ареала Евразии. Данная знаниевая парадигма основывается на духовной и культурной традиции кочевых по преимуществу народов. При этом традиция понимается как непрерывный преемственный процесс наследования и передачи содержательной, мировоззренческой, историко-культурной и иной информации, важной для понимания национальной картины мира, специфического синкретичного мировосприятия и мировоззрения кочевников Великой степи. Рассматриваемое знание связано с понятием *степной цивилизации*, впервые введенным и обоснованным М. Козыбаевым, подтверждается ширококомасштабными казахстанскими и международными экспедициями археологов, историков, фольклористов, искусствоведов.

Степная цивилизация кочевников (в данной статье мы имеем в виду нынешние тюркоязычные народы Центральной Азии, а также Монголии, Сибири) является одним из наиболее интересных и обнаруживающим большую релевантность и перспективность в научном и общекультурном смысле междисциплинарных вопросов. Известные мировой науке историко-археологические открытия – знаменитая бегазы-дандыбаевская культура, древние города Туркестан, Тараз, Сыгнак, Фараб (Казахстан), городище Аркаим (южный Урал, Россия), Меркенский заповедник и многие другие – обнаруживают сочетание развитой кочевой, полукочевой и оседлой земледельческой цивилизации на территории Казахстана и сопредельных стран.

Не углубляясь в историко-археологическую сторону исследования, мы рассматриваем эпистему *Степное знание* в аспекте ее отражения и воссоздания в современной литературе, искусстве Казахстана. Можно отметить, с одной стороны, наследование и включение в «чистом» виде базовых концептов национальной культуры и философии, а с другой – их художественную, смысловую, часто противоречивую семантическую трансформацию. Среди указанных концептов тюркские мифы, сказания, легенды, фольклор как наиболее устойчивые условно-метафорические элементы степного гнозиса занимают особое место. Их вневременная содержательная и функциональная долговечность, в то же время метафорическая емкость и эстетическая перспектива позволяют современным писателям активно использовать эти ресурсы образности.

Материал и методы исследования

Данное исследование посвящено преимущественно рассмотрению семантики самого понятия *степное знание*, его отражения (воссоздания, пересоздания, реконструкции) в современной казахской литературе, включая исторические и постмодернистские произведения. В сравнительном аспекте также привлекаются кинонарративы *Серый Лютый* и *Шал*. Доминирующим подходом выступает междисциплинарный модус осмысления и интерпретации текстов, применяются комплексный литературоведческий, нарративный, структурный, семиотический, герменевтический анализы и другие методы. Используется техника герменевтической реконструкции объектов анализа, при котором культурные объекты (дастан Жусупа Баласагуна, Отрар, Семизкент, балбалы, различные мифологемы, фольклоремы и другие) представляются в контексте исторического и художественного времени и пространства, соотношения документального и квазидокументального нарративов.

Исследовательский корпус межпредметной проблематики *степного знания* включает в себя казахстанские источники по казахской и тюркской истории, этнографии, мифологии, фольклору, литературоведению, текстологии, концептологии. В фоновом режиме привлекаются некоторые труды зарубежных ученых по номадологии, экспериментальной стилистике, семиотике, цивилизационным кодам, нарратологии, философии текста С. Чатмана, Р. Водак, Дж. Лакоффа, М. Фуко, Б. Энхтувшина и других.

Художественная генерализация и реконструкция задействованных кодов культуры происходит на нескольких уровнях поэтики текста: собственно сюжета, композиции, нарративного сценария, персоносферы, включая активно действующих героев, их двойников, а также имплицитных образов, обширной национальной и инациональной метафорики, символики и ритуалистики. Взаимодействие указанных уровней способствует также формированию широкого когнитивного и ассоциативного поля текста, пролонгированного эффекта накопления и передачи знания, в данном случае – Степного знания. В качестве иллюстрации данного положения можно привести историческую дилогию «*Саки*» Б.Жандарбекова [3], где культурные коды различной этноориентации (саков, персов, греков, египтян, вавилонян, мидийцев и другие) не противодействуют друг другу, порождая семиотическую какофонию, а, напротив, сохраняют свою бытийную индивидуальность, взаимодействуют, воспроизводя широкую панораму описываемого исторического времени, диалогического пространства древних культур

и цивилизаций, степи и города, кочевников и земледельцев. Автор воспроизводит не только хозяйственно-экономические, дипломатические отношения между различными соседними народами, общее ощущение эпохи великих событий, но и тонкие нюансы этнопсихологии, этики и этикета разных народов, хотя магистральным мотивом, связывающим в единое целое данный дескриптивно однородный текст, выступает мотив уникальности Великой степи, номадической цивилизации. Естественно, что текстовый объем кодов сакской культуры здесь превалирует над всеми остальными.

Результаты и обсуждение

Степное знание в современном художественном дискурсе проявляется как на сюжетно-событийном, так и на метафорическом, символично-образном уровне поэтики текста. Его ключевые характеристики как ментального базиса средневекового тюркского общества, к примеру, эксплицитно проявлены в романе «*Jücin Balasağun*» А.Егеубая [4]. Представлена уникальная эстетико-философская доктрина Просвещенного знания, Просвещенной монархии, «практического разума» (М. Орынбеков) первого тюркского просветителя Жусупа Баласагуна через репрезентацию и осмысление историко-культурных особенностей эпохи Караханидов, воссоздание ее сложной государственной и социальной структуры, специфики дипломатии, торгово-экономических отношений с соседними землями. Важнейшим исторически обусловленным «культурно-когнитивным априори» (термин М.Фуко [5]) романа выступает концепт единения тюркского мира.

Синкретичная жанровая эстетика романа-эссе предопределяет его многоплановую сложную структуру с сильным рефлексивным компонентом в ядре повествования. Композиция включает в себя объемные поэтические вставки и лирические отступления, метанарративы, экскурсы в историю, архитектурную специфику того или иного города (особенно Семізкента – ныне Самарканда), элементы экфрасиса, мифологические и фольклорные элементы, множество гетеропических элементов. Для данного текста с отчетливо проявленной ризоматичной структурой характерной особенностью является сочетание сюжетной конкретики и центрирующих философских размышлений о смысле бытия, справедливости, гармонии, блага, сущности истинной веры.

Соотношение собственно степной зоны как бытийной основы номадов, миропространства Великой степи и ряда ее городов, многие из которых приобрели статус беспрецедентных знаков культуры – Отрар, Туркестан, Мерке, Тараз, Сыгнак, Сарайчик, Аркаим, Семизкент и

других актуализует также вопрос гетеротопий, или «иных пространств», «пространства в пространстве», по М.Фуко. Гетеротопии, как известно, наиболее четко проявляются в художественном тексте. Это связано с процессами абстрагирования, ментального воспроизведения и реартикуляции той или иной знаковой системы, в данном случае, топосов, значимых в общетюркском культурном ландшафте. В рассматриваемых исторических романах город, как правило, являет собой значимый, часто сакральный, компонент Великой степи, в котором аккумулируются, развиваются академическое знание, ремесла, различные науки и искусства. Сакрализация любого объекта происходит, по мысли М.Мусина [6], через придание ему особой вневременной ценности, образцового смыслового статуса. В художественном дискурсе можно отметить повторную сакрализацию, которая представляет собой наиболее активный процесс восстановления культурной, духовной ценности объекта.

Примером повторной сакрализации объекта может служить исторический роман «Гибель Отрара» Х.Адибаева [7]. Безусловно исключительная для тюркского мира ценность Отрара – родины Абу Насра аль-Фараби, Учителя, как почтительно называет его Кадыр-улем, хранитель библиотеки – сохраняется в названном тексте. Город Отрар (Фараб) включается в когнитивный ряд традиционных национальных символов, в том числе посредством его повторной сакрализации в художественном тексте. Город предстает перед читателем через развернутые описания, диалоги и монологи персонажей – жителей и его гостей, чужеземцев, степняков, монгольских воинов, включая Чингисхана, сюжетные коллизии, метаданные из истории, этнологии, философии. Он наполнен множеством голосов и звуков, событиями, персонажами, отсюда полифония данной культуры, обретшей статус кода мировой истории и культуры. Разрушенный до основания Чингисханом, Отрар обретает характеристики города-героя всего тюркского мира, сохраняющего сакральное значение по настоящее время (Отрарский государственный археологический музей-заповедник).

Созданию текстуальной емкости, историко-философской эстетики текста способствует многолинейная романная оптика повествования. Она отражает восприятие легендарного города разными персонажами: Чингисханом и его нойонами, Каир-ханом, его окружением и простыми горожанами. К примеру, в воображении слепого Кербугу-жырау, пришедшего на пепелище города, предстают мощные крепостные валы Отрара, его дивные минареты и дворцы, высокие купола мечетей, Караспанские горы вдали. Приведенные фрагменты переданы через

ретроспективное восприятие слепого сказителя. Преобладающая дескриптивная орнаментальная стилистика, включение устаревшей поэтической ориенталистской лексики, указание важных дат также позволяют последовательно воспроизвести ассоциативный ряд важных для концептосферы романа этномаркированных деталей: *знаменитая Отрарская библиотека, достославный Отрар, врата Хорезма, могучая крепость, куда по Шелковому пути стекались все богатства мира, своды Голубого дворца, желтые, песчаные холмы Отрар-тюбе и Каир-тюбе* [7].

Такой подход отражает проблематику «субтопоса как устойчивого художественного образа; топоса как пространства памяти» [8]. Как отмечает Е.Ч. Богдевич, «субтопосы - гетеротопии представляют собой пространственные образы, маркирующие переломные сюжетные ситуации. /.../ Способность топоса выступать в качестве механизма сохранения и ретрансляции культурной памяти обусловлена его структурой» [там же]. Помещенный в центр повествования, Отрар становится знаком культурной памяти, сохраняя изначальные ценностные характеристики и глубинные смыслы. Легендарный город становится культурным феноменом, отражающим непрерывную связь поколений, в широком смысле – историческую память казахского и других тюркских народов.

На семиотическом уровне историософема Отрар трансформируется в сакральный прецедент, код духовной культуры. Нравственный императив как смысловое ядро данного кода становится сквозным мотивом романа, одним из его центрирующих компонентов. Дополнительную энергетiku тексту придают различные исторические данные, вынесенные в эпиграфы глав цитаты из исторических трактатов, собственные поэтические и написанные верлибром вставки с сохранением жанровой специфики степной риторики (толғау, жоқтау, алғыс и др.), обширные комментарии и примечания в конце книги.

Возвращаясь к вопросу гетеротопий, нужно отметить, что исторический *субтопос* (Е.Ч. Богдевич) (к примеру, Ассирия, Ниневия, Вавилон, Пасаргады, Иерусалим, Сакамена, Лидия, Мидия – в дилогии «*Саки*» Б.Жандарбекова) или безымянный, но узнаваемый по множеству деталей (к примеру, «Дом суриката» А.Жаксылыкова [9]) в тексте, как правило, выполняет взаимосвязанные функции нарративного, концептуального ядра и одновременно историко-культурного фона – в первом случае, образа-симулякра – во втором.

Уникальная архитектура, философия градостроительства часто выступают, по теории М.Фуко, гетеротопиями, «иными» пространствами,

отражающими национальный менталитет, быт, обычаи, специфику зодчества, ремесел. К примеру, такие реалемы древней и средневековой Степи, как *курган, мечеть, медресе, библиотека, купальни, минарет, чайхана, балбалы, базар, караван-сарай, зиндан, дувал, мазар* и другие воссоздают необходимый традиционный мироуклад степного региона. Подобные гетеротопии в пространстве художественного текста выступают эксплицитным каналом ретрансляции архаичных знаков культуры, важных для создания необходимой эстетики и философии текста, его когнитивной и эмотивной атмосферы, создания ментальных переходов между прошлым, настоящим и будущим. Четко маркируя и кодируя пространство и время текста на *свое* и *чужое*, концепт *город* приобретает качества философемы – культурного кода, обладающего устойчивым семантико-структурным и полифункциональным содержанием, протяженным в историческом и художественном времени и пространстве.

Если город Отрар положительно маркирован как базовый концепт, имеющий непреходящую культурную ценность, то город, как и острова, в романе «Дом суриката» А. Жаксылыкова [9] выстроен иначе, в постмодернистском ключе: он смонтирован из множества не связанных между собой замкнутых пространств, размытых деталей, намеков, аллюзий. Это город – призрак, в котором живут и действуют преимущественно призрачные герои-симулякры, проживающие свою иллюзорную судьбу. Безликий герой - нарратор называет известное алматинцам название только одного локуса (Ботанический сад). Выморочные образы персонажей, деструктивные картины наступившего апокалипсиса детерминируют сюжетику и архитеконику футуристического романа А. Жаксылыкова. Город как гетеротопия в фуколтианском смысле в жизненном микропространстве безымянного нарратора (человека – суриката) представляется антимиром, рукотворным хаосом, в котором иллюзия и реальность настолько тесно соединены, что трудно отличить одно от другого.

Семантика и символика кода *город* как цивилизационного феномена равно, как и других концептов (степь, человек, мужчина, женщина), здесь переходит в экзистенциальное поле *иного пространства*, конца цивилизации, тотального одиночества и пустоты. Город-симулякр лишен «лица», он – лишь фон, на котором развивается событийная, преимущественно рефлексивная, фантазмагорическая посткатастрофическая реальность. Пустой город здесь – город одиночек, запертых в башнях и бункерах, пустынный железобетонный город вселенского хаоса и мрака. Происходит замена аксиологической

доминанты *субтопоса* как *пространства памяти* (Е.Ч. Богдевич) *пространством без памяти, инопространством* апокалипсиса.

В другом постмодернистском романе «*Гүлдер мен кітаптар*» Д. Амантая [10] анализируемый концепт так же, как и в предыдущем тексте, выполняет функцию экзистенциального фона, но в совершенно иной оптике. Здесь город – узнаваемая реалема, встроенная в профанное пространство – обычную квартиру экзистенциально одинокого и внутренне опустошенного героя. Герой-одиночка вынужден взаимодействовать с городом: с работниками коммунальных служб, незнакомцами, грубо вторгающимися в его замкнутый мир книг и цветов.

Мир шумного, суетливого современного мегаполиса как профанного пространства и замкнутый мир квартиры как микролокуса, внутренний мир героя, погруженного в размышления об отвлеченных вещах, существуют параллельно, без активного взаимодействия. Традиционная сакральная и символичная эстетика города как *пространства памяти* (Е.Ч. Богдевич) заменяется в данном тексте профанным, не представляющим ценности для героя *чужим* пространством. В соответствии с заданной концепцией текста происходит намеренная десакрализация города.

Рассмотрев в динамике семиотику *города* как *субтопоса* и *гетеротопии* в художественном произведении, можно прийти к заключению об эстетической, смысловой и стилистической подвижности данного кода в широком временном диапазоне (прошлое – настоящее – будущее). Сохранение сакральной ценности того или иного *субтопоса* Великой степи в исторических произведениях приобретает качественно иную семантику в постмодернистских текстах. В одних случаях («*Гибель Отрара*», «*Саки*», «*Жүсіп Баласағұн*») город сохраняет символическое значение известного историко-культурного памятника мировой и национальной истории, в других – значение философемы, мифологемы, экзистенциального понятия («*Гүлдер мен кітаптар*», «*Дом Суриката*»). Код *города*, как и другие знаки культуры, может становиться нарративным центром, последовательно выстраивая ряд ассоциативных, рефлексивных, эмотивных, смысловых связей, открывая новые возможности для жанрово-стилевого моделирования текста.

Развивая далее один из важнейших принципов Фуко о том, что каждая культура создает свои гетеротопии, мы находим такие специфические элементы в архаичных степных скульптурах – *балбалах*. Они рассредоточены на всем пространстве казахской степи и далеко за ее пределами. По мнению археолога А. Досымбаевой, «расцвет культуры

кочевников эпохи средневековья в степной части Евразии нашел свое выражение и в монументальном искусстве тюрков. Возможно, именно оно является одной из самых ярких страниц, иллюстрирующих мировоззренческие представления кочевников, стремящихся подчеркнуть свое миропонимание и выделить духовность в системе ценностей окружающего его со всех сторон оседлого населения. /.../ Культурные памятники, сооруженные тюрками, отражают своеобразие мышления, интеллектуального постижения себя во времени и пространстве» [11, с. 40]. Уникальная эстетика древнего и средневекового монументального искусства кочевников Великой степи, в частности каменных изваяний – *балбалов*, подтверждает мысль о когнитивной и гносеологической объемности Степного знания. Каждый из обнаруженных балбалов выполнен в оригинальной технике, содержит ценную историко-культурную информацию, сохраняет до настоящего времени общую семантику сакрального компонента Степного знания [11, с. 40].

Интеллектуальное постижение себя [11] тюрками нового времени представлено в повести «Қыпшақ аруы» М. Мағауина [12]. Жанровый синкретизм повести отчетливо проявляется в игровой эстетике постмодерна. Введение в текст метатекстов (дневниковые записи, указание мест, дат, архаичных топонимов, интертексты, терминология искусствоведения, истории), качественного изменения хронотопа в сочетании с *двойной* перспективой, трансцендентными элементами мистики позволяет в широкой временной ретроспективе актуализировать древнюю историю, искусство и мировоззрение насельников степи.

Потерянный во времени и пространстве балбал кипчакской красавицы Айсулу оживает в современной скульптуре, что становится началом поиска и нахождения себя, а заодно и читателя, самого художника, мастера. Ряд последовательных фантазмагорических событий, детерминированных мотивом мистического *перемещения* скульптора и его возлюбленной, обеспечивает смысловую и эмотивную значимость исходного кода – *балбала*, его культурную реактуализацию в знаниевой парадигме современного тюркского мира.

С нарративной точки зрения происходит сложный, хотя и вполне понятный с точки зрения постмодернистской логики, процесс контаминации реального и фантастического, продуцирующий обе истории с одним главным персонажем – ваятелем Санжаром. Большой временной лаг между событиями (более 9 веков) подчеркивает сакральный статус балбала, его этнокультурную ценность. С одной стороны, «ожившая» статуя становится началом нового рассказа, с другой – истории возвращения главного героя к

своей прошлой (много веков назад), забытой, истинной личности древнего скульптура Санжара – возлюбленного Айсулу-бегим. В повествование включено описание Дешт-и-Кипчак – исторического региона Евразии, простиравшегося от Иртыша до Дуная, постоянные размышления нарратора о древнем тюркском искусстве, заключенных в нем глубоких смыслах восприятия и освоения окружающего мира, осознания кочевником своей индивидуальности. Пространный историко-культурный экскурс хикаята (авторское обозначение жанра текста), аргументация в тесном сплетении с эстетикой фантастического, архетипичной волшебной сказки активизирует механизмы национального и исторического сознания, семиотического притяжения кодов тюркской культуры, сохранившихся артефактов Степного гнозиса (в данном случае - *балбалов*).

Как и любое другое знание, степное знание формировалось постепенно. Обосновывая гносеологический статус Степного знания в осмыслении окружающего мира, выработке традиционной системы представлений, верований, включая метафизические, трансцендентные пролегомены, нельзя обойти вниманием такое явление, как его трансляторы. В традиционном степном обществе (в данном случае казахском), как известно, особое место занимали жырау, ақыны, бақсы-балгер, жырышы, емші, құмалақшы и другие носители исконного знания. Фактически содержание уникального субстрата кочевой цивилизации транслировалось через указанные персоналии, более того они являлись авторами текстов, которые становились благодаря динамичной устной коммуникации чрезвычайно популярными среди всех слоев общества.

Выдающимися представителями казахской авторской устной поэзии являются Асан қайғы и Қазтұған жырау (XV в.), позже целая плеяда поэтов - сказителей, казахских менестрелей – жырау Ақтамберды Сарыұлы, Шалқиіз, Марғасқа, Тәтіқара и другие. Особое место занимают в национальной поэзии и истории знаменитые Бұқар жырау Қалқаманұлы, Үмбетей жырау (XVIII в.), Машхур Жусуп Копеев (к. XIX – нач. XX вв.) и другие. Эти и другие имена поэтов-философов Степи связаны со становлением и укреплением национальной и государственной идентичности. Е.Турсунов обращает внимание на ключевой момент в понимании творчества акынов и жырау, заключающийся «в том, что для авторской устной поэзии характерна своя система жанров, отсутствующая в собственно фольклорной поэзии» [13, с.95-96]. К «идеологическому знанию» Степного гнозиса наряду с *билигами* каганов, ханов, судей, согласно представленной типологии А.Кодара, необходимо отнести: дастан «*Кутадгу билиг*»

Жусупа Баласагуна, «Сборник тюркских наречий» Махмуда Кашгари, «Сокровенное сказание монголов», «Чингиз-наме», многие казахские эпосы [14].

Отличительным свойством Степного знания является его коммуникативная, когнитивная емкость и гибкость. Изначально присущие ему интуитивность и сверхчувствительность, четкая проявляемая глубинная связь с природой, циклами, особое чувственно-образное и прикладное восприятие космических тел, звезд, планет по преимуществу лежат в основе национального образа мира, мироустройства и мировоззрения казахов и других кочевых и полукочевых народов Центральной Азии, Сибири, Монголии. Как отмечает А.Кодар, «уникальность Степного Знания в том, что это знание особого горно-степного ландшафта, добываемое путем медитации и передающееся вербально, благодаря мнемотехнической практике, выработавшей свои коды и правила, а также методы усвоения материала, распространяющиеся и на институционально-нормативное знание оседлых народов» [14].

Необходимо отметить, что семиозис данного конструкта в современной литературе и искусстве может отчетливо проявлять свою органичность и сопричастность к прошлому, будущему и настоящему народа. Сохранение и одновременно трансформация таких значимых для целостной номадической картины мира ядерных кодов, как «степь», «волк», можно найти также в кинонарративах. К примеру, в двух визуальных нарративах: фильм «Серый лютый» (1973г.) Толомуша Океева и «Шал» (2012 г.) Ермака Турсынова, снятого сорок лет спустя. В них мы находим отличающиеся друг от друга сюжетные, бытийные, временные конфигурации и композиционные решения. С нарратологической точки зрения, «насколько время является измерением истории как события, настолько мерой истории как сущностного явления является пространство» (перевод наш – А.С.; здесь под историей понимается рассказ - story) [18, с. 96]. Другими словами, рассказываемая история событий объективируется временем, а пространство определяет сущность данной истории.

В названных кинонарративах код *степь*, его вневременная целостная бытийность выступает пространством, не зависящим от воли человека равно, как и *волк/волчица* есть его константное альтер-эго. Волк, как известно, – базовый тотем тюрков. Независимость, решительность, воля, сила, присущие этим животным, – исконным правителям степи, изображаются соответственно их природе. Однако эстетика манифестации образа волка может значительно различаться. В современной картине Е.Турсынова белая волчица и ее стая – зримая

метафора неотвратимости рока, наказуемости безрассудного попрания сакрального степного кодекса. В фильме же «Серый лютый», снятом по мотивам рассказа «Көксерек» Мухтара Ауэзова, могучий волк-одиночка в полной мере проявляет свою звериную сущность, «темную» сторону знака-тотема. В обоих случаях сохраняется общее пространство действия – казахская степь и тотемическое для тюрков животное – волк.

В современных казахских романах, особенно исторической тематики, концептуальная метафора *степное знание* логично связана с концептом *историческое знание*. Масштабная ретроспектива позволяет активизировать ассоциативное поле, историческое мышление читателя/зрителя. Так, в романе-эссе «Жүсін Баласағұн» А.Егеубая [4] *степное знание* трансформируется в уникальную концептуальную метафору *Қутты білік* (*Құтадғу білік – Благодатное знание*), реализованную в книге через философский анализ одноименного энциклопедического дастана Жусупа Баласағұна.

Говоря о противоречивой художественной реконструкции Степного знания, включая собственно миф, фольклор, нельзя обойти вниманием постмодернистский «Казахский эротический роман» Б. Жылкибаева [15]. Авторское «жанровое расширение» – *казахский эротический роман* – имеет четко артикулируемый этнокультурный компонент. С другой стороны, он отсылает к общемировой культурной традиции эротической литературы, начиная с «Декамерона» Джованни Боккаччо и, пожалуй, с более ранних источников, к примеру, с мифов о богах и происхождении родов. Можно сказать, что произведение Б. Жылкибаева намеренно разрушает канон жанра эротического романа и в целом эротической литературы (с ее акцентом на семантику определения). Подобное разрушение эстетики, содержания, логики повествования эротического романа в принципе соответствуют общестилевой направленности постмодернистского текста, нацеленного на известный принцип «множественности интерпретации» наряду со своеобразным философско-эстетическим эклектизмом.

Сложная структура и стилистика данного романа не всегда последовательно, но все же формируется включением различных метаданных, поэтических интертекстов, прототюрских мифических референций, источников по истории и культуре казахского народа, в целом тюркогенезу. Собственно «эротическая» составляющая «приглушена» действительно интересными пассажами из казахской мифологии и эпоса, экскурсами в культурогенез женского начала, института семьи и рода в номадической традиции. Здесь ритуалистика Степи с жертвоприношениями животных, долгих камланий –

магических заклинаний – песнопений баксы, фольклорных эротических мотивов в романе трансформируется в квазиритуалистику советских и постсоветских времен с долгими парадными речами различных картикатурных начальников.

В романе можно отметить также скрытую метаморфозу традиционного женского начала прототюркской и национальной картины мира – праматерь Умай, мифообраз Халаш – в современный женский код, в котором почти полностью разрушены мистический и магический элементы мифа-основы. Однако художественная проработка историко-культурных кодов (миф о Синем волке – прародителе тюрков, традиционные ритуалы и обряды, фольклорные источники), включение пространственных саркастических и иронических экзерсисов, которые вместе с квазидетективной сюжетной линией создают ризому-текст, тяготеющий к паралитературе. Последняя, как известно, развивается на стыке различных искусств, науки, литературного творчества.

Проведенное исследование доказывает, что семиотическая объемность степного знания, его безусловная этнокультурная ценность выступают значимой когнитивной константой художественного мира современной казахской литературы и искусства. Междисциплинарный наукоемкий характер рассматриваемой проблематики, необходимость популяризации культурного наследия Казахстана обосновывает то, что результаты исследования степного гнозиса регулярно представляются учеными на различных форумах по истории, литературе, философии, искусствоведению и другим отраслям, а также в рамках грантовых проектов, фундаментальных программ в Казахстане и других странах.

Заключение

Проведенное исследование показывает, что компоненты данного гнозиса реализуются в современной казахской прозе и искусстве на нескольких взаимосвязанных уровнях восприятия, прочтения и осмысления текста: *пространственно-временном, предметно-вещном, символично-метафорическом, семиотическом, ассоциативно-рефлексивном, ментальном, информативно-коммуникативном* и других. Эстетический и философский модус интерпретации артефактов духовной и материальной культуры насельников степи выпукло проявляется в полифонических, многоплановых произведениях современной казахской литературы и искусства, особенно исторической тематики. Сохранение и развитие этнокультурного своеобразия, идентичности степного ареала происходит посредством ясно артикулируемой в ряде текстов идеи возрождения национальной духовности, восстановления исторической

правды. Имманентно существующие сакральные гетеротопии степного пространства, взаимосвязанные коды номадической, тюркской, оседло-земледельческой культуры детерминируют объемные в гносеологическом аспекте сюжетные, нарративные, когнитивные и информативные структуры текста. Подобный подход способствуют воссозданию бытийности Великой степи в диахроническом и синхроническом разрезах.

Концептуально целостное содержание Степного знания как особой знаниевой парадигмы, цивилизационного феномена, его вневременная историко-культурная и эстетическая ценность сохраняется при художественной реконструкции в литературных или иных нарративах. Сложная задача сохранения и адекватной передачи эстетики древнего знания в современном искусстве Казахстана успешно решается применением различных традиционных методов и экспериментальных техник. Онтологический статус Степного знания является подтверждением известного тезиса о диалоге культур и цивилизаций, культурного разнообразия в глобальном масштабе.

Статья подготовлена в рамках грантовых проектов КНМНУВО РК «Современное литературоведение и когнитивная парадигма» (ИРН АР09259694) и «Актуальные проблемы переводоведения Казахстана: теоретические и прикладные аспекты» (ИРН АР19679556).

ЛИТЕРАТУРА

[1] Энхтувшин Б. Номады и номадизм: традиции и современность // Известия Иркутской государственной экономической академии. 2015. Т. 25, № 4. С. 691–699. ISSN 1993-3541 DOI 10.17150/1993-3541.2015.25(4).691-699 - Режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nomady-i-nomadizm-traditsii-i-sovremennost>

[2] Кодар А. Мироззрение кочевников в свете Степного знания // Культурные контексты Казахстана: история и современность. – Алматы: Ниса, 1998. – С. 56 - 65.

[3] Жандарбеков Б. Саки. Исторический роман-диалогия. – Алматы: Жазушы, 1993. – 624 с.

[4] Егеубай А. Жүсіп Баласағұн. Роман-эссе. – Алматы: Арда, 2005. – 312 б.

[5] Foucault M. Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias // From: Architecture /Mouvement/ Continuité October, 1984; (“Des Espace Autres,” March 1967 Translated from the French by Jay Miskowiec). - Режим доступа: URL: <http://web.mit.edu/allanmc/www/foucault1.pdf>

[6] Мусин М. З. Сакрализация и профанизация в развитии культуры// Вестник социально-политических наук ЯрГУ им. П.Г.Демидова. – 2015. – №14. – С.122-127.

[7] Адибаев Х. Гибель Отрара. Исторический роман. – Алматы: Білім, 1997. – 352 с.

[8] Богдевич Е.Ч. Топос как пространство памяти: структура, семантика, механизмы развития. - Режим доступа: URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=38236640>

[9] Жаксылыков А. Дом суриката. – Алматы: Ценные бумаги, 2008. – 434 с.

[10] Амантай Д. Гүлдер мен кітаптар// Қарқаралы басында. – Алматы, 2010. – 396 б.

[11] Досымбаева А. Мерке – сакральная земля тюрокв Жетысу. – Тараз: ЖИЦ «Сенім», 2002. – 108 с.

[12] Мағауин М. Қыпшақ аруы. Хикаят // Жұлдыз, 2005г. – № 1.

[13] Турсунов Е. Единство эстетического опыта кочевых и некоевых народов// Кочевники. Эстетика: Познание мира традиционным казахским искусством. – Алматы: Ғылым, 1993. – С.94-124.

[14] Кодар А. Типология Степного Знания// biblotekar.kz. - Режим доступа: URL: <http://bibliotekar.kz/stepnoe-znanie-auyezhan-kodar/stepnoe-znanie-zaklyuchenie.html>

[15] Жылкыбаев Б. Казахский эротический роман. – Алматы, 2010. – 440 с.

REFERENCES

[1] Enkhtuvshin B. Nomady i nomadizm: traditsii i sovremennost' // Izvestiya Irkutskoi gosudarstvennoi ekonomicheskoi akademii. 2015. T. 25, № 4. S. 691–699. ISSN 1993-3541 DOI 10.17150/1993-3541.2015.25(4).691-699 - Rezhim dostupa: URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/nomady-i-nomadizm-traditsii-i-sovremennost> (Nomads and nomadism: traditions and modernity) [In Rus].

[2] Kodar A. Mirovozzrenie kochevnikov v svete Stepnogo znaniya (Worldview of nomads in the light of Steppe knowledge)// Kul'turnye konteksty Kazakhstana: istoriya i sovremennost'. Almaty: Nisa, 1998. S.56 - 65. [In Rus].

[3] Zhandarbekov B. Saki. Istoricheskii roman-dilogiya (Saki. Historical novel in two books). Almaty: Zhazushy, 1993. 624 s. [In Rus].

[4] Egeubai A. Jüsip Balasağün. Roman-ese (Yusup Balasagun. Novel-essay). Almaty: Arda, 2005. 312 b. [in Kaz].

[5] Foucault M. Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias// From: Architecture /Mouvement/ Continuité October, 1984; (“Des Espace Autres,” March 1967 Translated from the French by Jay Miskowiec). - Rezhim dostupa: URL: <http://web.mit.edu/allanmc/www/foucault1.pdf>

[6] Musin M. Z. Sakralizatsiya i profanizatsiya v razvitii kul'tury (Sacralization and profanization in the development of culture) // Vestnik sotsial'no-politicheskikh nauk YarGU im. P.G.Demidova. 2015. №14. S.122-127. [In Rus].

[7] Adibaev Kh. Gibel' Otrara. Istoricheskyy roman (The death of Otrar. Historical novel). Almaty: Bilim, 1997. 352 s. [In Rus].

[8] Bogdevich E.Ch. Topos kak prostranstvo pamyati: struktura, semantika, mekhanizmy razvitiya (Topos as a space of memory: structure, semantics, mechanisms of development) - Rezhim dostupa: URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=38236640> [In Rus].

[9] Zhaksylykov A. Dom surikata (Meerkat's house). Almaty: Tsennye bumagi, 2008. 434 s. [In Rus].

[10] Amantai D. Gülder men kıtaptar (Flowers and books)// Qarqaraly basynda. Almaty, 2010. 396 b. [in Kaz].

[11] Dosymbaeva A. Merke – sakral'naya zemlya tyurkov Zhetysu (Merke is the sacred land of Turks of Zhetysu). Taraz: ZhITs «Senim», 2002. 108 s. [In Rus].

[12] Maǵauin M. Qypsaq aruy (Kypchak beauty). Hikaiat // Juldyz, 2005g. № 1. [in Kaz].

[13] Tursunov E. Edinstvo esteticheskogo opyta kochevykh i nekochevykh narodov (Unity of aesthetic experience of nomadic and non-nomadic peoples) // Kochevniki. Estetika: Poznanie mira traditsionnym kazakhskim iskusstvom. Almaty: Gylym, 1993. S.94-124. [In Rus].

[14] Kodar A. Tipologiya Stepnogo Znaniya (Typology of Steppe Knowledge) // bibliotekar.kz. - Rezhim dostupa: URL: <http://bibliotekar.kz/stepnoe-znanie-auyvezhan-kodar/stepnoe-znanie-zaklyuchenie.html> [In Rus].

[15] Zhylkibaev B. Kazakhskii eroticheskii roman (Kazakh erotic novel). Almaty, 2010. 440 s. [In Rus].

ДАЛА ТАНЫМЫ ТАРИХИ-МӘДЕНИ ЖӘНЕ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ФЕНОМЕН РЕТІНДЕ

*Алтыбаева С.М.¹

*¹ф.ғ.д., профессор, Нархоз университеті, Алматы қ., Қазақстан,
e-mail: altybayevasaule@gmail.com

Аңдатпа. Мақалада түркі даласы танымның қалыптасуы мен дамуы, оның мазмұны, қызметі, танымдық-коммуникативтік сипатының қазіргі Қазақстанның әдебиеті мен өнеріндегі көрінісі қарастырылады. Бұл ұғым философияның, археологияның, тарихтың, мифологияның, әдебиеттің және басқа да салалардың деректерін тарта отырып, кең өркениеттік тарихи-мәдени ауқымда қамтылған. Дала таным – көшпелі қоғамның, тұтас дала өркениетінің елеулі эпистемасы. Зерттеудің жаңашылдығы Қазақстанның қазіргі көркемдік дискурсында жаңартылған далалық танымның пәнаралық мәселелерін танымдық және феноменологиялық тұрғыдан қарастыруда, оның жанрлық, стильдік, философиялық сипаттарын анықтауда. Жұмыстың ғылыми маңыздылығы ұлттық әдебиет пен өнердегі дала танымның құрамдас бөліктерін, жалпы гуманитарлық пәнаралық контексте «дала таным» терминін эстетикалық-философиялық қайта құрудың маңызды бағыттарын негіздеу мен дәлелдеуінде.

Дала танымның парадигматикасы оның материалдық, рухани өмір кеңістігінің ерекшеліктерін көрсететін ұлттық мәдени кодымен айқын сәйкес келеді. Мақалада бұл білімнің далалық өлкеге сөзсіз жатуы, бірте-бірте қалыптасуы, ұзақ мерзімді тұрақты дамуы және қоғамның барлық қабаттарына кең таралуы, өзгермелілігі, тарих, философия, мәдениет фактілерін, көшпелі қоғамның өзекті мәселелерін түсінудегі ерекше метафораландыру және объективтілік сияқты ерекше белгілері айқындалып, негізделеді. Осыдан - далалық танымның онтологиялық сыйымдылығы, оның кең таралу және аударылу ерекшеліктері. Бұл зерттеудің практикалық маңыздылығы Дала гнозистің негізгі құрылымдарын герменевтикалық қайта құрудың перспективті түпнұсқа әдістемесін ұсынумен, баяндау құрылымын, гетеротопияларды, мәтіннің семантикасын және стилін талдаумен анықталады.

Зерттеу әдістемесіне семиотикалық, когнитивтік, әдеби сын, баяндау, құрылымдық, аксиологиялық талдау әдістері, герменевтикалық реконструкция техникасы кіреді. Ұлы даланың қалаларымен және басқа да жерлерімен байланысты маңызды тарихи-мәдени кодтардың заманауи өнерде бейнеленуінің поэтологиялық ерекшеліктері дамытылуда. Бұл тезис әсіресе тарихи шығармаларда («Жүсіп Баласағұн», «Саки», «Отырар

өлімі», «Қыпшақ аруы») және постмодернистік мәтіндерде («Қазақ эротикалық романы», «Сурикат үйі», «Гүлдер мен кітаптар») көрінеді. Зерттеудің нәтижелері нақты білім парадигмасы ретіндегі далалық білімнің концептуалды тұтастығын ғылыми негіздеу, Қазақстанның қазіргі көркемдік дискурсында оның тарихи-философиялық және эстетикалық құндылығын сақтау болып табылады.

Тірек сөздер: далалық таным, әдебиет, концепция, мәдениет, код, эстетика, философия, гетеротопия

STEPPE KNOWLEDGE AS A HISTORICAL-CULTURAL AND AESTHETIC PHENOMENON

*Altybayeva S.¹

*¹Doctor of Philology, professor, NarXoz University, Kazakhstan, Almaty
e-mail: altybayevasaule@gmail.com

Abstract. The article deals with the formation and development of the Turkic steppe knowledge, reflection of its content, functions, cognitive and communicative nature in modern literature and art of Kazakhstan. This concept is comprehended in a wide civilizational historical and cultural range, with the involvement of data from philosophy, archeology, history, mythology, literature and other areas. Steppe knowledge is a significant episteme of nomadic society, steppe civilization as a whole. The novelty of the study lies in the cognitive and phenomenological consideration of the interdisciplinary issues of steppe knowledge, updated in the modern artistic discourse of Kazakhstan, the identification of its genre, style, and philosophical characteristics. The scientific significance of the work lies in the substantiation and argumentation of important areas of aesthetic and philosophical reconstruction of the components of the steppe knowledge in national literature and art, the term “steppe knowledge” in the general humanitarian interdisciplinary context.

The paradigmatics of the steppe knowledge clearly correlates with the cultural code of the nation, which reflects the specifics of its material, spiritual life space. The article defines and substantiates such distinctive features of this knowledge as unconditional belonging to the steppe area, gradual formation, long-term permanent development and wide distribution in all strata of society, variability, exceptional metaphorization and objectification in understanding the facts of history, philosophy, culture, current issues of nomadic society. Hence the ontological capacity of the steppe knowledge, the features of its widespread distribution and translation. The practical significance of this study is determined by the presentation of a promising

original technique of hermeneutic reconstruction of the basic constructs of the Steppe gnosis, analysis of the narrative structure, heterotopias, semantics and style of the text.

The research methodology includes the methods of semiotic, cognitive, literary criticism, narrative, structural, axiological analysis, and the technique of hermeneutic reconstruction. The poetological features of the reflection in contemporary art of significant historical and cultural codes associated with cities and other topoi of the Great Steppe are being developed. The thesis is especially manifested in historical works (*Zhusip Balasagun, Saki, The Death of Otrar, Kypshak aruy*) and postmodernist texts (*Kazakh erotic novel, Meerkat's House, Gulder men kitaptar*). The results of the study are the scientific substantiation of the conceptual integrity of the Steppe knowledge as a specific knowledge paradigm, the preservation of its historical, philosophical and aesthetic value in the modern artistic discourse of Kazakhstan.

Key words: steppe knowledge, literature, concept, culture, code, aesthetics, philosophy, heterotopia

Статья поступила 19.05.2023

ӘОЖ 821.512.122:82-1 (574)

XFTAP 17.82.10

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.028>

**МӘШҺҮР ЖҮСІП КӨПЕЕВ ПОЭЗИЯСЫ: ДӘСТҮР
ЖАЛҒАСТЫҒЫ (КЕДЕЙЛІК МӘСЕЛЕСІ)**

* Ерланова А.Е.¹, Баратова М.Н.², Ташекова А.Т.³

^{*1} PhD докторант, «Торайғыров университеті» КеАҚ, Павлодар,
Қазақстан, e-mail: ayaulym_erlankyzy@mail.ru,

² филология ғылымдарының кандидаты, профессор, «Торайғыров
университеті» КеАҚ, Павлодар, Қазақстан,
e-mail: baratova.muhabbat1970@mail.ru.

³ Педагогика ғылымдарының магистрі, оқытушы,
«Торайғыров университеті» КеАҚ, Павлодар, Қазақстан,
e-mail: aiko_tarbinovna@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада Мәшһүр Жүсіп Көпеев поэзиясындағы дәстүр мен жалғастық мәселесі қарастырылады. Ғылыми зерттеудің мақсаты – ақын поэзиясындағы дәстүр жалғастығының бұрын қарастырылмаған

тұстарын саралау, қарастыру, жаңашыл көзқараспен қарау. Осыған дейін профессор Қ.П. Жүсіп өз зерттеулерінде ұлы ақын Абай мен Мәшһүр Жүсіптің арасындағы үндестікті, М.Н. Баратова ақын өлендеріндегі дәстүр тағылымы мен стиль, бейнелілік, дәстүр сабақтастығы және мәні, Е.Қ.Жүсіпов шығыс әдеби дәстүрін зерттеді. Бұл еңбектерде көтерілген мәселелерді қайталамай, қалыс қалған, айтылмағандарын саралау мақаланың өзектілігін білдіреді. Атап айтқанда еңбек құндылығы, кедейлік, жалқаулық, еріншектік мәселелері талдауға түседі.

Ғылыми зерттеудің идеясы – Мәшһүр Жүсіп шығармаларындағы кедейлік мәселесінің, еңбек құндылығының зерделенуін жан-жақты ашып көрсету.

Адамның еңбектену қабілеті, өзін-өзі жеңуі, өзін-өзі тәрбиелеуі, сол арқылы кедейлікке апаратын кедергілерді болдырмау зерттеудің практикалық әрі тәрбиелік маңызын көрсетеді.

Талдау барысында халық әдебиетінің озық үлгілерін өз шығармашылығында дамыта қолданған Мәшһүр Жүсіп Көпеев дәстүр жалғастығын берік ұстанған және өз шығармашылығында ұтымды қолданған, бірақ өзіне дейінгі дәстүрді қайталамай өзіндік таңбасын қалдыра білген ақындардың бірі екені дәлелдермен келтірілді. Мақалада дәстүр жалғастығы мен ХХ ғасыр басындағы әдебиет, жыраулық поэзия, халық ауыз әдебиеті арасындағы байланыс, үндестік мәселелері айтылып өтеді. Атап айтқанда, ақын шығармалары ауыз әдебиеті үлгілерімен, Шал ақын, Шәкәрім, Абай шығармаларымен салыстырылып, дәстүр жалғастығы (кедейлік тақырыбы) және өзіндік ерекшелігі анықталды. Нәтижесінде еңбек құндылығын, кедейлік мәселесін Абай, Шәкәрім сияқты культ деңгейіне көтере алғаны дәлелденді. Зерттеудің құндылығы Мәшһүр Жүсіп діни-ағартушы ақын болғандықтан еңбек құндылығы, кедейлік мәселелерін нәпсі тұрғысынан қарастырып, әдебиетке өзіндік сөз қолданыстарын енгізуінде жатыр. Ақынның шығармаларында кездесетін сөз қолданыстары нақыл сөз ретінде әлі де құндылығын жоймады. Зерттеудің ғылыми нәтижелері мен тұжырымдарын «Мәшһүртану» курстарында, өлкетану сабағында, ХХ ғасыр басындағы әдебиет және жалпы әдебиет теориясы пәнінде де қолдануға болады.

Мәшһүр Жүсіптің және жыраулардың, Абай, Шәкәрім, халық ауыз әдебиетінің туындыларын салыстыру, сұрыптау, жүйелеу жұмыстары жүргізілді.

Тірек сөздер: ХХ ғасыр басындағы қазақ әдебиеті, дәстүр жалғастығы, үндестік, жыраулық поэзия, халық ауыз әдебиеті, көркемдік ерекшеліктер, бейнелеу құралдары, ұлттық өрнек, еңбек құндылығы, кедейлік, жалқаулық, еріншектік

Негізгі ережелер

Ақын жазушылардың шығармашылығын қарастырып, салыстырған кезде дәстүр сабақтастығын, дәстүр тағылымын басты назарда ұстау қажет. Әр дәуір әдебиетін сөз еткенде дәстүр жалғастығын айналып өте алмаймыз. XX ғасыр басындағы қазақ әдебиеті қалыптасып, даму барысында, әдебиетті түр, мазмұн, идея, тақырып, жанр тұрғысынан толықтырып, байыту процесінде дәстүр жалғастығына ерекше көңіл бөлінді. Бұл заңдылық. Әдебиеттің басқа кезеңдерінен де осы заңдылықты байқай аламыз.

Кіріспе

Әдебиетте ертеден келе жатқан өзектілігін жоймаған тақырыптардың бірі – дәстүр мен жаңашылдық тақырыбы. Мәшһүр Жүсіп шығармашылығындағы дәстүр сабақтастығын айтқанда, оның бағыттағы жаңа ізденістерін көреміз. «Жаңа поэтикаға енген дәстүрлі элементтер бастапқыға қарағанда жаңа функцияға ие болады. Тарихи қалыптасқан поэзияның модельдері басқа уақыттың поэзиясына енгенде жаңа әдеби және мәдени жағдаяттардың ауқымында түбірлі өзгерістерге түседі» [1, 128б.] дегендей бұл өзгерістерді ақынның шығармашылығынан да байқаймыз. Әрбір кезең әдебиетінің жалғастығын басқа бір кезеңнің әдеби туындысынан таба аламыз. Дәстүрсіз әдеби кезең өкілдерінің шығармаларында байланыс, үндестік болмайды. Дәстүр өз кезегінде әр дәуір әдебиетін түр, мазмұн, стиль, жанр тұрғысынан дамытуға үлес қосады. Ал жаңалық уақыт өте келе дәстүрге айналады. Осы жерден біздің зерттеу жұмысымыздың өзектілігі көрінеді.

XX ғасырдың бас кезіндегі қазақ әдебиеті – тарихта орын алған үлкен оқиғалардың жемісі. Сонымен қатар осы кезең әдебиетінің басты идеяларының айнасы іспеттес болды. «Ұйықтап жатқан халқын оятып», бостандыққа, азаттыққа ұмтылған, оқуға, білімге шақырған ұлт зиялыларының шығармаларына құлақ түріп, зейін қойған әдебиет болды. Зиялы қауым халыққа көмектесудің бірден бір жолы шығармалары арқылы халықтың көзін ашу, насихаттау екенін түсінді. Өйткені олардың мақсаты халықтың тілегімен ұштасып жатты.

XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиеті А. Байтұрсынов, Ш.Құдайбердиев, М.Ж. Көпеев, С. Торайғыров, С. Дөнентаев, М. Сералин т.б. сынды көрнекті ақын жазушылар тобын тудырған бай әдебиет болды. Бұл кезеңнің әрбір өкілі не жырласа да, нені шығармасына арқау етсе де басты тақырыптарының бірі замана үні, әлеуметтік қоғамдық жағдай болды. Яғни бұл кезең әдебиетін XX ғасырдың бас кезіндегі тарихпен тығыз байланыста қарастырған жөн. Бұл кезең әдебиетінің

өкілдері өзіне дейінгі дәстүрден аттап өтіп, жаңа арнаға бұрылды, жаңа жол дей алмаймыз. Десек те әдебиетті жаңа жанр, көркемдік ерекшелік тұрғысынан байыта түскен ерекше бір кезең болды. Тарих сахнасындағы келеңсіз жағдайлар мен түрлі тарихи оқиғалар, әлеуметтік теңсіздіктер, бостандық үшін күрес, оқу-білімге, өнерге ұмтылу әрқашан әдебиетте өзекті тақырыптардың бірі болды. Халық ауыз әдебиеті, жыраулық поэзия да осы тақырыптарды кеңінен қамтыған әдебиеттің бір дәуірі еді. ХХ ғасыр басындағы әдебиеттің ірі тұлғалары бұл бағытты жанр, стиль, түр, мазмұн тұрғысынан байытып, толықтырды. Дәстүр мен жалғастық тақырыбы ХХ ғасырдың бас кезіндегі әдебиетте де көрініс тапты.

Қарастырып отырған тақырып әдебиеттануда жиі қарастырылатын зерттеулердің бірі болса да, толыққанды зерттеулер ХХ ғасырдан басталды деуімізге осы кезеңде жазылған дүниелер мысал бола алады. Осы кезеңдегі зерттеулер «зар заман» ақындары мен Абай шығармаларының арасындағы үндестік, Абайдың ақын шәкірттері, Абай мен Шәкәрім шығармаларындағы рухани үндестік, дәстүр мен жалғастық төңірегіне топтасып, үлкен-үлкен ғылыми зерттеулер дүниеге келіп жатты. Ақындық мектеп пен дәстүрге қатысты 1956 жылы жазылған Е.Ысмайыловтың «Ақындар» атты монографиясын [2], М.Базарбаевтың «Өлең сөздің патшасы, сөз сарасы» еңбегі [3], Ә.Дербісәлиннің «Дәстүр мен жалғастық: ауыз әдебиетіндегі ақындық дәстүр және ХХ ғасыр басындағы қазақ поэзиясы» [4] ғылыми монографиясы жоғарыда айтылғандардың дәлелі дей аламыз. Қарастырылып отырған дәуір әдебиетінің ірі өкілдерінің бірі болған Мәшһүр Жүсіп Көпеев шығармашылығынан да біз дәстүр жалғастығының көптеген үлгілерін таба аламыз. Халық ауыз әдебиетінің, жыраулық поэзияның, шығыс әдебиеттің барлық көркемдігін бойына сіңіре білген Мәшһүр Жүсіп өз шығармаларында дәстүр жалғастығының керемет өрнегін көрсете білді.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы.

Негізгі бөлімде Шал ақын мен Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің шығармаларын талдау барысында дәстүр жалғастығын дәлелдеу үшін мәдени-тарихи әдіс қолданылды. «Автор ↔ Дәстүр» және «Оқырман ↔ Дәстүр» ұстанымы басшылыққа алынды. Әдебиеттегі «автор – туынды» ұстанымы қолданылды.

Зерттеу материалдарына Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің жиырма томдық шығармалар жинағынан 4,11-томдары және екі томдық «Жеті ғасыр жырлайды» еңбектері алынды. Бұл айтылғандардан басқа М.Әуезов, Б.Кенжебаев, З.Бисенғалиев, Ө.Әбдиманұлы, Қ.П.Жүсіп еңбектері де зерттеу материалына жатады.

Нәтижелер

XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басы қазақ даласына алуан түрлі өзгерістерін ала келді. Тарихта орын алған әрбір оқиғаға қаламгерлер өз шығармаларымен үн қосып отырды. Өздеріне дейінгі кезеңнің тақырыптарын жалғастырып қоймай, басқа тақырыптарға да қалам тербеді.

Себебі дәстүр сөзінің мағынасы өте кең. Дәстүр – әдебиетте ғана емес, адамзаттың өміріне, біліміне, өнеріне де тән құбылыс. Бұл айтылғандардың қайсысын зердеселек те дәстүр ұғымы дайын күйінде пайда болмағанын көреміз. Ол баладан балаға, ұрпақтан ұрпаққа ақыл-ой, сана арқылы, таным арқылы халықтың тұрмысымен етене байланып, өміршең сипатқа ие болды. Ал әдебиеттегі дәстүрдің үнемі дамып, өзгеріп, жаңарып отыратынын ескерсек халықтың өмірінде де өзгерістер болатынын ұмытпау керек. Яғни бұл үшін ең алдымен халықтың өмірінде, сана-сезімінде, танымында өзгерістер, бетбұрыстар болу қажет. Осы тұста дәстүрдің өнерге тән құбылыс әрі заманмен бірге ілесіп, өзгеріп отыратын күрделі құбылыс екені байқалады. Әдебиетке де осындай үрдіс тән деуге болады. Өмірдің айнасы делінетін әдебиет қоғаммен бірге дамиды, бірге жаңарады. Бірақ жаңадан қалыптаспай, үнемі дәстүрмен бірге дамып отырады.

Қоғамдағы жаңа өмірдің тың тақырыптары әдебиетке XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында келді. Абай, Шәкәрім, Мәшһүр Жүсіп, Сұлтанмахмұттарды тудырған замана әдебиетті жаңа, басқа қырынан дамытты. Екі ғасыр тоғысындағы әдебиетті алғаш болып зерттеушілердің бірі Мұхтар Әуезов те XIX ғасырдың екінші жартысындағы, яғни Абай кезінде болған жағдайларды, оқиғаларды білу үшін сол кездегі жалпы Қазақстанның тарихи халін еске алу керек деп жазды [5]. Бұл кез қазақ даласының Ресей империясының бодандығына кіріп, жерінен, өзіндік дәстүрлі билігінен айрылған уақыт болды. Рухани және материалдық құндылықтарынан айырыла бастап, күйзеліске ұшырап, тарыға бастаған халық біртіндеп кедейлене бастады. Қазақ халқының дәстүрлі құндылықтарының сынға ұшырауы біз қарастырып отырған кезеңде өмір сүрген ақын-жазушылардың шығармашылығынан анық көрініс тапты.

Талқылау

Мәшһүр Жүсіп шығармаларының тақырыбы алуан түрлі. Өзі өмір сүрген кезеңнің басты тақырыптарын шығармаларынан қалыс қалдырмады.

Ақын шығармашылығын зерттеуші ғалымдар да өз еңбектерінде XIX ғасырдың соңғы ширегі мен XX ғасыр басындағы қазақ әдебиетін

карастырғанда, соның ішінде Мәшһүр Жүсіп өлеңдерін басқа тұлғалардан жеке дара бөлудің қажеті жоқтығын айтады. Яғни оны бұрыннан келе жатқан дәстүрге бай шығыс әдебиетінің жалғасы ретінде қарастыруымыз заңды деген түйінге келеді.

Мәшһүр-Жүсіп халық ауыз әдебиеті, жыраулық поэзияда қозғалған тақырыптардың бір қатарын өз туындыларында жалғастырып қана қоймай, өзі өмір сүрген заманның ағымына ілесіп отырды. Діни-ағартушылық бағыттағы өлеңдерімен халықты оқу-білімге, өнерге, ғылымға ғана үгіттеп қоймай, еңбекқорлыққа, еңбек етуге шақырды. Кедейлене бастаған халқының жағдайына күрсініп, онымен күресудің жолдарын ұсынды. Жалқаулықты, еріншектікті шенеді. Осы тақырыптағы туындыларынан ақын сөз қолданысының тамаша үлгілерін табуға болады. Кедейлік тақырыбы жыраулық поэзияда да қозғалды.

Мәселен, Мәшһүр Жүсіптің «Кедейліктің арқаны» өлеңі құрылысы бойынша 11 буынды қара өлең ұйқасына құрылған, барлығы 138 жолдан тұрады. Өлеңде адам бойындағы жаман қасиеттер соның ішінде жалқаулық пен еріншектікті сынайды, осы жаман қасиеттердің кемшіліктерін өткір тілмей шенейді.

Мысалы:

Балалар, жалқау болма, шабан тартып,

Ілгері ұмтыла бас, күн-күн артып.

Арқаны кедейліктің – еріншектік,

Желкеңнен жібермейді мықтап тартып [6, 94 б.].

Осы үзіндіден көрініп тұрғандай «ұйқы басу, отбасында тазалықты сақтамау, өсек айту, еңбек етуге құлықсыздық» сынды кедейлікке тән ерекшеліктерді ақын уытты тілімен шебер өрнектейді. Күнделікті күйбең тіршілікте бірде байқалып бірде байқалмай, көзге анық көрініп, адам жанын күйдіретін, бірде қасақана болмаса да байқамай қалатын келеңсіз қылықтарды ақын сол дәуірдің дерті, кеселі деп білген. Себебі бұл кеселдерден айықпаған адам басқаларға да зиянын тигізуі мүмкін. Осылардан айыққан адамның ғана көзі ашылып, ойы өзгеріп, дүниені, өмірді көре алатынына меңзейді. Бұл жерде ақын «көз» деп адамның көкірек көзін, жүректегі ақылдың көзін айтып отыр. Осы көкірек көзі оқу-білім арқылы ғана ашылатынын ашық жазады. «Ашылмас оқымасаң көз бен қабақ» деген насихатының да мәнісі осында жатыр.

Ақын айтып отырған кедейлікке тән ерекшеліктерді қазіргі заманның көзімен қарасақ та маңызын жоймағанын көре аламыз. Егер Абай, Шал ақын, Мәшһүр Жүсіп, Шәкәрім қозғаған кедейлік мәселесін адамның материалдық тұрғыдан кедейленуі және рухани кедейленуі тұрғысынан болды десек, қазіргі уақытта мұны рухани кедейлену деп

қарастыруға болады. Технология мен ғаламтордың, цифрлық дамудың, өркениеттің көшіне ілесіп бара жатқандардан рухани кедейленуді байқауға болады. Себебі қазір бай мен кедей ұғымы жоқ. Таптық бөлініс жоқ. Қазір оқу да, білім де, ақпарат та, бәрі де бар. Бірақ осы берілген мүмкіндікті дұрыс қолдана алмай жүрген қазіргі заманның адамына Мәшһүр Жүсіптің пікірін мысал ретінде келтіре аламыз. Осыған қарап ақынның сол дәуірде айтқан сөздері қазіргі күнде де өзекті екенін байқаймыз.

Әдебиетте еңбек, кедейлік тақырыбы халық ауыз әдебиетінде де бар. Мақал-мәтелдерде, ертегілерде, шешендік сөздерде бұл тақырып бірнеше рет көтерілген. Алайда олардың бәрінде үгіт-насихат түрінде беріліп, тәрбиелік қыры басым болса, Мәшһүр Жүсіпте жоғары деңгейде, діни бағытта әрі көркемдік ерекшеліктермен сөз етіледі. Мақал-мәтелдерді қарастырсақ, *«Еңбегіне қарай өнбегі», «Еңбек – адамның екінші анасы», «Еңбек бейнет емес, зейнет», «Жоқшылық жомарт ердің қолын байлар»* мысалдарынан бір-бірімен кереғар шендестіруі жоқ, қорытындысы тұспалды, қысқа да нұсқа нақыл сөздерді көреміз. Бұл мысалдардан біз қарастырып отырған еңбек құндылығы, кедейлік мәселелерінің тек Мәшһүр Жүсіп шығармаларында ғана емес, бастауын ауыз әдебиетінен алатынын байқаймыз.

Қаламгер адамның табысқа жетуі жолында желкесінен тартып жібермейтін рухани кесел, жағымсыз қасиет жалқаулық туралы сөз бастап, әрі қарай өлеңнің негізгі тақырыбы кедейлікті қозғайды. Мұқият зерделесек ХХ ғасырдың бас кезіндегі өзекті болған тақырыптардың бірі еңбек мәселесі де көрініс табады. Мәшһүр Жүсіп айтып кеткен әйгілі *«Кедейліктің ағайындары»* осы өлеңде сөз болады. Сонда Мәшһүр Жүсіп *«үш ағайындыға»* нені жатқызады екен деген сауалға жауап беріп көрейік. Оларды ғұлама өлеңінде былай тарқатады: үлкені – кежірлік, ортаншысы – еріншектік, кенжесі – ұйқы. Қазақтың таным түсінігінде адамды кедейлікке ұшырататын, берекесін қашыратын да осы кесел екен.

Ақын кежірлік деп нені айтып отыр? Енді осыларға жеке-жеке тоқталайық. Әдебиетте шешендік сөздерімен халыққа таныс әйгілі Мөңке би атамыз бір сөзінде осы кедейліктің болашақта адамзатқа жау болатынын айтып кеткенін көруге болады. Мәселен,

Ишегіне шынашақ айналмайтын,

Ежірей деген ұлың болады.

Ақыл айтсаң ауырып қалатын,

Кежірей деген қызың болады.

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде *кежірей* 1.қыңыраю, қиястану.

2. Тұмсығын көкке көтеру, бәлдену, кекірею мағынасында берілген [7, 374 б.]. Яғни Мәшһүр Жүсіптің де те қолданысындағы *кежірей* ақылынды алмайтын, айтқан сөзінді құлағына ілмейтін, қырсық, қыңыр адам. Адамның жаман қасиеттерінің бірі надандық – осы кежірлікпен туыс ұғымдардың бірі. Наданға да, қыңыр адамға да айтқан сөзін қабырғаға айтқанмен тең. Өзгенің тілін алмайтын, өзі де өзгеруге тырыспайтын осы жаман қасиеттер адамды жақсылыққа апармайтыны белгілі. Кежірлікке, жалқаулыққа ұшыраған адамның бұл тығырықтан шығатын жолды табуы екіталай. Яғни үлкен дерт, оның дауасы жоқ. Сөзіміздің дәлелі ретінде Мәшһүр Жүсіптің екі нәрсеге дауа жоқ деген пікірін келтіргіміз келеді: «Соның бірі: «Өзің білме, білгеннің тілін алма!» – деген қарғысқа ұшыраған ақымақтардың ақымақтығына дауа жоқ». Міне, бұл дерттің бастауы кежірлікте жатыр.

Бірінші ағайын ешкімнің ақылын тыңдамайтын қыңырлық болса, екінші ағайынымыз бұдан да сорақы. Ол – еріншектік. Ештеңе жасамай ерініп отыра беру – кедейлікке ұшырататын дауасыз дерттің бірі, яғни кедейліктің органшысы. Бұл тұста ақын кедейлік деп материалдық тұрғыдағы кедейленуді ғана емес, рухани кедейленуді де айтып отырған сияқты. Өмірде болып жатқан түрлі өзгерістер мен айналамызда орын алған жаңалықтарды білуге құштарланбау адамды рухани тұрғыдан да аздырады. Адам рухани кедейленеді. Ал рухани кедейленген адам өзіне-өзі қиянат жасайды.

Сол себепті де Пайғамбарымыз (Оған Алланың игілігі мен сәлемі болсын): «Уа Аллаһым, дәрменсіздіктен, жалқаулықтан, қорқақтықтан, қаусаған қарттықтан, сараңдықтан саған сыйынамын!» деп дұға қылған. Үмбетіне де бұл дұғаны үйреткен. Себебі бұлар – адамды қор қылатын, теріс жолға түсіретін, жер қылатын дүниелер. Абай атамызда да осындай идея бар. Ұлы ақын: «Адам баласын қор қылатын үш нәрсе бар: әуелі – надандық, екіншісі – еріншектік, үшіншісі – залымдық» дейді.

Демек Мәшһүр Жүсіп көтеріп отырған кедейлік тақырыбының мазмұны тереңде жатыр. Материалдық жағынан кедейленіп, қу тақырға айналған кедей адам және рухани кедейленген сорлы адамның бейнесін жасап отыр.

Қарап отырсақ, екі ғұламаның өлеңдерінде бір үндестік, рухани ұқсастық бар. Абай мен Мәшһүр Жүсіптің әдебиеттегі кездесуі деуге болады. Бұл жерде екі ойшылдың бетпе бет жүздесуі емес, рухани жүздесуі, рухани тілдесулері, тақырып үндестігі бар мағынада айтылып отыр. Осыған қарап, екі ойшыл бірін-бірі қайталады деген ойдан аулақпыз. Өйткені екеуі өмір сүрген кездегі тақырып, заман ортақтығын ескеру керек, көтеріліп отырған мәселе де бір, ол – адамның рухани

жетілуі, халықтың өзге жұрттан қалмай замана көшіне ілесуі. Және осы жолдағы түрлі кедергілер мен соларды жою жолындағы күрес те екі ойшылдың шығармаларында да сөз болады.

Шынайы өмірде адамның ақ жолды іздеп, дұрыс жолға түсудегі, оқу оқып, сауатын ашудағы бір бөгет болатын нәрсе де осы жалқаулық. «Бойыңа жалқаулықты үйір қылсаң, жүрерсің көрінгенге көзің түсіп» деген өлең жолдарындағы идея: жалқаулықтың кесірінен өзгеге кіріштар, басыбайлы болу. Адамгершіліктің негізгі өзегінің бірі ретінде еңбектің бағалануы оның өмірдегі орнын, маңызын жоғары екенін аңғартады. Жалқаудың қолында ештеңе болмаған соң басқаларға жалтақтап телміруден басқа істейтін амалы болмайды. Мәшһүр Жүсіп осыған жетпеу үшін әр адам бойындағы жалқаулықпен күресіп еңбектену керек дейді. Әділ еңбек қана мақсатына жетеді деген ойға жетелейді.

Қарастырылып отырған кезең әдебиетіндегі еңбек құндылығының зерделенуін арнайы зерттеген О.Ж.Темірбеков әдебиетте еңбекті қадірлеу, оны культ деңгейіне дейін көтеру қазақ әдебиетінде бұрын соңды болмаған құбылыс деп баға берген еді. Яғни бұны қазақ әдебиеті тарихындағы ерекше кезең, XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап пайда болған ерекше оқиға деуге болады [8]. Жыраулар поэзиясының өкілі Базар жыраудың да еңбек құндылығы, кедейлік тақырыбы көтерілген туындылары бар. Профессор Б.Кәрібозұлы жырау шығармашылығы туралы: «Жырау толғауларындағы негізгі тақырыптар: өткінші дүние, өзгермелі өмір, адам өмірінің қысқалығы, т.б. жырланғанда адамдық мінез құлықтың жақсы жақтарының айтылуымен бірге, жағымсыз тұстары да сыналып отырады» дейді [9]. Мәселен,

Ділмар боп жүр бұл күнде

Дым білместің талайы.

Жоқтықтан қолы байланып,

Кеңеске басы кірмей жүр,

Жігіттің не бір сығайы.

Жоқтық – өмірдің, адамзаттың, тіршіліктің дұшпаны. Қазақ дүниетанымында одан өткен жаман нәрсе жоқ. Бұл үзіндіде жоқтық яғни кедейлік мәселесі әлеуметтік тақырыптың бір кішкене бөлігі ретінде ғана қарастырылып отыр. Яғни Мәшһүр Жүсіп, Абай сияқты культ деңгейіне көтерілмесе де қазақ даласында бір кездері орын алған қиындықтың бір түрі ретінде айтылған.

Шынымен де бұған дейінгі кезеңдерде еріншектік, жалқаулық, ұйқы тақырыптары мәселен халық ауыз әдебиетінде, жыраулық поэзияда қозғалса да дәл Абай, Шәкәрім, Мәшһүр Жүсіп сияқты жоғары деңгейге жеткізіп жырлау болмады. Мысал жанрында, аудармаларда т.б. өлеңдерде

адамның жағымсыз қасиеттері ретінде айтылып, олардан аулақ болуға шақырған, үгіттеген туындылар болды. Себебі сол дәуірдің талабы басқа болды, көтерген тақырыптарының ауқымы да өзгеше болды. Бұған қарап еңбек мәселесі мүлдем болмады деген ойдан аулақпыз. Жоғарыда келтірілген дәстүр ұғымының анықтамасы сөзімізге дәлел бола алады. Халықтың өмірінде, санасында орын алған жаңа бетбұрыс, үрдіс әдебиетке еңбек ұғымын әкелді. Мәшһүр Жүсіп айтып отырған еңбек ұғымы Абай мен Шәкәрімде де бар. Қос ғұлама да адамның жағымсыз қасиеттерін санамалап келіп еңбекпен байланыстырып, өзіндік көзқарасын білдіреді.

Ал талдауға түсіп отырған жыраулық поэзияда еңбек мәселесі қалай көрінді, кедейлік қалай жырланды дегенге келсек Шал ақын кедейлік ер жігітке намыс емес деп жігерлендіруге, қайрауға тырысады. Кедейлік сенің туысың да, танысың да емес дейді. Кедейліктен алыс жүруге шақырады. Мысалы:

*Кедейлік ер жігітке намыс емес,
Жоқ болсаң – туысың да таныс емес.
Суық үй, арық соғым, жаман қатын
Үшеуі кедейліктен алыс емес [10, 90 б.].
Ал Бұқар жырау:
Жалғыз туған жігіттен,
Сырым тікен тал артық.
Жарлы болған жігіттен
Бесіктегі бала артық,
Есіктегі ит артық!
деп толғайды [10].*

Бұқар жырау жарлы жігітті адам санатына қоспайды, одан бесіктегі баланы, есіктегі итті артық дейді. Бұл жоғарыда айтқан жоқтық, кедейлік өмірдің дұшпаны деген пікірімізді растай түскендей. Бұқар жырау кедейлік, жоқтықтан құтылудың жолдарын іздеп, уытты, ащы сөздерімен халықтың намысына тиюге тырысады. Кедей адамның болмысын сипаттап алып, Мәшһүр Жүсіп, Шал ақын сияқты кедейліктен құтылудың жолын іздейді. Өзінің жауынгерлік, ерлік туындыларында халықтың намысын оятып, жаумен күресуге шақырған әрекеттері сияқты кедейліктен құтылудың жолын да намыстан бастайды.

Шал ақын кедейлікке ұрындырған адамның жағымсыз қасиеттерінің түрін түстеп айтып отырмай бірден кедей адамның болмысын сипаттайды. Ішерге тамағы, киерге киімі, жағарға отыны, дос-жаран, көрші-құрдаспен араласатын күйде бола алмайтынын «суық үй, арық соғым, жаман қатын» деп бейнелеу құралдарымен ашып береді.

Ақынның шығармашылығына тән үгіт-насихат түрінде айтатын ойлары осы өлеңінде де байқалады. Адамның жақсы, жаман қасиеттері мен алған жарына қатысты айтатын пікірлері оқырманды ойландырады.

Мәшһүр Жүсіпте де осындай бейнелі бояулар өте көп. Мәселен, «Кедейліктің арқаны», «жалқаулықтың жібі», «кедейліктің ордасы», сияқты метафоралық тіркестер, «қояншықтай бір ауру ұстамалы» теңеуі, «үш қара жол» метонимиясы арқылы адамның өміріне қауіп төндіретін еріншектік, жалқаулық, кежірлікті танытады. Сондай-ақ «бажылдап», «қаңғырып», «бұрқырап», «бырқырап», «семіртіп» бейнелі сөз өрнектерін жалқау адамның кескін-келбетін сипаттауға қолданады.

Шал ақын тағы бірде:

Кедейдің үш түрі бар ойлағанға,

Байлық жоқ қанағатсыз тоймағанға,

Бас белгі деген бір түрлі кедей бар,

Мойынын кедейлікке бұрмағанға [10].

Мәшһүр Жүсіп «кедейліктің ағайындары» деп үшеуін атап көрсетсе, Шал ақын кедейліктің үш түрі бар дейді. Оларға адамның қасиеттерінен қанағатсыздық, елгезектік және ұйқыны жатқызады. Тоңмойын, қыңырлық мінез бен еріншектік ағайындылардың үлкені мен ортаншысы болса, Шал ақында қанағатсыздық пен елгезектік. Бір қарасақ, екі ақын да кедейлікке ұшыратар қасиеттерді жіпке тізіп айтып береді. Барлық атаулар қисынды, қанағат ете білмеген адамның әрекеті неге апарып соғарын аңғару қиын емес. Мәшһүр Жүсіп кежірлікті бірінші қояды. Қайсын алсақ та кедейлікке ұшыратар дерттер екенін түсіне аламыз.

Шал ақын кедейліктің түрлерін айта келіп, олардың соңы неге апарып соғарын нақты айтады. Кедейліктің алдын ал, оған бой берме, алыс жүр деп үн қатып, үгіттейді. Мәшһүр Жүсіп кедейліктен құтылатын жолды былай көрсетеді: «Басқалардың тілін ал, яғни үлкендердің ақылын тыңда. Пысық, елгезек бол. Сол кезде ғана кежірліктен құтыласың. Жалқаулықпен күрес. Себебі бойындағы жалқаулық атаулыдан құтылуға тек өзің ғана көмектесе аласың. Жалқау адам қолындағы барынан, алдындағы малынан айырылады. Оған бой алдырсаң кедейге айналасың. Осыдан сақтан». Бұл айтылғандардан басқа қандай ем табуға болады?! Адам өзін өзі қайрап, қолына алып, бойындағы осы жаман кеселмен өзі күреспесе бұдан айығу мүмкін емес. Ақын көкірек көзі ояу азаматқа кедейліктің емін тайға таңба басқандай етіп, түсінікті тілмен сипаттап берген.

Бұдан басқа: «Бұл үшеуінен құтылсаң, қолың әр нәрсеге жетеді. Бұл үшеуі: бірі желкеңнен тартып, біреуі дүнбе құйрығыңмен жерге

қарай жабыстырып, бірі шыңтағыңнан қисайта құлатып жібермей, табандап жатқан соң, қолың қайда жетсін?!» деп кедейліктің салдарын тізіп береді [11].

Мәшһүр Жүсіппен бір заманда өсір сүрген Абай, Шәкәрімнің шығармаларында еңбек мәртебесі, кедейлік тақырыбы жоғары деңгейде көтеріліп «еңбек культі» жасалынды [8]. Шәкәрім мен Мәшһүр Жүсіптің бір ұқсастығы екеуі де көтеріліп отырған тақырыпты нәпсі тұрғысынан қарастырды. Нәпсінің жетегіне еріп, жалқауға айналған халқын сынның астына алады. Бірақ үшеуіне де ортақ тұс – бұл дерттің жолын табу. Ол жол нәпсімен күрес, еңбектену, мал табу болса, Абайда оқу, біліммен жалғасады.

Шәкәрім «Мал жимақ» өлеңінде малды мақтан үшін жинама, жаның үшін жи. Мақтан үшін жинасаң, ертең шіріп топыраққа айналатын тәнің үшін жисаң бүкіл еңбегіңнің зая кеткені дейді. «Арыңды сатпа, теріңді сат» деу арқылы адам баласы өзінің маңдай ақы адал еңбегімен нанын тапсын дегені. Ақын өз ойын былай қорытады:

*Ерінбесең еңбекке, дәулет дайын,
Жаратқан жоқ жатсын деп бір құдайың.
Ойласын деп ой берді, көруге көз.
Аяқ берді, тапсын деп басқан сайын.*

Абай бұл дертпен күресудің жолы «баянды еңбекте» жатыр деп, онымен күресудің бірнеше жолын көрсетеді. Олар – егін егу, оқу, білім, өнер, яғни еңбектену.

Бірінші түріне егіншілікті жатқызады. Өмірінің басты күнкөрісі болған малмен өмір сүрудің жаңа заман талаптарына сай көп қиындықтар әкелетінін түсінген ақын халқына жаңа кәсіптің түрін ұсынады. «Түбінде баянды еңбек егін салған» деп тұжырымдайды. Бұл ойын өзінің «Сегіз аяқ» өлеңінде де айтады. «Бұл артық кемі жоқ Абайдың қазаққа салып берген еңбек кодексі, ел болудың жолы, қазақтың ұлттық идеясы».

Осы кезең әдебиетіндегі басты нысана – кедейлікпен күрес және «ұйқыдан ояту». XX ғасыр басындағы әдебиетті халықтың көзін ашу, қараңғылықтан алып шығу, оқу-білімге, өнерге, ғылымға қарай бағытталған «ояту» әдебиеті болды дейміз [12]. Бұл жерде «ұйқыдан ояту» халықтың көзін ашу, болып жатқан оқиғаларды түсініп, өзінің бостандығы, азаттығы жолында күресіп, оқу оқып, оң мен солды тану керек делінсе, қос ақынның шығармаларындағы «ұйқы» кедейліктің дерті ретінде қаралған. Жалпы «ұйқы», «ұйқыдан ояту» сөз қолданыстарын қай қырынан алып зерделесек те XX ғасыр басындағы әдебиеттің зерттеу нысандарының біріне айналғанын көре аламыз. Десе де жыраулық поэзияда да, XIX ғасыр әдебиетінде де «ұйқының» көптеген

тақырыптарға арқау болғаны белгілі. Яғни өміршең тақырыптардың бірі десек те болады.

Кедейлікке ұрынбаудың бір жолы, емі мал табу дейді қос ақын. Қазақ мәдениетінің, өмірінің бір бөлшегіне айналған осы ұғымды қос ақын еңбектің негізі, бізді адастырмайтын жол деп қарайды. Қараңыз:

Мәшһүр Жүсіпте

Мал көзде, ертеңді-кеш ұйқыңды бөл,

Кім жұмсаса, ұшып жүр, қайтарма тіл.

Басы білгіш, елгезекке кедейлік жоқ,

Кежірлік – кедейліктің ордасы, біл [6, 94 б.].

Шал ақында:

Ант соқса, адам шіркін тосылады,

Кері кетсе, ұйқы кеп қосылады.

Құл-құтан, қарақалпақ болса дағы

Мал шіркін абыройыңды жасырады [10].

«Әрекет ет, еңбек ет, басқалардың тілін алып, қарсы келме, басқа нәрселерге алданбай жұмыс істеп, еңбектеніп мал тапсаң кедейлікке ұшырамайсың, ұйқыға жол берме» деп Мәшһүр Жүсіп кедейлікпен күрестің жолдарын талдайды. Шал ақын алдына қойған мақсатынан айнып, қалыс қадам жасаған жағдайда ұйқының жау болатынын мысалға келтіреді. Кедейлікпен күрес жолында талапты ашып айтпаса да соның жолдарын көрсетуге тырысады. Кедейліктің алдын алу үшін, жігіттік намысыңды жоғалтпауға мал көмектеседі деп ой түйеді. Азаматтығыңа сын болатын дүниелерді жасама, еңбектен, жаныңа азық тап, мал ұста деп үгіт-насихат та айтып өтеді. Мал, азық табу үшін еңбектену қажет деген ой жатқанын байқай аламыз.

Бұл жайт Абайдың да назарынан қалыс қалмады. «Адал бол – бай тап, // Адам бол – мал тап // Қуансаң – қуан сол кезде:// Біріңді, қазақ, бірің дос, // Көрмесең істің бәрі бос» деп адал жолмен мал тауып, күніңді көр деп ой тастайды.

Мәшһүр Жүсіп шығармашылығына тән ерекшеліктердің бірі жансызға жан бітіру, деректендіру тәсілін осы өлеңінде қолданып «кедейліктің» бейнесін жасайды.

Безерленер кедейлік белдеу ұстап,

Бас салар еріншекті ұйқы қостап.

«Құдай салды, мен көндім» дегеннен соң

Сенен қолын үзбейді, жайлап, қыстап.

*Күн бұрын бекітіп бақ келер жолын,
Үйіңнің белдеуінен ажырат қолын.
Үйіңе кедейлікті бір түнетсең,
Бермейді ел көшкенде жұрттың соңын [6, 95 б.].*

Ақын адамдарды кедейліктен сақтандыру, жалқаулық, еріншектік, кежірліктен жирендіріп, еңбек етуге ұмтылдыруға тырысады. Кедейліктің жоғарыда аталған кеселдерінен, кедейлікке ұшырататын түрлерінен аулақ болу керек деп ой түйеді.

Қорытынды

Қорытындылай келе, екі ақынның шығармаларында тақырып ұқсастығын, дәстүр жалғастығын байқадық. Базар жырау мен Шал ақынның шығармаларында кедейлік тақырыбы үгіт, насихат түрінде айтылып, астарында еңбек, еңбектену мәселелері жатқанын аңғаруға болады. Бұқар жырау кедейлікті ер азаматқа намыс көрсе, Мәшһүр Жүсіп өлеңдерінде еңбек мәселесін ашық түрде қозғайды. Шал ақын кедейліктің алдын алып, кедейлікке жасымай қарсы алуға үгіттеп, кедейлік жігітке намыс емес десе, Мәшһүр Жүсіп кедейліктен құтылудың жолын кәнігі шеберлер тәрізді тізбектеп айтып береді. Екі ақында да бейнелеу құралдары өте орынды, ұтымды, шебер қолданылған. Авторлық сөз қолданыстарын жұмысымыздың талқылау бөлімінде жазып көрсеттік. Оның қозғаған тақырыбы, өзіндік сөз қолданыстары қазіргі қазақ әдебиетінде де, қазақ қоғамында да өміршең, маңызы бар туындылар. Абайдың, Шәкәрімнің, Мәшһүр Жүсіптің үшеуінің де ортақ тұсы – еңбектену арқылы кедейліктен құтылу, жоқтықпен күресу. Шәкәрім ұстазының салған ізін жалғастырып, Мәшһүр Жүсіппен үндесіп кедейліктің басты соры нәпсінің жетегінде кету дейді. Мәшһүр Жүсіп жансызға жан бітіру, деректендіру тәсілімен әдебиетте «кедейлену» бейнесін жасады. Абай еңбек культін, іскерлік феноменін қалыптастырды.

Шал ақын мен Мәшһүр Жүсіптің өмір сүрген кезеңдері бір-бірінен қатты алыс болмаса да қос ақынның көтерген кедейлік, еңбек тақырыптары замана тудырған мәселелер. Шал ақын – жыраулық поэзия мен ақындық поэзияның бел ортасында ғұмыр кешіп, өлеңдерімен, шығармаларымен екі кезеңнің ортасындағы жаңашылдық пен дәстүр жалғастығын сақтай білген ақын. Әдебиеттегі осы дәстүр жалғастығын Мәшһүр Жүсіп те өз туындыларында сақтай білді. Өзі өмір сүрген кезеңге дейінгі әдебиеттерінде көтерілген тақырыптардың болмысын бұзбай, өз заманының үнімен үндестіре, үйлестіре отырып жоғары деңгейде көтере білді. Дәстүр жалғастығы Мәшһүр Жүсіп шығармаларында өз сабақтастығын сақтай білген деп түйіндегіміз келеді.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Поляков М. Вопросы поэтики и художественной семантики. – Москва: Советский писатель, 1986. – 470 б.
- [2] Ысмайылов Е. Ақындар. – Алматы: Жазушы, 1956. – 325 б.
- [3] Базарбаев М. Өлең сөздің патшасы, сөз сарасы. – Алматы: Жазушы, 1973. – 256 б.
- [4] Дәрбісәлин Ә. Дәстүр мен жалғастық: ауыз әдебиетіндегі ақындық дәстүр және ХХ ғасыр басындағы қазақ поэзиясы. Монография. Ғылыми-әдеби зерттеулер. Үш томдық шығармалар жинағы: 2-том. – Алматы: «Дәуір-Кітап» баспасы, 2018. – 480 б.
- [5] Әуезов М. Абай Құнанбаев: монография. – Алматы: Санат, 1995. – 320 б.
- [6] Көпейұлы М.Ж. Шығармалары. 4 том. Павлодар қ.: «ЭКО» ҒӨФ, 2004. – 535 б.
- [7] Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі [Мәтін] / Жалпы редакциясын басқарған Т.Жанұзақов. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 968 б.
- [8] Темірбеков О.Ж. ХІХ ғасырдың екінші жартысы мен ХХ ғасырдың басында қазақ әдебиетіндегі еңбек құндылығының зерделенуі (Абай, Шәкәрім, Мәшһүр Жүсіп шығармалары негізінде): Филол.ғыл. канд. дисс. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті. Астана, 2010. – 137 б.
- [9] Кәрібозұлы Б., Оралова Г.С. Базар жыраудың әдеби мұрасы. // Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. – Астана, 2021. – №4.
- [10] Жеті ғасыр жырлайды: екі томдық. – Алматы: Жазушы, 2008. 1-том. – 400 б.
- [11] Көпейұлы М.Ж. Шығармалары. 11 том. – Павлодар қ.: «ЭКО» ҒӨФ, 2007. – 418 б.
- [12] Әбдиманұлы Ө. ХХ ғасыр басындағы қазақ әдебиетінің алғашқы кезеңі (1900-1940): оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2010. – 156 б.

REFERENCES

- [1] Poläkov M. Voprosy poetiki i hudojestvennoi semantiki (Questions of poetics and artistic semantics). Moskva: Sovetski pisatel, 1986. 470 b. [In Rus.]
- [2] Ysmaiyllov E. Aqyndar (Poets). Almaty: Jazuşy, 1956. 325 b. [In Kaz.]
- [3] Bazarbaev M. Öleñ sözdñ patşasy, söz sarasy (The aesthetic richness of our literature). Almaty: Jazuşy, 1973. 256 b. [In Kaz.]

[4] Därbisälin Ä. Dästür men jalğastyq: auyz ädebietindegi aqyndyq dästür jäne HH ğasyr basyndaғы qazaq poeziasy. Monografia. Ğylymi-ädebi zertteuler. Üş tomdyq şyğarmalar jinaғы: 2-tom (Tradition and continuity: Poetic Tradition in Oral Folk Art and Kazakh poetry of the early twentieth century. Monograph. Scientific and literary research. Collection of essays in three volumes: Vol. 2.). Almaty: «Däuir-Kitap» baspasy, 2018. 480 b. [In Kaz.]

[5] Äuezov M. Abai Qūnanbaev: monografia (Abay Kunanbayev: monograph). Almaty: Sanat, 1995. 320 b. [In Kaz.]

[6] Köpeiūly M.J. Şyğarmalary. 4 tom (Collection of works. Vol. 4). Pavlodar q.: «EKO» ĞÖF, 2004. 535 b. [In Kaz.]

[7] Qazaq tılıniñ tüsindirme sözdigi (Explanatory dictionary of the Kazakh language). / Jalpy redaksiasyñ basqarğan T. Janūzaqov. Almaty: Daik-Pres, 2008. 968 b. [In Kaz.]

[8] Temirbekov O.J. XIX ğasyrdyñ ekınşı jartysy men XX ğasyrdyñ basynda qazaq ädebietindegi eñbek qūndylyğynyñ zerdeleni (Abai, Şäkärim, Mäşhür Jūsıp şyğarmalary negızinde). Filol.ğyl.kand, diss. (The study of the values of labor in the Kazakh literature of the second half of the XIX-early XX century (based on the works of Abai, Shakarim, Mashhur Zhusup): Dissertation of the Candidate of Philology). L.N.Gumilev atyndaғы Eurazia ũlttyq universiteti. Astana, 2010. 137 b. [In Kaz.]

[9] Käribozūly B., Oralova G.S. Bazar jyraudyñ ädebi mūrasy (Literary heritage of Bazaar zhyrau). L.N. Gumilev atyndaғы EŪU Habarşysy. Filologia seriasy. Astana, 2021. № 4. [In Kaz.]

[10] Jeti ğasyr jyrlaidy: eki tomdyq (Poetry of the seven Centuries: in two volumes). Almaty: Jazuşy, 2008. 1-tom. 400 b. [In Kaz.]

[11] Köpeiūly M.J. Şyğarmalary. 11 tom (Collection of works. Vol. 11). Pavlodar q.: «EKO» ĞÖF, 2007. 418 b. [In Kaz.]

[12] Äbdimanūly Ö. XX ğasyr basyndaғы qazaq ädebietiniñ alğaşqy kezeñi (1900-1940): oqu qūraly (The first stages of Kazakh literature of the early twentieth century (1900-1940): Study guide). Almaty: Qazaq universiteti, 2010. 156 b. [In Kaz.]

**ПОЭЗИЯ МАШХУРА ЖУСУПА КОПЕЕВА:
ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ ТРАДИЦИЙ (ПРОБЛЕМА БЕДНОСТИ)**

*¹ Ерланова А.Е.¹, Баратова М.Н.², Ташекова А.Т.³

¹ PhD докторант, НАО «Торайгыров университет», Павлодар,
Казахстан, e-mail: ayaulym_erlankyzy@mail.ru,

² кандидат филологических наук, профессор, НАО «Торайгыров
университет», Павлодар, Казахстан,
e-mail: baratova.muhabbat1970@mail.ru,

³ Магистр педагогических наук, преподаватель, НАО «Торайгыров
университет», Павлодар, Казахстан,
e-mail: aiko_tarbinovna@mail.ru

Аннотация. В статье рассматривается преемственность традиций в поэзии Машхура Жусупа Копеева. Цель статьи – проанализировать ранее не изученные произведения, рассмотреть роль поэта и его произведений, дифференцировать произведения с точки зрения современности. Ранее профессор К. П. Жусуп в своих исследованиях исследовал гармонию между великим поэтом Абаем и Машхур Жусупом, М.Н. Баратовой были изучены традиции в стихах поэта, стиль, образность, преемственность и сущность традиций, Е.К. Жусупов исследовал восточную литературную традицию. Кроме поднятых в этих работах вопросов, имеется много необсужденных, невысказанных идей, что свидетельствует об актуальности статьи. В частности, анализируются вопросы ценности труда, бедности, лени.

Идея научного исследования заключается во всестороннем раскрытии изучения проблемы бедности, ценности труда в произведениях Машхур Жусупа.

Интерпретация идей Машхур Жусупа Копеева о способности человека к труду, преодолении себя, самообразовании, тем самым избегании препятствий, ведущих к бедности, отражают практическое и воспитательное значение исследования.

В ходе анализа было доказано, что Машхур Жусуп Копеев, который развил в своем творчестве лучшие образцы народной литературы, является одним из поэтов, твердо придерживавшихся продолжения традиции и рационально применявших ее в своем творчестве, но сумевших оставить свой след, не повторяя традиций. В статье обсуждаются вопросы преемственности традиций и литературы начала XX века, жырауской поэзии, связи между народной устной литературой, гармонии. В частности, произведения поэта были сопоставлены с образцами устной литературы, произведениями Шал акына, Шакарима, Абая, выявлены

преемственность традиций (тема бедности) и своеобразие. Доказано, что Копееву удалось поднять ценность труда, проблему бедности на такой уровень культа, как Абай, Шакарим. Ценность исследования заключается в том, что Машхур Жусуп, будучи религиозно-просветительским поэтом, рассматривает проблемы ценности труда, бедности с точки зрения потребностей человека и привносит в литературу свои слова. Слова, встречающиеся в произведениях поэта, еще не утратили своей ценности как пословицы. Научные результаты и выводы исследования также могут быть использованы в курсах «Машхуртану», на уроках «Краеведения», на дисциплинах «Литература начала XX века» и «Общая теория литературы».

Проведена работа по сопоставлению, опросу, систематизации произведений Машхур Жусупа и жырау, Абая, Шакарима, народной устной литературы.

Ключевые слова: казахская литература начала XX века, преемственность традиций, созвучие, поэзия жырау, устное народное творчество, художественные особенности, изобразительные средства, национальное выражение, трудовая ценность, бедность, лень, леность

POETRY OF MASHKHUR ZHUSSIP KOPEYEV: CONTINUITY OF TRADITIONS (THE PROBLEM OF POVERTY)

* Yerlanova A.Y.¹, Baratova M.N.², Tashekova A.T.³

^{*1} PhD student, Toraighyrov university, Pavlodar, Kazakhstan,
e-mail: ayaulym_erlankyzy@mail.ru,

² Candidate of Philology, professor, Toraighyrov University,
Pavlodar, Kazakhstan,

e-mail: baratova.muhabbat1970@mail.ru

³ Master of Pedagogical Sciences, teacher, Toraighyrov University, Pavlodar,
Kazakhstan, e-mail: aiko_tarbinovna@mail.ru

Abstract. The article examines the continuity of traditions in the poetry of Mashkhur Zhussip Kopeev. The purpose of the article is to analyze previously unexplored works, to consider the role of the poet and his works, to differentiate the works from the point of view of modernity. Earlier, Professor K. P. Zhusup in his research investigated the harmony between the great poet Abai and Mashkhur Zhussip, M. N. Baratova-traditions in the poet's poems, style, imagery, continuity and essence of traditions, E. K. Zhusupov-Eastern literary tradition. Without repeating the issues raised in these works, the differentiation of abstained, unspoken testifies to the relevance of the article. In particular, the issues of the value of labor, poverty, laziness are analyzed.

The idea of scientific research is to comprehensively disclose the study of the problem of poverty, the value of labor in the works of Mashkhur Zhussip.

A person's ability to work, overcoming oneself, self-education, thereby avoiding obstacles leading to poverty, reflect the practical and educational significance of the study.

During the analysis, it was proved that Mashkhur Zhussip Kopeev, who developed the best examples of folk literature in his work, is one of the poets who firmly adhered to the continuation of tradition and rationally applied it in his work, but managed to leave his mark without repeating prehistoric traditions. The article discusses the issues of continuity of traditions and literature of the early twentieth century, Zhyrau poetry, the connection between folk oral literature, harmony. In particular, the poet's works were compared with samples of oral literature, the works of Shal Akin, Shakarim, Abai, the continuity of traditions (the theme of poverty) and originality were revealed. As a result, it was proved that it was possible to raise the value of labor, the problem of poverty to such a cult level as Abai, Shakarim. The value of the research lies in the fact that Mashkhur Zhussip, being a religious and educational poet, examines the problems of labor value, poverty from the point of view of lust and brings his words to literature. The words found in the poet's works have not yet lost their value as proverbs. The scientific results and conclusions of the study can also be used in the courses «Mashkhurtanu», in the lessons of «local history», in the discipline «literature of the early twentieth century» and «general theory of literature».

The work on the comparison, survey, systematization of the works of Mashkhur Zhussip and zhyrau, Abai, Shakarim, folk oral literature was carried out.

Key words: Kazakh literature of the early twentieth century, continuity of traditions, consonance, poetry of zhyrau, oral folk art, artistic features, visual means, national expression, labor value, poverty, laziness, idleness

Статья поступила 26.08.2022

ӘОЖ 82.0:82-1

XFTAP 17.82.10

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.029>

АБАЙ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК ДИСКУРС

*Жұматаева А.Н.¹

¹әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті,
М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының PhD
докторанты, Алматы, Қазақстан,
e-mail: aidanaz@mail.ru, ORCID iD: 0000-0003-2236-9549

Аңдатпа. Мақалада гендер категориясы әдебиеттану ғылымы тұрғысынан сараланады. Дербес теориялық пән сөзіне айналған, ғылыми метатілі қалыптасқан гендер ұғымына тән басты тұжырымдамалардың көркемдік парадигмасы ұлы ақын Абай шығармалары аясында қарастырылады. Сонымен бірге гендерлік зерттеулерде жиі қайталанатын жыныс пен гендер арасындағы терминологиялық айырмашылық ғылыми түрде айқындалып, феминистік және маскулиндік көзқарастарды құрайтын факторлар әдеби тұрғыда зерделенеді. Абайдың көркем мәтініндегі әйел мен еркектің гендерлік бейнесін ашатын әдеби-мәдени құбылыстардың лингвистикалық, поэтикалық сипаты талданады. Автор интерпретациясы Абай поэзиясындағы ер мен әйелдің әлеуметтік мәртебесін, мінез-құлық нормаларындағы гендерлектілік атаулардың мәнін ашады.

Өзге салаларда біршама жүйелі зерттелген гендерлік мәселелер ұлттық әдебиеттану ғылымында мүлде қалам ұшына ілікпеген деуге болады. Сол сияқты қазақ халқының асқан кемеңгері Абай шығармашылығы да осыған дейін әр қырынан қарастырылғанымен, ақынның әдеби мұралары көркем гендерологиялық қырынан зерттелмеген. Сондықтан да гендерлік поэтиканы Абай лирикасы негізінде қарастыра отырып, гендерология ғылымының көркемдік жүйесін айқындау, ойшыл ақынның шығармашылық концепциясын заманауи жаңаша көзқарасқа сай интерпретациялау аталмыш мақаланың негізгі мақсатының бірі болып табылады. Абай шығармаларындағы ер мен әйел бейнелерін гендерлік ұстаным тұрғысынан зерделеу және олардың стереотиптік қасиеттерінің әдеби сипаттарын ашу мақаланың өзектілігін айғақтайды.

Мақаланың ғылыми-практикалық маңыздылығы мұндағы айтылған ғылыми ойлар мен анықтамалар, алынған қорытындылар арқылы әдеби санада гендерлік поэтика туралы түсініктің қалыптасуына

айрықша ықпал етуімен айқындалады. Сондай-ақ, іргелі абайтану ғылымында мүлде сөз болмаған Абайдың көркемдік әлеміндегі гендерлік ерекшеліктердің алғаш рет әйел бейнесі мен еркек болмысы негізінде жан-жақты зерттелуі ақын дүниетанымын және заман шындығын терең түсінуге мүмкіндік береді. Мақала белгілі деңгейде әдебиеттанушы, абайтанушы ғалымдардың ғылыми қажеттілігін қанағаттандырады.

Хакім Абай поэзиясындағы гендерлік дискурсты түсіндіруде әдеби интерпретациялық, контекстік, гендерлектілік лексемалардың мағыналық құрылымын айқындайтын концептуалды талдаулар қолданылды.

Зерттеу құндылығы Абай шығармашылығындағы әйелдер мен ер адамдардың гендерлік мәртебесін мейлінше терең қарастыруымен және әдеби кеңістіктегі гендерлік поэтика туралы теориялық білімді жетілдіруге ықпал етуімен түсіндіріледі.

Зерттеу қорытындысының интеграциялық білімге сәйкес қоғамдық ғылымдар арасында гендерлік мәселелерді талдауда және бірқатар курстар мен семинарларда көркем мәтінді гендерологиялық тұрғыда түсіндіруде практикалық маңызы айрықша болып саналады.

Тірек сөздер: Абай, поэзия, гендер, дискурс, феминистік теория, маскулиндік сипат, жыныс, концепт

Негізгі ережелер

Алғашында ағылшын тілді зерттеулерде *жыныс* сөзінің баламасы ретінде түсіндірілген *гендер* пән сөзі постмодернистік идеялар етек жайған 1960 жылдардан бастап дербес ғылыми пән тұрғысынан қарастырыла бастады. Дегенмен бүгінгі күнге дейін гендер терминін интерпретациялауда гуманитарлық ғылым салаларында бірізділік байқалмайды. Әсіресе, гендерлік теорияны әдебиеттанулық қырынан ашып талдаған толымды еңбек жоқ деуге болады. Сондықтан да әдебиеттану ғылымының қазіргі әлеуеттік векторына сай гендерлік поэтиканы әдеби-ғылыми аспектіде зерделеудің маңызы зор. Сонымен бірге қазіргі әдебиеттану ғылымының өрісті бағыттарының бірі саналатын көркем гендерологияны ұлы ақын Абайдың шығармашылық концепциясы негізінде зерттеу ақынның көркемдік әлемін жаңаша пайымдауға, мағыналық-идеялық, көркемдік-стильдік нюанстарын ашуға, сонымен қатар гендер атауының көркемдік концепциясын тұжырымдауға мүмкіндік береді.

Кіріспе

Бүгінде бірқатар қоғамдық салаларға ортақ термин ретінде қолданылып жүрген гендер пән сөзі ғылымдағы күрделі бағыттардың бірі болып табылады. Себебі гендер ұғымының көпқырлылығы оның физиологиялық, яғни жыныстық белгілерімен ғана шектелмейді, гендер сонымен қоса әлеуметтік, мәдени, психологиялық, лингвистикалық бірліктерді де қамтиды.

Шындығында, бұған дейінгі қоғамдық-мәдени көзқарастарға сәйкес гендер термині әйел концептісімен байланыстырыла қарастырылды. Әдебиеттану ғылымында да «әйел авторлардың шығармашылығы» дегенге саятын үстірт түсінік айтылып жүрді. Ақиқатында, гендерлік поэтика нәзікжанды көркемсөз шеберлерінің әдебиеттегі үлесі ғана емес, феминистік және маскулиндік танымның көркемдік-эстетикалық, тілдік, психологиялық, мәдени-әлеуметтік ерекшеліктері болып табылады.

Негізінен гендер категориясы туралы алғаш американдық психолог Мэдисон Бентлидің зерттеулерінде сөз болады. Ғалым 1945 жылы жазған мақаласында гендерді *биологиялық жыныстың әлеуметтендірілген белгісі* деп түсіндіреді [1, 213 б.]. Сондай-ақ, француздық феминистік белсенді әрі философ Симон де Бовуардың 1949 жылы жазған «Екінші жыныс» трактаты жыныс пен гендер арасындағы айырмашылық талданатын феминистік теориядағы алғашқы еңбектердің қатарында қарастырылады. Экзистенциалист ғалым бұл зерттеуінде әйел жазушы ретінде нәзікжандылардың қоғамдағы орны мен оларға жасалынатын әр түрлі қысымдар жайлы егжей-тегжейлі жаза отырып, қазіргі феминистік көзқарастардың қалыптасуына жол ашады. Осыған қарамастан гендер туралы ой-пікірлер академиялық дискурстарда негізінен 1950 жылдан кейін ғана айтыла бастады.

Гендер туралы алғашқы көлемді теориялық зерттеулерді жариялаған ғалым Жаңа Зеландиялық сексолог, психолог Джон Монеи (John Money) болатын. Ғалым өзінің гендер және оның дамуы жайлы мақаласында тұңғыш рет ғылымға гендерлік рөл, гендерлік сәйкестік, сексуалдық сәйкестілік, жыныстық бағдар пән сөздерін енгізе отырып, *гендерлік рөл* мен биологиялық *жыныс* арасындағы терминологиялық ерекшелікті атап көрсетеді [2, 258 б.]. Джон Монеидің пікірінше, гендер әйел мен еркектің жыныстық өзгешелігімен сипатталады.

Монеидің зерттеулеріне дейін сирек қолданылған гендер сөзі 1970 жылдардан бастап әлеуметтанушылар мен биологтар, бихевиористтер арасында кең тарала бастады.

Ал ұлттық әдебиеттануда көркемдік тұрғыдан хакім Абайдың поэзиялық туындылары ер мен әйелдің гендерлік ерекшеліктері ашып

көрсетілетін, олардың әлеуметтік гендерлік мәртебесі айқын танылатын поэзиямыздағы әдеби тенденциялық құбылыс саналады. Осыған орай мақалада ұлы ақынның шығармашылық мұрасы гендерлік аспект тұрғысынан талданады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу барысында абайтану ғылымының негізін салушы ғалым М.Әуезовтен бастап бірқатар отандық зерттеушілердің ғылыми көзқарастары басшылыққа алынды. М.О. Әуезов «Абай Құнанбаев – қазақ халқының ұлы ақыны» атты зерттеу мақаласында Абай поэзиясындағы қазақ әйелдері тағдырының суреттелуін, жалпы қазақ қызының болмысын қалыптастырудағы ақынның жаңашылдығын ашып береді [3]. Сонымен қатар гендер жөнінде алғаш ғылыми-зерттеу жұмыстарын жазып, терминдік ерекшеліктерін айқындаған шетел ғалымдарының зерттеу еңбектері мейлінше кеңінен пайдаланылды. Әсіресе, американдық психоаналитик Роберт Столлер «Жыныс және гендер» (1968) еңбегінде гендер пән сөзін ғылыми айналымға енгізіп, термин ретінде тұрақтануына үлкен ықпал етті [4]. Сондай-ақ, ғалым бұл зерттеуінде гендер сөзінің биологиялық жыныс түсінігімен аражігін айқындап берді. Осы зерттеу мақаланың мақсатына қол жеткізуде «Абай. Шығармаларының академиялық толық жинағы. Үштомдық. 1-том» [5] қолданылды.

Аталмыш зерттеуде отандық және шетелдік ғалымдардың гендер туралы айтқан ғылыми қағидаларына сәйкес компонентті семантикалық әдіс, әдеби интерпретациялық, контекстік талдаулар мен феминизм мен маскулиндік гендерлектілерді айқындайтын концептуалды зерттеу әдістері қолданылды.

Нәтижелер мен олардың талқылануы

Жалпы, гендер ұғымы бастапқы кезеңдерде әйелдер мен ерлердің физио-анатомиялық айырмашылығына байланысты олардың феминистік немесе маскулиндік мәртебесін көрсететін биологиялық құрылым ретінде қарастырылды. Кейіннен гендер атауы ерлер мен әйелдер арасындағы жыныстық бөліну ғана емес, олардың киіну стилін, сөйлеу мәдениетін, қимыл-әрекет үлгілерін қоса білдіретін кең ауқымды категория ретінде танылды. Әсіресе, әлемдік әдебиеттануда ХХ ғасырда қалыптасқан эссенциализм және конструктивизм философиялық бағыттарының өкілдері арасында гендерлік концепция туралы екі түрлі тұжырым орын алды. Эссенциалистердің көзқарасы бойынша гендер биологиялық жыныс, яғни, ер мен әйелдің арасын бөліп тұратын табиғи

ерекшелік деп түсіндірілді. Сонымен бірге эссенциалистік ұстаным бойынша гендер дегеніміз ер адамдардың әйелдерге жасаған қысымын ақтауға тырысатын патриархалдық идеологияның көрінісі саналды. Кейінірек феминистік теорияның дамуына орай эссенциалистік пайымдаулар конструктивистік көзқарастармен алмастырылды. Конструктивистердің пікірінше, гендерлік айырмашылық адамзат дамуының жемісі саналатын әлеуметтік және мәдени аспект ретінде пайымдалды. Сондай-ақ, конструктивистер гендерлік рөлдердің тууына қоғам ықпал етеді деген тезисті алға тартты.

Сонымен ғылыми өрістілігі жағынан жаңа тенденциялық сипат алған гендерлік зерттеулер бүгінде қоғамдық гуманитарлық ғылымдар (философия, мәдениеттану, әлеуметтану, саясаттану, медиа, когнитивтік, дискурсивті психология, антропология, тіл білімі, тарих, әдебиеттану) арасында әр түрлі пікірталастар тудырып отырғаны жасырын емес. Феминистік, постфеминистік теорияның, гендерлік әлеуметтану, гендерлік саясаттану, гендерлік психология, лесбияндық, трансгендерлік философияның түрлі бағыттарында, гендерлік лингвистика мен гендерлік әдебиеттану салаларында гендерлік мәселелерді түсіндіруде өзара айырмашылықтар кездеседі. Тіпті кейбір ғылыми еңбектерде гендер мен жыныс сөздері синоним ретінде қатар қолданылып жүр. Бір қарағанда, екеуі де ер мен әйелдің жыныстық бағдарын көрсететін биологиялық, физиологиялық белгілердің спектрі ретінде ұғынылатыны рас. Шындығында, бұл қос ұғым бір-бірімен іштей семантикалық, логикалық байланыс заңдылығына сәйкес келмейтін мүлде екі түрлі мағыналық аспектілерді білдіреді. Дәлірек айтсақ, жыныс – бұл адамның нақты биологиялық жаратылуындағы физиологиялық-анатомиялық жалпы алғанда, табиғи айырмашылығы болса, бүгінгі заманауи зерттеулерге сәйкес, гендер осы айтылғандармен бірге олардың биологиялық емес (физикалық, психикалық, психо-эмационалдық, әлеуметтік, мәдени) ерекшеліктері болып табылады. Демек, «жыныс – аталық және аналық сорттарға мамандандырылған көптеген түрлердің биологиялық организмдерін, ал гендер – еркек немесе әйел ретіндегі әлеуметтік айырмашылықтар мен қатынастарды білдіреді» [6, 86 б.]. Яғни, қазіргі таңда кейбір қоғамдық саяси ұйымдарда айтылып жүргендей, гендердің түпкі семантикасы ер адамдарға «қысым жасау» арқылы әйел теңдігін, әйелдердің биліктегі үлесін арттыру дегенді білдірмейді.

Қалай десек те, бүгінгі ғылымдағы ықпалдастық (интеграциялық) теорияларға сәйкес пәнаралық зерттеулерге негіз болған гендерлік мәселелер отандық әдебиеттанушы-ғалымдардың да қызығушылығын тудыруда. Алайда аталған тақырып төңірегінде бірлі-жарым шағын

мақалалардан өзге жан-жақты толымды зерттеулер жоқ деуге болады. Осы орайда, ұлттық әдебиеттануда гендерлік поэтиканың енді ғана қалыптасып келе жатқан перспективалы бағыт екендігін атап өткен жөн. Ал әдіснамалық тұрғыдан алғанда, көркемдік гендерлік дискурс отандық әдебиетте ғана емес, әлемдік әдебиеттану ғылымында да аз зерттелген сала болып табылады. Өйткені гендерлік поэтиканың өзі әлемдік әдеби контексте феминистік ой-танымның қарқынды дамуы нәтижесінде бірте-бірте қалыптасты. Ал феминистік теорияның өзі әу баста әйелдердің саяси, әлеуметтік және экономикалық салаларда ерлермен тең жағдайға ие болу құқықтары үшін күресу құралы ретінде пайда болған. Осылайша феминистік әдеби ойлардан бастау алатын гендерлік әдебиеттану қоғамның үздіксіз динамикалық дамуы барысында ер адамдар мен әйелдердің әлеуметтік-құқықтық мәртебесін теңестіру идеясынан туындайтын және олардың өзара қарым-қатынасын реттейтін күрделі категория саналады. Бұл туралы еуропалық зерттеулерде феминизмнің таптық және нәсілдік қақтығыстармен, әсіресе, гендерлік қақтығыстармен тығыз байланысты екендігі айтылады [7, 509 б.]. Яғни, феминистік идеялар алғашында қоғамдағы ер адамдардың үстемдігіне қарсы әйел затының азаматтық құқығын қорғауға ұмтылған әлеуметтік қозғалыс ретінде пайда болды. Бастапқыда қозғалыс сипатында әйелдер мен ерлер арасында әлеуметтік теңдік орнату мақсатында қалыптасқан феминизм қарқынды дами отырып, бірте-бірте жаңа бағыттардың тууына ықпал етті. Ғылым мен мәдениетте, әдебиет пен өнерде, білім беру, өндіріс, т.б. салалардың бәрінде әйел тұлғасы маңызды рөлге ие бола бастады. Гендер ұғымы әйел мәселесі, феминизм теориясы аясында қалыптасқанымен, бүгінгі күні пәнаралық зерттеулерге ортақ, дамушы категорияға айналды. Осылайша гуманитарлық ғылымдар тарихнамасында гендерлік теорияның даму векторы туып қалыптасты. Ал әдебиеттануда гендерлік поэтика көркем мәтінді құру, қабылдау, түсіндіру, талдау аспектілерін негізге ала отырып, әдеби шығарманы көп деңгейлі өлшеммен қарастырады. Демек, гендерлік талдаулар әдебиеттегі қалыптасқан интерпретациялар мен стереотиптерден, дәстүрлі шаблондардан ерікті-еріксіз түрде бас тартуға жол ашады, көркем мәтінді креативті қабылдауға мүмкіндік береді.

Негізінен ғылыми-әдеби дискурстарда гендерлік әдебиетті әйелдер шығармашылығы ретінде бағалайтын көзқарастар баршылық. Біздіңше, көркем әдебиеттегі мұндай құбылысқа гендер деп жалпылама анықтама беруге болмайды. Өйткені көркем мәтінді гендерлік өлшем тұрғысынан түсіну үшін, алдымен оның қоғамдық-әлеуметтік, философиялық және рухани-мәдени әлеуетін бағамдауымыз керек. Сонымен бірге,

әдеби көркем шығарманы гендерлік аспектіде талдағанда, ер мен әйел кейіпкерлердің ойлау жүйесі, дүниетанымы, сондай-ақ, олардың махаббат туралы таным-түсініктері мен мінез-құлық нормалары да назарға алынады. Сондықтан да қазіргі әдебиеттанудағы гендерлік зерттеулерді әйел авторлардың шығармашылығы және көркем мәтіндегі әйел кейіпкерлердің типологиясы деген екі түрлі парадигма тұрғысынан қарастыруға болады. Себебі әйел авторлардың әйелдік қасиеттерді, атап айтқанда, нәзікжандылардың эмоционалды палитрасын, сөйлеу мәнерін, жыныстық-рөлдік стереотиптерін актуализациялауы табиғи факторларға сай өзгешеленетіні рас. Ал ер авторлардың шығармаларында бұл процесс өзіндік маскулиндік сипатымен ерекшеленеді. Осы ретте, әдебиеттанушы-ғалымдарды Абай лирикасында қазақ әйелдерінің көркем тұлғасы мен гендерлік мәртебесі қалай көрініс тапты? Ақын әйел затының антропологиялық, тұлғалық-психологиялық ерекшеліктерін өлеңмен өрнектей отырып, олардың гендерлік теңдігін маскулиндік көзқараспен жырлады ма, әлде әйел эмансипациясын, қазақ әйелінің рухани болмысын символдық, концептілік бейнеде көрсетті ме деген маңызды ойлар мазалауы заңдылық.

Қалай десек те, Абай – ұлттық поэзиядағы қазақ әйелінің көркем образын шыңға шығарған ақын. Сөз жоқ, Абайға дейін де фолклордан бастап, жыраулар мұрасында да, әнші-ақындар (сал-серілер) шығармаларында да әйел бейнесі әр қырынан суреттелді. Бірақ Абайға дейінгі поэзияда әйелдер көбінесе бинарлы антонимдік сипатта (жақсы/жаман, періште/мыстан) кейіптелді. «...қазақ әйелінің болмыс-бітіміне баға беріп, тәлімгерлік, даналық дәрістерімен, кеңесшілдік хәлімен ерекше көзге түсетін алып шоғыр – жыраулар поэзиясы дер едік. Жыраулар поэзиясы қазақ хандығы дәуіріндегі өз-әже, абзал ана, сұлу әйел, саналы жар болмысын толықтай оқырман қауымға ашып береді» [8, 55 б.], – деп зерттеулерде жазылғандай, әйел тақырыбы біршама талқылауға түскен жыраулар поэзиясында олардың абзал әжеден – саналы жарға дейінгі адами болмысы мен адамгершілік ұстанымдары дидактикалық бағытта өрілді. Сонымен бірге фольклорлық мұраларда, әсіресе, батырлар жырында қысылтаяң шақта азаматтарына ақыл берген Гүлбаршын, Құртқа, Ақжүніс сынды арулар даналығымен қоса сұлулықтың символы ретінде бағаланды. Ал Абай сомдаған кейіпкерлер сыртқы сұлулығымен қатар өз бетінше, тәуелсіз әрекет етуге қабілетті, махаббат мәселесінде өзінің тәндік-сезімдік қажеттілігін жасырмайтын, қоғамның төменетекті ретінде құқықтарын шектеуге бағытталған физикалық, моральдық қысымына қарсылық көрсете алатын жігерлі, қайсар болмысымен айрықшаланды. «В своей поэзии Абай раскрывает

самую душу женщины, о которой так мало было рассказано в прежних поэмах и песнях, отражавших главным образом внешнюю сторону женской судьбы» [3, 106 б.], – деп М.Әуезов жазғандай, Абай әйел затының ішкі жан дүниесіне, олардың рухани-мәдени әлеміне мейлінше терең бойлады. Осы мақсатта ақын әйел қаһармандардың психологиялық, эмоционалдық, характерологиялық болмысын ашатын гендерлік, статикалық, мінездеме портреттерге жүгінді. Бұл тұрғыда Абай әдебиеттегі әйел образының дәстүрлі моделінен индивидуалды, стихиялы мінез-құлыққа ие *жаңа қазақ әйелінің* көркем бейнесін тудыра отырып, әдеби портреттің де түрлі формаларын дамытты. Жоғарыда айтқанымыздай, фольклор мен Абайға дейінгі авторлар мұрасында мінсіз сұлу әйелдің портреттік сипаттамасы немесе әйелдердің жағымды-жағымсыз қайшылыққа толы болмысы абстрактілі формада бейнеленді. Ал Абай поэтикалық, лингвистикалық бірліктер мен динамикалық портреттік суреттеулер арқылы әйелдердің әдебиеттегі нәзіктік пен әсемдіктің өлшемі ретіндегі идентификациялық қалыптан тыс өзіндік органикалық болмыс иесі екендігін көрсетті.

Әрине, Абай да әйелдің көркем тұлғасын танытуда оның гендерлік портретін басты атрибут ретінде пайдаланды. Мысалы, ақынның шығыстық ғазал үлгісінде жазылған өлеңіндегі «Йүзі – раушан, көзі – гәуһар», «бет үчі әхмәр», «Тамағи қардан һәм бейтәр», «Қашың қудрәт, коли шикә» метафоралық тіркестері әйелдің вербалды портретін сипаттайды. Сол сияқты Абайдың әйел табиғаты суреттелетін өзге туындыларындағы «әйел – сұлулық символы» гендерлектісінің мәнін ашатын *ақ тамақ, қара қас, аласы аз қара көз, үлбіреген ақ етті, ашық жүзді, бұраң бел, бойы сұлу, кішкене аяқ, кең маңдай, қолаң шаш, ақ тамақ, қызыл жүз, қара көз, имек қас, қыр мұрын, қыпша бел* т.б. лингвистикалық қолданыстар әйелге тән ментальді гендерлік параметрлерді көрсетеді. Бұл Абайдың қазақы арудың көз сүйсінерлік сұлулығын суреттеуімен қоса, өзіндік жігіттік талғамы деуге болады.

Сондай-ақ, әдеби мәтіннің гендерлік сипатын айқындайтын айрықша аспектілердің бірі – махаббат концепциясы. Абай да адамзат баласын адамдықтың биігіне жетелейтін осы бір ұлы сезімді жасанды ой-пайымдаулармен идеалдандырмай, өзіндік ойшылдық көзқараспен философиялық, эстетикалық тұрғыда тұжырымдайды. Осы орайда, айта кетер жайт – Абай танымындағы махаббат, ең әуелі, Жаратушы Аллаға деген сүйіспеншілік, ал ер мен әйел арасындағы сезімді ақын ғашықтық деп түсіндіреді. Кемеңгер ақынның махаббат категориясы туралы пікір-пайымдарынан ислам дініндегі сопылық ілімнің, экзистенциялық философияның іздері аңғарылады. *Махаббатпен*

жаратқан адамзатты, Махаббатсыз – дүниедос деп жырлаған ақын ойының түпкі мәні қара сөздеріндегі *махаббат Құдайға лайықты* деген тұжырыммен дәйектеледі. Ал, *Ғашықтық – құмарлықпен ол екі жол, Сенен артық жан жоқ деп ғашық болдым, Ғашықтық келсе, жеңер бойыңды алып, Жүдетер безгек ауру сықылданып, Бітпейді іштегі, Ғашықтық жарасы* дегенде, Абайдың махаббат лирикасындағы ғашықтық ер мен әйел арасындағы өткінші сезіммен өлшенетін жәй құмарлықтан жоғары, шынайы сүюдің көрінісі ретінде бағаланады. Ақынның ғашықтық туралы өлеңдеріндегі ер мен әйелдің махаббаты олардың өздеріне тән табиғи түйсігімен, кейбір жырларда, мәселен, *Жігіт сөзі, Қыз сөзі* өлеңдерінде, тіпті, алабөтен көркемдік шешімдермен өріледі. Абайдың махаббат концепциясын берудегі гендерлік поэтикасы ер адамның тәуекелшілдігін, ерік-жігері мен ғашығына қол жеткізудегі табандылығын суреттеуге негізделеді. Абай *Ер емес қымсынар* деп жігіт адамның батылдығын, өзінің сүйіспеншілік сезімін жеткізуде ішкі эмоцияларын бүркемелемей, керісінше қайсарлық танытатын маскулиндік болмысын көрсетеді. Сонымен бірге Абай поэзиясында адами танымдағы *ер адам – суық ақылдың иесі, ол жыламайды, махаббат үшін жылау – еркектің әлсіздігінің көрінісі* деген қалыптасқан гендерлік стереотиптер соны ақындық шеберлікпен, айшықты тілдік-стильдік, түрлік ерекшеліктермен жаңаша бағамдалады. Шынайы сүю сезімін өз басынан өткерген ақын:

Сағынғаннан сені ойлап,
Келер көзге ыстық жас, –
деп жігіт атынан баяндай отырып, құлай сүйген ер адамның бейнесін суреттейді. Еркек затының сүйіспеншілік сезімі жайлы санаға сіңген жалған ой, алдамшы түсінікті ақындық қуатпен тізгіндеп, *еркек те – ет пен сүйектен жаратылған пенде. Ол да қамығып, жабырқайды, махаббат дертінен күйіп-жананып, өртенеді, жылайды* деген ақиқатты алға шығарады.

Абайдың авторлық ұстанымы әйел затын да, ер адамды да табиғи жаратылысына сай қабылданған гендерлік схемадан тыс әлеуметтік гендерлік бейнеде өрнектеуге ұмтылды. Абайдың әйелдің сексуалдық эмоцияларын ашық суреттеуі өзіне дейінгі әдеби фоннан ерекшелендіре түсетін іргелі артықшылығының бірі болып табылады. Негізінде, ашық айтуға ауырлау эротикалық бағыттағы жырлар XVIII ғасырда өмір сүрген Шал (Тілеуке Құлекеұлы) ақынның шығармашылығында айрықша орын алатыны рас. Шал ақын күнделікті тұрмыстағы қарапайым махаббат жайлы философиялық ойлардың шегінен асып, ақиқатқа сай әйел тәнінің анатомиялық ерекшелігін нәзік құмарлықпен жырлады. Ақын

К.Салықов «Әзіл сөздің атасы» мақаласында: «Шал ақынның поэзиясы Абайға апарар XVIII ғасырдағы ең құтты қадамдардың бірегейі деп білемін. Уытты әзіл іздегендер Шал ақынды оқысын» [9], – дейді. Расында да, ақын эротикалық дискурсты ойнақы әзілмен соншалықты ашық әрі айқын мотивтік тұжырыммен көрсетеді. Ал Абайдағы махаббат культі, әсіресе әйел затының махаббаты адамзат өміріндегі ең жоғары құндылықтың бірі ретінде тұжырымдалады. Абайдағы махаббат мотиві әйелдің жыныстық-сезімдік құмарлығын интеллектуалдық деңгейге шығарды. Абайға дейінгі көркем мәтіндерде әйелдер қандай да бір шектен, белгілі бір формадан аса алмайтын, ешқандай әйелдік іңкәр сезімге бой алдырмайтын, отбасы, ошақ қасындағы *әйел – отанасы* деген гендерлектілік тезиске сай таптаурын кейіпте көбірек суреттелді. Абай поэзиясында, керісінше, аномалиялық формада – өзінің сексуалдық ынтызарлығын бүкпесіз айта алатын, өз сезімі үшін азап шексе де, күресуден тайсалмайтын әйел қаһармандар бейнесі модернистік тұрғыда бейнеленді. Абай сомдаған әйелдер ер адамға тәуелді болған әлсіз күйден жеке тұлға ретінде өзі қалағандай өмір сүруге талпынған, гендерлік күреске ұмтылушы бейнеге ие болды. Айталық, ақынның төмендегі «Қыз сөзі» өлеңінде:

«...Көңілің тұрса бізді алып,
Шыныменен қозғалып.
Біз – қырғауыл, сіз – түйғын,
Тояттай бер, кел де алып.

Тал жібектей оралып,
Гүл шыбықтай бұралып.
Салмағыңнан жаншылып,
Қалсын құмар бір қанып...» [5, 145 б.], –

дейтін жолдар ер мен әйелдің интимдік қарым-қатынасын романтикалық суреттеу ғана емес, табиғат заңына сәйкес нәзік жүректі әйел затының ынтызар сезімнің иесі екендігін бейнелеу болып табылады. Абай әйел тақырыбын түрлі көркемдік-стильдік, идеялық-мазмұндық тұрғыда өрбіте отырып, *махаббат сезіміне адамзаттың бәрі де бағынады* деген жалшыға ортақ маңызды пайымдаманы жеткізеді.

Әлбетте, ұлы ақынның әйел мәселесін қозғаған жырларында шығыстық менталитетті бойына мықтап сіңірген қазақ әйелдерінің бойындағы ұяндық, жанашырлық, нәзіктік пен биязылық, отбасындағы атқаратын функциясына сай әлеуметтік мәртебесі елеусіз қалған жоқ. Бұл тұрғыда Абай гендерлік мәселелерді ұлттық болмысымызбен ұштастыра отырып, ақындық ұстанымы арқылы мейлінше қазақы

нұсқадағы этногендерологияны дамытты деуге болады. Абайдағы *Ер ұялар іс қылмас қатын зерек, Салақ, олақ, ойнасы, керім-кербез, Жар көңіліне бір жанын пида қылып, Білместігің бар болса, қылар сабыр, Сазданбасын қабақпен имендіріп* деген әйелдің отбасындағы әлеуметтік рөлін білдіретін жолдар ер мен әйел қарым-қатынасының ұлттық дәлге негізделгенін айғақтайды.

Абайдың гендерлік тұжырымдамасы әйел кейіпкерлердің жеке басының жайын ғана емес, сонымен бірге сол дәуірдегі әлеуметтік ортаның жай-күйін, қадір-қасиеті мен тарихи өмір құбылыстарынан хабар береді. Абай сол кезеңдердегі әйел адамдарға көрсетілетін әр түрлі моральдық озбырлықтарға, оларды күштеп тұрмысқа беру, қазақ қоғамындағы полигамия заңы сияқты әйелдердің жеке басының бостандығын шектейтін консервативті идеяларға қарсы шығып, эмансипациялық көзқарастарды жақтайды. *Біреуі – көк балдырған, бірі – құрай* деп қалыңмал беріп, өзінен бірнеше мүшел кіші қыздарды тоқал еткен жұптарды қуарған құрай мен жаңа өскін балаусаға теңейді. «Страстно отрицая позорный институт калыма, многоженство и порабощение, Абай в своих стихах борется за равноправие женщины в обществе» [3, 106 б.], – дегенде, М.Әуезов Абайдың әйел мен ер адамның арасындағы әлеуметтік гендерлік теңдік мәселесіне ерекше мән бергенін айтады. Ескі салт-дәстүрдің қыспағына ұшырап, құрбан болған қыздардың трагедиялы тағдырына араша түскен ақын олардың бойында жалындаған ыстық махаббат емес, тек мәңгілік мұң мен бақытсыздық қана орнайтынын ашық айтады. Мәселен, гендерлік теңдіктің моральдық-этикалық, гуманистік-психологиялық қыры анық байқалатын «Бір сұлу қыз тұрыпты хан қолында» өлеңінде:

«Есерлер жас қатынды тұтады екен,
Жас қайғысын білдірмей жұтады екен.

Ортасында бұлардың махаббат жоқ,

Тұсап қойып қашырар бұқа ма екен?» [5, 291 б.], –

деп егде жастағы «сүйіктісімен» арада ешбір жұбайлық үйлесім жоқ ерлі-зайыптылық қарым-қатынас призмасын баяндау арқылы әйелдің өмірлік қасіретін, оның түпкі арманының мәнін түсіндіреді. Шығарманың гендерлік белгісі автордың әйелдің толыққанды әлеуметтік тұлға ретіндегі субъективті ой-танымын қалпына келтіруге ұмтылған суреткерлік ұстанымынан көрінеді. Жартастан құзға құлаған сұлу қыздың бақытсыз тағдыры баяндалатын бұл өлеңнің мәтіні Абайдың әйелдерді қоғамда белсенді позицияда көргісі келетінін көрсетеді. Ақын дәстүрлі әлсіз, құнсыз әйел профиліне кейіпкері арқылы қарсы тұрып, әйел затын бастамамашылдыққа, белсенділікке итермелейді.

Сондай-ақ, лингвистикалық тұрғыдан алғанда, гендер концепциясын тек әйелдік гендер лектілермен байланысты интерпретациялау ұшқары саналады. Өйткені жаһандық ғылыми кеңістікте гендер атауы тікелей әйел образымен сабақтастырыла қарастырылғанымен, түптеп келгенде, гендер ұғымы әйелге де, ер адамға да қатысты екі жақты мәдени-әлеуметтік фонмен айқындалады. Тілші-ғалымдардың пікірінше, қазақ тіл біліміндегі ментальді *еркек* бейнесін танытатын сөздер мен ұғым-атаулардың барлығы дерлік гендерлік бірліктерді құрайды. Қазақ лингвистикасының гендерлік бағытын зерттеуші-ғалымдар: «Еркек пен әйел бейнесі тілде бір ғана лексемамен берілетін қарапайым фреймдер емес, тақырыпқа қарай күрделеніп фразеологизмдер, мақал-мәтелдер, сөз тіркестері, сөйлем құрылымдас типтермен танылады» [10, 105 б.], – дейді де, жігіт, азамат, күйеу, аға, әке, ата сияқты ер адамға қатысты атаулар мен батырлық, ерлік, қамқорлық, ағалық, т.б. концептілерді ер жыныстылардың гендерлік концептосферасына жатқызады. Осыған сәйкес, Абай поэзиясындағы ұлттық санада орныққан және автордың эстетикалық көзқарасын білдірудегі семантикалық окказионалды оралымдар еркектің жеке субъект ретіндегі гендерлік стереотиптерін көрсетеді. Мысалы, ақынның «Бір дәурен кемді күнге – бозбалалық», «Жігіттер, ойын арзан, күлкі қымбат», «Интернатта оқып жүр», «Ғылым таппай мақтанба» өлеңдеріндегі *бала, жасөспірім, көкөрім, бозбала, жігіт, ер, ақсақал* лексемалары ер адамның жас ерекшелігіне орайғы гендерлік бейнесін, гендерлік мәртебесін білдіреді. Сонымен қатар «Шын көңілмен сүйсе екен, кімді сүйсе, Бір сөзімен тұрса екен, жанса-күйсе» немесе «Күйлеме жігітпін деп үнемі ойнас», «Керек іс бозбалаға талаптылық», «Кейбір жігіт жүреді мақтан күйлеп», «Сүйікті ер білген сырын сыртқа жаймас», «Салынсаң, салдуарлық қадір қоймас», «Біреуді көркі бар деп жақсы көрме, Лапылдақ көрсеқызар нәпсіге ерме» деп Абайдың ер азаматтарға қарата айтқан өлеңіндегі тұрақтылық, талапшылдық, сыр шашпайтын беріктік пен мақтаншақтық, нәпсіқұмарлық, салдуарлық сынды ұнамды-ұнамсыз маскулиндік қасиеттерді айшықтайтын сөздер олардың гендерлік ерекшелігін көрсетеді.

Қалай десекте, гендер ерлер мен әйелдердің табиғи жаратылысына, өмір сүру жағдайларына, әлеуметтік, экономикалық, мәдени, психикалық дамуына сәйкес қалыптасады. Яғни, гендер ерлер мен әйелдердің бірін үстем, бірін әлсіз, қорғансыз табиғи импульстары тұрғысынан емес, нағыз индивидті контексте бағалайды. Бұл әдебиетте олардың аталған факторлардың әсерінен түрлі мінез-құлық үлгілеріне, әдеби тұлғаға айналуы арқылы көрінеді. Әсіресе, Абай шығармаларында

әйел тұлғасын оның сыртқы бейнесі яки дәстүрлі функциясына сай жыныстық нысан ретінде манекендеуден гөрі, әйел мінез-құлқының, әйел рухының астарында жатқан терең әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктер ашылады. Сонымен бірге Абай әйел мен ер адамды жыныстық тұрғыда шектемей, тұтас адам ретінде қарастырады. Демек, Абай шығармаларындағы гендерлік көзқарасты әйел мен еркектің арасындағы теңдік қарым-қатынасы емес, екеуіне ортақ заңдылық, гендерлік жауапкершілік, әділеттілік, махаббат, татулық мәселесі деп тұжырымдауға болады.

Қорытынды

Сонымен лингвистикалық және әдебиеттанулық тұрғыдан қарастырғанда, гендерлік теория ерлер мен әйелдердің сөйлеу дағдысындағы тілдік айырмашылықтарымен, яғни сөйлесім әрекеттерімен де айқындалады. Мәселен, әйел адамдардың сөйлеу тіліне эмоционалды-экспрессивті сөздер мен абстрактілі сөйлеу тән болса, ер адамдар нақты, қысқа, байсалды коммуникацияға бейімделген. Абай да:

«Орынды іске жүріп, ой таппаған,

Не болмаса жұмыс қып, мал таппаған» [5, 43 б.] –

дегенде, ер адамның өзінің маскулиндік жаратылысына сай гендерлік міндетін лайықты атқармағанын ишарат етеді. Ал «Сөйлесе, сөзі әдепті әм мағыналы, Күлкісі бейне бұлбұл құс сайрайды» деген Абай мәтінінен әйелдің гендерлік тұлғасы бірден танылады.

Негізінде *еркек*, *әйел* концептілері кез келген мәдениетке, жалпыадамзатқа ортақ ұғымдар болғанымен, әр ұлттың дүниетанымына орай ерекшеліктері болады. Абай поэзиясында осы аталған әмбебап атаулардың халқымызға тән қазақы табиғаты айқындалады. Абай әйел мен ер адамның гендерлік бейнесін жасау арқылы қазақ этносының тұтас болмысын, таным-таразысын, өмірлік көзқарастарын көрсетеді. Ақын адам деген жалпы атқа ие екі түрлі жаратылыстың гендерлік тұлғасын сипаттай отырып, көзге көрінбейтін, тек адам баласының ішкі түйсігі мен сезім күйлері арқылы танып-білетін терең психологиялық иірімдерді түсіндіреді.

Түйіндеп айтқанда, Абай поэзиясындағы гендерлік дискурс мынадай көркемдік парадигмалармен айқындалады:

1) әйел тұлғасының сыртқы сұлулығын (гендерлік портретін) вербализациялайтын гендерлік таңбалардың: теңеу, эпитет, метафоралық көркемдегіш құралдар мен лексика-семантикалық атаулардың қолданысы;

2) ер адамдардың маскулиндік қасиеттерін ассоциациялайтын халық танымындағы бейнелі сөздер мен тілдік-рәміздік мәдени

кодтардың (мыс.: ер, бозбала, жігіт; ауыспалы мағынада қолданылатын жігіттің гендерлік бейнесін көрсететін: сұңқар, түйғын, қорған, т.с.с.) жұмсалуы;

3) Абайдың көркем мәтіндегі көркем гендерологияның белгілерін ашатын контекстік конструкциялардың стильдік, идеялық функциясы.

Мақала диссертация тақырыбына сәйкес «AP09259694 «Қазіргі әдебиеттану және когнитивтік парадигма» атты гранттық қаржыландыру жобасы аясында дайындалды.

ӘДЕБИЕТ

[1] Bentley Madison. Sanity and Hazard in Childhood // The American Journal of Psychology, April 1945, 58 (2). 212–246.

[2] Money J. Hermaphroditism, gender and precocity in hyperadrenocorticism: psychologic findings. Bull Johns Hopkins Hosp. 1955 Jun; 96(6). 253-264.

[3] Әуезов М. Елу томдық шығармалар жинағы. Т. 31: Мақалалар, либретто, пьеса. – Алматы: Дәуір, 2008. – 402 б. ISBN 9965-759-76-6.

[4] Столлер Роберт Дж. Пол и гендер: о развитии маскулинности и феминности. – Москва: Пресс, 2005. – 247 с.

[5] Абай. Шығармаларының академиялық толық жинағы. Үш томдық. 1-том. – Алматы: «Жазушы», 2020. – 640 б. ISBN 978-601-200-724-4

[6] Xiuhua Wang & Shuming Lin // On the Interdisciplinary Poetics of Gender, Comparative Literature: East & West, (2015). ISSN: (Print) 2572-3618 (Online) Journal homepage: <https://www.tandfonline.com/loi/rcle19> (қаралған күні: 29.10.2022)

[7] Mila Arizah. Feminism: equality gender in literature // Conference: International seminar and annual meeting // BKS-PTN Wilayah BaratAt: Palembang. Indonesia, September, 2020. https://www.researchgate.net/publication/344186149_FEMINISM_EQUALITY_GENDER_IN_LITERATURE (қаралған күні: 29.10.2022)

[8] Ысқақұлы Д., Жакенбаева М.К. Қазақ қоғамындағы әйел болмысының ұлттық әдебиетіміздегі көрінісі// «Керуен» ғылыми журналы. – No1 (74). – 2022. <https://keruenjournal.kz/index.php/main/article/view/299/129> (қаралған күні: 01.11.2022)

[9] Салықов К. Әзіл сөздің атасы // <https://martebe.kz/shal-a-yn-tileuke-leke-ly/> (қаралған күні: 01.11.2022)

[10] Шоқым Г. Гендерлік лингвистика негіздері. – Алматы: Экономика, 2012. – 198 б.. <http://rmebrk.kz/bilim/shokym-genderlik-lingvistika.pdf>

REFERENCES

- [1] Bentley Madison. Sanity and Hazard in Childhood. // *The American Journal of Psychology*, April 1945, 58 (2). 212–246.
- [2] Money J. Hermaphroditism, gender and precocity in hyperadrenocorticism: psychologic findings. *Bull Johns Hopkins Hosp.* 1955 Jun; 96(6). 253-264.
- [3] Auezov M. Elu tomdik shygarmalar zhinagy (Collection of works in fifty volumes). T. 31: Makalalar, libretto, pesa. Almaty: Daur, 2008. 402 b. ISBN 9965-759-76-6. [In Rus].
- [4] Stoller Robert J. Gender and sex: On the Development of Masculinity and Femininity. Moscow: Press, 2005. 247p.
- [5] Abai. Shygarmalarynyn akademialyk tolyk zhinagy (Abay. Complete academic collection of his works). Ush tomdyk. 1-tom. Almaty: «Zhazushy», 2020. 640 b. ISBN 978-601-200-724-4. [In Kaz].
- [6] Xiuhua Wang & Shuming Lin // On the Interdisciplinary Poetics of Gender, Comparative Literature: East & West, (2015). ISSN: (Print) 2572-3618 (Online) Journal homepage: <https://www.tandfonline.com/loi/rcle19> (date of review: 29.10.2022).
- [7] Mila Arizah. Feminism: equality gender in literature // Conference: International seminar and annual meeting // BKS-PTN Wilayah BaratAt: Palembang. Indonesia, September, 2020. https://www.researchgate.net/publication/344186149_FEMINISM_EQUALITY_GENDER_IN_LITERATURE (date of review: 29.10.2022).
- [8] Yskakuly D., Jakenbaeva M.K. Kazak kogamyndagy aiel bolmisiyin ulttyk adebietimizdegi korinisi (The expression of a woman's identity in kazakh society in our national literature)// «Keruen» gilimi zhurnaly. No 1 (74). 2022. <https://keruenjournal.kz/index.php/main/article/view/299/129> (date of review: 01.11.2022). [In Kaz].
- [9] Salykov K. Azil sozdin atasy (The father of the word humor) // <https://martebe.kz/shal-a-yn-tileuke-leke-ly/> (date of review: 01.11.2022). [In Kaz].
- [10] Shokim G. Genderlik lingvistika negizderi (Basics of gender linguistics). Almaty: Ekonomika, 2012. 198 b. <http://rmebrk.kz/bilim/shokym-genderlik-lingvistika.pdf> [In Kaz].

ГЕНДЕРНЫЙ ДИСКУРС В ПОЭЗИИ АБАЯ

*Жуматаева А.Н.¹

*¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
Докторант Института литературы и искусства имени М.О. Ауэзова
Алматы, Казахстан,
e-mail: aidanaz@mail.ru,
ORCID iD: 0000-0003-2236-9549

Аннотация. В статье категория «гендер» дифференцируется с точки зрения литературоведения. Рассматривается художественная парадигма основных понятий, характерных для концепта гендера, ставшего самостоятельным теоретическим предметом, имеющим научный метаязык в рамках творчества великого поэта Абая. Определяется терминологическое различие между «полом» и «гендером», часто повторяющееся в гендерных исследованиях, и изучаются факторы, составляющие феминистские и маскулинные взгляды в литературном контексте. Анализируется лингвопоэтическая природа литературно-культурных явлений, раскрывающих гендерный образ мужчины и женщины в художественном тексте Абая. Авторская интерпретация раскрывает значение гендерно-специфических имен в поведенческих нормах и социальный статус мужчины и женщины в поэзии Абая.

Достаточно системно изученные в других гуманитарных областях гендерные проблемы, можно сказать, вообще не разработаны в национальной литературоведческой науке. Точно так же, хотя творчество величайшего гения казахского народа Абая не осталось вне внимания исследователей, литературное наследие поэта не изучено с точки зрения художественной гендерологии. Поэтому определение художественной системы гендерологической науки, интерпретация с современной точки зрения творческой концепции поэта-мыслителя, а также его гендерной поэтики на основе лирики Абая, является одной из основных целей данной статьи.

Научно-практическая значимость статьи определяется особым влиянием на формирование в литературном сознании понимания гендерной поэтики посредством изложенных здесь научных соображений и определений, полученных выводов.

Кроме того, гендерные особенности, не отмеченные в фундаментальной абаеведческой науке, впервые всесторонне изученные в художественном мире Абая, на основе образа женщины и мужчины, позволяет глубже понять мировосприятие поэта и реалии времени. Статья может представлять интерес для литературоведов и абаеведов.

При объяснении гендерного дискурса в поэзии хакима Абая использовались литературно-интерпретационный, контекстный, концептуальный анализы, которые определяют семантическую структуру гендерных лексем.

Ценность исследования объясняется более глубоким рассмотрением гендерного статуса женщин и мужчин в творчестве Абая и вкладом в совершенствование теоретических знаний о гендерной поэтике в литературном пространстве.

Результаты исследования имеют особое значение при анализе гендерной проблематики в социальных науках в соответствии с интеграционным знанием и при интерпретации художественных текстов с гендерной точки зрения в ряде курсов и семинаров.

Ключевые слова: Абай, поэзия, гендер, дискурс, феминистская теория, маскулинность, пол, концепт

GENDER DISCOURSE IN ABAI'S POETRY

*Zhumatayeva A.N.¹

*¹Kazakh National University named after al-Farabi,
PhD doctoral student Institute of Literature and
Art named after M.O. Auezov,
Almaty, Kazakhstan, e-mail: aidanaz@mail.ru,
ORCID ID: 0000-0003-2236-9549

Abstract. In the article, the gender category is differentiated from the point of view of literary criticism. The artistic paradigm of the main concepts characteristic of the concept of gender, which has become an independent theoretical subject with a scientific metalanguage within the framework of the work of the great poet Abai, is considered. At the same time, the terminological difference between “sex” and “gender” is determined, which is often repeated in gender studies, and the factors that make up feminist and masculine views in a literary context are studied. The linguo-poetic nature of literary and cultural phenomena that reveal the gender image of men and women in the literary Abay's text. The author's interpretation reveals the meaning of gender-specific names in behavioral norms and the social status of men and women in Abai's poetry.

In other areas of the humanities, gender problems that have been sufficiently systematically studied, one might say, have not been developed at all in the national literary science. In the same way, although the work of the greatest genius of the Kazakh people Abai did not remain outside the attention of researchers, the literary heritage of the poet has not been studied

from the point of view of artistic genderology. Therefore, the definition of the artistic system of gender science, the interpretation of the creative concept of a thinking poet with a modern approach, considering gender poetics based on the lyrics of Abai, is one of the main goals of this article.

The scientific and practical significance of the article is determined by the special influence on the formation of an understanding of gender poetics in the literary mind through the scientific considerations and definitions presented here, and the conclusions drawn.

In addition, gender features that are not noted in the fundamental Abai studies, for the first time comprehensively studying Abai in the artistic world, based on the image of a woman and male nature, allows a deeper understanding of the poet's worldview and the realities of the time. An article of a certain level is suitable for the needs of literary and Abai scholars.

When explaining the gender discourse in the poetry of khakim Abai, literary-interpretative, contextual, conceptual analyzes were used that determine the semantic structure of gender lexemes.

The value of the study is explained by a deeper consideration of the gender status of women and men in the works of Abai and the promotion of the improvement of theoretical knowledge about gender poetics in the literary space.

The results of the study are of particular importance in the analysis of gender issues in the social sciences in accordance with integration knowledge and in the interpretation of artistic texts from a gender perspective in a number of courses and seminars.

Key words: Abai, poetry, gender, discourse, feminist theory, masculinity, sex, concept

Статья поступила 05.11.2022

ӘОЖ 82. 6

XҒТАР 17.82.60

[HTTPS://DOI.ORG/10.48371/PHILS.2023.70.3.030](https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.030)

XX ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ЭПИСТОЛЯРЛЫҚ ПРОЗАСЫНЫҢ ДАМУЫ

*Қалижарова Ж.Т.¹

*¹докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институты,
Алматы, Қазақстан, e-mail: kalizharovazhadyra@mail.ru

Аңдатпа. Аталған мақалада XX ғасыр басындағы қазақ зиялыларының жеке өмір деректеріне және ұлт тағдырына, қазақ тілі мәселесіне байланысты жазған ашық хаттары, өз замандастарымен, қаламгерлермен, оқырмандарымен, көрнекті мемлекет және қоғам қайраткерлерімен жазысқан және басқалардан алған хаттары мен жазба-деректері қарастырылған.

Мақаланың негізгі мақсаты – XX ғасыр басында өмір сүріп, қоғамдық қызмет атқарған қазақ қаламгерлерінің хаттарын қарастырып, олардың мазмұнын, көркемдік құрылымын, қоғам мен заман шындығын қалай шынайы бейнелегенін анықтау. Сол арқылы қазақ зиялыларының эпистолярлық жанрда шынайылық пен ашықтық танытқандығын дәйектеу. Алдыға қойылған мақсатқа қол жеткізу үшін XX ғасыр басындағы қазақ әдебиетіндегі эпистолярлық шығармаларды жинақтау, тақырыбына қарай сұрыптау жұмыстары жүргізілді. Ә.Бөкейханның, А.Байтұрсынұлының, М.Шоқайдың, С.Сейфуллиннің, С.Мұқановтың түрлі тақырыптағы хаттарының мазмұны ашылып, талдау жасалды. Бұған қоса эпистолярлық жанрдың қазақ көркем әдебиетіндегі көрінісі де назарға алынды. XX ғасыр басындағы эпистолярлық шығармалар әдебиеттанушылар тарапынан назарға алынбаған. Мақала авторлары осы олқылықтың орнын толтырып, XX ғасыр әдебиетіндегі қазақ эпистолярлық жанрын тақырыптық жағынан жіктейді.

Мақаланы жазу барысында зерттеудің бағытына байланысты қажетінше ғылыми талдау мен жинақтау, хронологиялық, кешенді талдау әдістері негізге алынды.

XX ғасыр басындағы қаламгерлер арасында жазылған хат-хабарларда көбінесе әдебиеттің, көркем шығарманың тағдыры, ұлт мұрасы, халықтың жағдайы, туған жер мәселесі кеңінен сөз болатындығы анықталды. Автор XX ғасыр басындағы қазақ эпистолярлық прозасын былайша жіктеуді ұсынады: елдің әлеуметтік мәселелеріне қатысты

жазылған хаттар; ғылым-білім саласына, тіл мәселесіне байланысты жазылған хаттар; достық қарым-қатынас үлгілерін көрсететін хаттар; көркем шығармаларда кездесетін эпистолярлық жанр үлгілері.

Мақала жоғары оқу орындарындағы «Әдеби сын», «Әдебиет сыны тарихы», «Әдебиет теориясы» пәндерін оқытуда пайдалы болады деп саналады. Зерттеу нәтижелерін қаламгерлерді танытуға арналған дәрістер мен практикалық сабақтарға дайындық кезінде қосымша оқу материалы ретінде пайдалануға болады.

Тірек сөздер: эпистолярлық мұра, эпистолярлық жанр, мұрағат, қолжазба, әдебиет мәселесі, әдебиет сыны, әдеби мұра, мәдени мұра

Негізгі ережелер

Эпистолярлық жанр өз бастауын көне дәуірден алады. Бұған ерте замандарда өмір сүрген Цицеронның, Горацийдің жазған хаттары дәлел бола алады. Әлемдік деңгейдегі әдебиеттану мәселесінде қарасақ, олардың жазған хаттары эпистолярлық жанрдың негізін қалады. Кейіннен хат түрінде жазылған прозалық шығармалар дамыды. «Әдебиеттану терминдерінің сөздігінде» эпистоляр шығармалардың хат сияқты жазылатын шығармалар екенін айта келе, хат сияқты өлеңдермен бірге, қара сөзбен жазылған шығармалар да негізінен эпистоляр шығармалардай жазылатынына назар аударған. Әдеби туындыда әдеби персонаждардың бір-біріне жолдаған хаттарына үлкен орын берілетіні де баса көрсетіледі [1, 269 б.]. Хаттарды қолдану арқылы кейіпкер болмысын тереңірек ашуға мүмкіндік болатыны да сөздікте нақтылы көрсетілген. Көрсетілген терминде эпистолярлық жанрдың дискурстық ерекшелігі толық сипатталады. Оның қазіргі уақытта дамыған түрлері туралы да мәлімет беріледі.

Қазақ әдебиетіндегі эпистолярлық жанрдың маңызы туралы жазушы, әдебиеттанушы А.Кемелбаева жазушылардың арасында эпистолярлық прозаны пайдалану көркем сөздің құдіретін түсініп қана қоймай, бұл бағытта сөзге өте ұқыпты қарау керек екенін айтады. Әдебиеттанушы эпистолярлық проза жазушының неше есе еңбектенуін қажет екеніне де назар аудартады. Эпистолярлық жанрға тән ерекшелік ретінде қарапайым ғана уақытта өткен тарихи сәтті барлық психологиялық сипатымен беретін құдіретіне де ерекше қарау керек екенін айтады [2, 22 б.]. Әдебиеттанушының осы ойын құптай отырып, зерттеу мақаламызда ХХ ғасыр басындағы қазақ эпистолярлық прозасын нысана етуіміз де осыдан. Яғни, қазақ зиялыларының жазған хаттары арқылы сол кезеңнің тарихына тереңірек үңілуді мақсат еттік.

Кіріспе

XX ғасырдың алғашқы ширегінде орын алған Алаш қозғалысы мен сол кездегі қазақ қауымының оқуға бет бұруы қазақ халқының жазу тіліндегі іс-қағаз, құжаттар тілін де бір арнаға түсірді. Мәселен, елдегі жалпықазақ съездерінің хаттама мен қаулылары, «Алаш» партиясының бағдарламасы, қатынас хаттары құжат тілінің жаңа бағыттағы лексикасының дамуына айтарлықтай үлес қосты. Бұған қоса, осы XX ғасыр басында қазақ эпистолярлық жанрының күрт дамығанын байқаймыз. Алаш зиялылары Ә. Бөкейхан, А. Байтұрсынұлы, М. Шоқай, М. Тынышбаев, Х. Досмұхамедұлы, М. Дулатов, т.б. эпистоляр жазбалары осы бағыттағы тамаша үлгілер болып саналады. Қазақ жазба әдебиеті тарихындағы алаш уақытына байланысты зерттеулерде қазақ сөз қолданысының ерекшеліктерін байқататын мысалдар жеткілікті. Бір ғана А. Байтұрсынұлының тіл білімі мен әдебиеттанудан жасаған қазақ тіліндегі теміндері бұған куә. Сөздерді дұрыс пайдалану, бір ұғымды беру, жаңа сөз тіркестерін қолдану – алаш қаламгерлерінің ұлттық ділі мен қазақша ойлау жүйесін аңғартады. Сонымен қатар, олардың Батыс және Шығыс ғылымы мен білімін зерделеп, қазақ ұғымына сай қолданысқа келтіргенін көреміз. Әлемдік деңгейдегі ғылымдардың дамуын жақсы зерделеген алаш зиялыларының қазақ тілінде қолданған лексикалық сөз қоры бүгінгі қазақ тілінің жаңа деңгейі болып саналған. Олардың қазақ эпистолярлық прозасының әлемдік өркениет сатысында жаңа бағытта дамуына зор үлес қосқанын байқаймыз. Алаш зиялыларының еңбегі бүгінгі күні еліміздің қарқынды дамуына өз үлесін қосатын қазыналы шығармалар ретінде пайдаланылып отыр.

Материалдар және әдіс-тәсілдер

Зерттеу жұмысын жазу барысында қалыптасқан ғылыми талдау мен жинақтау, хронологиялық, кешенді талдау әдістері қажетінше пайдаланылды.

Талқылау

Жанр – даму үстіндегі ұғым. Оның күрделілігі мен әр дәуірдің тудырған қоғамдық және әлеуметтік ерекшелігіне байланысты жаңа түр тауып, жаңа арнада жаңа жанрдағы туындыларда көрініп жатуы заңдылық. Академик Зейнолла Қабдоловтың белгілі бір тарихи дәуірлердегі түрлі жанрлардың өз негізін сақтап, даму барысында жанрдың ерекшелігіне өз үлесін қосатыны туралы айтқаны еске оралады. Жанрдың даму кезеңдері – тірі үрдіс. Олай болса, жанр жаңадан пайда болады, өркендейді, жаңғырады, мүлдем жоғалады... [3, 311 б.] деген

тұжырымы орынды деп айтуға болады. Эпистолярлық жанр ғалымның жанрға берген анықтамасына сай пайда болып, формасын өзгертіп бүгінгі күнге дейін жетіп отыр. Әр заманның өз ерекшелігіне байланысты бұл жанрдың шарықтау кезеңі ХХ ғасырдың басы мен 80-90 жылдарға дейінгі кезең деуге болады. Мақсатымыз ХХ ғасыр басындағы хат-хабар мәселесіне арналғандықтан тарихи арна бойынша қазақ зиялы қауымынан мұра болып қалған жазбаларға назар аударамыз.

Қазақ зиялылары қазақ елінің әлеуметтік жағдайына, тіл мәселесіне, ұлттың тағдырына қатысты ойларын ашық түрде жазып, хат түрінде тиісті орындарға жіберуді дәстүрге айналдырды. Соның бір мысалы А. Байтұрсынұлының В.Ленинге жазған хаттары. Бұл құжаттар қазақ ұлтының ғана емес, бүкіл түркі жұртының ортақ мақсат-мүдделерін жан-жақты, кең әрі терең жеткізген аса маңызды тарихи құжат [4]. Ахмет Байтұрсынұлының қазақ ұлтының біртұтастығын сақтау барысында барлық жан дүниесімен берген асыл ойлары бүкіл Алаш азаматтарының лениншілдердің ұстанған таптық көзқарасына жалпыадамзаттық құндылықтарды қарсы қойғанын байқаймыз. Қазақ елінің ұлттық тамырына балта шабуға бағытталған солақай саясаттың лебін ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлының барынша ашық айтқанын көреміз.

Түркі дүниесіне жарық жұлдыз болып келген ұлтымыздың көсемдерінің бірі Мұстафа Шоқайдың да эпистолярлық бай мұрасы тек тарих сабақтарын алып қою үшін ғана емес, болашақ ұрпаққа елінің ертеңі үшін өмір сүрген Алаш зиялыларының ғұмырнамалық дастаны сияқты болмақ. Себебі, оның хаттарының басым бөлігі қазақ елінің азаттығы, тәуелсіздігі туралы болатын. Алаш азаматтарының арасына жік сызығын салғысы келген кей зерттеушілер кезінде М. Шоқай мен Ә. Бөкейхан арасындағы келіспеушіліктің болғаны туралы да айтқан. Алайда олардың жазған хаттары, арттарында қалдырған мол жазулары керісінше екі алаштықтың бірлесе қимылдағанын көрсетеді.

Бүгінгі күні қазақ әдебиеті зерттеушілерінің шетелдік басылымдар мен кітаптарды, журналдарды, архивтерді аралап жүріп тапқан мол мұраларымыз аздап болса да елге оралып отыр. Оған дәлел ретінде Мұстафа Шоқайға қатысты барлық мол қазынаның елге келе бастауы.

Мысалы, түркі халықтарына ортақ мұраларды зерттеп жүрген «ТҮРКСОЙ» халықаралық ұйымы таяуда Түркиядағы бір мұрағаттан Шоқайұлының өз қолынан шыққан қолжазбаларын Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік мұрағатына табыстады.

Түркиядан алынған қағаз-құжаттардың саны шамамен жүзден асады, барлығы 340 бетті құрайды. Олардың көбі Мұстафа Шоқайдың

шетелде жүрген грузин, әзірбайжан, осетин, украин, т.б. елдердің саяси тұлғаларымен жазысқан хаттары. 84 хат табылған, олар 188 беттен тұрады.

Жеке тұлғалардың хаттарын зерттеу, саралау: хат жазылған қоғамның ерекшелігін, өзгеріс динамикасын, стратегиялық ұстанымы мен көзқарасын анықтауға, түсінуге мүмкіндік береді. Хаттарда қазақ елінің экономикалық мүмкіндіктерін еселеуден бастап, басқа елдермен байланысқа түсу амалдары да толық баяндалады. Қазіргі көзқараспен қарасақ, хаттар ой бөлісу, алыста жатып ортақ жоспар құрудың да құралы қызметін атқарғанын байқаймыз.

Қазақ баспасөзінде хат түріндегі жазбаларды жариялау дәстүрлі болып саналады. Бұл эпистолярлық жазбалар, алдымен шежіре ретінде болса, содан соң, оқырманын ізгілікке тәрбиелейтін, бағыт беретін сара жол болды. Сонымен қатар, хаттар тарихи деректерді барынша дәл беретін проза түрі екенін де ескергеніміз жөн. Себебі хат жазушы жалпы көпшілікке емес, нақтылы адресатқа арнағандықтан, оның барынша шынайы болуы заңдылық.

Сәкен Сейфуллин 1924 жылы Қазақ елінің губерниялық һәм уездік совет комитеттерінің төрағаларына «Тіл жұмған ауыздың ішінде» деген тақырыптағы ашық хатын жариялады. Бұл хатта «Қазақ тілін кеңселерде жүргізуге көп бөгет бар... Кей жерлерде қазақ тілін кеңсеге кіргізбек түгілі қазақ азаматы аузын ашатын емес...» деп жазылған. Байқағанымыздай, ашық хатта Сәкен Сейфуллин ойын ашық жазған. Хатта ХХ ғасыр басындағы лексика мен стильдік сипаты анық көрінеді. Қарап отырсақ, сол замандағы хаттардың көбі қарапайым сөйлеу стилінің сөздерін мол қолданғанымен ерекшеленеді. Сонымен бірге, фразалық оралымдардың да көбіне қарапайым сөйлеу дискурсында пайдаланылатындары жиі қолданысқа түскен. Осыдан-ақ, эпистолярлық прозаның басты ерекшеліктері айқындалады. Ол – эпистолярлық прозаның халықтық сипаты.

«Социалды Қазақстан» газеті 1932 жылы (8 ақпан күнгі №32 санында) Сәбит Мұқановтың «Менің қатем қандай?» атты хатын шығарды. Онда ол өзінің үлкен екі қатесі туралы айтты. Алғашқысы «Қызыл Қазақстан» газетінде 1924 жылы шыққан «Жайлау үстінде» деген өлеңінде пролетариатқа дұшпан Мағжан, Жүсіпбек, Мұхтар әсеріне түскені, екіншісі «Еңбекші қазақ» газетінің 1925 жылғы басылымда «Қызыл әйнек» деген әңгімесінің алашордашылар: Сәдуақасов пен Қожановтарға еріп, Троцкийдің пікірі сияқты ой айтқаны туралы болатын [5, 212 б.]. Хаттың мазмұнынан сол тұстағы замана сипаты анық байқалады. Себебі, осы хаттардан кейін Алаш зиялыларының соңынан шырақ алып түсушілер көбейгені белгілі. Қазақ халқының

басындағы зор нәубет жылдар, тек қарапайым халықты ғана емес, зиялы деген азаматтардың да өмірін қиындатып, құлға айналдырғаны белгілі. Олардың кейбірінің кеше ғана бірге жүрген жолдастарынан барынша қашқақтағаны да айқын. Бұл тек қазақ халқының ғана міні десек, қателесеміз. Басына қауіп төнгенде жанын арашалау үшін кез келген адам солай жасауы мүмкін. Бірақ, қазақтың өзегі мықты нағыз азаматтарының өздерінің алған беттерінен қайтпағанын да білеміз. Алайда, бұл басқа зерттеу болмақ. Дегенмен, хаттар арқылы адам болмысы мен азаматтық рухты тану мүмкіндігі туары айқын. Сәбит Мұқановтың жоғарыда аталған хаты қазіргі зерттеушілер үшін алаштанудағы жаңа парақтарды ашқаны анық.

Сол кездері газет беттерінде ақындарға оқырмандарынан келген хаттар да жарияланып тұрды. Мысалы, «Социалды Қазақстан» газетінің 1934 жылғы 12 мамыр күнгі санында екі оқырманнан Сәбит Мұқанов пен Сәкен Сейфуллинге ашық хаттар келді. Хатта Сәбит Мұқановқа: «Сұлушаш» шығармасындай өлең неге бермейсіз? Сіздің қара сөзіңіз әлі үлгіге түскен жоқ. Өлеңде неге көркемдей алмай келесіз? Соңғы жылдарда өлеңдеріңіздің көлемі ұлғайып, поэмаларыңыздың саны көбейгенімен, сапасына не себепті аз көңіл бөлдіңіз деген сауалдар қойылған.

Осы «Социалды Қазақстан» газетінің 30 мамырдағы санында тағы да екі оқырманның «Ардақты Сәкен ағай» деп басталатын хаты басылған. Онда Сәкен Сейфуллинге оның соңғы уақытта шығармашылықпен аз айналысып жүргенін айтып, себебін сұрайды. Бұдан байқағанымыз – екі ақынның шығармашылығына деген халықтың тілегі, халықтың қалауы көрінеді. Қазақ халқында «халық айтса, қалып айтпайды» деген сөз бар. Халықтың өздерінің сүйікті қаламгерлерінің шығармашылығын жіті бақылап, бағытын саралап отыратыны осы хаттардан айқын аңғарылады.

XX ғасыр тарихында халық жазушысы Сәбит Мұқановтың қаламгерлерге, замандастарына жазған хаттары – эпистолярлық бағалы мұра болып есептеледі. Сәбит Мұқановтың эпистолярлық мұрасының тақырыптары өте ауқымды. Қаламгердің хаттары – әдебиет тарихшысының өмірбаянын зерттеу үшін, қазақ әдебиеті тарихы, ұлттық әдебиеттану үшін аса құнды мәліметтер. Жазушының сырға толы жазылған хаттарының барлығы – эпистолярлық әдеби шығарма. Қаламгер үшін эпистолярлық жанр өте елеулі. Сәбиттанушы Құлбек Ергөбекұлы жазушының тағдыры жайлы жазылған «Келбет» деген еңбегінде қаламгердің эпистолярлық мұрасында қамтылған мәселелерді жинақтап көрсетеді: а) жазушы азаматтығы, дүниетанымы; ә) жалпы сөз өнері, шығармашылық іс жөнінде көзқарасы, толғаныстары; б)

жазбақ шығармасына материал жинау құралы; в) жазушының жеке бір шығармасының шеберханасы хақында; г) көңіл-күй әуендері, психологиясы, қаламгерлік дағды машығы турасында болып келеді [6]. Байқағанымыздай, жазушы шеберханасын, оның психологиялық әлемін ашуда эпистолярлық жазбалардың рөлі зор. Жазушы шығармашылығы ғана емес, жалпы қазақ әдебиеті мәселелерін қарастыруда С. Мұқановтың хат-мұрасы көп пайдалы қызмет атқара алады. Оларда қаламгер өмір сүрген заманның шынайы бейнесі көрінеді.

С. Мұқановтың хат мәдениетін меңгеруі туралы зерттеушілер Б. Әлімжанов пен Қ. Ергөбековің зерттеуінде қаламгердің өз аузынан айтылған мынадай дәлел келтіріледі. Қаламгердің сөздерінен жазушылық мәдениетіне орыс, шетел әдебиеті классикасына сырға толы хаттардың әсер еткендігі көрінеді [7, 177 б.]. Башқұрстанның халық ақыны Сәйфи Құдашқа 1965 жылы 30 сәуірдегі жазған хатында өзінің «Хаттар мен хаттасулар» деген қалың кітап жасау ниеті бар екенін және Сәйфи Құдашпен жазысқан хаттардың біразын соған кіргізбек екенін хабарлайды [5, 265 б.]. Жазушының хат жанрына назар аударуы тегін емес. Себебі хаттар арқылы тек тарихи деректер емес, сол кездегі қоғамның әлеуметтік жағдайын да білуге болады. С. Мұқановтың эпистолярлық проза жанрында біршама еңбек еткені және өзінің көркем шығармаларында хат арқылы тартыс тудырып, шығарма сюжетін ширататынын да білеміз. Мәселен, «Мөлдір махаббат» романындағы кейіпкерлердің хат жазысуы арқылы берілетін сюжетті желі бұған дәлел.

XX ғасырда жазылған көптеген көркем шығармалар эпистолярлық проза түрінде келді. Бұл қазақ әдебиетіндегі проза жанрының бір ізденісі деуге болады. М. Сералиннің «Гүлқашима», С. Торайғыровтың «Қамар сұлу», Ж. Аймауытовтың «Ақбілек», т.б. шығармаларда кейіпкерлер арасындағы хаттар жалпы шығарма оқиғасының дамуына әсер етеді.

Қазақ даласындағы күрделі кезеңнің қоғамдық-әлеуметтік сипатын танытатын С. Мұқановтың «Мөлдір махаббат» шығармасы – XX ғасырдағы қазақ прозасының ең алғашқы көлемді әрі романтикалық сипаттағы романы. Шығарманың «Сүйген жар» атты екінші бөлімі Бүркіт пен Бәтестің ғашықтық хаттарынан тұрады. Ол хаттар Бүркіттің қалаға оқуға кеткен кезінен басталады. Ғашықтар арасында жазылған нақты хаттар саны белгісіз. Екі жақтан жолданатын хаттар «Бәтесім», «Бөкенжан», «Ақботан», «Кіршіксіз көңілден Бөкенің», т.б. деп басталып, аяқталып отырады. Автор бұл жерде хаттардың адресаты мен адресанттарын осылай көрсетіп отырады. Хаттардың негізгі мазмұнында бір-бірінен жырақта жүрген қыз бен жігіттің өзара сезім-күйлері, сырлары, хабар алмасулары, кеңесулері баяндалады. Романда ғашықтардың махаббатқа

толы хаттары қара сөзбен берілгенімен, олардың поэтикалық тілі эмоционалды, экспрессивтік баяндау стилімен ерекшеленеді: «Менің махаббатық сезімім бесікте емес, Сарықопаның үстінде, қыраулы қыста тұтанып кеткен сияқты... содан бері ол ай сайын, күн сайын, сағат сайын емес, минут сайын қызына түсіп келе жатқан сияқты... бұған дейін іште ғана өшіріп келе жатқан бұл ыстық сезім, сені енді көрсем лап ете түсетін сияқты...» [8, 174 б.]. Сонымен бірге шығармада кейіпкерлердің бір-біріне сүйіспеншілікпен жазылған хаттары олардың ойлары мен портретін берудің бір тәсілі ретінде де қолданылған. Хат адамның «ішкі монологы» болып табылатындықтан, ол шығарма кейіпкерлерінің ойларын тікелей әрі шынайы түрде жеткізуіне мүмкіндік береді. Хат-монолог арқылы берілген сезім күйі кейіпкерлердің психологиялық жағдайын, сезім ерекшелігін аңғартады. Берілген үзіндіде бейнелі түрде махаббат сезімін оттың символдық сипатында алуы да қазақ халқының ұлттық діліне сай алынған. Хаттағы «тұтанып», «қызына түсіп», «өшіріп келе жатқан», «лап ете түсетін» деген тіркестер арқылы автор кейіпкердің махаббат сезімінің оттың жануын сипаттайтын сөздермен беріп, оның махаббатының шынайылығын білдіреді. Яғни, пайда болып, өршіп жанған от сияқты деп бір ауыз сөзбен беруге болатын қимыл-әрекетті бейнелі түрде жеткізеді.

С. Мұқановтың «Мөлдір махаббат» романының басты арқалаған тақырыбы – махаббат туралы болғанымен, қазақ қоғамындағы ең өзекті тақырыптардың бірі болған – әйел теңсіздігі мәселесін де қозғайды. Сол тұстағы қазақ қоғамының әйел адамға деген көзқарасы Бүркіттің әкесі Әбеудің жағымсыз образы арқылы сипатталады. Анасын әменгерлікпен алып қашып келуі, ұлы Текебайға жарты пұт тарыға он жастағы қызды сатып алып беруі, Меруерт пен Жібек есімді қыздарын да қалың малға сатып ұзатып жіберуі, бар малынан айырылып үйіне келгенде бар ашуын әйелінен алып, Бүркіттің анасын өлімші етіп сабап тастауынан сол тұстағы қазақ қоғамындағы әйел адамның қадірінің әбден төмендегенін анық аңғаруға болады. Романдағы қазақ әйелінің жағдайын суреттей отырып, С. Мұқанов бір отбасылық оқиғалар арқылы жалпы елдің де әлеуметтік сипатын береді.

Түйіндей келе, қазақ әдебиетіндегі прозалық шығармалардың ХХ ғасыр басында жаңа түр тауып, оқиғалардың шешімін шығаруда, кейіпкерлердің байланысын орнатуда хат дискурсының өзіндік зор үлесі болды деуге болады.

Нәтижелер

XX ғасырдағы қазақ зиялыларының хаттарынан XX ғасырдың басындағы Қазақстан мен Орта Азия елдеріндегі тарихи оқиғалар мен сол кезеңдегі саяси және қоғам қайраткерлері туралы толық мәлімет алуға болады. Мәселен Алаш автономиясы Қоқан автономиясының құрылуы мен құлауы, большевиктердің билікке келуі, Кеңес үкіметінің аз ұлттарға қатысты ұстанымы, А. Байтұрсынұлының, М. Шоқайдың хаттарынан көрінеді. Осы кезеңде жазылған хаттарында қазақ зиялылары өздерінің саяси-идеологиялық қарсыластары туралы, ұлттың тіліне, әлеуметтік мәселелеріне қатысты ойларын өткір жазады.

Қорытынды

XX ғасыр әдебиетіндегі қазақ эпистолярлық жанрын тақырыптық жағынан төмендегідей жіктеуге болады (1-кесте).

№	Тақырыбы	Үлгілері
1	Елдің әлеуметтік мәселелеріне қатысты жазылған хаттар	А.Байтұрсынұлының «Ленинге хаты», С.Сәдуақасовтың, М.Әуезовтің, Ә.Ермековтың, Ы.Мұстамбаевтың және басқа да ұлт зиялыларының орталық комитетке, өлкелік комитетке жолдаған хаттары
2	Ғылым-білім саласына, тіл мәселесіне байланысты жазылған хаттар	С.Сейфуллиннің «Қазақстанның губерниялық һәм уездік совет комитеттерінің төрағаларына «Тіл жұмған ауыздың ішінде» деген ашық хаты
3	Достық қарым-қатынас үлгілерін көрсететін хаттар	А.Байтұрсынұлының замандас інісі М.Дулатовқа жазған хаттары
4	Көркем шығармаларда кездесетін эпистолярлық жанр үлгілері	М.Сералиннің «Гүлқашима», С.Торайғыровтың «Қамар сұлу», Ж.Аймауытовтың «Ақбілек», т.б. шығармалар

Кесте – 1. XX ғасыр қазақ әдебиетіндегі эпистолярлық жанр түрлері

Қорыта айтқанда, XX ғасырдағы қазақ зиялыларының тарихы мен тағдырына қатысты ақтандақтарды ашуда олардың арттарында қалған мол мұрасының бір парасы болып табылатын эпистолярлық прозаның маңызы ерекше. Сондықтан да эпистолярлық мұраның мол көзі болып табылатын: ресми, іскери, тұрмыстық, достық және тағы басқа да түрлерін жинау, зерттеу, ғылыми айналымға енгізу бүгінгі күні маңызды болып отыр. Хат түрлерінің әр замандағы ерекшеліктері туралы

жазылған еңбектерді зерделей отырып, олардың әдебиет тарихының кейбір ақтандақ беттерін қалпына келтіруде маңызды екенін байқаймыз.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Әдебиет терминдерінің сөздігі. – Алматы: Ана тілі, 1996. – 384 б.
- [2] Кемелбаева А. Эпистолярлық жанрдың жасампаздығы // «Қазақ әдебиеті» газеті. – №1. – 2022. – 22 б.
- [3] Қабдолов З. Әдебиет теориясының негіздері. – Алматы: Мектеп, 1984. – 380 б.
- [4] Байтұрсынұлы А. Алты томдық шығармалар жинағы. Мақалалар, хаттар, А. Байтұрсынұлы туралы құжаттар мен материалдар. – Алматы: «Елшежіре», 2013. – 384 б.
- [5] Қайырбеков Ә. Мұқановтың хатханасы – Письмотека Муканова. – Алматы: «Полиграфкомбинат», 2018. – 392 б.
- [6] Ергөбек Қ. Келбет (Сәбит Мұқановтың тағдыры). – Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2020. – 624 б.
- [7] Әлімжанов Б., Ергөбеков Қ. Хаттар және хаттасулар // Жұлдыз әдеби-көркем, қоғамдық-саяси журнал, 1978. – 221 б.
- [8] Мұқанов С. Мөлдiр махаббат. Роман. – Алматы: Атамұра, 2006. – 520 б.

REFERENCES

- [1] Ädebiet terminderriniñ sözdıgı (Dictionary of literary terms). Almaty: Ana tılı, 1996. 384 p. [In Kaz.]
- [2] Kemelbaeva A. Epistolärlyq janrdyñ jasampazdyğy (Creation of the epistolary genre) // «Qazaq ädebieti» gazetı. №1. 2022. 22 b. [In Kaz.]
- [3] Qabdolov Z. Ädebiet teoriasynyñ negızderı (Fundamentals of literary theory). Almaty: Mektep, 1984. 380 p. [In Kaz.]
- [4] Baitürsynüly A. Alty tomdyq şyğarmalar jınağy. Maqalalar, hattar, A. Baitürsynüly turaly qıjattar men materialdar (Collection of works in six volumes. Articles, letters, documents and materials about A. Baitursynov). Almaty: «Elşejire», 2013. 384 b. [In Kaz.]
- [5] Qaiyrbekov Ä. Mūqanovtyñ hathanasy – Pismoteka Mukanova (Letter library Mukanova). Almaty: «Poligrafkombinat», 2018. 392 b. [In Kaz.]
- [6] Ergöbek Q. Kelbet (Säbit Mūqanovtyñ tağdyry) (Image (the fate of Sabit Mukanov)). Nūr-Sūltan: Foliant, 2020. 624 b. [In Kaz.]
- [7] Älımjanov B., Ergöbekov Q. Hattar jäne hattasular (Letters and correspondence) // Jūldyz ädebi-körkem, qoğamdyq-saiasi jurnal, 1978. 221 b. [In Kaz.]
- [8] Mūqanov S. Möldır mahabbat. Roman. Almaty: Atamūra, 2006. 520 b. [In Kaz.]

РАЗВИТИЕ КАЗАХСКОЙ ЭПИСТОЛЯРНОЙ ПРОЗЫ НАЧАЛА XX ВЕКА

*Калижарова Ж.Т.¹

*¹Докторант Казахского национального университета имени аль-Фараби, Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова, Алматы, Казахстан,
e-mail: kalizharovazhadyra@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются открытые письма и письменные данные казахской интеллигенции начала XX века, связанные с судьбой нации, языковыми проблемами, а также их частные письма из переписки с видными государственными и общественными деятелями, писателями, рядовыми читателями.

Цель статьи – рассмотреть письма казахских писателей начала XX века, определить содержание их писем, художественную структуру, представление об обществе и реалиях времени. Можно констатировать, что казахская интеллигенция проявила большую основательность в эпистолярном жанре. Для достижения поставленных целей была проведена работа по отбору и тематической классификации эпистолярных произведений начала XX века. Раскрыто и проанализировано содержание писем А. Бокейхана, А. Байтурсынова, М. Шокая, С. Сейфуллина, С. Муканова на различные темы. Кроме того, авторы приняли во внимание использование элементов эпистолярного жанра в произведениях художественной литературы. Эпистолярные произведения начала XX века ранее не являлись объектом изучения отечественными литературоведами. Авторы статьи восполняют этот пробел и тематически классифицируют эпистолярный жанр в литературе XX века.

В ходе написания статьи были взяты за основу традиционные методы научного анализа и синтеза, хронологический, комплексный анализы.

Благодаря анализу переписки между писателями в начале XX века, было установлено, что чаще всего в них речь идет о судьбе литературы, художественного произведения, наследии нации, положении народа, проблемах родного края. Эпистолярную прозу начала XX века автор классифицирует следующим образом: письма, написанные по социальным вопросам страны; письма, написанные по вопросам науки и образования, проблемам языка; письма, показывающие образцы дружеского общения; эпистолярные жанровые образцы, встречающиеся в художественных произведениях.

Статья вносит вклад в изучение дисциплины «Литературная критика», преподаваемой в высших учебных заведениях. Результаты исследования могут быть использованы в качестве дополнительного учебного материала при подготовке к лекциям и практическим занятиям, предназначенным для ознакомления с жизнью и творчеством писателей.

Ключевые слова: эпистолярное наследие, эпистолярный жанр, архив, рукопись, проблема литературы, литературная критика, литературное наследие, культурное наследие

THE DEVELOPMENT OF KAZAKH EPISTOLARY PROSE OF THE EARLY TWENTIETH CENTURY

*Kalizharova Zh.T.¹

*¹ Doctoral student of Al-Farabi Kazakh National University, M.O. Auezov
Institute of Literature and Art, Almaty, Kazakhstan,
e-mail: kalizharovazhadyra@mail.ru

Abstract. The article examines open letters and written data of the Kazakh intelligentsia of the early twentieth century related to the fate of the nation, language problems, as well as their private letters from correspondence with prominent state and public figures, writers, ordinary readers.

The purpose of the article is to examine the letters of Kazakh writers of the early twentieth century, to determine the content of their letters, the artistic structure, the idea of society and the realities of time. Thus, it can be stated that the Kazakh intelligentsia showed great thoroughness to the epistolary genre. To achieve this goal, work was carried out on the selection and thematic classification of epistolary works of the early twentieth century. The content of letters of A.Bukeikhanov, A.Baitursynov, M.Shokay, S.Seifullin, S.Mukanov on various topics was disclosed and analyzed. In addition, the expression of the epistolary genre in fiction was taken into account. In addition, the authors took into account the use of elements of the epistolary genre in works of fiction. Epistolary works of the early twentieth century were not previously the object of study by Russian literary critics. The authors of the article fill this gap and thematically classify the epistolary genre in the literature of the twentieth century.

In the course of writing the article, traditional methods of scientific analysis and synthesis, chronological, complex analysis were taken as a basis.

Thanks to the analysis of correspondence between writers at the beginning of the twentieth century, it was found that most often they deal with the fate of literature, a work of art, the heritage of the nation, the situation of the people, the problem of the native land. The author classifies the epistolary

prose of the early twentieth century as follows: letters written on social issues of the country; letters written on science and education, language problems; letters showing samples of friendly communication; epistolary genre samples found in works of fiction.

The article contributes to the study of the discipline «Literary Criticism» taught in higher educational institutions. The results of the research can be used as additional educational material in preparation for lectures and practical classes designed to familiarize with the life and work of writers.

Key words: epistolary heritage, epistolary genre, archive, manuscript, problem of literature, literary criticism, literary heritage, cultural heritage

Статья поступила 25.11.2022

ӘОЖ 82-2

XҒТАР 17.82.20

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.031>

ҚАЗАҚ ДРАМАТУРГИЯСЫНДАҒЫ ЭПИКАЛЫҚ ДӘСТҮР ЖАЛҒАСТЫҒЫ

Обаева Г.С.¹, *Балтымова М.Р.²

¹ PhD докторант, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті,
Ақтөбе, Қазақстан, e-mail: gso72@mail.ru,

*²ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе
өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан,
e-mail: mbr76@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада екі көркемдік жүйе (фольклор мен әдебиет) байланысының тарихнамасы теориялық аспектіде жүйеленіп, қазақ әдебиетінің классигі Ғабит Мүсірепов драматургиясының көркемдік әлемінде фольклор тақырыбының алатын орны, бастау негіздері талданды. Фольклор үлгілерінің трансформациялану болмысы әдебиеттану ғылымы заңдылықтары аясында қарастырылды. Фольклор мен жазба әдебиеттің, фольклор мен жеке ақын-жазушылардың шығармашылық дәстүрі мәселесінің негізінде жазушы Ғабит Мүсірепов шығармаларының фольклорлық негізі, жазушы шеберлігінің бастауын анықтау мақсаты көзделді. Алдымен көркемдік даму процесіндегі фольклор мен әдебиет байланысының маңызына арналған теоретик-ғалымдардың ғылыми жетістіктері мен тәжірибесіне сүйене отырып,

қозғаған мәселеміздің теориялық принциптерінің негізгі маңызды шарттары анықталды.

Қазақ драматургиясындағы эпикалық дәстүрдің М. Әуезов шығармашылығынан бастау алғаны және оны әрі қарай жалғастырған Ғ. Мүсірепов шеберлігі, осы жанрдың оның классик ретінде қалыптасуындағы бірден-бір бастау, алғышарт болғаны дәлелденеді. Жазушының фольклорлық эпосты жазба әдебиеттің күрделі жанры драматургияға айналдыруда жанр заңдылығын сақтай отырып, сан ғасырлар бойы қазақ ұғымында бекіген образдар мен сол шығармалардың идеялық қазығына мүлдем өзгеше рең беріп, жазба әдебиеттің өшпес мұрасына айналдырудағы шеберлік сыры анықталады. Суреткердің драматургиядағы алғашқы тәжірибесінің классикалық лиро-эпостық жырларды жазба әдебиеттің туындысына айналдырудан басталуы ол үшін шеберлік мектебі болғандығы зерттеледі. Драматург классикалық эпосты классикалық драмаға айналдыруда драмаға қажет болатын барлық тәсілдерді шебер пайдаланады. Драматургтің қоғамның тұрмыс-тіршілік деректерін сахнаға толықтай, не бөлшектеп тура көшіріп қана қоймай, ұлттың мәдени құбылысының парадигмасын жаңғыртудағы шеберлігінің сыры айқындалады. Осының барлығы мақаланың ғылыми маңыздылығын айқындайды.

Тақырыпты зерттеу барысында жинақтау, жүйелеу, талдау, салыстыру әдістері қолданылды. Мақала қорытындысын зерттеу жұмыстарын жүргізуде, әдебиет пен фольклортанудан элективті курстар жүргізуде пайдалануға болады.

Тірек сөздер: фольклор, архетип, фольклорлық кірігу, эпикалық драматургия, дәстүр, драмалық тартыс, эпос, қазақ драматургиясы

Негізгі ережелер

Тәуелсіздік алғаннан кейін қазақ әдебиеттану ғылымында фольклорлық мотивтер мен дәстүрлердің жазба әдебиеттің көркемдік сапасына ерекше әр беріп, жаңаша өрнек, өзгеше сапа дарыта түскенін зерттеу бағыты өз алдына ғылым саласы боп қалыптасты деуге болады. Түркологтар фольклор мен жазба әдебиет арасының сан қилы аспектілерін айқындай түсуді тегеурінді түрде көтеріп келеді. Фольклортану ғылымында фольклорды стадиялық, генезистік, көркемдік тәсіл, типологиялық, этнографиялық, дәстүрлілік тұрғысынан зерттеудің арналары бір жолға қойылғанын да атап өтеміз. Дәл осы заңдылықтарды білу, талдап-тану жазба әдебиеттің де табиғатын түсінуге жағдай жасайды. Әсіресе, фольклордың дәстүрлілігі, яғни фольклорлық сарындар мәселесі бүгінгі әдебиеттің ұлттық негізін зерделеуде өте қажет.

Кіріспе

Еліміз егемендік алғаннан бері фольклорға жаңаша көзқарас нық орын алды. Осының аясында халқымыздың ауызша тараған рухани мұрасының, фольклорлық дәстүрлердің көркем әдебиетте қолданылу ерекшелігін зерделейтін бірқатар зерттеулер қосылды. Әсіресе, соңғы жылдары рухани-мәдени құндылықтарымызды қайта саралап жатқан тұста мұндай зерттеулердің құндылығы арта түскендей. Жазушылардың фольклорлық мұраларды пайдаланудағы қол жеткізген нәтижелерінің де әдеби үрдістің кейбір өзіндік типологиялық сипаттарын айқындаудағы, көркемдік шеберлігінің деңгейін анықтаудағы маңызы ерекше. Жазба әдебиетте шығарманың көркемдік тініне тұрмыстық сипат беру үшін фольклорлық мотивтер жиі пайдаланылады. Көркем әдебиеттің кез келген түрі ұлттық тіл байлығы аясында пайда болып, қалыптасады. Қозғайтын мәселелері де халықтың қоғамдық-әлеуметтік өмірімен, тарихымен, тұрмыс-тіршілігімен, еңбек қатынастарымен тығыз байланысты.

Ауыз әдебиетінде де, жазба әдебиетте де халқымыздың сөз өнері саласындағы шығармашылық таланты қайта жаңғыра түсті. Екеуінде де өзара ұқсас жанрлар жиі пайда болып, дамыды. Сол себепті де ауыз әдебиеті мен жазба әдебиеттің өзара идеялық-көркемдік ықпалы – табиғи құбылыс. Дегенмен, халық әдеби мұрасының дәстүрлерін, оның көркемдік үлгілері мен образдарын пайдалану әрқашан саналы процесс бола бермейтінін ескеру қажет. Осы орайда, ғалым А.Ісмақованың архетиптер туралы пікірі ойымызға қазық бола алады. Ол архетиптердің ертегілерде, мифтер мен аңыз-хикаяларда белгілі бір моральдық-адамгершілік белгіні білдіретін тұрақты мотивтер түрінде кездесетінін және қазақ фольклоры ұлттық мәдени архетиптің негізгі бөлігі бола отырып, қазіргі қазақ прозасының жанрлық жадының белсенді факторы екенін айтады [1, 240 б.]. Көбінесе қаламгер қанындағы генетикалық түйсіктің арқасында өз шығармасында қандай да бір фольклорлық үлгіні әдейі емес, еркінен тыс пайдаланады. С. Қасқабасов екі көркемдік жүйенің өзара байланысын зерттеу барысында генетикалық, оппозициялық, өзара үйлесімді және кері байланыс деген төрт түрін айқындайды. Әдебиет пен фольклор арасындағы генетикалық байланыс жазба әдебиеттің туу кезеңіне тән, ол халық ауыз әдебиетінен тікелей өсіп, оның жанрларын, сюжеттерін, образдарын, тілін молынан пайдаланады. Бұл байланыс түрінің қазақ әдебиетіндегі драматургия мен поэзия жанрында айқын аңғарылатынын ғалым жақсы атап өтеді. Ал проза әуел бастан, қалыптасу кезеңінен бастап-ақ фольклорды сюжетке қажетті қандай да бір реңк беретін фон ретінде ғана пайдаланады. «Проза, за исключением

отдельных рассказов, никогда не основывается на фольклорных сюжетах, а лишь вкрапливает эти сюжеты в повествование» [2, 344-346 бб.]. Жоғарыда айтылған пікірге сүйене отырып, 20-ғасырдың басында енді дами бастаған қазақтың жазба әдебиетінде дәл осы байланыс типінің ерекше орын алғанын байқаймыз. Он тоғызыншы ғасырдағы жазба әдебиеттің бастауында тұрған Абай поэмаларының өзі фольклорлық сюжеттерді арқау еткен болатын.

Материалдар мен әдістерді сипаттау

Жалпы, сөз жасаудың негізгі заңдары әдебиетке фольклордан келді. Көркем шығармада кездесетін фольклорлық кірігу мен фольклоризм екеуі екі түрлі құбылыс. Фольклоризм фольклорлық кірігу арқылы жүзеге асады. Ал фольклорлық кірігу әрдайым фольклоризм бола бермейді, ол тек тілдің фактісі бола отырып, сыртқы стилизацияның құрамдас бөлігі бола алады немесе шығарманың көркемдік жүйесіне органикалықпен кіріге алады. Фольклордың әдебиеттегі табиғи көрінісі шығармашылықтың екі жүйесінің (ауызша және жазба) өзара байланысу фактісін үнемі бере бермейді. Фольклоризм фольклорда да, әдебиетте де жеке дара өмір сүре алмайтын, тек олардың өзара қиылысында, байланысында ғана жаңа мағынаның пайда болуымен қатысты ұғым. Әдебиет нығайып, түрлене келе фольклорлық дәстүрлерге бет бұрды, оларды шығармашылықпен игеріп, сол арқылы көркем туындының идеялық-көркемдік, эстетикалық деңгейін көтерді. Осылайша, суреткер шығармашылығындағы дербестіктің басталуына жол ашылды. Фольклорлық дәстүрлерді көркемдік тұрғыдан қайта игеру әрекетінің барған сайын нығайып, байи түсуі фольклор мен әдебиеттің өзара байланысын туғызды [3].

Сөз өнеріндегі фольклорлық сарындарды қандай да бір қаламгер шығармашылығының біртұтас көркемдік жүйесі ретінде ғана емес, жалпы философиялық, этикалық, дүниетанымдық категорияда қарастырған дұрыс. Фольклорлық дәстүр бұрыннан қалыптасқан шығармашылық әдістің заңды жалғасы болса, әдеби дәстүр бұрынғы тәжірибені қайта жаңғырту. Яғни, фольклордағы дәстүр қалыптасқан шығармашылық әдістің заңды жалғасы болса, әдебиеттегі дәстүр ескіні сол күйінде, алғашқы формасында пайдалану емес, қайта оны дамытып, жалғастыру, түрлендіру. Сондықтан да көркем әдебиетте автор өзіне дейінгіні қайталамайды, онда даралық, дербес ерекшелік басым [4, 11 б.]. Яғни, жазушы ескі дәстүрді бойына сіңіре отырып, оны өз түйсігімен қорытып, қайта жаңарған түрде халыққа өзі қабылдаған шындықты ұсынады. Ендеше дәстүр жаңаша жалғасын табады, суреткердің қанымен

келген бұл құбылыс нағыз халықтық рухпен сусындағандықтан да көркем шығармада көрінбей қоймайды. Міне, осы фольклорлық дәстүр ұғымының қазақ әдебиеттану ғылымының негізгі арналарының біріне айналуының өзіндік даму жолы бар.

Нәтижелер

Жалпы, осы ғасыр басындағы жаңа әдебиетті жасаушылардың қай-қайсысы да халық ауыз әдебиетінің мұраларына иек артқанын байқаймыз. Мысалы, С. Мұқанов, М. Әуезов, М. Жұмабаев, С. Сейфуллин, Б. Майлин, І. Жансүгіров т.б. Осы әдеби құбылыстың себебі неде деген заңды сұрақ туады. Осынау ғасырлар тоғысында әр түрлі жанрда, әр түрлі бағытта жазып жүрген ақын-жазушылар неліктен фольклорға сүйенді? Бұл жерде, ең алдымен, екі басты факторды есепке алу керек сияқты: ішкі әдеби заңдылықтар және қоғамдық-тарихи жағдайлар. Сөз жоқ, ең маңызды орынды дәстүр алады, себебі халық ауыз әдебиеті мұраларына жазушылар әдебиет дамуының барлық кезеңдерінің өн бойында сүйенеді. Ал екінші маңызды себептердің бірі ретінде мынаны айтар едік: жаңа қоғамдық формация орнап, қоғам дамуында маңызды өзгерістер болып жатқан тұстарда жазба әдебиет өздерінің сұрақтарына ұлттық құндылықтарға, мәдени қайнар көздерге арқа сүйей отырып, солардан жауап табуға тырысты. Ал бай фольклорлық мұра – бұл халықтың көркем тарихы. Кейбір жазба мәдениеті ерте дамыған халықтар үшін фольклор өте ертеде өтіп кеткен шығармашылық ойлаудың бір белесі сияқты болуы мүмкін. Ал қазақ халқы үшін фольклор биік көркемдік талғамы көлемімен ұштасқан, халқымыздың өткен тарихының, рухани өмірінің, дүниетанымы, әдет-ғұрпы, салт-дәстүрінің, өмір құбылысына берілген бағалардың, өмір, табиғат туралы білімдері шоғырланған энциклопедиясы іспетті. Ендеше, осы өзгеше рухани дүниеден нәр алмаған, шығармаларының алтын арқауына айналдырмаған жазушы кемде-кем. Осы бай фольклорлық дәстүр тек әр қаламгердің шығармашылығында әр түрлі көрініс табатыны сөзсіз. Ал жалпы жазба әдебиет туындыларында фольклорға тән бейнелі сөздер, ұғымдар араласа, өзгеше ажар бере қатысады. Мұндай шығармалар өзінің көркемдік тәсілі жағынан ауыз әдебиеті мұрасынан қара үзіп кетпейді. Жазушы Ғабит Мүсірепов те осы белестен көріне білді. Оның шығармашылығы қазақтың көркем сөз әлеміне ғажайып құбылыс боп енді.

Ғ. Мүсірепов халық шығармашылығына ұқыптылықпен назар аударып, соны әдебиетке алғашқылардың бірі болып енгізген жазушылардың бірі. Ол халық жырларын өзінің жарқын талантымен одан

сайын жарқыратты. Оның барлық шығармашылығы ұлттық әдебиеттің халық тудырған поэтикалық құндылықтардан тыс дамымайтынына куә болды. Мүсіреповтік осы дәстүр, яғни халық мұрасына деген терең құрмет, одан кейінгі әдебиеттің дамуына игі ықпалын тигізді. Суреткер дарыны оның әдебиеттегі дара жолы арқылы анықталады. Бірегей және қайталанбас өнер туындысы мәңгілік болады. Әдебиет қайталауды қаламайды, таптаурынды сүймейді. Жазушы өзгенің шындық туралы ойымен санаспайды, ол өзі таныған шындық тұрғысынан шынайы өмірдің көркем бейнесін жасайды. Ол шындық неғұрлым шынайы болса, соғұрлым тереңірек болады. Сөйтіп, әдебиеттің халықтық сипаты тереңдей түседі. Сондықтан да жазушы шығармашылығының халық ауыз әдебиетімен байланысының сырын анықтамай тұрып, оның халықтық негізін талдау мүмкін емес. Қазіргі дәуір игі дәстүрлердің қайта жаңғыруымен қатар, жаңалықтардың да үздіксіз дүниеге келуімен, қайсыбір шешімі қиын мәселелерге де жаңаша көзқараспен қарап, оң баға беруге талпынысымен ерекшеленеді. Бүгінгі қазақ әдебиеті осындай жаңарумен, жаңаша ойлау жүйесімен бірлікте, тұтастықта қарастырылуы керек деген ғалым Р.Тұрысбек пікірінің жаны бар [5, 108 б.].

Жалпы, фольклордың жазба әдебиетке кірігу процесінің өзі белгілі бір көркемдік айналымнан өтеді. Әдебиетке ауысқаннан кейін фольклорлық сарын, образ т.б. фольклорлық элементтер жаңа көркемдік жүйенің құрамына ене отырып, бастапқы мазмұнын жоғалтады. Әрі қарай ендігі жаңа көркемдік жүйедегі жаңа мағына үшін бастапқы фольклорлық мазмұнды сол өзінің қызмет ету салаларына сәйкестендіруі қажет. Ол кейде тікелей ғана емес, әдеби дәстүр немесе жазушының фольклорды меңгерудегі шығармашылық әдісі арқылы да жүзеге асуы мүмкін. Түптеп келгенде, фольклорлық шығармашылықтың пайда болуы мен дамуының өзі, Б.Н. Путиловтың анықтауынша, өте күрделі процесс [6, 8 б.].

Филология ғылымының тарихындағы фольклоризмге берілген анықтамаларға шолу жасау барысында түйгеніміз, әдебиеттің фольклоризмі бұл фольклордың жекелеген элементтерінің қарапайым ықпалдасуы, сонымен қатар екі көркемдік (ауызша және жазбаша) жүйенің өзара күрделі әрекеттесуінің нәтижесі. Сондай-ақ, жазушының фольклорды жүйелік-құрылымдық, лексикалық, образдық және идеологиялық деңгейде түсініп, саналы түрде дамытып, түрлендіру процесі деп те айқындауға да болады. Және бір жағынан жазушының дүниетанымы, азаматтық ұстанымына сай халық мәдениеті және әлемдік бейнені қабылдау ерекшелігі арасындағы бейсаналы түрде жүзеге

асатын байланыс деп түсіну керек. Қалай болғанда да, фольклор мен әдебиет өздеріне ғана тән айрықша қасиеттері бола тұра, сөз өнерінің түрлері ретінде бір-бірімен тығыз қарым-қатынас жасайтын екі бөлек көркемдік жүйе.

Ғ. Мүсірепов көркем шығармаларындағы фольклорлық дәстүрлерді саралағанда, алдымен, оның шығармашылығындағы тақырыптық даралықты байқадық. Оның әдебиетке деген ынтасының ерте оянғанын ғалым Н. Ғабдуллин былай деп баяндайды: «Ғабит әдебиетке бала кезінен іңкәр болады, халықтың сан ғасырлар бойы сақталған асыл қазынасы – ауыз әдебиетін еліге тыңдап, көкейге ұялата береді. Егделерден естіген, қиял тербетер ғажайып ертегілерді, қызық оқиғалы қисса-жырларды жадына тоқып, жұртқа қызыға әңгімелеп беруді дағды етеді» [7, 5 б.]. Мінекей, Ғ. Мүсірепов туындыларында айрықша орын алатын фольклорлық дәстүрлерге алғашқы іргетас осылайша жасалған. Шығарма жазу – туа біткен қабілет, сондай-ақ тынымсыз ізденіс пен дағдыны дамыту нәтижесінде жүзеге асырылатын қиын жұмыс. Бұл тынымсыз дайындықты, жанкешті еңбекті қажет ететін процесс. Сол мақсатқа жету жолында авторлық көзқарас, дара дүниетаным қалыптасуы қажет. Кез келген көркем дүние автордың дүниетанымын басшылыққа ала отырып жазылады. «Автордың қоғамдық танымы, идеялық сезімі, моральдық қасиеті, объектив заттарға ұстаған ұстанымы өзінің туындысында бейнеленіп отырады» [8, 5 б.]. Мүсірепов сол шығармашылық арпалыстың, шығармашылық ізденістің ләззатын жанкешті еңбек нәтижесінде татқан жазушы. Оның жоғарыда шолып өткен жазушы боп қалыптасу тарихындағы ұзақ сапары талантқа қоса еңбектің арқасында жүзеге асып, нәтижесін берді.

Қазақ әдебиетінің іргетасын қалаған атақты жазушы Бейімбет Майлиннің Ғабиттің алғашқы әңгімесінен-ақ талантын байқап, жазуға деген талабын ұштап, ақыл-кеңесін айтып, жол көрсетуі оның кейінгі шығармашылық дара жолына ерекше шабыт сыйлады. Жазушының нағыз таланты драматургия саласындағы шығармаларында айқын аңғарыла түсті. Мүсіреповке дейін қазақ драматургиясының алғашқы шымылдығын Мұхтар Әуезов ашты. Оның «Еңлік-Кебек» пьесасы алғаш рет 1917 жылдың мамыр айында Абайдың сүйікті жары Әйгерімнің Ойқұдық жайлауындағы сегіз қанатты үйінде қойылды. Бұған дейін қазақ әдебиетінде драматургия жанры болмаған еді. Әлемдік драматургияны жетік меңгерген талантты жас жазушы М. Әуезов халық жадында сақталып, кең тараған ауызша әңгімені алғаш рет спектакльге айналдырады. Болашақ ұлы жазушы қазақ драматургиясының алтын қазығы халық әдебиеті екенін дөп тани, терең сезіне алды. Сөйтіп, осы

уақытқа дейін ел арасында кең тараған аңыз-әңгімелер мен дастандарға сүйене отырып, драматургияға қажетті фольклордың барлық мүмкіндігін шебер пайдаланады. Драматургияның жетістігі қоғамның күнделікті өміріндегі тұрмыстық деректерді театр сахнасына біртіндеп әкелуінде емес, белгілі бір халықтың мәдени феномені парадигмасын қайта жаңғыртуымен өлшенеді. М. Әуезовтің «Еңлік-Кебек» трагедиясы – ұлттық драматургияның алғашқы шымылдығын ашқан, драмалық жанр дамуындағы қол жеткен шығармашылық табыстардың бастауында тұрған туынды. Жазушының көркемдік және әдеби-сыни мұрасы – ұлттық әдебиеттің өрлеуін сипаттайтын барлық ізденістердің, табыстар мен сәтсіздіктер қисынының қайталанбас құбылысы. Драматургтың ойынша, қаһарман өмірін тұтас, мәнді ететін деректерді іздестіру, зерделеу, түсіну өнер табысының ең қажетті шарты. М. Әуезов драматургиясы осы ерекшелігімен тарихты көркемдік-эстетикалық тұрғыдан түсінудегі жаңашылдықтардың жаршысы болды [9, 38 б.]. Осы трагедия арқылы М.Әуезов халық ауыз әдебиетінің үлгілеріндегі ойдың орасан зор байлығын, сөз құдіретін қалай пайдалану керектігінің жарқын үлгісін көрсетті. Өзіне дейін драматургиялық дәстүрдің жоқтығына қарамастан, басқа елдер әдебиетінен сабақ ала отырып, жанрдың шарттарына толық сәйкес келетін трагедия жасады. Оқиға желісінің сызбасы, композициялық құрылыстың архитектурникасы жазушының драма жанрының заңдылықтарын жақсы меңгергендігін айғақтайды [10, 29 б.]. Әуезов басқа да қаламдас достарын халық ауыз әдебиетінің жауһарларын, ертегілері мен жыр-дастандарын жазба әдебиеттің құнары ретінде пайдалануға шақырды. Жалпы алғанда, драматургияның қалыптасуы мен дамуында фольклордың маңызы зор болды. Халық ауыз әдебиеті туындылары – драмалық жанрдағы жаңашылдықтың көзі. Белгілі драматургтердің қай-қайсысы да түрлі биіктерге көтеріліп, осындай дәрежеге жетуіне фольклорлық дәстүр себеп болғаны белгілі. Драматургия жанрында халық жырлары мен эпостық шығармалар дәстүрін меңгеру, оларды жазба әдебиеттің игілігіне жарату, жаңаша түр беру оңай емес. Ауызша аудиторияға арналған фольклор жанрын сахна тіліне аудару үлкен тәжірибені қажет етеді. Эпостық шығарманың құрылымында драмалық элементтер болғанымен, ол табиғатында драмалық шығарма емес. Эпос пен драманың айырмашылығы – олардың көлемінде. Эпикалық жырдың көлемі ауқымды, сюжеттегі уақыт пен кейіпкерлер санына шектеу жоқ және бір оқиғадан екіншісіне жылдам ауыса береді. Өйткені драма – сахнаға арналған жанр, сол себепті бұл әдістердің ешқайсысын еркін пайдалана алмайды. Өйткені драмада уақыт пен кеңістік шектеулі. Уақыт пен кеңістік өнердің, оның

ішінде әдебиеттің маңызды философиялық, идеялық мазмұны мен композициялық сипатына ие. Оларды зерттеу шындықты көркем бейнелеу мүмкіндіктерін, көркем шығарманың ішкі дүниесінің ерекшеліктерін және шығарманың мазмұны мен формасының күрделі мәселелерін шешуде маңызды рөл атқарады. «Көркем уақыт пен кеңістік шығарма композициясын, оның ішінде баяндауды, сөз құрылымын, сюжеттің дамуын құрайтын мәтіннің күрделі құрылымдық бөлігі» [11, 40 б.]. Драманың бұл ерекшеліктері драматургтен оқиғаға материал таңдауға, талдауға дейін өте жауапты көзқарасты талап етеді. Осы жауапкершілік жүгін арқалаған М. Әуезовтің әдеби тәжірибесі әдебиетке келгеніне көп бола қоймаған қаламгер Ғабит Мүсіреповке үлгі болды. Адамның ішкі-сыртқы болмысын, мінез-құлқын, сөзін, іс-әрекетін, әр түрлі сезім халін терең көрсететін алғашқы туындыларындағы сюжеттік тартыстар болашақ драмалық шығармаларына тікелей әсер етті. «Автордың драмалық шығармаларындағы сөйлеу сипаты жаңа сапаға ие болады» [12, 13 б.].

Ғабит 1925 жылы жарық көрген алғашқы әңгімесінен бастап 1934 жылы «Қыз Жібек» атты алғашқы драмасын жазғанға дейінгі аралықта жазушы ретінде қалыптасып, күрделі драма жанрының теориялық мәселелерін жетік меңгереді. Оның жазушылық шеберлігі, шығармашылығының тақырыптық құндылығы осы фольклордың төл туындысына батыл бара алғандығымен арта түседі. Драматург халықтың ғасырлардан келе жатқан классикалық туындысын жазба әдебиеттің игілігіне, яғни классикалық драмаға айналдырды. Әрине, жазушы драматургияны қолға алмас бұрын проза жанрында шеберлігін шыңдап алды. Сол алғашқы прозалық туындыларындағы шиеленісті тартыстар, іс-әрекеттер, кейіпкерлердің әр түрлі диалогтары сияқты драматургияға тән құбылыстар оның болашақ драмаларына іргетас болғаны сөзсіз. 1934 жылы халық жырының негізінде әуелі музыкалық драма ретінде дүниеге келген «Қыз Жібек» пьесасы жазылды, кейін операның либреттосына айналды, 1939 жылы «Қозы Көрпеш-Баян сұлу» трагедиясы нағыз классикалық драмаға айналды.

Ғ. Мүсірепов Әуезовтің ізімен фольклордың төл туындыларына айрықша мән беріп, халық жадында ғасырлар бойы сақталып жеткен эпикалық туындыларды драмалық шығармаларында шебер пайдаланды. Солшыл саясат фольклорға сын көзбен қарап, ескінің бәрін түкке тұрғысыз етіп, бәрін құртуға ұмтылды, тіпті өткен ғасырдың орта шенінде бұл әрекет одан сайын қарқын ала бастағандай әсер қалдырады. Мұны сөз зергерінің алпысыншы жылдардағы әдебиет мәселесіне арналған бір жиында айтқан пікірлерінен аңғаруға болады. Онда суреткер сонау

отызыншы жылдар мен алпысыншы жылдар арасын салыстыра отырып, екі арадағы алшақтықтың қазір тым тереңдеп кеткенін баса айтады. Ескіліктің етегін жинап, тайып тұрғаны былай тұрсын, қайта тамыры тереңдеп, халықтың рухани қазынасын исі жаңаның бәріне қарсы жұмсай бастаған соң, «сол асыл қаруды жұлып алып, сүртіп, тазартып, жаңартып, халықтың өз қолына ұстатуға ұмтылды» деп биік мақсатын ашық білдіреді [13, 464 б.]. Суреткер өзінің бұл мақсатына толық жетті. Халқымыздың ғасырлар бойы қалыптасқан ақыл-ой жемісі тудырған дүниесін жаңа дәуірдегі әдеби дәстүрге лайықтап жазба әдебиеттің өлмес туындысына айналдыруы Ғабит Мүсіреповтің мақсатты әрекеті болатын.

Жазушының фольклорға жүгіну себебін анықтай отырып, фольклорлық шығарманың әдеби айналымға енгенін айғақтайтын бұл драмаларды айтпай кетуге болмайды. Фольклорлық мұра әдебиеттің игілігіне айналған уақытта негізгі теориялық қазық ретінде жазба әдебиеттің шарттарын негіз етіп алады. Демек, драманың жазба әдебиет жанры екенін ескерсек, жазушы сол түп қазықтан алысқа кетпейді, осы жағдайда ол фольклорлық дәстүрлерге сүйенеді. Біз жазушының алғашқы әңгімелерінде байқалған тартысты оқиғалар, кейіпкерлердің дара болмысы, образдылық сияқты ерекшеліктердің драмаға әбден лайық болғанын айттық. Фольклор ескіліктің қалдығы саналып, шетқақпай көріп келе жатқан сол бір күрделі алмағайып заманда кемеңгер жазушы осы фольклордың нағыз классикалық туындысын шығармашылығына арқау етті.

Талқылау

Жазушы халық қалаулысына айналған, тіпті әлемдік әдебиетте классикалық эпос болып саналатын інжу-маржандарымызды талғаммен таңдап алып, эпикалық дәстүрін сақтай отырып, оған жаңаша түр берді, сөйтіп жазба әдебиет туындысына айналдырды. Кеңес дәуірінде жазушыларымыздың шығармаларынан фольклорға қатысты деректерді табу және оларды шығармашылық ерекшелік, шеберлік шыңы ретінде бағалау оңай болған жоқ. Осындай талпыныс жасағандарға классикалық шығармадан фольклор үлгісін іздеудің маңызы жоқ деген желеумен ондай зерттеулерге тосқауыл қоюға тырысты. Осының бәрі фольклортану ғылымының өрісінің тарлығынан, ауыз әдебиеті мен жазба әдебиетінің байланысын дұрыс түсінбеу ғана емес, ұлтты отарлау арқылы, рухани кодынан адастыру үшін жасалған қысастық болатын. Ел болашағын ойлаған, рухани қазынасын түгендеуге талпынғандардың жолына осы идеология ықпалы кедергі болды. Жасыратыны жоқ,

елуінші жылдардағы қазақ эпосына айтылған жала санада өшпес із қалдырды. Сол кезде Ғ. Мүсірепов ел қазынасын байытып, мазмұнын танытуға батылдық танытқан бірегей қаламгердің бірі болды. Ұлт мақтанышы болған ұлы шығармаларға дақ түсірген заманда М. Әуезов, Ғ. Мүсірепов, т.б. жазушылар батырлық, ғашықтық жырларды драмаға айналдырып, шеберліктің нағыз үлгісін жасады.

Шынында да, бұл шығармалар қалыптасып келе жатқан кәсіби мәдениетте маңызды рөл атқарды. Бұл ретте авторлар фольклордың сюжетіне ғана емес, оның идеясына, кейіпкерлерінің іс-әрекетіне, мінез-құлқына да көптеген өзгерістер енгізді. Бұл өзгерістердің дені кеңестік идеологияның, партияның жазушыларға қойған талабынан туған. Соның нәтижесінде әдебиеттегі фольклордың актуалданған үлгілерінде таптық-әлеуметтік мәселе алдыңғы орынға шығып, көне мұралар саясиландырылып, өзгеріске ұшырады. Осылайша, шығарманың тұтастай идеялық түсіндірмесі мен образдар жүйесі қазақ ұғымында сан ғасырлар бойы қалыптасқан интерпретациядан мүлде өзгеше, тіпті қарама-қайшы сипатта болып шықты. Халық мұрасын жаңаша көркемдік шеберлікпен суреттей білген жазушылар сол арқылы ғасырдың кәсіби мәдениетіне үлкен үлес қосты [14, 320 б.].

«Қыз Жібек» пьесасы – жазушының реалистік шығарма тудыру жолындағы алғашқы қадамы болатын. Бұл пьеса әуелі музыкалық драма ретінде пайда болса, кейін опералық либреттоға айналды. Бұл эпостың драмалық туындыға айналуына сол кездегі нарком боп қызмет атқарған алаш қайраткері Темірбек Жүргеновтің ықпалы зор болғанын жазушы «Би-аға» әңгімесінде арнайы тоқталады. Осылай туған либреттоға кіріспес бұрын жазушы лиро-эпостың ең танымал нұсқасын таңдап, одан әмеңгерлік туралы сюжеттік линияны алып тастап, асыл адамгершілікті асқақтату, махаббат еркіндігін насихаттау идеясын тереңдетеді. Жазушының драматургия жанрына келуіне осындай суреткерлік шеберлік тәжірибесінен өтуі көмек болғаны сөзсіз.

Ал «Қозы Көрпеш - Баян сұлу» пьесасы драматургиямыздың тарихи дамуындағы тағы бір өріс болды. Ғашықтар туралы даңқы әлемге тараған бұл эпос хақында көп жазылған. Пушкиннің үйінен осы эпостың бір нұсқасы табылғаны туралы өз уақытында Шоқанның досы Григорий Потанин де жазған. Драматург эпикалық аңыз негізінде жазылған «Қозы Көрпеш-Баян сұлу» драмасында өткен және бүгінгі өмір шындығын нанымды суреттей білген. Өткеннің қойнауынан суырып, көркемдікпен қорыта отырып, қазақ қоғамының феодалдық-патриархалдық кезеңі туралы жазба әдебиетің күрделі жанрдағы жаңа туындысын жасады. Жазушының драматургия жанрындағы алғашқы

шығармасы фольклорлық тақырыптан басталуының өзі кейінгі шығармашылығында орын алған фольклорлық дәстүрлерге берік іргетас болды.

Қорытынды

Сонымен, драматург халықтық лиро-эпостық жырды негізге алып, оның тарихи-элеуметтік мәнін таптық тұрғыдан айшықтай отырып, жаңаша шешеді. Эпостың шыңынан классикалық драматургияның биігіне жол тартты. Зұлымдық пен махаббаттың бітіспес күресінің сырын ашқан бұл трагедия Ғ. Мүсіреповтің драматургия саласындағы талантының шыңын көрсетті. Халық эпосына жаңаша өмір беріп, жазба әдебиеттің игілігіне айналдырған драматург М. Әуезовтің ізімен рухани дүниемізге үлкен қазына әкеп қосты. Драмалық шығарманың қолжетімділігі мен әсерлі болуының бір сыры – оқиға көрерменнің көз алдында өтіп, оған қатысушы адамдардың сөзі мен іс-әрекеті арқылы шындықты көрсетуінде. Фольклордың төл туындысы жазба әдебиеттің игілігіне айналғанын ескерсек, бұл Ғ. Мүсіреповтің асыл мұраға адалдығы, халық алдындағы перзенттік парызын өтеуі.

ӘДЕБИЕТТЕР

[1] Исмакова А.С. Казахская художественная проза. Поэтика, жанр, стиль. Начало XX века и современность. – Алматы: «Ғылым», 1998. – 394 стр.

[2] Қасқабасов С. Елзерде: Әр жылғы зерттеулер. – Алматы: «Жібек жолы», 2008. – 504 бет.

[3] Хуббитдинова Н.А. Башкирский фольклор в литературе XIII-XIX веков: творческое развитие его мотивов, сюжетов, образов, традиций в башкирской литературе и произведениях русских писателей XIX века. – Уфа, 2013.

[4] Қасқабасов С.А. Ойөріс (фольклор туралы зерттеулер). – Астана: «Астана полиграфия», 2009. – 320 бет.

[5] Тұрысбек Р.С. Ақиқат айнасы: Мақалалар мен зерттеулер. – Алматы: «Таймас» баспа үйі, 2008. – 224 бет.

[6] Путилов Б.Н. О типологической преемственности в эпосе славянских народов // Межславянские культурные связи. – М., 1971.

[7] Ғабдуллин.Н. Ғабит Мүсірепов – драматург. – Алматы: «Өнер», 1982. – 192 бет.

[8] Алпысбаев Қ. Көркем мәтінді әдеби талдау. Магистранттарға арналған оқу құралы. – Алматы: «Эверо», 2018. – 180 бет.

[9] Даутова С.Б., Исхан Б.Ж., Оспанова Б.Р. Мұхтар Әуезов парасаты. Монография. – Алматы: «Эверо», 2018. – 180 бет.

[10] Нұрғалиев Р. Драма өнері. – Алматы: «Санат», 2001.

[11] Балтымова М.Р. Ілияс Есенберлиннің тарихи романдары: шеберлік пен көркемдік. Монография. – Алматы: «Отан», 2015. – 168 бет.

[12] Жұматаева Е. Ғабит Мүсіреповтің шеберлігі. Оқу құралы. – Алматы: «Эверо», 2020. – 168 бет.

[13] Тәжібаев Ә. Бес томдық шығармалар жинағы. Т.4. – Алматы: «Жазушы», 1981. – 760 бет.

[14] Қасқабасов С. Таңдамалы. Т.2. Мифология. Фольклор. Әдебиет. Зерттеулер. – Астана: «Фолиант», 2014. – 344 бет.

REFERENCES

[1] Ismakova A.S. Kazahskaya hudozhestvennaya proza Poetika, zhanr, stil. Nachalo XX veka I sovremennost (Kazakh artistic prose. Poetics, genre, style. The beginning of the XX century and the present). Almaty: «Gylym», 1998. 394 p. [In Rus.]

[2] Kaskabasov S. Elzerde: Ar jylgy zertteuler (Elzerde: Review of the year). Almaty: «Silk Road», 2008. 504 p. [In Kaz.]

[3] Khubbitdinova N.A. Bashkirski folklore v literature XIII-XIX vekov: tvorcheskoe razvitie ego motivov, suzhetov, obrazov, tradicii v bashkirskoi literature I proizvedeniyah russkih pisatelei XIX veka (Bashkir folklore in the literature of the XIII-XIX centuries: the creative development of its motives, subjects, images, traditions in the bashkir literature and works of russian writers of the XIX century). Ufa, 2013. [In Rus.]

[4] Kaskabasov S.A. Oiorys (folklore turaly zertteuler) (Oyoris (folklore collection)). Astana: «Astana poligpafiya», 2009. 320 p. [In Kaz.]

[5] Turusbek R.S. Aqiqat ainasy: Maqalalar men zertteuler (Mirror of Truth: Articles and Studies). Almaty: «Taimas» publishing house, 2008. 224 p. [In Kaz.]

[6] Putilov B.N. O tipologicheskoi preemstvenosti b epose slavyanskikh narodov (On typological continuity in the epic of Slavic peoples) // Mezhslyavyanskije cultural relations. M., 1971. [In Rus.]

[7] Gabdullin N. Gabit Mucirepov – dramaturg (Gabit Mucirepov – playwright). Almaty: «Oner», 1982. 192 p. [In Kaz.]

[8] Alpysbaev K. Korkem matindi adebi taldaу. Magistranttarga arналган оқу қуралы (Literary analysis of an artistic text). Almaty, «Evero», 2018. 180 p. [In Kaz.]

[9] Dautova S.B., Iskhan B.J., Ospanova B.R. Muhtar Aueзов parасaty

(The wisdom of Mukhtar Auezov). Monograph. Almaty: «Evero», 2018. 180 p. [In Kaz.]

[10] Nurgaliev P. Drama oneri (The art of painting). Almaty: «Sanat», 2001. [In Kaz.]

[11] Baltymova M.R. Ilyas Esenberlinnin tarihi romandary: sheberlik pen korkemdik (Historical novels of Ilyas Yesenberlin: skill and artistry). Monograph. Almaty: «Otan», 2015. 168 p. [In Kaz.]

[12] Zhumataeva E. Gabit Musirepovtin sheberligi. Oqu quraly (Mastery of Gabit Musirepov). Almaty: «Evero», 2020. 168 p. [In Kaz.]

[13] Tajibaev A. Bes tomdyq shigarmalar zhinagy (A collection of five volumes). T.4. Almaty: «Writer», 1981. 760 p. [In Kaz.]

[14] Kaskabasov S. Tandamaly (Optional). T.2. Mythology. Folklore. Literature. Studies. Astana: «Foliant», 2014. 344 p. [In Kaz.]

ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ ЭПИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ В КАЗАХСКОЙ ДРАМАТУРГИИ

Обаева Г.С.¹, *Балтымова М.Р.²

¹докторант PhD, Актюбинский региональный университет
им. К. Жубанова, Актюбе, Казахстан, e-mail: gso72@mail.ru,

*²к.ф.н., ассоциированный профессор, Актюбинский региональный
университет им. К. Жубанова, Актюбе, Казахстан,
e-mail: mbr76@mail.ru

Аннотация. В данной статье систематизирована историография связи двух художественных систем (фольклора и литературы) в теоретическом аспекте, а также проанализированы место фольклорной темы в художественном мире драматургии классика казахской литературы Габита Мусрепова и ее истоки. Рассмотрена природа трансформации фольклорных моделей в рамках закономерностей литературоведческой науки. На основе проблем фольклора и письменной литературы, фольклора и творческой традиции отдельных поэтов-писателей поставлена цель определить фольклорную основу творчества писателя Габита Мусрепова и начало его писательского мастерства. Прежде всего были определены основные важные теоретические положения обсуждаемой проблемы на основе научных достижений и опыта ученых-теоретиков о значении связи фольклора и литературы в процессе художественного развития.

Доказано, что эпическая традиция в казахской драматургии началась с творчества М. Ауэзова и мастерство продолжившего ее Г. Мусрепова явилось единственной отправной точкой и предпосылкой

становления этого жанра как классического. Изучено его мастерство в превращении фольклорного эпоса в драматургию, сохраняя законность жанра, придавая идейному осмыслению образов, закрепившихся в казахской концепции на протяжении многих веков и всего произведения, совершенно иной характер, и тем самым обуславливающее актуальность фольклора как вклада в профессиональную культуру века.

Исследуется тот факт, что начало использования писателем фольклорной темы в жанре драмы было его школой мастерства. Драматург умело использует все необходимые для драматургии методы фольклора, превращая классический эпос в классическую драму. Раскрывается тайна мастерства драматурга в воспроизведении парадигмы культурного феномена нации, а не только копирование на сцене данных повседневной жизни общества целиком или по частям. Все это обуславливает научную значимость статьи.

При изучении темы использовались методы сбора, систематизации, анализа, сравнения. Выводы статьи могут быть использованы при проведении исследований, ведении элективных курсов по литературе и фольклору.

Ключевые слова: фольклор, архетип, фольклорное вкрапление, эпическая драма, традиция, конфликт, эпос, казахская драматургия

CONTINUITY OF THE EPIC TRADITION IN KAZAKH DRAMA

Obaeva G.S.¹, *Baltymova M.R.²

¹PhD doctoral student, K.Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan, e-mail: gso72@mail.ru,

*²Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan, e-mail: mbr76@mail.ru

Abstract. This article systematizes the historiography of the connection between two artistic systems (folklore and literature) in a theoretical aspect, and also analyzes the place of the folklore theme in the artistic world of dramaturgy of the classic of Kazakh literature Gabit Musrepov and its origins. The nature of the transformation of folklore models within the framework of the laws of literary science is considered. Based on the problems of folklore and written literature, folklore and the creative tradition of individual poets-writers, the goal is to determine the folklore basis of the work of the writer Gabit Musrepov and the beginning of his writing skills. First of all, the main important conditions of the theoretical provisions of the problem we are discussing were determined on the basis of scientific achievements and

the experience of theoretical scientists on the significance of the connection between folklore and literature in the process of artistic development.

It is proved that the epic tradition in Kazakh dramaturgy began with the work of M. Auezov and the skill of G. Musrepov, who continued it, was the only starting point and prerequisite for the formation of this genre as a classic. His mastery of turning the folklore epic into drama is studied, while maintaining the legitimacy of the genre, giving the ideological understanding of the images that have been entrenched in the Kazakh concept for many centuries and the whole work a completely different character, and thereby causing the relevance of folklore as a contribution to the professional culture of the century. The fact that the beginning of the writer's use of a far-fetched folklore theme in the genre of drama was his school of skill is investigated. The playwright skillfully uses all the methods of folklore necessary for dramaturgy, turning the classical epic into a classical drama. The secret of the playwright's skill in reproducing the paradigm of the cultural phenomenon of the nation is revealed, and not just copying onto the stage the data of the daily life of society in whole or in part. All this determines the scientific significance of the article.

When studying the topic, methods of collection, systematization, analysis, comparison were used. The conclusions of the article can be used in conducting research, conducting elective courses in literature and folklore.

Key words: Folklor, archetype, folklore inclusion, epic drama, tradition, conflict, epos, Kazakh dramaturgy

Статья поступила 06.10.2022

Абылай хан атындағы ҚазХК және ӘТУ
ХАБАРШЫСЫ
“ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ” сериясы

ИЗВЕСТИЯ
КазУМОиМЯ имени Абылай хана
серия “ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ”

BULLETIN
of Ablai Khan KazUIR and WL
Series “PHILOLOGICAL SCIENCES”

3 (70) 2023

ISSN 2411-8745 (Print)

ISSN 2709-9245 (Online)

Директор издательства:
Есенғалиева Б.А.

Технический редактор, компьютерная верстка:
Кынырбеков Б.С.

Подписано в печать 27.09.2023 г.
Формат 70x90 1/8. Объем 64,5 п.л. Заказ № 3338. Тираж 300 экз.
Отпечатано в издательстве «Полилингва»
КазУМОиМЯ имени Абылай хана

Издательство “Полилингва” КазУМОиМЯ имени Абылай хана
050022, г. Алматы, ул. Муратбаева, 200
e-mail: kazumo@ablaikhan.kz, ablaikhan@list.ru